PROFESORUL MEU

Acad. Răzvan Theodorescu
Ministrul Culturii şi Cultelor

Dacă ar fi fost să rezum cumva ceea ce aş avea de spus astăzi, la 90 de ani de la naşterea Profesorului, la un deceniu şi jumătate de la plecarea sa dintre noi, ar fi trebuit să pun puţinele mele cuvinte sub titlul "Nevoia de Pater".

Suntem câteva zeci, cei care l-au numit astfel, şi tandru, şi respectuos, cu apelativul acesta folosit în romanitatea cea mult dragă lui Emil Condurachi, spre a desemna şi pe părinte, şi pe demnitar, şi pe zeu.

Pentru generaţia mea, Pater a fost singurul profesor pe care mi-a fost dat să-l văd aplaudat de un întreg amfiteatru la sfârşitul unei ore obişnuite de curs. Aşa cum a fost singurul meu dascăl care a înţeles să-şi îndrepte ajutorul spre cei aflaţi în restrişte, singurul nostru maestru pentru care discipolul era un coleg – este drept, mai tânăr -, demn de interes şi respect.

Nimeni nu a avut, printre marii noştri profesori, charisma lui Emil Condurachi, savantul care trecea rampa ca nimeni altul din aceeaşi stirpe – poate numai Grigore Moisil îl egala, ceea ce-mi pare a sugera o anumită virtute de familie! -, savantul care putea dezvolta cordial un subiect politic spinos – cine nu-i cunoaşte faimosul cuvânt de închidere a colocviului de la Mamaia, din 1968, închinat genezelor Europei a ratat un text politic de inefabile subtilităţi -, savantul care ştia să comenteze lucid şi de toţi înţeles cel mai erudit studiu, dar care având ştiinţa suspansului, îţi putea istorisi chiar şi trama unui roman poliţist.

A fost, fără doar şi poate, un personaj incomparabil şi irepetabil, iar golul lăsat de el este la fel de mare, la cincisprezece ani de când ne-a părăsit.

Oricât şi oriunde ne-ar fi dus viaţa în vârtejul evenimentelor, sunt aproape sigur că noi, elevii lui Pater – onoraţi cândva de afectuoasa-i prietenie – ne vom fi oprit, în mai multe clipe, cu gândul la o întrebare: "Ce-ar fi făcut Profesorul?, care ar fi fost vorbele sale în cutare sau cutare împrejurare, ce ne-ar fi învăţat zâmbetul său complice, umorul său inteligent, privirea sa plină de măriri şi iscodiri"?

Am spus-o nu o singură dată şi o voi spune mereu: apropierea de Emil Condurachi a fost, pentru mine, şansa biografiei profesionale şi nu numai, căci în el am găsit de timpuriu, un model pe care sper a nu-l fi trădat prea tare şi prea des.

A avut cultul prieteniei – ştiu cât i-a ajutat chiar şi pe cei care nu o mai meritau – a fost generozitatea întruchipată – fiecare dintre noi poate depune mărturie pentru aceasta – a avut în cel mai înalt grad preţuirea pentru cel ce făptuia cultură, alături sau departe de el.

L-am însoţit ani buni, de la tribuna congreselor internaţionale, până pe platourile de televiziune şi mi-a fost, a doua oară, profesor. Am învăţat din nou de la el – în ciuda specializărilor noastre diferite - iar atunci când, după moartea-i, împreună cu Zoe Petre şi cu Alexandru Suceveanu - am purces la editarea operei sale, am realizat cât de multe teritorii al ştiinţei istorice traversase Emil Condurachi în tinereţea sa studioasă şi îmi pare bine să văd că în sesiunea de astăzi, faţetele diverse ale savantului vor fi evocate.

Sunt conştient că aici, între noi, uniţi prin complicitatea esenţială a afecţiunii pentru Pater, este inutil a spune mai mult.

A fost, într-un fel, cel mai bun prieten vârstnic al generaţiei noastre. Şi, cu siguranţă, cel mai iubit profesor al "universităţii mele".

Vă mulţumesc, domnilor colegi, că vă adăugaţi acum numele şi ştiinţa unui firesc "remember Emil Condurachi".

PATER

Zoe Petre

Înainte de toate, îngăduiţi-mi să mulţumesc tuturor celor care, foşti elevi, colaboratori şi prieteni ai profesorului Emil Condurachi, au făcut posibilă această comemorare, şi în primul rând colegului Crişan Muşeţeanu, directorul Muzeului Naţional de Istorie, ca şi dnei Lucia Marinescu şi lui Paul Damian generoase gazde şi organizatori ai acestei sesiuni şi a expoziţiei care se inaugurează acum, acad. Alexandru Vulpe, directorul Institutului de Arheologie "Vasile Pârvan" al Academiei Române, lui Alexandru Suceveanu, director adjunct al aceluiaşi institut şi şef al şantierului de la Histria - bunul meu prieten şi devotat succesor al părintelui şi magistrului nostru comun, de la care nu a ostenit să binemerite, şi, *last but not least*, acad. Răzvan Theodorescu, cel care, atât în eminenta sa calitate de istoric, cât şi acum în cea de Ministru al Culturii şi Cultelor, a dat mereu expresie cu filială pietate unei statornice fidelităţi faţă de memoria profesorului şi prietenului său Emil Condurachi. Reuniunea de azi nu ar fi fost posibilă fără iniţiativa şi sprijinul Excelenţei Sale.

Cum aş putea disocia eu oare între relaţia mea personală cu tatăl meu, Emil Condurachi - o relaţie de o extraordinară intensitate afectivă, dar şi de constantă complicitate intelectuală - şi cea publică, cu cel care mi-a fost, ca şi Dumneavoastră, profesor şi îndrumător, când cei mai mulţi dintre vorbitorii de azi, colaboratori, elevi şi prieteni ai profesorului Condurachi, nu au avut nici putinţa, nici dorinţa de a opera o atare disociere? Atunci când, nici nu mai ştiu bine de când anume, unul dintre noi l-a numit, afectuos şi plin de respect, ***Pater***, componenta afectivă a devenit pentru totdeauna parte integrantă a profilului său de magistru şi de savant. Am avut cu toţii şi alţi profesori, admirabili prin vocaţia, inteligenţa şi erudiţia lor, străluciţi savanţi pe care i-am respectat şi i-am urmat în demersul nostru de cercetători cu desăvârşită consideraţie. Niciunuia nu i-am spus Pater.

Aşa că nu aş avea ce să spun acum unui auditoriu de care nu mă deosebesc cu mai nimica în ce priveşte relaţia mea cu profesorul Emil Condurachi, de vreme ce, în ce-l priveşte, distincţia clasică dintre om şi operă nu are prea mult sens: opera sa e indisolubil legată de relaţia sa paternă, formativă şi exemplară cu toţi cei care i-au fost aproape în egală măsură profesional şi personal.

Singura mărturie pe care cred că se cuvine s-o aduc aici şi acum este, de aceea, una care se referă în egală măsură la om şi la operă. Emil Condurachi a fost un luptător. Unul care a ales să lupte cu armele subtile şi flexibile ale nuanţelor, ale compromisului fără compromitere, ale umorului fin şi ale anecdotei pline de miez, ale politeţii şi civilităţii. Într-o lume de tensiuni brutale şi de răsturnări violente, a sperat că această panoplie, pe care o mânuia cu o măiestrie fără egal, poate învinge prostia şi răutatea. Prostia şi răutatea i-au otrăvit ani buni din viaţă, părând că l-au învins. A crezut că onestitatea inteligentă, generozitatea şi consecvenţa în raport cu valorile fondatoare ale cercetării, ale ştiinţei, ale spiritului îndeobşte – şi, mai departe chiar, ale condiţiei umane - pot învinge discret, măcar pe termen lung, meschinăria, intrigile joase şi samavolnicia stupidă. În ultimii săi ani de viaţă, i se părea că samavolnicia şi absurditatea haotică l-au învins. El, care a fost totdeauna un spirit liber, avea sentimentul acut al unei captivităţi fără orizont şi fără scăpare, dar nu a încetat să lupte cu tenacitate, cu inteligenţă şi cu un anume fel de disperare tăcută, surâzătoare chiar. Acum, când nu mai e printre noi, putem înţelege cât de părelnice i-au fost

înfrângerile şi cât de importante biruințele. Fiecare dintre noi poartă cu sine, în sinea sa chiar, câte un fragment din generozitatea lui, din inteligența lui *polytropos*, cu nenumărate ipostaze şi înfățişări, din urbanitatea lui ireproşabilă, din libertatea unui spirit şi a unei ființe depline şi împlinite. O ființă mai presus de orice bună, darnică şi de o infinită şi zâmbitoare căldură omenească. Aşa încât putem spune cu deplină convingere că profesorul Emil Condurachi - Pater - a învins.

EMIL CONDURACHI – DIRECTOR

Alexandru Vulpe
Membru al Academiei Române

A fi *onorat* în funcția de Director sau, a fi *condamnat* la funcția de Director, sunt două sintagme tot atât de pline de adevăr!

O spun cu toată convingerea ca unul ce sunt în această situație şi, totodată, mă gândesc la cel care timp de aproape 15 ani a fost directorul Institutului de Arheologie – Emil Condurachi.

Despre activitatea lui Condurachi ca academician, om de știință și profesor au vorbit cei dinaintea mea şi se va mai vorbi. Mă voi limita aici de a evoca pe *directorul* Condurachi şi pe *omul* aşa cum l-am cunoscut eu.

Condurachi a fost director al Institutului de Arheologie între 1956 şi 1970. Din punctul de vedere al mediului politic, situația generală a cunoscut, în acest răstimp, o perioadă de relativă linişte şi de bune condiții în ceea ce priveşte relațiile cu cei care conduceau atunci statul. Era perioada de destindere stalinistă şi înainte de constrângerile impuse mai târziu, treptat, de regimul Ceauşescu. O putem denumi o perioadă propice cercetării științifice, reluării şi dezvoltării relațiilor internaționale, aproape rupte la începutul anilor ’50.

Condurachi a fost, în aceste condiții, omul potrivit la locul potrivit. Au trebuit să treacă mulți ani pentru a fi conştienți de importanța acestui fapt şi de binefacerea de care s-a bucurat Institutul nostru datorită acestei fericite situații.

Condurachi a beneficiat de colaboratorii potriviți: director adjunct era Dorin Popescu, om ale cărui ambiții se mărgineau la nobila dorință de a servi în primul rând interesul Institutului. Secretară era Calomiris Calomira, secretara ideală pentru acele condiții. Cu o astfel de echipă Condurachi a putut să-şi desfăşoare pe deplin calitățile cu care era dotat din naştere: inteligență deosebită, bun vorbitor, chiar şi atunci când era nevoit să improvizeze, indiferent dacă în limba maternă, franceză sau italiană, excelent om de societate, fermecător în relațiile cu cei din jurul lui. La toate acestea se adăuga autoritatea pe care i-o conferea distincția de Membru al Academiei.

Rezultatele se cunosc: În lista de distincții conferite profesorului Condurachi (cele principale sunt menționate în “reperele biografice” anexate invitației la festivitatea de față) se oglindesc doar palid realele avantaje de care s-a bucurat arheologia românească şi de prestigiul pe care l-a câştigat Institutul nostru. Să amintesc doar câteva realizări: reapariția, începând cu 1957, a revistei “Dacia”, întemeiată de Vasile Pârvan. Apariția cu regularitate a revistelor SCIV, SCN şi, nu la urmă, frumoasa formă în care era publicată seria “Materiale” (nu pot decât să deplâng soarta acesteia din urmă care şi-a încetat apariția odată cu plecarea lui Condurachi de la conducerea Institutului).

Ştim cu toții ce au însemnat toate acestea: în primul rând reluarea schimbului, dotarea Bibliotecii noastre cu principalele publicații internaționale şi, nu în ultimul rând, readucerea arheologiei româneşti la locul de prestigiu de care se bucura înainte de război.

Ca să utilizăm o expresie, pe care ne-am obişnuit să o tot pronunțăm azi, Institutul de Arheologie a reintrat în Europa încă din 1956 şi asta i-o datorăm în primul rând lui Emil Condurachi.

Să n-o uite nimeni din cei ce şi-au văzut în linişte de cercetările lor, de tezele lor de doctorat, de facilitățile de care s-au bucurat prin călătoriile de studiu în străinătate şi de toată creația lor din

vremurile ce au urmat, că toate acestea le datorează climatului favorabil instaurat în Institutul nostru în răstimpul în care Condurachi a fost director. Mă număr şi eu în categoria celor menționați mai sus şi ştiu cât datorez acelor vremi.

Am spus la început că a fi Director este o *condamnare*, mai puțin o *onoare* şi deloc o *fericire*. Este un sacrificiu pentru cel ce acceptă o asemenea funcție. Condurachi s-a sacrificat şi a pătimit pentru ca Institutul şi noi cercetătorii să ajungem ce am devenit mai târziu. Spun, “a pătimit”, pentru că nu s-a bucurat de toată înțelegerea pe care ar fi meritat-o din partea noastră. O spun astăzi cu atât mai sincer cu cât pe atunci eram considerat ca făcând parte din grupul anti-Condurachi. N-a fost chiar aşa, sau n-a fost decât un scurt răstimp aşa. Mi-am dat, încă din anii ’60, perfect seama de ce am beneficiat ca cercetător datorită conducerii Institutului sub Condurachi. Dar momentul de răscruce în ceea ce priveşte atitudinea mea a survenit în 1979, când am fost împreună cu Emil Condurachi, la Roma, la un colocviu, în sine nu foarte important. Atunci însă am realizat, ca niciodată până atunci, ce a însemnat Condurachi pentru noi. Am realizat bogăția de idei izvorâte, de multe ori în improvizații, de idei în viziune istorică. Acest om, cu cultura deosebită, cu inteligența şi cu facilitatea de expunere pe care le poseda, semăna practic idei, multe generatoare de cugetare şi de creativitate pentru cei ce le recepționau. Mă număr printre cei care au profitat de acestea.

Vreau să mărturisesc aici un fapt pe care l-am ținut ascuns până acum: într-o sâmbătă seară a verii anului 1987, sosind în Bucureşti de pe şantierul arheologic “Odaia Turcului”, am aflat de dispariția dintre noi a lui Condurachi. În duminica ce a urmat am fost la cimitirul Belu pentru a vedea mormintele familiei mele şi, cu acest prilej, am căutat şi găsit proaspătul mormânt al lui Condurachi; erau încă la locul lor coroanele depuse de ambasadorii Franței şi Italiei. Mi s-au umezit ochii şi mi-am dat atunci seama că l-am iubit pe Condurachi.

Desigur, multe teme de sinteză şi viziune istorică se găsesc răspândite în opera lui, disproporționată ca amploare în raport cu bogăția ideilor exprimate. Condurachi nu ne-a lăsat nici o “mare” lucrare. A regretat-o el însuşi, nu o dată. Dacă-l judecăm după valoarea deosebită a primelor lui lucrări scrise între 1938 şi 1946, lucrări care prefigurau un mare şi sârguincios cercetător în biblioteci, ne dăm seama ce au însemnat pentru el sacrificiile pe care distincțiile sociale şi administrative i le-au impus.

Mă întreb şi astăzi: a fost rău că averea culturii sale istorice şi-a risipit-o în toate direcțiile, în loc s-o cuprindă într-o operă?

Un răspuns categoric nu-l pot da. Sunt însă convins că valoarea unui om de cultură, cum a fost Condurachi, rezidă, în primul rând, în ceea ce a adus de folos societății, în ceea ce noi toți am câştigat de pe urma lui, indiferent dacă ideile lui au fost consemnate sistematic într-o carte sau dacă s-au integrat în creația ştiințifică a celor ce le-au cunoscut şi audiat şi care-şi datorează, fie că recunosc, fie că nu, propria lor carieră *şi* lui Condurachi.

Sunt cu atât mai conştient cu cât îmi dau seama că am moştenit conducerea unui Institut care există şi şi-a păstrat prestigiul internațional datorită în cea mai mare măsură perioadei în care echipa Condurachi a fost în fruntea lui.

Voi încheia cu o scurtă frază care, socot, exprimă totul şi face de prisos tot ce am spus până aci:

Câtă nevoie ar avea astăzi Institutul nostru de un Condurachi!

ACADEMICIANUL EMIL CONDURACHI LA 90 ANI DE LA NAŞTERE

Acad. Mircea Petrescu-Dîmboviţa

În acest an se împlinesc 90 ani de la naştere şi 15 ani de la încetarea din viaţă academicianului Emil Condurachi, fost profesor eminent al Universităţii din Bucureşti, om de ştiinţă şi de cultură reputat, recunoscut ca atare pe plan naţional şi internaţional, militant neobişnuit în organisme ştiinţifice naţionale şi internaţionale şi unul din cei mai buni mesageri ai ştiinţei istorice şi arheologice româneşti în străinătate.

La omagiul adus memoriei sale, se adaugă şi acela al autorului acestei comunicări, care a fost, mai bine de 40 ani lângă profesorul şi academicianul Emil Condurachi, atât în ţară, cât uneori şi în străinătate. Cu acest prilej, pe lângă datele cu privire la biografia sa, menţionate de subsemnatul şi cu alte prilejuri, în publicaţia tulceană *Peuce* din 1991[1], revista de cultură *Bârladul* din 1997[2] şi în *Memoriile secţiei de Ştiinţe Istorice şi Arheologie* din 1997 ale Academiei Române[3] şi în *Arheologia Moldovei*, XXI, din 2000[4] voi căuta să adaug şi altele de ordin personal, ocazionate de contactele avute în decursul timpului cu această remarcabilă personalitate a învăţământului şi ştiinţei istorice româneşti.

S-a născut la 3 ianuarie 1912 în comuna Scânteia, jud. Iaşi, tatăl său fiind un entuziast susţinător al înfiinţării casei memoriale "Emil Racoviţă" din Surăneşti (jud. Vaslui)[5].

După terminarea studiilor secundare la liceul internat din Iaşi, a fost un student eminent al Facultăţii de Litere şi Filozofie din Iaşi, obţinând licenţa la secţia istorie în 1932[6].

Fiind bine apreciat de profesorii săi Oreste Tafrali şi Ilie Minea, a fost încadrat în 1932-1940 asistent la catedra de arheologie a Facultăţii de Litere şi Filozofie in Iaşi. Acesta, în perioada respectivă a fost, în calitate de bursier al statului român, membru al Şcolii Române din Roma (1935-1937) şi apoi al Şcolii Române din Franţa la Fontenay aux Roses din Paris (1938-1939)[7]. Totodată, la recomandarea directorului Şcolii Române din Roma, a fost admis ca oaspete străin al Institutului francez din Atena[8].

La Roma a frecventat cursurile Facultăţii de Litere respectiv de istorie romană, istorie greacă, arheologie clasică, arheologie creştină şi topografie romană[9].

La Paris a audiat cursurile unor mari specialişti la Sorbona, Collège de France şi Ecole Pratique des Hautes Etudes, dintre care menţionăm pe Eugène Albertini, J. Zeiller, Louis Robert ş.a.[10].

În 1938 şi-a susţinut la Universitatea din Iaşi, teza de doctorat cu tema *Monumenti cristiani nell Illirico*, tipărită în acelaşi an la Bucureşti, în care a evidenţiat două mari centre creştine, Salona în Dalmaţia şi Serdica în Dacia Mediterranea, în legătură directă pe mare şi uscat cu restul lumii creştine, prin care se evidenţiază caracterul oriental în

[1] M. Petrescu-Dâmboviţa, *Academician Emil Condurachi*, în *Peuce*, 10, 1991, p. 589-592.

[2] Idem, *Academicianul Emil Condurachi – organizator al vieţii ştiinţifice*, în *Bârladul*, II, 1997, 5, S.N., p. 2.

[3] Idem, *Academicianul Emil Condurachi. Omul şi opera*, în *ARMSŞIA*, seria IV. Tomul XXII, 1997, p. 117-123.

[4] Idem, *Activitatea arheologică ieşeană în perioada dintre cele două războaie mondiale*, în *ArhMold*, XXI, 2000, p. 1185 şi urm.

[5] Idem, *op.cit.*, în *ARMSŞIA*, 1997, p. 117.

[6] *Ibidem.*

[7] *Ibidem.*

[8] Idem, *op.cit.*, în *ArhMold*, 2000, p. 185.

[9] *Ibidem.*

[10] Sanda Cândea, *Bibliografia lucrărilor ştiinţifice ale cadrelor didactice*, Universitatea Bucureşti, seria istorie. vol. I, A-4, Bucureşti, 1970, p. 152.

general şi sirian în special al monumentelor creştine din regiunea Illyricum[11].

În afară de teza de doctorat, pentru care s-a documentat în special la Roma, autorul a colaborat în perioada cât a contat ca asistent la Iaşi, studii de arheologie, istorie generală veche şi numismatică.

Dintre studiile de istorie veche şi arheologie menţionăm pe acelea privitoare la *mitatorium*[12], în legătură cu ceremonialul fastuos de la curtea bizantină pentru înmânarea semnelor şi a îmbrăcămintei marilor demnitari, ca şi pentru femeile alese pentru ginecceu[13], precum şi relativ la evreii în Illyricum[14]. Alele se referă la cariera lui Q. Tullius Maximus, guvernator al Traciei[15], la Isis-Aphrodita[16], două divinităţi, care sub două forme reprezintă acelaşi principiu al dragostei universale[17], la rangurile proconsulilor din Africa şi Asia la începutul secolului al IV-lea[18], pe bază de inscripţii, precum şi la originea şi evoluţia loros-ului imperial bizantin[19] respectiv o eşarfă din fir de aur, împodobită cu numeroase pietre preţioase şi purtată peste tunică[20].

În ceea ce priveşte articolele sale de numismatică, l-au preocupat temele relativ la Gordion şi Serapis de pe monedele pontice[21] şi la zeul Marte de pe monedele din Odessos[22], precum şi monedele bizantine tăiate din secolul al IV-lea[23].

În afară de aceste studii şi note din domeniile arheologiei, istoriei vechi şi numismaticii, asistentul Emil Condurachi într-un articol "a luat poziţie" faţă de unele critici aduse în "Byzantion" din 1932 de Gh. Balş, lucrările lui O. Tafrali a susţinut o influenţă artistică bulgaro-bizantină la nord de Dunăre, inclusiv la biserica Sf. Nicolae de la Curtea de Argeş[24], influenţa sârbă pătrunzând aici înainte de sosirea în 1364 a călugărului Nicodim[25].

Odată cu numirea sa la Bucureşti, în 1940, ca profesor la Catedra de numismatică şi arheologie de la Şcoala superioară de Arhivistică, catedră înfiinţată de reputatul numismat Constantin Moisil, căruia i se datoreşte începutul ştiinţei numismatice moderne din România, începe o a doua perioadă a activităţi didactică şi ştiinţifică, care la şcoala respectivă va dura până în 1947[26].

În legătură cu încadrarea sa la această reputată şcoală, îmi amintesc că reputatul profesor dr. Radu Vulpe, pe atunci prodecan al Facultăţii de Litere şi Filozofie din Iaşi, cu care eram mobilizat la Odesa la o mare unitate a Marelui Stat Major, a făcut tot posibilul ca sa poată pleca pentru a participa în calitate de membru al Comisiei, la concursul pentru postul de profesor, la care urma să fie promovat tânărul şi valorosul candidat Emil Condurachi[27].

Cum este şi normal, în această perioadă au predominat studiile sale de numismatică, de la monedele greceşti şi romane până la cele elveţiene şi austriece, din spaţiul carpato-balcanic la care s-au adăugat şi altele de istorie economică,

---

[11] M. Petrescu-Dâmboviţa, *op.cit.*, în *ArhMold,* XXI, 2000, p. 186.

[12] E. Condurachi, *La Mitatorion Notes d'archéologie chrétienne,* în AA, fasc. 9-10, 1993-1934, Iaşi, 1935, p. 33 şi urm.

[13] M. Petrescu-Dâmboviţa, în *ArhMold,* XXI, 2000, p. 186.

[14] E. Condurachi, *Les Juifs en Illyricum,* în *REJ,* N.S., 1937, 1-2, P. 60 şi urm.

[15] Idem, *Sur la carrière de Q. Tullius Maximus gouverneur de la Thrace,* în AISC, 3, 1936-1940, Cluj, 1941, p. 148 şi urm.

[16] Idem, *Isis-Aphrodita Beitrage zu einer Ikonographie des alexandrinischen Synkretismus,* în BSHAR, tom 21, Bucureşti, 1939, p. 33 şi urm.

[17] M. Petrescu-Dâmboviţa, *în ArhMold,* XXI, 2000, p. 186.

[18] Idem, *Le rang des proconsuls d'Afrique et d'Asie au début du IVe siècle,* în *AISC* 3, 1936-1940, Cluj, 1941, p. 306 şi urm.

[19] Idem, *Sur l'origine et l'évolution du loros impérial,* în *AA,* fasc. 11-12, 1935-1936, p. 37 şi urm.

[20] M. Petrescu-Dâmboviţa, *op.cit.*, în *ArhMold,* XXI, 2000, p. 186.

[21] E. Condurachi, *Gordion et Serapis sur les monnaies pontiques,* în *CAN,* nr. 110-111, 1938, p. 33 şi urm.

[22] Idem. *"Zeul Mare" de pe monedele din Odessos,* în *CNA,* 14, 1939, nr. 115-116, p. 148, şi urm., şi în limba franceză în *RN,* 3-e série, tom 4, 1940, p. 1 şi urm.

[23] Idem, *Probleme economice şi monetare din secolul IV d. Hr.. Monnaies byzantines coupées,* în *CNA,* 15, 1940, nr. 117-118, p. i şi urm (extras).

[24] Idem, *La critique de M. Balş sur l'œuvre de M. Tafrali "Monuments byzantins de Curtea de Argeş",* în *AA,* fasc. 7-8, 1931-1932, Iaşi, 1993, p. 60 şi urm.

[25] M. Petrescu-Dâmboviţa, în *ArhMold,* XXI, 2000, p. 186.

[26] Idem, în *ARMSŞIA,* 1997, p. 118.

[27] *Ibidem.*

socială şi a artelor, un loc aparte avându-l acelea privitoare la politica financiară a împăratului Julian, ideile politice ale lui Zosimos şi relativ la "renaşterea" artelor plastice în epoca lui Hadrian[28].

Din această perioadă, când am funcționat ca asistent onorific la catedra de arheologie şi preistorie, condusă de profesorul I. Andrieşescu, a Facultății de Litere şi Filozofie a Universității din Bucureşti şi cu începere din ianuarie 1943 ca asistent, prin concurs, la Muzeul Național de Antichități din Bucureşti, condus pe atunci de conf. dr. Vladimir Dumitrescu, îmi amintesc de întâlnirile cu profesorul Emil Condurachi la Facultate şi la Muzeu, rezultând din convorbirile avute interesul său pentru cercetările de arheologie, în deosebi clasică[29].

Din 1947 când a devenit titularul catedrei de istorie universală veche de la Universitatea din Bucureşti, a început a treia şi ultima perioadă din cariera sa didactică şi ştiințifică, în care s-a afirmat din plin, timp de 40 ani, ca profesor, cercetător şi organizator ştiințific, pe plan național şi internațional[30].

Ca profesor, decan, conducător ştiințific de doctorat şi ca profesor consultant i-a atras pe discipolii săi atât prin bogăția cunoştințelor şi interpretarea istorică a faptelor, cât şi prin forma elevată a cursurilor, fiind considerat pe drept cuvânt ca unul dintre marii profesori ai generației contemporane de istorici români.

În legătură cu activitatea sa de profesor din această perioadă îmi amintesc că a asistat un an întreg la cursurile profesorului Ion Nestor, cu doctoratul în Germania, de preistoria României, pentru a cunoaşte nivelul înalt al prelegerilor acestui profesor, fost elev al lui Vasile Pârvan, remarcabil prin profunzimea gândirii, originalitatea interpretărilor şi claritatea expunerii[31]. Mai mult încă, a asistat în acel an şi la proseminariile de arheologie preistorică susținute de subsemnatul, totdeauna în prezența prof. I. Nestor, de altminteri ca şi a predecesorului său I. Andrieşescu, timp de patru ani[32].

De asemenea, țin să menționez că prof. Emil Condurachi a sprijinit încadrarea mea la Universitatea din Iaşi în 1948, în calitate de conferențiar şi apoi în 1955, pe baza raportului său elogios, Consiliul profesoral al acestei Universități a recomandat nu numai definitivarea în postul de conferențiar, ci şi promovarea la gradul de profesor, pentru care şi-au dat acordul în 1957 la Ministerul Învățământului rectorii celor trei Universități Iorgu Iordan (Bucureşti), C. Daicoviciu (Cluj) şi Ion Creangă (Iaşi), pentru care îi sunt, şi pe această cale, recunoscător[33].

În calitate de cercetător, la Histria, succedând lui Vasile Pârvan şi Scarlat Lambrino, a extins săpăturile la toată suprafața cetății şi la necropola antică, introducând metodele arheologice preistorice şi unele metode moderne de investigație[34], menționând în volumul Histria din 1954, cercetările lui Vasile Pârvan[35]. În această privință, menționăm că în 1957 a contribuit din plin la apariția unor articole comemorative privitoare la contribuțiile lui V. Pârvan, a cărui evocare a devenit de acum înainte curentă[36].

De asemenea, a abordat în această perioadă o tematică bogată şi variată, cum rezultă din cărțile, precum şi din numeroasele sale studii. Dintre cărți menționăm *Archéologie roumaine au XXe siècle*, Bucureşti, 1936; *La Roumanie*, în colaborare cu C. Daicoviciu, în prestigioasa colecție *Archaeologia Mundi*, Geneva-Paris-München, 1972; *Carte archéologique de la Roumanie*, în calitate de coautor şi coordonator, Bucureşti, 1960[37].

---

28 *Ibidem.*
29 *Ibidem.*
30 *Ibidem.*
31 *Ibidem, p. 119.*
32 *Ibidem.*
33 *Ibidem.*
34 Al. Suceveanu, *Un senior al istoriografiei româneşti – Emil Condurachi*, în *Bârladul*, II, 1997, 5, S.N., p. 3.
35 Al. Zub. *Homo academicus sub vremi*, în *Bârladul*, II, 1997, 5, S.N., p. 2.
36 *Ibidem.*
37 M. Petrescu-Dâmbovița, în *ARMSŞIA*, 1997, p. 119.

Dintre studiile sale, în primul loc se situează acelea din domeniul arheologiei greceşti şi romane din Dobrogea, datorită îndeosebi cercetărilor de sub conducerea sa de la Histria, ale căror rezultate au fost publicate, în colaborare, în două volume, din 1954 şi 1969[38].

Bazându-se pe aceste investigații a studiat diferite aspecte ale istoriei politice, sociale, economice şi culturale relativ la această colonie, ca şi la altele din aceeaşi zonă a Mării Negre, relațiile dintre grecii şi autohtonii din Dobrogea, sculptura pontică în epoca romană, sincretismul religios ş.a.[39].

În acelaşi timp a fost preocupat, în aceeaşi măsură, şi de unele probleme de istorie universală veche de ordin politic, economic, cultural şi numismatic precum şi în legătură cu sursele greceşti şi latine privitoare la etnogeneza vechilor populații balcanice. De asemenea, un loc aparte l-au ocupat viața şi opera lui Vasile Pârvan[40].

În fine, ca organizator al vieții ştiințifice, academicianul Emil Condurachi – a dovedit a fi înzestrat cu calități inegalabile, contribuind, cu multă pasiune şi înaltă competență, la creşterea prestigiului istoriografiei româneşti în țară şi străinătate[41].

Astfel, ca director al Institutului de Arheologie din Bucureşti, transformat ca atare în 1956 din Muzeul Național de Antichități, s-a străduit să încadreze colaboratori pentru toate epocile, din paleolitic până în evul mediu, care, prin săpături arheologice bine efectuate pe tot teritoriul României, într-un ritm alert şi cu mijloace materiale necunoscute până atunci, au contribuit la o mare dezvoltare a acestei instituții ştiințifice[42].

În acelaşi timp, sub redacția sa, în afară de continuarea publicației *Studii şi cercetări de istorie veche* şi *Materiale şi cercetări arheologice*, s-a reluat, după mai mulți ani de întrerupere, revista bine cunoscută de arheologi în limbă străină, *Dacia*, înființată în 1924 de Vasile Pârvan şi a apărut o altă publicație *Studii şi cercetări de numismatică*, precum şi seria de monografii *Biblioteca de arheologie*, cu peste 50 volume până în prezent[43]. Totodată, o parte din activitatea sa s-a desfăşurat la periodicul în limbi străine, *Revue roumaine d'histoire*, al cărui redactor principal a fost până la încetarea din viață[44].

În calitate de director al Institutului de istorie şi arheologie "A.D. Xenopol" din Iaşi, cu începere din 1967 şi până în 1989, şi de membru în comitetele de redacție ale publicațiilor de arheologie din Bucureşti, am avut prilejul să colaborez strâns cu acad. Emil Condurachi, bucurându-mă totdeauna de înțelegerea şi sprijinul său pentru dezvoltarea cercetărilor de arheologie şi istorie din centrul academic şi universității din Iaşi, care în domeniul arheologiei a avut şi o publicație specială *Arheologia Moldovei*, ajunsă astăzi la al XXII-lea volum[45].

În acelaşi timp, acad. Emil Condurachi, în calitate de preşedinte al Societății Numismatice române din 1958, după încetarea din viață a acad. Constantin Moisil, în afară de reluarea publicației *Buletin*, ca redactor principal, el a animat activitatea acestei Societăți şi a filialelor sale, contribuind, prin nivelul comunicărilor din cadrul şedințelor regulate şi a sesiunilor ştiințifice, la creşterea prestigiului ştiințific al acestei vechi şi importante Societăți ştiințifice[46].

Un alt domeniu din activitatea acad. Emil Condurachi, în care s-a ilustrat în mod deosebit, cu mult dinamism şi eficacitate, a fost acela al coordonării studiilor sud-est europene de arheologie, istoria ideilor, istoria economică şi socială, artă, istoria Balcanilor, lingvistică, folclor, geografie istorică, literatură contemporană şi drept, din 1963, când a fost înființată Asociația Internațională de Studii sud-est european,

[38] *Ibidem.*
[39] *Ibidem.*
[40] *Ibidem,* p. 119 şi urm.
[41] *Ibidem,* p. 120.
[42] *Ibidem.*
[43] *Ibidem.*
[44] *Ibidem.*
[45] *Ibidem.*
[46] *Ibidem,* p. 121.

sub patronajul UNESCO şi cu sediul la Bucureşti, al cărei secretar general şi trezoreriei a fost de la această dată şi până la încetarea sa din viață[47].

Prin calitățile sale de istoric cu spirit de sinteză şi de eminent om de cultură, orator de vocație şi negociator subtil, dar mai ales de organizator excelent al unor manifestări ştiințifice din țară şi străinătate, acad. Emil Condurachi a contribuit din plin la marele prestigiu al acestei Asociații, care prin eforturile sale, în afară de o revistă şi câteva tomuri publicate, a putut organiza cinci congrese internaționale în diferite capitale din sud-estul Europei, ca şi multe colocvii şi reuniuni de lucru[48].

Ca participant la două asemenea congrese ale acestei Asociații, de la Bucureşti (1976) şi Sofia (1989), mi-am putut da seama de deosebita amploare a acestor manifestări ştiințifice internaționale, de calitatea comunicărilor şi de caracterul interdisciplinar al dezbaterilor[49].

Dintre colocviile organizate de Asociație, îmi amintesc totdeauna de acela din septembrie 1968 de la Mamaia, imediat după evenimentele de la Praga din acel an, când în stațiune, din cauza situației tensionate pe plan internațional mai rămăseseră foarte puțini străini, îndeosebi germani şi suedezi[50]. La acest colocviu, la care au participat specialişti reputați din peste 100 de țări ale Europei, care şi-au manifestat în acest fel solidaritatea cu poporul român, deoarece acesta nu a intervenit cu forțe armate în Cehoslovacia, s-a dezbătut o temă majoră, de un deosebit interes, privitoare la izvoarele arheologice ale civilizației europene[51]. Comunicările şi intervențiile susținute au fost publicate de asociație într-un volum intitulat *Sources archéologiques de la civilisation européenne,* Bucureşti, 1968[52].

În legătură cu aceste colocvii, țin să amintesc câteva amintiri sugestive.

Astfel, marele etruscolog italian Massimo Pallotino, a rămas uimit ca la data respectivă Mamaia era oarecum pustie, lipsită de oameni, care părăsiseră stațiunea în urma evenimentelor din Cehoslovacia.

Apoi acad. Tibor Gerevich, directorul Institutului de Arheologie din Budapesta, în legătură cu unele discursuri de la Radio-Bucureşti, privitoare la evenimentele din 1968 din Cehoslovacia, s-a exprimat, citez textual "Acum îi înțeleg pe românii buni diplomați formați la Paris, nu proşti ca cei de la noi formați la Berlin".

Acad. Emil Condurachi, cu aceeaşi inepuizabilă, înaltă competență şi comprehensiune multilaterală, a militat şi în alte organisme internaționale, în calitate de vicepreşedinte de două ori al Uniunii Academice Internaționale (1965, 1980) şi apoi de preşedinte al acestei Uniuni (1982), de vicepreşedinte al Comitetului Internațional de Filozofie şi ştiințe Umane, de membru al Comitetului Internațional de arheologie clasică, ca şi al altor foruri internaționale[53].

Paralel cu aceste activități pe plan internațional, acd. Emil Condurachi, unul din cei mai buni mesageri ai ştiinței româneşti în străinătate, s-a remarcat şi prin rapoarte, corapoarte şi intervenții la numeroase congrese, simpozioane, colocvii, unele mese rotunde şi reuniuni internaționale, la care a participat, contribuind, cu eficacitate, mult elan şi competență, la o mai bună cunoaştere a istoriei şi culturii României[54]. În această febrilă şi laborioasă activitate un loc aparte l-au ocupat contribuțiile sale la Congresele internaționale de ştiințe istorice, cum am putut constata la acelea la care am participat, de la Stocholm (1960), Moscova (1970), Bucureşti (1980) şi Stuttgart (1986)[55]. În această privință, raportul în colaborare cu profesorul Răzvan Theodorescu la Congresul de la Bucureşti, privitor la istoria Balcanilor,

[47] *Ibidem.*
[48] *Ibidem.*
[49] *Ibidem.*
[50] *Ibidem.*
[51] *Ibidem.*
[52] *Ibidem.*
[53] *Ibidem.*
[54] *Ibidem,* p. 122.
[55] *Ibidem.*

de la preistorie până la epoca modernă, a fost considerat ca un model de netrecut[56].

De asemenea, au prezentat interes şi comunicările sale susţinute la Congresele Internaţionale de tracologie, la care am asistat, de la Bucureşti (1976) şi Viena (1980), precum şi la colocviile internaţionale de tracologie, organizate de Fundaţia Europeană Drăgan, de la Roma (1979) şi Palma de Mallorca (1988), la care am luat parte, purtând un schimb interesant de opinii îndeosebi cu unii reputaţi arheologi şi lingvişti din diferite ţări ale Europei[57]. Valoarea comunicărilor de la aceste din urmă manifestări ştiinţifice se reflectă în actele Colocviilor respective, publicate cu grijă de către Fundaţia Europeană Drăgan[58].

Tot în legătură cu activitatea sa ştiinţifică peste hotare, menţionez că în primăvara anului 1965, am fost împreună timp de o lună ca primă delegaţie de istorici români în Turcia de după cel de-al doilea război mondial[59]. Cu acest prilej, datorită relaţiilor sale cu profesorii de la Ankara şi Istambul, pe lângă conferinţele din domeniul arheologiei, susţinute la Ankara (acad. Emil Condurachi) şi Istambul (subsemnatul), am efectuat împreună o călătorie cu o maşină de cca 3000 km de la Ankara la Istambul, vizitând obiective arheologice şi istorice de o deosebită importanţă, de la Ankara, Bogaköy, fosta capitală a hittiţilor, sanctuarul rupestru hittit din secolul al XIII-lea î.Hr. de la Yazilikaja, ruinele de la Kültteze şi Alishar-Hüyük, fosta capitală a regilor frigieni de la Gordion, celebrele fresce medievale de la Göreme, muzeul arheologic de la Izmir, celebrele ruine de la Troia, cercetate de H. Schliemann şi Carl Blegen, iar actualmente de prof. Manfred Korfmann de la Tübingen cu metodele cele mai moderne, templul lui Artemis din Ephes, precum şi alte importante vestigii elenistice, romane şi bizantine din acest important oraş de pe malul Mării Egee, apoi celebrul Pergam, din care renumita friză sculptată a marelui altar al lui Zeus se află la Muzeul Pergamon din Berlin, cetatea Miletului, important centru comercial şi focar de cultură grecească, din care unele construcţii sunt conservate în celebrul muzeu din palatul Topkapi de la Istambul, unul din cele mai bogate muzee de artă islamică.

La Ankara am făcut împreună o vizită acasă Doamnei profesor dr. Afet Inan, fiica adoptivă a marelui om politic turc Mustafa Kemal Atatürk şi fosta studentă a eminentului antropolog genevez Eugène Pittard, fost rector al Universităţii din Geneva, pe care am cunoscut-o în 1939 la Bucureşti, cu prilejul participării la cel de-al XVII-lea Congres Internaţional de antropologie şi arheologie preistorică. Cu prilejul acestei vizite, D-na prof. Afet Imam, care acum se ocupa de revoluţia lui Kemal Atatürk, mi-a oferit, cu dedicaţie, lucrarea sa de doctorat din domeniul antropologiei, din care rezultă că autoarea a măsurat şi examinat 64000 persoane din Australia, dintre care un număr considerabil de femei.

De asemenea, la Ankara am făcut şi o vizită şi la Institutul de istorie, instituţia cea mai importantă din Turcia în acest domeniu, cu care prilej acad. Emil Condurachi l-a întrebat pe director care este situaţia Academiei din această ţară, la care i s-a răspuns că nu există această instituţie, menţionând că fostul şef al statului Kemal Atatürk ar fi declarat că Turcia nu are nevoie de savanţi oficiali.

La Istambul, am avut convorbiri cu D-na Halet Cambel, fost bursieră Humboldt, şi profesoara de Pre- şi Protoistorie, care ne-a arătat colecţia lui Schliemann de la Troia.

Tot la Istambul am vizitat şi marea colecţie de antichităţi din Asia Mică a lui Hans Silvius von Aulock (1906-1980), din care menţionez cele 19 volume pentru monedele din Asia Mică, tipărite în Germania.

Pentru meritele sale remarcabile de profesor, cercetător şi organizator de activităţi de cercetare ştiinţifică, acad. Emil Condurachi a primit titlurile de om de ştiinţă, membru corespondent (1948) şi apoi

---

[56] Al. Suceveanu, *op.cit.*, 1997, p. 3.
[57] M. Petrescu-Dâmboviţa, în *ARMSŞIA*, 1997, p. 122.
[58] *Ibidem.*
[59] *Ibidem.*

titular al Academiei Române (1955) şi al Academiei de Ştiințe Sociale şi Politice (1970), *doctor honoris causa* al Universității Libere din Bruxelles, membru titular al Academiei din Atena, membru al Consiliului de onoare al Uniunii Internaționale de științe Pre- şi Protoistorice, membru corespondent şi apoi titular al Institutului arheologic german, ca şi al altor organisme internaționale[60].

La acestea se adaugă titlurile de laureat al Premiului de Stat şi al Premiului Herder (1980), mai multe ordine şi medalii româneşti, medalia de aur bulgară a "Sf. Chiril şi Metodiu", ca şi titlul de comandar al ordinului "Merito della Republica Italiana"[61].

Încetarea sa din viață la 75 de ani, în plină activitate creatoare, când trebuia să ducă la bun sfârşit, în ciuda bolii, care i-a afectat sănătatea, mai multe proiecte şi lucrări de sinteză din țară şi străinătate, a reprezentat o mare pierdere pentru istoriografia românească şi străină, ca şi pentru toți cei care l-au cunoscut şi stimat.

[60] *Ibidem*, p. 122 şi urm.

[61] *Ibidem*, p. 123.

EMIL CONDURACHI ŞI ARHEOLOGIA CREŞTINĂ

Ion Barnea

Emil Condurachi şi-a început activitatea de publicaţii în domeniul ştiinţific încă pe când era student, cu un studiu de istorie medievală, intitulat *Juzii şi judeciile moldoveneşti*, publicat în *Cercetări istorice,* 5-7, 1929-1931, p. 304-316. Studiul fusese scris la sugestia lui Ilie Minea, profesorul lui la Facultatea de istorie a Universităţii din Iaşi, care l-a obligat pe studentul său să-l rescrie de şapte ori, după cum mărturisea tânărul autor, până ce profesorul să se declare mulţumit de forma la care a ajuns. Rezultatul a fost, adăuga Emil Condurachi, că, după apariţia articolului, Nicolae Iorga l-a semnalat într-o notiţă critică, ceea ce a reprezentat o răsplată, depăşind cu mult osteneala cheltuită cu scrisul şi rescrisul articolului[1].

După absolvirea Facultăţii de litere şi filozofie (1932), Emil Condurachi a fost numit asistent al profesorului Oreste Tafrali, la catedra de Arheologie clasică şi istorie antică a Universităţii din Iaşi şi, în anii imediat următori, a elaborat câteva studii de arheologie creştină, care au fost publicate în revista întemeiată de O. Tafrali, *Arta şi Arheologia*. Primele dintre aceste studii au fost tipărite în limba franceză, pe care autorul o cunoştea destul de bine[2].

Primul studiu poartă numele *Le mitatorion. Notes d'archéologie chrétienne*[3]. Bazându-se pe texte din lucrarea *Despre ceremoniile curţii bizantine* a împăratului Constantin Porfirogenetul (913-959), tânărul autor arată că încăperea cunoscută sub numele de *mitatorion (mutatorion)*, în care împăratul şi marii demnitari bizantini îşi schimbau îmbrăcămintea laică, înainte de a intra în biserică, se afla la intrarea acesteia, de o parte sau de alta a narthexului sau a exonarthexului, când acesta de pe urmă exista.

Al doilea studiu în ordine cronologică se intitulează: *Elements syriens dans l'architecture chrétienne d'Illyrie*. El a fost redactat de Emil Condurachi pe când, la recomandarea lui Tafrali, se afla ca bursier la şcoala Română de la Roma (Accademia di Romania). Studiul a fost prezentat sub formă de comunicare la al V-lea Congres internaţional de studii bizantine din 1936, de la Roma, fiind publicat în actele congresului[4]. În cuprinsul lui sunt prezentate diferite bazilici creştine din Illyricum, printre care şi bazilica de marmură şi bazilica cu transept de la Tropaeum Traiani (Adamclisi, jud. Constanţa), la care se întâlnesc unele din particularităţile bazilicilor siriene: 1. absenţa atriului; 2. cele două turnuri ce se înălţau în colţurile de vest ale faţadei bazilicii; 3. cele două încăperi cunoscute sub numele de *prothesis* şi *diaconicon*, ce flancau absida altarului bazilicii, fără să comunice cu ea, ci numai cu navele laterale şi 4. galeria exterioară cu coloane de pe latura de sud a bazilicii, prin care se pătrundea înăuntru, pe una sau mai multe intrări laterale.

Câţiva ani mai târziu subsemnatul prezenta la Institutul de studii şi cercetări balcanice din Bucureşti, comunicarea de arheologie creştină: *Chapiteaux à protomés de la Scythie Mineure*, de faţă fiind în primul rând Victor Papacostea, directorul Institutului şi Emil Condurachi. În textul comunicării stăruiam asupra relaţiilor strânse dintre provincia Scythia Minor şi diferite centre din Imperiul Bizantin, unde apăruseră astfel de

[1] Kopi Kycyku *Pater (Emil Condurachi)* Bucureşti 1995, p. 16.
[2] *Ibidem*, p. 16-17.
[3] *Arta şi arheologia,* p. 9-10, 1935, p. 33-35.
[4] *Atti del V Congresso Internazionale degli studi izantini,* Roma, 22-26 sett, 1937, p. 78-86.

monumente. La discuții, Emil Condurachi a susținut că în cazul de față este vorba de o influență vădit siriană, nu bizantină. Fără a contesta astfel de influențe şi originea orientală mai îndepărtată a reprezentării protomelor de berbeci, precum şi prezența la Tomis şi Callatis a câte unui "sirian" menționat de inscripții din perioada respectivă de timp, se pare că şi în cazul de față trebuie acordată prioritate legăturilor dintre Scythia Minor şi Constantinopol[5].

Un alt studiu redactat de Emil Condurachi la Şcoala Română din Roma are titlul *La Madonna col Bambino. Imagini iconografiche*[6]. Examinând cele mai vechi reprezentări ale Maicii Domnului cu Iisus copil, autorul ajunge la concluzia că ele îşi au originea în reprezentarea zeiței egiptene Isis alăptând pe micul Horus.

În acelaşi timp, Emil Condurachi contestă pe bună dreptate caracterul a două basoreliefuri găsite într-un mormânt de la Tomis şi considerate creştine de unii specialişti (D.M. Teodorescu şi R. Netzhammer)[7].

Cel mai vast şi mai important studiu de arheologie creştină al lui Emil Condurachi, care a constituit şi teza lui de doctorat la Universitatea din Iaşi (1938), îl constituie lucrarea *Monumenti cristiani nell' Illyrico*, publicată în *Ephemeris Dacoromana*, IX, 1940, 118 p. Pe baza inscripțiilor şi a monumentelor creştine cunoscute până atunci, autorul prezintă amănunțit situația creştinismului în Illyricum de la început până la sfârşitul secolului al VI-lea. În prima parte (p. 1-40) sunt reproduse cronologic şi critic, pe provincii, inscripțiile creştine greceşti şi latine din Illyricum. În cea de-a doua parte (P. 40-114) sunt înfățişate pe categorii şi comentate monumentele creştine sculpturale (p. 40-64), picturale (p. 64-73), arhitecturale (p. 73-111) şi de artă minoră (p. 112-114) din Illyricum. Concluziile autorului (p. 114-116) arată că monumentele creştine din Illyricum reflectă existența pe acest teritoriu a unei populații indigene, în cea mai mare parte romanizată, la care s-au adăugat în mare număr şi elemente orientale din Asia Mică, Siria şi Egipt, cu care Illyricum a întreținut legături.

După moartea lui O. Tafrali (nov. 1937) şi după ce, tot la recomandarea lui, şi-a făcut stagiul de membru al Şcolii Române de la Paris (1938-1939), Emil Condurachi a părăsit Iaşul, fiind numit prin concurs profesor de arheologie şi numismatică la Şcoala Superioară de Arhive din Bucureşti (1940-1947), urmând în continuare cariera strălucită de profesor la Facultatea de Istorie a Universității din Bucureşti, membru al Academiei Române, membru al altor academii şi înalte instituții străine şi în cele din urmă, secretar general al Asociației Internaționale de Studii Sud-Est Europene (1963-1987).

După plecarea de la Iaşi, activitatea de publicații a lui Emil Condurachi în domeniul arheologiei, istoriei şi numismaticii antice a fost bogată şi variată. În privința arheologiei creştine, ea s-a limitat la un singur studiu special: *Problema unor bazilici creştine de la Histria şi Callatis*, publicat în *Pontica* 4, 1971, p. 173-189. Aici autorul arată că bazilica creştină din cartierul "Domus" de la Histria şi cea de lângă latura de nord a cetății Callatis nu erau bazilici de enorie, ci capele particulare în cadrul palatelor aristocratice în care se aflau.

În unele din publicațiile sale cu caracter general, în rapoartele de săpături arheologice de la Histria, unde Emil Condurachi era şef de şantier (1949-1970), în rapoarte la congrese şi în diferite referate, sunt menționate şi monumente sau alte descoperiri mai mici de arheologie paleocreştină şi bizantină de pe teritoriul României.

---

[5] Idem, *Les monuments paléochrétiens de Roumanie*. Città del Vaticano 1977, p. 49-49, nr. 15 şi p. 77-78

[6] Em. Condurachi, *Arta şi Arheologia*, XIII-XIV, 1937-1938, p. 17-22.

[7] Idem. *Sur de bas-reliefs "chrétiens" de Tomis, ibidem*, p. 60-62.

90 DE ANI DE LA NAŞTEREA LUI EMIL CONDURACHI

Alexandru Suceveanu

L-am cunoscut pe viitorul meu profesor şi totodată – dacă mi-e îngăduit – părintele meu spiritual, încă de pe băncile liceului, atunci când fiica sa, Zoe – prietena mea de-o viaţă – ne invita la ei acasă. În strada Stupinei. Nu ştiu să fi schimbat atunci mai mult decât câteva vorbe – evident pronunţate de el şi nu de mine, care mă temeam să nu greşesc cu ceva. În anul 1958, pe când mă aflam în tabără la Vălenii de Munte, Zoe îi face o vizită mamei mele, spunându-i că tatăl ei ar dori să aducă în practică la Histria şi studenţi care, dacă nu să ştie, măcar să înveţe limbile greacă şi latină. Aveam într-adevăr şansa, graţie unor profesori de excepţie – Maria Pârlog la Timişoara, Maria Vorvoreanu, Gheorghe Guţu la Bucureşti -, care m-au direcţionat către ştiinţele umaniste, să urmez cursurile Facultăţii de limbi clasice, acolo unde generaţii de profesori – de la Aram Frankian, Toma Vasilescu, Adelina Piatkowski sau Emil Dobroiu la Cicerone Poghirc, Mihai Naste, Mihai Nichita, Eugen Cizek sau Florea Fugaru – m-au introdus în lumea mirifică a antichităţii. Cu toate acestea, n-am acceptat invitaţia transmisă de Zoe, socotindu-mă, din comoditate, incapabil să suport privaţiunile unui şantier arheologic. A urmat o lungă dispută cu mama mea, care, cu inegalabilul ei instinct, insista să mă duc la Histria. Inutil de spus astăzi, cine a avut până la urmă câştig de cauză.

Mi-am făcut aşadar bagajele şi am ajuns la casa Academiei de la Mamaia, de unde Emil Condurachi, însoţit de un mare savant italian, Gianfranco Tibiletti, urma să mă ducă la Histria. Pe lungul drum către Histria – şoseaua Constanţa-Tulcea nu era încă asfaltată - cei doi profesori vor fi purtat şi unele discuţii ştiinţifice – pe care eu oricum nu le puteam înţelege – dar ceea ce nu pot să uit este că, atunci când s-a ajuns la capitolul anecdote, Tibiletti – strivit de arsenalul anecdotic al profesorului meu – ne-a povestit-o pe cea care însemna practic continuarea unui celebru vers plautian şi care suna astfel: homo homini lupus, femina feminae lupior, archeologus archeologo lupissimus. Cât trist adevăr ascundea aceasta barzelletta aveam s-o simţim, profesorul meu şi cu mine, fiecare la nivelul lui, din plin mai târziu, dar până atunci trebuie să mărturisesc că apetitul meu pentru umor – pregătit în atmosfera "internaţionalistă" din plurietnica Moldovă, acolo unde am copilărit – avea să-şi găsească împlinirea sub oblăduirea lui Emil Condurachi. Trăiam în perioada când multe adevăruri nu puteau fi rostite decât prin anecdote, motiv pentru care, atunci când se spuneau, profesorul meu impunea ca ele să fie ascultate cu toată atenţia, ca într-un adevărat ritual. Că ritualul anecdotic histrian şi-a făcut efectul, o dovedeşte faptul că spre sfârşitul vieţii, invitându-mă la ei acasă împreună cu alţi musafiri, mă punea să povestesc una sau alta dintre anecdotele care-i plăcuseră mai mult. Am deci dreptul să mă socotesc, din acest punct de vedere, un demn urmaş al lui Emil Condurachi.

Odată ajuns la Histria, după ce primul monument pe care l-am văzut au fost termele din interiorul cetăţii târzii – şi pe care aveam să le cercetez şi public 24 de ani mai târziu – am fost întrebat dacă sunt pasionat de arheologie. "Da"-ul meu, care ezitant, a fost interpretat – spre deosebire de cei care afirmau că, în general, cea mai bună minciună este adevărul. După ce am trecut pe la mai multe sectoare, am fost repartizat la cel condus de Maria Coja, care m-a iniţiat în tainele arheologii. Nu-mi ies din minte superbele discuţii care se purtau – în cadrul unor vizite riguros programate – pe diferitele

sectoare, Emil Condurachi – istoric şi numismat de mare anvergură – a demonstrat un simț remarcabil pentru chestiunile de stratigrafie, socotite de el ca un deosebit de fructuos exercițiu mintal. Nu cred că greşesc afirmând că pe lângă meritul de a fi organizat, din anul 1949, cercetarea arheologică de la Histria – şi ale cărei tipare le urmăm şi astăzi – Emil Condurachi are şi meritul – la fel de important – de a fi importat, prin mai tinerii săi colaboratori, metoda stratigrafică, specifică până atunci doar cercetărilor din domeniul preistoriei. În anul 1964, după ce fusesem implicat, fără voia mea, într-o cabală de şantier, m-a "pedepsit" – aşa cum numai el ştia s-o facă – încredințându-mi conducerea unui sector destinat cercetării unui obiectiv din epoca romană timpurie (termele din afara cetății târzii). Îi rămân şi astăzi îndatorat pentru reprofilarea mea pe cercetarea epocii romane, domeniu în care m-a acceptat şi la doctorat, astfel încât pot afirma că sub îndrumarea sa – pe cât de savantă, pe atât de caldă, părintească, motiv pentru care noi toți, elevii lui, îl numeam ***Pater*** – mi-a fost dat să duc unele contribuții – poate acceptabile – la Histria epocii romane.

Un episod, petrecut în anul 1965, merită povestit aici, el ilustrându-l nu numai pe marele profesor ci şi pe veşnic receptivul cercetător. Scrisesem un articolaş, în care, fără a-l combate, reliefam, spre deosebire de el, importanța cuceririi macedonene a litoralului dobrogean. Am aşteptat cu înfrigurare verdictul, care n-a întârziat decât câteva zile; "Dacă aş fi avut bibliografia de care ai beneficiat tu, probabil că şi eu aş fi scris astfel". Personal nu cunosc exemple ca un mare profesor, academician, având 53 de ani, să recunoască că un învățăcel de 25 de ani, avea mai multă dreptate decât el. Citez, ori de câte ori am ocazia, acest episod, ca o dovadă nu numai, cum spuneam, a autenticului său spirit de cercetător ci şi a înaltei lui moralități profesionale.

Au urmat ani frumoşi, din păcate prea puțini, în care Emil Condurachi – acest neîntrecut ambasador al ştiinței româneşti – ne aducea ca oaspeți, la Histria sau la Institut, marile personalități ale cercetării epocii greco-romane din Europa. I-am cunoscut – şi am beneficiat datorită lui de luminile lor – pe Jeanne şi Louis Robert, pe sir Ronald Syme, pe Ranuccio Bianchi Bandinelli, pe Pierre Devambez, pe Claire Préaux, pe Friedrich Vittinghoff şi pe atâția alții. Deschis la tot ceea ce însemna Europa, Emil Condurachi – ales, tocmai din această rațiune, membru în multe asociații internaționale (Consiliul Internațional pentru Ştiințe Istorice şi Filozofie, Uniunea Academică Internațională) şi secretar general, pe viață, al Asociației Internaționale de Studii a Sud-Estului Europei – înțelegea încă de atunci că izolarea în care trăiam nu ne putea duce decât la un iremediabil provincialism. Cea mai mare realizare, din acest punct de vedere, a constituit-o organizarea coloquiului de la Mamaia din anul 1968, intitulat "Sursele arheologice ale civilizației europene", la care au participat savanții din domeniul arheologiei europene. Coloquiul avea însă loc la 9 zile de la invazia sovietică a Cehoslovaciei, moment în care nici granițele României nu păreau a fi asigurate, astfel încât se poate spune că numai personalitatea lui Emil Condurachi i-a determinat pe invitați să ia parte la acea reuniune. A mărturisit-o, dealtfel, soția unuia dintre participanți (Luigi Bernabo - Brea), care, întrebată cum a avut curajul să vină în România acelor zile, a răspuns: "Ar fi găsit Emil o soluție să ne scape".

Emil Condurachi a fost om de stânga, dar această stângă – atât de europeană în esență – începuse să nu mai corespundă rigorilor procustiene ale tot mai asprei dictaturi. A fost obligat să demisioneze de la direcția Institutului de Arheologie, pierzând în felul acesta şi conducerea şantierului Histria, "laboratorul" său "de lucru", cum îi plăcea să-l denumească. A suportat greu această pierdere, dar a continuat să-şi îndeplinească toate obligațiile internaționale, cu un patriotism care poate fi socotit exemplar. A fost dealtfel şi perioada în care m-am bucurat de atât de calda sa prietenie, neuitate rămânând zilele petrecute alături de el în Tunisia, în anul 1974, când împreună cu Roland Martin organizase un ciclu de conferințe pentru tinerii arheologi

maghrebieni. Contactul cu străinătatea ("când stau mai mult de trei luni în ţară, simt că mă sufoc") devenise o adevărată supapă, ceea ce nu însemna că nu l-am găsit, nu o dată, zgribulit de frigul din casă, aşteptând cu egală înfrigurare, viza de paşaport. A închis ochii, în vara anului 1987, după o boală necruţătoare, în totala indiferenţă a factorilor politici din acea vreme.

Mărturisesc, pentru a încheia, că deşi au trecut peste 15 ani de la dispariţia sa, el continuă să-mi lipsească, acum când aş fi avut nevoie, mai mult ca oricând, de luciditatea sa paternală. Încerc, la Histria şi, pe cât posibil, la Institut, să-i duc mai departe opera şi să-i perpetuez memoria, iar dacă, în toată tristeţea, am un motiv de satisfacţie este că, în numele aceleiaşi legături de breaslă şi de suflet, cel mai reprezentativ elev al său, academicianul Răzvan Theodorescu, în calitate de Ministru al Culturii, mă ajută la Histria cu fonduri care îmi amintesc de anii tinereţii.

Fie ca, acolo unde este el acum, profesorul meu să fie mulţumit de ceea ce încerc să fac, urmându-i luminosul exemplu.

EMIL CONDURACHI - 90 DE ANI DE LA NAŞTERE

Mihai Bărbulescu

Sunt stăpânit de două sentimente: pe de o parte plăcerea şi satisfacţia de a mă afla aici, la această întâlnire de suflet pentru a-l evoca pe profesorul Emil Condurachi şi mulţumesc prietenilor mei bucureşteni pentru această invitaţie; pe de altă parte, îmi este limpede că mă aflu aici printre oameni care l-au cunoscut infinit mai bine decât mine pe Emil Condurachi, care i-au fost discipoli direcţi, care i-au devenit colegi, care-i cunosc perfect opera, urmând-o. Ceea ce voi spune eu aici despre Emil Condurachi nu este prea mult, dar vă asigur că este spus din convingere şi cu sinceritate.

Evident, înainte de a-l fi întâlnit personal, ceea ce s-a întâmplat în jurul lui 1970, când profesorul Emil Condurachi a vizitat şantierul arheologic de la Feţele Albe, îi cunoşteam numele şi, puţin, atâta cât un student conştiincios, opera. La mijlocul anilor 60, la Cluj, câţiva studenţi inventasem un fel de joc: alcătuiam formaţii ideale de profesori, împărţind lecţii şi cursuri, dincolo de universităţi şi state de funcţii. În galeriile noastre ideale de profesori se amestecau bucureşteni şi clujeni, Daicoviciu, Condurachi, Nestor, Macrea, Pippidi, Tudor, Russu, Vulpe …Treceam apoi la medievistică şi aşa mai departe. Nu ştiu dacă şi cât le-ar fi plăcut această idee şi companie tuturor celor pe care ni-i imaginam perindându-se la catedră în faţa noastră, dar jocul nostru era de bună credinţă. Îmi place să cred că Emil Condurachi n-ar fi avut nimic împotriva acestei ingenue năzbâtii, căci, la urma urmei, jocul nostru însemna dragoste, respect şi făcea dovada unei anumite informări în profesiune, iar Emil Condurachi însuşi a fost un om care şi-a arătat respectul, preţuirea ori dragostea faţă de înaintaşii săi ori faţă de colegi. Dovadă în acest sens stau paginile pe care le-a închinat, de pildă, lui Vasile Pârvan, magistrului său de la Iaşi Orest Tafrali, ori lui Constantin Daicoviciu.

Emil Condurachi a abordat în scrierile sale o paletă largă de subiecte, din finalul preistoriei până în epoca bizantină şi evul mediu românesc: istoria coloniilor greceşti, epoca lui Burebista, arta, numismatica, heraldica, aspecte ale epocii romane, istoriografie. Volumele dedicate Histriei, tratatul de istorie a României din 1960, volumul (împreună cu Constantin Daicoviciu) din seria "Archaeologia Mundi" rămân cărţi de referinţă ale istoriografiei româneşti.

A fost un organizator de instituţii, de şantiere arheologice, de reuniuni internaţionale, a fost extrem de implicat - într-o perioadă istorică de loc uşoară - în politica ştiinţei. Iată un exemplu: Asociaţia Internaţională de studii sud-est europene, pe care o conducea, era foarte importantă pentru România ca fereastră deschisă spre relaţiile ştiinţifice internaţionale. A reuşit să o aducă în fruntea lucrării de mare anvergură, Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae, ca unul din patronii acestei publicaţii, alături de prestigioase foruri, ca Uniunea Academică Internaţională de la Bruxelles, Consiliul Internaţional al Filosofiei şi Ştiinţelor Umane de la Paris şi Unesco. Îmi amintesc de întâlnirea prealabilă cu tinerii participanţi români la al II-lea Congres Internaţional de Tracologie de la Bucureşti, din 1974. Ne-a învăţat cum trebuie să iei cuvântul la o reuniune internaţională, cum trebuie să te porţi. Câtă dreptate avea s-o facă, urma să-mi devină tot mai limpede, cu timpul.

A fost un om bun, care nu pregeta să-i ajute pe tineri. Exemplele mele sunt probabil neînsemnate, dar nu le pot trece sub tăcere. În 1985, pentru reuniunea LIMC de la Basel,

nici doamna Lucia Marinescu, nici doamna Zoe Petre nu puteau participa. Organizatorii mi-au trimis invitația. Până la reuniune mai erau două săptămâni. Cei care îşi amintesc ce însemna să obții o viză pentru Occident înțeleg de ce mi s-a părut inutil orice demers. Un prieten mi-a sugerat să cer o recomandare din partea academicianului Emil Condurachi. A făcut imediat această recomandare secției paşapoarte, ceea ce un academician din Cluj a refuzat, şi am participat la şedințele LIMC de la Basel. La încheierea congresului Limesului din Carnuntum, din 1986, am fi vrut să rămânem, colega Doina Benea şi cu mine, două-trei zile la Viena. Dar de unde banii? Profesorul Condurachi ne-a dus la ambasadorul României şi a intervenit, cu succes, pentru a fi cazați în mansarda Ambasadei. Iată că a fost *Pater* nu doar pentru elevii săi direcți, bucureşteni.

Când vorbea, rar am întâlnit un om care să captiveze mai mult Povestea cu un farmec deosebit, care venea din ton, din inflexiunile vocii, dar mai cu seamă din miezul întâmplării, al situației, al faptelor de istorie demult apusă ori de istorie trăită pe care le relata. Pe măsura minții sale cuprinzătoare îi era şi conversația. Subiectele sale păreau a fi inepuizabile, iar cunoştințele sale de-a dreptul enciclopedice. O asemenea plăcere înalt intelectuală pe care ți-o provoca povestirea sa, conversația, o asemenea deschidere largă spre cele mai diverse câmpuri ale umanului, cred că nu le-am întâlnit, dintre savanții pe care i-am cunoscut, decât la profesorul genevez Olivier Reverdin, care şi acela vorbea cu egală ştiință şi la fel de atrăgător despre Platon, despre poezia Renaşterii ori despre decolonizarea Africii. Cu câtă plăcere ne întâlneam noi, participanții români, cu profesorul Emil Condurachi în serile din septembrie 1986 la Carnuntum, în fapt în modesta stațiune de la Bad Deutsch Altenburg! Excursiile organizate de congres erau numeroase, dar profesorul nu participa, din motive de sănătate. Aştepta să ne întoarcem din excursii pentru a ne chestiona despre cele văzute, după care începeau discuțiile, amintirile, neuitatele sale relatări. Iar la ultima noastră întâlnire, în Viena, profesorul Emil Condurachi mi-a vorbit, cu amărăciune amestecată cu umor, despre condiția intelectualului, mai cu seamă a intelectualilor din mediul şi de rangul său, în regimul totalitar românesc, sub Gheorghiu-Dej şi sub Nicolae Ceauşescu. Peste mai puțin de un an Emil Condurachi a murit. Poate şi de aceea mi-au rămas atât de vii aceste momente.

Se cuvine să ne amintim de savant şi de om deopotrivă, de cel care a fost un remarcabil istoric, un desăvârşit om de lume, un mare reprezentant al culturii în cea mai largă accepțiune. Iată de ce, evocându-l, îi aduc omagiul meu deplin şi mărturisesc bucuria de a-l fi cunoscut.

PROFESORUL EMIL CONDURACHI - NUMISMATUL

Constantin Preda

La cei 90 ani de la naştere, Emil Condurachi continuă, în aceeaşi măsură, să fie prezent în cugetele noastre, ca una dintre cele mai de seamă personalităţi ale Istoriei româneşti postbelice. Captivat de studiul Istoriei şi înarmat cu o vastă cultură de specialitate, Emil Condurachi şi-a dedicat întreaga sa putere de muncă şi pricepere istoriei antichităţii antice greco-romane şi frumoasei profesii de dascăl, contribuind substanţial la propăşirea ştiinţei arheologice şi numismatice din ultima jumătate de veac.

În toată opera sa ştiinţifică, firul călăuzitor şi ţinuta finală au fost de fiecare dată, obţinerea şi îmbogăţirea cu date noi şi concluzii de caracter istoric general. Analiza descoperirilor arheologice şi numismatice au reprezentat întotdeauna prilejul pentru a-şi materializa gândirea sa istorică.

Acest gen de abordare în întreaga sa strădanie ştiinţifică se reflectă cum nu se poate mai fidel şi în studiile sale de numismatică, domeniu pe care l-a îndrăgit şi în care s-a afirmat, în egală măsură, ca şi în cel al arheologiei. Pentru Emil Condurachi în toate contribuţiile sale de acest gen, moneda a reprezentat permanent o sursă istorică de prim ordin, atât în cadrul politic cât şi în cel economic şi artistic.

Pasiunea sa pentru istoria clasică greco-romană se va regăsi, cu aceeaşi stăruinţă, şi în cercetarea numismatică, dedicată în special zonei vest-pontice şi spaţiului balcano-danubian.

Încă din 1942, în calitatea sa de profesor la Şcoala Superioară de Arhivistică, deschidea cursurile de numismatică cu o temă generoasă şi de un real interes istoric sud-est european, intitulată “Tezaurele monetare din regiunea carpato-dunăreană şi importanţa lor pentru trecutul românesc”. Analiza descoperirilor monetare impuse de acest subiect i-au permis să pună într-o primă şi nouă lumină o serie de probleme privind pătrunderea, în acest spaţiu geografic, a culturii şi economiei greceşti, celtice şi romane, precum şi a influenţei bizantine şi occidentale înainte de întemeierea statelor medievale româneşti. Potrivit concepţiei sale referitoare la valoarea numismaticii ca izvor istoric, concepţie expusă în două importante studii dedicate monedelor vest-pontice, cunoaşterea raporturilor complexe dintre oraşele greceşti de la Pontul Euxin, ale Histriei în mod special, cu lumea getică, se sprijină în principal pe circulaţia monetară în mediul autohton. Argumentele aduse în sprijinul unor astfel de concluzii au la bază descoperirile monetare histriene, care au cunoscut în sec. IV î.Ch. o arie de răspândire rar întâlnită în lumea elenă, arie ce cuprinde întreaga zonă de vest şi nord pontică şi regiunea getică a Dunării de Jos. În aceeaşi ordine de idei, în cercetarea numismatică din spaţiul istro-pontic, cuprinsă în paginile aceloraşi contribuţii ştiinţifice, Emil Condurachi a scos în evidenţă nu numai simplele raporturi de schimb, ci şi pe cele politice, subliniind, de fiecare dată, rolul activ jucat de autohtoni, ca parteneri egali şi necesari în acest complex, benefic, deopotrivă, pentru ambii parteneri. De fapt, ne asigură acelaşi specialist, întreaga istorie a coloniilor greceşti de la Marea Neagră a fost determinată de bunele şi permanentele raporturi dintre greci şi geţi, raporturi oglindite cu predilecţie în descoperirile monetare.

În acelaşi cadru de preocupări, Emil Condurachi a pus în discuţie şi unele probleme de numismatică greacă generală. Este vorba de cauzele de ordin economic şi

politic ale reformei lui Polycrate din Samos, de data pătrunderii monedelor ateniene în Balcani, şi de semnificaţia religioasă şi artistică a reprezentărilor Marelui Zeu şi a lui Gordian şi Sarapis pe unele emisiuni vest-pontice din epoca romană.

Din rândul aceloraşi cercetări nu puteau lipsi teme din domeniul numismaticii romane. Remarcăm în acest sens discuţiile cu privire la reforma monetară a lui Aurelian, politica financiară a împăratului Iulian, probleme monetare şi economice în sec. V d.Ch., problema schimbului în natură şi în bani în Imperiul roman în sec. IV-V d.Ch. şi, sugestiv intitulat studiul său "Fenomene premedievale în circulaţia monetară romană în regiunea dunăreană". După cum se poate lesne deduce dintr-o astfel de tematică, ideile principale ce se desprind din toate aceste cercetări, aparţin domeniilor istorico-economice şi politice ale epocii romane târzii, epocă de mare criză monetară, strâns legată de ultimele pâlpâiri de viaţă ale Imperiului roman şi apariţia germenilor unei noi epoci.

Latura artistică a sursei numismatice este, de asemenea, prezentată în marele evantai tematic abordat de Emil Condurachi. În acest sens se evidenţiază două din studiile sale din acest domeniu, dedicate, unul copiei monetare a unei statui atribuite lui Lysip, iar celălalt, mult mai complex, cu implicaţii istorice majore, genezei medalioanelor de marmură de pe Arcul de triumf al lui Constantin cel Mare.

Nu mai puţin importante şi interesante se dovedesc a fi contribuţiile sale din ramura numismaticii bizantine şi a epocii medievale. Reţin atenţia, în acest cadru general, studiile sale privind unele descoperiri monetare şi semnificaţia economică a pieselor tăiate ale unor emisiuni din perioada târzie ale aceleiaşi epoci. Pentru perioada următoare se impun, printre altele, contribuţiile sale referitoare la monedele veneţiene emise în Moldova şi la începuturile pătrunderii talerilor austrieci şi ale economiei otomane la Dunăre şi în Balcani.

Izvorul numismatic al Istoriei este utilizat şi pe deplin exploatat, pe măsura valorii şi importanţei lui, în întreaga operă ştiinţifică a lui Emil Condurachi, care a vizat întotdeauna fenomenele istorice în toată complexitatea lor şi extinse, de fiecare dată, la nivel regional lărgit. Ansamblul temeiurilor sale documentare, istorice, arheologice şi numismatice, pe deplin stăpânite, bine apreciate şi strălucit mânuite, i-au permis să expună, de o manieră cu totul remarcabilă, la diferitele manifestări internaţionale, mai ales în rapoartele de la Congresele Internaţionale ale ASSEE, dublat în acest ultim caz al acad. Răzvan Theodorescu, conceptul de interferenţe culturale în zona de sud-est a Europei, concept cu rezonanţă istorică demn de toată consideraţia.

Emil Condurachi, alături de Constantin Moisil şi Bucur Mitrea, şi-a înscris numele în rândul celor mai de seamă reprezentanţi ai ştiinţei numismatice din România. Pe lângă valoroasa sa activitate în acest domeniu special, Emil Condurachi a condus, în mod strălucit, timp de un sfert de veac (1958-1983), ca preşedinte, Societatea Numismatică Română. Sub conducerea sa, societatea a reuşit nu numai să-şi sporească rândurile, ci şi să depăşească numeroasele dificultăţi impuse de fostul regim. Tot acum au luat fiinţă noi secţii ale SCN în centre judeţene, s-a intrat în posesia sediului propriu al societăţii, ca urmare a donaţiei mai vechi făcută de Vasile Canrache. În acelaşi timp a condus, ca redactor şef cele două reviste de profil Studii şi Cercetări de Numismatică şi Buletinul SCN, ultima fiind reluată în 1974, după o întrerupere de aproape patru decenii.

În calitatea sa de preşedinte al SNR şi de redactor al celor două publicaţii, Emil Condurachi a reuşit să imprime mişcării numismatice din România o înaltă ţinută de rigoare ştiinţifică, impunându-se, de fiecare dată, prin amplele sale cunoştinţe istorice, capacitate de sinteză şi autoritate ştiinţifică şi nu în ultimul rând prin cunoscuta sa elocvenţă.

Pasiunea sa pentru istorie şi dorinţa nestrămutată de a deveni dascăl, mărturisea cu o totală satisfacţie Emil Condurachi, "mi-au încolţit încă din copilărie". Visul a devenit realitate, tânărul elev şi student de altă dată, parcurgând toate etapele instruirii sale, reuşit să aibă parte de una dintre cele mai frumoase şi de invidiat cariera de istoric. Calităţile sale de istoric şi de om de cultură şi le-a pus în slujba intereselor naţionale, devenind prin poziţia sa de Secretar general al ASSEE, unul dintre cei mai de seamă mesageri ai istoriei, arheologiei, numismaticii şi culturii româneşti, în general în străinătate, unde va fi recompensat cu titluri şi onoruri de mare prestigiu internaţional. Mesajul său a avut darul de a contribui la întreţinerea unui climat de înţelegere, colaborare şi apropiere între specialişti din diferite ţări europene şi nu numai.

Prin vasta sa erudiţie, precum şi prin remarcabilele sale calităţi de dascăl şi de orator, Emil Condurachi poate să figureze în categoria ultimelor generaţii de enciclopedişti. Prin filiera sa au trecut numeroase serii de elevi şi tineri învăţăcei, mulţi dintre aceştia fiind astăzi profesori şi oameni de ştiinţă remarcabili. Încerc şi de data aceasta acel sentiment de deplină satisfacţie de a mă număra printre discipolii şi colaboratorii săi, cărora le-a inspirat dragostea pentru istorie şi iubire de neam şi ţară. Sub conducerea şi sub îndrumarea sa am participat, în perioada 1950-1958, la cercetările arheologice de la Histria, Tariverde şi Sinoe. Din 1960 mi-a încredinţat responsabilitatea şantierului arheologic Mangalia-Callatis. Sub aceleaşi auspicii mi-am întocmit şi susţinut lucrarea de doctorat şi am beneficiat de o bursă în Germania, acordată de Fundaţia Alexander von Humboldt.

Emil Condurachi a fost şi va rămâne nu numai o mare personalitate în ştiinţa şi cultura românească, ci şi un om în adevăratul sens al cuvântului. Generos din fire, Emil Condurachi a încurajat şi a sprijinit, în toate împrejurările şi în toate planurile, elevii şi colaboratorii săi, deschizându-le drumuri în viaţă. A cedat, în 1983, din nobleţe, mărinimie şi convingere, preşedinţia Societăţii Numismatice Române şi conducerea celor două reviste de specialitate (SCN şi BSNR), considerând că, în felul acesta, îşi îndeplineşte o datorie de onoare şi de conştiinţă.

Pentru tot ceea ce a realizat ca istoric, numismat şi arheolog, precum şi ca om de omenie, Emil Condurachi va rămâne pentru totdeauna în inimile şi amintirea celor care l-au cunoscut, stimat, admirat şi l-au îndrăgit.

UN CUVÂNT PENTRU PROFESORUL MEU

Gavrilă Simion

Pentru cei ce ne-au pus condeiul în mână, pentru cei ce ne-au îndrumat prin labirintul cercetării ca să le deschidă perspectiva cunoaşterii, se cuvine să le păstrăm o permanentă memorie şi recunoştinţă, tot aşa cum o avem pentru cei care ne-au născut şi s-au străduit să ne dea o educaţie aleasă.

Iar când în calendarul timpului ni se consemnează un moment de remember pentru ei, atunci se naşte în memoria noastră retrospectiva unor imagini care nu pot şi nu trebuie să fie uitate.

De data aceasta, un remember pentru profesorul academician Emil Condurachi, care a fost pentru foarte mulţi tineri un permanent îndrumător o călăuză, un sponsor, într-un cuvânt a fost întruchiparea conceptului de „Pater”, aşa după cum îl botează discipolii săi. În această aură l-am cunoscut pe academicianul Emil Condurachi, mai întâi ca decan, căruia i-am înmânat spre aprobare cererea de înscriere la facultate. Apoi l-am avut profesor, talent înnăscut care te captiva prin enciclopedismul său prin modelul prin care ne prezenta istoria şi mai ales arta romană ale cărei capodopere le văzuse, le pipăise şi le studiase cu pasiune. I-am cunosacut pasiunea şi dăruirea de sine atunci când coordona o acţiune ştiinţifică şi îi citeai în priviri dorinţa de reuşită şi de a mulţumi pe toţi.

În toate acestea mi-a fost exemplu şi mă mândresc că am reuşit să i le urmez măcar în parte.

După ce profesorul Ion Nestor ne-a părăsit de timpuriu, îndrumarea şi coordonarea mea pentru obţinerea gradului de doctor în istorie mi-a fost asigurată de academicianul Emil Condurachi. Mai presus de toate însă academicianul Emil Condurachi a fost profesor, acea călăuză în pregătirea multor tineri, printre care m-am numărat şi eu. De la el am primit nu numai învăţătură şi acel autocontrol pentru logică şi gândire şi în alcătuirea frazei. De la el am primit un permanent sprijin moral şi chiar material în acel permanent proces de perfecţionare profesională ce trebuie să ţi-l formezi nu numai prin cercetările din teren sau în biblioteci ci şi prin deschiderea unui orizont spre universalitate. Graţie lui mi-au fost deschise porţile ca să pot participa la mari reuniuni internaţionale şi după exemplul său şi a celor văzute la astfel de întruniri, am reuşit să mă număr şi eu printre asemenea organizatori.

Păstrez la îndemână o astfel de confirmare pe care profesorul, în calitatea sa de Secretar General al Asociaţiei Internaţionale de Studii Sud-Est Europene a trimis-o colaboratorului său: este o scrisoare de mulţumire pentru contribuţia la reuşita „Seminarului pentru formarea tinerilor arheologi din ţările balcanice” şi a „Colocviului Internaţional de Arheologie”, realizate la Tulcea în deplină colaborare cu AISSEE (iunie – iulie 1978) şi sub asupiciile UNESCO. Discipolul le-a primit cu bucurie şi mândrie, dar ar fi trebuit să trimită el profesorului toate acele cuvinte de laudă, căci colaboratorul nu făcuse altceva decât o demonstraţie că învăţase bine lecţia din faptele dascălului său şi nimic mai mult.

Dacă cineva ar dori să meargă acum să studieze programul, pregătirile şi rezultatele marilor manifestări ştiinţifice organizate de academicianul Emil Condurache, ar constata că prin aceste reuniuni în care luptele de idei şi confruntările de opinii s-au creat cele mai de seamă opere colective. Graţie prestigiului ştiinţific de care se bucura şi a talentului diplomatic înnăscut ce-l manifestă în toate

ocaziile, academicianul Emil Condurachi a reuşit întotdeauna să mobilizeze chintesența forțelor intelectuale de pretutindeni, astfel ca România să ocupe un loc de seamă în mişcarea promovării culturii universale.

Şi nu vreau să mă gândesc mai mult şi mai departe decât la contribuțiile acelor colocvii de artă medievală şi mai ales de cele ale simpozioanelor şi congreselor internaționale referitoare la „L'ethnogenese des peuples balkaniques" ori la „Colloque international Mamaïa (Roumanie)" din 1 – 8 sep. 1968 şi ne dăm seama ce-au însemnat asemenea întruniri.

De altfel, grație personalității ştiințifice de care se bucura şi a activității sale recunoscute, Emil Condurachi a fost ales şi Preşedinte al Uniunii Academice Mondiale, onoare prea puțin sau aproape deloc mediatizată în România ca „să nu supere pe zei".

Emil Condurachi a fost nu numai un mare profesor şi un talentat organizator de manifestări ştiințifice, ci şi un recunoscut cercetător şi coordonator al unui colectivități de mare ținută. El a ştiut ca nimeni altul să coodoneze activitatea de cercetare arheologică a marelui şantier-şcoală de la Histria.

De curând, ascultam un comentariu purtat, din nefericire, neoficial între mari specialişti ai zilelor noastre de azi şi de la care am surprins câteva aprecieri comparative prin care se afirmau că „... de la perioada lui Emil Condurachi şi până în ultimii ani, Histria n-a mai cunoscut niciodată condiții materiale pentru cercetarea sa ca în acei ani.". Dar, sub aspectul ştiințific, profesorul nu s-a limitat doar la investigații arheologice în cetatea romană propriu-zisă.

Pentru lărgirea documentației, el a dispus dechiderea unor noi sectoare, atât în zonele extramuros şi în necropola tumulară, precum şi în aşa numitele factorii sau aşezări din teritoriile agrare ale cetății şi chiar mult mai departe, în teritoriul vecin atribuit de unele izvoare cetății Orgame / Argamum. Era, de fapt un nou punct de vedere în cercetarea ştiințifică şi în mod implicit în modul de a privi orizontul istoric. Dar, conducătorul şantierului Histriei nu s-a mulțumit doar cu cercetarea anumitor sectoare, ci a trecut imediat la conservarea şi restaurarea lor, creând astfel premisele înscrierii monumentulului în lista obiectivelor de interes turistic. A fost primul monument de arhitectură antică care a intrat în circuitul muzeistic şi care a trezit un mare interes pentru public. Era de fapt o gândire proprie care cumula activitatea muzeologică în totalitatea sa: cercetarea, conservarea şi valorificarea monumentului atât din punct de vedere ştiințific, cât şi cultural-educativ.

De altfel, activitatea sa muzeistică am cunoscut-o chiar din anii studenției mele când într-una din clădirile situată în curtea Academiei Române a fost reorganizat Muzeul Național de Antichități, iar studenții de la secția veche făceau supraveghere şi ghidaj în expoziția sa. Din nefericire, sistematizările urbane şi o serie de reorganizări asupra spațiului deținut de Academie au scurtat existența acelei expoziții.

Prin funcția şi activitatea sa, profesorul Emil Condurachi nu a avut ocazia să aplice în practică ideile sale de ordin muzeologic.

Dar a umblat mult, a vizitat foarte multe expoziții şi muzee şi ori de câte ori i se ivea posibilitatea, tuturor le împărtăşea informațiile, impresiile şi le dădea sugestiile necesare.

În toate ocaziile era prezent şi totdeauna manifesta o grijă pentru pregătirea tinerilor, cărora le acorda sprijin şi îndrumare.

De fiecare avea grijă, mai ales atunci când avea posibilitatea de a-i acorda o bursă sau o indemnizație. M-am bucurat şi eu de mai multe ori de un astfel de sprijin material, dar de fiecare dată nu se limita doar la astfel de „beneficii". Moment de moment era alături de noi, îl însoțeam peste tot pentru a ne face cunoscuți multor personalități ştiințifice, tuturor le dădea informații despre activitatea noastră şi de fiecare dată avea un cuvânt în plus pentru fiecare dintre noi. Îmi aduc aminte cu emoție când, în 1982, într-un amfiteatru al Universității se omagia

Centenarul naşterii lui Vasile Pârvan, am auzit în pledoaria profesorului Emil Condurachi *„... am adus cu mine aici pe urmaşul lui Vasile Pârvan”*. Nu ştiu ce l-a determinat să mă ridice pe un astfel de podium, dar ştiu ce a urmat. O zi întreagă am fost oaspetele Facultății de Istorie a Universității din Roma, o vizită de neuitat şi de învățăminte, de posibilități în stabilirea de relații de colaborare şi contacte cu cercetarea acestei instituții.

Întotdeauna verifica dacă ți-a ajuns banii pentru mâncare sau să-ți achiți obligațiile neprevăzute, ca el să poată interveni şi să te scoată din impas.

De multe ori acorda discipolilor săi care-l însoțeau multe din drepturile sau posibilitățile din care i se ofereau în calitatea pe care o avea, în dorința ca şi ei să se bucure de aceleaşi daruri ca şi el. Aşa mi s-a întâmplat o dată la Sofia, altă dată în Iugoslavia de atunci, sau la un mare Congres de Arheologie Clasică de la Ankara şi Izmir, când ne-a oferit drepturile lui de masă pe care le avea asigurate în mod curent la restaurantul hotelului în care locuia, pe motivul că el era invitat atunci la o recepție de seamă. Şi, dacă cheltuiala noastră a fost peste aşteptări, profesorul s-a mulțumit să ne spună o poveste asemănătoare.

De aceea o spun mereu că Emil Condurachi a fost nu numai un mare pedagog, a fost mai mult decât tot ceea ce se poate spune despre un astfel de educator, a fost un „Pater”, după cum se obişnuia a i se spune.

EMIL CONDURACHI ŞI DOBROGEA

Mihai Irimia

Ținutul dintre Dunăre şi Mare – Dobrogea – este, fără îndoială, cea mai reprezentativă regiune a țării noastre pentru obiectivele greco-romane, care aici se întâlnesc într-o densitate, monumentalitate şi semnificație istorică de neegalat.

Dacă prin ruinele sale impresionante de la Troesmis, Adamclisi, Constanța, Mangalia, prin valurile de apărare transdobrogene, ori prin amintirea marelui poet Ovidius, regiunea a atras de timpuriu atenția călătorilor şi a celor împătimiți de cultura clasică, nu e mai puțin adevărat că ea a beneficiat şi de interesul la fel de mare al unor savanți – istorici şi arheologi.

Începutul cercetărilor arheologice sistematice s-a datorat, după cum bine se ştie, lui Grigore Tocilescu şi Vasile Pârvan – ultimul fiind descoperitorul, între altele, al Histriei, unde a inițiat şi primele campanii ample de săpături.

După dispariția în plină activitate a savantului, opera sa a fost continuată în Dobrogea de mulți dintre elevii săi şi ai excepționalei şcoli arheologice româneşti pe care însuşi Pârvan a creat-o, la Histria, conducerea şantierului a fost preluată între 1927-1947 de Scarlat Lambrino; la Capidava, Callatis, Tropaeum Traiani, Cernavodă, Enisala şi în alte locuri au lucrat alții dintre străluciții elevi ai savantului, şi care vor ajunge, la rândul lor, mari personalități ale arheologiei şi istoriei româneşti, continuatori şi creatori de şcoală.

Ca într-o veritabilă ştafetă a celor mai reprezentative personalități ştiințifice româneşti, în anul 1949 conducerea şantierului Histria (dar, pentru o vreme, şi a altor obiective importante – ca Tomis şi Callatis) a fost preluată pentru o lungă perioadă de timp (până în 1970) de prof. Emil Condurachi. A fost, fără îndoială, una dintre cele mai fructuoase etape nu numai în istoria cercetărilor întreprinse în străvechea colonie milesciană, ci şi ale arheologiei dobrogene în ansamblu.

Aceasta, deoarece programul de cercetări arheologice întocmit sub directa coordonare a prof. Emil Condurachi nu avea în vedere numai Histria, ci şi Callatis (aşa cum aminteam mai sus) cu teritoriile lor rurale. În afara săpăturilor întreprinse în unele sectoare importante ale celor două cetăți, au fost efectuate sondaje arheologice ori periegheze în importante obiective, cum ar fi zona Fântânele cu apeductele sale, aşezarea greco-indigenă de la Tariverdi, apoi Vadu, Sinoe, Baia, Corbu, iar în teritoriul callatian în localitățile Pecineaga şi Moşneni. În mai multe puncte, (cum ar fi Baia-Hamangia, Tariverdi, Argamum), Histria – necropola tumulară, Histria – Sat şi Histria – "Capul viilor" săpăturile s-au amplificat în următorii ani sub responsabilitatea directă a colaboratorilor lui Emil Condurachi, dintre care unii foarte tineri la acea vreme, cărora profesorul le-a acordat întreaga încredere şi libertate de cercetare, obținându-se astfel rezultate de referință pentru arheologia românească.

O primă constatare este aceea că încă din acei ani au fost alcătuite colective ample (uneori cu caracter interdisciplinar, din care nu lipseau arhitecți, antropologi, geologi, paleozoologi) care cuprindeau cercetători pentru mai multe perioade şi domenii istorico-arheologice, de la unii membri ai şcolii arheologice create de V. Pârvan, până la cei mai tineri arheologi, astăzi, la rândul lor, specialişti venerabili. În acei ani, prin cercetări de suprafață s-au identificat de către membri colectivului lărgit al şantierului Histria numeroase obiective

pentru toate epocile istorice, îmbogăţindu-se substanţial repertoriul arheologic al zonei; unele au beneficiat de scurte sondaje, pentru determinări culturale şi cronologice.

Din studiile publicate constatăm că investigaţiile arheologice întreprinse erau rezultatul unei concepţii unitare, bine articulate ştiinţific, în care rolul prof. Emil Condurachi a fost decisiv. Trebuie să recunoaştem că programele de cercetare şi valorificare ştiinţifică pe baza cărora se desfăşoară şi astăzi cercetarea arheologică din Dobrogea îşi au începutul în programul Institutului de Arheologie al Academiei Române întocmit, în deceniul al 6-lea al secolului al 20-lea, pentru această regiune, sub coordonarea directă a prof. Emil Condurachi. Acest program a reprezentat o adevărată cotitură în cercetarea arheologică, deoarece el avea în vedere – ca zonă – întreaga regiune, cu cele mai reprezentative situri sau microzone, cu toate perioadele istorice, de la paleolitic la epoca medievală. Încă din acei ani, paralel cu săpăturile, s-au efectuat şi ample lucrări de restaurare şi conservare la Histria, în primul rând, apoi şi la Tomis şi Callatis; şi în aceste cazuri profesorul a fost prezent, cerând reprezentanţilor D.M.I. găsirea şi aplicarea celor mai corecte mijloace de conservare şi protecţie pentru zidurile de incintă, pentru alte construcţii antice reprezentative, care, în timp, şi-au demonstrat viabilitatea.

O altă preocupare majoră a omului de ştiinţă Emil Condurachi (devenit membru titular al Academiei Române în anul 1955) a reprezentat-o cea de valorificare a cercetărilor arheologice.

Amintim primul volum din seria Histria, Bucureşti, 1954, care reprezintă sinetic rezultatele săpăturilor dintre anii 1914-1943, apoi dintre 1949-1952, un volum de referinţă, în care contribuţiile lui Emil Condurachi şi ale colaboratorilor săi – personalităţi remarcabile ale arheologiei româneşti – sunt exemplare. În acest volum au fost prezentate, totodată, noile obiective de cercetare, axate pe problemele istoriei Histriei, atât ale oraşului propriu-zis, cât şi al *chora* – ei, stabilindu-se o serie de jaloane importante pentru cercetările care s-au dezvoltat ulterior. Pornind de la aceste prime repere, planul de săpături de la Histria şi din împrejurimi a fost continuat şi amplificat, metodele folosite în vederea aprofundării cercetărilor variind după situaţiile concrete, aşa cum aprecia mai târziu un fost elev şi colaborator al lui Emil Condurachi, astăzi el însuşi un remarcabil şi de neclintit cercetător al Histriei (prof. Al. Suceveanu), "profesorul Condurachi a reuşit să impună treptat colaboratorilor săi o nouă metodă de cercetare a monumentelor greco-romane, transferând şi adaptând la condiţiile locale metoda stratigrafiei, utilizând până atunci doar în preistorie" (Al. Suceveanu, SCIVA, 33, 1982, p. 7).

În acest sens, chiar Emil Condurachi, preciza: "fără a se evita cercetările de suprafaţă (desfăşurate în *chora* Histriei şi în afara ei, n.n.), s-au aplicat şi alte metode, în scopul de a se identifica şi explora în extensiune şi în profunzime zonele care conţineau documente arheologice ilustrând toate etapele Histriei" (Emil Condurachi, în *Histria II*, Bucureşti, 1966, p. 5).

Sub îngrijirea academicianului Emil Condurachi a apărut în 1966 volumul monumental Histria, II. Ca o continuare a aceluiaşi proiect editorial, în anii din urmă au apărut şi alte volume din seria Histria, ajungând astăzi la cel de-al 11-lea.

Dar omul de ştiinţă nu şi-a limitat preocupările istorico-arheologice, pentru Dobrogea, doar la Histria. Nu ne vom referi la numeroasele lucrări de arheologie şi istorie veche universală, ori românească, de numismatică şi de politică economică a Imperiului Roman. A fost prezent cu studii în revista "Pontica" a Muzeului de Istorie naţională şi arheologie Constanţa; amintim studiul *Problema unor bazilici creştine de la Histria şi Callatis*, în Pontica, 4, 1971, p. 173-190.

În anul 1978, sub coordonarea sa a fost publicat un monumental volum istorico-documentar, - *Dobrogea*, - frescă reprezentativă a evoluţiei acestei regiuni din paleolitic până în contemporaneitate, la care au colaborat mai mulţi specialişti

(*Dobrogea*, coordonator principal Emil Condurachi; prezentarea artistică Ion Miclea, Editura Sport-Turism, Bucureşti).

Prof. Emil Condurachi a sprijinit întotdeauna – dar mai ales în momentele grele – colectivul arheologic constănțean, pentru cercetarea şi punerea în valoare a marilor obiective descoperite în anii ’60-’70 la Tomis, între care zidul de incintă romano-bizantin, edificiul cu mozaic, bazilicile şi complexele meşteşugăreşti, termele romane, cartierul greco-elenistic, roman şi romano-bizantin din Parcul Catedralei ş.a. Sprijinul său concret s-a manifestat şi în cazul cercetării unor importante obiective de pe *limes*-ul dunărean al Dobrogei de către arheologii constănțeni, cum sunt cele de la Hârşova, Rasova şi Sacidava-Muzait.

Era prezent deseori la Constanța, fie în cadrul sesiunilor ştiințifice anuale “PONTICA”, unde imprima manifestării, prin personalitatea sa, nu numai o înaltă ținută ştiințifică, ci şi o atmosferă agreabilă, prietenească, uneori chiar colegială. Numeroasele delegații ştiințifice care vizitau în acei ani Histria, ori alte obiective arheologice, nu ocoleau niciodată Constanța, însoțite întotdeauna cu plăcere de academicianul Emil Condurachi.

Aceasta s-a datorat nu numai monumentelor excepționale ale Constanței, ci şi apropierii generoase a profesorului față de colectivul constănțean (mulți dintre membrii acestuia fiind foştii săi elevi) şi a prieteniei constante față de Adrian Rădulescu, directorul muzeului. În ultimii ani l-a interesat în mod deosebit aşezarea greco-indigenă de la Albeşti, din teritoriul Callatidei, pe care a vizitat-o în repetate rânduri, împreună cu prietenul său de o viață, prof. Dinu Adameşteanu. Aceste vizite reprezentau pentru tinerii cercetători constănțeni de atunci momente memorabile, deoarece cu experiența lor îndelungată, cu vasta lor cultură istorică, cei doi profesori supuneau analizei, ca în cadrul unor adevărate colocvii, aspecte dintre cele mai incitante şi inedite, care îndemnau la investigații cât mai complexe şi profunde. În toate împrejurările profesorul Emil Condurachi transmitea colectivului constănțean, ca şi atâtor generații de elevi şi colaboratori din toată țara, cu căldura şi generozitatea care-l caracterizau, grăuntele roditor al ştiinței istorico-arheologice, văzută în evoluția şi în universalitatea ei.

Neîndoielnic, istoria cercetărilor arheologice din Dobroge nu poate fi completă fără relevarea contribuțiilor ştiințifice proprii ale profesorului Emil Condurachi, fără evidențierea sprijinului său generos oferit atâtor generații de specialişti la dezvoltarea arheologiei din această regiune.

Manifestarea de față la care am avut marea onoare de a fi invitat ar putea reprezenta doar un început al unor activități şi studii ştiințifice care să înfățişeze mai concret şi obiectiv contribuțiile omului de ştiință şi profesorului, măcar în parte față de cât a reuşit el să veşnicească trecutul Dobrogei, scos la lumină cu atâta osârdie, regiune căreia i-a dedicat întreaga viață, ca savant şi om.

RAPORT DE CERCETARE ARHEOLOGICĂ PE ANII 2001-2003 LA ORAŞUL DE FLOCI (COM. GIURGENI, JUD. IALOMIȚA)

Radu Coman, Elena Rența, Gheorghe Matei, Silviu Oța*

Abstract

The current paper presents a part of the archaeological researches performed between 2001 and 2003 at the archaeological site from *Oraşul de Floci* (Piua Petri point, Giurgeni, Ialomița County), on the sand bank no. 3, with a special focus on the medieval necropolis.

A total number of six dwellings dating back from the XVth – XVIIth centuries were partially studied. Two inhabiting levels were also discoovered, one previous and the other subsequent to the necropolis. In the initial phase, the sand bank was probably not inhabited, but used as a clay extraction source. In a second phase it was adorned in several stages with a brown, rough earth over which the dwellinmgs were subsequently built. The first inhabiting level (from bottom upwards) consists of remnants of no. 2 and no. 6 dwellings. After their abandonment, above these complexes lay dwellings 4 and 5, both destroyed by fire. After their burning, probably by the and of the XVth Century or beginning of the XVIth Century this area was used as a necropolis. The inhabitance previous to the necropolis level can be relatively well dated by a Milletus type pottery fragment (this type pottery had been manufactured only before 1470). The necropolis functioned, according to the existing data, till the XVIIth Century. One of the dating elements of the necropolis is a coin discovered in a grave level. This coin was issued during Bayezid II (1481-1512). The inhabiting level subsequent to the end of the necropolis can be dated mainly using several pottery fragments manufactured at Iznik in the second phase (post 1525), a pipe fragment and an ear ring (discovered in the area of dwelling no. 1) dating back from the XVIIth Century.

Burial rite and ritual

Burial was the rite from the sand bank no. 3 necropolis burial, at least as shown by existing data.

The burial ritual was Christian, with a East – West general orientation, with eventual South-East or North-West deviations due to the season when the burial took place.

Out of the 25 studied graves, 12 of them contained a coffin (M. 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50-?, 52, 53, 60). In the case of M50 we cannot be sure whtether the body was deposed in a coffin or not. Out of these, two belonged to children (M.41 and M.45) and nine to adults. In the case of M. 47, it is hard to precise whether it belonged to a child or an adult. A child was discovered also in M. 50.

In one case, M. 54, we observed that the reburial was practised. Double burials or of a pregnant woman was observed at M. 43. Here, bone fragments belonging to a child were discovered in the pelvian area.

In what regards the positions of the deceased, we observed that most of them were laid on their backs. The exceptions are only the disturbed graves and M. 55, laid on the belly.

The deceased arms` positions are: a hand by the body and the other with the hand on the pelvis (AB)-M.42, with both arms along the body, and hands on the pelvis (B)-M. 43, 44, with a hand on the pelvis and the other on the abdomen (BC)-M.60, with arms flexed from the elbow and hands on the abdomen (C)-M. 50, 52, 53, an arm on the abdomen and the other on the thorax (CD)-M. 56, an arm on the abdomen and the other flexed from the elbow, with the hand lain on the clavicula (CE)-M. 49, arms flexed from the elbow and hands on the thorax (D)-M. 41, arms flexed from the elbow and hands on the clavicles (E)-M. 46.

In the case of M. 48 we established the position of only one arm, with the hand on the clavicle (EX).

The high variety of arm positions of the deceased is a characteristic of the medieval period, especially in the territories from the Northern part of the Lower Danube.

The legs of the deceased were generally stretched and parallel. There are nevertheless several exceptions. M.41, where the femurs formed towards the knees an orthogonal angle, makes me think that the body was deposed having its legs crossed. In the case of M.43, legs were deposed being very closely grouped in the knees` area, while the lower parts were again distanced towards the feet. M. 60 had the right leg flexed from the knee towards the exterior and the left stretched. M. 8/2002 was possibly deposed with the legs slightly flexed from the knee towards the left, but this was the position only of the left leg, as the right was completely disturbed.

Fragments of burnt wood were discovered in several graves. Unfortunately, due to the fact that several graves cut an inhabiting level containing also burnt wood, we cannot be certain if the discovery is the sign of intended practices or was simply included in the grave during the digging. The second hypothesis is the most probable.

Funeral inventory

Out of the 25 graves researched during the last three campaigns, 11 contained a funeral inventory. This inventory is nevertheless relatively poor and consists of costume pieces (a buckle and several buttons made of silver leaflet) and hands adornments (three rings).

Costume pieces

1. The buckle was manufactured in iron. It is a typical piece for necropoles along the Danube basin. Such pieces were also discovered at Branicevo and Cladova (Arad County). They had a wide circulation in time and can be dated also from the the XVth Century.
2. Globular buttons made of silver leaflets are frequent pieces for such necropoles. Some pieces have a hole in their upper part. They were attached by a small handle made of silver wire The pieces are worked in two hemispheres welded one to the other. Here these were dated back to the XVIIth Century.

Adornment pieces

1. Ring made of a twisted silver wire to whom a rhomboidal-shaped *chaton* was welded. Such pieces were dated at the Orașul de Floci as being from the XVIth Century as well as the first half of the XVIIth Century. At Enisala, pieces with similar manufacturing features were dated from the last two decades of the XVth Century and from the first two decades of the XVIth Century.
2. Ring made of wire (probably silver) with a welded *chaton* in the shape of a pill. The link has a circular section.
3. Silver ring manufactured by moulding. The *chaton* has a casket placed to fix a stone socket (have discovered). The *chaton* has a circular shape and has its outer part decorated with vegetal motifs. The link is triangular and was decorated.

Because of the existing stratigraphic situation and of the pieces recovered from the first inhabiting level (*Miletus* type pottery, whose manufacture stopped in 1470), as well as from the graves (rings, buttons) or near them (coin issued in the time of Bayezid II), I presume that the necropolis can be dated since the end of the XVth Century – beginning of the XVIth Century till the XVIIth Century. V. Rădulescu and A. Păunescu mention the drilling by the graves of an inhabiting level dating from the beginning of the XVIth Century, using a coin issued in the time of Ferdinand Ist, in the year 1530. The fact that no graves have been discovered in the 1/2003 area may prove that this was the graveyard`s Northern limit. The inhabitance was resumed after the abandonment of the necropolis, sometime during the second half of the XVIIth Century (towards its end). The pieces that confirm this fact are the ring discovered in the area of dwelling 1/2002 and the pipe. Both pieces can be dated back to ther before mentioned period. More evidence is given by several Iznik Second Phase pottery fragments, that can be dated as post 1525. These fragments were discovered in the upper part of a domestic waste dump hole, from the level above the one with the burials. These fragments belong to cups and plates and are decorated with green and blue vegetal motifs.

În anul 2001, cercetarea sitului arheologic Oraşul de Floci (pl. I) a fost reluată şi în partea stângă a şoselei Bucureşti-Constanţa ca urmare a faptului că această porţiune nu aparţine zonei protejate. La aceasta se adaugă faptul că în acest moment pe grindul nr. 3 nu mai există nici o construcţie contemporană funcţională, iar cele care au existat au fost dezafectate. De asemenea, zona urmează, foarte probabil, să devină loc de amplasare a unor alte amenajări. În aceste condiţii, s-a încercat efectuarea unei cercetări de salvare care să completeze datele arheologice cunoscute până în prezent. Scopul principal a fost acela de a obţine noi date asupra necropolei sondată în anii 1976, 1979[1] şi 1982[2] şi a etapelor de locuire ante şi post funcţionare a cimitirului. Până în prezent s-au desfăşurat trei campanii de săpături după cum urmează: prima desfăşurată în anul 2001 cu un colectiv format din Elena Renţa şi Radu Coman (Muzeul Judeţean Ialomiţa), a doua, în 2002 (Silviu Oţa - M.N.I.R. şi Radu Coman), iar ultima în anul 2003 (Gheorghe Matei - M.J.I. şi Silviu Oţa). Fondurile au fost asigurate în totalitate de către Muzeul Judeţean Ialomiţa. Locaţia materialului descoperit este la Muzeul Judeţean Ialomiţa, iar o parte a documentaţiei la M.N.I.R.

În campania arheologică din vara anului 2002, s-a continuat cercetarea mormintelor din caseta 1/2001 (orientată puţin deviat pe direcţia SV-NE). Aceasta a avut dimensiunile de 2,50 m x 10,00 m şi a fost amplasată la nord de şoseaua Bucureşti-Constanţa, în dreptul magazinului din parcarea de la km. 105. La vest de aceasta a fost deschisă o nouă casetă având aceleaşi dimensiuni. Caroiajul a fost făcut de la est la vest, din 2,5 m în 2,5 m. Martorul lăsat între cele două casete a avut lăţimea de 1,00 m. Săpăturile au avut un caracter de salvare şi au urmărit cercetarea necropolei nr. 3 de pe grindul trei şi a locuirii anterioare şi posterioare ei. La nord de caseta 1/2002, a fost trasată o alta (C. 1/2003) cu aceleaşi dimensiuni. Martorul dintre cele două avea lăţimea de 1,00 m. La est de această casetă, a fost trasată secţiunea 1/2003, cu dimensiunile de 2,5 m x 24 m, având aceeaşi orientare. Martorul dintre ele este de 0,50 m. Paralel cu S. 1/2003 şi la sud de ea a fost trasată şi S. 2/3003. Aceasta este în prelungirea C.1/2001, până la capătul S.1/2003. Din aceste ultime două secţiuni vom analiza doar mormintele cercetate până la data de 9.08. 2003.

Caseta 1/2002

Sub stratul de pământ arabil a fost surprinsă *locuinţa nr. 1* în carourile 1-2 la adâncimea de –0,33-0,35 m. Aceasta constă într-o podea de lut cu grosimea de 0,10 m observabilă în plan şi pe profilele de nord şi de est ale secţiunii. Pereţii construiţi din chirpic, au fost incendiaţi. Sub acest complex a fost un strat de pământ de culoare bej, bătătorit, surprins în carourile 1-2. La adâncimea de 0,50 m. a fost surprinsă o podea de lut cu grosimea de 0,12-0,20 m (*locuinţa 2/2002*). În colţul de NE al secţiunii, corespunzător acestui complex a fost descoperit un fragment de cuptor (lăţimea sa pe profilul estic este de 1,00m). Ultima podea de lut menţinată a fost amenajată pe un strat de pământ maro-zgrunţuros cu grosimea de 0,10-0,15 m.

Între *locuinţele 1/2002* şi *2/2002*, sub pereţii de chirpic incendiaţi, a fost descoperit un cercel din argint cu pandantiv pe care a fost fixată o pastilă din pastă de sticlă de

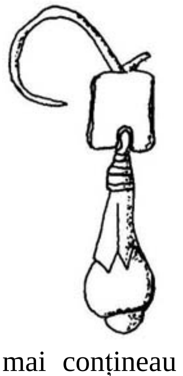

culoare verde. Acest tip de piesă se poate data pe baza analogiilor din acelaşi sit în sec. XVII[3]. Lângă *locuinţa 2/2002* au fost găsite trei gropi de diverse dimensiuni, pline cu cenuşe. (*G.2/2002*-1,10 m x 0,90 m, *G.3/2002*-0,60 m x 0,40 m, *G.4/2002* m -0,60 x 0,40 m). Acestea mai conţineau fragmente ceramice, resturi

*Text redactat de Silviu Oţa.

[1] Chiţescu et alii 1981, 131, Fig. 7/1, 3, 4, 137, 139.

[2] Păunescu 1984, 143-148.

[3] Anton –Manea 2000, 114, 128, fig. 49.

osteologice, o cute şi o plăcuță de bronz. În acest strat a fost descoperit un fragment ceramic de Milet (sec. XV). Între *Locuința 1/2002* şi *Locuința 2/2002* au fost descoperite morminte (*M.5*, 6/*2002*). Între cele două locuințe a fost descoperită o groapă pentru depozitarea rezidurilor menajere. (*G.1/2002* cu diametrul de 0,90 m şi o adâncime de 0,90 m). Aceasta este anterioară *locuinței 1/2002* şi posterioară *locuinței 2/2002*.

Locuința 3/2002, cercetată parțial, a fost surprinsă în carourile 2-4 la adâncimea de 0,40 m. Din ea s-a mai păstrat o podea de lut cu grosimea de 10 cm. Surprinsă în plan şi pe profilul nordic.

Locuința 4/2002, cercetată parțial, a fost identificată în carourile 3-4 ale C. 1/2002. A fost găsită la adâncimea de 0,40 m - 0,50 m. Este observabilă atât în suprafața secțiunii cât şi pe profilurile de sud şi de vest ale casetei. Aceasta constă dintr-o podea de lut cu grosimi variabile, de la 0,05 m până la 0,10 m. Podeaua a fost amenajată pe un nivel de pământ maro-zgrunțuros cu grosimea de 0,30 m - 0,55 m. Locuința suprapune o groapă menajeră cu mai multe faze de umplere, cu diametrul de 1,30 m şi adâncimea de 0,70 m, măsurat de sub nivelul de construcție. Groapa a tăiat nivelul de pământ maro-zgrunțuros. Acest pământ suprapunea sterilul arheologic în care au fost făcute mici gropi pentru scoaterea lutului. Amenajarea grindului cu pământ maro-zgrunțuros a fost realizată în mai multe etape. În acest sens stau dovadă mici lentile de lut şi vetre izolate care nu au aparținut unor locuințe.

Locuința 5/2002, cercetată parțial, este observabilă pe profilul nordic al casetei 1/2002, în carourile 1-3, sub *locuința 3/2002*. Aceasta consta într-o amenajare de lut cu grosimi variabile (0,05 m – 0,10 m) pe stratul de amenajare, maro zgrunțuros. Peste ea, în carourile 1 şi 2 a fost o podea de lemn cu grosimea de 0,06 m. În elevație, clădirea a avut pereții din chirpic şi a fost distrusă prin incendiere.

Locuința 6/2002, cercetată parțial. Se observă pe profilul sudic şi pe cel vestic al secțiunii din care s-a mai păstrat o podea de lut bătătorit cu grosimea de 4-6 cm şi care a fost amenajată pe pământul maro-zgrunțuros. Era orientată NV-SE, asemenea tuturor celorlalte locuințe.

Conform analizei stratigrafice, de jos în sus, se poate spune că în această parte a grindului, inițial s-au practicat gropi pentru scoaterea lutului. Peste ele, la un moment dat, probabil în cursul secolului XV a avut loc o amenajare a zonei cu pământ maro-zgrunțuros în mai multe etape. Peste acest nivel de amenajare au fost ridicate locuințe. În campania 2002 a fost surprinsă *locuința 2/2002* şi *6/2002*. Cauzele abandonării lor în acest stadiu al cercetării ne scapă. Ambele par a fi fost contemporane. Peste *locuința 6/2002* a fost găsit un strat de pământ maro, fin amestecat cu urme de lemn ars. Acelaşi tip de pământ a fost găsit şi peste locuința 2/2002.

Peste *locuința 6/2002* a fost amenajată *locuința 4/2002*. Contemporană cu ea, pare să fi fost *locuința 5/2002.* Ambele au fost incendiate. Peste cele două complexe menționate, a fost amenajată o necropolă. După abandonarea cimitirului s-a reluat pe locul său ridicarea de locuințe. Aceasta este atestată prin complexele 1şi 3/2002. Primul a încetat să mai fie utilizat în urma unui incendiu. Urme ale unei arderi puternice se mai observă şi în caroul 4 al casetei. *Locuința 3/2002* pare să fie posterioară *Locuința 1/2002*. Datarea *locuinței 1/2002* se poate realiza prin prezența unei pipe ce se poate încadra cronologic în sec. XVII-XVIII.

În anul 2003 a fost trasată o nouă casetă (C 1/2003, 2,5 m x 10 m) paralelă cu C 1/2002. Martorul dintre ele are o lățime de 1m. În această casetă nu au fost descoperite morminte, ceea ce ne face să credem că în acolo trebuie să fie limita nordică a necropolei. În continuarea C 1/2003, spre est, cu un martor de 0,50 m a fost trasată S 1/2003 (2,5 m x 24 m). Acolo au fost găsite resturi osteologice umane, bulversate însă, în carourile 5-6, la adâncimea de –0,30 m. În caroul 7, a fost descoperit, *passim*, un inel de argint cu montură, dar aceasta din urmă

lipseşte. Nu este exclus ca piesa menţionată să provină de la mormântul deranjat. Tot în S 1/2003, în caroul 1, la –0,38 m, în zona *locuinţei 1/2002* a fost descoperit un cercel de argint cu pandantiv pe care a fost montată o pastilă de pastă de sticlă de culoare verde. Contextul în care a fost găsită, între resturi de pereţi ai locuinţei distrusă prin incendiere şi o reamenajare parţială pe molozul rezultat din prima dezafectare a complexului, dar şi datorită faptului că sub aceste locuinţe se află o necropolă nu exclude posibilitatea ca piesa să provină de la un mormânt deranjat, fiind antrenată într-un fel sau altul şi ajungând în acea poziţie. Paralel cu această secţiune, la sud de ea şi în continuarea C. 1/2002 a fost trasată S 2/2003, din dreptul caroului 5 până în caroul 12.

Până la campania din anul 2001 au mai fost cercetate două morminte în anul 1976, 11 în 1979 şi 28 în anul 1982[4]. Numerotarea din anul 2001 o vom începe de la ultimul cercetat în anul 1982, adică de la M.41.

Descrierea mormintelor din caseta 1/2001 (pl. II)

M. 41 (1/2001) - mormânt plan, individual, a aparţinut unui copil. A fost înmormântat în sicriu de lemn din care s-au recuperat cuie şi piroane de fier. Orientat SV-NE, fundul gropii a fost surprins la –1,07 m de la nivelul actual de călcare[5]. Defunctul era depus pe spate, cu palmele pe torace. Picioarele au fost aşezate în X. Inventarul funerar constă dintr-un nasture metalic de formă globulară.

M. 42 (2/2001) - mormânt plan, individual, a aparţinut unui adult. A fost înmormântat în sicriu de lemn. Orientat SV-NE, iar fundul gropii a fost surprins la o adâncime de 1,03 m. Defunctul era depus întins pe spate cu mâna stângă pe lângă corp iar dreapta cu palma pe bazin. Picioarele sunt întinse şi paralele. Inventarul funerar constă dintr-un inel de argint cu veriga torsionată, cu chaton rombic sudat pe ea, şi o mică sferă metalică, probabil un bumb.

M. 43 (3/2001) - mormânt plan, individual, a aparţinut unui adult. A fost înmormântat în sicriu de lemn. Orientat SV-NE, iar fundul gropii a fost surprins la o dâncime de 0,80. Defunctul era depus în groapă întins pe spate, cu palmele aşezate pe bazin. Piciorul stâng a fost descoperit întins, iar dreptul deranjat, cu capătul femurului apropiat de genunchiul stâng. Inventarul funerar constă dintr-un bumb metalic sferic, cu tortiţă. În groapă, în zona abdomenului s-au găsit oase de la un copil.

M. 44 (4/2001) - mormânt plan, individual, a aparţinut unui adult. A fost înmormântat în sicriu de lemn din care s-au recuperat cuie de fier. Groapa avea contur dreptunghiular. Scheletul era orientat SV-NE, iar fundul gropii a fost atins la o adâncime de 1,03 m. Defunctul a fost depus în groapă întins pe spate, cu palmele aduse pe bazin. Picioarele sunt întinse şi paralele. Inventarul funerar constă dintr-un bumb sferic din metal, cu tortiţă.

M. 45 (5/2001) - mormânt plan, individual, a aparţinut unui copil. A fost înmormântat în sicriu de lemn din care s-au recuperat cuie din fier. Orientarea nu se poate stabili datorită faptului că mormântul a fost puternic deranjat. Mormântul a suprapus pe M.6/2001. Adâncimea la care a fost găsit este de 0,82 m. Nu a avut inventar funerar.

M. 46 (6/2001) - mormânt plan, individual, a aparţinut unui adult. A fost înmormântat în sicriu de lemn. Orientat SV-NE, iar fundul gropii a fost surprins la o adâncime de 0,94 m. Defunctul a fost depus pe spate, cu mâinile flectate din cot şi palmele aduse pe clavicule. Picioarele sunt întinse şi paralele. Nu a avut inventar funerar.

M. 47 (7/2001) - mormânt plan, individual, a aparţinut unui adult. A fost înmormântat în sicriu de lemn. Forma gropii este dreptunghiulară. Orientat SV-NE, iar fundul gropii a fost surprins la o adâncime de 11-14 m. Mormântul este suprapus parţial

[4] În articolul publicat în anul 1984 în CA VII, la p. 144, A. Păunescu menţionează cercetarea a 18 morminte până în 1982, nu 13 câte au fost amintite de V. Rădulescu în anul 1981. La p. 143 a fost amintită de către A. Păunescu cifra de 16 morminte pentru aceeaşi necropolă!

[5] Toate adâncimile la care sunt prezentate morminte sunt măsurate de la nivelul actual de călcare.

de M. 8 şi M.9 şi este deranjat. Nu a avut inventar funerar.

M. 48 (8/2001) - mormânt plan, individual, a aparținut unui adult. A fost înmormântat în sicriu de lemn de la care s-au recuperat cuie de fier. Orientat SV-NE, iar fundul gropii a fost surprins la o adâncime de – 0,95 m. Defunctul a fost depus pe spate cu mâna stângă flectată din cot, cu palma adusă pe claviculă. Picioarele sunt întinse şi paralele. Nu a avut inventar funerar.

M. 49 (9/2001) - mormânt plan, individual, a aparținut unui adult. A fost înmormântat în sicriu de lemn de la care s-au recuperat cuie, scoabe şi piroane de fier. Orientat SV-NE, fundul gropii a fost surprins la o adâncime de 1,05 m. Defunctul era depus pe spate cu mâna dreaptă flectată din cot, cu palma adusă pe claviculă, iar dreapta pe abdomen. Picioarele sunt întinse şi paralele. Inventarul funerar constă în doi nasturi globulari din metal.

Descrierea mormintelor din caseta 1/2002 (pl. III)

M. 50 (1/2002) - mormânt plan, individual, a aparținut unui copil. Nu se poate spune cu precizie dacă a fost înmormântat în sicriu de lemn sau nu, deşi între craniu şi umărul stâng a fost descoperit un cui de fier. Orientat SV-NV, a fost surprins la o adâncime de 0,56 -0,60 m. Defunctul a fost depus în groapă întins pe spate, cu palmele depuse pe abdomen. Picioarele sunt întinse şi paralele, dar lipsesc de la genunchi în jos. Nu a avut inventar funerar. Groapa mormântului a deranjat o zonă de arsură puternică.

M. 51 (2/2002) (?)-din schelet se mai păstrează doar coloana vertebrală, la o adâncime de 0,63-0,65 m.

M. 52 (3/2002) - mormânt plan, individual, a aparținut unui adult. A fost înmormântat în sicriu de lemn. Orientat V-E, a fost surprins la o adâncime de 0,61 m. Forma gropii a fost dreptunghiulară. Defunctul a fost depus pe spate cu palmele pe abdomen. În zona picioarelor, mai jos de genunchi a fost deranjat de o groapă posterioară înmormântării. Inventarul funerar constă în o cataramă de fier găsită în partea superioară a bazinului, un fragment de monedă (?) la dreapta craniului, în zona gurii şi câțiva bumbi metalici.

M. 53 (4/2002) - mormânt plan, individual, a aparținut unui adult. A fost înmormântat în sicriu de lemn. Orientat V-E, a fost surprins la o adâncime de 0,58 m. Defunctul a fost depus pe spate, cu palmele pe abdomen. Picioarele sunt întinse şi paralele. Inventarul funerar constă într-un inel descoperit la mâna dreaptă.

M. 54 (5/2002) - din acest mormânt (copil) s-au mai recuperat doar craniul şi câteva oase. Inventarul funerar constă din un bumb de metal. A fost găsit la o adâncime de 0,50 m. Pare a fi vorba de o reinhumare.

M. 55 (6/2002) - mormânt plan, individual, a aparținut unui adult. Orientat V-E, a fost descoperit la adâncimea de –0,60 m. Cercetat parțial. Defunctul a fost aşezat în groapă în poziția decubit ventral. Inventarul funerar constă într-un bumb din metal.

M.56 (7/2002) - mormânt plan, individual, a aparținut unui copil. Orientat SV-NE, a fost descoperit la adâncimea de 0,83 m. Defunctul era depus întins pe spate, cu mâna stângă pe abdomen. Mâna dreaptă are oasele radius şi cubitus pe torace şi lângă torace. Fragmente din palmă s-au găsit pe abdomen. Picioarele sunt întinse şi paralele. Inventarul constă din trei nasturi globulari din metal.

M.57 (8/2002) - mormânt plan, individual, puternic deranjat a aparținut unui copil. Orientat SV-NE, a fost descoperit la adâncimea de 0,82 m. În groapă s-au găsit fragmente de cărbune. Nu a avut inventar funerar.

M.58 (9/2002) - mormânt plan, individual, a aparținut unui copil. Orientat V-E. Forma gropii este dreptunghiulară. Scheletul este în stare proastă de conservare.

Între morminte, în caroul 3, la –0,50 m. a fost descoperită o monedă otomană (mangâr) emisă în timpul sultanului Bayezid II (1481-1512)[6].

---

[6] Mulțumim pe această cale domnului Aurel Vâlcu pentru determinarea piesei.

Descrierea mormintelor din secţiunea 1/2003

M. 59 (1/2003) - mormânt plan, deranjat în totalitate. A fost descoperit în caroul 6, la –0,30 m. Din schelet s-au recuperat doar un fragment de femur şi câteva coaste. În caroul 7 s-a descoperit un inel de argint, la aproximativ –0,33 m. Din caroul 5, la –0,30 m, din acelaşi context stratigrafic, provine un pinten cu rozetă, fragmentar.

Descrierea mormintelor din secţiunea 2/2002

M. 60 (2/2003) - mormânt plan, descoperit în caroul 5, la –0,85 m. Scheletul a aparţinut unui adult. A fost depus în sicriu, în poziţia decubit dorsal. Capul era înclinat spre dreapta cu 45º. Mâna stângă a fost depusă pe abdomen, iar dreapta cu palma adusă pe bazin. Mormântul a suferit unele deranjamente, în groapă, de-a lungul picioarelor fiind găsite oase de la palmă. Piciorul drept a fost flectat din genunchi spre exterior, iar stângul era întins. În pământul de umplutură am găsit urme de lemn carbonizat, sub capacul sicriului.

M.61 (3/2003) - mormânt plan, descoperit în caroul 5, a aparţinut unui copil. Adâncimea: - 0,70 m. A fost complet distrus. Nu s-a recuperat decât maxilarul inferior, pe care au fost găsiţi dinţi de lapte şi câteva coaste.

M.62 (4/2003)-mormânt plan, descoperit în carourile 5-6, a aparţinut unui adult. Distrus recent.

M.63 (5/2003) - mormânt plan, descoperit în caroul 5, a aparţinut unui copil. Distrus aproape în totalitate. *In situ* a mai fost descoperit doar un picior şi jumătate de bazin. Lungimea totală a oaselor păstrate este de 28 cm. Orientarea 255ºN, cu capul spre vest. Adâncimea: –0,85 m. Nu pare să fi avut inventar funerar. În plan a fost descoperit la stânga piciorului M. 60, la o distanţă de 35 cm. Un fragment de craniu de copil a fost descoperit între laba piciorului M. 60 şi piciorul M. 62, la 8 cm de acesta din urmă. Probabil că mormântul acesta a fost deranjat la un timp relativ scurt după înmormântare. Nu s-a recuperat inventar funerar.

M.64 (6/2003) - mormânt plan cercetat parţial, descoperit în profilul de vest al secţiunii. S-au descoperit doar oase de la mâini. Stânga a fost depusă pe abdomen. Adâncimea: -0,75 m.

M.65 (7/2003) - mormânt de adult, deranjat în partea superioară a scheletului. Picioarele erau întinse şi paralele. Orientare: 264ºN. Adâncimea: 0,85 m. O bucată de bazin a fost găsită între M. 64 şi M. 60.

Ritul şi ritualul de înmormântare

Din punct de vedere al ritului, în necropola de pe grindul 3 s-a constatat până în prezent practicarea inhumaţiei.

Ritualul de înmormântare este cel creştin, cu orientarea mormintelor pe direcţie vest-est, eventual cu abateri spre sud-est sau nord-vest în funcţie de anotimpul de înmormântare.

Din 25 morminte cercetate, s-a constatat că 12 au avut sicriu (M. 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50-?, 52, 53, 60). În cazul lui M. 50 nu se poate spune cu certitudine dacă a fost depus în sicriu sau nu. Dintre acestea, două au aparţinut unor copii (M. 41 şi M. 45), iar nouă unor persoane adulte. Despre M. 47 este greu de precizat dacă a aparţinut unui individ adult sau unui copil. Tot un copil a fost descoperit în M. 50.

Într-un caz, M. 54, s-a constatat practicarea reinhumaţiei.

Înmormântări duble sau a unei femei însărcinate s-a constatat în cazul lui M. 43, la care în zona abdomenului s-au găsit resturi din oasele unui copil.

În ceea ce priveşte poziţia defuncţilor se constată că în marea majoritate au fost depuşi întinşi pe spate. Excepţie fac doar mormintele deranjate şi M. 55 care a fost depus culcat pe burtă.

Poziţia braţelor defuncţilor este după cum urmează:

Cu o mână pe lângă corp şi cealaltă cu palma pe bazin (AB)[7]-M.42.

Cu braţele depuse pe lângă corp, iar palmele depuse pe bazin (B)-M. 43, 44.

[7] Oţa 2000, 165-166, Oţa 1998, 116.

Cu o palmă depusă pe bazin, iar mâna cealaltă pe abdomen (BC)-M.60.

Cu brațele flectate din cot şi cu palmele pe abdomen (C)-M. 50, 52, 53.

Un braț pe abdomen, iar celălalt pe torace (CD)-M. 56.

Un braț pe abdomen şi celălalt flectat din cot cu palma adusă pe claviculă (CE)-M. 49.

Cu brațele flectate din cot şi palmele depuse pe torace (D)-M. 41.

Cu brațele flectate din cot ci palmele aduse pe clavicule (E)-M. 46.

În cazului lui M. 48 nu s-a putut stabili decât poziția unui braț, anume cu palma adusă pe claviculă (EX).

Marea varietate a poziției brațelor la defuncți este o caracteristică a evului mediu, mai ales în teritoriile de la nordul Dunării de jos.

Picioarele celor inhumați de regulă erau întinse şi paralele. Excepție fac M. 41 la care femurele formau un unghi de aproximativ 90º spre genunchi, ceea ce mă face să cred că picioarele au fost depuse încrucişat. În cazul lui M. 43, picioarele au fost depuse foarte apropiate în zona genunchilor, ca părțile inferioare să fie din nou distanțate spre labele picioarelor. M. 60 avea piciorul drept flectat din genunchi spre exterior, iar cel stâng întins. M. 8/2002 este posibil să fi fost depus cu picioarele uşor flectate din genunchi spre stânga, dar în această poziție nu a mai fost găsit decât stângul, dreptul fiind complet deranjat.

În gropile unor morminte s-au descoperit urme de lemn ars. Din păcate, datorită faptului că gropile unor morminte au tăiat un nivel de locuire care conținea şi lemn ars, nu putem spune cu certitudine dacă ceea ce am descoperit în gropi se datorează unor practici intenționate, sau a fost antrenat în timpul săpării mormintelor. Cel mai probabil este vorba de a doua ipoteză.

Inventarul funerar

Din totalul de 25 de morminte cercetate în ultimele trei campanii, 11 au avut inventar funerar. Acesta este însă relativ sărac şi constă în piese de port (o cataramă şi câțiva nasturi din foiță de argint) şi podoabe de mâini (trei inele).

Piesele de port[*]

Catarama a fost lucrată din fier. Este o piesă tipică în necropolele din bazinul Dunării. Asemenea piese au mai fost descoperite la Branicevo şi la Cladova (jud. Arad)[8]. Ele au avut o largă circulație în timp, şi pot fi datate şi în cursul sec. XV.

Nasturii globulari din foiță de argint sunt piese frecvent întâlnite în astfel de necropole. În partea superioară unele piese au o perforație în foiță. Pentru prindere au o urechiuşă din sârmă de argint. Piesele sunt lucrate din două calote semisferice sudate între ele. La Oraşul de Floci au fost datați până în sec. XVII.

Piese de podoabă

Inel din o sârmă de argint torsionată la care a fost sudat un chaton de formă rombică. Astfel de piese au fost datate la Oraşul de Floci în sec. XVI[9] dar şi în prima jumătate a secolului XVII[10]. La Enisala piese asemănătoare ca execuție au fost datate în ultimele două decenii ale sec. XV şi primele două din următorul[11].

[*] Toate desenele ale pieselor de port şi podoabelor sunt la scara 1 : 1.

[8] Mulțumim pe această cale domnilor V. Boroneanț şi Gh. Pascu Hurezan pentru materialul inedit pus la dispoziție.

[9] Manea 2000, 111, 123, fig. 18, 19,

[10] Chițescu et alii 1981, 131, Fig. 7/3, 139, Chițescu et alii 1979, 220.

[11] Mănucu-Adameşteanu 1980, 623, fig. 4/3, 624, fig. 5/11, 625.

Inel din sârmă (probabil de argint), cu chaton sudat, în formă de pastilă. Veriga este circulară în secţiune.

Inel din argint, executat prin turnare.

Chatonul are o casetă pentru fixarea monturii (nu a fost descoperită). Chatonul este de formă circulară, decorat pe partea exterioară cu motive vegetale. Veriga este triunghiulară în secţiune şi a fost decorată.

Dată fiind situaţia stratigrafică existentă precum şi piesele recuperate din primul nivel de locuire (ceramică tip *Miletus*, a cărei producţie a încetat în anul 1470[12]) precum şi cele din morminte (inele, nasturi) sau de lângă ele (monedă emisă în timpul lui Bayezid II), consider că necropola se poate data de la sfârşitul secolului XV - începutul sec. XVI până în veacul XVII. V. Rădulescu şi A. Păunescu amintesc de perforarea de către gropile mormintelor a unui nivel de locuire datat la începutul sec. XVI, pe baza unei monede emisă în timpul domniei lui Ferdinand I, în anul 1530[13]. De asemenea, faptul că nu s-au descoperit morminte în caseta 1/2003, putem să bănuim că în acea zonă trebuie să fi fost limita nordică a cimitirului. Locuirea a fost reluată după dezafectarea necropolei cândva în cursul sec. XVII, probabil în a doua jumătate, sau spre sfârşitul acestui secol. Piesele care confirmă acest fapt sunt cercelul descoperit în zona locuinţei 1/2002 şi pipa ambele piese putând fi datate în perioada menţionată. La aceasta se adaugă câteva fragmente de ceramică de Iznik din faza II, deci databilă după 1525 descoperită în nivelul următor celui în care s-au făcut înmormântările, într-o groapă menajeră, în partea superioară a ei. Aceastea aparţin unor căni şi farfurii şi au ca decor motive vegetale de culoare verde şi albastră.

[12] Mihai 1997, 278.

[13] Chiţescu et alii 1981, 137. Este greu de spus în acest moment dacă moneda emisă în 1530 a fost descoperită *in situ*, sau a ajuns pe podeaua locuinţei datorită unor cauze de ordin natural (purtată pe un gang de animal sau împinsă de rădăcina unei plante). Utilizarea ceramicii tip *Milletus* nu se mai poate justifica în prima jumătate a secolului XVI, la un interval cronologic de minim 30 de ani, după încetarea producţiei.

Bibliografie

Anton-Manea 2000

C. Anton-Manea, *Podoabe şi accesorii vestimentare descoperite la Oraşul de Floci între 1975-1989*, în Ialomiţa, III, 2000, 97-139.

Chiţescu et alii 1979

L. Chiţescu et alii, *Cercetări arheologice la Piua Petri, (Oraşul de Floci), jud. Ialomiţa,* în Cercetări Arheologice, III, 1979.

Chiţescu et alii 1981

L. Chiţescu et alii, *Cercetări arheologice în anul 1979 la Piua Petri (Oraşul de Floci), comuna Giurgeni, jud. Ialomiţa,* în Cercetări Arheologice, IV, 1981, 120-143.

Mănucu-Adameşteanu 1980

Gh. Mănucu-Adameşteanu, *Necropola medievală de la Enisala Jud. Tulcea,* în MCA, a XIV-a sesiune anuală de rapoarte, Tulcea, 1980, 619-625.

Mihai 1997

D. Mihai, *Ceramica de Iznik descoperită la Oraşul de Floci, jud. Ialomiţa (I),* în Cercetări Arheologice, X, 1997, 277-289.

Oţa 1998

I. S. Oţa, *Mormintele bogomile din sudul Banatului (secolele XII-XV),* în Arheologia medievală, II, 1998, 113-123.

Oţa 2000

I. S Oţa, *Câteva consideraţii în legătură cu necropolele medievale rurale din sudul Banatului (sec. XII-XV),* în Banatica, 15, I, 2000, 161-176.

Păunescu 1984

A. Păunescu, *Cercetările arheologice de la Piua Petri (Oraşul de Floci), com. Giurgeni, jud. Călăraşi,* în Cercetări Arheologice, VII, 1984, 143-148.

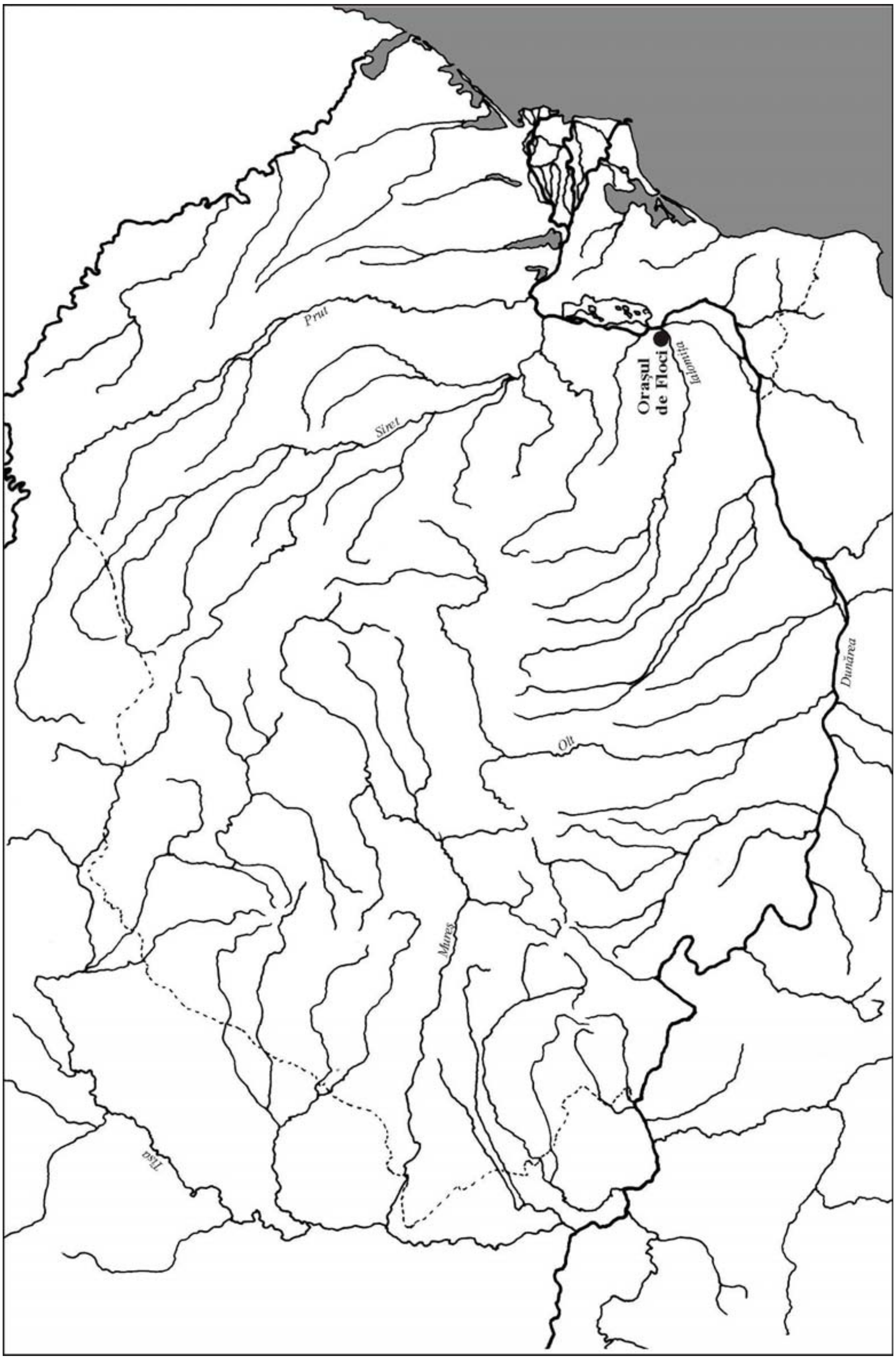

Planșa I. Locația sitului arheologic Orașul de Floci

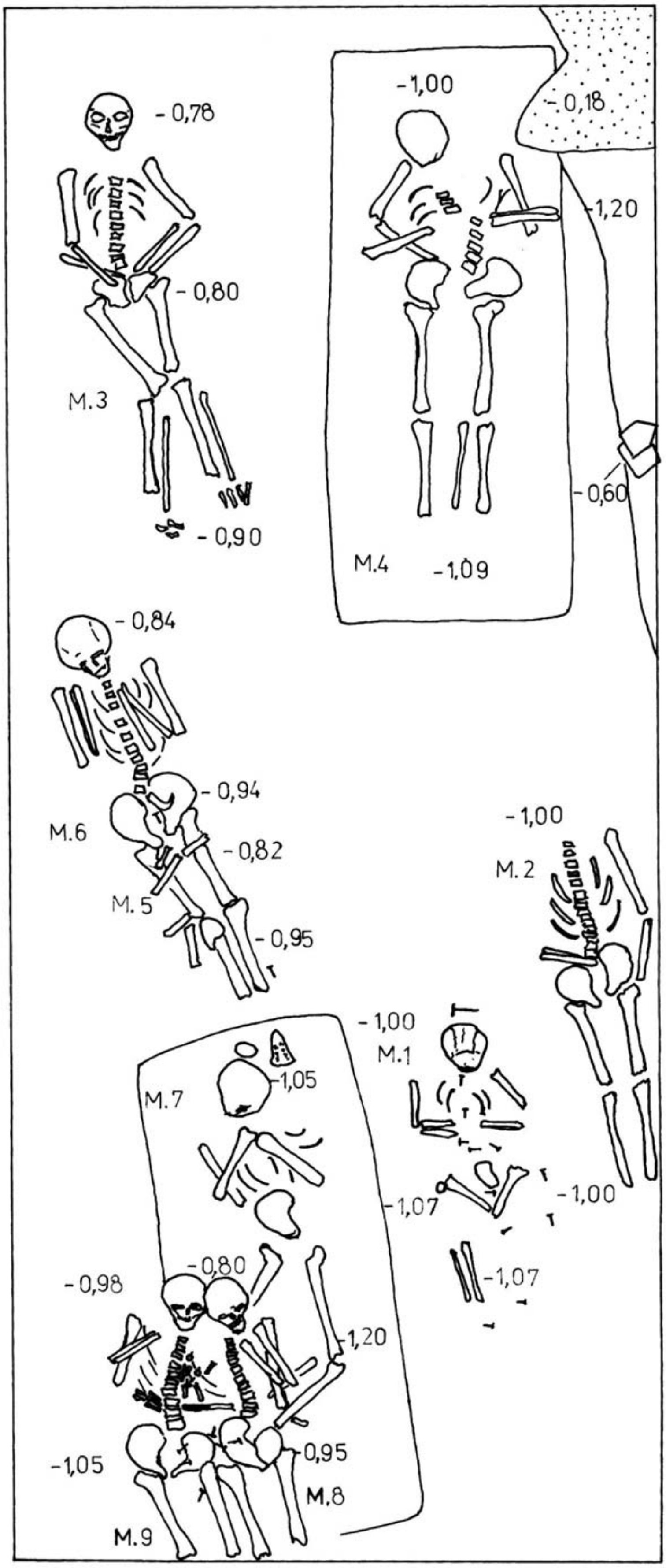

Planşa II
Caseta I/2001
(scara 1 : 25)

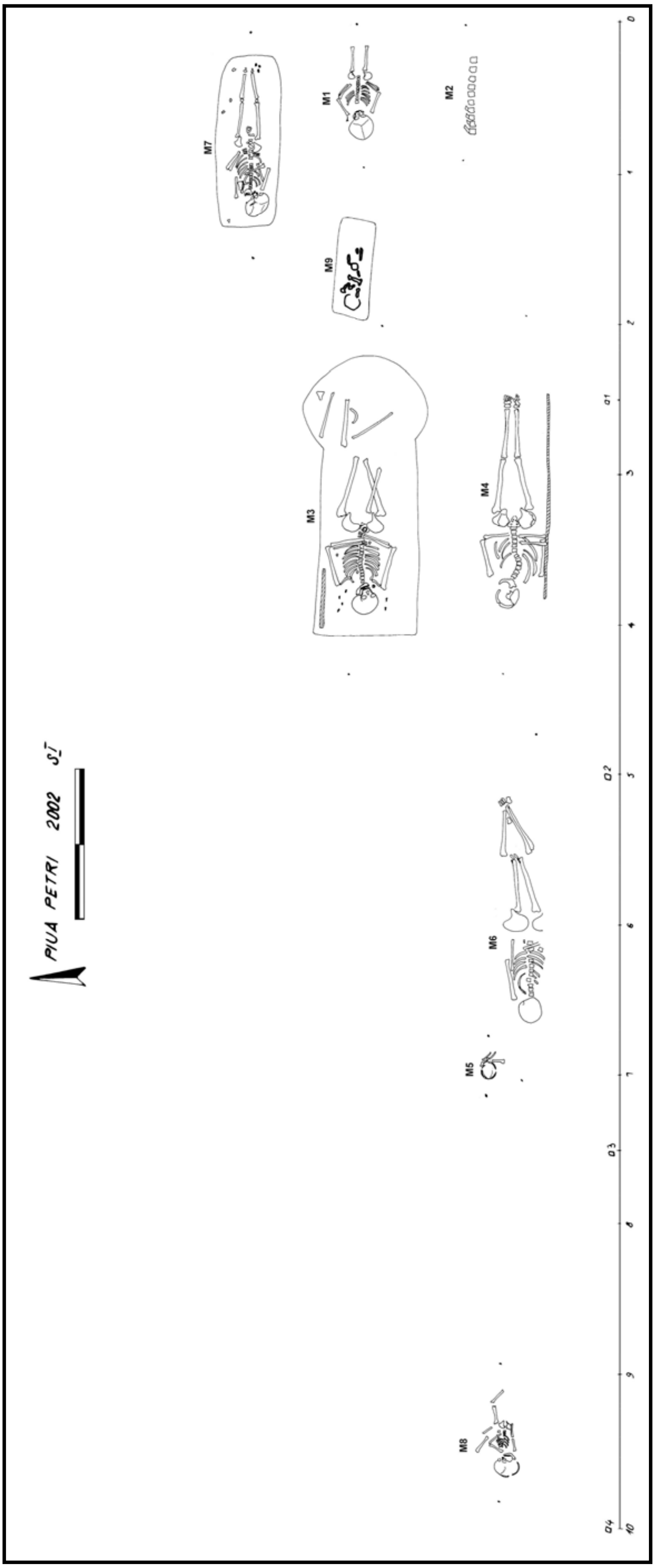

Planşa III
Caseta I/2002

SULTANA MALU-ROŞU. CATALOG SELECTIV

Radian Romus ANDREESCU, Traian POPA

Abstract

The tell-settlement of Sultana represents a unique site of the Gumelniţa culture. Its uniqueness derives from the archaeological materials discovered here. Researches began in 1923, and during the 70's and 80's the settlement was researched almost completely, the site being constantly corroded by the waters of the barrage Iezerul Mostiştea. Unfortunately, the scientific documentation was lost so we have very little information about the characteristics of the settlement, houses, architecture, economy, etc. The cultural level was about 4 meters thick and included the three phases of the Gumelniţa culture, A1, A2 and B1. The article gathers for the first time some of the most spectacular discoveries, some of the least known and even unknown. The most important object discovered at Sultana is the famous pot with "lovers" a real masterpiece of the prehistoric art. The item is a bowl painted in red and white and has in the middle a man and a woman seated on a sort of bench, both painted in the same colors. Other two items represent combinations between zoomorphic (stylized bovine heads) and anthropomorphic (Fig.ures) elements, placed on a ceramic support represented by lids. The settlement of Sultana is remarkable by the large number and artistic quality of the anthropomorphic vases discovered here: anthropomorphic vases in the shape of a human head, anthropomorphic lids and vases with human face shaped under their lip. A bowl painted on the inside in graphite, decorated with polished strips has a bird (duck?) head shaped above the neck, painted in white. In the remainders of an oven, a hoard was found, made of golden pieces weighing 36.17 gr. A model of house was also discovered, with its walls and roof pierced (shrine?) and bone statues carefully worked. The ceramics were worked with great skill, as shown by the numerous and various pots, with rich decorations, discovered in the settlement. The number and quality of these discoveries make Sultana a unique site in the Southeastern Europe Neolithic.

Aşezarea de la Sultana, com Mânăstirea, jud Călăraşi, reprezintă un caz special în contextul eneoliticului românesc. Situl se află la circa 800 m de satul Sultana, în punctul denumit Malu-Roşu, pe terasa înaltă a lacului Iezerul Mostiştea (Fig. 1). O mare parte a lui a fost erodată de lac, astăzi păstrându-se doar un rest al aşezării, cu diametrele aproximative de 25X30 m.

Primele cercetări arheologice au fost întreprinse în anul 1923 de I. Andrieşescu şi Vl. Dumitrescu de la Muzeul Naţional de Antichităţi[1]. Între anii 1955-1965 s-au desfăşurat trei campanii de cercetări de către muzeele din Olteniţa şi Călăraşi, iar începând cu anul 1975 s-au făcut săpături de salvare de amploare cu participarea muzeelor din Giurgiu, Olteniţa şi ulterior a Muzeul Naţional de Istorie a României, lucrări care până în 1984 au dus la săparea aproape în întregime a aşezării. Din păcate rezultatele acestor cercetări au rămas aproape necunoscute. Conform puţinelor rezultate publicate, nivelul cultural avea aproape 4 m grosime, cuprinzând cele trei faze ale civilizaţiei gumelniţene: Gumelniţa A1, A2 şi B1, alături de materiale Cernavodă II[2].

[1] Andrieşescu I, *Les fouilles de Sultana*, Dacia, I, 1924, p. 51-107

[2] Isăcescu C., *Staţiunea eneolitică de la Sultana-com. Mînăstirea*, Documente recent descoperite şi informaţii arheologice, Bucureşti, 1984, p. 11-20; Idem, *Săpăturile de salvare de la Sultana, com. Mînăstirea, jud. Călăraşi*, Ceretări Arheologice, VII, Bucureşti, 1984, p. 27-42.

Fig. 1.

Câteva dintre piesele mai deosebite au fost publicate de-a lungul timpului[3]. Articolul de faţă îşi propune să reunească pentru prima dată o parte din piesele descoperite la Sultana, unele dintre ele mai puţin cunoscute sau chiar inedite, piese care, prin originalitatea şi spectaculozitatea lor, fac din Sultana un sit deosebit în contextul epocii neo-eneolitice.

Vom începe cu o piesă unicat nu numai pentru civilizaţia gumelniţeană, dar şi pentru întrega epocă neo-eneolitică, compoziţia plastică numită vasul cu „îndrăgostiţi" (Pl. I/ 3). Ea este formată dintr-o strachină adâncă, cu fundul îngust şi buza lată, decorată la interior cu motive romboidale pictate cu alb şi roşu (acelaşi decor se află pe exteriorul buzei). În interiorul vasului este modelat schematic un cuplu aşezat. Bărbatul, puţin mai mare decât femeia, are sexul marcat printr-o proeminenţă. Braţul drept este aşezat pe pântece, iar cel stâng ţine femeia după umeri într-un gest protector. Femeia are braţele aşezate pe pântece şi este pictată cu alb şi roşu. Pe picioare are o spirală dublă, iar pe corp şi braţe pare a fi avut linii trasate cu culoare roşie. Bărbatul este acoperit cu culoare albă, iar la brâu are o bandă roşie şi, fapt mai puţin obişnuit, sexul este pictat cu roşu[4]. D=23 cm.

Alte două piese din aceeaşi categorie sunt combinaţii între elemente antropomorfe şi zoomorfe plasate pe un suport ceramic reprezentat de capace[5] (Fig. 2). Acestea au pe margini capete stilizate de cornute. Doua dintre ele sunt unite, în timp ce pe partea opusă se află unul singur, toate cu faţa spre exteriorul capacului. Pe capac erau modelate statuete în poziţie aşezată. Din păcate nu s-a mai păstrat decât partea inferioară a unei astfel de statuete. Se pare că, cel puţin pe unul din capace, se afla modelat un cuplu (judecând după urmele rămase), fapt ce conferă o semnificaţie complexă acestor piese. Diametrul capacelor este de circa 13 cm.

[3] Marinescu-Bîlcu S., *Die Bedeuntung einiger Gesten und Haltungen in der Jungsteinzeitlichen Skulptur der Ausserkarpatischen Gebiete Rumäniens*, Dacia, N.S., XI, 1967, p. 47-58; Marinescu-Bîlcu S., Ionescu B., *Catalogul sculpturilor eneolitice din muzeul raional Olteniţa*, 1967, Sibiu; Alexandrescu E., Şimon M.., *Unicat al artei neolitice "Îndrăgostiţii" de la Sultana*, Magazin istoric, 4 (265), 1989, p. 12-14; Hălcescu C., *Tezaurul de la Sultana*, Cultură şi civilizaţie la Dunărea de jos, XIII-XIV, 1995, Călăraşi, p.11-15; Andreescu R.., Popa T., *Sultana. Plastica de os.*, Buletinul Muzeului Judeţean "Teoharie Antonescu", 5-6, 1999-2000, Giurgiu, p.133-141.

[4] Alexandrescu E., Şimon M., *op.cit.* p. 12-14.

[5] Marinescu-Bîlcu S., Ionescu B., *op.cit.*, p. 35; Dumitrescu Vl., *Arta preistorică în România*, Bucureşti, 1974, p. 243.

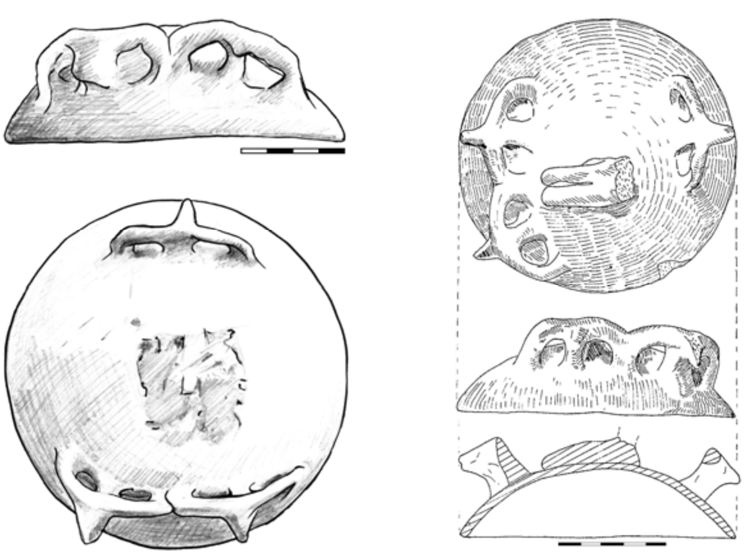

Fig. 2.

Aşezarea de la Sultana se remarcă prin numărul mare şi calitatea artistică a vaselor antropomorfe descoperite aici.

Un asemenea vas este modelat în forma corpului uman (Fig. 3). Sub buza vasului se află o față umană cu ochii în formă de migdală crestați pe mijloc, nasul reliefat şi gura reprezentată de o crestătură

Fig. 3

subliniată de un şir de patru găurele. Urechile sunt figurate de doi lobi laterali străpunşi de perforații. Brațul drept, ținut de cel stâng, sprijină bărbia într-un gest ce aminteşte de aşa-numită postura a "gânditorului".

Şoldurile sunt accentuate, triunghiulare, iar picioarele scurte şi groase au modelate şi labele. Decorul elaborat este format din motive geometrice, spirale, cercuri, benzi pictate cu culoare albă[6]. Î=32 cm.

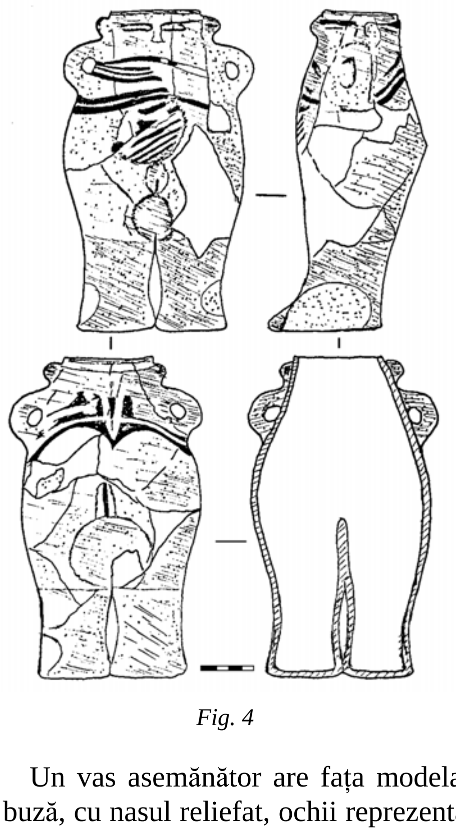

Fig. 4

Un vas asemănător are fața modelată sub buză, cu nasul reliefat, ochii reprezentați prin proeminențe, iar urechile prin doi mici lobi fără obişnuitele perforații (Fig. 4). Două tortițe ar putea simboliza brațele arcuite,

[6] Marinescu-Bîlcu S., Ionescu B., *op. cit.*, p. 30-33

puse pe şolduri. Şoldurile şi pântecele sunt amplu modelate, iar picioarele sunt scurte şi groase. Sexul feminin este marcat printr-o linie verticală. Vasul avea un decor complex, din păcate distrus în cea mai mare parte. Motivele decorative erau pictate cu alb şi roşu pe pelicule de lut mat aplicate pe suprafaţa lustruită a vasului[7]. Î=25 cm.

O altă piesă deosebită este un capac modelat în forma capului uman (Fig. 5). Ochii relativ triunghiulari sunt incizaţi, nasul reliefat este plastic modelat, iar gura este figurată printr-o proeminenţă alungită crestată pe mijloc, subliniată de un şir de găurele. Urechile sunt figurate prin doi lobi perforaţi. Inciziile care redau părul sugerează deosebit de plastic o coafură cu cărare pe mijlocul capului. Detaliile anatomice precum şi părul par să fi fost accentuate cu culoare albă. D=9,5 cm. Î=4,5 cm.

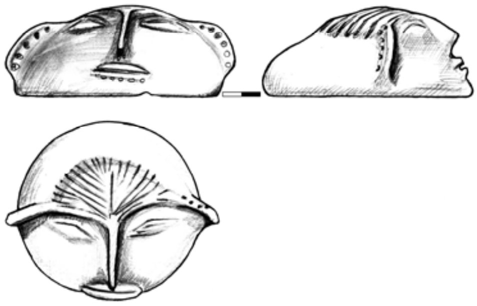

Fig. 5

Alte piese fac parte din categoria vaselor cu atribute antropomorfe. Un astfel de vas are o formă tronconică, cu o faţă umană modelată sub buză (Fig. 6; Pl. I/2). Ochii sunt figuraţi prin două proeminenţe conturate cu alb. Aceştia sunt dublaţi de alte două proeminenţe asemănătoare care ar putea reprezenta sprâncenele (o altă ipoteză ar fi aceea a unei feţe umane cu ochi dubli, dat fiind asemănarea dintre elemente, dar deocamdată nu există analogii în plastica antropomorfă gumelniţeană). Nasul arcuit este plastic redat, iar gura este figurată printr-o proeminenţă şi un şir de găurele. Urechile sunt reprezentate prin doi lobii laterali perforaţi. Pe diametrul maxim sunt modelate palmele, orientate în sus, precum şi patru perechi de capete umane stilizate.

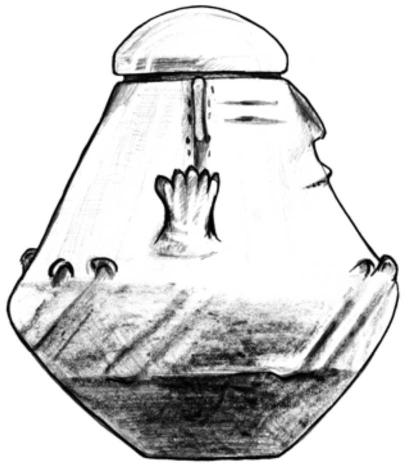

Fig. 6

Corpul vasului este decorat cu patru benzi oblice de linii reliefate, lustruite. Vasul pare a fi fost pictat cu alb, în special faţa, ale cărei detalii anatomice sunt conturate cu această culoare. Vasul are un capac decorat cu caneluri şi linii pictate cu alb, care figurează probabil părul[8]. Î=33 cm

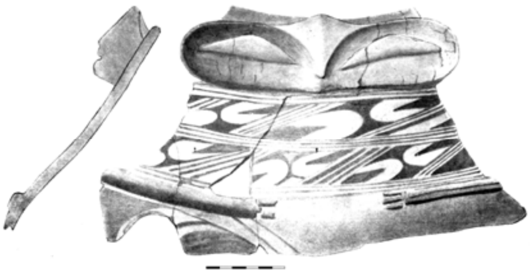

Fig. 7

Din aceeaşi categorie face parte un fragment de vas care are aplicată sub buză, ca un fel de mască, o faţă umană (Fig. 7). Nasul reliefat are forma unui cioc de pasăre, iar gura este figurată printr-o mică crestătură. Ochii prelungi, migdalaţi, sunt reprezentaţi în relief. Braţele subţiri, terminate cu câte trei degete, par a fi aşezate pe pântece. Vasul este decorat cu motive geometrice pictate cu grafit[9]. Î=18,8 cm.

7 Isăcescu C., *Staţiunea eneolitică de la Sultana-com. Mînăstirea,* Documente recent descoperite şi informaţii arheologice, Bucureşti, 1984, p. 11-20

8 Alexandrescu E., Şimon M., *op.cit.*, p. 12-14

9 Marinescu-Bîlcu, Ionescu B., *op. cit.*, p. 34-35.

O altă piesă interesantă este reprezentată de o statuetă masivă, rudimentar modelată, goală la interior (Fig. 8). Nasul este puternic reliefat, gura marcată printr-o crestătură, iar ochii prin incizii. Bărbia este bine conturată, iar trunchiul este foarte lat. Şoldurile sunt puternic arcuite, fesele reliefate, iar picioarele scurte şi groase. Triunghiul sexual reliefat este conturat de uşoare adâncituri şi are la interior o crestătură verticală. Statueta era lipită de o alta, deci forma un cuplu, fapt vizibil în zona şoldului stâng. Pe spate, la baza capului, se păstrează palma celeilalte statuete, cu degetele distinct modelate (urma brațului se mai cunoaşte şi pe umărul stâng)[10]. Î=20 cm.

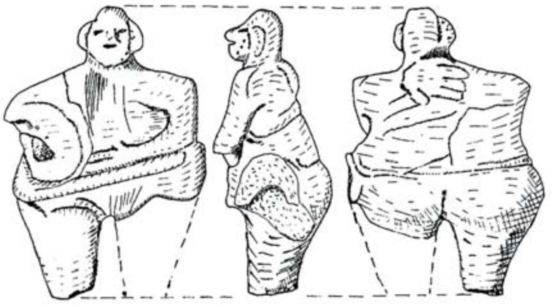

Fig. 8

La Sultana a fost descoperită şi o statuetă cu cap mobil, din categoria celor cunoscute şi sub numele de statuete de tip “tesalic”[11]. Piesa, de dimensiuni reduse, are corpul oval, cu sânii marcații prin mici proeminențe (Fig. 9). Labele sunt disproporționat de mari în raport cu corpul statuetei, iar fesele sunt uşor reliefate. Î=8,5 cm.

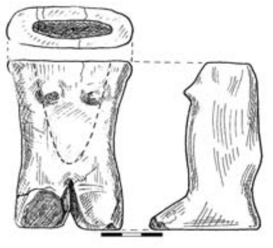

Fig. 9

Categoria vaselor zoomorfe este reprezentată la Sultana de una dintre cele mai frumoase piese de acest tip. Este vorba de un castron cu gura largă şi fundul îngust, care pare a fi fost pictat la interior cu grafit (Fig. 10; Pl. I/1). La exterior castronul are patru proeminențe lustruite de la care pleacă

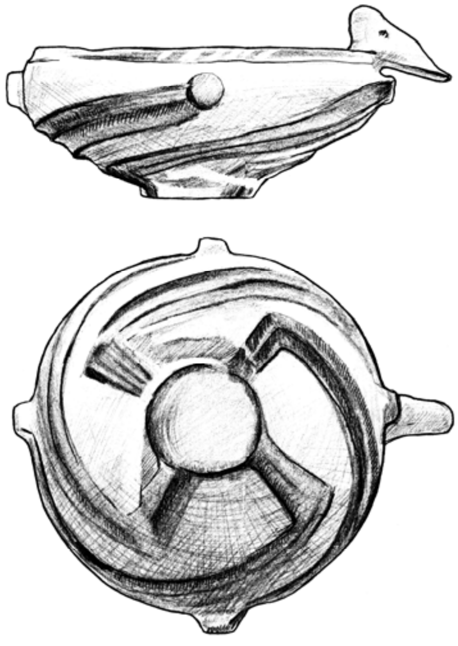

Fig. 10

oblic, spre baza vasului, patru benzi reliefate, lustruite, terminate în cruce pe fundul acestuia. Deasupra buzei este modelat realist un cap de pasăre (rață?) cu ochii reliefați şi ciocul lat. Capul şi corpul castronului sunt pictate, sau mai degrabă încrustate, cu pastă albă[12]. D=27 cm, Î=11,5 cm.

La Sultana este ilustrată şi o categorie mai specială, aceea a vaselor antropozoomorfe, piese care îmbină elementele zoomorfe (în general corpul) cu elemente antropomorfe (de obicei detalii ale

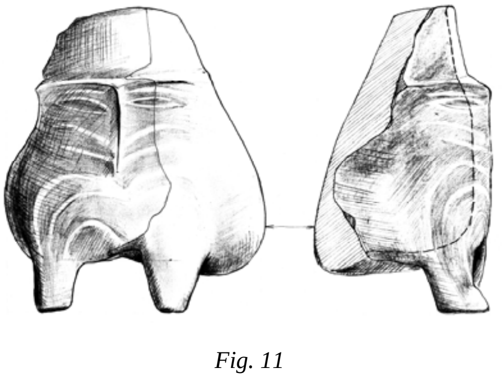

Fig. 11

[10] Isăcescu C.,op. cit., p. 11-20.

[11] Dumitrescu Vl., *Une figurine de type thessalien découvertes à Gumelnița,* Dacia, VII-VIII, 1941, p. 97-102.

[12] Alexandrescu E., Şimon M., op. cit. p. 12-14.

feței). Vasul fragmentar are ochii şi sprâncenele trasate cu vopsea albă, iar nasul reprezentat de o linie reliefată (Fig. 11). Corpul, relativ bombat spre partea inferioară, se sprijină pe doua picioare scurte (partea din spate a vasului lipseşte). Pe corp este decorat cu linii trasate cu culoare albă. Î=13,8 cm.

Plastica antropomorfă de os descoperită la Sultana este deosebită datorită unor piese unice în contextul civilizației gumelnițene[13]. Este vorba despre patru piese de tip prismatic, deosebite de restul

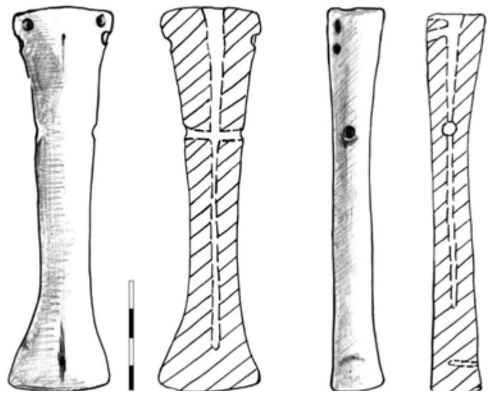

Fig. 12

descoperirilor datorită materialului din care sunt lucrate (în general aceste piese sunt din metapodii de porc, forma naturală a acestora facilitând prelucrarea lor şi transformarea în figurine prismatice). Prima piesă, cea mai mare de acest tip (13,6 cm) este lucrată din metapod de bovină, are corpul perforat lateral, iar în creştet o gaură (Fig. 12). A doua piesă este lucrată din metapod de ovicaprină. Alte două piese sunt probabil din peretele diafizar ale unor oase lungi de bovine. Una este bine lucrată, având capul în formă de prismă triunghiulară, foarte mare în raport cu corpul rotunjit. La cap, în părțile laterale, are câte patru perforații, iar ochii sunt figurații prin puncte adâncite, fapt singular pentru acest tip de piesă (Fig. 13). A doua piesă, şi ea îngrijit lucrată, are la cap câte trei perforații, iar gura este Figurată printr-o uşoară albiere.

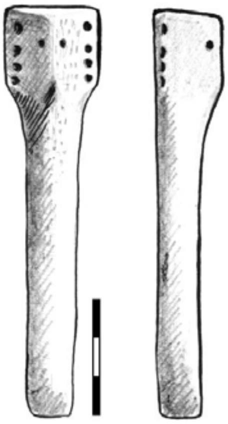

Fig. 13

Dintre statuetele plate de os se remarcă o piesă care avea la picioare, deasupra gleznelor, două sârme de cupru, cazurile statuetelor cu astfel de accesorii fiind foarte rare.

În aşezarea de la Sultana a fost descoperit cel mai mare, ca număr de piese, tezaur descoperit la nord de Dunăr (Fig. 14).

Fig. 14

Acesta a fost descoperit în resturile unui cuptor şi este format din reprezentări antropomorfe schematizate, piese tip saltaleone, un lanț format din şapte verigi, toate de aur în greutate totală de 36,170 g.[14].

În aşezările gumelnițene au fost descoperite mai multe modele miniaturale de case. La Sultana a fost descoperit un astfel de model care se deosebeşte de celelalte prin mărimea lui (L=32 cm. Î=21 cm, l.max=27,5 cm). Modelul are o formă dreptunghiulară, cu laturile lungi arcuite, cu acoperişul în două ape (Fig 15). Pe laturile lungi şi, fapt neobişnuit, pe acoperiş, se află câte trei orificii rotunde. Pe laturile scurte se află trei, respectiv două orificii de dimensiuni mai mici. Este posibil ca această piesă să reprezinte un model de sanctuar[15].

[13] Andreescu R., Popa T., *op. cit.*, p. 133-141.

[14] Hălcescu C., *op. cit.*, p. 11-15.

[15] Şerbănescu D., *Modele de locuințe şi sanctuare neolitice*, Cultură şi Civilizație la Dunărea de Jos, XV, 1997, Călăraşi, p. 232-251

Fig. 15

Specific aşezărilor gumelniţene este cantitatea impresionantă de ceramică scoasă la lumină de cercetările arheologice, iar cea de la Sultana nu face excepţie de la această regulă. Spre exemplu, din interiorul unei locuinţe, numită de descoperitor ”a olarului”, au fost recuperate „multe vase întregi, între care străchinile şi castroanele erau puse vraf unul într-altul”, iar în apropiere un cuptor cu un bogat material ceramic, şi „13 saci mari plini cu cioburi de vase, majoritatea întregibile”[16] .Din păcate materialul ceramic este neprelucrat, numai câteva vase sunt restaurate, ilustrând însă convingător calitatea olăritului practicat în aşezarea de la Sultana.

Unul dintre cele mai frumoase vase este aşa-numitul vas cu “lalele” (Fig. 16; Pl. I/5). Acesta are o formă piriformă, cu umărul aproape orizontal, gura foarte largă şi fundul mic. Vasul era acoperit cu un capac. Atât vasul cât şi capacul sunt decorate cu benzi de motive pictate cu alb asemănătoare unor lalele stilizate[17]. D.vas=38 cm. Î.vas=22 cm, D.capac=25 cm, Î.capac=7 cm

Fig. 16

Un alt vas, de formă bitronconică, de mari dimensiuni, este decorat la partea superioară cu motive geometrice pictate cu grafit (Fig. 17; Pl. I/4). Pe corp are un decor format din proeminenţe, caneluri oblice şi apucători triunghiulare, alternate cu suprafeţe scrijelite încrustate cu culoare albă. D.max.=48 cm, Î=47 cm.

[16] Isăcescu C., op. cit., p 11-20
[17] Alexandrescu E., Şimon M., op. cit. p. 12-14.

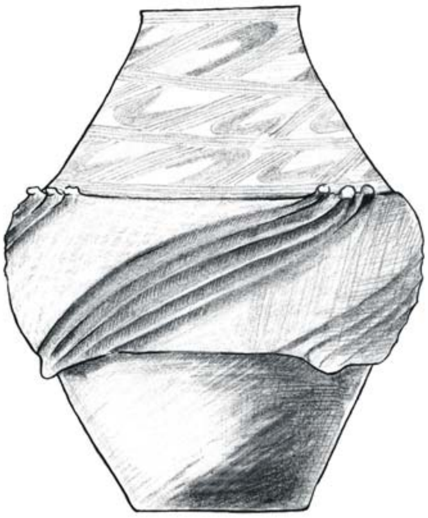

Fig. 17

Ceramica pictată cu grafit este reprezentată prin două piese splendid decorate. Prima este o strachină de mari dimensiuni, cu buză lată, pictată la interior cu motive geometrice, alternate cu suprafețe lustruite. D=25 cm. Fig. 18

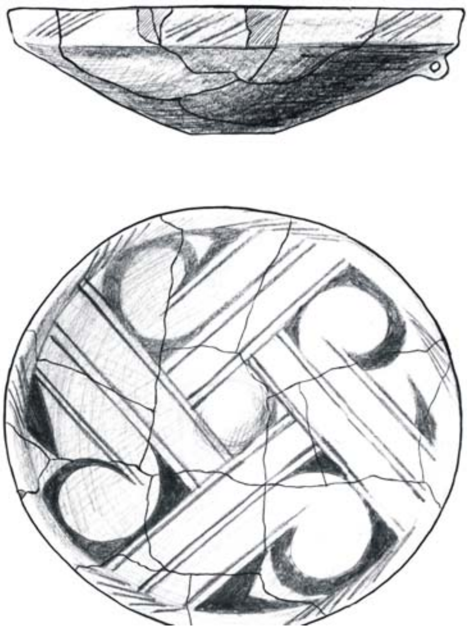

Fig. 18

A doua piesă este un capac cu buton şi perforații la partea superioară, decorat în acelaşi stil, cu suprafețe lustruite alternând cu motive geometrice grafitate. La partea inferioară are o bordură lată decorată cu benzi excizate superficial, umplute cu pastă albă. D.=30,5 cm, Î=13 cm. Fig. 19

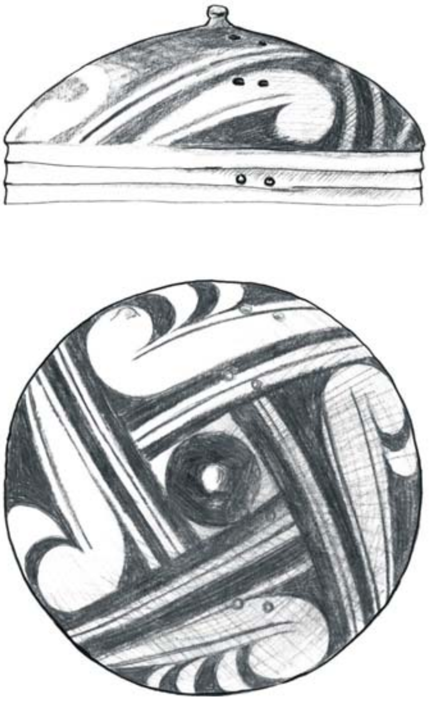

Fig. 19

Un vas este decorat la partea superioară cu motive geometrice pictate cu alb pe fond roşu-cărămiziu. Partea inferioară, îngustă, este pictată cu culoare albă. Dmax=25 cm. Î=17 cm. Fig. 20

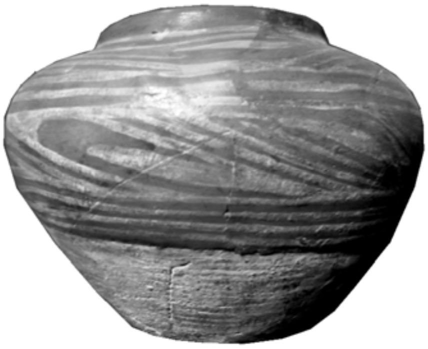

Fig. 20

Un vas de provizii, de dimensiuni apreciabile, cu gura largă şi fundul îngust, este decorat la partea superioară cu motive geometrice pictate cu culoare roşie. D.max.=64 cm. Î=58 cm. Fig. 21

Fig. 21

Acestea sunt câteva dintre cele mai reprezentative piese descoperite în aşezarea gumelniţeană de la Sultana Malu-Roşu. Desigur, piese spectaculoase s-au descoperit şi în alte situri, inclusiv în cele de la sudul Dunării, *dar nici unul nu poate rivaliza cu numărul celor de la Sultana, unele dintre ele fiind unicate în contextul culturii Gumelniţa-Kodjadermen-Karanovo VI.*

Astfel sunt evidente calităţile artistice deosebite ale ceramicii sau realismul cu care au fost modelate feţele umane de pe vasele şi capacele antropomorfe, mergând până la detalii cum ar fi coafura.

O atenţie specială trebuie acordată excepţionalului vas cu "îndrăgostiţi", fără îndoială o adevărată capodoperă a artei preistorice. Aşezată în mijlocul vasului perechea parcă degajă o anumită linişte şi seninătate, întărită de gestul protector al bărbatului şi de braţele statuetelor aşezate pe pântece. Mai rar întâlnită în plastica gumelniţeană este pictarea statuetelor cu alb şi roşu (sau cel puţin conservarea atât de bună a culorilor). Bărbatul acoperit cu pastă albă are o bandă roşie la mijloc şi se pare că pe braţe şi pe umeri erau trasate linii cu aceeaşi culoare. Benzi de culoare roşie se găsesc şi pe braţele şi umerii femei. Un fapt neobişnuit este pictarea sexului bărbatului cu roşu, sugerând accentul pus pe acest element în cadrul compoziţiei (de altfel proeminenţa care marchează sexul este disproporţionat de mare în raport cu corpul). Un alt amănunt interesant este acela că femeia are pe picioare o spirală dublă pictată cu alb şi roşu şi, fapt curios, lipseşte obişnuitul triunghi sexual. Accentuarea sexului bărbatului (prin mărime şi pictare cu roşu), proporţiile sesizabil mai mari ale acestuia în raport cu femeia, atitudinea protectoare par să indice importanţa deosebită a personajului masculin. De asemenea decorarea vasului cu motive romboidale pictate cu alb şi roşu este întâlnită mai rar.

Deşi mai puţin spectaculoase decât vasul cu "îndrăgostiţi", capacele cu protome de cornute şi figurine antropomorfe au o semnificaţie extrem de complexă, legată poate de ocupaţiile comunităţilor gumelniţene, agricultura şi creşterea animalelor.

Categoria poate cel mai bine reprezentată la Sultana este cea a vaselor antropomorfe, atât din punct de vedere al calităţii artistice, cât şi din cel al semnificaţiei lor. Astfel, cele două vase modelate în forma corpului uman reprezintă două personaje în atitudini diferite. Primul este deosebit de sugestiv prin poziţia braţelor, cel drept susţine braţul stâng care sprijină parcă bărbia, sugerând o atitudine meditativă, amintind de celebrul "gânditor" de la Cernavodă, cultura Hamangia. Această atitudine în care este modelat personajul feminin este probabil dictată de raţiuni cultice şi nu reprezintă doar o reflexie a unui simplu gest.[18]

Semnificaţia acestor reprezentări este foarte greu de descifrat, subiectul depăşind cadrul articolului de faţă. Ceea ce se cere a fi subliniat este faptul că numărul mare de piese deosebite, unele unicate, descoperite la Sultana pot conferi acestei aşezări un caracter special, poate un fel de centru de cult. Din păcate această ipoteză nu poate fi susţinută de o documentaţie despre alte aspecte cum ar fi arhitectura specifică aşezării. În acest caz nu a rămas decât materialul arheologic de excepţie, care face din Sultana un sit unicat în contextul epocii neo-eneolitice[19].

[18] Marinescu-Bâlcu S. *op. cit.*, p. 47-58.

[19] Materialele prezentate în acest articol au următoarele locaţii: Muzeul Judeţean "Teoharie Antonescu" Giurgiu (Fig. 5, 6, 9 - 13, 16 - 21; I / 3); Muzeul Civilizaţiei Gumelniţene, Olteniţa (Fig. 2, 7, 14, 15); Muzeul Naţional de Istorie a României (Fig. 3, 4, 8)

Pl. I. Sultana Malu-Roşu

CULTURA GUMELNIȚA ÎN VESTUL MUNTENIEI. AŞEZAREA DE LA VITĂNEŞTI, JUD. TELEORMAN

Radian Romus Andreescu, Pavel Mirea, Ștefan Apope

Abstract

The settlements of the Gumelnița culture in eastern Wallachia, in the area of the rivers Vedea and Teleorman, were little known. The researches of the last decade have shown that this area was intensely inhabited during this culture (fifth millennium BC), proved by the high number of tell-settlements, almost forty, discovered here. These tell-settlements are generally situated in the river floodplains close to the terrace basement, on extensions of the terraces into the floodplains, and seldom on terraces. Their location is generally hardly visible, maybe for reasons of security, being usually located in places protected by terraces. The dimensions of the tell-settlement are various, from 20-30 meters in diameter and 1-3 meters high, to 100 meters in diameter and 10 meters high.

For a better knowledge of the specificity of the Gumelnița culture in this area, the researches took place especially around the village of Vităneşti, Teleorman County. The tell named "Măgurice" has an oval form with the diameters 40X45 m and a maximum height of 6.5 m. The archaeological research and the sedimentary sondages revealed the hypothesis that the settlement was inhabited in two phases. The first one may have been abandoned because of an unpredictable natural environment, because of the activity (floods) of the river Teleorman. In the second half of the fifth millennium, in a more stable environment, the "Măgurice" is inhabited again, for a longer period of time proved by the 4 meter thick cultural layer. The dynamics of the inhabitation of Vităneşti is complex, as three sites of the Gumelnița culture, named Vităneşti II, III, IV, were discovered around the tell, one of them placed just by the "Măgurice".

The research carried out in the settlement aim to the unearthing of the first inhabitation, Gumelnița B1, and the digging of a surface of stratigraphic control to facilitate the discovery of the cultural development of the settlement. As with most tell-settlements, there are many and various discoveries, as proved by the immense amount of ceramics and the hundreds of tools made of bone, horn, flint, copper, or the anthropomorphic or zoomorphic objects discovered in the settlement.

Introducere

Până de curând aria vestică a culturii Gumelnița din Muntenia, în zona bazinelor râurilor Vedea şi Teleorman era foarte puțin cunoscută. Cercetări arheologice, în general de amploare restrânsă, au fost întreprinse în aşezările de la Zâmbreasca[1], Surduleşti[2], Blejeşti[3] şi Ciolăneştii din Deal[4], iar câteva aşezări de tip *tell* au fost semnalate în urma unor cercetări de teren[5]. În aceste condiții, abordarea ariei vestice a civilizației gumelnițene ni s-a părut un demers necesar completării imaginii de ansamblu a acestei civilizații, cu atât mai mult cu cât majoritatea aşezărilor cercetate sunt plasate în sudul Munteniei. În contradicție cu sărăcia informațiilor, zonă vestică s-a dovedit a fi una deosebit de prielnică pentru

[1] Cercetări inedite Dumitrescu H.

[2] Petrescu-Dîmbovița M. *Cercetări arheologice la Surduleşti*, Materiale, I, 1953, p.523-542.

[3] Berciu D., *Cercetări şi descoperiri arheologice în regiunea Bucureşti*, Materiale, II, 1956, p. 493-562.

[4] Petrescu-Dîmbovița M., Sanie S., *Sondajul din tell-ul gumelnițean de la Ciolăneştii din Deal, jud. Teleorman*, Arheologia Moldovei, VI, Iaşi, 1969, p. 41-53.

[5] Moscalu E., 1979, *Sondaje şi cercetări de suprafață*, Cercetări arheologice, III, 1979, Bucureşti, p. 385-400; Spiru I., Beda C., *Tell-ul gumelnițean de la Plosca, jud. Teleorman*, Cercetări Arheologice, III, 1979, Bucureşti, p. 401-404.

comunitățile gumelnițene, principalul argument constituindu-l numărul mare de aşezări de tip *tell* existente aici (Fig 1). În lucrarea sa despre județul Teleorman, preotul I. Spiru, semnalează aproape 80 de asemenea aşezări[6].

În ultimii ani a fost inițiat un program de identificare şi cartare a acestor situri, până în prezent fiind verificate un număr de peste 40 de asemenea aşezări de tip *tell* caracterizate în principal printr-o locuire de lungă durată pe un spațiu relativ restrâns. Pe baza acestor cercetări se pot face câteva observații preliminare referitoare la aşezările de tip *tell* descoperite în această zonă.

Aşezări de tip tell

Dimensiuni

Aşezările de tip tell sunt diversificate din punctul de vedere al mărimii şi al amplasamentului (Fig 1). Există *tell*-uri de mici dimensiuni, cum sunt cele de la Nenciuleşti, pe Valea Vedei sau Alexandria-Izvorul Rece pe Valea Nanovului, care au diametrele în jur de 20 metri şi o înălțime cuprinsă între 1,5-3 metri. Alte *tell*-uri sunt foarte mari, cum este cel de la Măgura-Bran pe Valea Clăniței, cu diametrele de circa 90X50/70 metri şi o înălțime de aproximativ 11 m, sau cel de la Călineşti, pe Valea Pârâului Câinelui, cu diametrele de 100X50 m şi o înălțime de peste 10 m. Între aceste două extreme sunt numeroase *tell*-uri de dimensiuni mijlocii cu diametrele de 30-60 m şi înălțimile cuprinse între 3-6 m, cum sunt cele de la Tătărăşti de Jos-Ţureşti şi Vităneşti pe Valea Teleormanului, Plosca pe Valea Vedei (diametrele sunt măsurate la partea superioară a *tell*-urilor). Trebuie avut în vedere faptul că este destul de dificil de apreciat dimensiunile reale ale acestor *tell*-uri, multe dintre ele fiind alterate în special datorită lucrărilor agricole sau altor intervenții moderne (gropi de lut, drumuri, construcții etc). Pe de altă parte în zonă există numeroşi tumuli, unii de dimensiuni foarte mari, comparabile cu cele ale *tell*-urilor de dimensiuni mai mici. Aceştia sunt plasați în general pe terase, dar spre sud, în apropiere de Dunăre, sunt întâlniți şi în lunci şi uneori pot fi confundați cu *tell*-urile[7]. Foarte interesante vor fi fost legăturile dintre *tell*-urile de mari dimensiuni şi cele mai mici, în sensul gravitării acestora din urmă în jurul unor mari aşezări. Astfel în jurul *tell*-ui de la Măgura-Bran se află, la distanțe cuprinse între doi şi opt km, alte cinci, Lăceni şi Vităneşti, pe Valea Teleormanului, Alexandria-Gorgan şi Poroschia-Ţigănesti pe Valea Vedei, Alexandria-Izvoru Rece pe Valea Nanovului.

Densitatea acestor aşezări este relativ mare, spre exemplu în jurul Alexandriei (zona cea mai bine cercetată) pe o rază de circa 10 km există nu mai puțin de şase *tell*-uri.

Amplasament

În ceea ce priveşte amplasamentul acestor *tell*-uri se remarcă faptul că majoritatea sunt plasate în lunca inundabilă a râurilor, de obicei în apropierea terasei, cum sunt cele de la Vităneşti, Ţureşti, Trivale-Moşteni, pe Valea Teleormanului, Siliştea-Nouă pe Valea Pârâului Câinelui sau Brebina pe Valea Vedei. Altele, cum sunt cele de la Măgura-Bran, pe Valea Clăniței şi Alexandria-Gorgan, pe Valea Vedei, se află pe prelungiri ale terasei în lunca inundabilă. Sunt însă şi excepții, cum este *tell*-ul de la Tigăneşti-Poroschia, plasat pe un fel de treaptă a terasei râului Vedea. O situație specială o au *tell*-urile de la Negreni şi Tătărăşti de Jos-Slăveşti, plasate pe terasa Teleormanului, cel de la Slăveşti la circa 1km de lunca râului, iar cel de la Negreni la circa 4 km de Teleorman. Acesta din urmă se află într-un fel de vale îngustă, pe unde curgea probabil un mic afluent al Teleormanului. Cercetările de teren s-au concentrat în general pe văile principalelor râurilor, unde de altfel sunt plasate majoritatea *tell*-urilor gumelnițene.

[6] Spiru I., *File de istorie teleormăneană,* Alexandria, 1996.

[7] Singura metodă sigură de identificare a așezărilor de tip *tell* rămâne totuși sondajul arheologic, mai ales că pe unele dintre ele, cele neafectate de lucrări agricole, nu se găseşte material arheologic la suprafață.

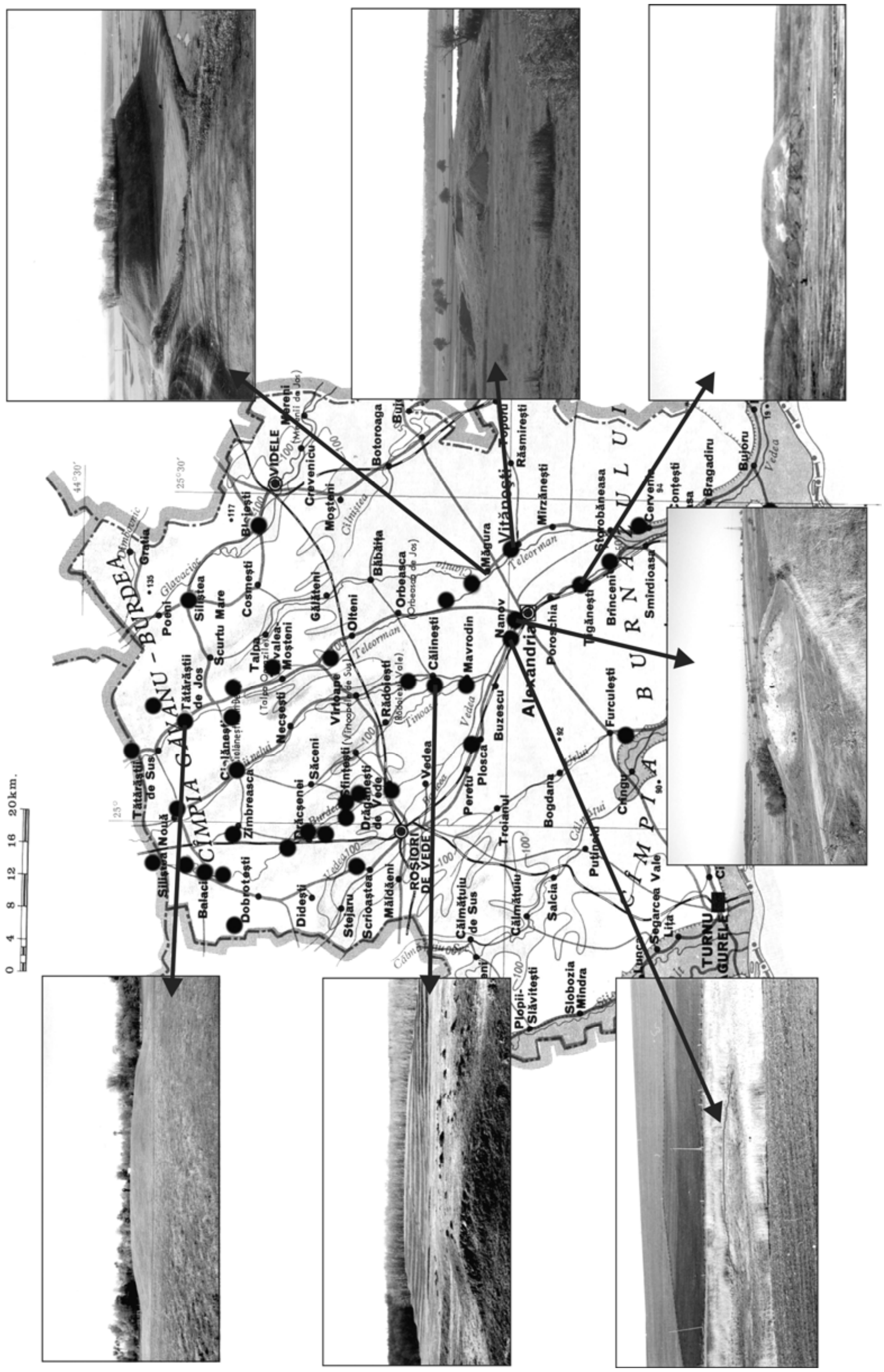

Fig. 1. Aşezările de tip tell din jud. Teleorman

Existența unor *tell*-uri pe terase, cum sunt cele de la Negreni şi Tătărăşti de Jos-Slăveşti, pe cursul unor ape, azi dispărute, demonstrează că locuirea în epocă era mult mai complexă, cu importante consecințe în ceea ce priveşte densitatea şi dinamica locuirii gumelnițene.

Vizibilitate

Un alt aspect important al locuirii gumelnițene îl reprezintă amplasamentul acestor *tell*-uri sub aspectul vizibilității. Considerații pe această temă sunt destul de greu de făcut pentru că, pe de-o parte mediul natural s-a schimbat foarte mult de-a lungul a şase milenii, iar pe de altă parte multe *tell*-uri sunt plasate în imediata apropiere a aşezărilor moderne care au modificat semnificativ, în perioada relativ recentă, acest mediu. Cu toate aceste dificultăți, datele de care dispunem par a indica o importanță deosebită acordată amplasamentului aşezărilor de tip *tell* în sensul protecției naturale. Acest fapt este evident în cazul *tell*-urilor de la Vităneşti sau a celui de la Siliştea Nouă care sunt foarte bine protejate din trei părți de terase. Aşezarea de la Măgura-Bran, plasată pe o prelungire a terasei, este şi ea bine protejată de terase, controlând prin poziția sa văile Clănitei şi Teleormanului. *Tell*-ul de la Negreni este iarăşi edificator din acest punct de vedere, el fiind practic ascuns într-o mică vale între terase.

În condițiile ipotetice ale existenței unor terase împădurite şi ale unor lunci inundabile pline de vegetație, aceste *tell*-uri erau foarte puțin vizibile, fiind plasate în locuri bine protejate natural. Subliniem încă o dată că majoritatea lor sunt plasate la baza teraselor, uneori pe prelungiri ale acestora în luncă şi nu pe terasele înalte de unde ar fi putut domina mai uşor peisajul. Rațiunile unor asemenea amplasamente sunt greu de definit, probabil o combinație de motive economice (exploatarea resurselor din luncă), de mediu (existența pădurilor pe terase) şi de securitate.

Aşezarea de tip tell de la Vităneşti

Pentru cunoaşterea specificului civilizației gumelnițene în aria ei vestică cercetările s-au concentrat asupra aşezării de la Vităneşti. (Fig. 2,3).

Fig. 2. Aşezarea de tip tell de la Vităneşti

Tell-ul, cunoscut sub numele de “Măgurice” are o formă ovală, cu diametrele la partea superioară de 40x45 m, la parte inferioară de 80X60m şi o înălțime maximă de 6,5 m. Este amplasat în apropierea terasei de nord-est care coboară lin spre luncă, fiind protejat de aceasta dinspre est şi nord. Spre vest şi sud se deschide lunca Teleormanului care are circa 1 km lățime, fiind mărginită spre sud-vest de o terasă înaltă. Aşezarea este înconjurată de terenuri mlăştinoase, chiar la baza ei, pe laturile de vest, sud şi parțial est existând un mic curs de apă care colectează apa din izvoarele aflate pe terasă.

Obiective şi metodologie.

Cercetările arheologice în aşezarea gumelniţeană de la Vităneşti au început în anul 1993, având caracterul unor săpături de salvare[8]. Iniţial a fost trasată o secţiune de 38X2 m (S1) pe direcţia est-vest pe axa lungă a aşezării, soluţie impusă de necesitatea protejării *tell*-ului de lucrările agricole. După anul 1989 sătenii au arat „Măguricea” prilej cu care primul nivel de locuire a fost serios deranjat. După reglementarea statutului aşezării, prin scoaterea ei din circuitul agricol, s-a putut trece la elaborarea unor obiective şi a unei metodologii adecvate. Pe parcursul celor zece campanii de săpături, atât obiectivele cât şi metodologia au fost completate în funcţie de priorităţile cercetării[9].

Obiectivul principal l-a constituit determinarea specificului civilizaţiei gumelniţene în această zonă. Pentru aceasta au fost urmate două direcţii de cercetare: prima are în vedere decopertarea primului nivel de locuire, a doua săparea unei suprafeţe de control stratigrafic care să evidenţieze evoluţia culturală a aşezării.

Astfel, *tell*-ul a fost împărţit în două sectoare X şi Y, separate de un martor de 2 m lăţime, paralel cu secţiunea S1. Cele două sectoare au fost împărţite în suprafeţe de 10X10 m, iar acestea în carouri de 2x2 m (Fig. 3). Pentru continuarea cercetărilor a fost ales sectorul de sud-vest (X), mai puţin afectat de lucrările agricole. În acest sector a fost cercetat un prim şir de suprafeţe plasate lângă martorul stratigrafic (incluzând şi secţiunea S1) şi a fost deschis un al doilea şir de suprafeţe spre marginea de sud-vest a aşezării.

În acelaşi timp suprafaţa A-G, carourile 1-5, plasată pe latura de est-sud-est, a fost aleasă pentru realizarea controlului stratigrafic. Ulterior a apărut necesitatea stabilirii genezei aşezării şi a legăturilor dintre aceasta şi mediul natural. Pentru atingerea acestor obiective au fost trasate pe panta de sud-vest a *tell*-ui doua secţiuni de 16x1m, respectiv 18x1m, denumite sondaje sedimentologice (SS1 şi SS2).

În *tell*-ul de la Vităneşti au fost efectuate pentru prima oară măsurători geofizice în anul 1995; acestea au avut un caracter experimental şi au urmărit depistarea structurilor din chirpici ars pentru o mai bună orientare şi eficientizare a cercetărilor[10].

Rezultatele celor zece campanii de cercetări în aşezarea gumelniţeană de la Vităneşti s-au dovedit a fi fructuoase. Deşi lucrările sunt în curs, iar în unele suprafeţe cercetarea nu este finalizată pe primul nivel de locuire, vom face cunoscute câteva rezultate preliminare din dorinţa de a pune la dispoziţia specialiştilor informaţii dintr-o zonă mai puţin cunoscută a civilizaţiei gumelniţene.

---

[8] Cercetările au fost începute de un colectiv format din dr. Silvia Marinescu-Bîlcu, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan, Bucureşti”, responsabil de şantier, Radian Andreescu, Muzeul Naţional de Istorie a României şi Cătălin Borţun, Muzeul Judeţean Teleorman. În prezent colectivul este format din dr. Radian Andreescu, responsabil de şantier, Pavel Mirea, Ştefan Apope, Zaharia Pompilia, Muzeul Judeţean Teleorman. Din colectiv a mai făcut parte în perioada 1998-1999 Ion Pătraşcu de la Muzeul Judeţean Teleorman.

[9] Andreescu R**,** *Vităneşti, com. Purani,jud Teleorman*, Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 1998, Bucureşti, 1999, p. 130; Idem, *Vităneşti, com. Purani, jud. Teleorman*, Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 1999, Bucureşti, 2000, p. 113; Idem, *Vităneşti, com. Purani, jud. Teleorman*, Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2000, Bucureşti, 2001, p. 271; R. Andreescu, D.W. Bailey, *Lăceni-Măgura-Vităneşti, jud. Teleorman*, Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2001, Bucureşti, 2002, p. 195-199.

[10] Măsurătorile au fost efectuate de ing. Gina Manea şi ing. Ghiţă Mihaela de la Institutul Geologic Român.

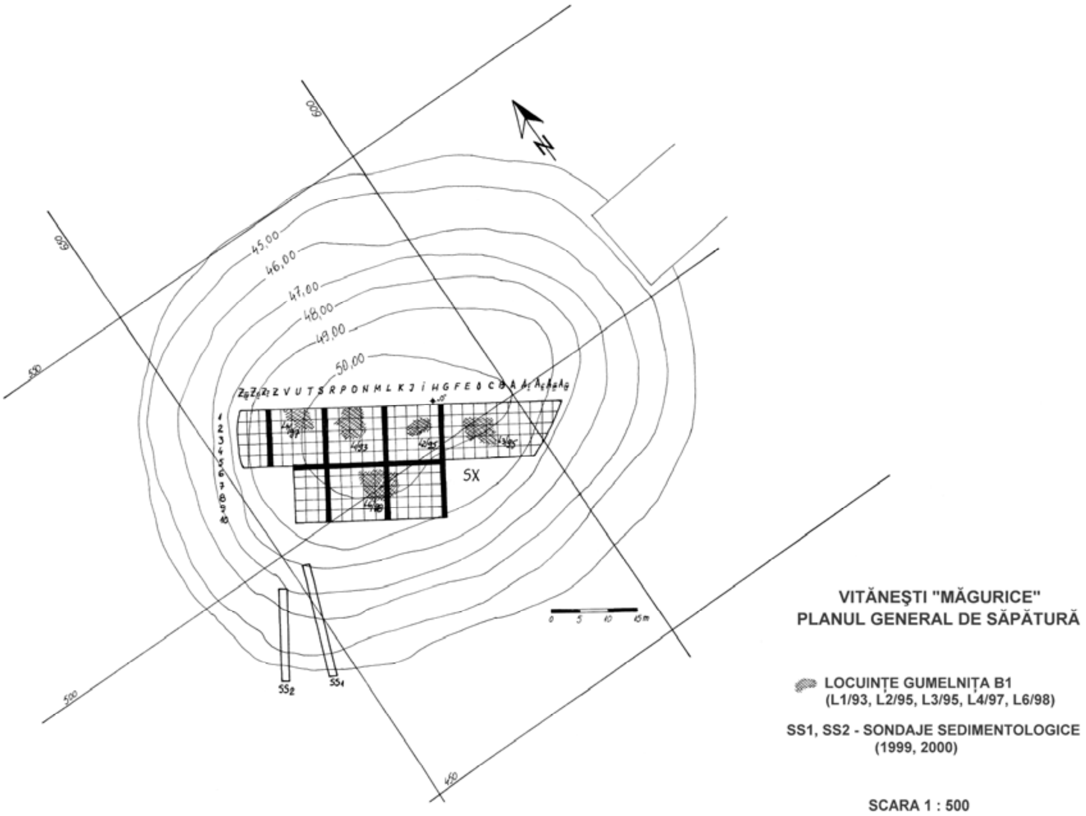

Fig. 3. Planul general al cercetărilor

Locuirea Gumelnița B1

Acest nivel de locuire a avut mult de suferit de pe urma activităților moderne (lucrări agricole, gropi), în special în partea estică a aşezării.

Au fost identificate şi cercetate parțial resturile a cinci locuințe (Fig.3), două dintre ele, aflate în partea estică a aşezării, sunt puternic deranjate de lucrările agricole (aici nivelul cultural se aflã imediat sub vegetal în timp ce în partea vestică acesta este acoperit de o depunere de 0,60-0,80 m, ceea ce a făcut ca resturile locuințelor să se păstreze ceva mai bine, deşi sunt şi ele deranjate de o serie de gropi moderne).

Locuința nr. 1/1993

Locuința nr. 1/1993 aflată în suprafața M-R, carourile 1-5, a fost cercetată mai în amănunt (Fig.4). Având dimensiunile aproximative de 4x4 m, era incendiată şi se prezenta sub forma unor mase de chirpici care se concentrau spre limita de nord a locuinței. Deasupra şi printre ele erau multe fragmente ceramice, unele dintre ele de la vase întregibile, aflate *in situ*. Au fost descoperite urmele carbonizate ale unor bârne, dintre care unele sunt dispuse în unghi drept cu o gaură care servea probabil la îmbinarea lor. Urmele de lemn carbonizat descoperite în diverse zone ale locuinței nu indică un plan, dar nu ar fi exclus să avem de-a face cu o locuință ridicată pe un fel de tălpici de lemn.

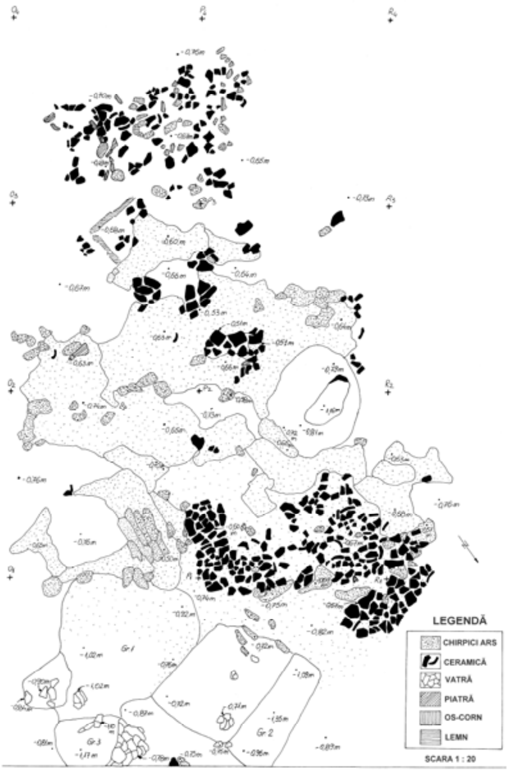

Fig. 4. Locuința L1/1993

Altă observație importantă ține de faptul că majoritatea resturilor sunt concentrate spre latura nordică, în rest chirpiciul și fragmentele ceramice fiind mult mai puține. Spre latura sudică o concentrare de materiale, ceramică, oase, fragmente de unelte pare a indica o zonă menajeră. Vatra, din care s-a păstrat mai puțin de jumătate, era amplasată pe latura nordică a locuinței. Avea trei faze de refacere, iar plăcuțele de vatră erau groase de 5-7 cm indicând o folosire îndelungată. Era înconjurată de o gardină formată din cinci lutuieli succesive cu grosimi de circa 2 cm. În jurul vetrei s-au descoperit trei podele suprapuse, groase de 3-4 cm. În apropierea ei se afla o structură de chirpici formată din lutuieli succesive, aproape în totalitate distrusă de o groapă. Această structură avea o formă probabil rectangulară, cu latura de circa 1 m, cu o înălțime de circa 50-60 cm. După demontarea acestei locuințe, sub un strat subțire de chirpici ars, a fost descoperită o altă podea, foarte prost conservată, reprezentând probabil o altă locuință. Analiza resturilor locuinței indică faptul că este posibil ca ea să fi avut un schelet de lemn, iar în partea nordică, alături de vatră, să se fi aflat unele amenajări din lut, dat fiind cantitatea mare de chirpici concentrată aici. Tot aici au fost descoperite și majoritatea vaselor sparte *in situ*. Existența unei locuințe în mare parte din lemn pare a fi demonstrată, pe lângă numeroasele urme de bârne arse și de dovezile unei combustii extrem de violente în timpul incendiului care a distrus locuința. Astfel, unele fragmente ceramice și bucăți de chirpici sunt aproape vitrificate. Cartarea materialelor descoperite în zona locuinței (unelte, plastică) a arătat că marea lor majoritate erau dispuse în jurul locuinței, numărul celor descoperite în perimetrul ei fiind foarte mic (Fig. 5). Au fost descoperite foarte multe unelte de silex între care și câteva plăcuțe de seceră cu luciu specific datorat utilizării, concentrate cumva în partea de est a locuinței. Nu ar fi exclus ca în jurul locuinței să fi existat anumite amenajări pentru păstrarea uneltelor. Aceasta presupune existența unui spațiu special în jurul locuinței, constituind împreună cu aceasta un fel de gospodărie. Desigur o asemenea ipoteză trebuie verificată prin compararea cu alte situații, sau mai exact prin cercetarea și cartarea materialelor dintr-o întreagă așezare, dar este foarte greu de surprins o situație ideală în care nivelul de locuire nu

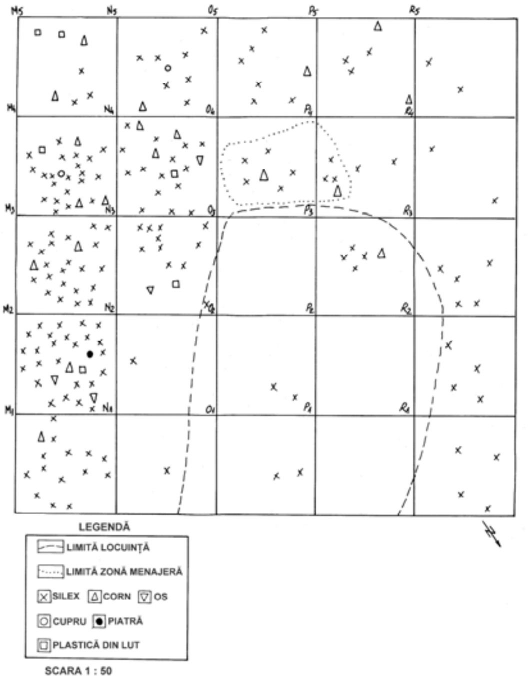

Fig. 5. Planul repartiției materialelor arheologice în zona locuinței L1/1993

este deranjat de alte intervenţii.

Complexul nr. 1/1995

O altă descoperire interesantă a fost făcută în suprafaţa A-G, carourile 1-5, unde, în apropierea resturilor unei locuinţe din chirpici nears, (L.3/1995) a fost descoperit un interesant complex, distrus în mare parte, ca şi locuinţa, de lucrările agricole (Fig. 6).

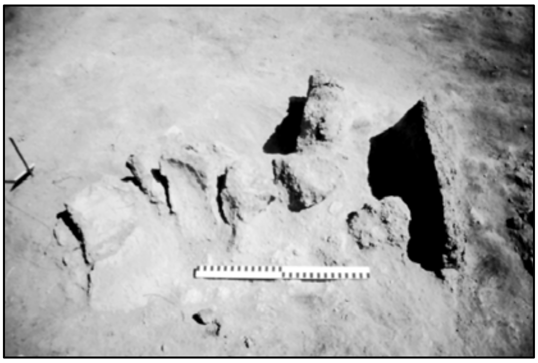

Fig. 6. Complexul nr. 1/1995

Chiar dacă ansamblul lui nu mai poate fi reconstituit, acest complex este deosebit prin natura elementelor care s-au păstrat. El era alcătuit din doua plăci din chirpici dispuse paralel la circa 0,80 m una de alta. Prima placă, ruptă la partea superioară, are 0,80 m lungime şi 0,35 m înălţime, iar baza, lăţită, avea 0,24 m formând un fel de talpă. Placa a suferit diverse refaceri, atât la interior cât şi la exterior descoperind-se mai multe lutuieli succesive. Spre deosebire de placa propriu-zisă, care era dintr-o pastă de bună calitate, folosind ca degresant nisipul şi material vegetal, aceste lutuieli erau dintr-o pastă de proastă calitate, friabilă, cu mult nisip în compoziţie. A doua placă era formată din două elemente. Primul avea un fel de talpă şi se îngusta spre partea superioară unde era rotunjit. Peste el era aşezat al doilea element (căzut spre exterior) care avea baza concavă pentru a se îmbina cu primul şi care se îngusta spre partea superioară. Între cele două plăci s-au descoperit bucăţi de chirpici, unele cu o secţiune semicirculară, făţuite cu marginea uşor ridicată. O altă bucată de lut are forma unui corn. Printre aceste resturi au fost descoperite un scăunel şi o placă rotundă de lut cu uşoare impresiuni pe una din feţe (PL. 11/3). După îndepărtarea resturilor de chirpici, la baza plăcilor s-a descoperit un nivel de cenuşă cu o grosime de circa 10 cm pigmentat cu bucăţi de cărbune. Complexul era orientat est-vest, spre partea vestică, în spatele plăcilor a fost descoperită o mică şănţuire care probabil mărginea această structură. În jurul complexului au fost descoperite alte bucăţi de chirpici care făcuseră parte din el, printre care o bucată masivă, relativ circulară, din pastă cu mult nisip în compoziţie (ca şi refacerile plăcii mari aceasta pare a fi fost ataşată ulterior). De asemenea au fost descoperite câteva plăcuţe dintr-o vatră amplasată la sud de complex. De-o parte şi de alta a lui, spre est au fost delimitate două zone cu pigment de chirpici, lentile de arsură şi cenuşă. Acest interesant complex era din păcate distrus într-o proporţie prea mare pentru o încerca măcar o ipotetică reconstituire. Prin natura elementelor sale constitutive, a inventarului (corn de lut, scăunel, plăcuţă cu impresiuni), a contextului, (urme de cenuşă între plăci, urme de arsură şi cenuşă în apropierea lor), complexul pare a fi avut o funcţionalitate mai deosebită. Nu ar fi exclus să ne aflăm în faţa unei structuri cu o funcţionalitate cultică poate un fel de "altar" (termenul este folosit cu rezervele de rigoare în lipsa unor evidenţe mai clare) plasat lângă o locuinţă.

O altă locuinţă incendiată, degajată parţial, a fost descoperită în următorul şir de carouri în suprafaţa H-L, carourile 6-10. Locuinţa avea o vatră masivă distrusă aproape în întregime de intervenţii moderne. Gardina masivă era formată din lutuieli succesive, puternic arse. Vatra avea trei faze de refacere iar la interior era umplută cu chirpici şi pietriş. Un element constructiv deosebit este reprezentat de un fel de postament tronconic care fusese refăcut cel puţin o dată. Lângă această vatră au fost descoperite un vas triplu (Fig. 11/1) şi un picior-calapod de lut.

Sondaje sedimentologice.

Ca o noutate metodologică, în aşezarea de la Vităneşti au fost efectuate două sondaje pe panta de sud-vest a *tell*-ului numite sondaje sedimentologice (Fig. 3). Oportunitatea acestora a apărut ca urmare a

necesității înțelegerii modului de formare a așezării și a legăturilor acesteia cu mediul natural, respectiv lunca Teleormanului. În acest scop pe panta de sud-vest a *tell*-ului au fost trasate două secțiuni de 18X1 m, respectiv 16x1 m. În prima dintre ele, (începută la cota –2 m) la adâncimea de circa –4,50 m, sub nivelul cultural a fost descoperit un altul natural. Continuându-se săpăturile, sub acest nivel, după cota – 6 m au apărut resturile unei locuințe incendiate, indicând prima fază de locuire a așezării. Al doilea sondaj a fost trasat la 4 m vest de primul (cota –3 m). În acest sondaj nu au mai fost descoperite urme concludente ale locuirii descoperite în primul sondaj (la cota –6 m), în schimb după cota –7 m, sub nivelul luncii actuale, a fost descoperită o zonă în care se aflau materiale ceramice, material osteologic, precum și coarne de cerb, unele cu urme de prelucrare. Cele două sondaje au dezvăluit o situație complexă în ceea ce privește locuirea gumelnițeană de la Vitănești. Rezultatele lor corelate cu cele ale cercetărilor geomorfologice par să indice faptul că așezarea era plasată pe un banc de pietriș, înconjurată de terenuri mlăștinoase[11].

Așezarea pare a fi avut o primă fază de locuire cu două etape: prima reprezentată de materialele aflate la cota –7 m, iar a doua de locuința incendiată de la cota –6m, ambele aparținând probabil fazei Gumelnița A1. Cele două etape par a fi separate de un nivel natural indicând poate un nivel de abandon.

După această primă fază de locuire așezarea este abandonată peste ea depunându-se un nivel natural care atinge o grosime maximă de 1,70 m[12]. Urmează a doua perioadă de locuire cu o durată mare în timp, nivelul antropic având o grosime de circa patru metri, cuprinzând fazele Gumelnița A2 și B1 (este posibil ca la baza acestui nivel să existe și o locuire Gumelnița A1).

Această evoluție a locuirii din așezare se poate datora, alături de alte cauze și celor prilejuite de constrângerile mediului natural, concretizate în activitatea aluvială a râului Teleorman (inundații, creșterea și descreșterea nivelului hidrostatic). Cercetările privitoare la acest subiect întreprinse în valea Teleormanului au relevat faptul că este posibil ca în prima jumătate a mileniului V î.Chr., datorită variațiilor în activitatea aluvială, cu un mediu instabil pentru activitățile umane, locuirea de lungă durată în luncile inundabile să nu fi fost posibilă. Situația se schimbă în a doua jumătate a mileniului V î. Chr când mediul devine mai stabil permițând apariția locuirilor stabile, de tip *tell*[13]. La Vitănești este posibil ca acest scenariu să fie ilustrat prin cele două faze de locuire, prima de scurtă durată într-un mediu natural impredictibil, care duce la abandonarea așezării, a doua de lungă durată (nivelul antropic are peste 4 m grosime), într-un mediu stabil.

Facem precizarea că aceasta este situația din zona de sud-vest a *tell*-ului și este posibil ca această primă fază de locuire să nu se fi extins pe tot cuprinsul lui. De asemenea materialul ceramic, foarte puțin și în mare parte atipic, conferă o doză de relativitate încadrărilor cronologice (acest lucru va fi însă verificat în secțiunea de control stratigrafic A-G).

Să notăm însă că atingerea nivelului natural care desparte cele două faze de locuire ar fi dus în mod firesc la oprirea cercetărilor, ceea ce ar fi însemnat ignorarea primei faze a locuirii. De aceea aceste sondaje sedimentologice sunt un instrument

---

[11] Newmann H., Haită C., *Soils and Geomorphology*, Southern Romanian Archaeological Project. Preliminary report 1998. Cardiff Studies in Archaeology, Cardiff University, 1999, p. 4-21

[12] Haită C. *Studiu sedimentologic preliminar asupra locuirii neo-eneolitice din valea Teleormanului, zona Lăceni-Vitănești. Southern Romanian Archaeological Project, campania 2000.* Studii de Preistorie, 1, București, 2001, p. 33-46.

[13] Howard A.J., Macklin M., *Geomorphological development and archaeological potential of the Teleorman Valley: report of the 2000 season*, Southern Romanian Archaeological Project. Second Preliminary Report, Cardiff Studies in Archaeology, Cardiff University, p. 2001, p.19-27. Haită C., *op. cit*., p. 33-46. Bailey D.W, R. Andreescu, Howard A.J., Macklin M.G., & Mills S., *Alluvial landscape in the temperate Neolithic: transition to tells*, Antiquity, 76, 2002, p. 349-355.

extrem de util pentru rapida evaluare a locuirilor dintr-o aşezare de tip *tell*.

Dinamica locuirii în zona Vităneşti este complexă, ea nerezumându-se doar la aşezarea de tip *tell*. La mai puțin de o sută de metri sud de aşezare au fost descoperite urme de locuire, într-o zonă uşor mai ridicată decât lunca, înconjurată de terenuri mlăştinoase şi bălți. Măsurătorile geofizice şi sondajele arheologice au relevat urmele unor locuințe[14]. Cercetările sunt în curs dar există cel puțin o locuire aparținând fazei Gumelnița B1 în acest nou sit denumit Vităneşti II[15].

Inventarul arheologic

Materialul scos la lumină de cercetările arheologice este deosebit de bogat, fapt caracteristic de altfel pentru aşezările de tip *tell*. O particularitate a acestui inventar o constituie diversitatea şi calitatea deosebită a unor obiecte. O descriere, fie ea chiar sumară a materialelor descoperite la Vităneşti, ar ocupa un spațiu care ar depăşi cu mult cadrul articolului de față. De aceea nu vom face decât câteva considerații generale asupra diverselor categorii de materiale care, pe viitor, vor face subiectul unor lucrări separate.

Ceramica

O trăsătură specifică tuturor aşezărilor gumelnițene de tip *tell* este cantitatea imensă de ceramică scoasă la lumină de cercetările arheologice, iar aşezarea de la Vităneşti nu face excepție de la această regulă.

Ceramica nivelului Gumelnița B1. Ceramica acestui nivel este în majoritate dintr-o pastă intermediară de bună calitate, omogenă, folosind ca degresant nisipul, bine arsă. Predomină culorile cenuşiu-gălbui, gălbui-cărămiziu, cenuşiu, cărămiziu. Într-o proporție mult mai redusă sunt vasele din pastă grosieră cu material vegetal în compoziție. Un astfel de vas a fost descoperit lângă vatra unei locuințe. Pasta are în compoziție mult material vegetal, fiind asemănătoare cu chirpiciul, iar vasul cu dimensiunile Î=0,65 m şi D.max=0,45 m era probabil un vas de provizii.(Fig 7/1). Vasele din pastă fină sunt de asemenea într-o proporție redusă fiind reprezentate în principal de castronaşe bitronconice. (Fig 8/6)

Deşi cantitatea de ceramică descoperită în acest nivel este foarte mare, starea fragmentară a făcut destul de dificilă reconstituirea formelor. Acestea sunt cele obişnuite pentru această fază a civilizației gumelnițene, în primul rând multe străchini (Fig. 8/4) de diverse mărimi. Au fost descoperite şi vase de mari dimensiuni (diametrul 50-55 cm şi înălțimea de 60-65 cm), cu gura largă şi fundul îngust, cu partea inferioară conică, cu umărul foarte lat (Fig. 7/3,4). Comune sunt şi vasele bitronconice cu gura îngustă şi diametrul fundului mic, vasele care au corpul relativ globular sau vasele cu corpul conic cu pereți mai mult sau mai puțin arcuiți, cu sau fără buză dreaptă (Fig. 7/2,5). Dimensiunile medii ale acestor vase sunt în jur de 30-40 cm, diametrul maxim şi înălțimea în jur de 30-35 cm. O altă categorie ceramică bine ilustrată este aceea reprezentată de capace (Fig. 8/1,2).

Decorul este relativ variat fiind folosite o serie de tehnici de decorare cum ar fi barbotinarea, incizarea, impresiunea, reliefarea, mai rar pictura.

Foarte multe vase sunt decorate cu barbotină, în special cele de dimensiuni mari. Barbotina este organizată în linii paralele orizontale, oblice, verticale sau combinate. Uneori decorul barbotinat este combinat cu linii oblice în relief mărginite de proeminențe şi apucători triunghiulare sau cu brâuri alveolate (Fig. 7/2; 9/1).

Decorul incizat este variat, unele motive decorative fiind trasate cu incizii fine neregulate, dispuse oblic. Altele constau în benzi umplute cu incizii neregulate (Fig. 9/10,11) sau cu alte motive geometrice cum ar fi cercurile concentrice. Unele fragmente ceramice sunt decorate cu incizii late, superficiale, un fel de crestături mai puțin

[14] Măsurătorile geofizice au fost efectuate de un colectiv condus de dr. Radu Dimitriu de la Institutul Național de Cercetare-Dezvoltare pentru Geologie şi Geoecologie Marină GeoEcoMar.

[15] Cercetări recente au dus la descoperirea altor două situri cu urme de locuire gumelnițeană, primul la circa 1km sud de *tell*, la baza terasei de sud-vest (Vităneşti III), iar al doilea la circa 1 km nord-vest de aşezare, în apropierea terasei. (Vităneşti IV).

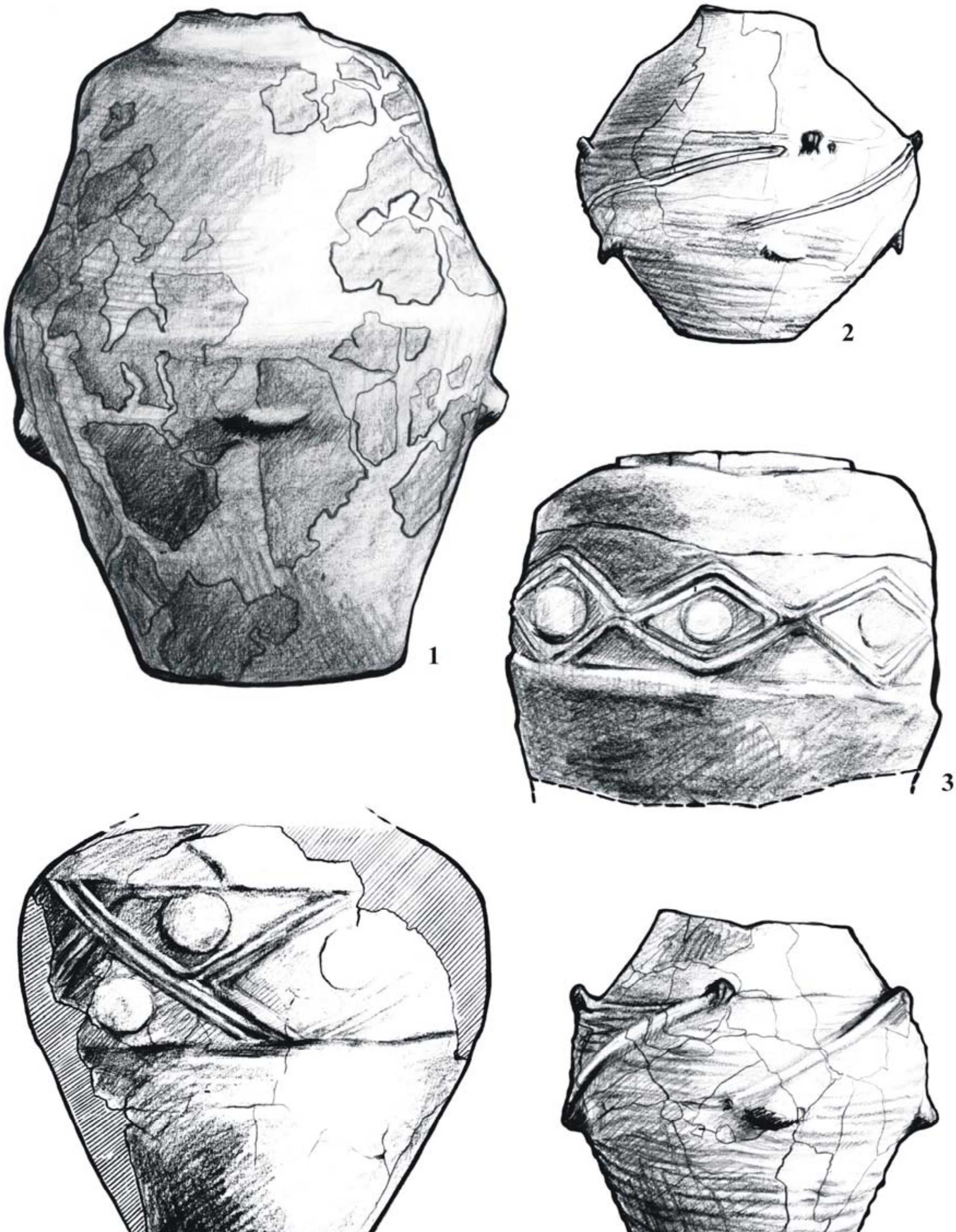

Fig. 7. Vităneşti. Ceramică, faza Gumelniţa B1 (scări diverse)

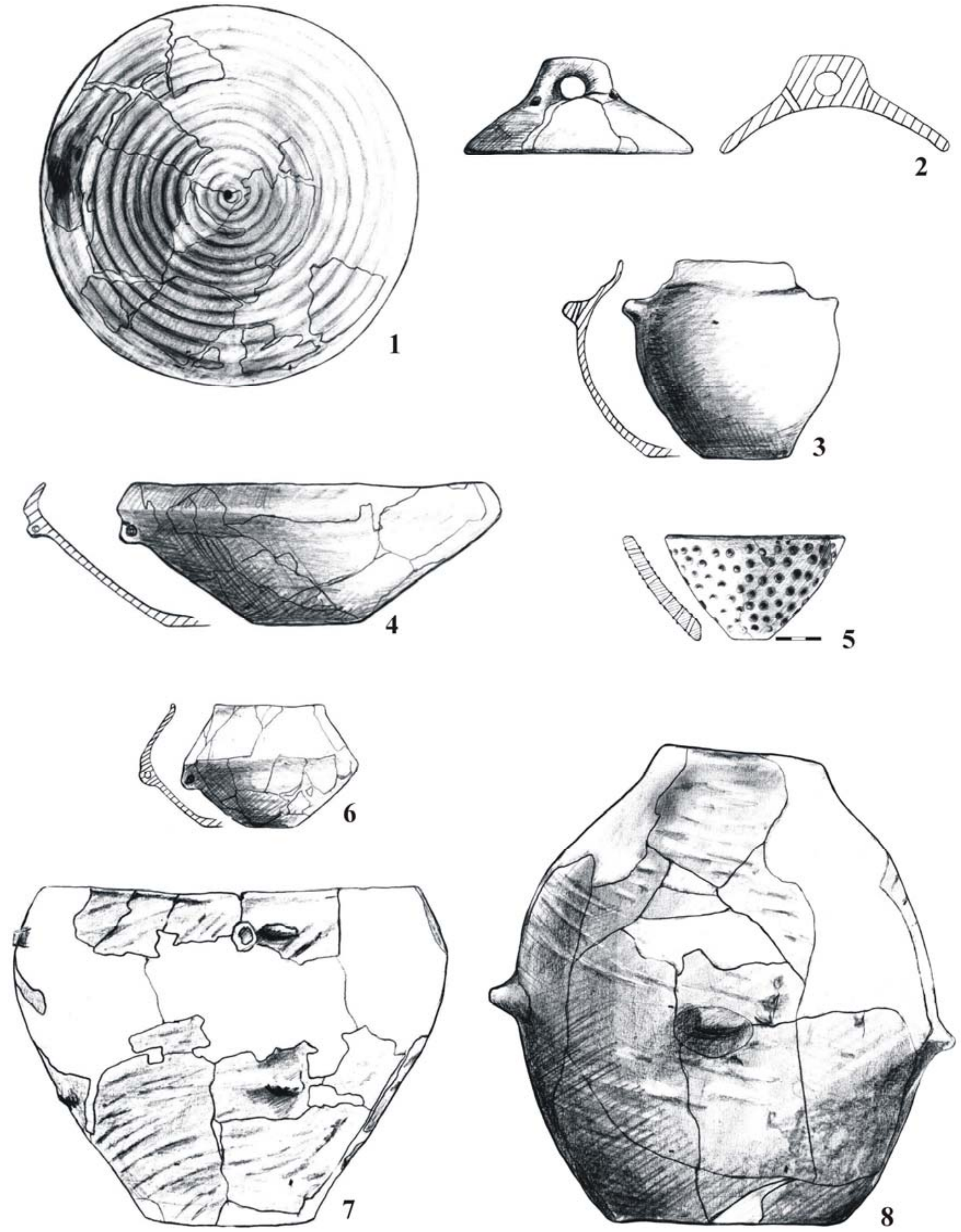

Fig. 8. Vităneşti. Ceramică, faza Gumelniţa B1 (scări diverse)

adânci, dispuse în diverse combinații geometrice (Fig. 9/14). Un decor specific gumelnițean este aşa numitul motiv "în paranteze", format din şiruri de incizii curbilinii (Fig. 9/12,13,15). Motivul "labirintului" este şi el des întâlnit, executat în general prin incizie lată (Fig. 9/2). Pe unele vase se întâlnesc şiruri de mici crestături încadrate de linii incizate (Fig. 10/6). Decorul incizat este combinat de multe ori cu alte tipuri de decoruri. Decorul canelat circular este specific capacelor (Fig. 8/1). Pe acest tip de vase se întâlneşte şi un decorul format din benzi alveolate dispuse în spirală.

Un motiv specific pentru această fază este format din şiruri orizontale de proeminențe obținute prin presarea şi ridicarea materialului cu unghia sau cu o unealtă tip spatulă (Fig. 9/3-5). Alte motive decorative sunt obținute prin tehnica impresiunii. Impresiunile pot fi unghiulare sau circulare dispuse în şiruri, mărginite uneori de linii, combinate cu incizii sau linii în relief (Fig. 9/6-9; 10/2-5,7-9). Mai rar este decorul format din aplicații plastice conice.

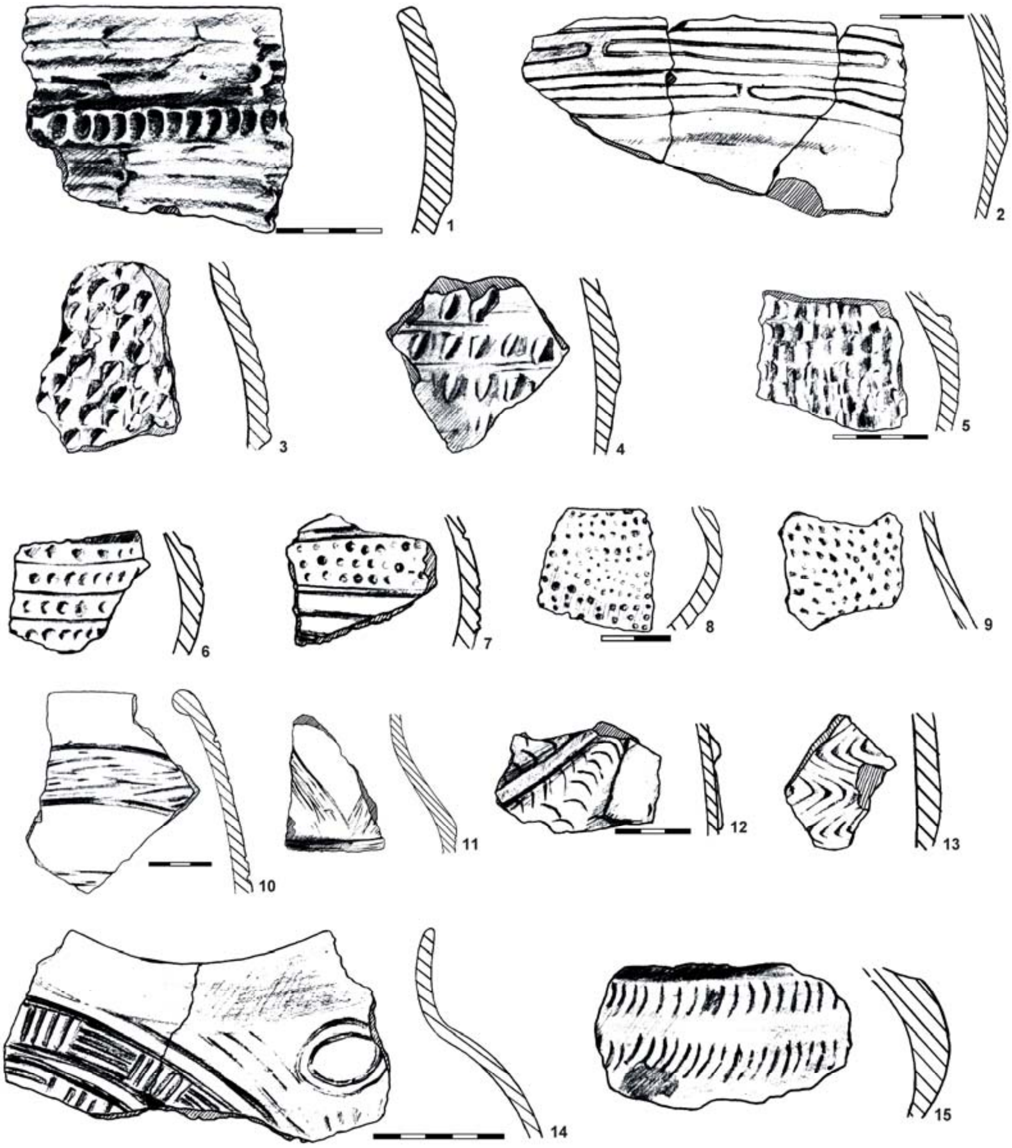

Fig. 9. Vitănești. Ceramică, faza Gumelnița B1

Decorul în relief este caracteristic pentru locuirea gumelnițeană de la Vitănești. Benzi reliefate oblice sunt des întâlnite pe vasele de dimensiunii medii. Un motiv decorativ reliefat cu totul special este cel format din romburi duble sau triple care au la interior şi în exterior cercuri simple sau concentrice. Acest decor este dispus ca o bandă pe umărul lat al unor vase de mari dimensiuni (Fig. 7/3,4; 10/1). Decorul pictat este reprezentat prin câteva fragmente ceramice grafitate.

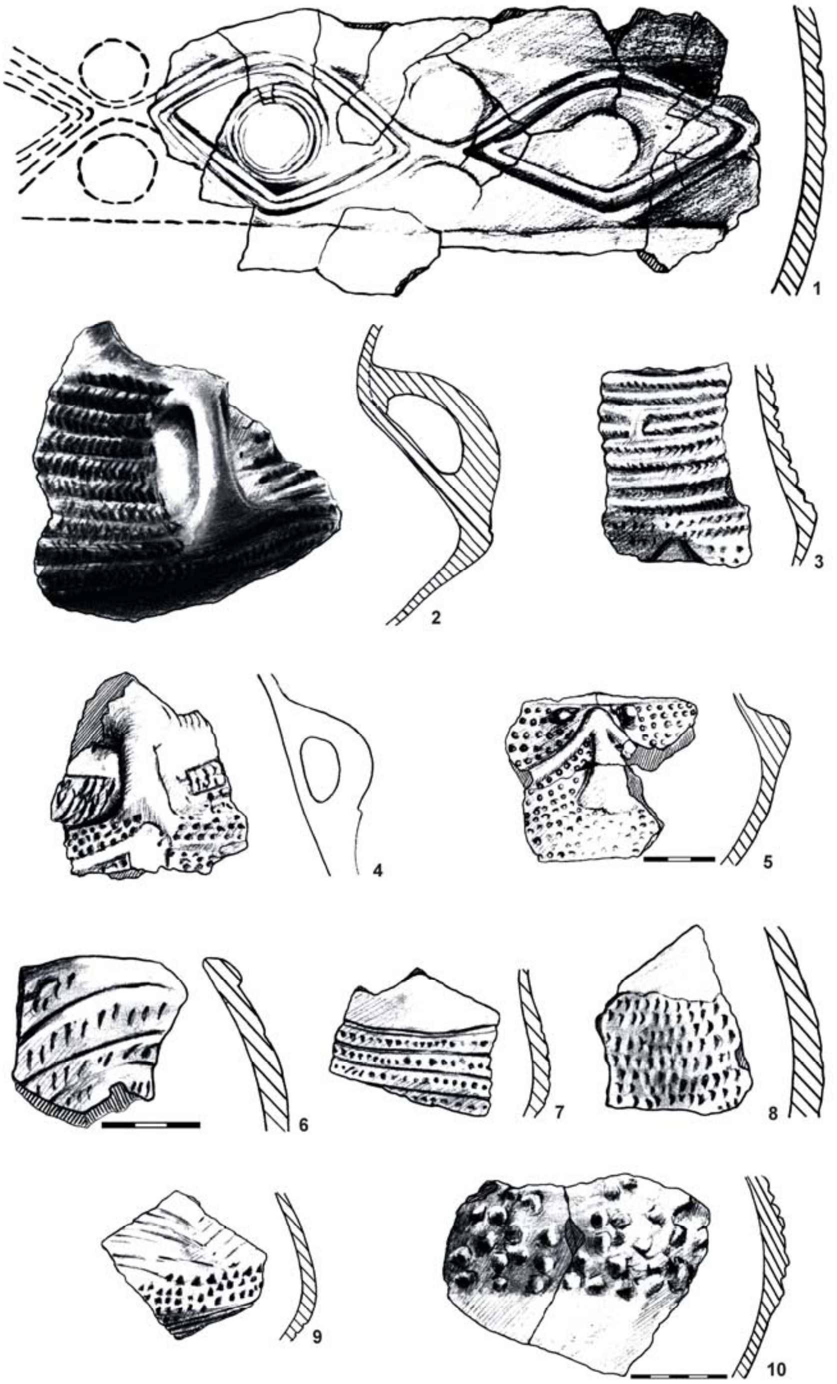

Fig. 10. Vităneşti. Ceramică, faza Gumelnița B1

Au fost descoperite numeroase alte obiecte confecționate din lut, unele cu o funcționalitate incertă. Printre ele numeroase fusaiole, aşa-numitele "perle" de diverse forme şi dimensiuni, "cădițe"-mici obiecte dreptunghiulare cu perforații- sau un fel de colăcei, unii decorați cu incizii, coarne de consecrație (Fig. 12/9,11). Au fost scoase la lumină multe vase miniaturale (Fig. 11/5), precum şi unele tronconice, cu un mic gât care comunica cu interiorul gol în care, în unele cazuri, se aflau bile de lut sau pietricele, aşa-numitele "zornăitori". Pe unele capace se află modele miniaturale de locuințe (Fig. 11/6-7).

Plastica antropomorfă şi zoomorfă este reprezentată de numeroase descoperiri, din păcate în marea lor majoritate puternic fragmentate (Fig. 12). Plastica antropomorfă din lut cuprinde peste o sută de piese, multe dintre ele schematic modelate, unele decorate cu diverse motive geometrice incizate, majoritatea reprezentând un personaj feminin. O singură statuetă reprezintă un bărbat. O statuetă are modelat pe piept un obiect de podoabă, un mic con de lut (Fig. 12/4). Pe fragmentele unor vase de provizii de mari dimensiuni au fost aplicate siluete umane (Fig 11/2; 12/1,2).

Plastica de os, creație specific gumelnițeană, este reprezentată de cele trei tipuri de statuete, prismatice, plate şi convexe. Unele piese sunt extrem de schematizate, în timp ce altele, mai realiste, caută să redea pe cât permite natura materialului plasticitatea corpului omenesc (este cazul statuetelor plate.) O descoperire interesantă este reprezentată de un cap uman din piatră extrem de schematizat (Fig. 12/3).

Plastica zoomorfă din lut este diversificată tipologic, de la piese foarte schematizate la piese realist modelate, aşa cum este cazul unei piese reprezentând o broască țestoasă. Unele piese sunt decorate cu linii incizate, cercuri sau mici impresiuni circulare (Fig. 12/10,12).

Se poate spune fără exagerare că în aşezarea de la Vităneşti a existat o adevărată industrie a osului şi a cornului. Au fost descoperite sute de astfel de unelte, de la clasicele împungătoare şi dăltițe, până la zeci de plăcuțe rectangulare, vârfuri de săgeți sau obiecte de os cu forme mai deosebite cum ar fi cele în zig-zag. Din corn au fost lucrate săpăligi de diverse forme şi dimensiuni, precum şi topoare-ciocan de mari dimensiuni. De altfel în aşezare au fost descoperite numeroase coarne de cerb cu urme de prelucrare. Obiectele de piatră sunt foarte multe, uneltele şi fragmentele de silex spre exemplu sunt în număr de peste o mie de piese, într-o mare diversitate tipologică. Au fost descoperite şi obiecte din podoabă din scoică, os sau lut. Uneltele de aramă sunt reprezentate prin sule, cârlige şi o mică dălțiță.

Context cultural.

Județul Teleorman are o poziție foarte importantă, fiind o zonă de contact între civilizațiile neo-eneolitice din Muntenia, Oltenia şi cele de la sud de Dunăre. Cercetările din ultimii ani au relevat faptul că în această zonă se găsesc aşezări care aparțin culturilor Starčevo-Criş, Dudeşti, Boian şi Gumelnița, acoperind astfel întreaga evoluție a epocii neo-eneolitice din sud-estul României[16]. Descoperiri recente au dus la identificarea unei locuiri Vădastra nu departe de aşezarea de la Vităneşti. Este posibil ca Oltul să fi reprezentat o axă principală pentru civilizațiile care locuiau de-o parte şi de alta a lui (prezența unei locuirii Vădastra lângă Vităneşti, la circa 50 km de Olt este o dovadă în acest sens) şi nu o graniță care separa civilizațiile neo-eneolitice aşa cum s-a acreditat în special în cazul culturilor Gumelnița şi Sălcuța. Acest fapt este vizibil în aşezarea de la Vităneşti unde se întâlnesc elemente comune cu cele ale aşa-numitei civilizații sălcuțene din dreapta Oltului.

[16] Andreescu R., Mirea P., Apope Ş., *Dinamica locuirii neo-eneolitice pe valea Teleormanului*, Cultură şi civilizație la Dunărea de Jos, XVI-XVII, 2001, Călăraşi, p. 29-32

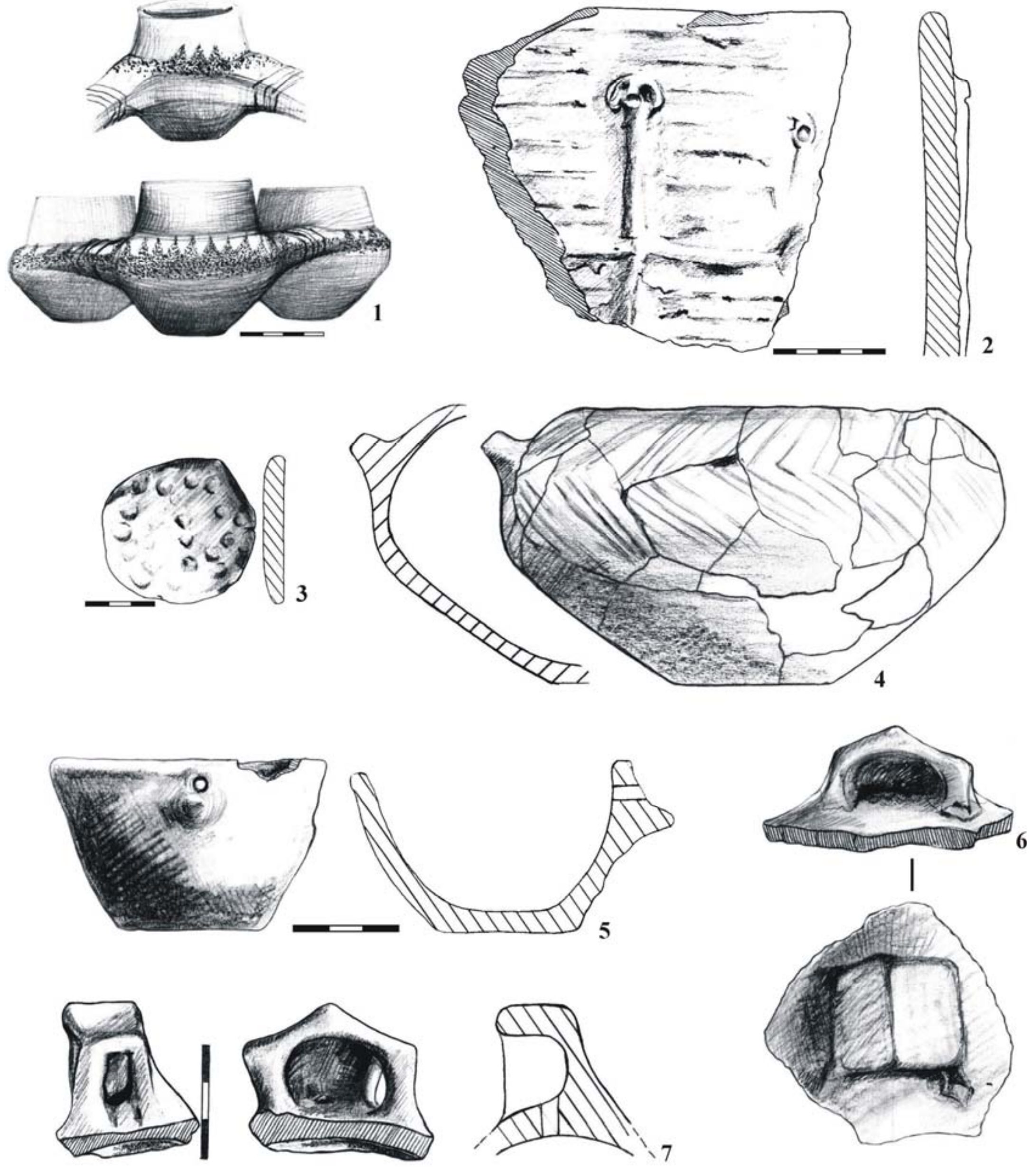

Fig. 11. Vităneşti. Vase şi obiecte din lut, faza Gumelniţa B1

Astfel există motive decorative cum sunt şirurile de găurele sau impresiuni mărginite de linii incizate (Fig. 10/4, 5), mai puțin întâlnite în restul Munteniei, dar prezente într-o proporție însemnată la Vităneşti. Aceste elemente se întâlnesc însă în aşezările culturii Sălcuța, cum este cazul stațiuni eponime[17]. Dar până la o discuție mai amplă despre cele două culturi să notăm aceste similitudini care se pot datora unor tehnici comune de fabricare şi decorare a ceramicii.

[17] Berciu D., *Contribuţii la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, Bucureşti, 1961, p. 269, fig.100/4,5,9,10, p. 274, fig. 105/4,7

În concluzie, aria vestică a civilizației gumelnițene este o zonă deosebit de interesantă, intens locuită, nu numai în eneolitic, dar şi în neoliticul timpuriu şi dezvoltat iar cercetările viitoare vor aduce noi elemente necesare cunoaşterii evoluției neo-eneoliticului din sudul României.

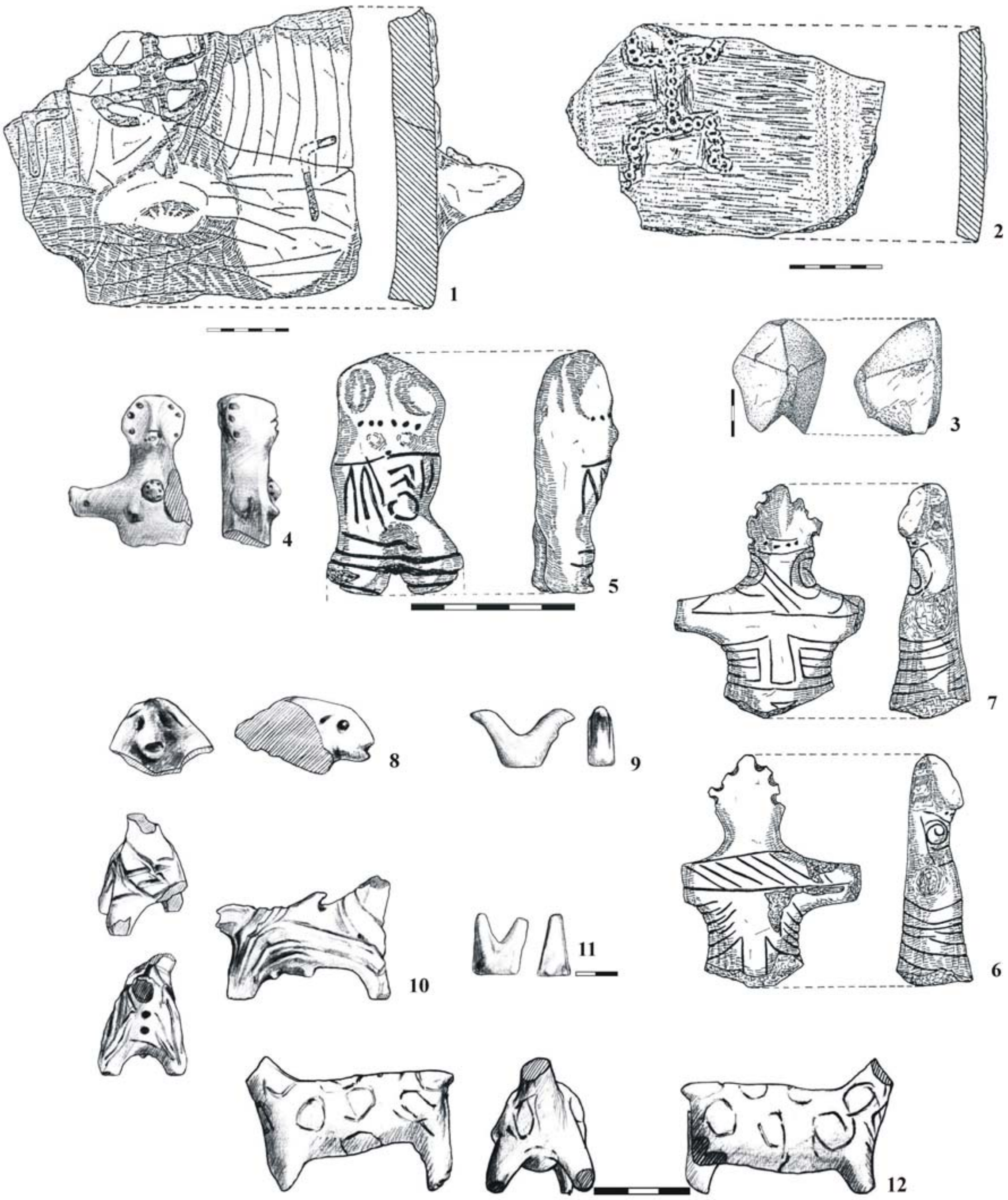

Fig. 12. Vităneşti. Plastica antropomorfă şi zoomorfă de lut (3, cap antropomorf din piatră), faza Gumelnița B1

CONSIDERAȚII CU PRIVIRE LA FALERELE DE AUR DIN EPOCA BRONZULUI DESCOPERITE PE TERITORIUL ROMÂNIEI.

Doina Leahu

Résumé

Abordant le problème des phalères en or, les chercheurs se sont parfois rencontré, d'une manière objective, avec les difficultés concernant l'encadrement de certaines pièces dans cette catégorie. Autrefois, l'impossibilité d'opérer une stricte délimitation, d'après des critères morphologiques et fonctionnels de cet artéfact en rapport avec d'autres, de la catégorie des parures, a conduit à des hésitations et même à des encadrements erronés pour une partie des objets. On peut affirmer qu'une précise définition du type d'objet – la phalère, dans notre cas – représente un instrument de travail nécessaire et important. La définition donné par l'historien d'art Radu Floresco, dans le «Dicționar enciclopedic de artă veche românească» (Bucarest, 1980), nous apparaît comme étant la plus complète et correcte, ayant comme fondement des essentiels critères de présentation de l'objet: la forme qui le caractérise, le matériel, la fonctionnalité, la circulation et l'évolution pendant le temps.

Le patrimoine des phalères en or découvertes jusqu'à présent en Roumanie compte entre 79-84 pièces de 10 endroits. Le nombre exact est difficile d'établir, à peu près toutes proviennent de découvertes fortuites, beaucoup d'entre elles n'étant pas correctement présentées. Seulement trois découvertes de phalères (Beba Veche, Pecica et Vărşand) peuvent être rapportées avec certitude à un certain contexte archéologique.

D'après leur forme les phalères peuvent être groupées en deux catégories: ovales (Beba Veche) et circulaires (les autres). D'après leur profil, on a des phalères plates (Beba Veche) et convexo-concaves (de nouveau toutes les autres). Les dernières se caractérisent par la présence d'un ombon central.

Tous les exemplaires ont un unique système d'accrochement: à l'aide d'orifices circulaires marginaux, diamétralement disposés – une seule exception, la phalère de Pecica-Rovine qui a les orifices dans le champ.

Toutes les pièces sont ornementées, souvent le décor étant répandu sur toute la surface. Les plus richement décorées sont les phalères de Săcuieni, Ostrovu Mare, Grăniceri et les grandes phalères de Țufalău. Le rôle décoratif des phalères a été unanimement apprécié.

Les phalères en or découvertes sur le territoire de la Roumanie ont été utilisées pendant l'époque du bronze surtout comme parures pour les vêtements et le corps, fait prouvé par la découverte des pièces dans des tombes de Beba Veche et confirmé par le système d'accrochement – qui délimitent les exemplaires en or de ceux en bronze qui contiennent une anse d'accrochement. Le même détail morphologique sépare les phalères en or d'autres parures aux accessoires de vêtements (tutuli, boutons), précision qui s'impose parce que dans la littérature scientifique on constate parfois des confusions et des erreurs. La possibilité d'utiliser les phalères comme pièces de harnachement – disques pour selle – a été admise par Amália Mozsolics.

La valeur intrinsèque et leur esthétique a part ont offert aux phalères en or non seulement une fonction décorative, mais aussi les attributions propres des artéfacts destinés à un acte cérémonial – fréquent pendant l'existence des collectivités humaines préhistorique; quelques pièces, plus grandes et somptueusement décorées, représentaient des symboles du pouvoir.

D'un point de vue justifié, beaucoup de scientifiques on fait une liaison entre les phalères en or de Roumanie avec des pièces similaires de la Grèce mycénienne, fait qui ne peut être contesté. Mais, de même, on doit remarquer aussi une ascendance typologique locale, prouvée depuis le néolithique par les disques coniques en cuivre et or, parfois décoré «au repoussé» avec des enfilades de points et ayant des orifices d'accrochement. Des pareils objets de parure on a découvert en Roumanie (à Hăbăşeşti et Brad), en Bulgarie (à Varna), en Hongrie (à Gyoma). Une éventuelle évolution vers les phalères de la période moyenne de l'époque du bronze carpatho-danubien pourrait être aperçu par la pièce en forme de calotte demisphèrique et par une petite phalère, en or, découvertes à Pecica (dép. de Arad).

La réalisation des phalères en or de l'époque du bronze, du territoire de la Roumanie, peut être attribuée, avec certitude, à la population locale – les thraces du nord. Comme arguments, dans les

ouvrages scientifiques, on peut mentionner: la provenance de Transylvanie de l'or utilisé, la présence de certains segments d'or brut dans le contenu des trésors de Ţufalău et Şmig, l'encadrement du décor des phalères dans le répertoire des motifs et la syntaxe décorative propres aux civilisations Mureş (les pièces de Beba Veche et Pecica-Rovine), Wietenberg (les exemplaire des trésors de Şmig et Ţufalău et ceux de Săcuieni), Otomani (la phalère de Vărşand), Gârla Mare (le trésor d'Ostrovu Mare) etc.

La chronologie – relative et absolue – des phalères en or de Roumanie a beaucoup changé pendant le temps, d'après les progrès faites par l'archéologie dans le domaine de la datation de l'époque du bronze. Pour le moment on peut admettre la datation des pièces de Beba Veche pendant le Bronze ancien et toutes les autres pendant le Bronze moyen. Exception font les trois phalères de Grăniceri (Otlaca) qui peuvent dater du Bronze récent.

En ce qui concerne la datation absolue, la récente opinion du prof. Alexandre Vulpe, qui situe le Bronze moyen de l'espace carpatho-danubien entre les années 2300-1600/1500 av. J.C., nous invite à «monter» les datations admises jusqu'à présent (XVIe-XVe siècle av. J.C.).

Relativ puţin numeroase, dar dovedindu-se – prin ornamentarea lor, strâns legată de cea a ceramicii populaţiilor locale – caracteristice şi reprezentative pentru civilizaţia epocii bronzului de pe teritoriul României, falerele de aur nu au constituit totuşi obiect de studiu pe măsura interesului şi valorii lor.

Literatura de specialitate românească şi străină cu referire la acest subiect este restrânsă, iar în unele cazuri (lucrările elaborate mai demult) depăşită. Astfel, unele opinii formulate de Vasile Pârvan în deceniul al treilea al secolului trecut – despre tehnica de ornamentare a falerelor de aur sau asupra încadrării lor cronologice[1]– au fost infirmate de descoperiri şi studii ulterioare. Ideea unor relaţii de ordin tipologic şi cultural între falerele de aur din România şi piese de bronz decorate din nordul Europei, vehiculată de I. Nestor şi F. Tompa[2] în anii treizeci, preluată apoi şi de Dorin Popescu – care opina că "ornamentaţia falerelor de la Săcuieni şi Vărşand, de pildă, este înrudită de aproape cu cea de pe bronzurile şi mai ales de pe văscioarele de atârnat din nord, aparţinând perioadelor Montelius V şi VI"[3] – nu mai este acceptată şi reţinută. Totuşi analiza efectuată în urmă cu jumătate de secol de Dorin Popescu în studiul său "Prelucrarea aurului în Transilvania înainte de cucerirea romană"[4] prezintă în continuare interes, chiar dacă apare tributară stadiului de atunci al informaţiei. Tot astfel poate fi apreciată şi prezentarea făcută de Vladimir Dumitrescu în cartea sa "Arta preistorică în România", editată în 1974, care se remarcă prin rigurozitatea şi acurateţea descrierii materialului, fără însă a face referiri la problematica încadrării cronologice şi culturale, a evoluţiei sau semnificaţiei acestui tip de podoabă[5]. O informaţie riguros selectată şi verificată, împreună cu soluţii propuse pentru datarea şi atribuirea culturală a falerelor de aur preistorice din spaţiul carpato-dunărean – soluţii care, e adevărat, nu mai sunt şi nu mai pot fi în întregime însuşite – se regăsesc în lucrarea, rămasă până în prezent de referinţă, a cercetătoarei maghiare Amália Mozsolics, "Goldfunde des Depotfundhorizontes von Hajdusámson"[6], apărută în 1968. În fine, trebuie reţinute consemnarea detaliată a falerelor de către Radu Florescu în "Dicţionar enciclopedic de artă veche a României", apărut în 1980 şi cu deosebire observaţiile de maximă pertinenţă asupra ornamenticii şi funcţionalităţii pieselor, chiar dacă pe alocuri se resimte

[1] Vasile Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei,* Bucureşti, 1926, p. 342,450.

[2] Ion Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien,* în *22. Bericht der Römisch-Germanisch Kommision,* Frankfurt, a. Main, 1933, p.121; F. Tompa, în *Archaeologya Értesitö*, 1937, p. 49-56.

[3] Dorin Popescu, în *Materiale şi cercetări arheologice*, II, 1956, p. 237.

[4] Dorin Popescu, *op. cit*., p. 196-250.

[5] Vladimir Dumitrescu, *Arta preistorică în România,* Bucureşti, 1974, p. 401-407.

[6] Amália Mozsolics, în *46-47. Bericht der Römisch.-Germanisch Kommision,* 1965-1966, (1968), p. 28-34.

amprenta – cu limitele specifice – a genului lucrării în care obiectele au fost înseriate[7].

*

Abordând problematica falerelor de aur din epoca bronzului de pe teritoriul României trebuie să observăm că uneori, în mod obiectiv, cercetătorii au întâmpinat dificultăți la încadrarea unor piese în acest tip categorial, denumit frecvent în literatura de specialitate *discuri* de aur. Pentru a exemplifica, notăm că obiectele descoperite la Beba Veche au fost definite de Dorin Popescu „plăci ornamentale", în timp ce Vladimir Dumitrescu şi Radu Florescu le-au inclus fără rezerve în grupul falerelor[8]. Alteori, imposibilitatea de a opera o delimitare strictă, pe criterii morfologice şi funcționale, a acestui artefact în raport cu altele – nasturi sau tutuli, de exemplu – din aceeaşi categorie a podoabelor, a condus la ezitări şi chiar încadrări eronate ale unor obiecte, aspect asupra căruia vom reveni. Credem de aceea că o definire precisă a tipului de obiect însuşi – faleră, în cazul de față – constituie un instrument de lucru nu numai necesar dar şi important pentru studierea sa.

Într-o definiție de dicționar datorată istoricului de artă Radu Florescu, *falera* este apreciată ca „element de podoabă discoidal, de obicei din metal prețios, care se folosea ca aplică de costum sau de harnaşament, ca pandantiv de harnaşament, ca ornament de fibulă, sau în grupări de mai multe piese, în coliere"[9]. Este în opinia noastră cea mai cuprinzătoare şi corectă prezentare, ea întemeindu-se pe criterii esențiale de definire a obiectului în discuție: forma care îl particularizează şi materialul utilizat; funcționalitatea; circulația şi evoluția sa pe parcursul mai multor epoci.

[7] Radu Florescu, Hadrian Daicoviciu, Lucian Roşu, *Dicționar enciclopedic de artă veche a României*, Bucureşti, 1980, p. 22, 46, 57, 174, 249, 253-254, 264, 301, 327-328, 348, 359.

[8] Dorin Popescu, *op. cit.*, p. 206-207; Vladimir Dumitrescu, *op. cit.*, p. 401; Radu Florescu, în *op. cit.*, p. 57.

[9] Radu Florescu, în *op. cit.*, p. 151.

*

Patrimoniul falerelor de aur descoperite până în prezent pe teritoriul României însumează între 79 şi 84 exemplare întregi şi fragmente din alte 4 falere, recoltate din 10 localități: 1) Adoni, comuna Tarcea, județul Bihor – 1 faleră; 2) Beba Veche sat, comună, județul Timiş – 2 exemplare; 3) Grăniceri sat, comună, județul Arad – 3 falere; 4) Ostrovu Mare sat, comuna Gogoşu, județul Mehedinți – 33 falere; 5) Pecica sat, comună, județul Arad – 1 exemplar; 6) Săcuieni sat, comună, județul Bihor – 3 falere întregi şi un fragment de faleră; 7) Şmig sat, comuna Ațel, județul Sibiu – 26 falere; 8) Transilvania, localitate necunoscută – 1 piesă; 9) Țufalău sat, comuna Boroşneu Mare, județul Covasna – 8 sau 13 falere întregi şi fragmente din alte 3 exemplare; 10) Vărşand sat, comuna Pilu, județul Arad – 1 faleră. (Detalii în anexa-catalog).

Numărul sigur al obiectelor este greu să fie stabilit, deoarece toate exemplarele cunoscute provin din descoperiri întâmplătoare, care adeseori nici nu au fost prezentate riguros, corect. Aspectul a fost remarcat şi de Dorin Popescu, care a apreciat că "s-ar putea să mai existe şi altele (falere - n.m.)" şi că "descrierea descoperirilor…de cele mai multe ori nu este suficient de clară"[10]. În asemenea împrejurări s-au putut înregistra şi pierderi de obiecte. Este cazul descoperirii de la Săcuieni, dintre cele 8 falere găsite întâmplător păstrându-se doar 3, fără a se putea şti împrejurările dispariției celorlalte. O situație deosebită o reprezintă cunoscutul tezaur de la Țufalău. Contextul istoric în care s-a făcut în 1840 descoperirea – Transilvania era inclusă atunci în Imperiul Austriei – a dus la dispersarea pieselor în muzee din Budapesta şi Viena, cauzând confuzii evidente în stabilirea numărului exact al pieselor ce îl alcătuiesc. Aşa s-ar putea explica de ce Dorin Popescu şi Radu Florescu atribuie tezaurului 10 falere de aur – 8 întregi şi două fragmente; de ce Amália Mozsolics consemnând la Naturhistorisches Museum din Viena 6 falere întregi şi

[10] Dorin Popescu, *op. cit.*, p. 210.

fragmente din altele 3, iar la Muzeul Național din Budapesta două falere mari întregi, nu exclude posibilitatea apartenenței la tezaur a încă 5 exemplare (păstrate la Muzeul din capitala Ungariei) al căror loc de descoperire este incert dar care sunt frapant asemănătoare falerelor mici aflate la Viena[11]. Remarcăm totuşi şi similitudinea perfectă a unuia dintre exemplarele în discuție cu 3 falere mici din tezaurul de la Şmig[12].

Tot în legătură cu caracterul întâmplător al descoperirilor se cere a fi consemnat faptul că doar trei dintre acestea pot fi raportate la un anume context arheologic: falera de la Vărşand, ce poate fi pusă în relație cu aşezarea culturii Otomani din punctul „Cetatea de pământ" aflată în perimetrul localității arădene menționate; cele două falere de la Beba Veche, incluse în inventarul funerar al unei necropole; în fine, falera din tezaurul descoperit întâmplător – nu ca rezultat al unor săpături arheologice – în cunoscuta aşezare „Şanțul Mare" de la Pecica. Mai trebuie menționat şi faptul că şase dintre descoperiri au inclus doar falere găsite izolat, celelalte patru constituind cunoscute tezaure – Şmig, Pecica-Rovine, Ostrovu Mare, Țufalău – în care falerele s-au aflat împreună cu alte tipuri de podoabe sau însemne de rang.

*

Din punct de vedere morfologic falerele de aur descoperite în România se ordonează în două grupe: ovale – variantă reprezentată doar de exemplarele de la Beba Veche; şi circulare – variantă care include toate celelalte falere cunoscute până în prezent. După profilul pieselor se pot deosebi două tipuri: plate – exemplarele de la Beba Veche; şi convexo-concave – piesele din celelalte descoperiri. Ultimului tip de falere îi este caracteristică şi prezența unui *umbo* central mai mult sau mai puțin proeminent, cu diametrul mai redus sau, dimpotrivă, mai mare. Se pot observa şi două modalități diferite de tratare a marginilor: la acelaşi nivel cu piesa sau întoarse, trase în jos.

La toate piesele, indiferent de tipul căreia îi aparțin, se constată acelaşi sistem de prindere: prin perforații circulare marginale, dispuse diametral. Excepție face falera de la Pecica, ale cărei orificii (două) nu sunt marginale, ci plasate în câmp. În fine se mai cere precizat că pe falerele de la Beba Veche cele patru perforații marginale de prindere sunt grupate câte două la extremitățile diametrului mare.

Indiferent de grupa în care se înseriază, toate falerele de aur au suprafețele ornamentate, unele cu decor mai simplu (exemplarele de la Beba Veche), altele cu decor mai variat sau mai complex. Cel mai bogat ornamentate sunt piesele de la Săcuieni, Ostrovu Mare, Grăniceri şi falerele mari de la Țufalău.

Tehnica în care au fost lucrate falerele este în prezent bine surprinsă, corect definită. Referindu-se la falerele din tezaurul de la Ostrovu Mare, Dorin şi Valeria Popescu au deosebit două etape principale de lucru: decuparea dintr-o foaie de aur a formei dorite şi realizarea decorului reliefat, prin înțepare sau incizare cu un vârf de bronz, pe reversul foii de aur, obținându-se pe avers pozitivul motivelor[13]. La rândul său, Radu Florescu a menționat ca procedee de prelucrare artistică a aurului frecvent utilizate, ciocănirea „au repoussé" şi ponsonarea, ele fiind mai adecvate calităților de maleabilitate şi ductibilitate ale acestui metal[14].

Spre deosebire de falerele din bronz care au circulat în epocă şi care au putut fi clasificate în doar trei grupe pe criteriul dimensiunii lor, cele din aur nu oferă posibilitatea unei asemenea grupări. Motivația se regăseşte într-o diversitate extremă a mărimii pieselor, într-o variație – s-ar putea spune – aleatorie a dimensiunii acestora. Putem totuşi consemna că cele mai

[11] Dorin Popescu, *op. cit.*, p. 247; Radu Florescu, în *op. cit.*, p. 348; Amália Mozsolics, *op. cit.*,p. 54-55.
[12] Compară Amália Mozsolics, *op. cit.*, pl. 3/11 cu pl. 15/9-10 şi pl. 16/2.

[13] Dorin şi Valeria Popescu, *Asupra tezaurului de aur de la Ostrovul Mare*, în *SCIV*, VI, 3-4, 1955, p. 865-866.
[14] Radu Florescu, în *op. cit.*, p. 151, 221.

mici piese (9 exemplare, descoperite la Pecica, Țufalău şi Transilvania-localitate necunoscută) au diametrele între 1,28 şi 2,90 cm; cele mai mari – falerele de la Grăniceri – au diametre variind între 13 şi 13,6 cm; şi că dintre celelalte 68 falere, cu diametrul între 3 şi 9 cm, mai numeros este grupul pieselor având între 3 şi 4 cm (41 exemplare, din tezaurele de la Şmig şi Ostrovu Mare). Corespunzător acestei diversități a dimensiunilor, greutatea pieselor este şi ea extrem de variată: între 0,21 şi 85,55 gr, cu mențiunea că 23 exemplare – descoperite la Adoni, Beba Veche, Vărşand, Şmig, Săcuieni şi Ostrovu Mare – au greutăți situate între 7 şi 28,5 gr.

*

Câteva considerații se cer consemnate în legătură cu funcționalitatea falerelor de aur din epoca bronzului de pe teritoriul României. Majoritatea cercetătorilor au considerat că aceste artefacte au constituit preponderent podoabe de veşmânt. Spre exemplu, Dorin Popescu a notat că falerele „serveau la împodobitul hainelor, pe care erau prinse sau cusute”[15]. O estimare similară regăsim la Radu Florescu, care a făcut referiri exprese la câteva descoperiri, apreciind falerele ca aplice vestimentare (Adoni), garnituri de veşmânt (Şmig, Ostrovu Mare) sau pectorali (Grăniceri)[16]. Trebuie consemnată, în fine, opinia Amáliei Mozsolics care, referindu-se la descoperirea de la Țufalău, a prezentat falerele din acest tezaur ca piese de harnaşament – „discuri de şa”[17].

Reținând aceste considerații, consemnăm în cele ce urmează şi câteva puncte de vedere proprii.

În epoca bronzului falerele de aur de pe teritoriul țării noastre au fost folosite cu precădere ca podoabe de veşmânt sau de corp. Un prim argument în acest sens credem că îl constituie descoperirea de la Beba Veche, unde o faleră de aur a fost găsită într-un mormânt de inhumație, iar o a doua piesă „la o distanță de 3 m. de un mormânt” (probabil deranjat, falera fiind în legătură cu el). Utilizarea falerelor de aur ca podoabă de veşmânt sau de corp este argumentată şi de sistemul de prindere a lor: perforații circulare marginale, dispuse diametral, ce serveau fie pentru fixarea pieselor pe veşminte, fie pentru suspendarea lor la gât cu şnur textil sau fir metalic (în cazul pectoralelor). Se impune precizarea că până acum nu s-au descoperit pe teritoriul României falere de aur – datând din epoca bronzului – prevăzute cu nituri de prindere, situație înregistrată mai târziu, pe falerele de argint (piesele de harnaşament din tezaurul de la Lupu, spre exemplu) proprii civilizației geto-dace din a doua epocă a fierului. De asemenea, nici una dintre falerele de aur descoperite până în prezent nu este prevăzută cu gaică sau toartă de fixare, fapt ce le delimitează de falerele turnate în bronz, care au circulat în epocă şi care sunt prezentate – îndreptățit – ca piese de harnaşament. Acelaşi detaliu morfologic diferențiază falerele de aur de alte podoabe sau accesorii de veşmânt – butoni, nasturi – prevăzute cu gaică sau toartă de prindere. Precizarea din urmă se impune deoarece în literatura de specialitate s-au înregistrat ezitări şi chiar erori în aprecierea unora dintre piese. Astfel, de exemplu, prezentând descoperirea de la Pecica-Rovine, Dorin Popescu a notat: ”Mica faleră (sau nasture) este bombată şi are un diametru de numai 1,2 cm”[18]. Este adevărat că acest exemplar constituie unica faleră cunoscută la noi având perforațiile de prindere (două) plasate nu marginal, ci în câmp, fapt care – împreună cu dimensiunea – ar putea sugera posibilitatea definirii piesei ca nasture. Credem însă că fragilitatea obiectului în discuție – ca de altfel a tuturor falerelor, lucrate din foaie subțire de aur, de regulă bombată – nu permitea utilizarea lui ca accesoriu vestimentar destinat încheierii veşmintelor, acesta din urmă trebuind să posede o anumită robustețe, însuşirea de a fi rezistent. Din aceleaşi considerente nu putem accepta nici prezentarea ca „tutuli” a cinci dintre falerele

[15] Dorin Popescu, *op. cit.*, p. 205.
[16] Radu Florescu, în *op. cit.*, p. 22, 46, 253-254, 262.
[17] Amália Mozsolics, *op. cit.*, p. 54.
[18] Dorin Popescu, *op. cit.*, p. 206.

tezaurului de la Țufalău, înregistrate ca atare în evidențele Muzeului Național din Budapesta. Avem în vedere şi o definire a tutulilor formulată de Tiberiu Bader – „discuri…care în general au o formă conică, prevăzute la vârf cu buton conic sau sferic, toate au o gardină lată, iar în interior o tortiță”[19] – care permite sesizarea evidentelor diferențe de ordin morfologic dintre cele două tipuri de podoabe.

În literatura de specialitate apare unanimă aprecierea că falerele au avut cu deosebire rol decorativ. În acest sens observăm că în patrimoniul orfevrăriei din epoca bronzului piesele în discuție constituie tipul de obiect întotdeauna ornamentat, decorul desfăşurându-se – deseori – pe aproape întreaga suprafață a piesei. Motivele geometrice şi spiralice prezente pe toate falerele, combinate uneori în compoziții complexe, elaborate, sau ansamble decorative cu simbolistică solară au asigurat acestor artefacte incontestabile valențe estetice, individualizându-le în repertoriul obiectelor de podoabă din epocă. Sintaxa decorativă după care sunt ordonate motivele ornamentale este cu deosebire radiară, fapt determinat, desigur, de forma circulară sau ovală a falerelor. Conform regulilor – nescrise! – proprii acestei sintaxe, fiecare compoziție este alcătuită „prin dispunerea motivelor de-a lungul mai multor axe ordonate ca razele unui cerc, în raport cu un centru comun"[20]. Simbolistica solară a unei asemenea ornamentări este evidentă şi a fost subliniată în literatura de specialitate[21].

În fine, să remarcăm că valoarea intrinsecă şi însuşirile estetice deosebite au conferit falerelor nu numai funcția decorativă dar şi atributele proprii unor artefacte destinate actului ceremonial, atât de frecvent – cum se ştie – în existența colectivităților omeneşti preistorice. Şi tot în legătură cu semnificația falerelor să reținem că exemplare de mari dimensiuni şi somptuos decorate (cele de la Săcuieni, Grăniceri, Ostrovu Mare) puteau reprezenta însemne de distincție socială. Astfel de estimări au formulat Amália Mozsolics, care a apreciat că falerele mari erau „cu siguranță pectorale, respectiv însemne de rang”[22] şi Radu Florescu, care referindu-se la garniturile vestimentare de la Şmig şi Ostrovu Mare a subliniat că ele serveau „şi ca însemne simbolice, rituale sau sociale, marcând poziția purtătorilor lor”[23].

*

Mai mulți cercetători care au studiat falerele din bazinul carpato-dunărean au pus aceste obiecte de podoabă în relație cu piese similare din Grecia miceniană. În acest sens s-au făcut trimiteri la falerele de aur descoperite în mormintele "cu groapă simplă" de la Mykene, datate în secolul al XVI-lea a. Chr., apreciindu-se că ele – mai ales pe baza ornamentării – ar putea constitui prototipuri pentru exemplarele din România[24]. Făcând o referire concretă, Amália Mozsolics a estimat că unele dintre falerele de la Țufalău "amintesc de forme miceniene, deşi, potrivit analizelor spectrografice, sigur nu sunt importuri"[25]. Neîndoielnic, o influență a civilizației egeice asupra celei carpato-dunărene a constituit în epoca bronzului o realitate care nu trebuie trecută cu vederea. Se poate accepta fără rezerve că în decorul unor falere de la Țufalău sau de la Ostrovu Mare se întrevede o inspirație miceniană. Totuşi, nu se poate să nu se remarce că cele dintâi discuri-falere de metal apar în eneolitc, când se trece la exploatarea şi prelucrarea cuprului şi aurului. Pentru spațiul carpato-danubiano-balcanic – unde civilizația eneolitică a cunoscut manifestări de apogeu – dovezi incontestabile sunt: discul conic-aplatizat, de aramă, decorat în tehnica "au repoussé" cu şir de puncte în relief, descoperit în aşezarea Cucuteni A de la Hăbăşeşti (județul Iaşi)[26]; discurile convexe

[19] Tiberiu Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei*, Bucureşti, 1978, p. 106.
[20] Radu Florescu, în *op .cit.*, p. 310.
[21] *Loc. cit.*
[22] Amália Mozsolics, *op. cit.*, p. 30.
[23] Radu Florescu, în *op. cit.*, p. 46.
[24] Dorin Popescu, *op. cit.*, p. 237.
[25] Amália Mozsolics, *op. cit.*, p. 28.
[26] *Hăbăşeşti, monografie arheologică*, Bucureşti, 1954, p. 435-439, fig. 41/1, pl. CXXIV/1.

prevăzute cu perforații, din depozitul de podoabe eneolitice de la Brad (județul Bacău) – două exemplare din aur (cu diametrele 6,3/5,9 cm şi 4,8/4,6 cm), unul dintre ele decorat cu şir perlat marginal şi două din aramă, neornamentate (cu diametrele 3,2 şi respectiv 5,3 cm)[27]; numeroasele aplice discoidale, de aur, prevăzute pe margini cu orificii de prindere, descoperite în mormintele nr. 1, 36, 41, 43 din marea necropolă eneolitică de la Varna (Bulgaria), aparținând complexului cultural Gumelnița-Kodja Dermen-Karanovo VI[28]; aplicele discoidale convexe incluse în tezaurul cu obiecte de aur de la Gyoma (Ungaria)[29] din perioada eneolitică finală, similare pieselor de la Varna. O eventuală evoluție către falerele din perioada mijlocie a epocii bronzului carpato-dunărean apare marcată de piesa (butonul) în formă de calotă emisferică, cu două orificii de prindere, şi de mica faleră de aur cu decor punctat în relief, descoperite în aşezarea "Şanțul Mare" de la Pecica-Rovine (județul Arad), ambele datate în Bronzul timpuriu[30]. Se poate astfel admite că impulsurile venite din aria şi civilizația egeeană asupra ariei şi civilizației nord-trace, carpato-dunărene – stimulând aici, între altele, şi realizarea unor falere de aur splendid decorate, de inspirație miceniană – s-au grefat pe o experiență şi o tradiție locale, îndelungate.

Realizarea falerelor de aur din epoca bronzului, de pe teritoriul României, poate fi atribuită cu certitudine populațiilor nord-trace de aici. Argumente – curent invocate în literatura de specialitate – sunt: proveniența transilvană a aurului utilizat – fapt probat de analiza spectrală a două fragmente de falere de la Țufalău, comparată cu analiza spectrală a unor probe de minereu extrase din perimetre aurifere intracarpatice[31]; de asemenea, prezența unor segmente de aur brut în componența tezaurelor de la Țufalău şi Şmig[32]; în fine, dar mai ales, încadrarea certă a ornamentelor de pe falerele de aur din România în repertoriul motivelor ornamentale şi normelor sintaxei decorative proprii ceramicii culturilor Wietenberg, Otomani şi Gârla Mare. Menționarea tiparului de podoabă descoperit în stațiunea arheologică complexă de pe malul lacului Tei din Bucureşti[33] ca posibil argument pentru realizarea locală a unor falere de aur de la Țufalău – aşa cum a estimat Dorin Popescu[34] – nu se mai poate astăzi susține. Tiparul în discuție nu aparține culturii Tei din epoca bronzului; este târziu, databil în secolul VI p. Chr., fiind de tip bizantin şi aparține locuirii de tip Ciurel-Ipoteşti-Cândeşti, din stațiunea Tei[35].

*

Cu totul caracteristică şi definitorie pentru apartenența culturală a acestor obiecte de podoabă este ornamentarea lor. Motivele decorative şi sintaxa ornamentală care se pot observa constituie elemente pe baza cărora piesele analizate pot fi atribuite cultural şi încadrate cronologic cu suficientă certitudine.

Principalele motive decorative sunt următoarele: cercul – singular, multiplicat, poziționat concentric (Beba Veche, Săcuieni, Grăniceri, Ostrovu Mare, Țufalău, Vărşand); unda etruscă circulară (Ostrovu Mare, Săcuieni, Țufalău, Vărşand); volute – simple, duble – în "C", în "S" sau "cârcei" (Grăniceri, Ostrovu Mare); cârligul spiralic (Grăniceri, Ostrovu Mare); triunghiul (Beba Veche); triquetrul (Şmig); pelta (Grăniceri); rozeta (Țufalău); torsada (Ostrovu Mare); chenarul circular lobat (Vărşand, Ostrovu Mare).

---

[27] Vasile Ursachi, în *Carpica*, XXIII, 1992, p. 55-57.
[28] *Le premier or de l'humanité en Bulgarie, 5e millénaire*, Edition de la Réunion des musées nationaux, Paris, 1989, p. 112, 130, 136, 142-143.
[29] Doina Leahu, în *Buletinul Muzeului "Teohari Antonescu"*, an III, nr. 5-6, Giurgiu, 2000, p. 205 şi urm.
[30] Dorin Popescu, *op. cit.*, p. 205-206.
[31] Amália. Mozsolics, *op. cit.*, p. 28, 63 şi urm. (analize efectuate de Axel Hartmann în Laboratorul de la Stuttgart).
[32] Amália. Mozsolics, în *Acta Archaeologica*, 1952, II, fasc. 1-3, p.29.
[33] Dinu V. Rosetti, *Civilizația tip Bucureşti - Die Bukaresterkultur*, 1936, pl. IX, 49, 50.
[34] Dorin Popescu, *op. cit.*, p. 249, n. 6.
[35] Cf. Victor Teodorescu, în *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 485 şi urm.

Apropieri stilistice între decorul falerelor de aur de pe teritoriul României şi ornamentarea ceramicii unora dintre culturile epocii bronzului de aici au fost semnalate de mult. Remarci pertinente erau, astfel, consemnate încă în primii ani ai secolului XX, de către arheologul maghiar Márton Lájos[36] – într-o vreme în care totuşi numărul restrâns şi acuratețea ştiințifică a descoperirilor arheologice erau departe de a susține comparații detaliate, interpretări aprofundate. Ulterior, înregistrându-se progrese în cunoaşterea trăsăturilor caracteristice şi evoluției diferitelor tipuri de cultură create în epoca bronzului de tracii carpato-dunăreni, a devenit posibilă şi clarificarea apartenenței culturale a discurilor-falere.

Dacă la începutul deceniului al treilea Gordon Childe ezita să apropie falerele de la Beba Veche de decorul ceramicii descoperite la Periam şi Pecica[37], în 1932 Ion Nestor şi în 1937 J. Banner se pronunțau decis în acest sens[38]. La mijlocul secolului, Dorin Popescu, încercând să răspundă întrebării «cărei culturi îi va fi aparținut tezaurul de la Țufalău?», avea în vedere cultura Wietenberg, sau se gândea "eventual la cultura Tei"[39]. Tot pe atunci, acelaşi cercetător atribuia falerele de la Ostrovu Mare – de asemenea pe baza studierii decorului – culturii de tip Gârla Mare[40].

În prezent încadrarea culturală a pieselor de podoabă pe care le analizăm are certitudine, bazându-se pe un fond cuprinzător şi caracteristic de mărturii ceramice, care provin din ariile, bine delimitate, ale unor tipuri de cultură riguros studiate. Asemănărilor dintre motivele decorative de pe obiectele de metal şi vasele ceramice li se adaugă un alt criteriu de stabilire a apartenenței: situarea locului de descoperire a falerelor în aria unei culturi sau alteia.

Astfel:

Cele două falere din necropola de la Beba Veche pot fi atribuite culturii Periam-Pecica (Mureş), ținând seamă că locul descoperirii se situează cert în aria culturii cu acest nume şi luând în considerare că triunghiurile care ornează discurile de aur, ca şi cercurile punctate, se regăsesc ca motive decorative pe ceramica descoperită la Pecica (județul Arad) şi Periam (județul Timiş)[41]. Tot astfel, trebuie atribuite culturii Sighişoara-Wietenberg falerele (şi întregul tezaur) de la Şmig, deoarece locul descoperirii se plasează în aria culturii menționate, şi pentru că decorul întâlnit pe unele dintre falere – segmentarea câmpului cercului în trei sectoare, prin fascicule sau benzi slab arcuite, care pleacă din centru (umbo) şi au terminații pe circumferință – apare frecvent pe ceramica Wietenberg[42]. Culturii Wietenberg trebuie să-i fie atribuite şi falerele (şi de asemenea întreg tezaurul) de la Țufalău, unda etruscă circulară care decorează piesele discoidale mari constituind motiv întru totul caracteristic pentru ceramica culturii răspândite în podişul transilvan[43]. De altfel, descoperirea se plasează, şi ea, în aria Wietenberg. În aceeaşi arie şi acelaşi tip de cultură se situează cele trei falere de la Săcuieni, decorul lor având cele mai bune analogii în ceramica Wietenberg: piesa ornamentată cu undă etruscă circulară are corespondență în motivistica vaselor din lut ars, întregi sau fragmentare, descoperite la Băgău (județul Alba), Band (județul Mureş), Deva (județul Hunedoara), Sibişeni (județul Alba), Sighişoara (județul Mureş) etc.[44]; exemplarul ornamentat cu undă etruscă din şapte lobi cvasi-semilunari înlănțuiți, închizând un "umbo" circumscris de două cercuri concentrice strâns alăturate – având o perfectă analogie în decorul unei mici

[36] Márton L., în *Archaeologya Értesitö*, 1909, p. 405 şi urm.
[37] Gordon V. Childe, *The Danube in Prehistory*, Oxford, 1923, p. 216-219.
[38] Ion Nestor, *Der Stand…*, p. 84; J. Banner, în *Dolgozatok*, XIII, 1937, p. 232 şi urm.
[39] Dorin Popescu, *op. cit.*, p. 249.
[40] Dorin şi Valeria Popescu, *op. cit.*, p. 871, 873.
[41] Dorin Popescu, *Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, Bucureşti, 1944, p. 61, fig. 18/8, pl. IV/2.
[42] Nikolaus Boroffka, *Die Wietenberg-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa*, Bonn, 1994, Teil 2, pl. tipol. 19/4.
[43] *Ibidem*, pl. tipol. 15-16.
[44] *Ibidem*, pl. 4/10, 8/3, 68/4, 123/4-6, 129/2.

străchini descoperită la Cipău (județul Alba)[45]; iar dubla undă etruscă "cu spini", care ornamentează cea de a treia faleră, fiind de asemenea un motiv întâlnit în cultura Wietenberg[46]. Exemplificarea-argumentare poate fi adusă pentru aproape toate falerele de aur de pe teritoriul României. Ne vom mai referi doar la două cazuri: piesa descoperită în aşezarea culturii Otomani de la Vărşand (județul Arad), despre care Vladimir Dumitrescu a apreciat că decorul ei "este frecvent întâlnit şi în ornamentarea ceramicii culturii Otomani"[47]; şi falerele din tezaurul de la Ostrovu Mare (județul Mehedinți), descoperite în aria culturii Gârla Mare, în ale căror ornamente au fost identificate motive – volutele în "C", capetele de volute afrontate, spiralele fugătoare – proprii, de asemenea, decorului ceramicii culturii menționate[48].

Se constată, este adevărat, şi situații deosebite – doar aparent mai complicate – cum sunt falerele de la Grăniceri (județul Arad). Descoperirea acestora se situează în aria culturii Otomani, dar se poate observa că motivele ornamentale şi sintaxa decorativă proprii pieselor se regăsesc mai frecvent şi în ipostaze mai apropiate în ariile culturilor Wietenberg, Gârla Mare şi Cruceni-Belegiš, contemporane – integral sau parțial – culturii Otomani[49]. Se adaugă apoi elementele antropomorfe şi zoomorfe – două siluete umane şi doi cai afrontați – de pe falera păstrată fragmentar, precum şi cele două păsări afrontate de pe falera ornamentată cu perechi de volute pelta. Desigur, astfel de reprezentări nu sunt constatate pe celelalte falere de aur de pe teritoriul României, fapt ce a determinat pe unii cercetători să plaseze piesele în discuție într-un cadru cronologic mai târziu, apropiat începutului primei epoci a fierului. Credem însă că nu trebuie omise reprezentarea zoomorfă şi cele antropomorfe – schematizate – gravate pe toporul de aur cu ceafa prelungită din tezaurul de la Țufalău, datat de către toți specialiştii în perioada mijlocie a epocii bronzului. Pot fi aduse în discuție şi recipientele cu protome aviforme sau statuetele în formă de pasăre din cultura Gârla Mare, care atestă utilizarea acestui motiv – evident, într-o manieră diferită de reprezentare plastică – tot în epoca bronzului.

*

Încadrarea cronologică – relativă şi absolută – a falerelor de aur descoperite pe teritoriul României a preocupat, de-a lungul timpului, în mod constant cercetarea arheologică.

Exceptând unele încadrări care s-au dovedit a fi sigur eronate – datarea tezaurului de la Țufalău de către Paul Reinecke în jurul anilor 700 a. Chr. (în Hallstatt mijlociu!)[50], sau datarea de asemenea în prima epocă a fierului a pieselor de la Beba Veche, admisă de Vasile Pârvan[51] – majoritatea cercetătorilor au plasat falerele de aur în epoca bronzului, cu precădere în perioada ei mijlocie. Explicit, Dorin Popescu a afirmat: "…este foarte probabil că cea mai mare parte a falerelor ornamentate de aur din Transilvania – cu excepția, poate, numai a celor de la Şmig – trebuie datată în perioada mijlocie a epocii bronzului. Cele de la Şmig ne arată, în cazul în care tezaurul trebuie datat la sfârşitul epocii, că ele au avut o viață lungă, fiind păstrate din generație în generație"[52]. Studiul Amáliei Mozsolics – amplu, aprofundat, bine argumentat cu ajutorul unor multiple şi elocvente comparații cu descoperiri de bronzuri din Transilvania şi Ungaria – a fost de natură a consolida o asemenea poziție. Iar progresele înregistrate în cunoaşterea culturilor Sighişoara-Wietenberg şi Otomani – în evoluția cărora sunt în prezent identificate mai multe faze,

---

[45] *Ibidem*, pl. 51/4.
[46] *Ibidem*, pl. tipol. 16/1.
[47] Vladimir Dumitrescu, *op. cit.*, p. 401.
[48] Dorin şi Valeria Popescu, *op. cit.*, p. 873.
[49] Pentru comparație, cf. Vladimir Dumitrescu, *Necropola de incinerație din epoca bronzului, de la Cârna*, Bucureşti, 1961, pl. CXXXV, 238, CXXXVI, 325; Marian Gumă, *Epoca bronzului în Banat*, Timişoara, 1997, pl. LXXXI, C6.

[50] În *Germania*, 1925, p. 52; încadrare corectată de savantul german însuşi, în *Germania*, 28, 1944-1950, p. 272.
[51] Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 342.
[52] Dorin Popescu, *op. cit.*, p. 211.

apărând evidentă legătura decorului falerelor de aur cu fazele de maximă afirmare (Wietenberg III, Otomani II) ale acestor culturi – asigură premize pentru o încadrare "strânsă" a podoabelor analizate. În această privință, ca exemplificare, menționăm doar că identificarea similitudinilor dintre decorul falerelor de la Şmig şi motive proprii decorului ceramicii Wietenberg clarifică poziția în timp – în Bronzul mijlociu – a tezaurului.

Sintetizând datele de care dispunem acum, se poate admite încadrarea cronologică relativă a falerelor de aur analizate, astfel: exemplarele de la Beba Veche şi falera de la Pecica-Rovine către sfârşitul perioadei timpurii a epocii bronzului; toate celelalte falere – în perioada mijlocie a epocii bronzului, cu excepția doar a celor trei piese descoperite la Grăniceri (Otlaca), care pot fi atribuite Bronzului târziu.

Încadrarea "absolută" – în ani solari – a tuturor descoperirilor constituie, desigur, o operație mai dificilă, comportând şi riscul ridicat al comiterii erorilor. Nu deținem pentru moment date care să ofere certitudini, iar recenta propunere pentru o cronologie a epocii bronzului din România, avansată de Alexandru Vulpe[53], invită la soluții uneori sensibil diferite de cele adoptate până acum. Pe parcursul ultimelor cinci decenii s-a conturat un acord deplin în a data falerele de aur – de fapt, tezaurele în care ele apar incluse – în intervalul secolelor XVI-XV a. Chr. Admisă de savanți de înaltă autoritate, cum sunt Vladimir Milojčič[54] sau Amália Mozsolics[55], această încadrare a fost însuşită de toți ceilalți cercetători. În prezent însă propunerea profesorului Alexandru Vulpe de a situa perioada mijlocie a epocii bronzului din spațiul carpato-danubian între 2300-1600/1500 a. Chr.[56] invită la o "urcare" sensibilă a datării unora dintre falere.

[53] Alexandru Vulpe, în *Memoriile Secției de Ştiințe Istorice şi Arheologice ale Academiei Române*, seria IV, tomul XXI, 1996, p. 33-47.
[54] Vladimir Milojčič, în *Germania*, 28, 1944-1950, p. 272.
[55] Amália Mozsolics, *Goldfunde…*, p. 28-34.
[56] Alexandru Vulpe, *op. cit.*, p. 46.

Catalogul falerelor de aur din epoca bronzului descoperite pe teritoriul României.

Falere de la Beba Veche

Beba Veche sat, comună, județul Arad.
Sfârşitul perioadei timpurii a epocii bronzului.

În perimetrul localității au fost descoperite 26 morminte cu schelete chircite, într-unul dintre acestea aflându-se mai multe obiecte de aur: o placă uşor elipsoidală (faleră), 3 inele spiralice, câteva brățări sau verigi. O altă placă ornamentală a fost găsită mai târziu, la o distanță de 3 m de un alt mormânt. Nu se cunoaşte data descoperirilor.

1. Faleră.

Placă uşor elipsoidală; decor punctat alcătuit din două şiruri circulare pe contur şi două motive triunghiulare diametral opuse, flancate fiecare de câte două perforații mici circulare.

DM (după desen)=cca. 5,5 cm; Dm=cca.5,1 cm; G=(?).

Muzeul Național din Budapesta, Ungaria.

2. Faleră.

Placă uşor elipsoidală; decor punctat comportând două şiruri circulare pe contur, două motive triunghiulare diametral opuse, un grup de 3 triunghiuri şi alte 3 motive triunghiulare plasate pe contur; 4 perforații mici, grupate câte două la extremitățile diametrului mare. Piesă fragmentară.

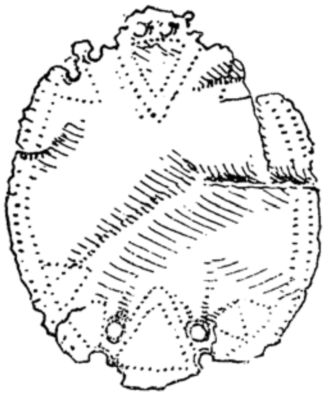

DM (după desen)=cca. 5,0 cm; Dm=cca.4,2 cm; G=(?).

Muzeul Național din Budapesta, Ungaria.

Faleră din tezaurul de la Pecica-Rovine

Pecica sat, comună, județul Arad.
Sfârşitul perioadei timpurii a epocii bronzului.

În primăvara anului 1938 au fost aduse la Muzeul Național de Antichități din Bucureşti câteva obiecte de aur, descoperite întâmplător la Pecica-Rovine, pe malul drept al Mureşului. În timp ce lucra pe câmp un țăran a găsit, la locul numit "Prunişte", un vas ceramic cu două mânere, înalt de 10,2 cm, aparținând culturii Vatina. În vas se găseau mai multe obiecte mici: două scoici columbella, o mică faleră din aur, 48 de mărgele conice – unele strivite – din acelaşi metal.

1. **Faleră.**

Disc convex cu "umbo" circumscris de două cercuri concentrice, perlate; două perforații dispuse diametral, în câmp.

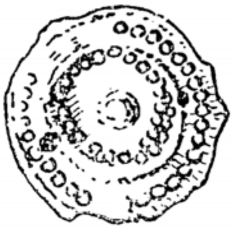

DM=1,32 cm; Dm=1,28 cm; G=0,21 gr.

Muzeul Național de Istorie a României; inv. 11402.

Falera de la Adoni

Adoni sat, comuna Tarcea, județul Bihor.
Perioada mijlocie a epocii bronzului.

Descoperire întâmplătoare, fără dată.

1. **Faleră.**

Disc uşor bombat, cu "umbo" central circumscris în câmp de 7 cercuri concentrice în relief ciocănit; un şir marginal de perle „au repoussé"; două perforații de prindere, dispuse diametral.

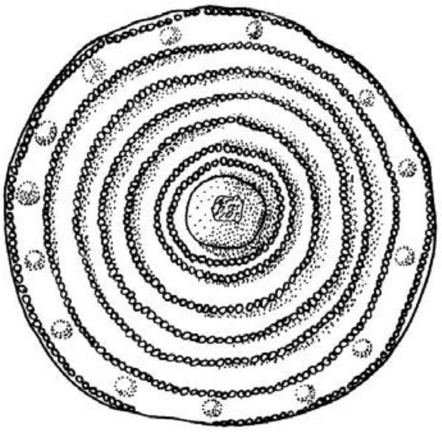

D=5,3 cm; G=7,34 gr.

Muzeul Național din Budapesta, Ungaria.

Falera de la Vărşand

Vărşand sat, comuna Pilu, județul Arad.
Perioada mijlocie a epocii bronzului.

Piesa a fost găsită izolat, ante 1949, la „Movila dintre Vii" – aşezare de tip atol din epoca bronzului, cultura Otomani, fortificată cu circumvalație, cu locuințe de suprafață dispuse în şiruri circulare concentrice, în jurul unei piețe centrale.

1. **Faleră**.

Disc convex cu "umbo" înconjurat de două cercuri concentrice ciocănite în relief; în câmp undă etruscă în relief ciocănit, mărginită de un dublu chenar continuu cu 5 lobi.

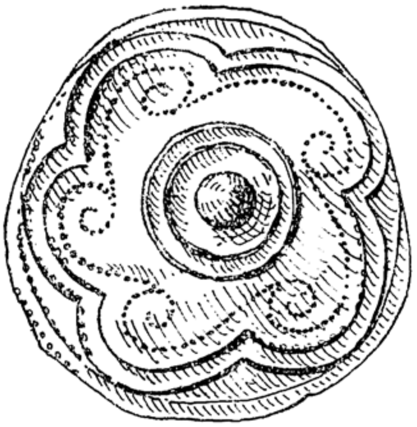

D=7,9-8,7 cm; G=(?).
Muzeul județean Arad.

Faleră din Transilvania

Transilvania, loc. nec.
Perioada mijlocie a epocii bronzului.

Nu se cunosc locul, data şi împrejurările descoperirii.

1. **Faleră.**

Disc bombat cu „umbo”, decorată cu două cercuri perlate "au repoussé" – unul central, celălalt pe contur; în câmp motiv floral cu 4 petale în cruce.

D(după desen)=2,9 cm; G=(?).

Tezaurul de la Şmig

Şmig sat, comună, județul Sibiu.
Perioada mijlocie a epocii bronzului.

Tezaurul a fost descoperit în 1880, în împrejurări insuficient clarificate. Se pare că el a fost găsit întâmplător de câțiva țărani, piesele fiind depozitate într-un vas de bronz, aşezat la rândul său într-un recipient ceramic. Ambele vase au fost sparte de țărani în momentul descoperirii. Tezaurul cuprindea, pe lângă cinci mărgele din argint, următoarele obiecte de aur: 26 discuri-falere de dimensiuni diferite; 18 inele de buclă, unele alcătuind un lanț; o brățară; două inele torsadate; 13 saltaleoni; 158 mărgele; un lingou oval din aur brut. O parte din piese (4 falere, brățara, cele două inele torsadate, 3 inele de buclă şi 4 mărgele – 3 de aur şi una de argint) se păstrează în muzee din România, la Bucureşti şi la Cluj; celelalte piese (22 falere, 149 mărgele de aur şi 3 de argint, saltaleonii, lingoul de aur şi câteva fragmente din vasele de lut şi de bronz) au ajuns la Muzeul Național din Budapesta, în Ungaria. Câteva mărgele se pare că s-au pierdut.

1. **Faleră.**

Disc convex, cu “umbo” şi decor în relief ciocănit; două cercuri concentrice în jurul umbonelui şi un alt cerc pe circumferință; între ele trei fascicule din câte trei şiruri perlate, dispuse la distanțe egale, arcuite oblic; în spațiile divizate câte trei proeminențe înşiruite paralel la circumferință; pe margine patru perforații dispuse simetric.

D=6,3 cm; G= 9,40 gr.

Muzeul Național de Istorie a României; inv. 47575.

D=6,0 cm; G=9,85 gr.

Muzeul de istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca; inv. P 81639 (1908).

2. Faleră.

Disc convex cu "umbo" circumscris de cerc perlat; alt cerc pe circumferință; două perforații dispuse diametral pe margine.

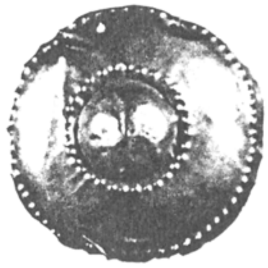

D= 3,7 cm; G=4,50 gr.

Muzeul Național de Istorie a României; inv. 47576.

3. Faleră.

Disc convex, cu "umbo" şi decor în relief ciocănit; două cercuri concentrice în jurul umbonelui şi un alt cerc pe circumferință; între ele trei fascicule din câte trei şiruri perlate, dispuse la distanțe egale, arcuite oblic; în spațiile divizate câte trei proeminențe înşiruite paralel la circumferință; pe margine patru perforații dispuse simetric.

4. Faleră.

Disc convex cu "umbo" circumscris de cerc perlat; alt cerc pe contur; între ele trei grupuri de câte trei proeminențe, înşiruite paralel la circumferință; două perforații marginale dispuse diametral.

D=3,7 cm; G=4,7 gr.

Muzeul de istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca; inv. P 81640 (1909).

5. Două falere.

Disc convex cu "umbo" şi decor în relief ciocănit; în jurul umbonelui un cerc reliefat flancat de două cercuri perlate; un alt cerc pe circumferință; între ele trei fascicule din câte trei şiruri perlate, dispuse la distanțe egale, arcuite oblic; în spațiile divizate câte trei proeminențe înşiruite paralel la circumferință; pe margine patru perforații dispuse simetric.

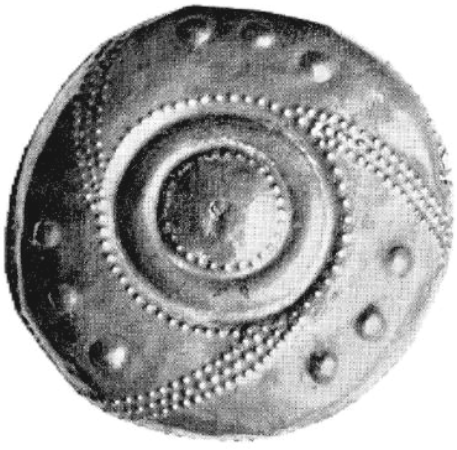

D=7,1 cm şi 7,2 cm; G=18,30 gr şi 18,88 gr.

Muzeul Național din Budapesta, Ungaria.

6. **Cinci falere.**

Disc convex, cu "umbo" şi decor în relief ciocănit; două cercuri concentrice în jurul umbonelui şi un alt cerc pe circumferință; între ele trei fascicule din câte trei şiruri perlate, dispuse la distanțe egale, arcuite oblic; în spațiile divizate câte trei proeminențe înşiruite paralel la circumferință; pe margine patru perforații dispuse simetric.

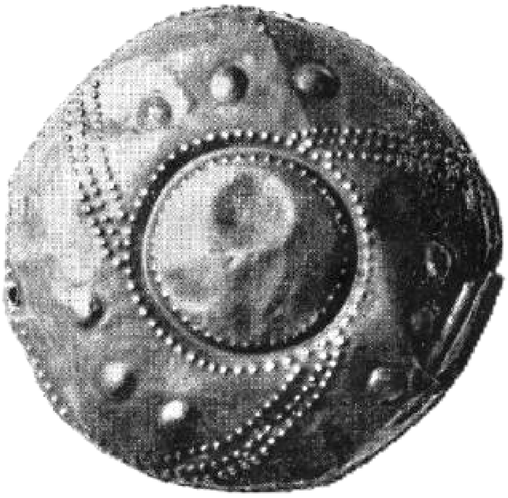

D= între 6,0 şi 6,2 cm; G=8,83 gr, 10,84 gr, 9,33 gr, 10,77 gr, 10,59 gr.

Muzeul Național din Budapesta, Ungaria.

7. **Trei falere.**

Disc convex cu "umbo" circumscris de cerc perlat; alt cerc pe contur; între ele trei grupuri de câte trei proeminențe, înşiruite paralel la circumferință; două sau trei perforații dispuse marginal.

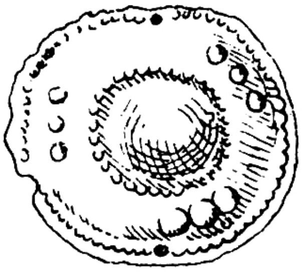

D=3,3 cm, 3,6 cm, 3,7 cm; G=3,61 gr, 4,32 gr, 4,52 gr.

Muzeul Național din Budapesta, Ungaria.

8. **Trei falere.**

Disc convex cu „umbo" şi cerc perlat pe contur; trei grupuri de câte trei proeminențe înşiruite paralel la circumferință; două perforații marginale dispuse diametral.

D= între 3,3 cm şi 3,4 cm; G=4,98 gr, 4,65 gr, 4,43 gr.

Muzeul Național din Budapesta, Ungaria.

9. **Două falere.**

Disc convex cu „umbo" circumscris de cerc perlat; alt cerc pe circumferință; o piesă are două perforații marginale diametrale, cealaltă este fragmentară.

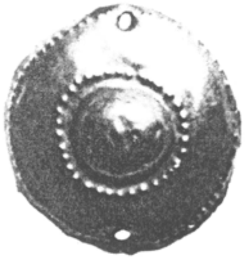

D=3,3 cm şi 3,5 cm; G=4,16 gr şi 3,37 gr.

Muzeul Național din Budapesta, Ungaria.

10. Faleră.

Disc convex cu „umbo” şi cerc perlat pe circumferință; două perforații marginale dispuse diametral.

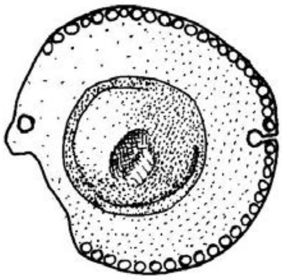

D=3,4 cm; G=4,3 gr.

Muzeul Național din Budapesta, Ungaria.

11. Şase falere.

Disc convex, cu “umbo” şi decor în relief ciocănit; două cercuri concentrice în jurul umbonelui şi un alt cerc pe circumferință; între ele trei fascicule din câte trei şiruri perlate, dispuse la distanțe egale, arcuite oblic; în spațiile divizate câte trei proeminențe înşiruite paralel la circumferință; pe margine patru perforații dispuse simetric. Piese deteriorate.

D= între 6,0 cm şi 6,1 cm; G=9,12 gr, 8,46 gr, 9,73 gr, 8,98 gr, 9,49 gr, 9,07 gr.

Muzeul Național din Budapesta, Ungaria.

Tezaurul de la Săcuieni

Săcuieni sat, comună, județul Bihor.

Perioada mijlocie a epocii bronzului.

În anul 1927 a fost găsit întâmplător, într-o vie din satul Săcuieni, un tezaur alcătuit din 8 falere de aur. Dintre acestea se mai păstrează doar trei falere întregi şi un fragment dintr-o a patra.

1. Faleră.

Disc convex, cu decor ciocănit; undă etruscă din şapte lobi semilunari înlănțuiți, închizând un „umbo” circumscris de două cercuri concentrice strâns alăturate; cerc marginal perlat; patru perforații dispuse diametral pe margine.

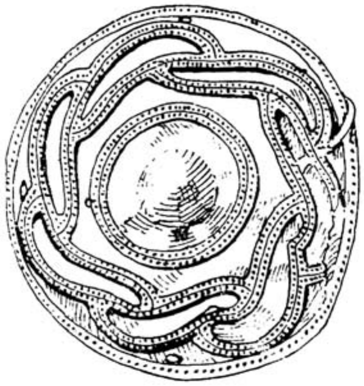

D=9,00 cm; G=27,95 gr.

Muzeul Național de Istorie a României; inv. C 1744.

2. Faleră.

Disc convex cu decor ciocănit; „umbo” circumscris de două cercuri concentrice cu şir de puncte pe mediană; pe contur alte două cercuri cu şir de puncte median; în câmpul circular undă etruscă din volute duble în S, înlănțuite; trei perforații marginale.

D=8,5 cm; G=28,50 gr.

Muzeul Național de Istorie a României; inv. C 1745.

3. Faleră.

Disc convex cu decor ciocănit; "umbo" circumscris de bandă circulară din două cercuri concentrice închizând şir de unghiuri întrerupt; în câmpul circular două unde etrusce concentrice, din bandă de trei linii paralele flancând două şiruri de puncte; pe contur bandă din două cercuri concentrice închizând un şir de puncte; patru perforații marginale.

D=8,1 cm; G=23,72 gr.

Muzeul Național de Istorie a României; inv. C 1746.

Tezaurul de la Țufalău

Țufalău sat, comuna Boroşneu Mare, județul Covasna.

Perioada mijlocie a epocii bronzului.

În anul 1840 a fost descoperit întâmplător, pe drumul de țară dintre Țufalău şi Brateş, un tezaur alcătuit din următoarele obiecte de aur: patru topoare (9, după informații mai vechi), mai multe falere (11-16; nu se cunoaşte numărul exact), 4 inele de buclă (ochiuri de lanț), aur brut. În prezent se mai păstrează un topor (alte trei fiind cunoscute doar din desene), 8 sau 13 falere întregi, fragmente din alte 3 falere şi, se pare, cele 4 inele de buclă.

1. Şase falere.

Disc uşor bombat cu "umbo" central circumscris de două cercuri concentrice din puncte reliefate; pe contur alte două cercuri concentrice din puncte în relief; două perforații de prindere dispuse diametral.

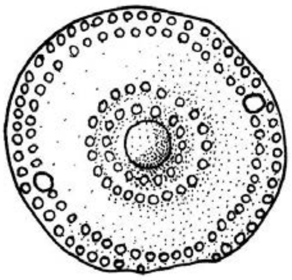

D= între 2,0 cm şi 2,1 cm; G totală= cca. 14 gr.

Naturhistorisches Museum, Viena.

2. Două falere.

Disc cu "umbo" central; decor în relief ciocănit alcătuit dintr-o rozetă heptagonală cu vârfurile în volută, înscrisă în cerc.

D= 4,5-5,0 cm; G=3,47 şi 4,00 gr.

Muzeul Național din Budapesta, Ungaria.

3. Cinci falere.

Disc uşor bombat, cu "umbo" central circumscris de cercuri concentrice din puncte reliefate: 3 falere cu câte un cerc în jurul umbonelui şi pe contur, 2 falere cu câte două cercuri dispuse asemenea; două perforații de prindere dispuse diametral.

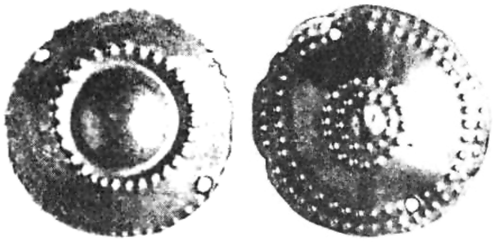

D=(?); G=0,96 gr, 2,02 gr, 2,08 gr, 2,10 gr, 0,79 gr.

Muzeul Național din Budapesta, Ungaria.

Tezaurul de la Ostrovu Mare

Ostrovu Mare sat, comuna Gogoşu, județul Mehedinți

Perioada mijlocie a epocii bronzului.

În anul 1921 colecționarul bucureştean dr. George Severeanu a achiziționat – prin intermediul unui zaraf – un important tezaur din epoca bronzului, adus de nişte țărani din satul Țigănaşi, din Oltenia. Tezaurul se compunea din 46 obiecte de podoabă din aur şi fusese descoperit întâmplător, în apropiere de Ostrovu Mare, de către un fierar din Craiova. Nu se ştie dacă piesele provin din morminte sau dintr-o aşezare, sau dacă ele formau un depozit. Sigur este că pe insula Ostrovu Mare au fost descoperite resturile unei aşezări şi morminte din epoca bronzului în care ceramica era ornamentată cu motive ce se regăsesc pe unele din podoabele acestui tezaur. Descoperirea de la Ostrovu Mare cuprinde: 33 discuri-falere, 10 inele de buclă, 3 brățări.

1. **Trei falere**.

Disc convex cu margine pliată vertical în jos şi 4 perforații marginale de prindere. Decor perlat; "umbo" circumscris de 3 cercuri concentrice înconjurate de 4 volute duble în C; pe contur bordură de linii oblice perlate. O piesă fragmentară.

D=6,70 cm, 6,60 cm, 6,70 cm; G=9,53 gr, 9,85 gr, 8,49 gr.

Muzeul Național de Istorie a României; inv. C 454-C 456.

2. **Două falere.**

Disc convex cu margine pliată vertical în jos şi două perforații marginale de prindere. Decor perlat; „umbo" circumscris de două cercuri concentrice înconjurate de 4 grupe de câte 3 linii paralele – cele marginale terminate la un capăt în volute; pe contur bordură din linii oblice perlate.

D=3,80 cm; G=3,40 gr şi 2,86 gr.

Muzeul Național de Istorie a României; inv. C 457-C 458.

3. **Cinci falere.**

Disc convex cu margine pliată vertical în jos şi două perforații marginale de prindere. Decor perlat; „umbo" circumscris de două cercuri concentrice înconjurate de undă etruscă din 5 volute în S; pe contur bordură din linii oblice.

D=4,00 cm; G=2,66 gr, 2,69 gr, 3,00 gr, 3,07 gr, 2,82 gr.

Muzeul Național de Istorie a României; inv. C 459, C 461-C462, C 467, C 471.

4. Cinci falere.

Disc convex cu margine pliată vertical în jos şi două perforaţii de prindere marginale. Decor perlat; „umbo” circumscris de două cercuri concentrice înconjurate de undă etruscă din 6 volute în S; pe circumferinţă bordură din linii oblice.

D= între 3,80 cm şi 3,90 cm; G=2,65 gr, 3,05 gr, 2,60 gr, 2,65 gr, 3,07 gr.

Muzeul Naţional de Istorie a României; inv. C 460, C 464-C466, C 469.

5. Trei falere.

Disc convex cu margine pliată vertical în jos şi două perforaţii marginale de prindere. Decor perlat; „umbo” circumscris de două cercuri concentrice înconjurate de undă etruscă din 7 volute în S; pe contur bordură din linii oblice.

D=4,00 cm, 3,90 cm, 4,00 cm; G=3,12 gr, 2,65 gr, 3,02 gr.

Muzeul Naţional de Istorie a României; inv. C 463, C468, C470.

6. Cincisprezece falere.

Disc convex cu margine pliată vertical în jos şi două perforaţii de prindere marginale. Decor perlat; „umbo” circumscris de două cercuri concentrice, înconjurate de 4 volute duble în C; pe circumferinţă bordură din 3 cercuri concentrice – cele exterioare reliefate.

D= între 3,40 cm şi 3,80 cm; G= între 2,15 gr şi 2,44 gr.

Muzeul Naţional de Istorie a României; inv. C 472-C 486.

Tezaurul de la Grăniceri

Grăniceri sat, comună, judeţul Arad; n. v. Otlaca.

Perioada târzie a epocii bronzului.

Descoperire întâmplătoare, anterioară anului 1909.

1. Faleră.

Disc bombat, cu mic „umbo” circumscris de două cercuri concentrice perlate; decor în relief ciocănit cu motive spiralice – volute duble în C, perechi de volute – dispuse în 4 sectoare delimitate de benzi axiale; cerc perlat pe contur.

D=13,6 cm; G=79,6 gr.

Muzeul Naţional din Budapesta, Ungaria.

2. Faleră.

Disc bombat, cu mic „umbo” circumscris de două cercuri concentrice perlate; decor în relief ciocănit cu motive spiralice – perechi de volute, pelta – dispuse în raport cu două benzi axiale din linii punctate; marginal, într-unul din cele 4 sectoare, două păsări acvatice afrontate; cerc perlat pe contur.

D=13-13,5 cm; G=82,31 gr.

Muzeul Național din Budapesta, Ungaria.

3. Faleră.

Disc bombat, cu mic „umbo” circumscris de două cercuri concentrice perlate; câmpul discoidal divizat în două registre prin câte două cercuri concentrice perlate – unul median, celălalt pe contur; în registrul central doi cai afrontați şi două siluete umane, schematizate; în registrul exterior cârcei în volută.

D=13,5 cm; G=85,55 gr.

Muzeul Național din Budapesta, Ungaria.

“FENOMENUL CERNAVODA III-BOLERÁZ”: DUPA 30 DE ANI

Sorin Oanţă-Marghitu

Abstract

The issue in the year 2001 of the volume “Cernavodă III-Boleráz. Ein vorgeschichtliches Phänomen zwischen dem Oberrhein und der unteren Donau”, which comprises communications presented at a workshop from 1999, by the possibility to compare it to the communications on the same topic presented at Nitra in the year 1969 and reunited in a volume published in 1973 provides me the opportunity to ask this question: do we actually know today the "Cernavoda III-Boleráz phenomenon" better than 30 years ago? I have tried to answer this question in the present article by taking a critical look at the archaeological document, especially the one from the lower basin of the Danube, referring also to other areas.

Both volumes are characterized by a descriptive discourse (research stages, repertoires, descriptions of the types of settlements, dwellings, graves, pottery typologies, relative and absolute chronology) and by a low number of interpretations. The defining mechanism of the Cernavoda III-Boleráz phenomenon is a traditional one: firstly, the spread area of a pottery style is delimited by formal analogies, by an inherent selection process retaining only the “culturally” or chronologically relevant types; then, within the area defined this way, the contexts in which the pottery occurs are mapped (settlements, funerary contexts, isolated finds) and other categories of discovered objects (for instance anthropomorphic figurines). This theoretical construction cannot be interpreted; one can only describe components included in it (types of settlements, burial patterns, etc.). The discussion is confined to the typology of the pieces, especially the pottery, from the whole spread area ("pottery repertoire” of the "culture"). Thus one can define new "phases" (Proto-Cernavoda) or "cultural facies" (Radovanu and Renie II). The discussions focus on the relative and absolute chronology, the conclusions are general, referring especially to the "trades" (agricultural “works”, animal breeding and other trades). This approach leads to a poor understanding of the social organization and structure from the past: the cultures are just even areas on maps concealing the different dynamics of the pieces, the goods or ideas exchange network, as the archaeological material become passive realities that can be only described.

The linking elements between the Boleráz and Cernavoda III styles are the formal resemblance of some vessel types (the biconical bowl sometimes decorated with channellings on the inside), the channelled decoration, the incised decoration in the Bratislava style, some incised motifs. The differences are great, however. The pottery repertoire is much more varied, having a wide typological range of forms (cups, bowls, large vessels), most of them without analogies in the lower basin of the Danube. There is more balance relation between the incised decoration and the channelled one. Only in the middle basin of the Danube there are some special forms. The diversity of the pottery contexts is wider in the area of Boleráz type finds (settlements, funerary finds, vessel deposits). Within the very Boleráz style there are regional variations of the pottery distribution. We should take into account, however, the different stage of the research in the areas of this space; we should define the pottery production technique: whether each station produces its own pottery, as potters share the same tradition, or whether there are workshops where each potter produces a restricted vessel repertoire, the association of certain forms in settlements being fortuitous, depending on the exchange mechanisms and local tastes.

The "Cernavodă III-Boleráz phenomenon" is far from reflecting a "cultural unity". Behind these evenness there is a diversity of potter’s workshops and traditions. The vessels we include in various "types" are made by potters, some more innovating, others more conservative. The same type of vessel has various patterns depending on the potter’s expertise and the manufacturing technique. There are more pottery styles conventionally called "Cernavoda III", "Boleráz", "Coţofeni I", "Celei" or "Orlea-Sadovec", but including a wide range of pottery forms and motifs sometimes differing from one station to another. As a matter of fact,

what resemblance can one find between the material from Cernavoda and the one from Mödling? Or between the pottery from Slobozia and the vessels in the Donnerskirchen deposit?

In conclusion, after a 30 years' time, do we know the "Cernavoda III-Boleráz phenomenon" better? If the aim of archaeology is to gather material and establish chronological and cultural coordinates for it, to describe the features of an archaeological culture, then the answer is yes. One we are determined to find out who used the artifacts and in which social context, who produced and "consumed" the pottery, its workshops and exchange mechanisms, then the answer is no. A vessel can be regarded just as a cultural or chronological diagnosis element, but it can also mean something provided we do not ignore its context. If we see material culture as a text with a meaning and significance pattern that should be read, then the few hundred vessels and pottery fragments known from publications, diagnosed "Cernavoda III", lacking a context, make up an amount of words conveying nothing. They are put together only due to their similar pronunciation. Romanian archaeological research is marked by the belief that the archaeologist's duty is to gather information "objectively", order them and only then can they be interpreted. From that point of view the direct contact with the archaeological material could be crucial; the theoretical debate is missing: truth is what seems well understood. However, information and theory depend on each other. We excavate material, but dig for ideas too. We perceive, record, classify and publish the archaeological data according to criteria that are theoretically settled. Theoretical approaches to the notion of culture begin to emerge also in Romania, regarding either the material ethnic-cultural relation, or alternative definitions, from the procesualist or post-procesualist perspectives. Unfortunately, in Romanian archaeology pottery still means chronology, culture, and more often than not, ethnicity.

Introducere

Există o imprecizie a denumirii perioadei cuprinsă între sfârşitul eneoliticului şi începutul "culturilor clasice" ale epocii bronzului din bazinul Dunării mijlocii şi inferioare. În cercetarea română s-a încetăţenit termenul de "perioadă de tranziţie de la eneolitic la epoca bronzului"; cercetătorii din spaţiul ex-iugoslav şi din Ungaria preferă termenul de "eneolitic mijlociu", respectiv de "perioadă târzie a epocii cuprului"; alţi cercetători, în special bulgari, cred că epoca bronzului începe o dată cu apariţia ceramicii de tip Cernavoda III. S-a ajuns la situaţia în care acelaşi tip de descoperiri, cu arie vastă de răspândire în bazinul Dunării mijlocii şi inferioare, este încadrat în epoci diferite (eneolitic, perioadă de tranziţie, epoca bronzului). În construcţia teoretică numită "perioada de tranziţie de la eneolitic la epoca bronzului", definită şi agreată de unii arheologi români, "fenomenul Cernavoda III-Boleráz" ocupă un loc important: marchează începutul acestei perioade.

Apariţia în anul 2001 a volumului *Cernavodă III-Boleráz. Ein vorgeschichtliches Phänomen zwischen dem Oberrhein und der unteren Donau*, care reuneşte în cuprinsul său comunicări susţinute la un simpozion din 1999, reprezintă un eveniment important prin valoarea unor contribuţii şi efortul de a aduna şi ordona o cantitate mare de informaţie arheologică, prin încercarea de a fixa problemele încă nerezolvate legate de acest fenomen. Importanţa acestui volum este sporită de posibilitatea de a-l compara cu comunicările despre acelaşi subiect susţinute la Nitra în anul 1969 şi reunite într-un volum publicat în 1973. Avem una din puţinele ocazii de a evalua măsura în care s-au modificat opinii de acum 30 de ani, opinii care sunt respinse sau se susţin şi astăzi, dacă au apărut abordări şi maniere diferite de atac ale problemelor legate de "fenomenul Cernavoda III-Boleráz". Cunoaştem mai bine astăzi acest fenomen decât acum 30 de ani? Voi încerca să răspund la această întrebare în articolul de faţă printr-o privire critică a documentului arheologic, în special a celui din bazinul inferior al Dunării dar cu referiri şi la alte zone. Încerc să evit pe cât posibil problemele de cronologie relativă şi absolută, amplu discutate în cele două volume şi în alte articole[1].

[1] Bojadžiev 1992; Bojadžiev 1998; Nikolova 2000; Forenbaher 1993; Mantu 1995; Görsdorf, Bojadžiev 1996.

Istoricul cercetării

Iniţial descoperirile de la Cernavoda, rezultate în urma săpăturilor de salvare dintre 1954-1962, 1967-1968 şi 1970, au fost atribuite unei singure culturi, împărţită în trei faze (Cernavoda I-III). Faza timpurie (Cernavoda I), aparţine neoliticului târziu, "etapa mijlocie" (Cernavoda II) este contemporană cu Horodiştea-Folteşti II, iar "a treia fază" (Cernavoda III) ajunge în pragul epocii mijlocii a bronzului[2]. Originea acestei culturi ar fi sudică (aşa cum ar indica unele piese şi elemente de decor: figurinele antropomorfe cu cap mobil, pandantivele de lut în formă de ancoră, canelura) cu unele elemente preluate din fondul gumelniţean. Reprezentarea unui pumnal pe pieptul unei figurine antropomorfe descoperită în aşezarea eponimă ar indica, de asemenea, relaţii cu mormintele-puţ de la Mykene, iar pumnalul descoperit în aceeaşi aşezare ar impune o datare la nivelul grupului Nitra, în perioada Reinecke A2-B1. În concluzie, cultura Cernavoda, ai cărei purtători se ocupau cu agricultura şi creşterea animalelor (calul jucând un rol important) ar avea un caracter mediteranenan şi s-ar data până la sfârşitul Troiei VI. Cultura Cernavoda are relaţii cu Ezero (vorbindu-se chiar de complexul Cernavoda-Ezero), Coţofeni şi Schneckenberg (prin prezenţa ceramicii şnurate), Boleráz şi Baden (prin prezenţa decorului canelat)[3].

În 1968 cele trei "faze" ale culturii Cernavoda devin culturi diferite, bine individualizate din punct de vedere tipologic, documentate în cele trei sectoare ale aşezării eponime: obiectivul din punctul *a* aparţine culturii Cernavoda I, în punctul *b* a fost cercetată o aşezare a culturii Cernavoda II cu două niveluri de locuire iar în punctul *c* o aşezare cu cinci niveluri atribuită culturii Cernavoda III, documentată şi în alte staţiuni precum Slobozia, Dobroteşti, Malu Roşu. Este schimbată şi succesiunea fostelor faze ale "culturii", Cernavoda III fiind anterioară Cernavoda II[4]. În 1968[5] este definit şi aspectul Celei pe baza materialelor rezultate în urma săpăturilor de la Celei şi Siliştoara care ar avea strânse legături cu o aşa-zisă fază mijlocie a descoperirilor de tip Cernavoda III[6]. Pentru "etapele mai noi" ale grupului sau aspectului cultural nu este exclusă contemporaneitatea cu cultura Coţofeni[7].

Simpozionul din 1969 de la Nitra a reuşit să ordoneze probleme de încadrare cronologice şi culturale, să ofere o imagine coerentă unei întregi perioade pe un spaţiu mare (din Germania până în Dobrogea). După 1969 noi obiective arheologice, puţine cercetate prin sondaje restrânse[8] şi mai puţine cercetate sistematic[9], au fost incluse în repertoriul Cernavoda III, fără să aducă modificări sau nuanţări ale problemelor legate de această cultură (definire, repertoriul ceramic, periodizare, cronologie) aşa cum au fost rezolvate în 1968 şi în alte studii[10]. În schimb două fapte sunt demne de reţinut: pe de o parte documentarea culturii Cernavoda III în spaţiul ex-iugoslav şi Bulgaria şi pe de altă parte punerea în relaţie a acesteia cu descoperirile de tip Boleráz din bazinul mijlociu al Dunării, considerate fie expresie a unui grup cultural aparte fie o fază timpurie a culturii Baden.

După 30 de ani

În 1969 descoperirile de tip Cernavoda III şi Boleráz au fost discutate într-un context mai larg, legat de cultura Baden, Boleráz fiind considerat prima fază a acestei culturi. Au fost încercări de stabilire a repertoriului ceramic Cernavodă III-Boleráz din sudul României, Slovacia, Ungaria, Austria[11]; stadiul cercetării şi originea acestor descoperiri[12]; periodizarea

---

[2] Berciu 1960, 77.
[3] Berciu 1960, 138; Berciu 1964.
[4] Morintz, Roman 1968, 92-97.
[5] ibidem, 98-100.
[6] Morintz, Roman 1970, 560 nota 9.
[7] Ibidem, 561 nota 12.
[8] Almăj, Almăjel, Carei , Gornea.
[9] Cârcea, Locusteni.
[10] Morintz, Roman 1970; Morintz, Roman 1973; Roman 1976c; Roman, Németi 1978; Roman 1981.
[11] Morintz, Roman 1973; Němejcová-Pavúková 1973; Torma 1973; Ruttkay 1973.
[12] Němejcová-Pavúková 1973; Neustupný 1973; Pavelčik 1973; Torma 1973.

descoperirilor din Polonia, Moravia, Cehia[13] sau din întregul bazin mijlociu al Dunării; definirea unor variante regionale[14]. Cea mai mare parte a discuţiei se îndreaptă către relaţia cronologică cu alte culturi: Trichterbecher, Salzmünde[15], Trichterbecherkultur din Cehia[16], descoperirile de tip Ezero şi Ezerovo din Bulgaria[17] sau Usatovo din zona nord-pontică[18]. O mare parte din articole tratează relaţia cu unele culturi din perioada anterioară: Balaton[19], Bodrogkeresztúr[20], Lengyel, Polgár[21], Lasinja[22], Lažňany[23], Ludanice şi Furchenstichkeramik[24]. Câteva articole încearcă să încadreze fenomenul într-un context cronologic şi cultural mai larg[25], fiind utilizate uneori şi datele radiocarbon[26]. Hachmann vorbeşte în încheierea volumului despre necesitatea unei teorii a culturii şi despre diferenţa dintre cultura Baden şi ceramica Baden. Totuşi se preferă o abordare empirică, de strângere şi ordonare a materialului arheologic, de încadrare cronologică şi culturală. Se conturează imaginea unui fenomen mai mult sau mai puţin unitar, care ocupă o arie mare de răspândire din Germania până în Dobrogea (evidenţiată şi de harta publicată la sfârşitul volumului), cu un anumit tip de aşezări şi practici funerare (cunoscute în special datorită cercetării necropolei de la Pilismárot)[27], cu un repertoriu ceramic definit. Această cultură este ulterioară descoperirilor de tip Balaton, Lengyel, Lasinja, Bodrogkeresztúr, Lažňany, Furchenstichkeramik şi are relaţii cu fazele finale TRB şi grupurile Ezero, Ezerovo şi Usatovo.

După 30 de ani se discută încă despre repertoriul ceramic[28], stadiul cercetării în Bulgaria[29], Oltenia[30], nord-vestul României[31], judeţele Ialomiţa şi Călăraşi[32], Polonia[33], spaţiul ex-iugoslav[34], Ungaria[35]; originea acestui fenomen[36]; relaţii cu spaţiul egeo-anatolian[37]. În continuare se discută relaţiile cu perioada anterioară: cu descoperirile din aşezarea de la Hotnica[38], cultura Cernavoda I[39], Furchenstich-keramik[40], Trichterbecher[41]. Problemele legate de cronologie ocupă de asemenea un loc important, în special relaţiile cu unele grupuri culturale definite după 1969: de exemplu Orlea-Sadovec[42], descoperirile de tip Junacite sau Dubene[43]. Noutăţile constau în deplasarea centrului de greutate de la discuţia cu privire la cronologia relativă spre publicarea unor noi materiale[44] sau reunirea în acelaşi articol a materialelor publicate anterior dintr-o anumită zonă[45], o încadrare cronologică mai sigură prin înmulţirea datelor radiocarbon şi apariţia datelor dendrocronologice[46]; informaţii noi privind practicile funerare[47], definirea unui "orizont" Proto-Cernavodă şi Protoboleráz[48]. Materiale arheologice din diferite zone sunt adunate într-o imagine coerentă: un fenomen arheologic cu răspândire largă, cu un repertoriu ceramic ceva mai bine cunoscut, cu un număr sporit

[13] Kozlowski 1973; Pavelčik 1973; Pleslová-Stiková 1973.
[14] Neustupný 1973.
[15] Behrens 1973; Pavelčik 1973.
[16] Pleslová-Stiková 1973.
[17] Merpert, Georgiev 1973; Tončeva 1973.
[18] Zbenovich 1973.
[19] Kalicz 1973.
[20] Patay 1973.
[21] Kozlowski 1973.
[22] Leben 1973.
[23] Šiška 1973.
[24] Němejcová-Pavúková 1973; Torma 1973.
[25] Neustupný 1973; Renfrew 1973, Torma 1973; Morintz, Roman 1973.
[26] Neustupný 1973; Renfrew 1973, Tončeva 1973.
[27] Torma 1973.

[28] Roman 2001.
[29] Lichardus, Iliev 2001; Zmeykova 2001.
[30] Nica 2001.
[31] Németi 2001.
[32] Parnic 2001.
[33] Zápotocky, Zápotocky 2001.
[34] Jevtić 2001; Tasić 2001; Govedarica 2001.
[35] Bondár 2001.
[36] Roman 2001; Nikolova 2001.
[37] Gabriel 2001; Alram-Stern 2001; Seferiadés 2001.
[38] Ilčeva 2001.
[39] Harţuche 2001.
[40] Pavúk 2001.
[41] Zápotocky, Zápotocky 2001; Šmid 2001; Pavelčik 2001.
[42] Roman 2001.
[43] Nikolova 2001.
[44] Roman 2001; Ruttkay 2001.
[45] Nica 2001; Németi 2001.
[46] Gabriel 2001; Alram-Stern 2001; Ilčeva 2001; Nikolova 2001; Kalicz 2001; Stadler 2001; Matuschik 2001; de Capitani, Leuzinger 2001.
[47] Govedarica 2001.
[48] Roman 2001; Kalicz 2001.

de descoperiri, cu un anumit standard funerar documentat acum prin ceva mai multe descoperiri; grupuri culturale şi faciesuri noi (Proto-Cernavoda cu faciesurile Radovanu şi Renie II, Protoboleráz). Predomină discursul descriptiv (stadii ale cercetării, repertorii, descrieri ale tipului de aşezări, locuinţe, morminte, repertorii ceramice, cronologie relativă şi absolută), cu puţine accente critice, care lasă puţin loc interpretărilor. În fond cum se explică răspândirea pe o arie atât de mare a unui fenomen arheologic? Prin existenţa unei circulaţii intense pe valea Dunării[49], prin apariţia unei inovaţii tehnice (carul)[50] sau pur şi simplu trebuie să acceptăm o explicaţie difuzionistă prin care fenomenul se datorează răspândirii ceramicii canelate din Bazinul mijlociu al Dunării spre Dunărea de Jos[51]?

Interpretări

În 1973 descoperirile de tip Boleráz erau incluse în prima fază a culturii Baden, stabilindu-se şi unele elemente de legătură cu grupul Cernavoda III. În prezent ele ocupă un loc ambiguu fiind în acelaşi timp încadrate în prima fază a culturii Baden dar şi în "fenomenul Cernavoda III-Boleráz", ocupând partea vestică a ariei de răspândire a acestuia. O graniţă între descoperirile de tip Boleráz şi cele Cernavoda III a fost fixată formal pe Tisa. Unitatea fenomenului ar fi asigurată de repertoriul ceramic şi de alte piese, în special figurinele antropomorfe cu cap mobil. Diferenţele constau în practicarea incineraţiei doar în aria Boleráz.

Interpretările acestui fenomen se referă la definirea cauzelor care au determinat răspândirea într-un spaţiu geografic atât de mare a unor elemente culturale şi la explicarea schimbării culturale care a avut loc în această perioadă, dintr-o perspectivă procesualistă (care accentuează transformările diferitelor sisteme: economic, social, religios) şi dintr-o alta, istoricizantă (cultura materială reflectă un anumit proces istoric marcat de migraţii, deplasări de populaţii).

Pentru P. Roman fenomenul Cernavoda III-Boleráz este o unitate culturală care poate oglindi un amestec sau uniformizare etno-culturală[52]; reprezintă o etapă în procesul de indoeuropenizare şi al constituirii neamului tracic[53]. Procesul de indoeuropenizare ar începe în eneoliticul târziu pe două căi: "prin asimilarea elementelor etno-culturale infiltrate în masa triburilor locale" şi prin "adoptarea modului de viaţă balcano-dunărean - pe atunci cel mai important centru de cultură din Europa - a purtătorilor culturii Cernavoda I care în cele din urmă vor fi autohtonizaţi"[54]. Următoarea etapă a acestui proces este caracterizată de "adâncirea procesului de indoeuropenizare" prin "dispersarea comunităţilor Cernavodă I în masa celor eneolitice locale şi prin pătrunderea unor noi grupe etno-culturale"[55]. În urma acestui proces apar "complexele arheologice ale perioadei de tranziţie spre epoca bronzului", începutul acesteia fiind marcat de cultura Cernavoda III[56]. Mobilitatea "anumitor grupe" care "puteau vehicula cu uşurinţă bunurile culturale" favorizează acest proces[57]. Această "unitate culturală" ascunde încă un "conglomerat etnic" deoarece practicile funerare diferă în ariile Boleráz şi Cernavoda III[58]. P. Roman explică şi mecanismul prin care apare această "unitate culturală". "Elementele nord-pontice" care s-au "infiltrat" la sud de Dunăre acţionează ca un "filtru": preiau, filtrează şi transmit spre nord şi nord-vest "bunuri culturale" produse de anumite "centre de iradiere culturală"[59].

P. Roman prezintă un scenariu istoric declanşat de un eveniment: migraţia unor populaţii de păstori din stepele nord-pontice. Răspândirea unor tipuri de piese reflectă o

49 Govedarica 2001.
50 Maran 2001.
51 Nikolova 2001, 245.

52 Roman 1996, 13.
53 Roman 1989, 54.
54 Roman 1981, 24.
55 Roman 1981, 29.
56 Roman 1981, 30; Roman, Németi 1978, 60.
57 Roman 1981, 31.
58 Ibidem; Roman 1996, 13.
59 Roman 1981, 32; Roman, Németi 1978, 74.

expansiune sau deplasarea unor comunităţi[60]. Se consideră adevăr ceea ce pare de la sine înţeles. Cultura materială sau practicile funerare sunt expresia unor etnii, triburi sau documentează migraţii, evenimente istorice legate de un presupus proces de indoeuropenizare, prezentat şi el ca fiind de la sine înţeles, de fapt o problemă pentru a cărei rezolvare au fost propuse foarte multe soluţii, nici una definitivă[61]. Pentru Roman "cultura" Cernavoda III este o structură pasivă, un "filtru" care doar preia, filtrează şi trimite mai departe "bunuri culturale" din centre anatoliene de "tip troian" sau "intermediare" (din Tracia). O construcţie care nu rezistă inclusiv din punct de vedere cronologic: descoperirile de tip Cernavoda III sunt anterioare Troiei[62]. "Culturile" dau naştere altor "culturi", la fel ca şi "triburile" care stau în spatele lor.

Se defineşte un proces istoric determinat de doi factori: "deplasările de populaţii din stepele nord-pontice" şi de "continui valuri culturale sudice cu direcţia nord"[63]. Ca la biliard aceşti factori determină "împrăştierea spre Dunărea de mijloc a elementelor culturale numite acolo Boleráz". Fiecare schimbare culturală este în acelaşi timp un efect al unui eveniment (migraţie sau un proces de difuziune) dar şi o cauză care produce alte schimbări. Un lanţ nesfârşit de relaţii de cauzalitate a cărui finalitate sunt indoeuropenizarea şi, apoi, constituirea neamului tracic. Sfârşitul "culturii" Cernavoda III este explicat binenţeles prin "noi afluxuri sudice" care "duc treptat la coţofenizarea unor zone şi badenizarea altora"[64].

Există şi încercări de a explica altfel acest "fenomen". A. Vulpe respinge ideea schimbărilor culturale produse de migraţii. Schimbările de la sfârşitul eneoliticului apar sub forma unei transformări "economico-sociale a vechii populaţii, prin mărirea ponderii creşterii vitelor în dauna agriculturii, fapt ce ar explica şi o mobilitate mai mare a triburilor şi preferinţa pentru noi tipuri de aşezări". Aceste schimbări pot oglindi probabil şi "unele schimbări climatice şi modificări de ordin demografic" dar pot fi şi rezultatul "unor revoluţii pe plan spiritual, al credinţelor religioase". Nu se exclude posibilitatea existenţei unor migraţii locale[65]. "Decadenţa" metalurgiei şi olăriei din această perioadă reflectă o atitudine diferită faţă de metal şi vase, consecinţă a unei funcţii "precumpănitor" utilitare a acestora[66].

Potrivit altor păreri, răspândirea acestui "fenomen" într-o arie atât de mare ar fi rezultatul unei circulaţii intense pe valea Dunării[67], datorată sau favorizată de dezvoltarea transportului printr-o inovaţie tehnică care a fost rapid adoptată: carul[68]. De asemenea, ceea ce numeşte Sherratt "traction complex" ocupă un loc important în modelul de interpretare a schimbărilor majore din această perioadă: relativa dezvoltare a economiei pastorale şi a sistemului de produse animale secundare, apariţia unei elite războinice, dominanţa masculină ("male domination") în sistemul de producţie. Serviciul de vase de băut ("drinking complex") caracterizează elita războinică şi este expresia apariţiei convenţiilor de ospitalitate, a unei conexiuni între regiuni vaste[69].

În aceste interpretări particularitatea materialului arheologic este redusă la generalizări privind "procese sociale" sau de alt tip. Cultura este un sistem dinamic care ajută comunităţile umane să se adapteze la mediu sau este comportament "fosilizat". Schimbarea culturală devine un proces de selecţie naturală al celui mai potrivit sistem. Unele din aceste interpretări sunt generale, adică pot fi aplicate oricărei schimbări culturale din diferite perioade.

[60] Roman 1981, 32.
[61] Vezi de exemplu Renfrew 1995; o discuţie a acestei lucrări la Oanţă 1996.
[62] Maran 1997; Maran 1998; Maran 2001, 734.
[63] Roman 1973.
[64] Ibidem, 76.
[65] Vulpe 1995, 17-18.
[66] Vulpe 1997, 38, 43-44.
[67] Govedarica 2001, 361.
[68] Maran 2001.
[69] Sherratt 1997, 380-387.

"Culturi", "aspecte culturale", "complexe" şi stiluri ceramice

De fapt interpretările prezentate mai sus se bazează pe materialul arheologic descoperit în 53 de staţiuni (pl. 1): 15 aşezări şi 38 de descoperiri izolate (pl. 2), în urma unor sondaje sau săpături de salvare (19 staţiuni) şi cercetări de suprafaţă (29 staţiuni) (pl. 3); doar 5 aşezări au fost cercetate sistematic, alte opt doar prin sondaje sau săpături de salvare (pl. 4). Cunoaştem din publicaţii material arheologic din 12 aşezări şi 11 descoperiri izolate (pl. 5). Din majoritatea staţiunilor sunt publicate sub formă de desene între 1 şi 15 cioburi, din alte câteva ştim ceva mai multe (20-60 cioburi) (pl. 6). Tipul de habitat este puţin cunoscut: aşezările sunt "dispuse" în apropierea apelor, apărate natural, pe terase (Cernavoda, Dobroteşti, Drama). Locuinţele sunt slab documentate şi doar amintite în literatură (Drama, Cernavoda, Şimnic), fără a se oferi detalii despre modul de construcţie. Datorită caracterului cercetării şi al stadiului publicării materialului este foarte greu de stabilit diferenţe regionale. Fenomenul apare uniform pe hartă şi datorită unei anumite perspective a noţiunii de cultură.

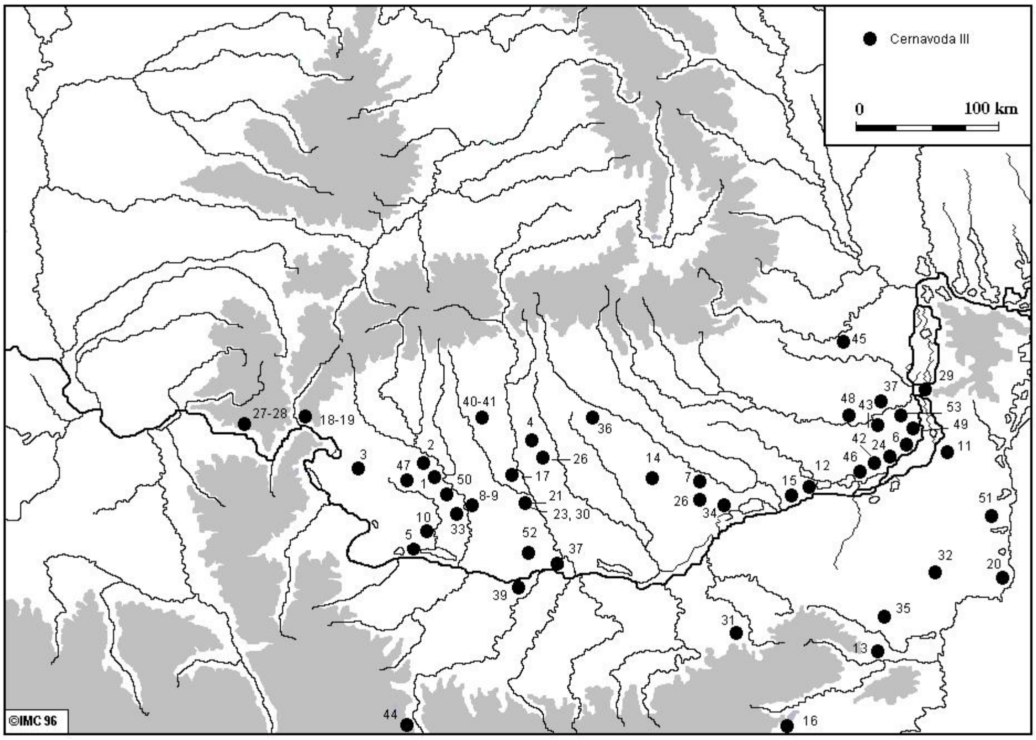

Planşa 1*. Descoperiri de tip Cernavoda III în Bazinul inferior al Dunării.*

Plate 1*. Cernavoda III type finds in the lower basin of the Danube.*

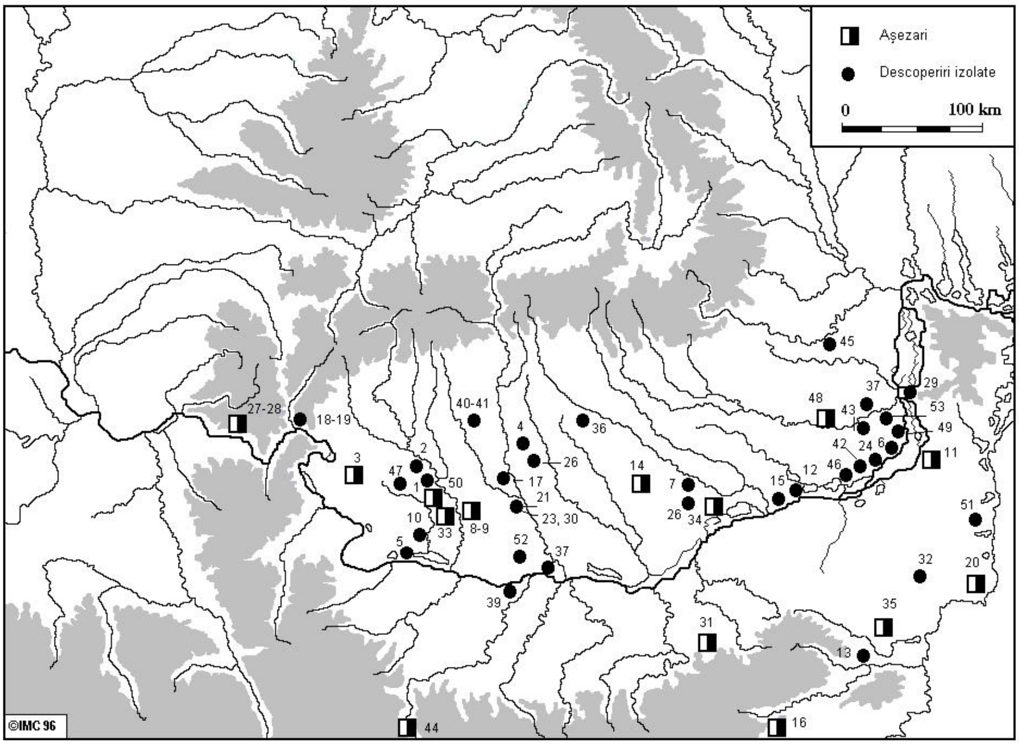

Planşa 2. *Contextul descoperirilor.*

Plate 2. *Context of finds.*

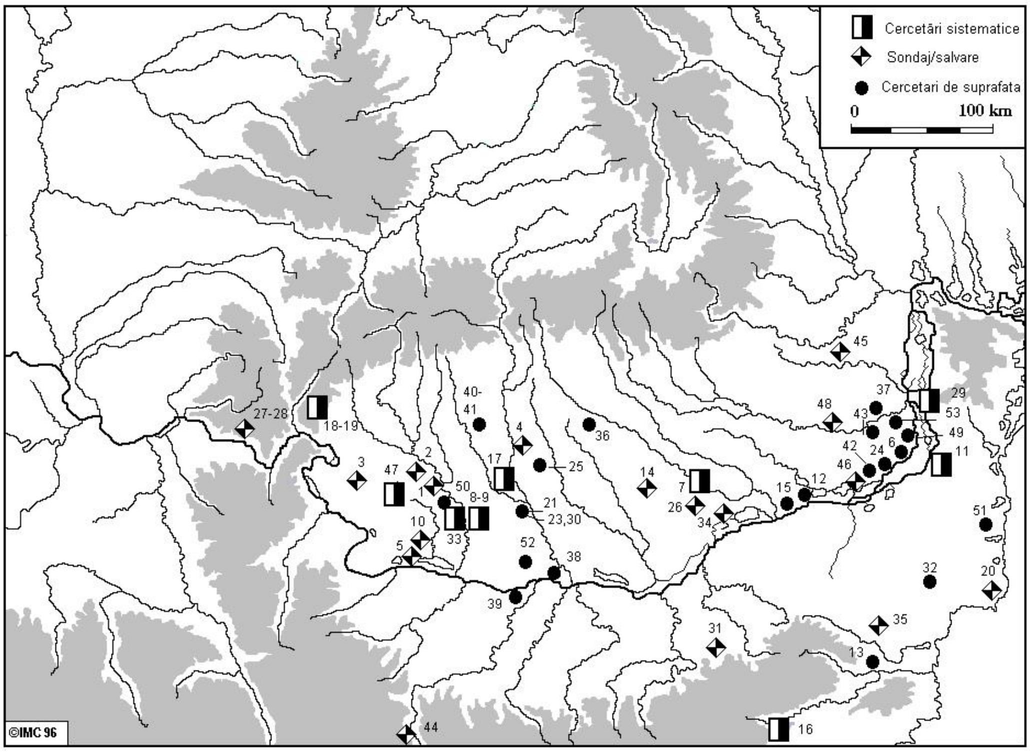

Planşa 3. *Caracterul cercetării.*

Plate 3. *Nature of research.*

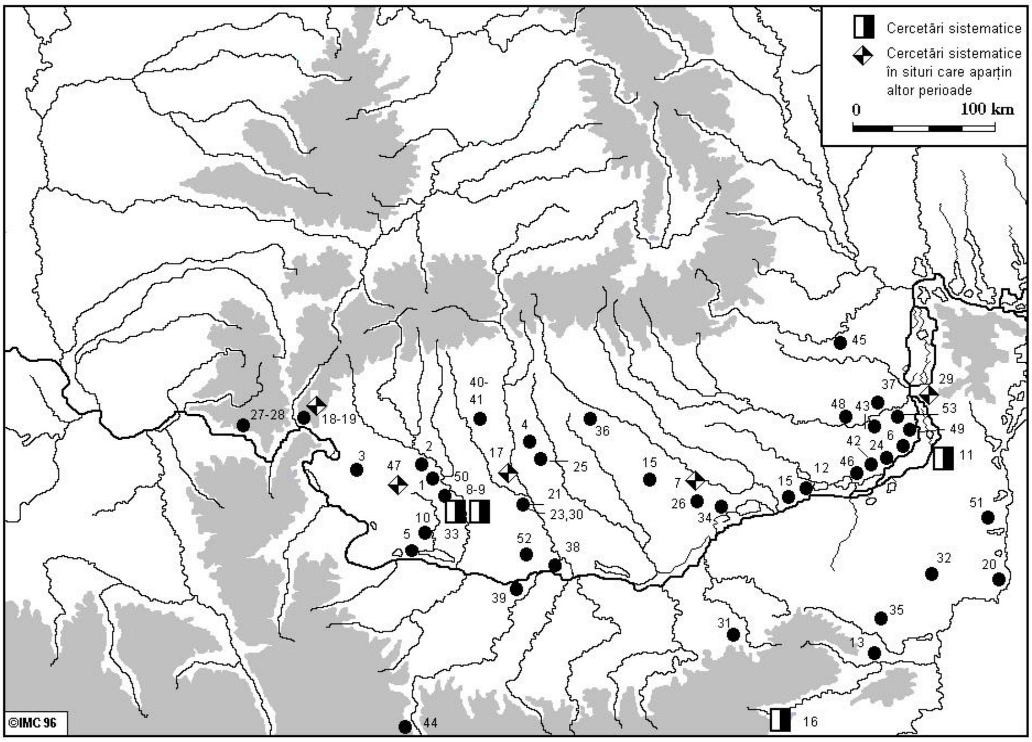

Planşa 4. *Staţiuni cercetate sistematic.*

Plate 4. *Sites systematically researched.*

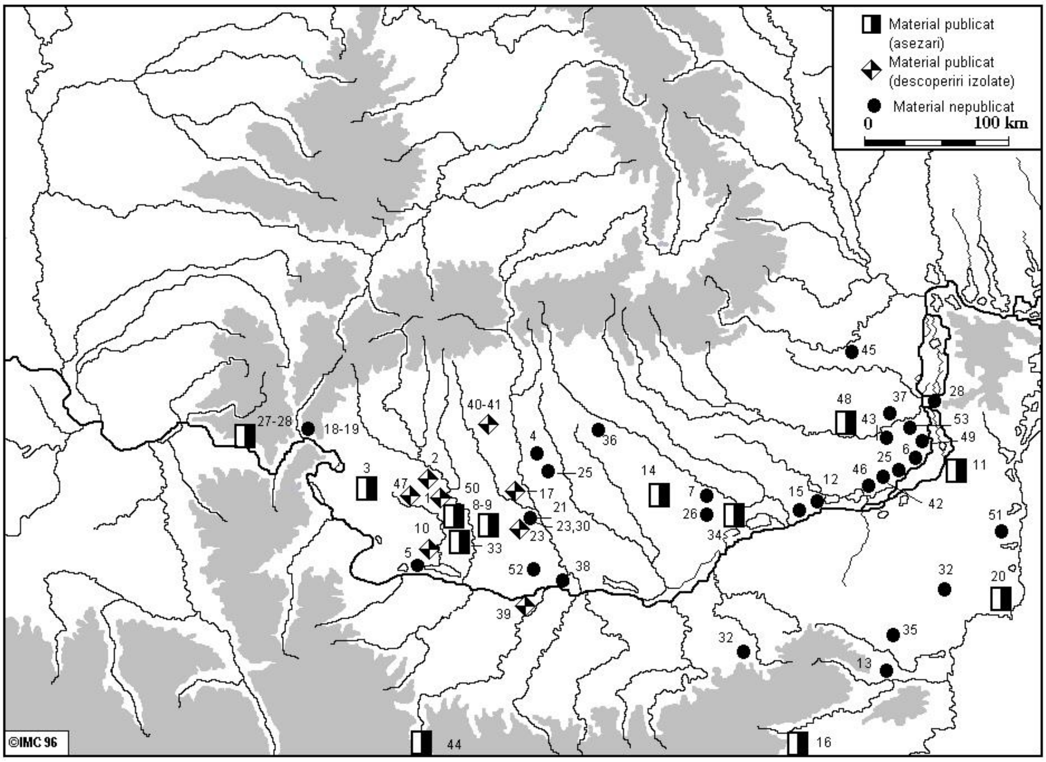

Planşa 5. *Stadiul publicării materialului.*

Plate 5. *Stage of publication.*

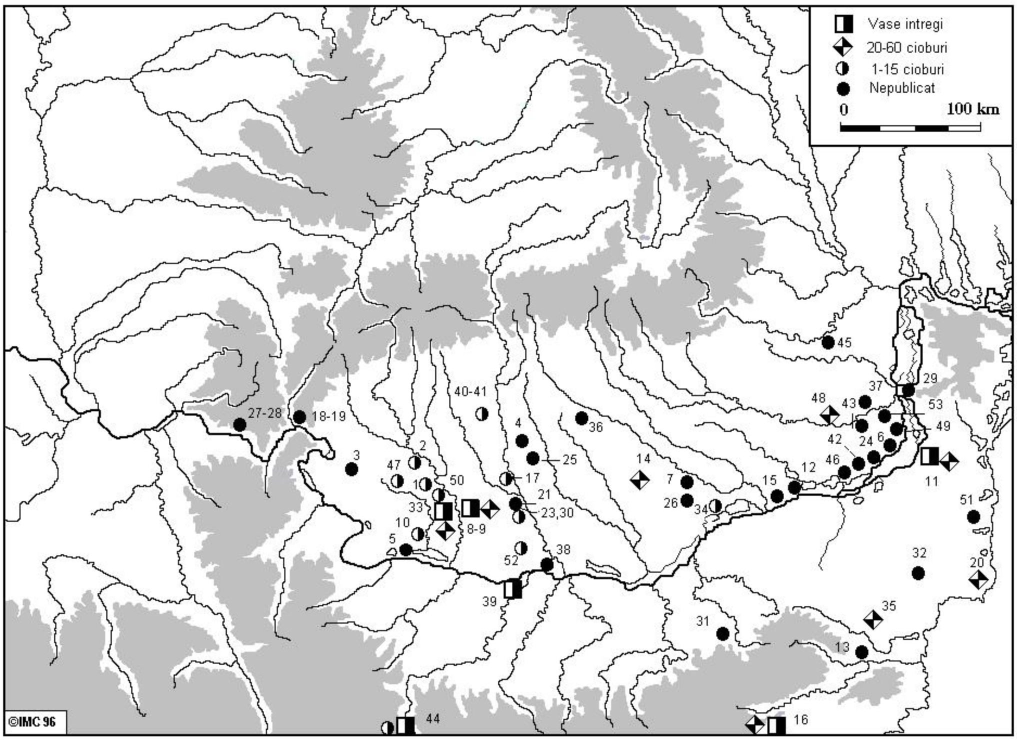

Planşa 6. *Stadiul publicării materialului.*

Plate 6. *Stage of publication.*

Arheologia română înţelege încă prin cultură arheologică o structură formată din mai multe elemente (tip de habitat, practici funerare, forme ceramice, tehnici şi motive ornamentale, piese de metal, piatră, os-corn) care ocupă un spaţiu geografic bine definit. Cultura este o "noţiune care desemnează totalitatea elementelor care compun cadrul social, material şi spiritual, creat de om în decursul istoriei"[70]. Cultura, dar şi alte noţiuni precum "grupă, aspect sau facies cultural au totuşi în sine o valoare obiectivă, în măsura în care *grupează* şi *definesc* ca o *unitate structurală* manifestările comune, caracteristice unei perioade şi unui *spaţiu dat*" (s.m.). De aici şi până la atribuirea acestei "unităţi structurale" unui popor este doar un pas: "cu mare probabilitate o cultură arheologică poate fi expresia unei comunităţi etno-lingvistice şi, în anumite cazuri, poate fi chiar atribuită în chip concret unei populaţii atestate de izvoarele istorice"[71].

Mecanismul de definire a unei culturi arheologice, de exemplu Cernavoda III, este destul de simplu: mai întâi se delimitează prin analogii formale aria de răspândire a unui stil ceramic, printr-un proces inerent de selecţie prin care se reţin doar tipurile relevante "cultural" sau cronologic[72] ("fosile directoare"); apoi, în aria astfel definită, se cartează contextele în care apar ceramica (aşezări, contexte funerare, descoperiri izolate) şi alte categorii de piese descoperite (de exemplu figurine antropomorfe).

Această construcţie teoretică nu se poate interpreta; se pot doar descrie elementele componente incluse în ea (tipul de aşezări, practicile funerare etc.). Discuţiile se limitează doar la tipologia pieselor, în special

70 Babeş 1994.

71 Babeş 1994.

72 Franken 1985, 45-46.

ceramica, din toată aria de răspândire ("repertoriul ceramic" al "culturii"), variabilitatea acestora în diferite staţiuni fiind de obicei rezultatul unor decalaje cronologice. Se definesc astfel noi "faze" (Proto-Cernavoda) sau "faciesuri culturale": Radovanu şi Renie II, cu o bază documentară restrânsă la o aşezare şi 3 descoperiri izolate de la Radovanu[73]. Discuţiile se concentrează în jurul cronologiei relative şi absolute, concluziile sunt generale, referitoare în special la "ocupaţii" ("practicarea" agriculturii, a creşterii animalelor şi a unor meşteşuguri). Lipsa unei anumite "manifestări" (în special a mormintelor) din această structură ridică semne de întrebare asupra existenţei unei "culturi". Astfel, stilurile ceramice însoţite de celelalte elemente sunt "culturi"; celelalte (care, de exemplu, nu apar în contexte funerare) rămân stiluri ceramice care fie trebuie să aştepte viitoarele cercetări pentru a întruni caracteristicile unei culturi, fie trebuie incluse în culturile mai bine definite.

Această "unitate" astfel definită duce către o înţelegere redusă a organizării şi structurii sociale din trecut. Abordarea "culturală" ar fi satisfăcătoare dacă scopul arheologiei ar fi doar definirea şi descrierea acestor trăsături ale "unităţii structurale". Se porneşte de la ideea, contrazisă însă de exemple etnografice[74], că identitatea unui grup uman se exprimă teritorial prin trăsături ale culturii materiale[75]. Asocierile diferite de trăsături culturale depind doar de poziţia sitului arheologic faţă de tendinţele de distribuire spaţială a unor obiecte.

Din perspectivă procesualistă, cultura reprezintă mijloacele extra-somatice de adaptare a omului la mediu; este un sistem dinamic compus din subsisteme culturale sau cognitive (ideologice, sociale) şi ecologice care ajută grupurile umane să se adapteze mediului. Cultura este un sistem organizat al ideilor pe care individul trebuie să le cunoască pentru a fi un bun membru al societăţii. Pe scurt, cultura reprezintă structura totală a sistemelor adaptive preistorice[76]. Această abordare a noţiunii de cultură asimilează însă practicile sociale cu simple comportamente materiale; porneşte de la premisa că există un înţeles esenţial al trecutului, cultura materială fiind manifestarea unor entităţi predefinite (de exemplu banda, tribul). Astfel procesualismul caută în particularitatea materialului arheologic legi generale privind procese sociale sau de altă natură prin care omul se adaptează mediului.

Din punctul de vedere al arheologiei contextualiste, cultura materială este privită ca un text cu un sistem de înţelesuri şi semnificaţii care trebuie citit şi interpretat[77]. Cultura este o interpretare a realităţii sociale de către oamenii din trecut, o expresie a lumii ideale, nu oglindire pasivă a societăţii[78]. Din acest punct de vedere importanţa culturii materiale constă nu atât în funcţiile practice ale obiectelor cât în valorile de schimb simbolic ca parte a construcţiei sociale a realităţii: cine foloseşte obiectele şi în ce context social.

Într-o abordare tradiţională culturile devin arii uniforme pe hărţi care maschează dinamica diferită a pieselor, reţeaua de schimb a bunurilor sau ideilor; devin realităţi pasive care pot fi doar descrise. De aceea este nevoie ca acest conglomerat de trăsături care este cultura arheologică să fie demontat în elementele componente[79]. Ceramica este elementul definitoriu al acestei perioade. "Cultura" Cernavoda III reprezintă fie un singur stil ceramic în măsura în care echivalăm trăsăturile acestuia cu "repertoriul ceramic" Cernavoda III definit pe baza analogiilor formale ale unor tipuri ceramice dintr-un anumit spaţiu, selectate după criteriul relevanţei lor "culturale" şi cronologice ("fosile directoare"), fie o noţiune care ascunde de fapt mai multe stiluri ceramice, care urmează a fi stabilite ţinând seama de variabilitatea tipologică din fiecare

[73] Roman 2001, 18, pl. 15-16.
[74] Hodder 1978.
[75] Shennan 1978.
[76] Binford 1962; Stanislawski, Stanislawski 1978, 61-62.
[77] Shanks, Tilley 1989, 2-4.
[78] Hodder 1982, 212-216; Hodder 1993.
[79] Hodder 1978a, 111; Shennan 1978, 134.

staţiune arheologică. Variabilitatea distribuirii unui tip ceramic depinde de modelul şi localizarea centrului de producţie, complexitatea ierarhică a centrelor şi de diferenţe privind mecanismul de schimb[80].

Sunt forme ceramice şi elemente de decor care apar în mai multe staţiuni: castronul bitronconic, uneori decorat cu caneluri în interior (Cârcea, Locusteni, Radomir, Slobozia, Cernavoda, Drama, Durankulak); castronul semisferic (Drama, Radomir, Slobozia); castronul cu corp semisferic, gât cilindric, marginea răsfrântă, uneori decorat cu caneluri pe corp (Dobroteşti, Şimnic, Malu Roşu, Slobozia, Cernavoda, Radomir); vase de agăţat (Dobroteşti, Malu Roşu, Şimnic, Locusteni, Drama); vase cu corp globular, uneori cu 2 torţi pe umăr (Malu Roşu, Şimnic, Locusteni); ceşti (Slobozia, Malu Roşu, Cernavoda, Dobroteşti). În schimb unele tipuri sunt documentate doar într-o singură staţiune: vase cu picior înalt şi capace (Cârcea); cupe (Cernavoda).

Tehnicile de decor şi motivele ornamentale: canelura (Dobroteşti, Şimnic, Malu Roşu, Radomir, Cârcea, Locusteni, Slobozia, Cernavoda, Drama); decorul plastic sub forma unui brâu în relief pe marginea unor vase (Cernavoda, Şimnic, Dobroteşti, Drama, Durankulak) sau a unui sistem 2-3 brâuri sub margine (Durankulak); decorul imprimat sub forma impresiunilor punctiforme (Drama, Dobroteşti, Durankulak, Cârcea); decorul incizat: crestături pe sau sub marginea vaselor (Slobozia, Dobroteşti, Malu Roşu, Almăjel, Şimnic); decor spiralic în stilul Bratislava (Dobroteşti, Cârcea, Radomir); motivul în căpriori (Cârcea, Dobroteşti, Slobozia, Cernavoda, Drama, Durankulak).

Dar stadiul publicării ceramicii pune la îndoială această imagine unitară. Este greu de a delimita diferenţe pe baza a doar 25 de vase întregi sau întregibile şi aproape 400 de cioburi cunoscute din desenele publicate, din care trebuie să scădem de exemplu cele vreo 60 de profile de vase de la Locusteni şi altele de la Durankulak care nu spun nimic. Selecţia materialului pentru publicat a avut la bază criteriul asemănării necesar "încadrării culturale şi cronologice". Se pot observa totuşi elemente care contrazic această imagine unitară; în fond sunt deosebiri între repertoriile ceramice ale aşezărilor mai bine reprezentate prin materialul publicat. La Drama predomină castroanele semisferice decorate cu şiruri de impresiuni punctiforme. Apartenenţa la "cultura" Cernavoda III a aşezării de la Cârcea este asigurată doar de cele câteva fragmente de vase cu torţi "tunel", castroanele decorate cu canelură sau capacul decorat în stilul Bratislava. Predomină însă ceramica incizată cu motive care trimit către "faza" Coţofeni I şi motive incizate sau realizate prin impresiune cu şnurul cu analogii în "complexul" Orlea-Sadovec. Zmeykova doreşte să ilustreze asemănări între formele ceramice de la Durankulak, Mirovci şi din repertoriul Cernavoda III, dar din tabelul tipologic reiese mai degrabă varietatea acestora[81].

Cu toate că ceramica trebuie cercetată la micro-scară pentru a defini centre de producere, stadiul cercetării obligă mai degrabă la extinderea spaţiului geografic pentru surprinderea variabilităţii contextelor în care aceasta apare. Ceramica Cernavoda III a fost pusă în legătură cu repertoriul grupului Boleráz din bazinul mijlociu al Dunării, cu centrul de greutate al răspândirii în Transdanubia şi sud-vestul Slovaciei, bine reprezentate fiind însă şi zonele periferice (Moravia, Cehia, Silezia, Polonia Mică, nord-estul fostei Iugoslavii, estul Austriei). Elementele de legătură cu stilul Cernavoda III sunt asemănarea formală a unor tipuri de vase (castronul bitronconic uneori decorat cu caneluri în interior), decorul canelat, decorul incizat în stil Bratislava, motivul în "căpriori". Deosebirile sunt însă majore. Repertoriul ceramic este mult mai variat, cu o mare diversitate tipologică a formelor (ceşti, căni, castroane, vase de mari dimensiuni),

[80] Hodder 1978b, 225-226.

[81] Zmeykova 2001, 224-234.

cea mai mare parte dintre ele fără analogii în bazinul inferior al Dunării[82]. Există un raport echilibrat între decorul incizat şi cel canelat. Doar în bazinul mijlociu al Dunării apar unele forme speciale - vasele gynaikomorfe, un rython descoperit la Pilismarót[83] şi un "pseudo-kernos" cu 7 guri descoperit la Mödling-Jennyberg[84] - şi vase cu reprezentări zoomorfe (Pilismarót) [85]. Dacă în bazinul inferior al Dunării ceramica provine exclusiv din aşezări, în mediul Boleráz ceramica este depusă în morminte (Pilismarót[86], Fonyod[87], Šošari-Sač, Tolisavac[88], Praga-Bubeneč, Praga-Dejvice[89], Zillingtal, St. Margarethen[90], Grub an der March[91]) sau în aşa-zisele depozite de vase (Polska Cerekiew[92] şi Donnerskirchen[93]). În unele cazuri tipuri ceramice Boleráz aparţin unor contexte cu caracter special. Sub un tumul de la Šošari-Sač, în partea de nord-vest, s-a cercetat un complex de formă rectangulară care consta din pământ ars, un strat de cenuşă de 10 cm grosime, suprapus de un rând de pietre. Complexului îi aparţin mai multe fragmente ceramice şi o figurină antropomorfă feminină[94]. La Kétegyháza, sub tumulul 5, au fost cercetate resturile a 5 vetre dispuse în cerc; pe una din vetre a fost depus un schelet de vită, fără craniu şi membre[95]. Chiar în cadrul stilului Boleráz există variaţii regionale ale distribuţiei tipurilor ceramice. Există, de exemplu, o variantă slovacă diferită de descoperirile din Moravia, caracterizate prin frecvenţa mai mare a ceştilor cu o toartă şi a ceramicii decorate prin împunsături succesive[96]. De la nord spre sud există diferenţe marcate de prezenţa paharelor cu gura în formă de pâlnie şi a vaselor cu "guler".

Se consideră că în Transilvania este caracteristică acestei perioade ceramica tipică "fazei Coţofeni I", folosindu-se argumente bazate pe criterii tipologice (analogii cu ceramica de tip Boleráz) şi stratigrafice, dar şi a asocierii acesteia cu ceramica cu decor canelat[97]. Elementele de legătură dintre stilurile Boleráz şi Coţofeni I sunt unele forme ceramice (ceaşca, cana, vase-sac), decorul canelat şi motive incizate.

Diversitatea repertoriului ceramic al stilului Boleráz în raport cu cel Cernavoda III, departe de a reflecta o migraţie din bazinul inferior în bazinul mijlociu al Dunării, sugerează mai degrabă un raport de centru-periferie. Aria stilului Boleráz reprezintă un centru din care anumite tipuri ceramice se răspândesc în Transilvania şi în bazinul inferior al Dunării. Aceste tipuri, sau ideile legate de o anumită formă sau decor, fac parte din mecanismul de schimb de bunuri. Prezenţa cantitativă şi calitativă a unui anumit tip într-o anumită zonă periferică este în funcţie de distanţa faţă de centru. De exemplu, ceştile, diversificate tipologic, prezente în număr mare în aria Boleráz, apar în cadrul repertoriul stilului Coţofeni I în cantitate mult diminuată pentru ca în bazinul inferior al Dunării să apară cu totul sporadic. Aceeaşi dinamică o au şi unele motive incizate. Dimpotrivă, decorul canelat este mai prezent în bazinul inferior al Dunării, în cadrul stilului Cernavoda III, decât în Transilvania. Trebuie să ţinem seama însă de stadiul diferit al cercetării zonelor din acest spaţiu; trebuie definit modul de producere a ceramicii: dacă fiecare staţiune produce propria ceramică, olarii împărtăşind aceeaşi tradiţie, sau dacă există centre specializate în care fiecare olar produce un repertoriu limitat de vase, asocierea unor forme în aşezări fiind

[82] Compară de exemplu Morintz, Roman 1973, 269 fig. 5 cu Němejcová-Pavúková 1984, 126-127.
[83] Torma 1973, 491 Abb. 5/1; 494.
[84] Pittioni 1954, 199 Abb. 132; Ruttkay 1995, 152.
[85] Torma 1973, 491 fig. 5/2; 494.
[86] Ibidem.
[87] Banner 1956, 28-32, pl. XI-XII.
[88] Govedarica 1997, 150-154.
[89] Pleslová-Štiková 1973, 397.
[90] Ruttkay 1995, 148, 151 Abb. 16/1; 157 nr. 12.
[91] Hahnel 1993, 82-84, pl. 6.
[92] Kozlowski 1973, 170; 172 fig. 3.
[93] Ruttkay 1995, 146, 154.
[94] Govedarica 1997, 150-154.
[95] Ecsedy 1979, 27-28.
[96] Němejcová-Pavúková 1973, 300.
[97] Ciugudean 2000, 52-53; Oanţă 2000; vezi de asemenea Roman 2001, 17.

întâmplătoare, în funcţie de mecanismele de schimb şi de gusturile locale.

Preeminenţa folosirii analogiilor formale necesare definirii unor "graniţe culturale" a determinat poziţia ambiguă a unor regiuni în această perioadă. Transilvania a fost multă vreme tratată ca o pată albă. A fost nevoie de descoperirea asocierii dintre ceramica incizată de tip "Coţofeni I" cu ceramică cu decor canelat de factură Cernavoda III pentru a se umple acest gol. În prezent sectorul văii Dunării cuprins între Giurgiu şi Porţile de Fier dar şi nord-vestul Bulgariei reprezintă o pată albă care se încearcă a fi umplută doar cu staţiunea de la Orlea-*Răcarul Mare* cu material Cernavoda III descoperit în urma cercetărilor de suprafaţă şi încă nepublicat[98] (pl. 1). Până de curând s-a considerat că acestei perioade îi sunt caracteristice descoperirile legate de "aspectul Celei" şi complexul "Orlea-Sadovec", dar unele elemente, de exemplu apariţia cănilor askoidale de tip Zimnicea în tell-ul de la Celei, ar indica o datare mai târzie a acestora[99]. Repertoriul "grupului" sau "aspectului" Celei are o bază redusă: 3 aşezări (Celei, Locusteni, Siliştioara) şi 6 descoperiri izolate doar enumerate în literatură; este posibil ca unele să aparţină grupului Orlea-Sadovec, multe elemente de decor fiind comune ambelor grupe. De altfel, aşezarea de la Locusteni, reprezentată de o singură groapă, este atribuită când "aspectului" Celei, când "complexului" Orlea-Sadovec. Aşezarea eponimă, cercetată sistematic pe suprafaţa de tell păstrată (35 x 10 m), este cunoscută prin două rapoarte de săpătură succinte, cu puţin material publicat"[100]. La fel de firavă este şi documentarea "complexului" Orlea-Sadovec: 4 aşezări (Grojdibodu, Orlea, Kozloduj, Sadovec), o descoperire cu caracter funerar (tumulul 1 de la Tărnava) şi 5 descoperiri izolate (Cârna-*Măgura Fircanii*, Cârna-*Nasta*, Orlea-*Grindul Cremenari*, Orlea-punct neprecizat, Zimnicea). Materialul din aşezările de la Orlea şi Sadovec cercetate prin sondaje restrânse executate în 1947, respectiv 1934-1937, amestecat cu ceramică din alte perioade a fost separat doar pe criterii tipologice. Observaţiile stratigrafice de la Grojdibodu şi Kozloduj sunt limitate de caracterul restrâns al cercetării şi de cantitatea mică de material publicat. Caracteristice pentru repertoriul ceramic al acestor staţiuni sunt unele forme (vasul de agăţat, vasele-askos) şi elemente de decor (decorul plastic care constă în 2-3 brâuri aplicate sub marginea vasului, aplicaţii plastice în formă de boabe de linte, decorul şnurat, o mare varietate de motive incizate) diferite de cele Cernavoda III.

În stadiul actual al cercetării sunt dificil de stabilit trăsăturile care să diferenţieze stilurile Celei şi Orlea-Sadovec, care ocupă aceeaşi arie geografică (pl. 7). Diferenţele constau mai mult într-un raport cantitativ diferit dintre ceramica incizată şi decorul plastic. Prima categorie ceramică predomină în cadrul stilului Orlea-Sadovec; raportul este răsturnat în stilul Celei. La Celei ambele stiluri apar asociate încă din nivelul inferior dar ponderea stilului Orlea-Sadovec creşte treptat în nivelurile următoare. Fie avem de a face cu două stiluri ceramice aflate în raport de succesiune cronologică, fie în această zonă restrânsă există de fapt un singur stil ceramic, nefiind obligatoriu ca în fiecare staţiune să găsim acelaşi raport dintre cele două categorii ceramice. Din cauza stadiului de publicare a materialelor de la Celei deocamdată nu se poate oferi o soluţie sigură.

[98] Morintz, Roman 1969, 63 nota 9.
[99] O privire de ansamblu a descoperirilor de tip Zimnicea la Motzoi-Chicideanu, Olteanu 2000, 23-25.
[100] Bujor 1967; Nica 1982.

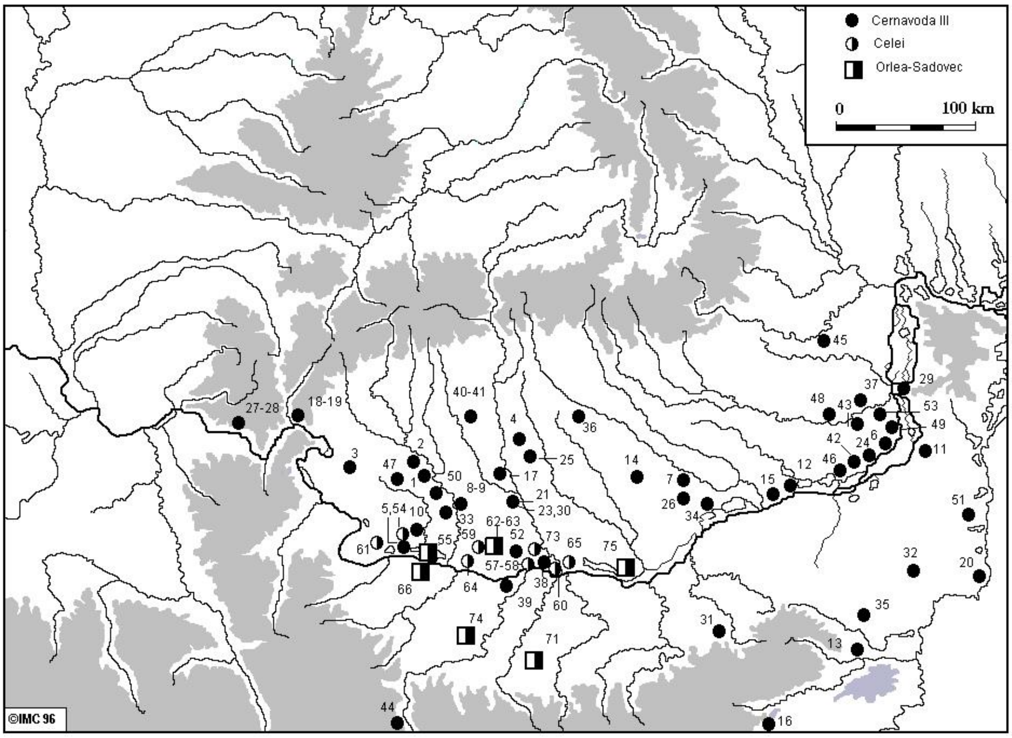

Planşa *7. Stiluri ceramice în Bazinul inferior al Dunării.*
Plate *7. Pottery styles in the lower basin of the Danube.*

Există mai multe posibilităţi de a umple golul din această regiune: fie aşteptăm să fie documentată mai bine ceramica de tip Cernavoda III (de tipul celei amintite mai sus, de la Orlea), fie ceea ce numim stilurile Celei sau Orlea-Sadovec apar în această perioadă şi evoluează ulterior o lungă perioadă sau ar trebui căutate elementele de factură "Coţofeni I" din acest spaţiu, cum ar fi de exemplu vasul de la Ostrov. Dar mai este posibil ca în staţiunile din această arie restrânsă să se întâlnească o mare varietate de forme ceramice şi motive de decor pe care noi le încadrăm tipologic în diferite categorii (Cernavoda III, Celei, Orlea-Sadovec, Coţofeni I). Asocierea acestor stiluri în unele staţiuni (Celei, Cârcea, Locusteni, Bechet) sprijină această concluzie.

"Fenomenul Cernavodă III-Boleráz" este departe de a reflecta o "unitate culturală". Mecanismul de definire al acestei construcţii este asemănător cu cel al definirii unei "culturi". Pe baza unor "fosile directoare" (câteva forme ceramice, torţile tubulare, tehnici de decor, unele motive decorative, figurine antropomorfe) s-a definit o arie uniformă pe hartă în care se cartează alte elemente ale culturii care pot fi doar descrise, singurele interpretări mulţumindu-se doar să explice cauzele apariţiei acestui fenomen. Răspândirea largă a unor tipuri de vase crează impresia unui "orizont" care acoperă ca o pânză un spaţiu imens. Se uită adesea că acest "orizont" are şi o "adâncime" cronologică. Fenomenul Cernavoda III-Boleráz, aşa cum sugerează datele radiocarbon, este de lungă durată. Unele centre de olari pot produce vase care în altă parte au fost scoase din uz. De exemplu, într-o groapă din aşezarea de la Gladnice apare o strachină decorată în stilul Bratislava tipică Boleráz asociată cu

ceramică, inclusiv o sosieră, din faza clasică a grupului Baden[101]. Sub uniformitatea "culturală" din bazinul Dunării mijlocii şi inferioare se ascunde o diversitate de centre de olărit. Vasele pe care noi le includem în diferite "tipuri" sunt produse de olari, unii mai inovatori, alţii care păstrează neschimbată tradiţia o lungă perioadă de timp. În cadrul aceluiaşi tip de vas există variaţii care depind de îndemânarea olarului, de degresanţii folosiţi sau tehnica de ardere. Franken sugerează să ţinem seama de etapele producerii vaselor atunci când se definesc tipologii[102].

Dincolo de această "unitate culturală" există mai multe stiluri ceramice pe care le numim convenţional "Cernavoda III", "Boleráz", "Coţofeni I", "Celei" sau "Orlea-Sadovec" dar în care includem de fapt o mare varietate de forme ceramice şi motive decorative care diferă uneori de la o staţiune la alta. În fond ce asemănări se pot găsi între materialele de la Cernavoda şi cele de la Mödling? Sau între ceramica de la Slobozia şi vasele din depozitul de la Donnerskirchen?

Concluzii

După 30 de ani cunoaştem mai bine "fenomenul Cernavoda III-Boleráz"? Dacă scopul arheologiei este de a acumula material şi de a-l încadra cronologic şi cultural, de a descrie trăsăturile unei culturi arheologice atunci răspunsul este pozitiv. Astăzi cunoaştem mai bine acest "fenomen": baza documentară a crescut, cunoaştem mai multe aşezări şi descoperiri cu caracter funerar, s-au definit faze şi faciesuri noi, metodele de datare absolută au oferit mai multe date. Dacă vrem să ştim cine folosea piesele şi în ce context social, cine producea şi "consuma" ceramica, centrele de producere şi mecanismele de schimb ale acesteia atunci răspunsul este negativ. Un vas în sine poate fi privit doar ca un element de diagnosticare culturală sau cronologică dar poate căpăta şi un înţeles cu condiţia să-i cunoaştem contextul. Dacă înţelegem cultura materială ca un text cu un sistem de înţelesuri şi semnificaţii care trebuie citite atunci cele câteva sute de vase şi fragmente ceramice, cunoscute din publicaţii, diagnosticate "Cernavoda III", lipsite de context, se constituie într-o sumă de cuvinte care nu transmit nimic. Sunt puse laolaltă doar datorită pronunţiei lor asemănătoare. Există în cercetarea arheologică românească credinţa că datoria arheologului este de a aduna "obiectiv" informaţiile, de a le ordona şi de abia apoi pot fi interpretate. Din acest punct de vedere contactul nemijlocit cu materialul arheologic ar fi esenţial[103]; dezbaterea teoretică lipseşte[104]: se consideră adevăruri ceea ce pare de la sine înţeles. Între informaţie şi teorie există însă relaţii de interdependenţă. Săpăm material, dar şi idei. Percepem, înregistrăm, clasificăm şi publicăm informaţia arheologică în funcţie de criterii care sunt fixate teoretic. Abordări teoretice a noţiunii de cultură încep să apară şi la noi[105], privind fie relaţia etnic-cultură materială, fie definiţii alternative, din perspectivă procesualistă sau post-procesualistă. Din păcate pentru arheologia românească ceramica încă înseamnă cronologie, cultură şi de multe ori, etnie[106].

Catalogul descoperirilor

Abrevieri

cerc. de supr. = cercetări de suprafaţă

cerc. sist. = cercetări sistematice

com. = comuna

jud. = judeţul

mat. = materiale

mun. = municipiu

nepubl. = nepublicat

or. = oraş

[101] Govedarica 1997, 154 fig. 5; 155.

[102] Franken 47.

[103] Roman 2000-2001, 171.

[104] Pentru relaţia arheologiei române cu istoria şi pozitivismul vezi: Niculescu 1997; Popovici 1999-2000.

[105] Niculescu 2000; Curta 2001, 6-35; Vulpe 2001.

[106] Ellis 1996, 76-77.

Descoperiri de tip Cernavodă III

1. **Almăj** (România, jud. Dolj)

Punct neprecizat; sondaj 1957; 1964; fragmente ceramice Coţofeni sau Cernavoda III; (Galbenu 1972, 267 fig. 2/1; 268 fig. 3/2-5);

2. **Almăjel** (România, or. Filiaşi, jud. Dolj)

Punct neprecizat; sondaj 1967-1969; materiale Cernavoda III; nepubl.; (Galbenu 1972, 263, 267 fig. 2/3, 6-7);

3. **Almăjel** (România, com. Vlădaia, jud. Mehedinţi)

Valea seacă; săpătură de salvare 1967-1971; aşezare; 1 nivel cu material Cernavoda III care suprapune un nivel Sălcuţa III; nepubl.; (Galbenu 1983);

4. **Bălăneşti** (România, jud. Olt)

Sondaj; mat. Cernavoda III; nepubl.; (Němejcová-Pavúková 1973, nr. 300; Roman 1981, 31 nota 48);

5. **Bechet** (România, jud. Dolj)

Gheţărie ICIL, pe un grind de nisip; sondaj 1978; strat deranjat cu materiale Coţofeni, Cernavoda III, Celei amestecate; nepubl.; (Bujor 1970, 478; Stoia 1979, 356 nr. 12; Leahu ş.a. 1978, 411; Ulanici 1981, 191-192);

6. **Borcea** (România, jud. Călăraşi)

Descoperire Cernavoda III; nepubl.; (Parnic 2001);

7. **Bucşani** (România, jud. Giurgiu)

Pod; cerc. sist. 1998-2001; descoperire izolată; câteva torţi tubulare de tip Cernavoda III descoperite în solul vegetal; (informaţii C. Bem);

8. **Cârcea** (România, com. Coşoveni, jud. Dolj)

Viaduct; cerc. sist. 1966; 1968; 1982; 1987; 1989-1994; aşezare cu materiale Sălcuţa IV şi Cernavoda III; în 1993 s-a cercetat 1 bordei cu mat. Dudeşti perforat de 1 "groapă de cult" cu material Cenavodă III; (Roman 1976, nr. 79; Nica 1989, 252-253; Chronique 1993-1994, 17; Popilian 1994, 263; Nica 1999, 14 fig. 5/15; Nica 2001);

9. **Cârcea** (România, com. Coşoveni, jud. Dolj)

Hanuri; cerc. sist.; aşezare; Cernavoda III; (Nica 2001)

10. **Cerăt** (România, jud. Dolj)

Tell în lunca Desnăţuiului, la 3 Km de localitate; sondaj 1967; 1 nivel cu materiale Coţofeni care suprapune o locuire Sălcuţa; fragmente ceramice Cernavoda III; (Popescu 1968, 678-679; Galbenu 1972, 267 fig. 2/8; Němejcová-Pavúková 1973, nr. 298; Roman 1976, nr. 146);

11. **Cernavoda** (România, jud. Constanţa)

Dealul Sofia; săpături de salvare 1917; 1936; 1954-1962; 1967-1968; 1970; în punctul *a* a fost cercetat un tell gumelniţean şi o aşezare Cernavoda I; punctul *d* aşezare cu 2 niveluri Cernavoda II; în punctul *c*, aşezare Cernavoda III cu depunerea arheologică cu grosimea de 2 m în care au fost delimitate 5 niveluri de locuire; 11 morminte de inhumaţie cu scheletele în poziţie chircită, presărate cu ocru, au fost descoperite la marginea aşezării; (Berciu, Morintz 1957; Berciu, Morintz 1959; Berciu ş.a. 1959; Berciu 1960; Berciu 1961, 135-138; Berciu ş.a. 1961a; Berciu 1964; Morintz, Roman 1968, 92-97; Condurachi ş.a. 1972, harta 6; Berciu ş.a. 1973; Němejcová-Pavúková 1973, nr. 318; Roman 2001);

12. **Cuza-Voda** (România, jud. Călăraşi)

Descoperire de tip Cernavoda III; (Němejcová-Pavúková 1973, nr. 316)

13. Dalgopol (Bulgaria)

Descoperire Cernavoda III; nepubl.; (Zmeykova 2001, 213)

14. Dobroteşti (România, jud. Teleorman)

Lacul lui Cremene; sondaj 1964; aşezare cu o depunere arheologică groasă de 0, 80 m în care au fost delimitate 3 niveluri de locuire cu material unitar; Cernavoda III; (Roman 1966; Păunescu 1966; Morintz, Roman 1968, 81, 82-84 fig. 27-29; Dumitrescu 1969, 91-92 nr. 28; Němejcová-Pavúková 1973, nr. 301);

15. Dorobanţu (România, jud. Călăraşi)

Cerc. de supr.; descoperire izolată; Cernavoda III; (Němejcová-Pavúková 1973, nr. 315);

16. Drama (Bulgaria, okr. Jambol)

Merdžumekja, deal mărginit pe trei laturi de râul Kalnica; cerc. sist. 1997-1999; aşezare Cernavoda III pe panta de est a dealului; 1 nivel gros de 0,35 până la 1,35 m; concentrări de fragmente ceramice şi de bucăţi de chirpic care pot aparţine unor gropi care nu au putut fi surprinse datorită uniformităţii coloristice a solului; o structură din chirpic asociată cu gropi de pari poate fi o locuinţă de formă rectangulară; într-o groapă, la cca 10 m de locuinţă, pe lângă cioburi şi pietre, au apărut resturi de turnare, zgură de cupru şi duze fragmentare din lut; (Lichardus ş.a. 2000, 40-45; Lichardus, Iliev 2001, 166-198);

17. Drăgăneşti-Olt (România, jud. Olt)

Corboaica; cerc. sist. 1992-1994; aşezare de tip tell; în nivelul superior, alături de materiale Coţofeni, Glina şi Verbicioara s-au descoperit şi câteva cioburi de tip Cernavoda III; (Nica ş.a. 1995; Nica 2001, 279, 285 pl. 1/1, 291 pl. 7/12-15);

18. Dubova (România, com. Plavişeviţa, jud. Mehedinţi)

Adăpostul Mic (Moara Dracului); sondaj; aşezare; depunere arheologică cu grosimea de 1 m; puţine cioburi Cernavoda III; materialul şi documentaţia de şantier au dispărut; (Păunescu 1979, 55; Petrescu 2000, 19 nr. 4);

19. Dubova (România, com. Plavişeviţa, jud. Mehedinţi)

Cuina Turcului; cerc. sist. 1964-1969; aşezare; depunere arheologică cu grosimea de 1 m; puţine cioburi Cernavoda III; nepubl.; (Němejcová-Pavúková 1973, nr. 297; Roman, Németi 1978, 41; Petrescu 2000, 19 nr. 4);

20. Durankulak (Bulgaria, okr. Tolbuhin)

Goljam Ostrov; sondaj 1977-1978; aşezare; ceramică de tip Cernavoda III descoperită în nivelul IIa (deranjat de complexe medievale) care suprapune o aşezare Gumelniţa; (Draganov 1990);

21. Fărcaşu de Jos (România, jud. Olt)

Sondaj; descoperire izolată; Cernavoda III; nepubl.; (Nica 2001, 279);

22. Fărcaşu de Sus (România, jud. Olt)

Pe Coastă; descoperire izolată; Cernavoda III; (Nica 2001, 279, 285 pl. 1/1, 295 pl. 11/4, 6, 296 pl. 12/11);

23. Fărcaşu de Sus (România, jud. Olt)

Cimitir; descoperire izolată; Cernavoda III; (Nica 2001, 296 pl. 12/3)

24. Gâldău (România, jud. Călăraşi)

Descoperire Cernavoda III; nepubl.; (Parnic 2001);

25. Ghimpeţenii Noi (România, com. Nicolae Titulescu, jud. Olt)

Cerc. de supr.; cioburi Cernavoda III adunate de pe suprafaţa unui tell; (Trohani, Zorzoliu 1982, 65; 66 fig. 1/1);

26. Ghizdaru (România, jud. Giurgiu)

Cerc. sist. într-o aşezare Latène şi medievală; descoperire izolată: câteva fragmente Cernavoda III; (Berciu ş.a. 1961; Morintz, Roman 1968, 92; Condurachi ş.a. 1972, harta 6; Němejcová-Pavúková 1973, nr. 313);

27. Gornea (România, com. Sicheviţa, jud. Caraş-Severin)

Bişteag; cerc. de supr. 1969; mat. Coţofeni şi Cernavoda III-Boleráz; (Němejcová-Pavúková 1973, nr. 296; Lazarovici 1978, 27; Németi 1989, 231);

28. Gornea (România, com. Sicheviţa, jud. Caraş-Severin)

Locurile Lungi; aşezare în care au fost cercetate 2 gropi cu materiale Cernavoda III-Boleráz şi Coţofeni I; (Lazarovici 1978);

29. Hârşova (România, jud. Constanţa)

Cerc. sist.; descoperire izolată; cioburi Cernavoda III descoperite într-o groapă din perioada romană; (Galbenu 1979);

30. Hotărani (România, jud. Olt)

La turn; descoperire izolată; Cernavoda III; (Nica 2001, 279, 285 pl. 1/1, 296 pl. 12/4);

31. Koprivec (Bulgaria)

Aşezare; un nivel distrus cu ceramică de tip Cernavoda III care suprapune nivele cu materiale neolitice şi Cernavoda I; (Zmeykova 2001);

32. Kragulevo (Bulgaria, okr. Tolbuhin)

Descoperire Cernavoda III; nepubl.; (Draganov 1990, 160; 162; Zmeykova 2001, 213);

33. Locusteni (România, com. Daneţ, jud. Dolj)

Dealul Predeştilor; cerc. sist. 1969-1973; aşezare Coţofeni cu un singur nivel de locuire; în partea de NV a platoului, suprapus de o depunere cu mat. Verbicioara; sub nivelul cu mat. Coţofeni s-au cercetat 2 gropi cu ceramică Cernavoda III şi respectiv Celei, ultima fiind intersectată de 1 groapă care aparţine nivelului Coţofeni; în sectorul B a fost surprins 1 nivel cu mat. Coţofeni care suprapune 1 niv. Starčevo-Criş şi este suprapus la rândul său de 1 nivel Verbicioara; (Tătulea, Nica 1974; Roman 1976, nr. 186, pl. 59-61; 62/1-4; Roman 1976a, 160; Popilian ş.a. 1979, 207; Popilian ş.a. 1980, 254; Nica 1980; Nica 1987; Nica 2001, 279, 285 pl. 1/1, 292-293 pl. 8-9);

34. Malu Roşu (România, jud. Giurgiu)

Sondaj 1965; aşezare; depunere de 0, 25-1 m grosime; Cernavoda III; (Morintz, Roman 1968, 89-91; Condurachi ş.a. 1972, harta 6; Němejcová-Pavúková 1973, nr. 314);

35. Mirovci (Bulgaria, okr. Tolbuhin)

Sondaj 1987-1988; aşezare; nivel cu ceramică de tip Cernavoda III suprapus de un nivel medieval; (Draganov 1990, 162; Zmeykova 2001);

36. Mozacu (România, jud. Argeş)

Cerc. de supr.; descoperire izolată; Cernavoda III; (Němejcová-Pavúková 1973, nr. 302);

37. Ograda (România, jud. Ialomiţa)

Descoperire Cernavoda III; nepubl.; (Parnic 2001);

38. Orlea (România, jud. Olt)

Răcarul Mare; cerc. de supr. 1968; descoperire izolată; fragmente ceramice de tip Cernavoda III; (Morintz, Roman 1969, 63 nota 9);

39. Ostrov (Bulgaria, okr. Vraca)

Blatoto; descoperire izolată, 1 vas atribuit "orizontului cronologic Cernavoda III-Coţofeni I", descoperit în apropierea unei necropole distrusă atribuită culturii Coţofeni; (Nikolov 1964, 71 fig. 5/1; Alexandrov 1993, 47-48, fig. 1/3; Nikolova 1994, 133);

40. Piatra-Olt (România, jud. Olt)

Nucet; descoperire izolată; Cernavoda III; (Lazăr 1998, 13; Nica 1989, 253; Nica 2001, 279, 285 pl. 1/1, 296 pl. 12/2);

41. Piatra-Olt (România, jud. Olt)

Vadul Codii; cerc. supr.; materiale Cernavoda III şi Coţofeni; nepuplicat; (Lazăr 1998, 13);

42. Pietroiu (România, jud. Călăraşi)

Descoperire Cernavoda III; nepubl.; (Parnic 2001);

43. Platoneşti (România, jud. Ialomiţa)

Descoperire Cernavoda III; nepubl.; (Parnic 2001);

44. Radomir (Bulgaria)

Vahovo, pe o terasă neinundabilă a Strumei, la 40 Km V de Sofia; sondaje 1991; aşezare cu "5 orizonturi de construcţie": primul (o groapă) conţine materiale de tip Cernavoda III; al doilea "orizont" conţine materiale cu analogii în descoperirile de tip Orlea-Sadovec şi Baden; celelalte "orizonturi" au materiale cu analogii în culturile Kostolac (al treilea "orizont") şi Vučedol ("orizonturile" patru şi cinci); (Alexandrov 1992; idem 1994);

45. Râmnicelu (România, jud. Brăila)

Sondaj; descoperire izolată; cioburi Cernavoda III; (Němejcová-Pavúková 1973, nr. 317);

46. Roşeţi (România, jud. Călăraşi)

Ferma 7 IAS; săpături de salvare 1987; descoperire izolată; câteva cioburi Cernavoda III descoperite într-o aşezare Cernavoda I; (Munteanu 1995);

47. Sălcuţa (România, jud. Dolj)

Piscul Cornişorului; cerc. sist. 1916-1920; 1947; 1951; aşezare cu 8 niveluri de locuire cu materiale Starčevo-Criş (nivelul 1); Sălcuţa (nivelele 2-6); Sălcuţa IV (nivelele 7-8); cioburi Coţofeni în nivelele 7-8; în asociere cu material Sălcuţa IV apare şi o strachină decorată cu triunghiuri îngropate executate prin canelare; în nivelurile corespunzătoare descoperirilor de tip Sălcuţa IV apar şi fragmente ceramice de tip Orlea-Sadovec; (Berciu 1961, 135-138; 139 fig. 142/9; 314 fig. 136);

48. Slobozia (România, jud. Ialomiţa)

Râpa Bulgarilor, pe ultima terasă a Dunării; sondaje 1959-1960; 1965; aşezare; depunere cu grosimea de 1-2 m, deranjată de locuirile ulterioare; Cernavoda III; (Morintz, Roman 1968, 81-89; Condurachi ş.a. 1972, harta 6; Němejcová-Pavúková 1973, nr. 312);

49. Stelnica (România, jud. Ialomiţa)

Descoperire Cernavoda III; nepubl.; (Parnic 2001);

50. Şimnicu de Jos (România, mun. Craiova, jud. Dolj)

Staţiunea Experimentală; sondaje 1967-1972; aşezare cu 2 niveluri de locuire; au fost cercetate 1 locuinţă parţial distrusă şi 1 vatră; nivelul Cernavoda III suprapune 2 locuinţe Sălcuţa III; în solul arabil apar şi cioburi Coţofeni; (Popescu 1968, 678; idem 1969, 472; Galbenu 1970; Galbenu 1972, 265; 266 fig. 2/2-7; 267 fig. 2/4-5; 268 fig. 3/1; 269 fig. 4; Němejcová-Pavúková 1973, nr. 299; Galbenu 1975; Nica 2001, 279, 285 pl. 1/1, 291 pl. 7/1-11);

51. Tuzla (România, jud. Constanţa)

Descoperire de tip Cernavoda III; (Němejcová-Pavúková 1973, nr. 319);

52. Vădastra (România, jud. Dolj)

Dealul Cişmelei; descoperire izolată; Cernavoda III; (Nica 2001; 279, 285 pl. 1/1, 290 pl. 6/12-13)

53. Vlădeni (România, jud. Ialomiţa)

Descoperire Cernavoda III; nepubl.; (Parnic 2001);

Descoperiri de tip Celei şi Orlea-Sadovec

54. Bechet (România, jud. Dolj)

Gheţărie ICIL, pe un grind de nisip; sondaj 1978; strat deranjat cu materiale Coţofeni, Cernavoda III, Celei amestecate; (Bujor 1970, 478; Stoia 1979, 356 nr. 12; Leahu ş.a. 1978, 411; Ulanici 1981, 191-192);

55. Cârna (România, com. Goicea, jud. Dolj)

Măgura Fircanii, pe *Grindul Branişte*; descoperire fortuită 1956; presupus mormânt de inhumaţie în tumul; craniul defunctului ar fi fost presărat cu ocru; au fost adunate de pe plaja Lacului Bistreţ 1 askos, 1 castron întreg şi altul fragmentar; sondaj 1956 (50 x 2 m); nu a fost depistat un strat de cultură; mormântul a fost atribuit grupului Orlea-Sadovec; (Bichir 1958; idem 1959, 276-278);

56. Cârna (România, com. Goicea, jud. Dolj)

Nasta (Bazinul 4); cerc. de supr.; 1983-2000; descoperire izolată; fragmente ceramice de tip Orlea-Sadovec şi Coţofeni; (Motzoi-Chicideanu ş.a. 2000);

57. Celei (România, or. Corabia, jud. Olt)

Tell pe terasa inferioară a Dunării, distrus parţial de apele Dunării şi deranjat de o tranşee militară; s-a păstrat intactă o suprafaţă de 35 x 10 m; cerc. sist. 1957-1958 (7 secţiuni); 1976-1977 (1 suprafaţă 10 x 4 m, lângă turnul de SV al cetăţii de la Sucidava); aşezare atribuită aspectului Celei cu un strat gros de 2,50 m, format din fie din 4-6 niveluri de locuire, delimitate în cursul vechilor săpături, fie din 11 niveluri de refacere a locuinţelor, grupate în "nivelurile inferioare" (2a-2g) şi "superioare" (1a-1c), pe baza săpăturilor din 1976-1977; lângă locuinţa nr. 4, la 2 m adâncime s-a descoperit un tezaur format dintr-un pandantiv semilunar din aur şi 2 inele de buclă din argint, toate depuse într-un askos; (Bujor 1967; Morintz, Roman 1968, 98-100; Comşa 1967, 218; Bujor 1970; Condurachi ş.a. 1972, harta 6; Němejcová-Pavúková 1973, nr. 307; Roman 1974, 163 fig. 5/1-2; 164; Nica 1982; idem 1988);

58. Corabia (România, jud. Olt)

Descoperire de tip Celei; (Bujor 1970, 479; Němejcová-Pavúková 1973, nr. 308);

59. Dăbuleni (România, jud. Dolj)

Descoperire de tip Celei; (Bujor 1970, 479; Němejcová-Pavúková 1973, nr. 303);

60. Gârcov (România, jud.)

Descoperire de tip Celei; (Bujor 1970, 479; Němejcová-Pavúková 1973, nr. 310);

61. Ghidici (România, com. Piscu Mare, jud. Dolj)

Descoperire izolată; cioburi de tip Celei descoperite în aşezarea cu nivele Gârla Mare şi Basarabi; nepubl.; (Nica 2001, 279);

62. Grojdibodu (România, jud. Olt)

Coasta lui Cuzma; sondaj 1978; 1980; aşezare cu 2 niveluri de locuire; nivelului I (inferior) îi aparţin 1 bordei şi 1 groapă, iar nivelului II 2 gropi; Orlea-Sadovec; (Chicideanu 1983);

63. Grojdibodu (România, jud. Olt)

Punct neprecizat; descoperire de tip Celei; (Bujor 1970, 479; Němejcová-Pavúková 1973, nr. 305);

64. Ianca (România, jud. Olt)

Descoperire de tip Celei; (Bujor 1970, 479; Němejcová-Pavúková 1973, nr. 304);

65. Islaz (România, jud.)

Descoperire de tip Celei; (Bujor 1970, 478);

66. Kozloduj (Bulgaria, okr. Vraca)

Kilera; sondaj 1985; descoperire Orlea-Sadovec; se mai aminteşte existenţa unui nivel Coţofeni II-III; (Alexandrov 1990, 64; 66; pl. 46/9)

67. Locusteni (România, com. Daneţ, jud. Dolj) vezi nr. 33

68. Orlea (România, jud. Olt)

Grindul lui Iancu Muşat; sondaje 1947; 1960; depunere cu mat. Coţofeni deranjată; fragmente ceramice decorate prin incizie; o parte din acest mat., decorat cu 1-4 brâuri în relief, impresiuni triunghiulare şi circulare şi cu şnurul răsucit, a fost inclus în complexul Orlea-Sadovec; (Comşa, 1967, 218; Morintz, Roman 1968, 103; Bujor 1970, 479; Condurachi ş.a. 1972, harta 6; Roman 1976a; Němejcová-Pavúková 1973, nr. 306, 311);

69. Orlea (România, jud. Olt)

Grindul Cremenari; sondaj 1947; aşezare cu material amestecat datorită inundaţiilor; mat. Celei; (Berciu 1939, 76; Comşa 1967, 218; Morintz, Roman 1968, 104; Bujor 1970, 479; Condurachi ş.a. 1972, harta 6; Roman 1976, 147-149)

70. Orlea (România, jud. Olt)

Punct neprecizat; fortuit; 1 strachină fragmentară cu o toartă tubulară, decorată cu şnurul, un vas de agăţat şi un askos; (Morintz, Roman 1968, 104-105);

71. Sadovec (Bulgaria, okr. Pleven)

Golemanovo Kale, pe malul nordic al râului Vit; cerc. sist. 1934-1937; fortificaţie medievală; strat deranjat cu mat. ceramic din eneolitic (cultura Sălcuţa), Bronz timpuriu şi târziu,diferenţiat doar pe criterii tipologice; o parte din acest mat.,cu analogii la Orlea-*Grindul lui Muşat* a fost atribuit complexului Orlea-Sadovec; (Todorova-Simeonova 1968, 15-63, pl. 3-19; Roman 1976a, 163; Alexandrov 1990, 64, 66; pl. 46/1-8);

72. Sălcuţa (România, jud. Dolj)

Piscul Cornişorului; cerc. sist. 1916-1920; 1947; 1951; aşezare cu 8 niveluri de locuire cu materiale Starčevo-Criş (nivelul 1); Sălcuţa (nivelele 2-6); Sălcuţa IV (nivelele 7-8); cioburi Coţofeni în nivelele 7-8; în asociere cu material Sălcuţa IV apare şi o strachină decorată cu triunghiuri îngropate executate prin canelare; în nivelurile corespunzătoare descoperirilor de tip Sălcuţa IV apar şi fragmente ceramice de tip Orlea-Sadovec; (Berciu 1961, 135-138; 139 fig. 142/9; 314 fig. 136);

73. Siliştioara (România, or. Corabia, jud. Olt)

Sondaj 1964; aşezare cu depunerea groasă de 1 m; au fost delimitate 2 niveluri pe baza unor pete de arsură; mat. Cernavoda III; la partea superioară a depunerii s-au găsit cioburi Coţofeni; (Comşa 1967; Morintz, Roman 1968, 100-103; Dumitrescu 1969, 91 nr. 25; Comşa 1970, 476; Němejcová-Pavúková 1973, nr. 309; Parzinger 1993, 88-90);

74. Târnava (Bulgaria. Vraca okr.)

Cerc. sist. 1964-1969; 3 tumuli; tumulul nr. I conţine 10 morminte (8 de inhumaţie şi 2 de incineraţie); M.1 şi M.5 aveau în inventar vase de factură Coţofeni şi Orlea-Sadovec, cu analogii la Măceşu de Jos; tumulul nr. II conţinea 1 mormânt de incineraţie, iar tumulul nr. III, 2 morminte de inhumaţie; (Nikolov 1976; Roman 1981, 33; Panajotov 1989, 84-94);

75. Zimnicea (România, jud. Teleorman)

Sectorul C18, mamelon la 1 Km N de terasa Dunării; cerc. sist. 1970-1973; necropolă de inhumaţie ;53 de morminte, un alt mormânt M54 fiind descoperit în sectorul C19; grupul Zimnicea; în urma unor cerc. de supr., în zona necropolei au fost descoperite materiale de tip Orlea-Sadovec; (Alexandrescu 1974; Roman 1976a, 163);

BIBLIOGRAFIE

Alexandrescu 1974

Alexandrina Alexandrescu, *La nécropole du Bronze Ancien de Zimnicea (dép. de Teleorman)*, Dacia N.S. 18, 1974, 79-93.

Alexandrov 1990

Stefan Alexandrov, Cultura Coţofeni în Bulgaria, rezumatul tezei de doctorat, Universitatea din Bucureşti, Facultatea de Istorie-Filosofie, 1990.

Alexandrov 1993

Stefan Alexandrov, *Date noi despre epoca bronzului timpuriu în Bulgaria de vest*, Thraco-Dacica 14, 1993, 47-50.

Alexandrov 1994

Stefan Alexandrov, *The Prehistoric site of Radomir-Vahovo: some problems of the Early Bronze Age in south-western Bulgaria (northern connections)*, Relations Thraco-Illyro-Helléniques, Bucureşti, 1994, 117-129.

Alram-Stern 2001

Eva Alram-Stern, *Kontinuität und Diskontinuität im Chalkolithikum und der beginnenden Frühbronzezeit Südgriechenlands*, in *Cermavoda III-Boleráz*, 89-108.

Babeş 1994

Mircea Babeş, *Cultură*, în Enciclopedia arheologiei şi istoriei vechi a României, I, Bucureşti, 1994, 390.

Banner 1956

János Banner, Die Péceler Kultur, Budapesta, 1956.

Behrens 1973

Hermann Behrens, *Die Salzmünde Gruppe der mittledeutschen Trichterbecherkultur und die nordwestlichen Ausstrahlungen der Badener Kultur*, SympBaden, 23-30.

Berciu 1960

Dumitru Berciu, în Istoria României, I, Bucureşti, 1960, 71-82.

Berciu 1961

Dumitru Berciu, Contribuţii la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări, Bucureşti, 1961.

Berciu1964

Dumitru Berciu, *Quelques données préliminaires concernant la civilisation de Cernavodă*, SlovArch 12.1, 1964, 269-280.

Berciu, Morintz 1957

Şantierul arheologic Cernavoda (reg. Constanţa, r. Medgidia), Materiale 3, 1957, 83-92.

Berciu, Morintz 1959

Dumitru Berciu, Sebastian Morintz, *Săpăturile de la Cernavoda*, Materiale 5, 1959, 99-114.

Berciu ş.a. 1959

Dumitru Berciu, *Săpăturile de la Cernavoda*, Materiale 6, 1959, 95-105.

Berciu ş.a 1961

Dumitru Berciu ş.a, *Săpăturile de informare de la Gostinu şi Ghizdaru (Giurgiu)*, Materiale 7, 1961, 291-296.

Berciu ş.a. 1961a

Dumitru Berciu, Sebastian Morintz ş.a., *Şantierul Cernavoda*, Materiale 7, 1961, 49-55.

Berciu ş.a. 1973

Dumitru Berciu, Sebastian Morintz, Petre Roman, *Cultura Cernavoda II. Aşezarea din sectorul b de la Cernavoda*, SCIV 24.3, 1973, 373-405.

Bichir 1958

Gheorghe Bichir, *Un mormânt cu ocru la Cârna*, SCIV 9.1, 1958, 101-109.

Bichir 1959

Gheorghe Bichir, *Cercetări arheologice pe grindurile din apropierea comunei Cârna (r. Gura Jiului, reg. Craiova)*, Materiale 5, 1959, 275-282.

Binford 1962

Lewis Binford, *Archaeology as anthropology*, American Antiquity 28, 217-225.

Bojadžiev 1992

J. Bojadžiev, *Probleme der Radiokohlenstoffdatierung der Kulturen des Spätä-neolithikums und der Frühbronzezeit*, StPraehistSofia 11-12, 1992, 299-406.

Bojadžiev 1998

Javor Bojadžiev, *Radiocarbon dating from Southeastern Europe*, M. Stefanovich u.a. (Hrsg.), James Harvey Gaul-in memoriam,

In the steps of James Harvey Gaul, I, Sofia, 1998, 349-370.

Bondár 2001

Mária Bondár, *L'état des recherches sur la culture de Baden en Hongrie (les découvertes récentes concernant la période ancienne)*, in *Cernavoda III-Boleráz*, 437-458.

Bujor 1967

Expectatus Bujor, *Aşezarea de la Celei din perioada de tranziţie spre epoca bronzului*, RevMuz 4.3, 1967, 211-216.

Bujor 1970

Expectatus Bujor, *Contribution à l'étude de la période de transition du néolithique à l'âge du bronze, d'après les fouilles archéologiques effectuées à Celei*, Actes du VIIe Congrès International des sciences préhistoriques et protohistoriques, Prague, 477-479.

Capitani, Leuzinger 2001

Annick de Capitani, Urs Leuzinger, *Arbon-Bleiche 3. Eine jungsteinzeitliche Seeufersiedlung am Schweizerischen Bodenseeufer aus dem frühen 34 Jh.v.Chr.*, in *Cernavoda III-Boleráz*, 721-732.

Cernavoda III-Boleráz

P. Roman, Saviana Diamandi (Hrsg.), Cernavoda III-Boleráz. Ein vorgeschichtliches Phänomen zwischen dem Oberrhein und der unteren Donau, Studia Danubiana, Series Symposia, Bucureşti, 2001.

Chicideanu 1983

Ion Chicideanu, *Săpăturile arheologice de la Grojdibodu (jud. Olt)*; Materiale 15, 1983, 98-102.

Chronique 1993-1994

Chronique des fouilles et des decouvertes 1993-1994, Bulletin de Thracologie 3, 1996, 7-44.

Ciugudean 2000

Horia Ciugudean, Eneoliticul final în Transilvania şi Banat: cultura Coţofeni, Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica 26, Timişoara, 2000.

Comşa 1967

Eugen Comşa, *Unele date cu privire la sfârşitul perioadei de trecere de la epoca neolitică la epoca bronzului în sud-estul Olteniei (în lumina săpăturilor de la Siliştioara)*, SCIV 18.1, 1967, 207-221.

Comşa 1970

Eugen Comşa, *La période de transition du néolithique à l'âge du bronze sur le territoire roumaine*, Actes du VIIe Congrès International des sciences préhistoriques et protohistoriques, Praga, 1970, 474-476.

Condurachi ş.a. 1972

Emil Condurachi, Vladimir Dumitrescu, Mircea D. Matei, Harta arheologică a României, Bucureşti, 1972.

Curta 2001

Florin Curta, The Making of Slavs. History and Archaeology of the Lower Danube Region c. 500-700, Cambridge, 2001.

Draganov 1990

Veselin Draganov, *Kulturata Černavoda III na teritorijata na Bălgaria i po zapadnoto černomorsko krajbrejie*, Dobrudža 7, 1990, 156-179.

Dumitrescu 1969

Vladimir Dumitrescu, *Fouilles archéologiques en Roumanie-1965*, Bulletin d'Archéologie Sud-Est Européenne 1, 1969, 83-114.

Ecsedy 1979

István Ecsedy, The People of the pit-grave kurgans in Eastern Hungary, Budapest, 1979.

Ellis 1996

Linda Ellis, *Cultural boundaries and human behaviour: method, theory and Late Neolithic ceramic production in the Carpathian-Pontic region*, Gh. Dumitroaia, D. Monah (ed.), Cucuteni aujourd'hui, 75-87.

Forenbaher 1993

S. Forenbaher, *Radiocarbon dates and absolute chronology of the Central Europe Early Bronze Age*, Antiquity 67, 1993.

Franken 1985

H.J. Franken, *Pot making in antiquity and the "ceramic horizon" in archaeology*, A. Van As ş.a., Contributions to the study of pottery technology, Leiden, 1985.

Gabriel 2001

Utta Gabriel, *Eine neue Schichtweise des "Vor-Trojanischen Horizontes". Ergebnisse*

der Ausgrabungen am Kumtepe 1993-1995, in *Cernavoda III-Boleráz*, 84-87.

Galbenu 1970

Doina Galbenu, *Un aspect al perioadei de trecere de la neolitic la epoca bronzului descoperit la Şimnic*, Aluta 1, 1970, 45.

Galbenu 1972

Doina Galbenu, *Câteva probleme ale perioadei de trecere de la neolitic la epoca bronzului în Oltenia*, SCIV 23.2, 1972, 263-270.

Galbenu 1975

Doina Galbenu, *Aşezările neolitice de la Şimnic*, CAMNI 1, 1975, 9-43.

Galbenu 1979

Doina Galbenu, *Săpături în tell-ul de la Hârşova, jud. Constanţa*, CAMNI 3, 1979, 3-9.

Galbenu 1983

Doina Galbenu, *Aşezarea de tip Sălcuţa de la Almăjel, jud. Mehedinţi*, CAMNI 6, 1983, 143-158.

Görsdorf, Bojadžiev 1996

J. Görsdorf, J. Bojadžiev, *Zur absoluten Chronologie der bulgarischen Urgeschichte. Berliner 14C- Datierungen von bulgarischen archäologischen Fundplatzen*, Eurasia Antiqua 2, 1996, 105-173.

Govedarica 1997

Blagoje Govedarica, *Cernavoda III-Boleráz Funde im Westbalkan*, Cornelia Becker u.a. (Hrsg.), Χρονος. Beiträge zur prähistorischen Archäologie zwischen Nord-und Südosteuropa. Festschrift für Bernhard Hänsel, Studia honoraria 1, Espelkamp, 1997, 149-156.

Govedarica 2001

Blagoje Govedarica, *Die Funde vom Typ Cernavoda III-Boleráz im ehemaligen Jugoslawien*, in *Cernavoda III-Boleráz*, 358-368.

Hahnel 1993

Bernhard Hahnel, *Spätneolithische Gräber in Österreich*, Fundberichte aus Österreich 31, 1993, 79-87.

Harţuche 2001

Nicolae Harţuche, *L'établissement de Râmnicelu dans la problèmatique de la fin de l'énéolithique et du début de la transition au Bas-Danube*, in *Cernavoda III-Boleráz*, 262-276

Hodder 1978

Ian Hodder, *Simple correlations between material culture: a review*, Ian Hodder (ed.), The Spatial Organisation of Culture, London, 1978, 3-24.

Hodder 1978a

Ian Hodder, *The spatial structure of material 'cultures': a review of some of the evidence*, Ian Hodder (ed.), The Spatial Organisation of Culture, London, 1978, 93-111.

Hodder 1978b

Ian Hodder, *Social organisation and human interraction: the development of some tentative hypotheses in terms of material culture*, Ian Hodder (ed.), The Spatial Organisation of Culture, London, 1978, 199-269.

Hodder 1982

Ian Hodder, The Present Past. An Introduction to Anthropolgy for archaeologist, London, 1982.

Hodder 1993

Ian Hodder, Reading the past. Current aproaches to interpretation in archaeology, Cambridge, 1993.

Ilčeva 2001

Valka Ilčeva, Le village préhistorique de Hotnica-Vodopata, in *Cernavoda III-Boleráz*, 199-212.

Jevtić 2001

Miloš Jevtić, *On the stratigraphy of the Cernavodă III-Boleráz finds from the Djerdap area*, in *Cernavoda III-Boleráz*, 330-341.

Kalicz 1973

Nándor Kalicz, *Über die chronologischen Stellung der Balaton-Gruppe in Ungarn*, SympBaden, 131-165.

Kalicz 2001

Nándor Kalicz, *Die Protoboleráz-Phase an der Grenze von zwei Epochen*, in *Cernavoda III-Boleráz*, 385-435.

Kozlowski 1973

J.K. Kozlowski, *Le probleme de la périodisation de la civilisation de la céramique cannelée en Pologne*, SympBaden, 167-185.

Lazarovici 1978

Gheorghe Lazarovici, în Gh. Lazarovici, N. Tasić (ed.), Comori arheologice în regiunea Porţile de Fier, Bucureşti, 1978.

Lazăr 1997

Simona Lazăr, *Câteva consideraţii cu privire la aşezările preistorice de la Piatra Olt*, jud. Olt, ArhOlt 12, 1997, 13-21.

Leahu ş.a. 1979

Valeriu Leahu ş.a., *Raport asupra cercetărilor arheologice din anul 1978 ale MIRSR în cadrul Şantierului Naţional Turnu-Măgurele*, Materiale 13, 1979, 411-412.

Leben 1973

Franc Leben, *Zur Kenntnis der Lasinja-Kultur in Slowenien*, SympBaden, 187-197.

Lichardus ş.a. 2000

Jan Lichardus, Alexander Fol, Ljudmil Getov, François Bertemes, Rudolf Echt, Rumen Katinčarov, Ilija Krăstev Iliev, Forschungen in der Mikroregion von Drama (Südostbulgarien). Zusammenfassung der Hauptergebnisse der bulgarisch-deutschen Grabungen in der Jahren 1983-1999, Bonn, 2000.

Lichardus, Iliev 2001

Jan Lichardus, Ilja Krastev Iliev, *Die Cernavoda III-Siedlung von Drama-Merdžumekja in Südostbulgarien und ihre Bedeutung für Südosteuropa*, in *Cernavodă III-Boleráz*, 166-198.

Mantu 1995

Cornelia-Magda Mantu, *Câteva consideraţii privind cronologia absolută a neo-eneoliticului din România*, SCIVA 46.3-4, 1995, 213-235.

Maran 1997

Joseph Maran, *Neue Ansätze für die Beurteilung der balkanisch-ägäischen Beziehungen im 3 Jt.v.Chr.,* The Thracian World at the crossroads of civilisations I, Bucharest, 1996, 171-192.

Maran 1998

Joseph Maran, *Die Badener Kultur und der ägäisch-anatolische Bereich. Eine Neubewertung eines alten Forschungsproblems*, Germania 76.2, 1998, 497-525.

Maran 2001

Joseph Maran, *Zur Westausbreitung von Boleráz-Elementen in Mitteleuropa*, in *Cernavoda III-Boleráz*, 733-752.

Matuschik 2001

Irenäus Matuschik, *Boleráz und Baden aus Sicht des südbayerischen Spätneolithikums, zugleich ein Beitrag zur Genese der Chamer-Kultur*, in *Cernavoda III-Boleráz*, 673-720.

Merpert, Georgiev 1973

Nikolai Merpert, Georgi Georgiev, *Poselenie Ezero i ego mesto sredi pamjatnikov rannego bronzovogo veka vostočnoi Evropi*, SympBaden, 215-257.

Morintz, Roman 1968

Sebastian Morintz, Petre Roman, *Aspekte des Ausgangs des Äneolithikums und der Übergangsstufe zur Bronzezeit im Raum der Niederdonau*, Dacia N.S. 12, 1968, 45-128.

Morintz, Roman 1969

Sebastian Morintz, Petre Roman, *Über die Chronologie der Übergangszeit vom Äneolithikum zur Bronzezeit in Rumänien*, Dacia N.S. 13, 1969, 61-71.

Morintz, Roman 1970

Sebastian Morintz, Petre Roman, *Cu privire la cronologia perioadei de tranziţie de la eneolitic la epoca bronzului în România*, SCIV 21.4, 1970, xxx. 1236

Morintz, Roman 1973

Sebastian Morintz, Petre Roman, *Über die Übergangsperiode vom Äneolithikum zur Bronzezeit in Rumänien*, SympBaden, 259-279.

Motzoi-Chicideanu, Olteanu 2000

Ion Motzoi-Chicideanu, Gheorghe Olteanu, *Un mormânt în cistă din piatră descoperit la Văleni-Dâmboviţa*, SCIVA 51.1-2, 2000, 3-70.

Motzoi-Chicideanu ş.a. 2000

Ion Motzoi-Chicideanu, Monica Şandor-Chicideanu, Sorin Oanţă, *Cercetările arheologice din zona Lacului Bistreţ. Campaniile 1983-1996*, European Archaeology-online, 2000, www.archaeology.ro

Munteanu 1995

Mircea Munteanu, *Urme materiale ale culturii Cernavodă I din punctul "Ferma 7*

IAS Roşeţi" (jud. Călăraşi), Cercetări arheologice în aria nord-tracă 1, 1995, 59-61.

Němejcová-Pavúková 1973

Viera Němejcová-Pavúková, *Zur Ursprung und Chronologie der Boleráz-Gruppe*, SympBaden, 1973

Nemejcová-Pavúková 1984

Viera Nemejcová-Pavúková, *K problematike trvania u konca bolerázskej skupiny na slovensku*, SlovArch 32.1, 1984, 75-146.

Németi 1989

Ioan Németi, *Descoperiri de tip Cernavodă III- Boleráz din nord-vestul R.S. România*, SympThr 7, 1989, 231.

Németi 2001

János Németi, *Cernavodă III-Boleráz finds in North-West Romania*, in *Cernavoda III-Boleráz*, 299-329.

Neustupný 1973

Evžen Neustupný, *Die Badener Kultur*, SympBaden, 317-352.

Nica 1980

Marin Nica, *Contributions à la connaissance de la civilisation de Verbicioara en Oltenie*, Actes CIT 1, 1980, 89-93.

Nica 1982

Marin Nica, *Locuirea preistorică de la Sucidava-Celei din perioada de trecere de la neolitic la epoca bronzului*, Oltenia 4, 1982, 15-37.

Nica 1987

Marin Nica, *Noi dovezi de continuitate în evoluţia civilizaţiilor epocii bronzului în Oltenia*, SympThr 5, 1987, 109.

Nica 1988

Marin Nica, *Date noi despre tell-ul preistoric de la Sucidava-Celei din perioada de trecere de la eneolitic la epoca bronzului*, SympThr 6, 1988, 26-27.

Nica 1989

Marin Nica, *Noi descoperiri ale epocii bronzului în Oltenia*, SympThr 7, 1989, 252-253.

Nica 1999

Marin Nica, *Câteva date despre sistemul de protecţie şi apărare al aşezărilor preistorice de la Cârcea, "Hanuri" şi "Viaduct"*, Oltenia 11, 1999, 5-17.

Nica 2001

Marin Nica, *Zur Cernavodă III-Kultur in Oltenien*, in *Cernavodă III-Boleráz*, 279-298.

Nica ş.a. 1995

Marin Nica, Christian Schuster, Traian Zorzoliu, *Cercetările arheologice în tell-ul gumelniţeano-sălcuţean de la Drăgăneşti-Olt, punctul "Corboaica", campaniile din anii 1993-1994*, Cercetări arheologice în aria nord-tracă 1, 1995, 11-45.

Niculescu 1997

Gheorghe Alexandru Niculescu, Interpretarea fenomenelor etnice de către istorici şi arheologi. Pericolele argumentaţiei mixte, In honorem emeritae Ligiae Bârzu. Timpul istoriei I, Memorie şi patrimoniu, Bucureşti, 1997, 63-69.

Niculescu 2000

Alexandru Niculescu, *The material dimension of ethnicity*, New Europe College Yearbook (1997-1998), Bucureşti, 2000, 203-262.

Nikolov 1964

Bogdan Nikolov, *Selišta i nekropoli ot bronzovata epoha vav Vračansko*, ArheologijaSofia 6.2, 1964, 69-77.

Nikolov 1976

B. Nikolov, *Mogilni pogrebenija ot rannobronzovata epoha pri Tărnava i Kneža, vračaiski okrag*, ArheologijaSofia, 1976, xxx1657"

Nikolova 1994

Lolita Nikolova, *On the Early Bronze Age burial rites in the Bulgarian lands*, Relations Thraco-Illyro-Helléniques, Bucarest, 1994, 130-140.

Nikolova 2000

Lolita Nikolova, The Yunatsite culture. Periodization, chronology and synchronizations, K. Leshtakov (ed.), Reports of Prehistoric Research Projects 2-3 (1999), Sofia, 2000, 33-97.

Nikolova 2001

Lolita Nikolova, *Approach to the genesis and initial development of the Early Bronze Age cultures in the Lower Danube Basin and the Southern Balkans*, in *Cernavodă III-Boleráz*, 236-260.

Oanţă 1996

Sorin Oanţă, *Colin Renfrew, L'Énigme indo-européenne. Archéologie et langage, Paris, 1995*, SCIVA 47.2, 1996, 231-232.

Oanţă 2000

Sorin Oanţă, *Probleme ale eneoliticului târziu din bazinul Dunării mijlocii şi inferioare*, Romanian Journal of Archaeology 1, 2000, www.archaeology.ro.

Panajotov 1989

I. Panajotov, Jamnata kultura v bulgarskite zemi, Razkopki i proucvanija 21, 1989.

Parnic 2001

Valentin Parnic, *Découvertes Cernavodă III dans le département de Călăraşi*, in *Cernavodă III-Boleráz*, 278.

Parzinger 1993

Hermann Parzinger, Studien zur Chronologie und Kulturgeschichte der Jungstein-, Kupfer- und Fühbronzezeit zwischen Karpaten und mittlerem Taurus, Mainz am Rhein, 1993.

Patay 1973

Pál Patay, *Probleme der Beziehungen der Bodrogkeresztúrer und der Badener Kultur*, SympBaden, 353-365.

Pavelčik 1973

Jiři Pavelčik, *Zur Problematik der mährischen kannelierten Keramik*, SympBaden, 367-391.

Pavelčik 2001

Jiři Pavelčik, *Die Kerne der Boleráz-Stufe in Ost-und Südmähren*, in *Cernavodă III-Boleráz*, 623-640.

Pavúk 2001

Juraj Pavúk, Hausgrundriß und Furchenstichkeramik der Gruppe Bajč-Retz aus Čataj in der Slowakei, in *Cernavodă III-Boleráz*, 563-578.

Păunescu 1966

Alexandru Păunescu, *Consideraţii asupra materialului litic din complexul cultural de la Dobroteşti*, SCIV 17.3, 1966, 465-471.

Păunescu 1979

Alexandru Păunescu, *Cercetările arheologice de la Cuina Turcului-Dubova (jud. Mehedinţi)*, Tibiscus 5, 1979, 11-56.

Petrescu 2000

Sorin M. Petrescu, Locuirea umană a peşterilor din Banat până în epoca romană, Timişoara, 2000.

Pittioni 1954

Richard Pittioni, Urgeschichte des österreichischen Raumes, Wien, 1954.

Pleslová-Štiková 1973

E. Pleslová-Štiková, *Die Kultur mit kannelierter Keramik in Böhmen*, SympBaden, 393-425.

Popescu 1968

Dorin Popescu, *Săpăturile arheologice din Republica Socialistă România în anul 1967*, SCIV 19.4, 1968.

Popescu 1969

Dorin Popescu, *Săpăturile arheologice din Republica Socialistă România în anul 1968*, SCIV 20.3, 1969, 575-586.

Popilian 1994

Gheorghe Popilian, *Activitatea filalei din Craiova a Institutului Român de Tracologie*, Thraco-Dacica 15.1-2, 1994, 263-264.

Popovici 1999-2000

Dragomir Popovici, *Note pentru o viitoare şi necesară istoriografie a arheologiei româneşti (I)*, Buletinul Muzeului "Teohari Antonescu" 5-6, Giurgiu, 17-22.

Renfrew 1973

Colin Renfrew, *The Aegean and the Balkans at the close of the Neolithic period (the evidence of Sitagroi),* SympBaden, 427-440.

Renfrew 1995

Colin Renfrew, *L'Énigme indo-européenne. Archéologie et langage*, Paris, 1995.

Roman 1966

Petre Roman, *Un nou aspect cultural de la începutul epocii bronzului (complexul de la Dobroteşti)*, SCIV 17.3, 1966, 445-463.

Roman 1973

Petre Roman, *Modificări structurale ale culturilor eneoliticului final din regiunea carpato-danubiană*, Banatica 2, 1973, xxx., 0021"

Roman 1974

Petre Roman, *Das Problem der "schnurverzierten" Keramik in Südosteuropa*,

Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte 58, 1974, 157-174.

Roman 1976

Petre Roman, Cultura Coţofeni, Bucureşti, 1976.

Roman 1976a

Petre Roman, *Complexul Orlea-Sadovec*, SCIVA 27.2, 1976, 147-169.

Roman 1981

Petre Roman, *Forme de manifestare culturală din eneoliticul târziu şi perioada de tranziţie spre epoca bronzului*, SCIVA 32.1, 1981, 21-42.

Roman 1989

Petre Roman, *Fenomenul indoeuropenizării şi constituirii neamului tracic la Dunărea Inferioară în lumina cercetărilor arheologice*, SympThr 7, 1989, 49-55.

Roman 1996

Petre Roman, *Kulturelle Erscheinungen aus Südost-und Mittleuropa im Entstehungsprozeß der Protothraker*, P. Roman (ed.), The Thracian world at the crossroads of civilisations, Bucureşti, 1996, 12-13.

Roman 2001

Petre Roman, *Die Cernavodă III-Boleráz-Kulturerscheinung an der unteren Donau*, in *Cernavoda III-Boleráz*, 13-59.

Roman, Németi 1978

Petre Roman, Ioan Németi, *Cultura Baden în România*, Bucureşti, 1978.

Ruttkay 1973

Elisabeth Rutkkay, *Über die Badener Kultur in Niederösterreich und im Burzenland*, SympBaden, 441-452.

Ruttkay 1995

Elisabeth Ruttkay, *Spätneolithikum*, Eva Lenneis u.a. (Hrsg.), Jungsteinzeit im Osten Österreichs, Wien, 1995, 108-209.

Ruttkay 2001

Elisabeth Ruttkay, *Jennyberg I-eine Siedlung in Mödling bei Wien,* in *Cernavodă III-Boleráz*, 516-540.

Sériadès 2001

Michel Séfériadès, *Dikili Tash et Cernavodă III-Boleráz: contribution aux recherches archéologiques européennes récentes sur la période de transition et le début de l'Âge du Bronze (Europe centrale et orientale)*, in *Cernavodă III-Boleráz*, 109-164.

Shanks, Tilley 1989

Michael Shanks, Christopher Tilley, *Archaeology into the 1990s*, Norwegian Archaeological Review 22.1, 1989, 1-12.

Shennan 1978

S.J. Shennan, *Archaeological 'cultures': an empirical investigation*, Ian Hodder (ed.), The Spatial Organisation of Culture, London, 1978, 113-139.

Sherratt 1997

Andrew Sherratt, *Cups and cheered: the introduction of alcohol to Prehistoric Europe*, in A. Sherratt, Economy and Society in Prehistoric Europe. Changing perspectives, Edinburgh, 1997, 376-402.

Šiška 1973

Stanislav Šiška, *Die Lažňany-Kulturgruppe in der Ostslowakei*, SympBaden, 453-464.

Šmid 2001

Miroslav Šmid, *Der Kulturkomplex Boleráz und sein Einfluß auf die Entwicklung der Trichterbecherkultur in Mähren*, in *Cernavodă III-Boleráz*, 604-622.

Stadler 2001

Peter Stadler, *Absolute chronology for early civilizations in Austria and Central Europe using ^{14}C dating with Accelerator Mass Spectrometry with special results for the absolute chronology of the Baden culture*, in *Cernavodă III-Boleráz*, 541-562.

Stanislawski 1978

M.B Stanislawski, Barbara Stanislawski, *Hopi and Hopi-Tewa ceramic tradition network*, Ian Hodder (ed.), The Spatial Organisation of Culture, London, 1978, 61-76.

Stoia 1979

Adriana Stoia, *Les fouilles archéologiques en Roumanie (1978)*, Dacia N.S. 23, 1979, 335-370.

SympBaden

Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur, Bratislava, 1973.

Tasić 2001

Nikola Tasić, *Die Cernavodă III-Boleráz-Kultur im westlichen Teil der jugoslawischen*

Donauniederung, in *Cernavodă III-Boleráz*, 342-357

Tătulea, Nica 1974

C.M. Tătulea, M. Nica, *Contribuţii la cunoaşterea perioadei de trecere de la neolitic la epoca bronzului în Oltenia*, Oltenia. Studii şi comunicări 1, 1974, 9-24.

Todorova-Simeonova 1968

Henrietta Todorova-Simeonova, *Die vorgeschichtlichen Funde von Sadovec(Nordbulgarien)*, JahrbRGZM 15, 1968, 15-63, Taf. 1-19.

Tončeva 1973

Goranka Tončeva, *Les palafites des environs de Varna*, SympBaden, 471-482.

Torma 1973

István Torma, *Die Boleráz-Gruppe in Ungarn*, SympBaden, 483-512.

Trohani, Zorzoliu 1982

George Trohani, Traian Zorzoliu, *Cercetările arheologice din com. Nicolae Titulescu, jud. Olt*, CAMNI 5, 1982, 65-71.

Ulanici 1981

Augustin Ulanici, *Un cioplitor din paleoliticul inferior descoperit la Bechet, jud. Dolj*, CAMNI 4, 1981, 191-192.

Vulpe 1995

Alexandru Vulpe, *Epoca bronzului în spaţiul carpato-dunărean. Privire generală*, in Comori ale epocii bronzului din România, Bucureşti, 1995, 17-23.

Vulpe 1997

Alexandru Vulpe, *Consideraţii privind începutul şi definirea perioadei timpurii a epocii bronzului în România*, In honorem emeritae Ligiae Bârzu. Timpul istoriei I, Memorie şi patrimoniu, Bucureşti, 1997, 35-50

Vulpe 2001

Alexandru Vulpe, *Epoca bronzului*, în M. Petrescu-Dîmboviţa şi A. Vulpe (coord.), Istoria Românilor, Moştenirea timpurilor îndepărtate (vol. 1), Bucureşti, 2001.

Zápotocký, Zápotocký 2001

Milan Zápotocký, Marie Zápotocký, *Die Boleráz-Stufe der Badener-Kultur in Böhmen*, in *Cernavodă III-Boleráz*, 579-603.

Zbenovich 1973

Vladimir Zbenovich, *Chronology and cultural relations of the Usatovo group in the USSR*, SympBaden, 513-525.

Zmeykova 2001

Ilka Zmeykova, *The Cernavoda III culture in North-Eastern Bulgaria*, in *Cernavodă III-Boleráz*, 213-235.

NECROPOLA GETICĂ DE LA CANLIA, COM. LIPNIȚA, JUD. CONSTANȚA

Rodica Boroffka, George Trohani

In memoriam Emil Moscalu

Résumé

La nécropole de Canlia a été fouillée pendant les années 1969-1974 par le regretté collègue Emil Moscalu. Des 81 tombes identifiées 77 sont d'incinération et appartiennent aux gètes de la fin du V-ème siècle - commencement du II-ème siècle av. J.C. Mais la plus grande partie d'entre elles datent du IV-ème siècle av.J.C. Quatre tombes sont d'époque romaine, du II-ème siècle ap.J.C.

Des 155 vases découverts dans le cimetière gète, 71 sont tournés (45,81 %) et 84 travaillés à la main (54,19 %).

Des 77 tombes 18 contiennent une urne, 56 une urne avec couvercle et 3 avec les restes funéraires mis directement sur le sol - de ces dernières, une des tombes ne contient aucun objet d'inventaire. On doit de même mentionner que deux tombes ne contiennent pas des ossements.

Necropola de la Canlia, com. Lipnița, jud. Constanța a fost cercetată între anii 1969-1974 de către Emil Moscalu[1].

O descriere topografică a locului pe care se afla necropola lipsește atât în jurnalul de săpătură cât și în publicațiile în care apare menționată direct săpătura. Potrivit lui R. Harhoiu[2], în 1969 E. Moscalu ar fi recuperat inventarele a cinci morminte de incinerație descoperite în punctul La Lutărie de unde provin și 10 morminte medievale timpurii. Presupunem că este vorba de mormintele (într-adevăr patru) descoperite întâmplător de localnici. Locul descoperirii pare să fie un bot de deal situat la intrarea în sat venind dinspre Dunăre, într-o regiune bogată în vestigii arheologice. Pentru un relief similar pledează și maniera în care a fost descoperită necropola prin dezvelirea din cauza eroziunii a primelor morminte pe marginea botului de deal (fig. 1, 2).

Au fost identificate 81 de morminte dintre care primele patru au fost descoperite întâmplător. Patru morminte (numerele 22-24 și 32) din cele 81 înregistrate au fost datate potrivit inventarului și a ritualului funerar în perioada romană. O parte a inventarelor funerare de la Canlia au fost publicate de E. Moscalu în monografia sa asupra ceramicii traco-getice, fără referiri la contextul descoperirii. Catalogul descoperirilor, din prezenta lucrare, a fost făcut pe baza notițelor și observațiilor din jurnalul de săpătură precum și a documentării proprii asupra fișelor de inventar și a marcajelor de pe material. In situații confuze am acordat prioritate notițelor din jurnalul de săpătură, urmate de marcajele de pe vase și, în ultimul rând, fișelor de inventar, acestea fiind informația cel mai târziu înregistrată.

Este de menționat că potrivit unei prime afirmații a autorului săpăturii ar fi vorba de 78 de morminte getice din sec. IV-III a.Chr. și patru morminte de epocă romană[3], din sec. II p.Chr., deci de 82 de morminte. În introducerea la analiza antropo logică sunt menționate 81 de

---

[1] La una din campanii a participat la săpături și colegul Alexandru Oancea

[2] R. Harhoiu, Pontica 5, 1972, p. 565, nota 1

[3] E. Moscalu, *Ceramica traco-getică*, București, 1983, p. 5 și 65 La p. 187 sunt menționate 78 morminte cu aproape 142 vase din sec. IV a.Chr. și poate și de la începutul sec. III a.Chr.

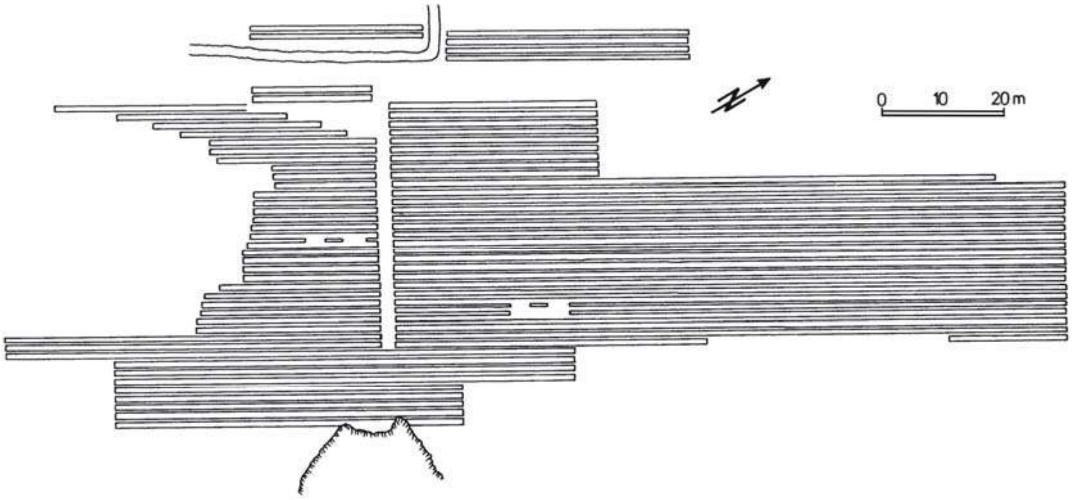

Fig. 1. *Canlia. Planul general al săpăturii.*

morminte[4] aşa după cum reiese şi din notele din jurnalul de săpătură. În depozitele Muzeului Național de Istorie a României se păstrează inventarele a 81 de morminte: 77 morminte de la începutul celei de-a doua perioade a epocii fierului şi patru din epocă romană.

Necropola de la Canlia este în exclusivitate plană şi de incinerație. Observații privind gropile mormintelor sunt rare şi fac referire la adâncimea până la care au fost săpate, respectiv adâncimea la care a fost depusă urna, înregistrată de la nivelul de călcare actual. Patru gropi sunt menționate ca având formă cilindrică, cu diametrele cuprinse între 0,50 şi 1,05 m; două dintre acestea adăposteau câte trei morminte.

Adâncimea la care au fost aşezate urnele variază, în medie, între 0,60 şi 1,20 m. Adâncimea maximă înregistrată este de 1,50 m (mormântul 80). Câteva morminte au fost descoperite relativ aproape de nivelul actual de călcare (0,20 m-0,30 m) ceea ce explică faptul că unele dintre ele au fost deranjate.

Două morminte (nr. 4 şi 16) nu conțin oase. Cea mai mare parte a mormintelor sunt de incinerație în urnă. Trei morminte (numerele 13, 27 şi 73) sunt de incinerație cu oasele depuse în groapă - în două cazuri (13 şi 27) însoțite de piese de inventar, iar într-unul (73) fără piese de inventar. Mormintele cu oasele depuse în urnă sunt în majoritate. Dintre acestea, 56 sunt prevăzute cu capac - care constă fie dintr-o strachină sau un alt vas ceramic (uneori fundul unui vas), fie dintr-o lespede de piatră (mormintele 48 şi 74). 18 morminte nu par să fi avut capac (mormintele 1, 2, 10-11, 19-21, 26, 34, 40, 42-44, 46, 58, 78 şi 79). În interiorul urnei sau alături de aceasta au fost depuse vase ceramice, piese de lut, metal, os sau pastă de sticlă. Cel puțin în parte, inventarele funerare au fost trecute prin foc împreună cu defuncții, după cum indică urmele de ardere secundară de pe piesele mărunte de lut sau fragmentele de oase lipite de corpul unora dintre piesele de metal. Potrivit analizei osteologice o parte din oasele depuse în urne, în cazul câtorva morminte (numerele 7, 67 şi 80), sunt de animale. Din construcția câtorva morminte fac parte lespezi de piatră pe care a fost aşezată urna sau care au fost dispuse pe cant pentru protejarea acesteia. Nici una dintre aceste amenajări nu poate fi considerată cistă de piatră. Autorul săpăturii nu face nici o mențiune privind rugul pe care au fost arşi defuncții, ca atare putem presupune că acesta nu se afla în arealul cercetat.

[4] D. Botezatu, Pontica 14, 1981, p. 123.

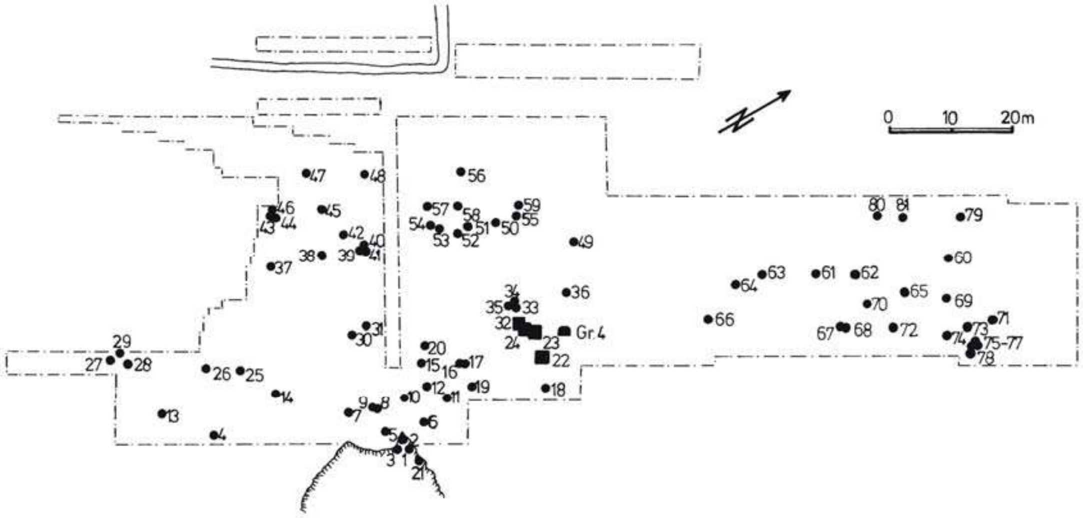

Fig. 2. *Canlia. Planul necropolei.*

Cimitire contemporane şi înrudite prin elemente de rit şi ritual funerar precum şi prin inventare au fost cercetate la Murighiol[5], Cernavoda[6], Bugeac[7], Telița[8], Satu Nou[9], Zimnicea[10], Slobozia[11], Enisala[12], Ravna[13], Dobrina[14], Profesor Isirkovo[15], Krăgulevo[16], etc., la care se adaugă numeroase morminte izolate.

Din cele 155 de vase ceramice, întregi sau fragmentare descoperite la Canlia, 71 au fost lucrate la roată - ceea ce reprezintă 45,81% din totalul materialului, iar 84, respectiv 54,19%, au fost lucrate cu mâna.

Forma ceramică cel mai frecvent utilizată ca urnă este vasul lucrat cu mâna, în formă de clopot după noi sau de sac după E. Moscalu, care-l datează în secolele IV şi III a. Chr., când dispare. La Canlia s-au descoperit 41 astfel de vase, iar la Ravna 17. Corpul este uneori uşor profilat, cu patru apucători dispuse, cel mai adesea, la mijlocul înălțimii sau în jumătatea inferioară (fig.7/1, 5; 8/9; 9/2; 10/2; 12/1, 3, 8; 15/6; 16/4; 17/6, 8, 12; 18/5; 19/1; 20/2, 8; 23/2, 5, 7; 24/3). Acest tip de vas, în 26 de exemplare la Canlia, se regăseşte în tipul *IXc*, de vas sac cu profil arcuit, sau *IXb*, când corpul este bitronconic, stabilite de către E. Moscalu[17], des documentat, în special, în necropole[18] şi care

[5] E. Bujor, SCIV 6, 1955, 3-4, p. 571-580; idem, SCIV 7, 1956, 3-4, p. 243-252; idem, Dacia N.S 2, 1958, p. 125-141.

[6] D. Berciu, MCA 4, 1957, p. 281-309

[7] M. Irimia, Pontice 1, 1968, p. 193-233; 2, 1969, p. 23-42; 12, 1979, p. 55-76; idem, Inventaria Archaeologica 13, 1986.

[8] G. Simion, Gh.I. Cantacozino, MCA 8, 1962, p. 373-382; G. Simion, Peuce 6, 1977, p. 49-72.

[9] B. Mitrea, în Omagiu lui Constantin Daicoviciu. 1960, p.409-423; B. Mitrea, C. Preda, N. Anghelescu, MCA 7, 1961, p. 183-289.

[10] A.D. Alexandrescu, Dacia N.S 24, 1980, p. 19-126.

[11] C. Buzdugan, Carpica 1, 1968, p. 77-94.

[12] G. Simion, Peuce 2, 1971, p. 63-129; idem, Thracia 3, 1975, 291-304; idem, Peuce 6, 1977, p. 49-72.

[13] M. Mirčev, Izvestiia na Arheologhiceskiia Institut.25(Sofia) 1962, p. 97-164; B. Hänsel, P.Z. 49, 1974, p. 193-217.

[14] M. Mirčev, Izvestiia 1(16), 1965 (Varna), p. 33-70; B. Hänsel, op.cit.,p. 193-217.

[15] V. Sîrbu, Actes du IIIe Colloque International d'Archéologie Funéraire. Tulcea 2000, p. 183-211.

[16] L. Bobceva, Izvestiia 11 (26), 1975 (Varna), 119-128.

[17] E. Moscalu, op.cit., p. 62-65., pl. XXXII/10 = M. 61, dar cu un desen diferit, şi pl. XXXIII/3 = M.51.

[18] La Enisala (G. Simion Peuce 2, 1971, p. 63-121, fig.17a, 23a, 24c, 28c), Cerna (L. Bobceva, Izvestiia-Varna 11, 1975, p. 119-128, fig. 6/1-2), Cernavoda (D. Berciu, MCA 4, 1957, p. 281-309, fig.5/1), Rasova (M. Irimia, Pontica 6, 1973, p. 7-71 pl. 2/3, 13/1; 24, 1991, p. 97-121, fig. 7/8), Satu Nou (M. Irimia, Pontica 16, 1983, p. 69-148, fig.5/4; 6/1; 15/1; B. Mitrea, în Omagiu lui Constantin Daicoviciu, 1960, p. 409-423, fig. 1/2; B. Mitrea et. al.. MCA 7, 1961, p. 183-189, fig. 2), Bugeac (M. Irimia, Pontica 1, 1968, p. 193-231, fig. 4; 8; 12; Idem, Inventaria Archaeologica, 13, 1986,

este relativ amorf ca indicator cronologic, putând fi datat, în linii mari, între sec. VII-III a. Chr[19]. Un vas din necropola plană de la Ferigile[20] aminteşte, prin expresia generală, de forma în discuţie. În necropola de la Ravna este prezentă pe întreaga arie a sitului, deţine însă exclusivitate în funcţia de urnă în zona a II-a a necropolei[21]. La Canlia acest tip de urnă este răspândit pe întreaga arie a necropolei şi este cel mai adesea asociat cu străchini-capace lucrate la roată.

În mormintele nr. 7 (fig. 7/9), 10 (fig.8/1), 69 (fig. 21/12), 79 (fig.24/1) şi 80 (24/9) au fost folosite ca urne vase în formă de clopot sau de sac lucrate cu mâna, relativ neglijent, cu două sau patru apucători dispuse în jumătatea inferioară, iar deasupra lor şi între ele cu câte două, respectiv patru, aplicaţii în formă de potcoavă imitând torţile craterelor. Forma este mai puţin frecventă[22] şi a fost clasificată de către E. Moscalu în tipul *IXe3*[23] - mormintele 69 şi 80 cu vase prevăzute cu patru apucători şi proeminenţe în formă de potcoave- sau *IXh*[24] - când sunt 2 apucători şi două proeminenţe ca o potcoavă în mormintele 7, 10 şi 79. Vasele ceva mai scunde, cu gura largă şi două aplicaţii în formă de potcoavă alternând cu două apucători dispuse la aceeaşi înălţime[25] nu apar la Canlia. În necropola de la Ravna acest tip de urnă este prezent în mormântul nr. 24 care face parte din zona a II-a, care începe în jur de 500 a.Chr./ începutul secolului V şi pare să intre şi în sec. IV a. Chr[26]. Forma ceramică în sine nu oferă repere cronologice deosebite fiind în uz o perioadă destul de lungă de timp.

Asemănător ca proporţii, ca expresie generală şi prin calitatea materialului este vasul cu patru apucători şi patru butoni, uneori alveolaţi, dispuşi deasupra şi între apucători (fig. 9/9; 14/1, 9, 17; 15/1; 18/9; 19/8; 20/6; 21/7) sau imediat deasupra acestora (fig. 18/2; 23/8) - variantele *d1* şi *d2* ale tipului *IX* după E. Moscalu[27] pe care îl datează cu precădere în sec. IV a. Chr. Mormântul nr. 22 de la Ravna, care conţine un asemenea exemplar, este situat în zona a II-a a necropolei[28]. O formă hibridă între ultimele două prezentate a fost documentată la Canlia în mormintele nr.66 (fig.21/3) şi 70 (fig. 22/3)[29].

În cazul mormintelor nr.14 (fig.8/11), 48 (fig.16/13) şi 49 (fig.17/2) oasele au fost depuse în castroane lucrate cu mâna, cu un corp tronconic pe care sunt dispuse alternativ butoni şi aplicaţii în formă de potcoavă - tipul *Xa* după E. Moscalu[30]; urnele castroane ale

R103b/7; R108/1), Grădiştea (V. Culică, SCIV 19, 1968, 1, p. 135-145, fig.1/2; 2/3), Slobozia (C. Buzdugan, Carpica 1, 1968, p. 77-94, fig. 4/11; 3/1, 3), Ravna (M. Mirčev, Izvestiia Institut, Sofia, 1962, p. 97-164, fig. 12/1; 14/4; 24/5; 25/5), Zimnicea (A.D. Alexandrescu, Dacia 24, 1980, p. 19-126, fig. 19/6, 10), Tigveni (E. Popescu, Al. Vulpe, Dacia 26, 1982, p. 77-114, fig. 15/B3, A1) etc.

19 E. Moscalu, op.cit., p. 64.

20 A. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile*, 1967, pl. 28/21.

21 B. Hänsel, PZ 49, 1974, p. 193-217, fig.3.

22 Amintim doar vasele descoperite la Zimnicea (A.D. Alexandrescu, op.cit., fig.19/2), Enisala (G. Simion, Peuce 2, 1971, fig.28/b), Satu Nou (B. Mitrea, Omagiu C.D., 1960, fig.1/1), Ravna (M. Mirčev, Izvestiia-Sofia, 1962, pl. 23/2), Bugeac (M. Irimia, Inv.Arc., 1986, R 99/1); într-o expresie uşor modificată, cu aplicaţiile–potcoavă dispuse imediat deasupra apucătorilor apare la Ravna (B. Hansel, op.cit., fig. 9/14).

23 E. Moscalu, op.cit., p. 67-69, pl. XLIII/4 = M.80.

24 Ibidem, p. 69, pl. XLV/3 = M.7

25 De exemplu la Ravna (M. Mirčev, op.cit., 1962, pl. 31/4), Zimnicea (A.D. Alexandrescu, op.cit., 1980, fig.22/9), Satu Nou (M. Irimia, Pontica 16, p. 65-148, 1983, fig.4/5 = fig.15/4).

26 B. Hänsel, op.cit., fig. 9/14; 212.

27 E. Moscalu, op.cit., p. 65-66, pl. XXXVII/7 = M.56 şi pl. XLI/3, varianta d2 dar greşit atribuit M.26 de la Canlia. Menţionăm vasele asemănătoare de la Zimnicea (A.D. Alexandrescu, op.cit., 1980, fig. 20/3), Rasova (M. Irimia, Pontica 24, 1991, fig. 3/6), Ravna (M. Mirčev, Izvestiia Sofia, 1962, pl. 21/3), Bugeac (M. Irimia, Inv.Arc., 1986, R 97/3; R 98/1; R 100/1 R 103a/4 ;R 105/1;R 106/1), Krăgulevo (L.Bobceva , op.cit., 1975, fig.3/4), Profesor Isirkovo (V. Sîrbu, Actes Tulcea, 2000, fig. 11/5, 21), Brăiliţa (V. Bobi, *Civilizaţia geto-dacilor de la Curbura Carpaţilor,* în Bibliotheca Thracologia, 29, 1999, fig.47/4), etc.

28 B. Hänsel, op.cit., fig. 1.

29 Prima dintre acestea (cu aplicaţie-potcoavă alternând cu buton) este prezentă şi la Zimnicea (A.D. Alexandrescu, op.cit., fig. 19/4), Viile (M. Irimia, Pontica 24, 1991, fig. 3/1), Slobozia (E. Moscalu, op.cit., p. fig. 42/3) sau Olteniţa (E. Moscalu, op.cit., p. fig. 47/4).

30 E. Moscalu, op.cit., p. p. 70, pl. XLVII/7 = M. 49

mormintelor nr. 20[31] (fig.10/9) şi 42 (fig. 15/12) şi capacul urnei din mormântul nr. 45 (fig.16/43) poartă fiecare câte două aplicații în formă de potcoavă[32]. Ca indicator cronologic menționăm faptul că mormintele de la Ravna (nr. 7 şi 22), care conțin asemenea vase, aparțin zonei a II-a[33]. Ele sunt specifice Dobrogei, sudului Munteniei şi zonei de la sud de Dunăre în sec. IV a. Chr.

Urna mormântului nr. 25 este un vas lucrat cu mâna pe corpul căruia sunt două torți prevăzute cu creastă (fig.10/11). Nu cunoaştem analogii în necropole contemporane din sec. IV a.Chr. În tipologia sa, E. Moscalu îl atribuie tipului *XXII* şi este singurul reprezentant al acestuia. Nici din literatura ulterioară monografiei nu cunoaştem forme identice sau similare. La Canlia vasul este însoțit de fundul unui vas lucrat cu mâna şi folosit drept capac[34].

Pentru mormântul nr. 5 a fost folosită drept urnă un borcan cu brâu alveolat (fig. 6/6) care în tipologia lui E. Moscalu face parte din varianta *c* a tipului *III* şi cronologic evoluează între sec. VI-II a.Chr[35]. Vasul este însoțit de un fund de vas lucrat cu mâna (fig. 6/7) care a servit drept capac al mormântului unui bărbat matur[36].

Urna mormântului nr. 59 (fig. 19/10) este expresia mai puțin reuşită a aceluiaşi tip de vas; în mormântul nr.64 aceeaşi formă ceramică (fig. 20/11) apare ca vas adiacent. Urna mormântului nr. 34 este înaltă şi sveltă, iar apucătorile sunt parțial perforate (fig. 13/14) - ea a fost încadrată de către E. Moscalu[37] variatei *a* a tipului *VI*. Relativ mici ca dimensiune sunt vasele depuse în mormintele nr. 40 şi 16, în primul ca urnă(fig. 15/7), în cel de-al doilea, probabil, ca vas adiacent (fig. 9/6) încadrate de către E. Moscalu tipului *IIIb*, denumit vas clopot, sac sau cu profil aproape drept şi datat în sec. IV-III a.Chr.[38]

Vasul bitronconic folosit drept urnă a mormântului nr. 74, pentru care nu cunoaştem analogii foarte exacte (fig.22/10), este singurul exemplar al variantei *e* a tipului *I* din tipologia lui E. Moscalu[39]. Vase asemănătoare, de acest tip, apar la sfârşitul sec. V a.Chr., cunosc o desvoltare maximă în sec. IV şi pot continua şi în sec. III a.Chr.

Oasele mormântului nr. 68 au fost depuse într-un vas cu cioc de scurgere (fig. 21/8), la E. Moscalu varianta *a* a tipului *XIII*[40]. [41]

[31] ibidem, pl. XLVI/7

[32] Vase asemănătoare au fost descoperite la Ravna (M. Mirčev, Izvestiia Sofia, 1962, pl.13/1-2; 21/4), Zimnicea (A.D. Alexandrescu, op.cit., fig.24/3,5), Bugeac (M. Irimia, Inv.Arc., 1986, R 103b/9), Satu Nou (M. Irimia, Pontica 16, 1983, fig. 6/4); pentru această formă ceramică vezi E. Moscalu, op.cit., p. 70, pl.46.

[33] B. Hänsel, op.cit., fig.1.

[34] E. Moscalu, op.cit., p. 87, pl. LXIII/2.

[35] E. Moscalu, op.cit., p. 46, pl. XVII/5; analogii cunoaştem la Enisala (G. Simion, Thracia 3, 1974, fig.5/11; idem, Peuce 6, 1977, p. 69-72, pl. 8/e), Cândeşti-Vrancea (V.Bobi, op.cit., pl. 47/5), Slobozia (C. Buzdugan, op.cit., 1968, fig. 4/3), Bugeac (M. Irimia, Pontice 1, 1968, p. 193-233, fig. 10, 26), Coslogeni (V. Sîrbu, op.cit., 2000, fig. 9/2) etc. În necropola de la Ferigile material asemănător a fost descoperit atât în necropola tumulară (A. Vulpe, op.cit., 1967, pl. 12/23) cât şi în cea plană (ibidem, pl.28/4), iar la Histria fragmente similare au fost descoperite într-un strat datat la limita sec. VI-V a.Chr (M. Coja, Pontica 3, 1970, p. 102-103).

[36] D. Botezatu, Pontica 14, 1981, p. 124.

[37] E. Moscalu, op.cit., p. 53, pl. XXII/5; această formă are relevanță cronologică restrânsă; este frecventă în necropole datate în sec. IV a.Chr. apare, însă, mai devreme şi în diferite medii culturale şi continuă până în perioada Latène clasică – vezi pe larg I.H. Crişan, *Ceramica* .., 1969.

[38] E. Moscalu, op.cit., p. 45-46

[39] Ibidem, p. 28, pl. VII/4.

[40] Ibidem, p. 78; vase asemănătoare au fost descoperite la Enisala (G. Simion, Peuce 2, 1971, fig. 30/a, 31/b; idem, Thraco-Dacica 1, 1976, p. 143-163, fig. 5/16), datate prin asocierea cu alte piese în sec. IV a.Chr. (G. Simion, Peuce 2, 1971, p. 124), la Satu Nou (B. Mitrea et. al., MCA 7, 1961, fig.3/2) şi la Murighiol (E. Bujor, MCA 5, 1959, p. 373-378, pl. 1/7). La Murighiol vasul apare în cimitirul 2, mormântul nr. 11, din al cărui inventar fac parte, între altele, şi o lekane (ibidem, pl. 1/8) şi un gât de amforă ştampilat; strachina este atribuită de către Alexandrescu categoriei imitațiilor locale după modele greceşti, produsă probabil într-un atelier histrian şi datată la sfârşitul sec IV a.Chr. şi începutul sec. III a.Chr. (P. Alexandrescu, Dacia 16, 1972, p. 120). Nu este foarte clar contextul în care apare vasul cu cioc de la Satu Nou, dar necropola în ansamblu a fost datată, prin importurile greceşti, în sec. IV a.Chr. (B. Mitrea et. al., MCA 7, 1961, p. 286).

[41] E. Moscalu, op.cit., p. 63.

Patru amfore[42] au fost folosite ca urne în mormintele nr. 1-2, 4 (fig. 6/1-2), 12 (fig. 8/4) şi 21 (fig.10/8); ultima poartă pe gât o marcă de olar. O a cincea amforă, din mormântul 4 (fig. 6/3), în stare fragmentară, nu conținea nici o rămăşiță funerară. Amforele pot fi atribuite atelierelor thasiene. În cazul mormintelor nr. 1-2 şi 4 nu ştim cu precizie dacă amforelor le-a fost asociată vreo altă piesă. Următoarele două au fost însoțite una de un fund de oală, lucrată cu mâna, folosită drept capac (fig. 8/3), cea de-a doua de o fibulă de bronz (fig.10/7). Toate cele cinci amfore au fost descoperite în zona sud-estică a necropolei, trei dintre ele (mormintele 1-2 şi 21) prezentându-se ca un ''cuib''(fig. 2). Trebuie remarcat că M. 72 a vut drept capac un fund de amforă tassiană, pe care E. Moscalu îl datează la sfârşitul sec. IV - începutul sec. III a.Chr.

Pentru depunerea oaselor mormintelor nr. 31, 33, 47 şi 71, precum şi în mormântul nr. 16 care nu conținea oase, au fost folosite cratere[43] lucrate la roată (fig. 9/7, 13/3, 10; 16/10; 22/6), uneori într-o manieră stângace (fig. 13/3) indicând copierea într-un atelier local, rural, a modelului grecesc intermediat de atelierele din colonii[44]. Mormintele nr.27 şi 37 de la Ravna[45] conțin câte un crater de tip III după Alexandrescu[46] şi sunt situate în zona a II-a, respectiv a III-a a necropolei[47], deci, cronologic în a doua jumătate a sec.V şi în sec. IV a. Chr. Pentru craterul de la Zimnicea, mormântul nr. 1 din tumulul 7, este propus sec. IV a. Chr. pe baza asocierii cu o strachină lucrată la roată[48], iar mormântul din tumulul 2 de la Ezerovo (cu crater drept urnă, acoperit cu o placă perforată), cu urme de ardere pe loc, se plasează cronologic, potrivit autorilor şi pe baza analogiilor cu descoperirile de la Bedniakovo şi Gabrovo, nu mai târziu decât sec. IV a. Chr.[49]. În mormintele de la Canlia craterul este asociat cu un vas lucrat cu mâna (fig. 9/6) şi, mai frecvent, cu ceramică la roată (vezi mormintele nr. 31, 33, 47, şi 71). E. Moscalu îl atribuie tipului *23d* cu răspândire în Dobrogea şi nord-estul Bulgariei[50].

Amfora, atribuită tipului *22a* de către E. Moscalu[51], folosită ca urnă pentru depunerea oaselor mormântului nr. 3 (fig.6/5) este apropiată stilistic de cea descoperită în necropola de sec. IV a.Chr. de la Satu Nou[52]. Cana cu o toartă care a servit drept urnă pentru oasele mormântului nr. 72 (fig. 22/8)

---

[42] Analogii cunoaştem la Branicevo (T. Dremsizova, Izvestiia Sofia, 25, 1962, p. 165-186, fig. 16/2), unde apare însoțită de un kantharos şi o cupă; la Murighiol (E. Bujor, SCIV 6, 1955, 3-4, p. 571-580, pl. 2/4; idem, Dacia 2, 1958, p. 125-141, fig. 3; şapte amfore au fost descoperite împreună cu o cupă elenistică cu picior, datată inițial relativ târziu, în sec. III-II a. Chr.- 1955, 578, ulterior în sec. IV-III a. Chr.- 1958, 134); la Zimnicea (A.D. Alexandrescu, op.cit., 1980, fig. 67/4-6; 69/8 – ultima din Heracleea Pontika; ştampilată şi datată între 330-300 a. Chr. – vezi pag. 28); Rasova (M. Irimia, Pontica 6, 1973, p. 15, fig. 18/1, 6 – eventual tot din morminte, contextul însă rămâne nesigur, ambele datate în sec. IV-III a.Chr.); Cernavoda (ibidem, p. 15, fig. 18/2-3, tot din morminte şi datate 350-300 a.Chr.) etc. Pentru circulația amforelor vezi şi V. Sîrbu, Pontica 6, 1983, p. 43-67.

[43] Folosirea acestui tip de vas a fost documentată la Zimnicea (A.D. Alexandrescu, op.cit., 1980, fig. 29), Rasova (M. Irimia, Pontica 6, 1973, pl. 1/1;13/3), Nicolae Bălceascu (Ibidem, pl. 16/4), Enisala (G. Simion, Thracia 3, 1974, fig. 8b; G. Simion, Thraco-Dacica 1, 1976, fig. 6/4-6), Branicevo (T. Dremsizova, op.cit., 1962, fig. 6), Ravna (M. Mirčev, Izvestiia Sofia, 1962, pl. 28/5), Bugeac (M. Irimia, Inv.Arc., 1986, R 96/1; R 102/1; R 104a/5), Ezerovo (B. Filow, Izvestiia Sofia, 3, 1913, p. 202-223, fig.122), Duvanlijskata Kuria (B. Filow, *Die Grabhüngelnekropole bei Duvanlij in Südbulgarien*, Sofia, 1934, fig. 176). La Duvanlijskata Kuria cadrul cronologic este dat de un vas de lut care însoțeşte craterul şi care este copia unui tip de vas din metal documentat la Kukuva Mogila în bronz (ibidem, fig. 65) şi la Arabadzjskata Mogila în argint (ibidem, fig 156), datate prin analogii din lumea greacă către sf. sec. III a.Chr.

[44] Exemplarele de la fig. 9/7, 13/10 şi 16/10 pot fi încadrate tipului III stabilit de P. Alexandrescu (Dacia 21, 1977, p. 116), frecvent în necropole dar rar ca presupus prototip în mediu colonial grecesc (doar la Odessos); datarea propusă pentru acest tip este legată de contextele din necropole. Pentru craterul din mormântul nr. 71 nu cunoaştem analogii exacte.

[45] M. Mirčev, Izvestiia Sofia, 1962, pl.25/1;28/5.

[46] P. Alexandrescu, Dacia 21, 1977, p. 116.

[47] B. Hänsel, op.cit., fig. 7.

[48] A.D. Alexandrescu, Dacia 24, 1980, p. 47, fig. 29/1.

[49] B. Filow, Izvestiia 3, 1913, p. 124, fig. 122.

[50] E. Moscalu, op.cit., p. 141, pl. CI/1

[51] ibidem, p. 132, pl. XCIV/2

[52] P. Alexandrescu, Dacia 21, 1977, p. 118-120, fig. 5/10.9

este, mai degrabă, un produs al atelierelor din colonii decât al celor locale[53].

Vasele folosite pentru acoperirea urnelor mormintelor nr. 6 (fig. 7/2), 7 (fig. 7/8), 49 (fig. 17/1) sunt străchini sau castroane mici lucrate cu mâna. Cele de formă tronconică, cu pereții arcuiți (fig. 7/8, 17/1), sau semisferice (fig. 7/2) sunt relativ frecvente în necropolele contemporane[54]. În cadrul tipologiei propuse de către E. Moscalu această formă a fost definită ca varianta *b* a tipului *XI* şi cunoaşte o perioadă de evoluție destul de îndelungată[55]. Unele străchini, din mormintele 59 (fig. 19/9), 60 (fig.19/11) şi 69 (fig. 21/11), sunt prevăzute cu patru proeminențe ca nişte spini, deasupra buzei sau sub ea (mormântul 68, fig. 28/9) şi aparțin tipului *XIe* după E. Moscalu[56] şi apar în medii culturale diverse.

În mormântul nr.77 a fost depus ca vas adiacent un castron de dimensiuni mici lucrat cu mâna[57] (fig. 23/3). Aceluiaşi tip îi poate fi atribuit vasul-capac din mormântul nr.68 (fig. 21/9), prevăzut cu patru proeminențe perforate vertical.

Vasul cel mai des folosit pentru acoperirea urnelor este strachina lucrată la roată. Un prim tip este cel de formă tronconică, cu pereții uşor arcuiți, cu marginea dreaptă (fig.13/1; 20/4; 24/8) - tipul *10b* după E. Moscalu[58] sau *10d* când marginea este verticală[59] - sau arcuită către interior în diferite grade (fig. 8/10; 12/7; 14/8, 16; 15/3, 5; 17/7; 19/2; 20/9-10; 23/1, 6) ori cu prag unghiular (fig. 7/4) sau rotujit (fig. 9/1, 8; 13/9; 15/9; 18/6; 21/1). Menționăm faptul că în cazul mormintelor nr. 56, 62, şi 80 acest tip de strachină a funcționat ca vas adiacent, iar în cel al mormântului nr. 53 a funcționat ca urnă (fig.17/10). Acest tip de strachină este frecvent şi în număr mare în amenajări funerare[60] din medii culturale diverse. Calitatea superioară a materialului şi a prelucrării indică, în cele mai multe cazuri, o bună copiere a mărfii atelierelor ”coloniale” ca, de altfel, şi strachina cu torți laterale încadrate de butoni[61] din mormântul nr. 71 (fig. 22/7), care însoțeşte un crater (fig. 22/6).

---

[53] Piese similare sunt rare în inventarele funerare şi se datează în sec. IV a.Chr. (P. Alexandrescu, op.cit., p. 126-127).

[54] Între altele la Enisala (G. Simion Peuce 6, 1977, pl. 9/c-d), Bugeac (M. Irimia, Pontice 2, 1969, fig. 3; Idem, Inv.Arc., 1986, R 93/5, R 95/3, R 101/2), Slobozia (C. Buzdugan, Carpica 1, 1968, fig. 3/2, 5), Cernavoda (D. Berciu, MCA 4, 1957, 12/2), Branicevo (T. Dremsizova, Izvestia Sofia 25, 1962, fig. 6/1), Tigveni (E. Vulpe, A. Vulpe, Dacia 26, 1968, fig. 3/5, 4/1; A. Vulpe, E. Popescu, Dacia 16, 1972, fig. 4/5, 8), Sanislău (I. Németi, Dacia 26, 1982, fig. 7/3 – mormântul nr. 12; fig.10/14 – mormântul nr. 27; fig. 15/3 – mormântul nr. 53), Zimnicea (A.D. Alexandrescu, op.cit., fig. 23/4-6).

[55] E. Moscalu, op.cit., p. 73-74. În necropola de la Ravna este prezentă, în special, în zona a II-a (B. Hänsel, op.cit., fig.5).

[56] E. Moscalu, op.cit., p. p. 76, pl. LV/6 = M.60 Menționăm ca analogii piesele de la Bugeac (M. Irimia, Inv.Arc., 1986, R 103a/3, R 103b/15), Sanislău (I. Németi, op.cit., 1982, fig. 9/2 – mormântul nr.20; fig. 13/12 – mormântul nr.50; fig. 16/3 – mormântul nr 58), Ravna (B. Hänsel, op.cit., fig. 9/3, 8; M. Mirčev, Izvestiia Sofia, 1962, pl. 10/1; 14/5; 16/5-6; 21/6), Slobozia (C. Buzdugan, op.cit., fig. 2/3), Tigveni (E. Popescu, A. Vulpe,op.cit, fig. 15/20), Profesor Isirkovo (V. Sîrbu, op.cit., 2000, fig. 11/18) etc.

[57] Asemănător unui vas de Grădiştea-Călăraşi (V. Culică, SCIV 19, 1968, 1, p. 143, fig. 1/3) care apare în mormântul nr. 1 împreună cu o amforă datată între 350-300 a.Chr.

[58] E. Moscalu, op.cit., p. 104, 114, pl. LXXV/9 = M.31; p. 112, pl. LXXVI/10.

[59] ibidem, p. 117-118, pl. LXXX/5.

[60] Amintim doar necropolele de la Enisala (G. Simion, Peuce 2, 1971, fig. 26/d, 28/f, 30/c, 31/a; idem, Thraco-Dacia 1, 1976, fig.6/11-12; idem, Peuce 6, 1977, pl.10/g-h); Murighiol (E. Bujor, SCIV 6, 1955, 3-4, pl.2/6; idem, SCIV 6, 1956, 3-4, fig.8); Bugeac (M. Irimia, Pontice 1, 1968, fig.11; Idem, Pontice 2, 1969, fig. 12; Idem, Inv.Arc., 1986, R 96/2, R 97/4, R 98/5, R 99/2 etc); Telița (G. Simion, Peuce 6, 1977, pl.12/d); Satu Nou (B. Mitrea et al., MCA 7, 1961, fig. 3/6; M. Irimia, Pontica 16, 1983, fig. 15/8-9); Rasova - Coada Bălții (M. Irimia, Pontica 6, 1973, pl. I/2); Ravna (M. Mirčev, Izvestiia Sofia, 1962, pl. 9/2, 10/5, 11/5, 12/2, 5-6, 13/3, 15/2 etc); Branicevo (T. Dremsizova, Izvestiia Sofia 25, 1962, fig. 8/5, 19/1,3-4); Zimnicea (A.D. Alexandrescu, op.cit., 1980, fig. 33); Sanislău (I. Németi, op.cit., 1982, fig. 13/20 - mormântul nr. 46; fig. 15/8 - mormântul nr. 56); a se vedea pe larg la E. Moscalu, op.cit., p. 111-119, tipul 10.

[61] Prezentă în necropolele de la Murighiol (E. Bujor, MCA 5, 1959, pl. 1/8), Enisala (G. Simion, Peuce 2, 1971, fig. 23/6 – fără butoni; G. Simion, Peuce 6, 1977, pl. 10/f), Satu Nou (B. Mitrea et. al., MCA 7, 1961, fig. 3/5), Zimnicea (A.D. Alexandrescu, op.cit., 1980, fig. 33/20): vezi şi P. Alexandrescu, Dacia 21, 1977, p. 124-126; E. Moscalu, op.cit., p. 127-129. Producerea acestui

Un al doilea tip de vas-capac lucrat la roată este castronul cu gura evazată, exprimat în două variante: cu marginea lățită (fig. 7/10; 14/7, 15; 15/11; 16/9; 17/9; 18/4; 19/3; 20/3, 5; 21/2, 6; 23/4; 24/10) - aparținând tipurilor *16b*[62] şi *16c*[63] de străchini după E. Moscalu - sau cu buză simplă (fig. 12/6; 13/8; 14/2; 17/11; 18/1, 8; 20/1; 22/2; 24/2) - atribuite de E. Moscalu tipului *16a* de străchini[64]. Nu insistăm aici asupra detaliilor de formă. Numeroase şi răspândite pe tot cuprinsul necropolei de la Canlia, aceste castroane sunt mai puțin frecvente în necropolele contemporane[65].

Asemenea vase apar în context cronologic clar în mormântul nr.227 de la Apolonia, datat în cel de-al doilea sfert al sec. IV a.Chr. prin asocierea cu un vas grecesc şi la Olyntos, unde două exemplare au fost datate la sfârşitul sec. V sau începutul sec. IV a. Chr.[66]. Din mormintele nr. 19 şi 38 provin două lekanai cu torți[67] înălțate din buză (fig. 10/1 şi 15/2), în cazul primei încadrată de butoni şi cu buza decorată cu o bandă în torsadă, iar cea de-a doua cu o linie în zigzag incizată. Ele pot fi atribuite celei de-a doua variante morfologice menționate de către P.Alexandrescu, ca dealtfel, toate copiile locale[68]. E. Moscalu le pune în tipul *21a2* spunând că provin din import şi menționând doar un exemplar deşi sunt două astfel de vase[69], datându-l în sec. IV a.Chr.

Categoria vaselor adiacente este redusă numeric. A fost documentată o cană lucrată cu mâna care se încheie la partea superioară cu o creastă ascuțită (fig. 7/7), depusă în mormântul nr. 7. Ea aparține tipului *XVI* după E. Moscalu[70]. La Ravna, căni asemănătoare au fost descoperite în mormintele nr.12, 22, 23 şi 41, deci în zona a II-a a necropolei[71]. De asemenea cu mâna sunt lucrate cele două vase care însoțesc urna mormântului nr. 34 (fig.13/15-16). Vasul cu o apucătoare a fost atribuit de către E. Moscalu variantei *b* a tipului *XIII*[72]. Vasul tronconic [73] cu doi butoni (fig. 13/16) nu pare să fi fost documentat în alte necropole din imediata apropiere a coloniilor greceşti.

În mormintele nr. 41, 45 şi 47 au fost depuse căni lucrate la roată[74], cu o toartă

tip de vas este atestată în atelierele de la Histria între mijlocul sec. VI şi perioada de început a epocii elenistice, cu o manifestare de vârf în sec. V .a.Chr. P. Alexandrescu, op.cit., p. 124). Spre deosebire de toate exemplarele enumerate, strachina de la Canlia nu are marginea decorată cu caneluri.

[62] E. Moscalu, op.cit., p. 122, pl. LXXXV/4 = M.41 (fig. 15/11)

[63] E. Moscalu, op.cit., p. 123, pl. LXXXIV/2,4 = M.47 şi 53 (fig. 16/9 şi 17/9)

[64] E. Moscalu, op.cit., p. 122, pl. LXXXV/6 = M.33 cu marcaj M.31.

[65] Tipul 16 la Moscalu (op.cit., p. 121-123); menționăm piese asemănătoare la Enisala (G. Simion, Peuce 2, 1971, fig. 18/d; idem, Thraco-Dacica 1, 1976, fig. 6/13-14; idem, Peuce 6, 1977, pl. 10/e), Bugeac (G. Irimia, Pontice 1, 1968, fig.9; Idem, Inv.Arc., 1986, R 96/3; R 97/7; R 98/2; R 109/2; 104a/3, 6; R 105/4), Profesor Isirkovo (V. Sîrbu, op.cit., 2000, p. 16-17, fig. 11/2-3), Căuaş (I. Németi, op.cit., 1982, fig. 19/12).

[66] P. Alexandrescu, Dacia 21, 1977, p. 123; până la data publicării acestui studiu nu era atestată producerea acstei categorii ceramice la Histria (vezi pag.123); în necropola tumulară de la Histria, în tumulul 11, o asemenea strachină este datată prin prezența a două amfore de Chios către începutul sec. V a. Chr. (P. Alexandrescu, Histria II, 1966, p. 162). Numărul mare al pieselor de la Canlia ca şi contextul general pledează pentru o datare mai târzie, nu mai devreme decât sec. IV a.Chr.; presupunem pentru producția ceramică de la Canlia o relație, mai degrabă cu unul dintre oraşele greceşti din apropiere (Tomis, Histria sau Callatis) decât cu Odessos în spatele căruia se concentrează cele mai multe descoperiri (P. Alexanrescu, Dacia 21, 1977, fig. 8).

[67] Pentru analogii vezi P. Alexandrescu, op.cit., p. 121-123; E. Moscalu, op.cit., p. 129-132, tipul 21.

[68] P. Alexandrescu, op.cit., 1977, p. 121.

[69] E. Moscalu, op.cit., p. 130-131, pl. XCII/1 = M.19, exteriorul având o vopsea neagră.

[70] E. Moscalu, op.cit., p. 80, pl. LIX/10. Piese asemănătoare au fost descoperite la Bugeac (M. Irimia, Pontice 1, 1968, fig. 13; 19; 27; Idem, Inv.Arc., 1986, R 94/2), Ravna (M. Mirčev, Izvestiia Sofia, 1962, pl. 15/6; 22/3, 6; 31/6; B. Hänsel, op.cit., 1974, fig. 8/22), Dobrina (M. Mirčev, Izvestiia Varna, 1/16, 1965, fig. 7/30).

[71] B. Hänsel, op.cit., fig. 2.

[72] E. Moscalu, op.cit., p. 78-79; analogiilor enumerate aici adăugăm vasul de la Căuaş (I. Németi, Dacia 26, 1982, fig. 19/2).

[73] Cu analogii aproximative la Căuaş (I. Németi, op.cit., fig. 19/6), Oradea Salca (I. Németi, op.cit., fig. 20/6), Ferigile (A. Vulpe, *Ferigile,* 1967, pl. 12/13, 15).

[74] Forma este cunoscută în necropolele de la Enisala (G. Simion, Peuce 2, 1971, fig. 18/e; 31/c; idem, Thraco-Dacica 1, 1976, fig. 6/10; idem, Peuce 6, 1977, pl.10/d), Murighiol (G. Simion, op.cit., 1977, pl.12/c), Slobozia (C. Buzdugan, op.cit., 1968, fig.5/1 – singurul vas

supraînălțată, trasă din buză (fig. 15/10; 16/1, 8) - atribuite de către E. Moscalu tipului *6a*. Cele trei astfel de căni la care se adaugă una de tip grecesc (fig. 22/8 = M.72) au fost descoperite într-o zonă aparte a necropolei. De aceea aceste morminte pot data dintr-o fază mai timpurie a necropolei, de la sfârşitul sec. V - începutul sec. IV a.Chr.[75] Piesele aparțin varintei B ale cărei prototipuri au fost identificate la Histria[76]. În necropola de la Ravna, mormintele care au în inventar acest tip ceramic se plasează în etapele a II-a şi a III-a[77]. Cadrul cronologic în care se plasează acest tip de vas în necropole contemporane este precizat de piesele greceşti care îl însoțesc[78]. În cimitirul de la Canlia cele trei morminte sunt situate la mică distanță unul de celălalt, în partea de vest a necropolei. Din inventarul mormântului nr. 45 face parte şi un al doilea vas adiacent, lucrat la roată (fig. 16/2)[79] atribuit tipului *3* şi aparținând sec. V-IV a.Chr., cu o răspândire în sudul Dobrogei şi nord-estul Bulgariei[80].

La roată mai sunt lucrate capacul[81] de mici dimensiuni din inventarul mormântului nr. 31 (fig. 13/2) şi piciorul de fructieră[82] din mormântul nr. 56 (fig. 18/7), atribuit tipului *2a*. Deşi descoperitorul, E. Moscalu, îl atribuie sec. IV a.Chr. noi înclinăm pentru o datare mai târzie, sfârşitul sec. III a.Chr., eventual chiar începutul secolului următor, când apar şi se răspândesc fructierele.

Inventarul neceramic al mormintelor de la Canlia constă din piese de metal (fibule, inele de buclă, fragment de brățară, cuțite, mărgea, vârfuri de săgeți, o verigă, un buton, un fragment de clopoțel), de sticlă (mărgele), lut (fusaiole - atribuite de către E. Moscalu tipului *XXV/c*) de ceramică[83] (mărgele), os (buton ?) sau piatră (cute).

Fibulele de la Canlia sunt în număr de trei: una de fier (fig. 8/7) şi două de bronz (fig. 10/7 şi 19/2) dacă nu socotim acul de bronz din mormântul nr.19 (fig. 10/3) ca provenind tot de la o fibulă. Fibula de tip tracic prezentă la Canlia, prin cele două exemplare lucrate în bronz, este un element frecvent în inventarele necropolelor acestei perioade[84]. Ele aparțin tipului Certosa analizat şi de către R. Vulpe[85]. Descoperirea unui eşantion mare de fibule tracice în necropola de la Zimnicea a permis autoarei săpăturii de acolo o analiză tipologică mai detaliată[86]. Ultimul studiu asupra fibulelor tracice a fost publicat în anul 2000; piesele de la Canlia pot fi atribuite tipului *I a* datat între mijlocul sec. V şi mijlocul sec. IV a.Chr.[87].

lucrat la roată descoperit în această necropolă), Braničevo (T. Dremsizova, op.cit., 1962, fig.3/1-3; 7/2; 8/1), Ravna (M. Mirčev, Izvestiia Sofia, 1962, pl. 10/6;15/3; 20/2; 21/2 etc.), Bugeac (M. Irimia, Inv.Arc., 1986, R 97/8; R 99/5; R 100/4; R 105/8-9 etc.), Zimnicea (A.D. Alexandrescu, op.cit., 1980, fig.28/14), Sanislău (I. Németi, op.cit., 1982, fig. 9/9 – mormântul nr.22; fig. 12/22 – mormântul nr. 41); vezi şi P. Alexandrescu, Dacia 21, 1977, p. 130-134; E. Moscalu, op.cit., p. 100-107, tipul 6.

[75] E. Moscalu, op.cit., p. 101-104, pl. LXXII/10-11

[76] P. Alexandrescu, Dacia 21, 1977, p. 130.

[77] B. Hänsel, op.cit., 1974, fig.2.

[78] P. Alexandrescu, op.cit., p. 133.

[79] Cu analogii aproximative la Adamclisi (M. Irimia, Pontica 6, 1973, pl. 2/4 – dintr-un mormânt de incinerație în care însoțea o cană; complexul este datat în sec. V-IV a.Chr.), Enisala (G. Simion, Thraco-Dacica 1, 1976, fig. 6/9) şi la Ravna (M. Mirčev, Izvestiia Sofia, 1962, pl. 29/3) ultima dintr-un mormânt (nr. 37) plasat în zona a II-a a necropolei.

[80] E. Moscalu, op.cit., p. 99, pl. LXVI/4.

[81] Ibidem, p. 89, pl. LXV/4, fără tipologie.

[82] Ibidem, p. 98, pl. LXVI/13.

[83] Ibidem, p. 91, pl. LXII/6-9 = M.56-57 = fig. 18/16 şi 19/4-6 în prezenta lucrare.

[84] Vezi între altele la Enisala (G. Simion, Peuce 2, 1971, 112, fig. 32; idem, Thraco-Dacica 1, 1976, fig.7; idem, Peuce 6, 1977, pl. 11/c), Bugeac (M. Irimia, Pontice 1, 1968, fig. 18/1-b), Căscioarele – Ghețărie (M. Munteanu, Pontica 23, 1990, p. 345-350, pl.4/1), Satu Nou (M. Irimia, Pontica 6, 1973, pl.1/4-5), Dobrina (B. Hänsel, Bericht über das Kolloquium der Südosteuropa-Kommission 16-18 Juni 1987, Gottingen, 1989, p. 23-35, fig. 4/1), Telița (G. Simion et. al., MCA 8, p. 373-382, 1962, fig. 5/10), Zimnicea (A.D. Alexandrescu, op.cit., 1980, fig. 45-46).

[85] R.Vulpe, *L'Age du fer…*, Paris, 1930, p. 58-59, fig.2/20; pentru istoricul cercetării vezi mai departe Vl. Zirra, Dacia 40-42, 2000, p. 29-53.

[86] A.D. Alexandrescu, Thraco-Dacica 1, 1976, p. 131-141. Fibulele de la Canlia sunt asemănătoare celor de la Zimnicea din tumulul 6 (A.D. Alexandrescu, Dacia 24, 1980, fig. 45/1-2), sectorul 19, mormântul nr. 3 (fig. 45/9), mormântul nr. 10 (fig. 45/12-13).

[87] Vl. Zirra, op.cit., 2000, p. 34; V.V. Zirra, *Bemerkungen zu den thrako-getischen Fibeln*, www. archaeology.ro.Romanian, Journal of Arhaeology 1,

Datarea fibulelor tracice descoperite în aşezări este doar aproximativă[88]. Exemplarul fragmentar lucrat din fier din mormântul nr. 11 (fig. 8/7) nu poate fi cu siguranță atribuit, ar putea fi vorba, însă, tot de o fibulă tracică (lucrată de regulă din bronz, mai rar din argint sau aur). Din acelaşi mormânt provin două inele de buclă din argint (fig. 8/5-6)[89]. Mormântul a fost identificat ca fiind al unui individ matur, de sex, probabil, feminin[90]. Ele pot fi atribuite tipului Szentes-Vekerzug, frecvent în Bazinul Carpatic şi legat de unii autori de elementul scitic[91]

Fragmentul de brățară de bronz (fig. 6/4) din mormântul nr. 3 este fragmentar şi nu furnizează destulă informație pentru o analiză mai detaliată ca, dealtfel, şi veriga de bronz descoperită în mormântul nr. 48 (fig. 16/12).

Cuțitele de fier sunt un element de inventar extrem de frecvent în necropolele vremii. De la Canlia provin 19 piese la care se pot adăuga alte două fragmente identificate între oasele arse, cu ocazia analizei antropologice. Deasemenea frecvente sunt vârfurile de săgeată de tip ”scitic”. Nu insistăm asupra analogiilor, foarte numeroase, menționăm doar faptul că cele patru exemplare de la Canlia (mormântul nr. 35, fig. 14/3-6) pot fi atribuite grupului II, tipul 5, probabil varianta 9, stabilit de Meliukova[92].

Oasele mormântului nr. 27 au fost depuse direct în groapă, împreună cu o mărgea de fier[93] (fig. 12/2). Mărgelele de sticlă (fig. 13/6; 16/7, 11) sau lut (fig.18/12-14) precum şi fusaiolele (fig. 8/8;12/10;13/4-5, 11-13; 18/15-16; 19/4-7; 21/4-5; 22/4-5; 24/4-5) sunt frecvente în inventarele funerare contemporane. Au mai fost descoperite un fragment de obiect de bronz, probabil clopoțel[94] (fig. 21/10), un buton de fier (fig. 24/7), o cute de piatră[95] (fig. 17/3).

Ofrande de carne sunt documentate în cazul câtorva dintre mormintele analizate antropologic (nr.7, 67, 76 şi 80)[96]; fenomenul nu este rar ci reprezintă o practică relativ frecventă în moda funerară a vremii[97].

Ceea ce lipseşte din inventarul mormintelor de Canlia sunt armele (cuțitele sunt prin formă şi dimensiuni elemente de inventar casnic) şi piesele de harnaşament.

Pe baza celor enunțate mai sus se poate stabili o sumară datare cronologică a mormintelor.

Dec. 2000; cartarea pe tipuri a pieselor (fig. 9-11) pune în evidență preferința pentru tipul I şi prezența mai rară a tipului III în complexele funerare din spatele coloniilor greceşti.

[88] Vezi, de exemplu, fibulele de la Poiana şi Buneşti descoperite în straturi datate foarte larg în sec. IV - II a.Chr. (S. Teodor, *Regiunile est-carpatice ale României în sec. V-II î.d.Hr.*, Bucureşti, 1999, p. 82, fig. 60/1-7).

[89] Piese asemănătoare au fost descoperite, între aletele, la Murighiol (E. Bujor, SCIV 6, 1955, 3-4, p. 571-580, pl.1/1-2, de asemenea din argint; vezi şi E. Bujor, Dacia 2, 1958, p. 125-141, fig. 7/15-17), Ferigile (A. Vulpe, *Ferigile*, 1967, pl. 26/3), Tigveni (A. Vulpe, E. Popescu, Dacia 16, 1972, p. 75-111, fig. 14/1), Sanislău (I. Németi, op.cit., 1982, fig.12/11 – mormântul nr. 37), Chotin (M. Dušek, *Thrakisches Gräberfeld der Hallstattzeit in Chotin,* Bratislava, 1966, pl.21/8-9;42/10; 59/20-21), Gogoşu (D. Berciu, E. Comşa, MCA 2,1956, p. 251-489, fig. 151/5).

[90] D. Botezatu, Pontica 14, 1981, p. 125.

[91] V. Vasiliev, AMN 7, 1970, p. 41-63; el remarcă şi piesele de la sud de Dunăre (pag. 48-49).

[92] Potrivit tipologiei propuse de A. Meliukova, *Voorujenie skifov,* Moscova, 1964, p. 28, fig. 1; această variantă este datată în sec. VI-V a.Chr. (vezi pag. 21). A. Hančar, *Die Bogenwaffe der Skythen,* Wien, 1972, p. 3-25 preia şi detaliază această tipologie; varianta amintită este frecventă între 550-450 a.Chr., atinge un punct de vârf în a doua jumătate a sec. V a.Chr. şi continuă să fie utilizată până la jumătatea sec.III a.Chr. (tab. 1).

[93] Mărgele de metal au fost descoperite şi la Enisala (G. Simion, Peuce 2, 1971, p. 126 – din plumb), Bugeac (M. Irimia, Pontice 2, 1969, p. 29 – din plumb), Grădiştea, Mormântul Elizei (N.Harțuche et. al., Istros 2-3, 1981-1983, p. 49 – din plumb), Zimnicea (A.D. Alexandescu, Thraco-Dacica 1, 1976, p. 131) etc.

[94] Menționăm piese asemănătoare la Enisala (G. Simion, Peuce 2, 1971, 126), Găvani (N. Harțuche, Istros 4, 1985, p. 25-70, fig. 19/2).

[95] Asemănătoare celor descoperite la Balta Verde (D. Berciu, E. Comşa, MCA 2, 1956, fig. 53/1), Gogoşu (ibidem, fig. 143/3), Dobrina (B. Hansel, op.cit., 1989, fig. 4/1), Bugeac (M. Irimia, Pontica 12, 1979, p. 66), Ferigile (A. Vulpe, *Ferigile,* 1967, pl. 26/14-15), Grădiştea, Mormântul Elizei (N.Harțuche et. al., Istros 2-3, 1983, p. 50) etc.

[96] D. Botezatu, op.cit., 1981, p. 130.

[97] Vezi în acest sens W. Wolski, D. Nicolaescu-Plopşor, Buridava, 1972, p. 193-268; Al. Bolomey, Thraco-Dacica 1, 1976, p. 87 cu lit.; D. Nicolăescu-Plopşor, Pontica 7, 1974, p. 27-38.

Astfel, cel mai vechi mormânt pare a fi M. 3 - prin tipul de vas mare gen amforă locală - de la sfârşitul sec. V - începutul sec. IV a.Chr. Apoi, între mijlocul sec. V şi mijlocul sec. IV a.Chr. se datează mormintele 11 şi 60 - prin fibulele tracice şi inelul de buclă. Celei de a doua jumătăți a sec. IV a.Chr. îi aparțin mormintele cu amfore tassiene - M. 1, 2, 4, 12 şi 21. aceste morminte sunt de altfel şi grupate în zona de sud-est a necropolei, iar mormintele 1, 2 şi 21 formează chiar "un cuib".

In mare, sec. V-IV a.Chr. aparțin mormintele 41, 45 şi 47 care conțin căni lucrate la roată de o factură asemănătoare. Ele se află în apropiere unele de altele, în zona de vest. Iar pe de altă parte mormintele 39-41 au o groapă comună.

Mormintele 16, 33, 47 şi 71 conțin câte un crater lucrat la roată, specific sev. IV a.Chr. Este de remarcat că mormintele 33-35 sunt comune. Un crater se află şi în mormântul 31, dar prin piciorul de eventuală fructieră acest mormânt pare a fi mai recent, poate de la sfârşitul sec. III sau chiar de la începutul sec. II a.Chr.

Urna mormântului 74 apare în sec. V, are o maximă desvoltare în sec. IV dar ar putea continua şi în sec. III a.Chr. Inclinăm totuşi pentru o datare în sec. IV a.Chr.

Străchinile şi castroanele, lucrate la roată, din majoritatea mormintelor pot fi datate cu predilecție în sec. IV a.Chr.

Din sec. IV-III a.Chr., fără o precizare mai amănunțită, pot data mormintele 16 şi 40 - prin urnele lor.

Iar cel mai recent mormânt, în afară de M. 31, pare a fi M. 8 - prin castronul lucrat la roată şi cu decor lustruit precum şi prin borcanul ce a servit drept urnă. El poate fi atribuit sfârşitului sec. III - eventual sec. II a.Chr.

In concluzie, se poate afirma că cea mai mare parte a analogiilor menționate indică cronologic perioada celei de-a doua zone a necropolei de la Ravna datată la sfârşitul sec. V şi în sec. IV a.Chr., cu o prelungire, probabil, până la începutul sec. III a.Chr. Este posibil ca cele mai târzii morminte să se poată data în plin sec. III a.Chr. sau chiar la începutul sec. II a.Chr. după cum indică fragmentul de fructieră. Inventarele sunt specifice lumii care se desvoltă în spatele coloniilor greceşti, de care sunt legate economic şi pe care le aprovizionează cu produse agricole. Multe dintre necropolele contemporane sunt, probabil, situate direct în zona rurală a coloniilor. Această situație a fost documentată arheologic în nord-estul Bulgariei, Dobrogea şi în sudul Ucrainei. Elementelor locale li se adaugă copii după marfa care circula în colonii dar şi componente pe care le regăsim către nord-vest în Slovacia, Ungaria şi nord-vestul României. Proporția în care diferite elemente etnice (tracic, scitic etc.), alături de cel getic, sunt exprimate în inventarele funerare din necropola de la Canlia depăşeşte cadrul analizei de față.

x x x

Cele patru morminte de epocă romană pot fi atribuite celei de a doua jumătăți a sec. II p.Chr. Aplicele aparțin tipului XVIII stabilit de către Gudea[98]; cele două catarame sunt apropiate stilistic de tipul numit "trompetiform" şi documentat în Germania de sud[99]. Ulcioarele cu gura dreaptă (fig. 11/2, 14) îşi găsesc bune analogii în tipul 1 stabilit de Popilian, cele cu gura evazată (fig. 11/1, 6) aparțin tipului 2, iar cel cu nervură sub buză (fig. 11/5), chiar în lipsa torții, tipului 4. Cana poate fi atribuită tipului 2[100]. Cronologic aceste piese se situează în cea de a doua jumătate a sec. II p.Chr.[101] Opaițul de la figura 11/4 purtând ştampila ARMENI are paralele atât în Dacia cât şi în Moesia Inferior; asemenea lămpi sunt în circulație la sud de Dunăre în a doua jumătate a sec. II şi

98 N. Gudea, Acta Musei Porolissensis, 13, 1989, p. 657, pl. CCXII, 25-37.

99 J. Oldenstein,Bericht der rőmisch-germanischen Kommission, 57, 1977, p. 203-207, pl. 69.

100 Gh. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976, pl. XLI-XLIV, LIII-LIV.

101 Ibidem, p. 96-97, 105.

la începutul sec. III p.Chr.[102] Cea de a doua lampă, purtând ştampila CASSI (fig. 11/12) este frecventă în tot imperiul, cele mai târzii fiind semnalate în vremea lui Antoninus Pius[103].

x x x

Tabel recapitulativ

Număr de morminte	77	
Oasele pe sol	3	13, 27, 73
In urnă	15	3, 4, 10, 11, 19, 20, 26, 40, 42, 43, 44, 46, 58, 78, 79
In amforă	3	1, 2, 21
In urnă cu capac	55	5-9, 14-18, 25, 28-31, 33-39, 41, 45, 47-72, 74-77, 80, 81
In amforă cu capac	1	12

Morminte comune	4	33-35, 39-41, 67-68, 75-77
Fără oase	2	4, 16
Fără inventar	1	73
Fără inventar în afară de urna cu capac	40	1, 2, 4-6, 8, 10, 12, 14, 16-18, 20, 25, 26, 28, 29, 40, 42, 43, 46, 50-53, 55, 59, 61, 63, 65, 68, 71-76, 78, 79, 81
+ ceramică	6	34, 38, 47, 64, 66, 77
+ podoabe	11	3, 11, 15, 21, 27, 44, 48, 58, 60, 67, 69
+ ceramică + podoabe	3	33, 56, 57
+ vârfuri de săgeți	1	35
+ cuțit	4	9, 13, 49(+cute), 54
+ ceramică + cuțit	6	7, 36, 37, 41, 45, 62
+ ceramică + podoabe + cuțit	5	19, 30, 31, 70, 80
+ ceramică + fier	1	39

+ piesă os	1	15
+ cărămidă	1	15
+ mărgea	5	27 (fier), 31 (sticlă), 44 (sticlă), 48 (sticlă), 56 (2 lut + 1 sticlă)
+ vârf de săgeată	1	35 (5 buc)
+ metal	2	39 (fier), 69 (bronz)
+ cute	1	49
+ verigă din bronz	1	48
+ brățară din bronz	1	3
+ ac din bronz	1	19
+ cuțit din fier	14	7, 19, 13, 19 (3 buc), 30, 31, 36, 37 (4 buc), 41, 45 (2 buc), 49 (2 buc), 54, 62, 70
+ inel de buclă (cercei)	1	11
+ fibulă	3	11, 21, 60
+ fusaiolă	10	11, 30, 31 (2 buc), 33 (3 buc), 56 (2 buc), 57 (3 buc), 58, 67 (2 buc), 70 (2 buc), 80 (2 buc)

[102] D. Alicu, *Opaițele romane*, Bibliotheca Musei Napocensis 7, Bucureşti, 1994, p. 14-15, pl. 10, nr. 488 - pl. 30 - nr. 1101; nr.1243; cronologia este confirmată de contextul descoperirii pieselor de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa într-un nivel datat la sfârşitul sec. II p.Chr.

[103] Ibidem, p. 18, pl. 19 - nr. 773, pl. 30 - nr. 1111.

+ piatră	30	9, 14, 16, 30, 31, 33, 36-39, 41-43, 48, 50, 56-59, 62, 64, 66-68, 74-77, 80, 81
+ tub de bronz	1	69
+ buton fier	1	80
+ greutăți lut	1	56 (2 buc)

Catalogul descoperirilor

Mormântul 1 – descoperit întâmplător; potrivit informațiilor date de către descoperitori era de incinerație în urnă.

1. Amforă (nr. inv. 98.171) - lucrată la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare cărămizie, cu suprafața netezită, de tip Thassos (fig. 6/1). H = 60 cm, Dg = 9,8 cm, D max = 19 cm.

Mormântul 2 – descoperit întâmplător; potrivit informațiilor date de către descoperitori, era de incinerație în urnă.

1. Amforă (nr.inv. 98.173) lucrată la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare cărămizie, cu suprafața netezită, de tip Thassos (fig. 6/2). H = 62 cm, Dg = 10 cm, D max = 17,5 cm.

Mormântul 3 – descoperit întâmplător; potrivit informațiilor date de către descoperitori, era de incinerație în urnă.

1. Vas (nr.inv. 98.174) – tip de amforă locală cu două torți, lucrată la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare cenuşie, cu suprafața netezită; are corpul bombat, gâtul înalt, buza îngroșată, fundul inelar şi două torți în bandă (fig. 6/5). H = 35 cm, D max = 23,8 cm.

2. Brățară din bronz (nr. inv. 98.175) – fragmentară, lucrată din bară de secțiune ovală, corodată (fig. 6/4). L = 5,5 cm.

Mormântul 4 – presupus mormânt de incinerație în urnă; la 0,60 m adâncime a fost găsită o amforă spartă, aşezată culcat, cu gura către est şi fundul sub corpul amforei. Nu s-au găsit oase calcinate în vas sau în pământul din imediata apropiere.

1. Amforă (nr. inv. 98.176) – lucrată la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare cărămizie, cu suprafața netezită, de tip Thassos. (fig. 6/3) H = 64 cm, Dmax = 20,5 cm.

Mormântul 5 – de incinerație în urnă; groapa în care a fost depusă urna nu a putut fi delimitată. Urna se afla al adâncimea de 0,60 m şi conținea oasele calcinate. Gura urnei a fost acoperită de fundul unui vas (fig. 3/1).

1.Urna (nr. inv. 98.177) – de tip borcan, vas lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip mărunt în compoziție, de culoare brun-cenuşie, cu suprafața netezită şi având o culoare cenuşie; este decorat cu un brâu alveolar şi patru apucători (fig.6/6). H = 22 cm; Dg = 18 cm.

2. Capac (nr. inv. 98.178) – fundul unui vas de tip borcan, lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip şi pietricele, cu suprafața cenuşie, netezită (fig. 6/7). Df = 12,5 cm.

Potrivit analizei antropologice este vorba de un individ de sex masculin, de vârstă matură.[104]

Mormântul 6 – de incinerație, în urnă; groapa în care a fost depusă urna a fost săpată de la partea superioară a stratului de pământ galben. Fundul urnei se afla la adâncimea de 0,80 m. Peste gura urnei a fost aşezată o strachină-capac cu gura în jos (fig. 3/2-3).

1. Urna (nr. inv. 98.179) – vas de tip clopot, lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip şi pietricele mărunte, de culoare neagră cu pete brune, cu suprafața netezită; vasul are formă tronconică, cu pereți arcuiți şi patru apucători (fig. 7/1). H = 20 cm, Dg = 23,5 cm.

2. Capac (nr. inv. 98.180) – strachină lucrată cu mâna, neglijent realizată, dintr-o pastă cu nisip mărunt, de culoare brun-cenuşie, cu suprafața netezită, de formă semisferică (fig. 7/2). H = 12,3 cm; Df = 13,5 cm; Dg = 27 cm.

[104] D. Botezatu, op.cit., 1981, 124.

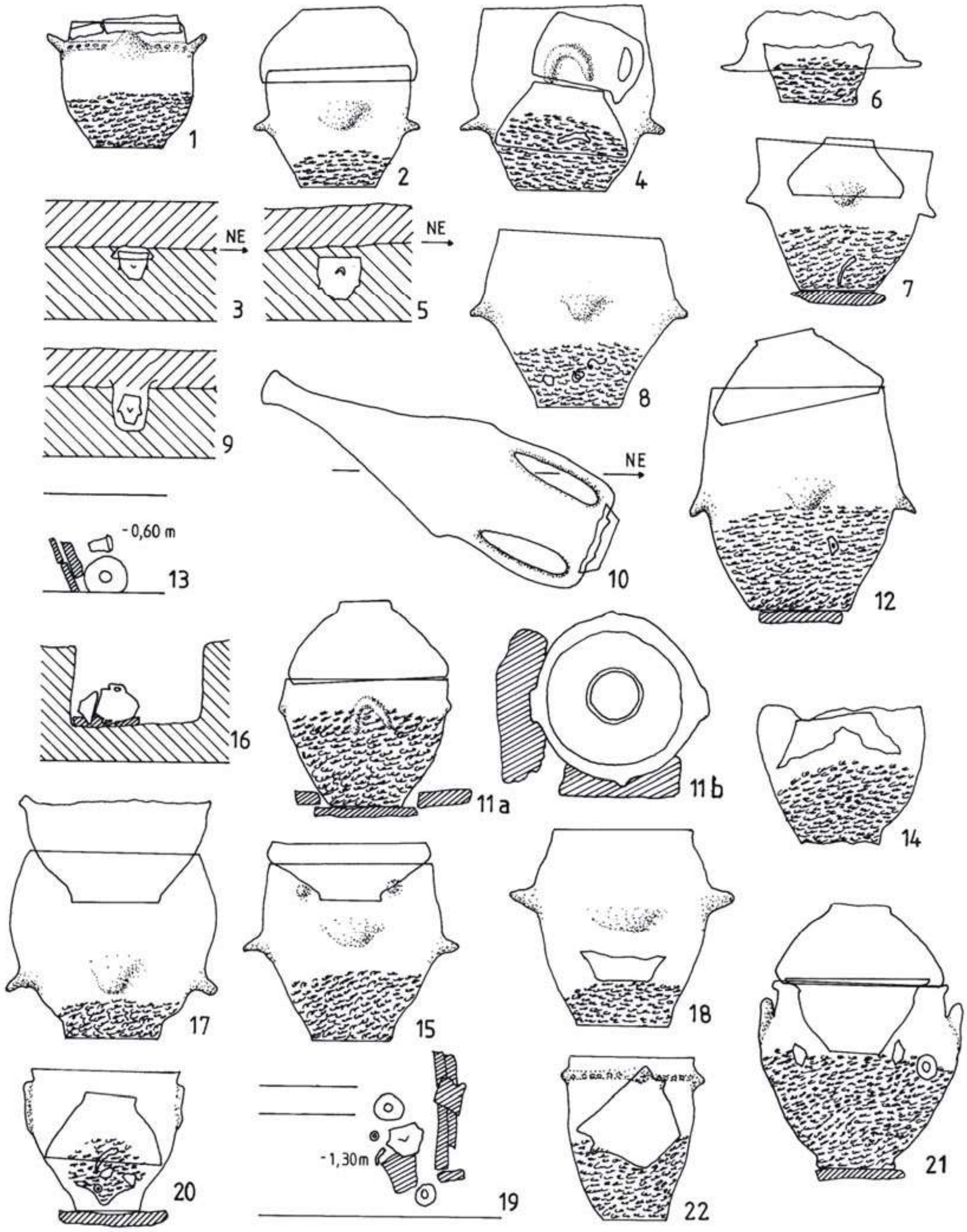

Fig. 3. *Canlia. Reconstrucția mormintelor realizată după schițele din jurnalul de săpătură. 1 Mormântul 5; 2-3 Mormântul 6; 4-5 Mormântul 7; 6 Mormântul 8; 7 Mormântul 9; 8-9 Mormântul 11; 10 Mormântul 12; 11 a-b Mormântul 14; 12 Mormântul 15; 13 Mormântul 16;14 Mormântul 17; 15 Mormântul 18; 16 Mormântul 25; 17 Mormântul 28; 18 Mormântul 29; 19 Mormântul 30; 20 Mormântul 31; 21 Mormântul 33; 22 Mormântul 34.*

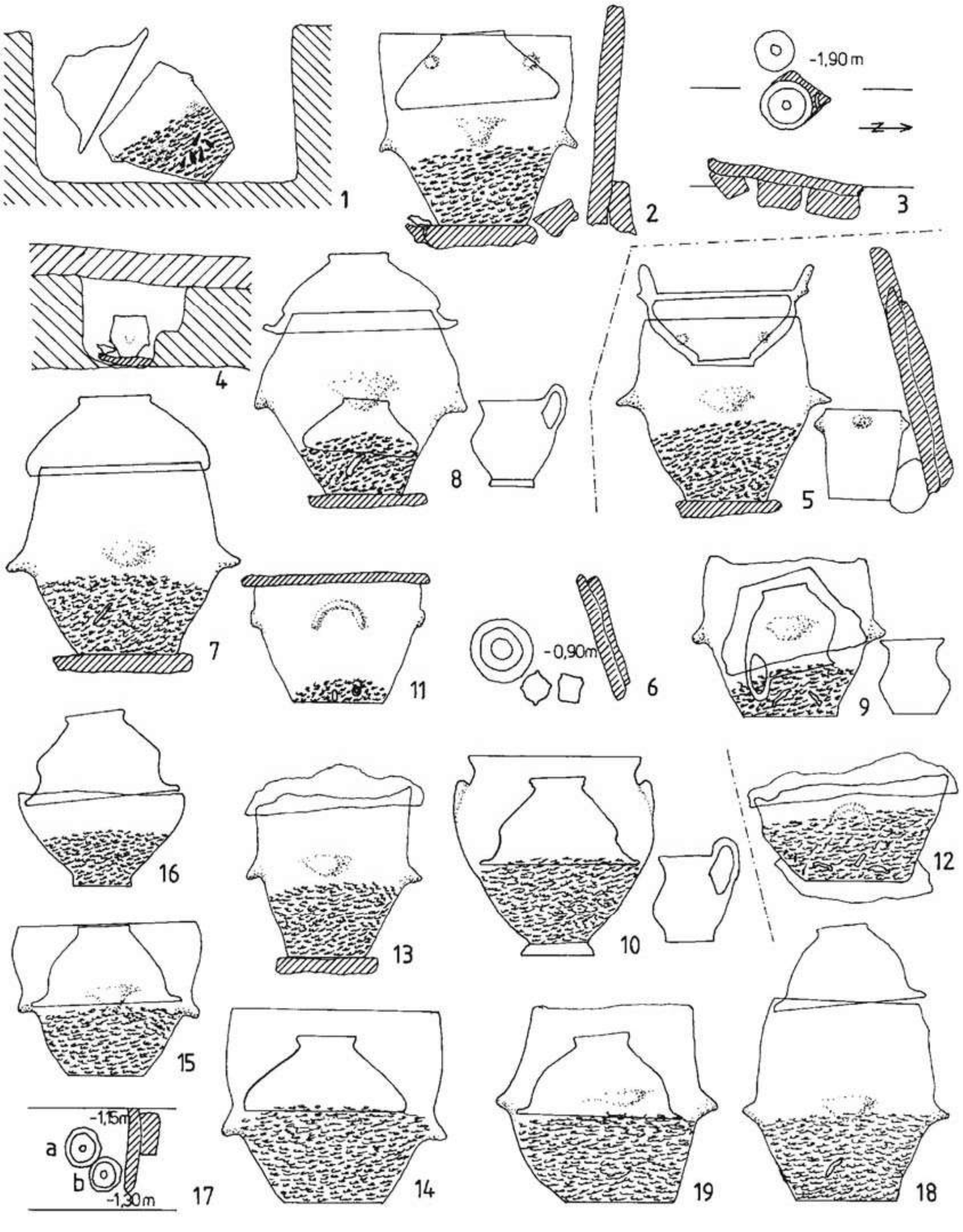

***Fig. 4**. Canlia. Reconstrucția mormintelor realizată după schițele din jurnalul de săpătură: 1 Mormântul 35; 2-3 Mormântul 36; 4 mormântul 37; 5-6 Mormântul 38; 7 Mormântul 39; 8 Mormântul 41; 9 Mormântul 45; 10 Mormântul 47; 11 Mormântul 48; 12 Mormântul 49; 13 Mormântul 50; 14 Mormântul 51; 15 Mormântul 52; 16-17 Mormântul 53; 17-18 Mormântul 54; 19 Mormântul 55.*

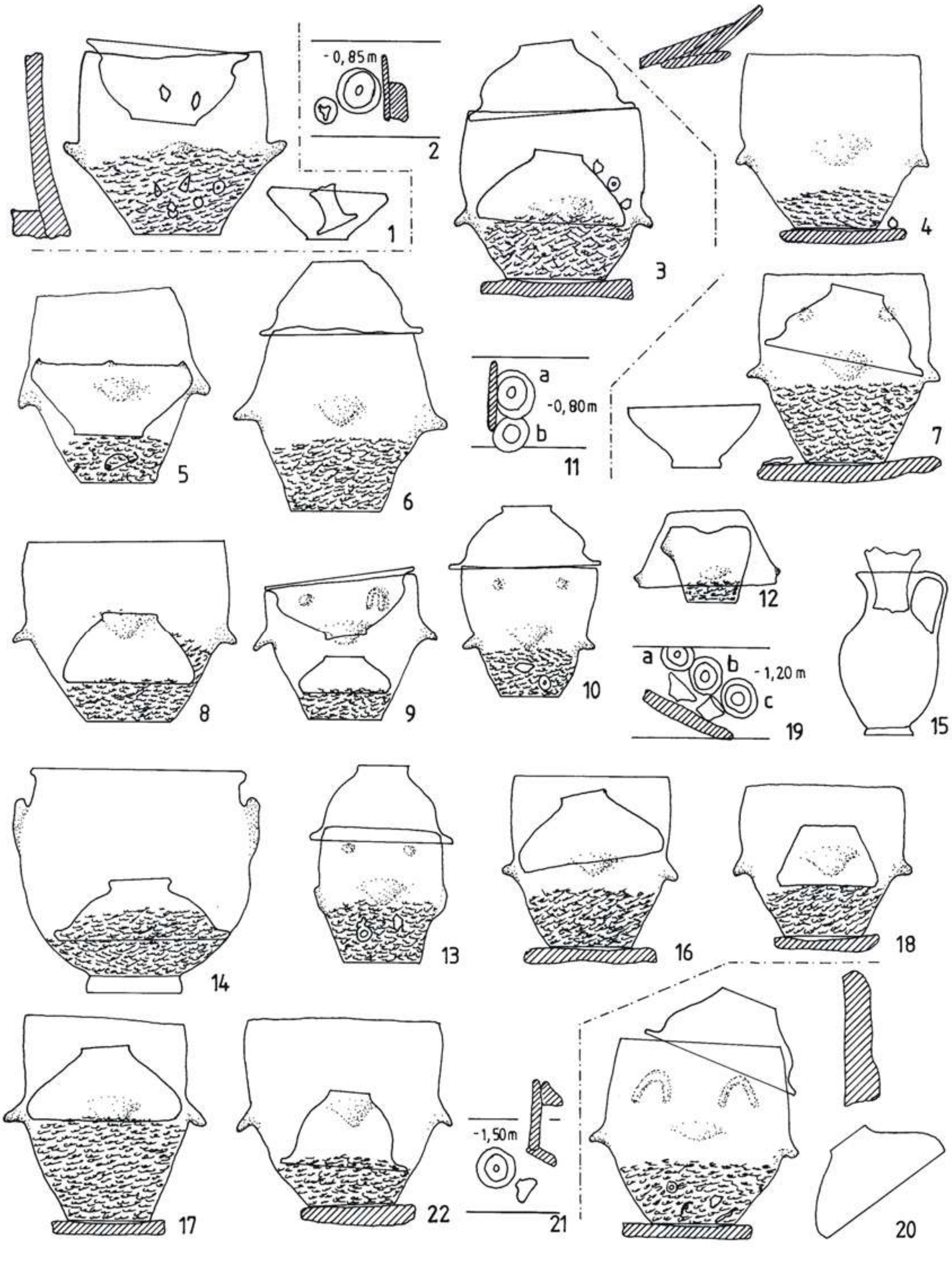

__Fig. 5__. Canlia. Reconstrucția mormintelor realizată după schițele din jurnalul de săpătură: 1-2 Mormântul 56; 3 Mormântul 57; 4 Mormântul 58; 5 Mormântul 60; 6 Mormântul 61; 7 Mormântul 62; 8 Mormântul 65; 9 Mormântul 66; 10-11 Mormântul 67; 11-12 Mormântul 68; 13 Mormântul 70; 14 Mormântul 71; 15 Mormântul72; 16, 19 Mormântul 75; 17, 19 Mormântul 76; 18-19 Mormântul 77ş20-21 Mormântul 80; 22 Mormântul 81.

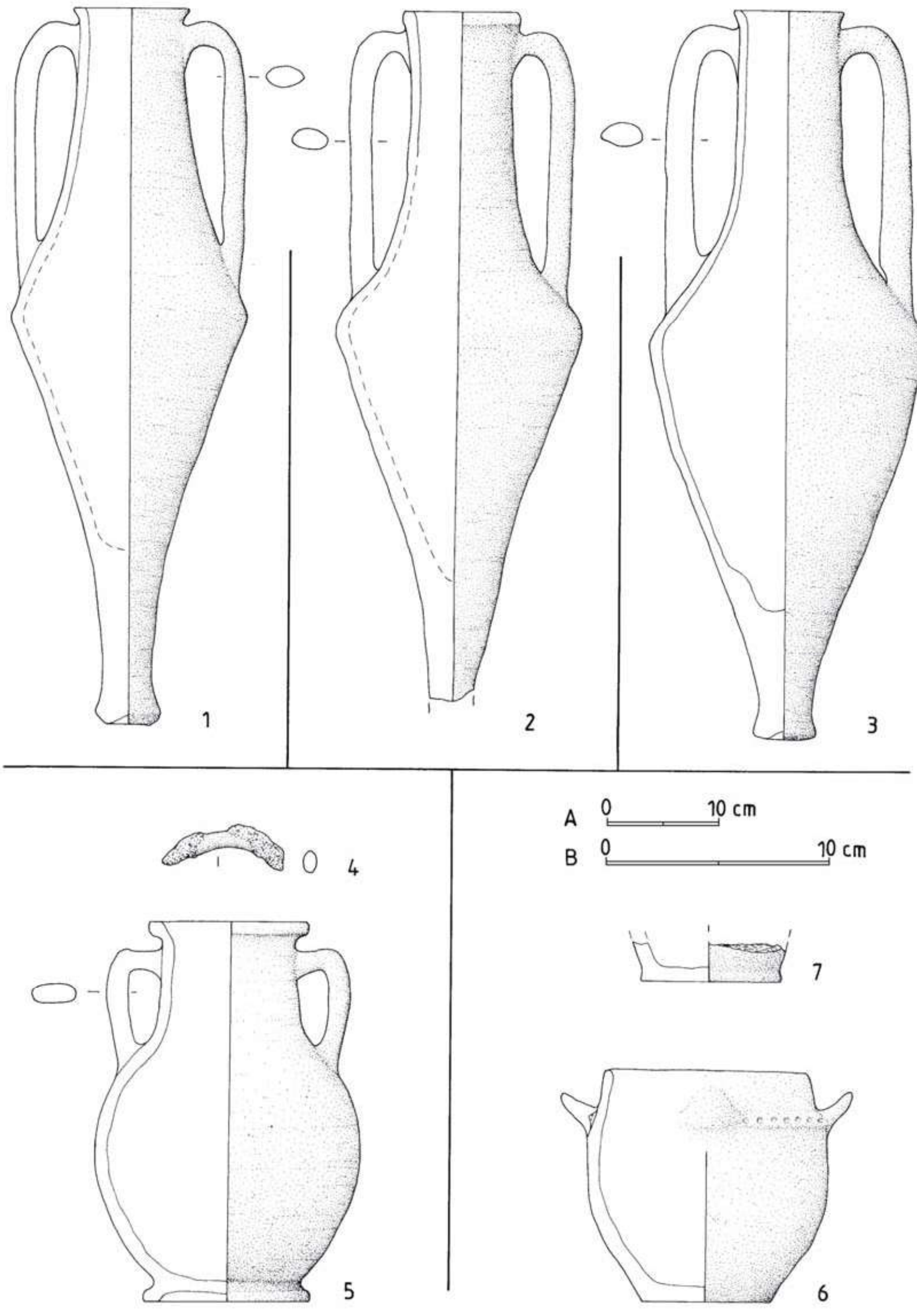

***Fig. 6.** Canlia. 1 Mormântul 1; 2 Mormântul 2; 3 Mormântul 4; 4-5 Mormântul 3; 6-7 Mormântul 5; 1-3, 5-7 Ceramică (Scara A); 4 Bronz (Scara B).*

Potrivit analizei antropologice este vorba de un individ de sex probabil feminin, de vârstă adultă sau matură[105].

Mormântul 7 – de incinerație, în urnă; groapa mormântului a fost săpată în pământul galben şi nu i s-au putut preciza limitele. Urna era aşezată înclinată, iar fundul ei se afla la 1,00 m adâncime. În interior, pe fundul urnei, se aflau oasele calcinate împreună cu un cuțit de fier, toate acoperite de o strachină răsturnată, deasupra căreia se afla o cană aşezată cu gura în jos (fig.3/4-5).

1. Urna (nr. inv.98.181) – vas tip clopot, lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip şi pietricele în compoziție, de culoare brună cu suprafețe negre, netezită în interior şi exterior; în jumătatea inferioară vasul are două apucători iar deasupra lor şi între ele două aplicații în formă de potcoavă, lipite de corpul vasului (fig.7/9). H = 31,7 cm; Dmax = 29 cm; Dg = 25,5 cm; Df = 14,5 cm.

2. Capac (nr. inv. 98.182) – strachină lucrată cu mâna, dintr-o pastă cu nisip mărunt, de culoare brună în exterior şi cenuşiu-neagră în interior, cu suprafața netezită, de formă tronconică, cu gura larg deschisă şi pereți uşor arcuiți (fig. 7/8). H = 10 cm; D = 22 cm.

3. Vas adiacent (nr. inv.98.183) – cană lucrată cu mâna, dintr-o pastă cu nisip mărunt, de culoare brun-roşcată cu pete negre, suprafața netezită, de formă cvasi-tronconică, cu pereți verticali arcuiți şi o toartă care se ridică din buză ca un spin şi se închide aproape de fundul vasului (fig. 7/7). H = 11 cm; Dg = 11,5 cm; Df = 8,3 cm.

4. Cuțit de fier (nr. inv. 98.193) – fragmentar, prevăzut cu un manşon de fier fixat printr-un nit din acelaşi material; suprafața este puternic corodată (fig. 7/6). L = 8,8 cm; lăț = 2,2 cm.

Potrivit analizei antropologice este vorba de un individ de sex probabil feminin, de vârstă matură; între oase se aflau şi două oase de bovideu cu acelaşi grad de calcinare[106].

Mormântul 8 – de incinerație, în urnă; groapa în care a fost depusă urna a fost săpată în stratul brun-negru, la mică adâncime. Fundul urnei se afla la 0,30 m adâncime. Pe urnă şi peste oasele incinerate aflate pe fundul urnei, a fost aşezată o strachină-capac cu gura în jos (fig.3/6).

1. Urna (f.n.i.) – partea inferioară a unui vas de tip borcan, lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip şi pietricele, de culoare brun-roşcată, cu suprafața netezită (fig.7/11). H = 9,4 cm; Df = 12,8 cm.

2. Capac (f.n.i.) – castron (eventual fructieră ?) fragmentar, lucrat la roată, dintr-o pastă cu nisip fin şi mică în compoziție, cu suprafața acoperită de slip negru; gura larg deschisă şi buza răsfrântă în exterior, vasul are în partea inferioară, deasupra pragului care marchează baza gâtului, un val realizat prin lustruire (fig. 7/10). Fundul vasului pare să fi fost distrus de lucrările agricole. H = 9,4 cm; Dg = 32,8 cm.

Potrivit analizei antropologice este vorba de un individ de sex probabil masculin, de vârstă infans 2[107].

Mormântul 9 – de incinerație, în urnă; fundul urnei se afla la 0,40 m adâncime. Oasele calcinate împreună cu un cuțit de fier au fost depuse pe fundul urnei, peste ele un strat de pământ iar deasupra, în interiorul şi aproape de gura urnei, o strachină-capac cu gura în jos. Fundul urnei era aşezat pe o piatră (fig.3/7).

1. Urna (nr. inv.98.184) – vas tip clopot, fragmentar, lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip şi pietricele în compoziție, de culoare brun-roşcată, cu pete cenuşii, cu suprafața netezită, de formă tronconică, cu pereții uşor arcuiți şi cu patru apucători dispuse în jumătatea superioară a înălțimii (fig.7/5). H = 24 cm.

[105] Ibidem.

[106] Ibidem.

[107] Ibidem.

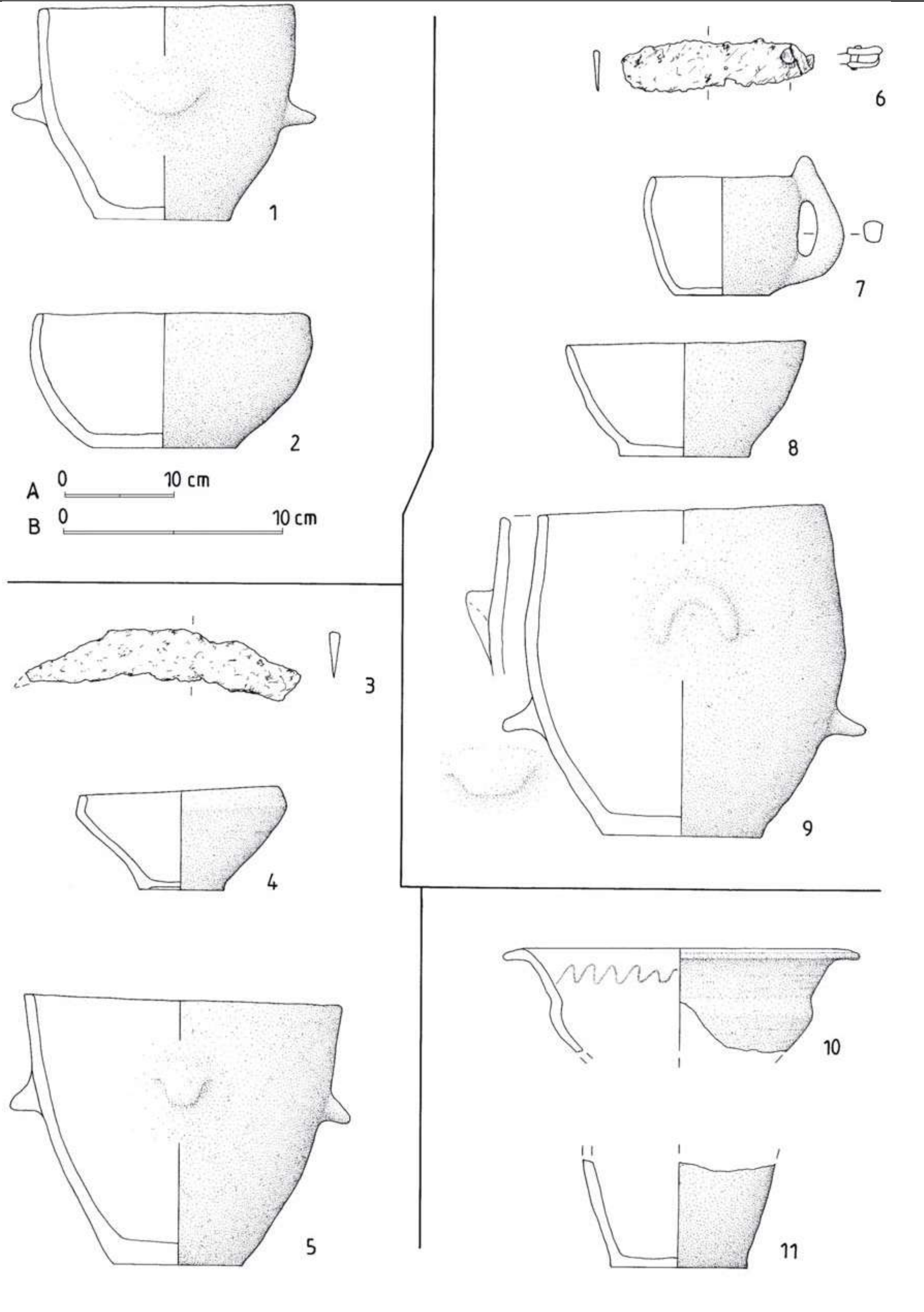

***Fig. 7**. Canlia. 1-2 Mormântul 6;3-5 Mormântul 9; 6-9 Mormântul 7; 10-11 Mormântul 8.*
1-2, 4-5, 7-11 Ceramică (Scara A); 3, 6 Fier (Scara B).

2. Capac (nr. inv. 98.185) – strachină lucrată la roată, dintr-o pastă fină, de culoare cenuşie, cu suprafaţa lustruită, de formă tronconică, cu buza întoarsă către interior şi fund inelar (fig.7/4).H = 10 cm; Dg = 19 cm; Df = 7,8 cm.

3. Cuțit de fier (nr. inv. 98.194) – fragmentar, cu lama curbată, puternic corodat (fig. 7/3). L = 12,2 cm; lăț = 2,3 cm. (în fişa de obiect E.Moscalu îl atribuie mormântului nr. 7)

Potrivit analizei antropologice este vorba de un individ de sex probabil feminin, de vârstă adultă sau matură[108].

Mormântul 10 – de incinerație în urnă; groapa în care a fost depusă urna a fost săpată de la baza stratului de pământ brun şi se adâncea în stratul steril, gura având formă circulară şi un diametru de 0,50 m. Fundul urnei se afla la 0,60 m adâncime. Urna nu a avut capac, iar pe fundul ei s-au găsit puține oase calcinate.

1. Urna (nr. inv. 98.186) – vas de tip clopot, lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip şi pietricele, de culoare cenuşie cu pete brune şi suprafața netezită; vasul este prevăzut cu două apucători în jumătatea inferioară, iar deasupra lor şi între ele, cu două aplicații în formă de potcoavă, lipite de corpul vasului (fig. 8/1). H = 21,5 cm; D = 22 cm.

Analiza antropologică nu a dat nici un rezultat din cauza dimensiunii şi cantității reduse a materialului osos[109]

Mormântul 11 – de incinerație, în urnă; groapa în care a fost depusă urna a fost săpată de la baza stratului de pământ brun şi se adâncea în stratul steril. Urna avea fundul la 0,80 m adâncime şi conținea oasele calcinate între care se afla o fusaiolă, o pereche de cercei şi o fibulă.; urna nu a avut capac (fig. 3/8-9).

1.Urna (nr. inv. 98.178) – vas de tip clopot, lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip şi pietricele, de culoare brun închisă, cu suprafaţa netezită; vasul are pereții puternic arcuiți, chiar bitronconici, şi patru apucători (fig. 8/9). H = 31 cm; Dmax = 27,5 cm; Dg = 22 cm; Df = 13,5 cm.

2.Fusaiolă (nr. inv. 98.191) lucrată dintr-o pastă cu nisip mărunt în compoziție, de culoare cărămizie, netezită, în formă bitronconică, asimetrică (fig. 8/8). H = 3,8 cm; D = 4,1 cm.

3-4.Inele de tâmplă de argint (nr. inv. 98.192 a-b), de formă circulară, cu capetele petrecute şi cu câte o terminație bitronconică, prezentând urme de ardere (fig. 8/5-6). D = 2,1 cm; 2,4 cm.

5. Fibulă de fier (nr. inv. 98.198), lucrată din bară cu secțiune rotundă, cu resort în spirală (fig. 8/7); în momentul descoperirii, de metal erau prinse oase calcinate şi prezenta urme de ardere. L = 7,2 cm.

Potrivit analizei antropologice este vorba de un individ de sex probabil feminin, de vârstă matură[110]

Mormântul 12 – de incinerație, în urnă; groapa în care a fost introdusă urnanu a putut fi surprinsă. Urna (amforă) era culcată la 1,00 m adâncime, cu gura spre nord-est, conținea o cantitate mare de oase calcinate şi avea un fund de vas drept capac (fig. 3/10).

1. Urna (nr. inv. 98.188) – este o amforă lucrată la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare cărămizie, cu suprafaţa netezită, de tip thasian (fig. 8/4). H = +60 cm; Dmax = 19 cm.

2. Capac (f.n.i.) – fund de vas, probabil de tip clopot, lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare cenuşie, cu suprafaţa netezită (fig. 8/3). Df = 8,3 cm.

Potrivit analizei antropologice este vorba de un individ de sex feminin, de vârstă adultă sau matură[111].

Mormântul 13 – de incinerație, în groapă; groapa nu a putut fi surprinsă. Oasele calcinate, între care se afla un cuțit de fier, se găsea la 0,60 m adâncime.

[108] Ibidem.
[109] Ibidem.
[110] D. Botezatu, op.cit., 1981, 125.
[111] Ibidem.

1. Cuțit de fier (nr. inv. 98.189) – fragmentar, corodat (fig. 8/2). L = 6,1 cm; lăț = 1,9 cm.

Potrivit analizei antropologice este vorba de un individ al cărui sex nu a putut fi determinat, de vârstă probabil adultă[112].

Mormântul 14 – de incinerație, în urnă; groapa în care a fost depusă urna nu a putut fi surprinsă. Urna a fost aşezată pe o piatră, la 1,30 m adâncime şi era sprijinită de alte două pietre. În gura urnei, peste oasele calcinate, a fost aşezată o strachină-capac cu gura în jos (fig. 3/11a-b).

1.Urna (nr. inv. 98.190) – vas de tip clopot, lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip şi pietricele în compoziție, de culoare brun-roşcată cu pete negre, cu suprafața netezită; de formă tronconică, cu pereți arcuiți, la partea superioară prezintă două aplicații în formă de potcoavă, lipite de corpul vasului alternând cu doi butoni conici, la aceiaşi înălțime (fig. 8/11). H = 20,7 cm; Dg = 27,5 cm.

2. Capac (nr.inv. 98.195) – strachină lucrată la roată, dintr-o pastă cu nisip fin şi mică în compoziție, de culoare neagră cu suprafețe cenuşii, inițial lustruită sau acoperită cu slip; de formă tronconică, cu pereți arcuiți, are gura uşor întoarsă către interior şi fundul inelar (fig. 8/10). H = 13,2 cm; Df = 8,8 cm; Dg = 26,5 cm.

Potrivit analizei antropologice este vorba de un individ de sex probabil feminin şi vârstă adultă[113]

Mormântul 15 – de incinerație, în urnă; urna era aşezată pe o cărămidă, la 0,60 m adâncime. În interiorul urnei, între oasele incinerate se afla o piesă de os, iar drept capac, în gura urnei, a fost aşezată, uşor înclinată, o strachină cu gura în jos (fig. 3/12).

1.Urna (f.n.i.) – vas de tip clopot, lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip mărunt şi pietricele în compoziție, de culoare brun-roşcată, cu pete brune şi cenuşii, cu suprafața netezită; în formă de sac, vasul prezenta patru apucători, fragmentar păstrate (fig. 9/2). H = 35,3 cm; Dg = 28,3 cm; Dmax = 32,5 cm.

2.Capac (nr.inv. 98.196) – strachină lucrată la roată, dintr-o pastă cu nisip fin şi mică în compoziție, de culoare neagră, cu suprafața inițial lustruită sau acoperită cu slip; de formă tronconică, cu buza întoarsă către interior, cu prag pronunțat şi fund inelar (fig. 9/1). H = 12,8 cm; Dg = 26,5 cm; Df = 9,3 cm.

3. Piesă de os (nr. Inv. 98.197), fragmentară, prevăzută cu un nit de fier (fig. 9/3). 1,9 x 1,1 cm.

Potrivit analizei antropologice este vorba de un individ de sex masculin, de vârstă matură[114].

Mormântul 16 – presupus mormânt de incinerație, în urnă. La 0,60 m adâncime a fost găsit un vas aşezat cu gura în jos, alături de care se afla un alt vas culcat şi trei pietre aşezate pe cant; nici unul dintre cele două vase nu conținea oase umane (fig. 3/13).

1. Vas de tip crater (nr. inv.98.199), lucrat la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare inițial neagră cu suprafața lustruită sau acoperită cu slip; de formă bitronconică, cu prag şi buza lățită şi uşor răsfrântă către exterior, prezintă două aplicații în formă de potcoavă, lipite de corp imediat sub buză (fig. 9/7). Fundul, inelar, este perforat. H = 23 cm; Dg = 29,5 cm; Df = 10,8 cm.

2. Vas (f.n.i.) - de tip borcan, lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip mărunt în compoziție, de culoare brun-cenuşie, cu suprafața netezită; de formă aproape cilindrică, are sub buză un brâu alveolat întrerupt de patru apucători (fig. 9/6). H = 18 cm; Dg = 14 cm.

Potrivit analizei antropologice, a unor oase ce s-ar fi descoperit în zonă, este vorba de un individ de sex feminin, de vârstă adultă[115].

---

[112] Ibidem.
[113] Ibidem.
[114] Ibidem.
[115] Ibidem.

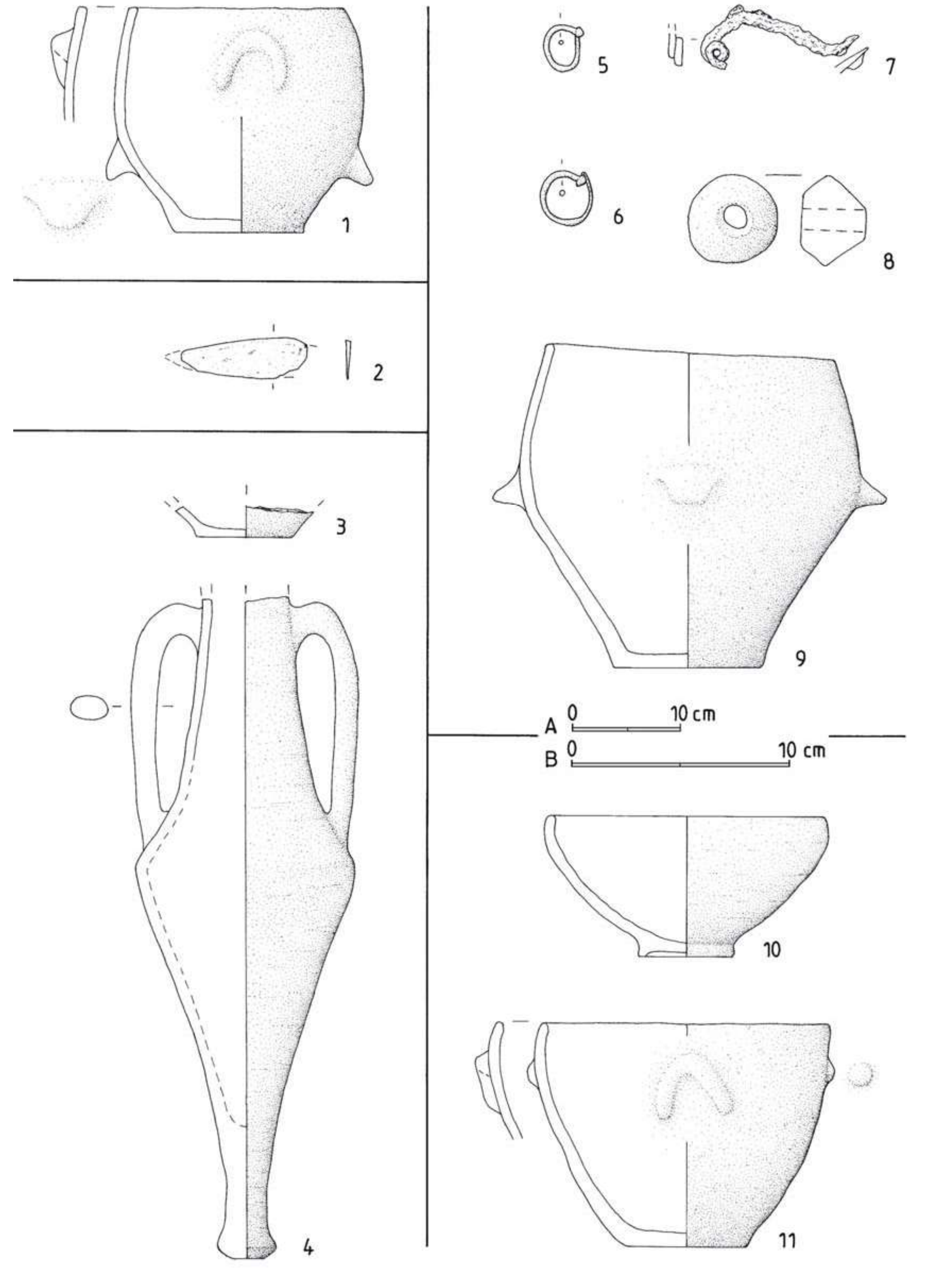

***Fig 8**. Canlia. 1 Mormântul 10; 2 Mormântul 13; 3-4 Mormântul 12; 5-9 Mormântul 11; 10-11 Mormântul 14.*
1, 3-4, 9-11 Ceramică (Scara A);2, 7 Fier, 5-6 Argint, 8 Lut (Scara B).

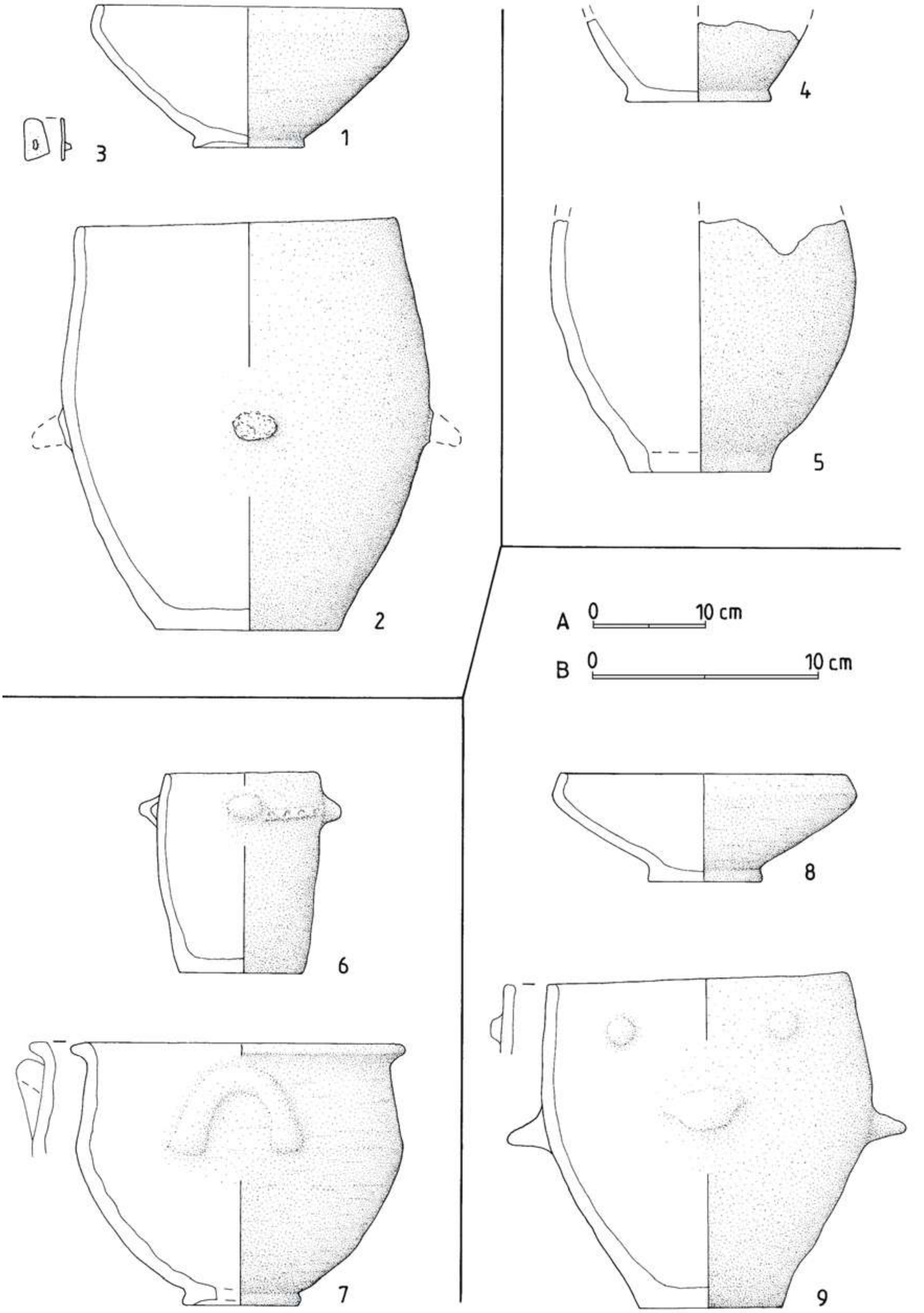

***Fig. 9**. Canlia. 1-3 Mormântul 15; 4-5 Mormântul 17; 6-7 Mormântul 16; 8-9 Mormântul 18.*
1, 2-9 Ceramică (Scara A); 3 Os (Scara B).

Mormântul 17 – de incinerație, în urnă; groapa în care a fost depusă urna nu a putut fi surprinsă. Fundul urnei în care se aflau oasele calcinate, se afla la 0,30 m adâncime, iar drept capac a servit un fund de vas aşezat în gura urnei (fig. 3/14).

1. Urna (nr. inv. 98.276[116]) – vas fragmentar, lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip mărunt în compoziție, de culoare brună în exterior şi cenuşiu-brună în interior, cu suprafața netezită, pereții arcuiți (fig. 9/5). H păstrată = 22,2 cm; Dmax = 27,2 cm.

2. Capac (f.n.i.) – partea inferioară a unui vas probabil de tip borcan, lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip mărunt în compoziție, de culoare cenuşiu-brună, cu suprafața netezită (fig. 9/4). Df = 12,8 cm.

Potrivit analizei antropologice este vorba de un individ de sex probabil masculin, de vârstă matură[117].

Mormântul 18 – de incinerație, în urnă; groapa în care a fost depusă urna nu a putut fi surprinsă. Urna a fost aşezată la 1,00 m adâncime, conținea oasele calcinate şi avea drept capac o strachină aşezată cu gura în sus; fundul rupt al străchinii era căzut în urnă, peste oasele arse (fig. 3/15).

1. Urna (nr. inv. 98.200) – vas de tip clopot, lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip mărunt în compoziție, de culoare brună cu pete cenuşii şi negre, cu suprafața netezită; vasul are patru apucători iar deasupra lor şi între ele, patru butoni tronconici (fig. 9/9). H = 30 cm; Dmax = 29 cm; Dg = 26,5 cm; Df = 14 cm.

2. Capac (nr. inv. 98.203) – strachină lucrată la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare brună, cu suprafața lustruită; de formă tronconică, are buza întoarsă uşor către interior şi un prag pronunțat (fig. 9/8). H = 10,5 cm; Dg = 24,5 cm; Df = 10,3 cm. E. Moscalu atribuie această strachină tipului *XId1*, spunând că este lucrată cu mâna şi o datează în sec. VI-III/II a.Chr.[118]

Potrivit analizei antropologice este vorba de un individ probabil de sex feminin, probabil de vârstă adultă[119].

Mormântul 19 – de incinerație, în urnă; groapa în care a fost depusă nu a putut fi surprinsă. În urnă se aflau oasele calcinate împreună cu trei cuțite de fier şi un ac de bronz, iar alături de urnă era aşezată o strachină. Urna nu a avut capac.

1. Urna (nr.inv. 98.201) – vas de tip clopot[120], lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare brun-roşcată, cu pete brune şi negre, cu suprafața netezită; vasul este prevăzut cu patru apucători laterale (fig. 10/2). H = 30,5 cm; Dmax = 29,5 cm; Dg = 26 cm; Df = 13,2 cm.

2. Vas adiacent (nr. inv. 98.202) – castron lucrat la roată, dintr-o pastă cu nisip fin şi mică în compoziție, de culoare neagră, acoperit inițial cu un slip; de formă tronconică, cu un prag marcând baza gâtului şi buza răsfrântă către exterior, are două torți ce se înalță oblic deasupra gurii, încadrate de câte două proeminențe semisferice. Buza, lățită, prezintă o nervură în torsadă iar fundul este inelar (fig. 10/1). Urme de vopsea neagră. H = 13 cm; Dg = 30 cm; Df = 11 cm.

3. Cuțit de fier (nr. inv. 98.203 bis) – fragmentar, puternic corodat (fig. 10/4). L = 4,7 cm; lăț = 1,7 cm.

4. Cuțit de fier (nr. inv. 98.206) – fragmentar, cu mâner realizat prin îngustarea progresivă a lamei, puternic corodat (fig. 10/5). L = 8,2 cm; lăț = 1,9 cm.

5. Cuțit de fier (nr. inv. 98.207) – fragmentar, cu manşon de fier fixat de corp printr-un nit din acelaşi material (fig. 10/6). De manşon era lipit un fragment de os calcinat. L = 9,7 cm; lăț = 2 cm.

6. Ac de bronz (nr. inv. 98.268) – lucrat din bară de bronz cu secțiune rotundă, are un capăt ascuțit, iar cel de-al doilea este rupt (fig. 10/3); ar putea fi acul rupt al unei fibule sau

[116] În fişa de obiect, la muzeu, la acest număr de inventar figurează vasul borcan din M. 44, care însă nu s-a păstrat.
[117] D. Botezatu, op.cit, p. 125.
[118] E. Moscalu, op.cit., p. 75, pl. LIV/7
[119] D. Botezaru, op.cit., 1981, p. 125.
[120] E. Moscalu, op.cit., p. 131

pur şi simplu un cui (așa îl menționează E. Moscalu). L = 4,7 cm.

Potrivit analizei antropologice este vorba de un individ de sex probabil feminin, de vârstă adultă sau matură.[121].

Mormântul 20 – de incinerație, în urnă; groapa în care a fost depusă urna nu a putut fi surprinsă. Urna se afla la 0,90 m adâncime, conținea oasele calcinate şi nu a avut capac.

1. Urna (nr. inv. 98.204) – castron lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip mărunt şi pietricele în compoziție, de culoare brun-roşcată, cu pete negre, iar suprafața netezită; de formă tronconică, cu pereții arcuiți, vasul are două aplicații în formă de potcoavă lipite de corp imediat sub buză (fig. 10,9). H = 18,5 cm ; Dg = 25 cm.

Potrivit analizei antropologice este vorba de un individ al cărui sex nu a putut fi determinat, de vârstă adultă sau matură[122].

Mormântul 21 – de incinerație, în urnă; a fost descoperit în marginea râpei, în afara săpăturii. Urna era o amforă culcată cu gura către est, la 0,90 m adâncime, conținând puține oase calcinate şi o fibulă.

1. Urna (nr. inv. 98.208) – amforă lucrată la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare cărămizie, cu suprafața netezită, de tip Thassos; pe gât, între, este incizată o marcă (fig. 10/8). H = 55 cm; D = 20 cm.

2. Fibulă de bronz (nr. inv. 98.209) – lucrată din bară cu secțiune rotundă, cu resortul format dintr-o spirală şi arcul terminat printr-o proeminență conică (fig. 10/7). L = 6,6 cm.

Analiza antropologică nu a dat nici o determinare[123].

Mormântul 22 – de incinerație, într-o groapă de formă rectangulară, cu laturile de aproximativ 0,98 m şi respectiv 0,70 m, era orientată nord-est/sud-vest şi se adâncea până la 1,03 m în capătul de nord-set şi 1,14 m în capătul de sud-vest. Pereții gropii erau puternic arşi. Oasele calcinate erau grupate în capătul de sud-vest, iar în jurul lor se aflau un opaiț întreg şi unul fragmentar, două ulcioare şi cinci cuie de fier.

1. Opaiț (nr. inv. 98.213) – lucrat dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare cenuşie; pe fund este redat în relief cuvântul "ARMEN" (fig. 11/4). H = 2,4 cm; L = 9 cm; D = 6,3 cm.

2. Opaiț (f.n.i.) – fragmentar, lucrat dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare cenuşie (fig. 11/3). D = 11 cm.

3. Ulcior (nr. inv. 98.210) – lucrat la roată, dintr-o pastă fină, de culoare brun-cenuşie deschisă, inițial acoperit cu un slip de aceeaşi culoare; cu pereții puternic arcuiți, are gâtul scurt, buza dreaptă, o toartă care porneşte din buză şi un fund inelar (fig. 11/2). Hp = 17,3 cm; Dmax = 15 cm.

4. Ulcior (nr. inv. 98.211) – lucrat la roată, dintr-o pastă fină, de culoare cenuşie deschisă, inițial acoperit cu un slip de aceeaşi culoare; cu pereții arcuiți, are gâtul relativ înalt, gura lărgită, o toartă care porneşte de pe gât, iar fundul este inelar (fig.11/1). H = 19,5 cm; Dmax = 14 cm.

Mormântul 23 – de incinerație, în groapă; groapa avea formă rectangulară, cu laturile de 2,25 m, respectiv 1,00 m, era orientată nord-vest/sud-est şi prevăzută cu o absidă pe latura dinspre nord-est. Săpată în stratul de pământ galben, se adâncea până la 0,80 m; fundul şi pereții între 0,50 m şi 0,80 m sunt arşi. Pe fundul gropii, în mijloc, erau depuse oasele arse, două catarame de bronz şi mai mulți butoni de fier, iar în capătul de nord-est se aflau un ulcior şi două piese de centură.

1. Ulcior (f.n.i.) – lucrat la roată, dintr-o pastă fină, de culoare cărămizie, inițial acoperit cu pastă de culoare brună; cu pereții puternic arcuiți, are gâtul rupt, o toartă care se închidea pe corp şi fundul inelar (fig. 11/11). H păstrată = 14 cm; Dmax = 14,5 cm.

2-3. Piese de centură (nr. inv. 98.217, 98.216) – aplice de bronz cu brațul lățit şi despicat la capăt (fig. 11/7-8). L = 6,5 - 5,5 cm.

[121] D. Botezatu, op.cit., p. 126.
[122] Ibidem.
[123] Ibidem.

4-5. Catarame de bronz (nr. inv. 98.214, 98.215) – (fig. 11/9-10). 5,3 x 2 cm; 5x2,5 cm.

Mormântul 24 – de incinerație, într-o groapă ce avea o formă rectangulară, era orientată nord-est/sud-vest şi era prevăzută cu o absidă la capătul dinspre nord-est. Pereții gropii erau înclinați, iar la adâncimea de 2,20 m aveau o treaptă lată de 0,25-0,30 m, adâncindu-se în continuare până la 1,40 m; fundul gropii are laturile de 1,50 m, respectiv 0,55-0,60 m. Pereții gropii, în întregime, şi fundul erau puternic arşi. Pe toată suprafața fundului gropii erau răspândite oase incinerate, mai mulți butoni de fier, un ulcior, un opaiț şi o cană.

1. Opaiț (f.n.i.) – lucrat dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare brună; pe fund este redat în relief cuvântul ”CASSI” (fig. 11/12). H = 2,4 cm; L = 8,1 cm; D = 5,7 cm.

2.Ulcior (nr. inv. 98.219) – lucrat la roată, dintr-o pastă fină, de culoare brun-cenuşie deschisă, inițial acoperit cu un slip de aceeaşi culoare; cu pereții arcuiți, are gâtul relativ înalt, gura uşor lărgită, o toartă care porneşte de pe gât, iar fundul este inelar (fig. 11/14). H = 19 cm; D = 14 cm.

3. Cană (nr. inv. 98.218) – lucrată la roată, dintr-o pastă fină, de culoare cărămizie, inițial acoperită cu un slip; de mici dimensiuni, are corpul sferic, cu un prag la partea inferioară, gâtul scurt, gura deschisă şi buza dreaptă. O toartă pornită de sub buză se închide pe corp (fig. 11/13). H = 6,3 cm; Dg = 4,6 cm; Df = 3,2 cm; Dmax = 7 cm.

Mormântul 25 – de incinerație, în urnă; urna era aşezată culcat, cu gura către est, pe o piatră de dimensiuni mari, la adâncimea de 0,80 m. În interiorul urnei se aflau puține oase calcinate iar drept capac a fost folosit un fund de vas (fig. 3/16). Df=11,5.

1. Urnă (nr. inv. 98.222) – vas în formă de borcan sau de cană (?), lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip şi pietricele în compoziție, de culoare brună, cu pete negre şi cenuşii, cu suprafața netezită; vasul are formă tronconică cu pereții arcuiți, şi două torți cu creastă (fig. 10/11). H = 22,5 cm; Dg = 21 cm; Df = 11,5 cm..

2. Capac (f.n.i.) – vas probabil de tip clopot, fragmentar, lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip mărunt în compoziție, de culoare brună, cu pete cenuşii, cu suprafața netezită (fig. 10/10). H păstrată = 11 cm; Df = 11,7 cm.

Mormântul 26 – de incinerație, în urnă; groapa în care a fost depusă urna nu a putut fi delimitată. Urna se afla la 1,20 m adâncime, conținea oasele calcinate şi nu a avut capac.

1. Urna (nr. inv. 98223) – vas în formă de clopot, lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip mărunt în compoziție, de culoare brună, cu pete cenuşii, cu suprafața netezită; de formă tronconică, cu pereții arcuiți, vasul are patru apucători laterale (fig. 12/1). H = 24,2 cm; D = 27,5 cm.

Mormântul 27 – de incinerație, in groapă; oasele calcinate împreună cu o mărgea de fier au fost depuse în groapă, la adâncimea de 0,90 m.

1. Mărgea de fier (nr.inv. 98.224) – inițial de formă cilindrică, perforată, puternic corodată (fig. 12/2). D = 1,8 cm.

Mormântul 28 – de incinerație, în urnă; urna se afla la adâncimea de 1,00 m, conținea oasele calcinate şi avea drept capac jumătatea inferioară a unui vas (fig. 3/17).

1. Urna (nr. inv. 98.225) – vas în formă de clopot, lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip mărunt şi pietricele în compoziție, de culoare brună, cu suprafața netezită; în formă de sac, vasul are patru apucători laterale (fig. 12/3). H = 31,5 cm; Dmax = 32 cm; Dg = 27,5 cm; Df = 15 cm.

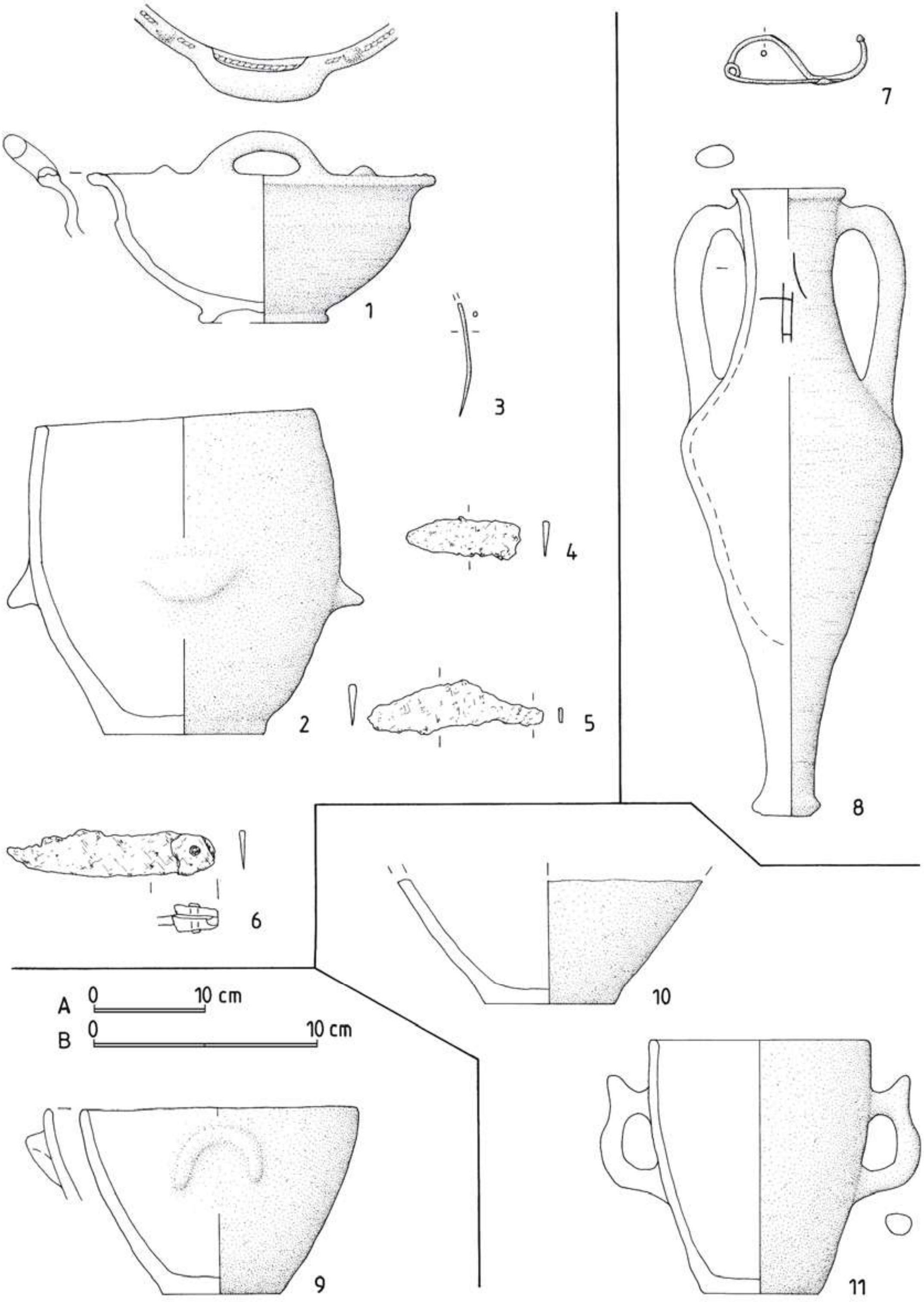

***Fig. 10**. Canlia. 1-6 Mormântul 19; 7-8 Mormântul 21; 9 Mormântul 20; 10-11 Mormântul 25.*
1-2, 8-11 Ceramică (Scara A); 3, 7 Bronz, 4-6 Fier (Scara B).

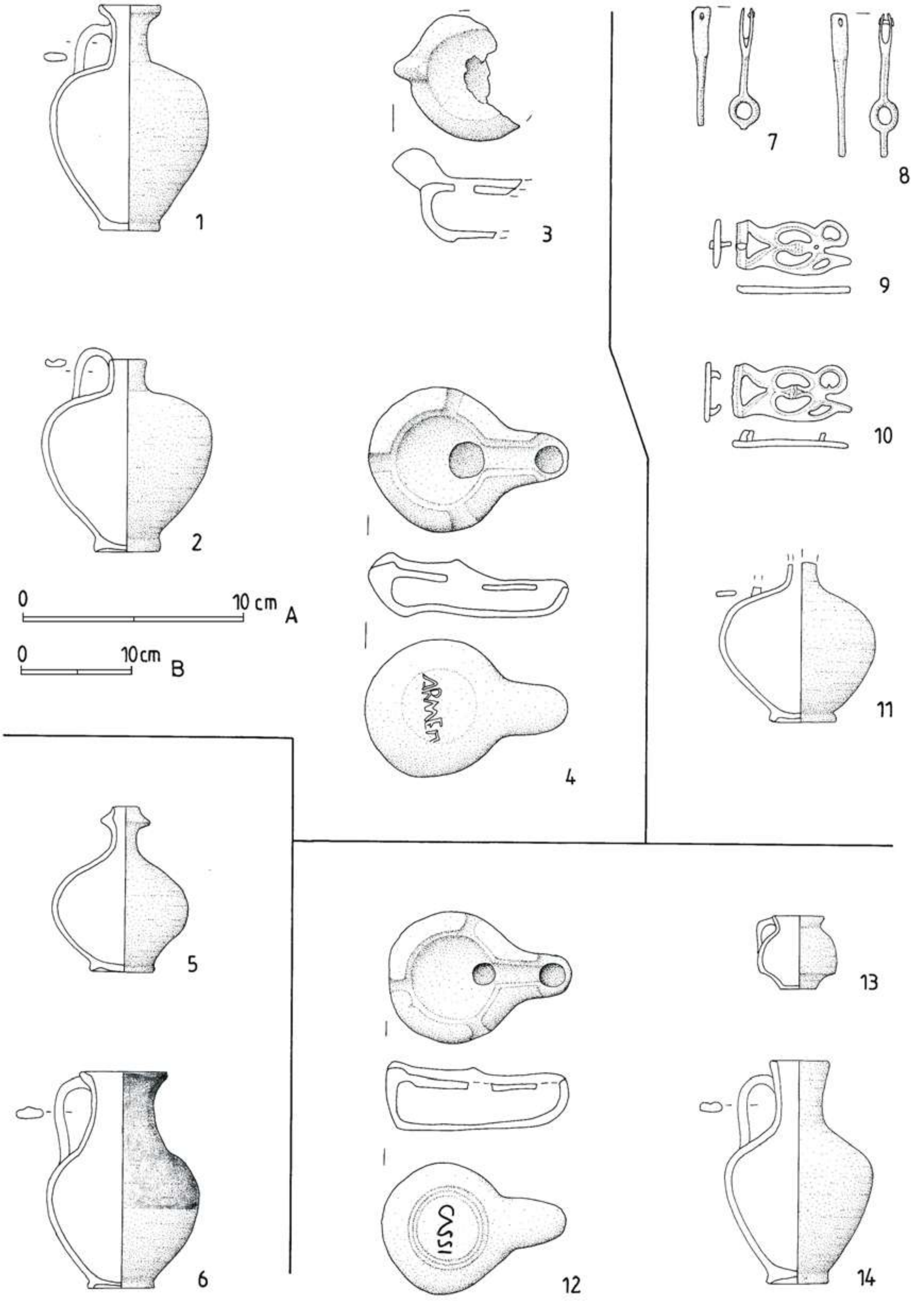

Fig. 11*. Canlia. 1-4 Mormântul 22; 5-6 Mormântul 32; 7-11 Mormântul23; 12-14 Mormântul 24.*
1-2, 5-6, 11, 13-14 Ceramică(Scara B); 3-4, 12 Lut, 7-10 Bronz(Scara A).

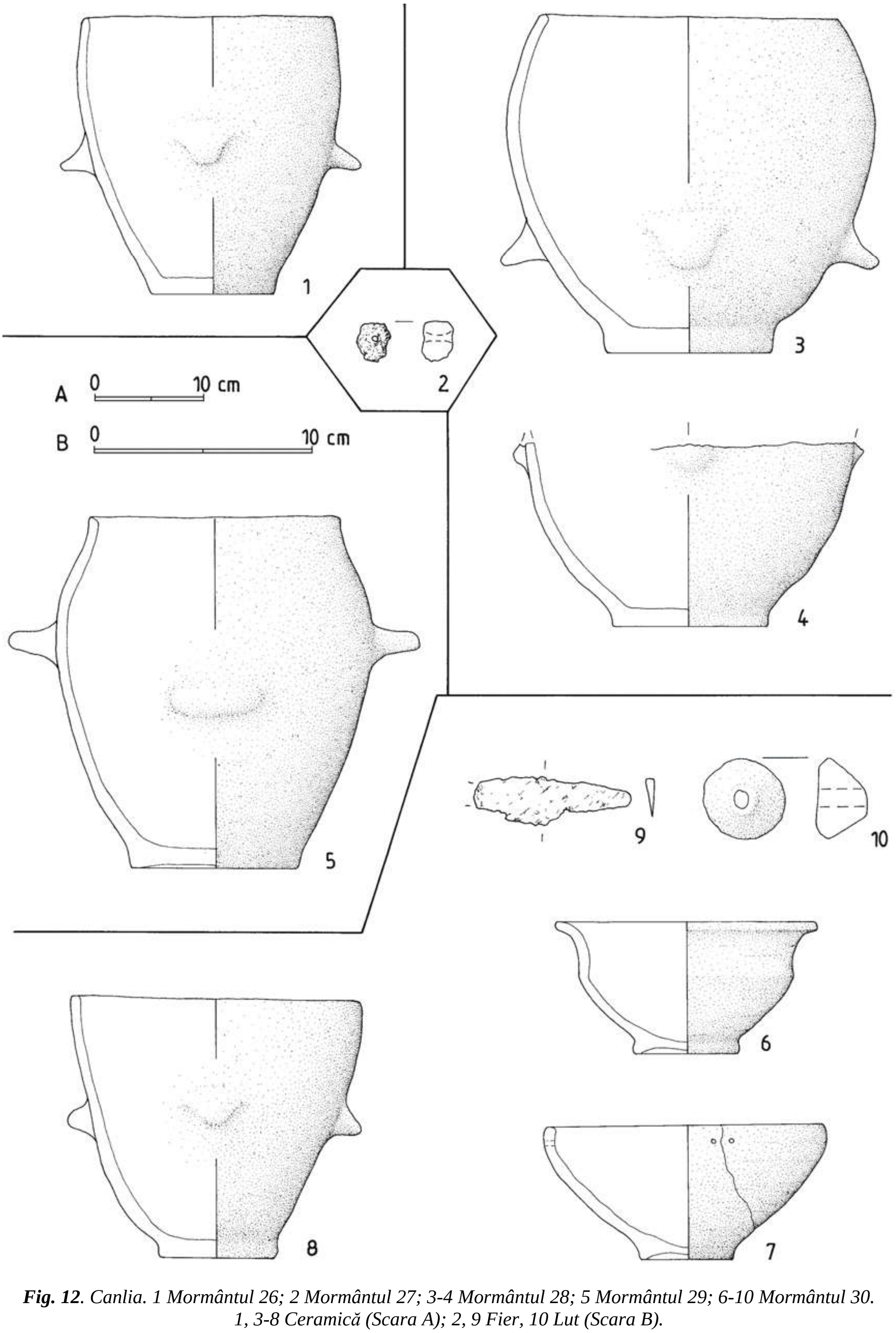

Fig. 12. *Canlia. 1 Mormântul 26; 2 Mormântul 27; 3-4 Mormântul 28; 5 Mormântul 29; 6-10 Mormântul 30. 1, 3-8 Ceramică (Scara A); 2, 9 Fier, 10 Lut (Scara B).*

2. Capac (nr. inv. 98.226) – vas probabil de tip clopot, fragmentar, lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip mărunt în compoziție, de culoare brună, cu suprafața netezită; vasul are patru butoni conici (fig. 12/4). H = 31,5 cm; Dg = 23 cm; Dmax = 28,5 cm. (marcajul lui E. Moscalu îl atribuie mormântului nr. 29).

Mormântul 29 – de incinerație, în urnă; groapa în care a fost depusă urna nu a putut fi surprinsă. Urna se afla la 0,60 m adâncime, conținea oasele calcinate şi a avut drept capac fundul unui vas aşezat în interiorul urnei (fig. 3/18).

1. Urna (f.n.i.) – vas de tip clopot, lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip mărunt şi pietricele în compoziție, de culoare brună, cu pete negre şi cenuşii, cu suprafața netezită; în formă de sac, vasul are două apucători laterale dispuse la mijlocul înălțimii şi alte două apucători aşezate între şi deasupra primelor (fig. 12/5). H = 24 cm; Dmax = 23 cm; Dg = 19 cm.

Mormântul 30 – de incinerație, în urnă; urna era aşezată culcat, sprijinită de o piatră, în apropierea altor patru pietre aşezate pe cant în partea de nord-est a urnei. Oasele erau răspândite în jurul urnei, lângă care se aflau două străchini, o fusaiolă şi un cuțit. Nu se poate preciza dacă una din străchini a servit drept capac (fig. 3/19).

1. Urna (nr. inv. 98.227) – vas ce se apropie ca tip de vasul clopot, lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip mărunt în compoziție, de culoare brună, cu pete cenuşii, cu suprafața netezită; de formă tronconică, cu pereții arcuiți, vasul are patru apucători laterale (fig. 12/8). H = 23 cm; Dg = 26,5 cm.

2. Vas adiacent (?) (nr. inv. 98.228) – castron lucrat la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare cenușie închisă, cu suprafața inițial lustruită; cu corpul tronconic cu pereții arcuiți, strachina are baza gâtului marcată de un prag, buza întoarsă către exterior şi fundul inelar (fig. 12/6). H = 12 cm; Dg = 26,7 cm.

3. Vas adiacent (?) (nr. inv. 98.229) – strachină lucrată la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare neagră cu pete brune, cu suprafața inițial lustruită; cu corpul tronconic cu pereții arcuiți, strachina are buza întoarsă uşor către interior, două găuri de reparație sub buză şi fundul inelar (fig. 12/7). H = 12 cm; D = 26 cm.

4. Fusaiolă (nr. inv. 98.230) – lucrată dintr-o pastă cu nisip mărunt în compoziție, de culoare cărămizie, netezită, de formă bitronconică, asimetrică (fig. 12/10). H = 2,2 cm; D = 3,6 cm.

5. Cuțit de fier (nr. inv. 98.232) – fragmentar, puternic corodat (fig. 12/9). 6,8 x 2,2 cm.

Mormântul 31 – de incinerație, în urnă; urna se afla la 0,85 m adâncime. În apropierea urnei, în partea de nord-est, a fost aşezată pe cant o piatră de formă rectangulară, cu baza sub nivelul fundului urnei. Pe fundul urnei a fost depus un capac cu gura în sus, în care au fost aşezate oasele calcinate împreună cu un cuțit de fier, o mărgea de pastă de sticlă şi două fusaiole. În interiorul urnei, deasupra oaselor, a fost aşezată cu gura în jos o strachină (fig. 3/20).

1. Urna (nr. inv. 98.233) – vas de tip crater, lucrat la roată, dintr-o pastă cu nisip fin şi mică în compoziție, de culoare neagră cu pete brune, cu suprafața inițial lustruiă; cu pereți arcuiți, vasul are gâtul cilindric, buza întoarsă uşor către exterior şi două aplicații în formă de potcoavă lipite de corp (fig. 13/3). H = 23,4 cm; Dg = 26,3 cm.

2. Capac (nr. inv.98.234) – strachină lucrată la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare cenuşie închisă, cu suprafața inițial lustruită; vasul are corpul tronconic cu pereții arcuiți şi fundul inelar (fig. 13/1). H = 11,7 cm; Dg = 18,2 cm.

3. Capac (nr. Inv. 98.235) – vas de mici dimensiuni, lucrat la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare cenușie, cu suprafața inițial lustruită; vasul are corpul tronconic cu pereți arcuiți şi buza lățită, prevăzută cu două perforații (fig. 13/2).H = 3 cm; D = 9 cm.

4. Mărgea (nr. inv. 98.238) – lucrată dintr-o pastă de sticlă de culoare galbenă, cu patru mici proeminențe albe marcate de cercuri de pastă albastră (fig. 13/6). D = 1,9 cm.

5. Fusaiolă (nr. inv. 98.236) – lucrată dintr-o pastă cu nisip mărunt în compoziție, de culoare cenuşie, netezită, de formă bitronconică, asimetrică (fig. 13/4). H = 2,1 cm; D = 3 cm.

6. Fusaiolă (nr. inv. 98.237) – fragmentară, lucrată dintr-o pastă cu nisip mărunt în compoziție, de culoare cărămizie, netezită, de formă bitronconică, asimetrică (fig. 13/5). H = 2,2 cm; D = 3,6 cm.

7. Cuțit de fier (nr.inv.98.231) – fragmentar, cu lama uşor curbată, puternic corodat, cu urme de ardere; în momentul descoperirii, de metal era lipit un dinte uman (fig. 13/7). L = 11,4 cm; lăț = 1,5 cm. (în fişa de obiect E. Moscalu îl atribuie mormântului nr. 30).

Mormântul 32 – de incinerație, în groapă; groapa era rectangulară orientată nord-vest/sud-est şi avea laturile de 1,60 m, respectiv 0,75 m. Groapa avea fundul la 0,85 m adâncime de la nivelul actual. Pe fund, de-a lungul gropii, se aflau fragmente de la două bucăți de lemn carbonizate; pe întreaga suprafață a fundului gropii s-au găsit oase calcinate şi fragmentele a două vase.

1. Ulcior (nr.inv. 98.221) – lucrat la roată, dintr-o pastă fină, de culoare albă, inițial acoperită cu slip fin de aceeaşi culoare; cu pereții puternic arcuiți, are gâtul îngust, cu o nervură pronunțată sub buză, gura dreaptă şi fundul inelar xx (fig. 11/5). H = 14,3 cm; Dmax = 12,5 cm.

2. Ulcior (nr. inv. 98.221) – lucrat la roată, dintr-o pastă fină, de culoare cenuşie deschisă, inițial acoperit cu un firnis brun, cu pereții puternic arcuiți, are gâtul înalt, buza răsfrântă în exterior, o toartă care porneşte de sub buză şi se închide pe corp şi sub fundul inelar (fig. 11/6). H = 18 cm; Dmax = 15 cm.

Mormântul 33 – de incinerație, în urnă; groapa în care a fost depusă urna avea formă cilindrică şi mergea până la adâncimea de 1,05 m, respectiv 0,60 m de la nivelul de săpare. Urna era aşezată pe o piatră plată şi conținea oasele calcinate deasupra cărora se aflau trei fusaiole. Peste oase era aşezată o strachină cu gura în sus, iar deasupra ei o strachină răsturnată (fig. 3/21). In aceeaşi groapă se mai aflau mormintele nr. 34 şi 35.

1. Urna (nr. inv. 98.239) – vas de tip crater, lucrat la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare brun-cenuşie închisă, inițial negru cu suprafața lustruită sau acoperită cu slip; de formă bitronconică, cu buza dreaptă şi fundul inelar, prezintă două aplicații în formă de potcoavă, lipite de corp imediat sub buză (fig. 13/10). H = 31 cm; Dmax = 31 cm; Dg = 26,7 cm; Df = 12,5 cm.

2. Capac (nr. Inv. 98.241) – castron lucrat la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare cenuşie închisă, cu suprafața inițial lustruită; cu corpul tronconic cu pereți arcuiți, strachina are baza gâtului marcată de un prag, buza întoarsă către exterior şi fundul inelar (fig. 13/8).H = 12 cm; Dg = 26 cm.

3. Capac (nr. inv. 98.240) – strachină lucrată la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare neagră, cu suprafața lustruită; corpul tronconic cu pereții arcuiți, strachina are buza întoarsă către interior şi fundul inelar (fig. 13/9).H = 14 cm; Dmax = 26,8 cm.

4. Fusaiolă (nr. inv. 98.242) – lucrată dintr-o pastă cu nisip mărunt în compoziție, de culoare cărămizie, netezită, de formă bitronconică, asimetrică, cu urme de ardere secundară (fig. 13/11). H = 1,8 cm; D = 3,5 cm.

5. Fusaiolă (nr. inv. 98.243) – lucrată dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare cărămizie, netezită, de formă bitronconică, asimetrică, cu urme de ardere secundară (fig. 13/12). H = 2,2 cm; D = 3,5 cm.

6. Fusaiolă (nr. inv. 98.243 bis) – fragmentară, lucrată dintr-o pastă cu nisip mărunt în compoziție, de culoare cenușie, netezită, de formă bitronconică, asimetrică, cu urme de ardere secundară (fig. 13/13). H = 2,2 cm; D = 3,5 cm.

Mormântul 34 – de incinerație, în urnă; urna era aşezată împreună cu conținutul mormintelor nr. 33 şi 35 într-o groapă şi conținea oasele calcinate deasupra cărora era aşezat un vas. La aproximativ 0,30 m de urnă, în aceeaşi groapă, se afla un vas (fig. 3/22).

1. Urna (nr. inv. 98.244) – vas de tip borcan, lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip mărunt şi pietricele în compoziție, de culoare brun-roşcată cu pete cenuşii, cu suprafața netezită; de formă tronconică, cu pereți arcuiți, are sub buză un brâu alveolat întrerupt de patru apucători dintre care trei sunt parțial perforate vertical (fig. 13/14). H = 27,6 cm; Dg = 19,5 cm.

2. Vas adiacent(?) (f.n.i.) – castron, lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare brun-cenuşie, cu suprafața netezită; de formă tronconică, are două proeminențe conice (fig. 13/16). (la acest număr de inventar, în fişa de obiect, E. Moscalu menționează un cuțit atribuit mormântului nr. 45). H = 12,2 cm; Dg = 16,1 cm.

3. Vas adiacent(?) (nr.inv. 98.245) – castron, lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare brun-roşcată, cu suprafața netezită; de formă tronconică, cu pereții arcuiți, are o apucătoare alungită sub buză (fig. 13/15). Vasul era lipsit de conținut evident şi poate fi atribuit, cu rezerve, inventarului mormântului nr. 34. H = 10,7 cm; Dg = 12,8 cm.

Mormântul 35 – de incinerație, în urnă; urna era depusă în aceeaşi groapă cu inventarul mormintelor nr. 33 şi 34 şi conținea oasele calcinate şi cinci vârfuri de săgeți de bronz (dintre care s-au păstrat doar patru). Aşezată oblic, urna avea drept capac o strachină aşezată cu gura în jos (fig. 4/1).

1. Urna (nr. inv. 98.246) – vas de tip clopot, lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip mărunt şi pietricele în compoziție, de culoare brun-roşcată cu pete cenuşii şi brune, cu suprafața puternic netezită; de formă tronconică, cu pereți arcuiți, vasul are patru apucători iar deasupra lor şi între ele, patru butoni tronconici alveolați (fig. 14/1). H = 24,5 cm; Dg = 31,3 cm.

2. Capac (nr. inv. 98.247) – strachină/castron lucrată la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare cenuşie închisă, cu suprafața inițial lustruită la negru sau cu slip; cu corpul tronconic cu pereții arcuiți, strachina are baza gâtului marcată de un prag, buza întoarsă către exterior şi fundul inelar (fig, 14/2). H = 13,3 cm; Dg = 32,5 cm; Df = 9,1 cm.

3-6. Vârfuri de săgeți (nr. inv. 98.261-98.264) – de bronz, cu trei aripioare şi tub de înmănuşare (fig. 14/3-6). L = 2,7 cm.

Mormântul 36 – de incinerație, în urnă; urna era depusă la 0,90 m adâncime, aşezată pe o piatră plată lângă care se afla o altă piatră. La 0,40 m de urnă se găsea o a treia piatră de formă rectangulară, cu dimensiunile de 1,20, respectiv 0,70 m, aşezată pe cant şi sprijinită de alte pietre. În urnă se aflau oasele calcinate, acoperite cu o strachină aşezată cu gura în jos. Lângă urnă era aşezată, cu gura în jos, o strachină. Pe piatra pe care stătea urna era aşezat un cuțit fragmentar de fier (fig. 4/2-3).

1. Urna (nr. inv. 98.248) – vas de tip clopot, lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip mărunt şi pietricele în compoziție, de culoare brună, cu suprafața superficial netezită; de formă tronconică, cu pereți arcuiți, vasul are patru apucători iar deasupra lor şi între ele, patru butoni tronconici (fig. 14/17). H = 32 cm; Dg = 28,8 cm.

2. Capac (nr. inv. 98.249) – strachină lucrată la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare neagră, cu suprafața inițial lustruită; cu corpul tronconic cu pereții arcuiți, strachina are buza întoarsă către interior şi fundul inelar (fig. 14/16). H = 11,2 cm; Dmax = 27,5 cm.

3. Vas adiacent (nr. inv. 98.250) – castron lucrat la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare brună, cu suprafața lustruită; cu corpul tronconic şi pereții arcuiți, baza gâtului este marcată de un prag, buza lățită şi întoarsă către exterior şi fundul inelar (fig. 14/15). H = 12 cm; D = 28,6 cm.

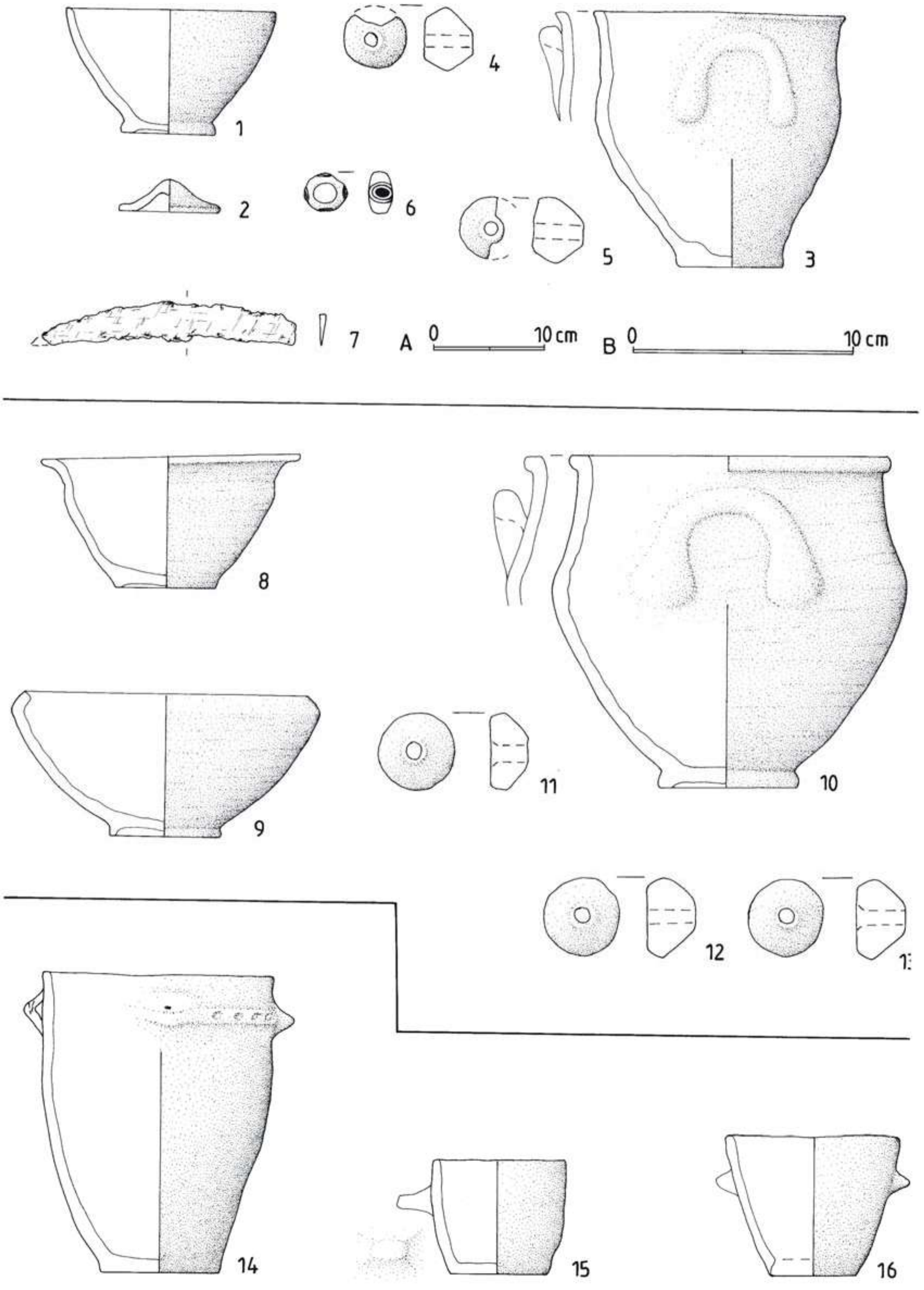

Fig. 13*. Canlia. 1-7 Mormântul 31; 8-13 Mormântul 33; 14-16 Mormântul 34.*
1-3, 8-10, 14-16 Ceramică (Scara A); 4-5, 11-13 Lut, 6 Pastă de sticlă, 7 Fier (Scara B).

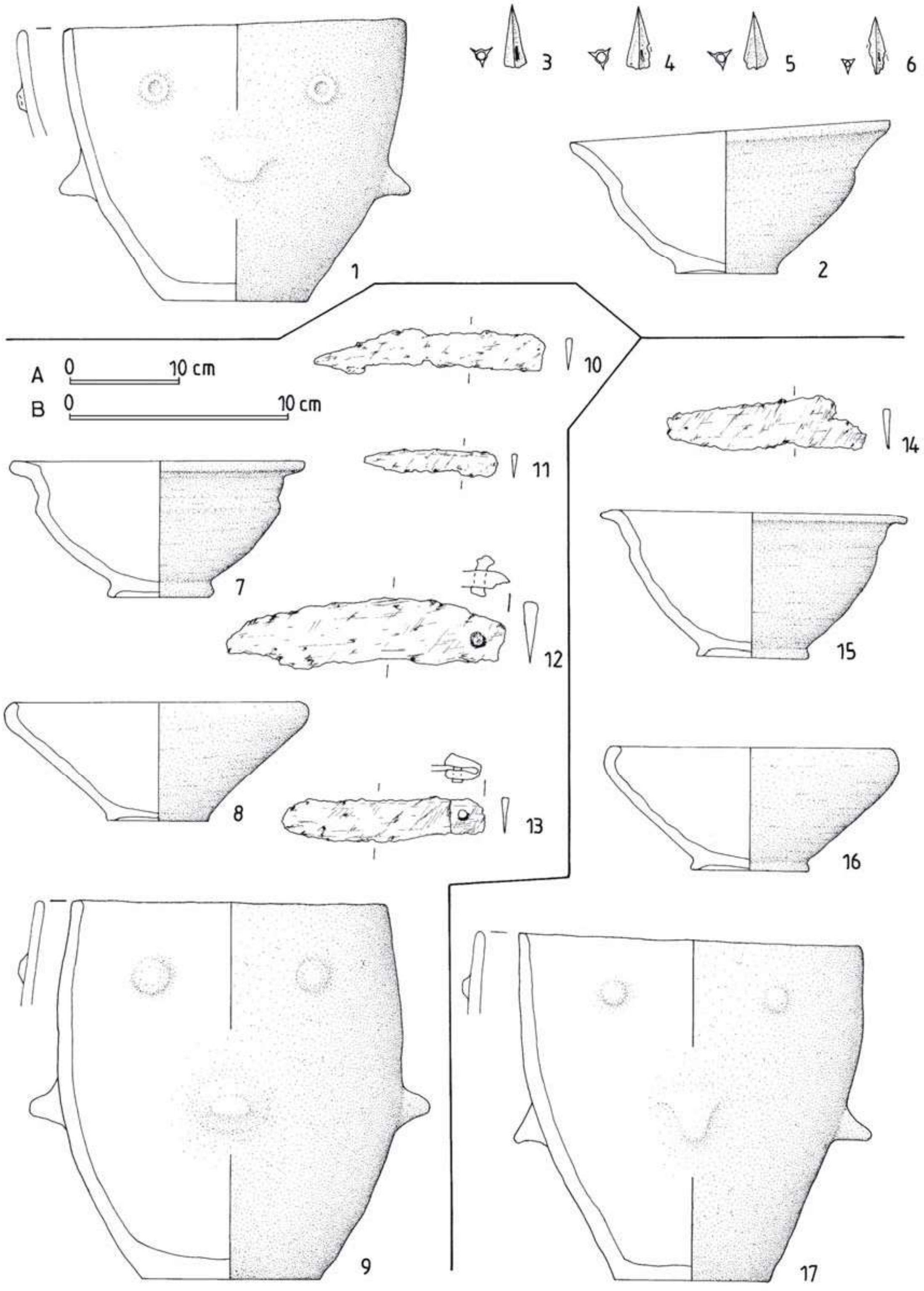

Fig. 14. *Canlia. 1-6 Mormântul 35; 7-13 Mormântul 37; 14-17 Mormântul 36.*
1-2, 7-9, 15-17 Ceramică (Scara A); 3-6 Bronz, 10-14 Fier (Scara B).

4. Cuțit de fier (nr. inv. 98.251) – fragmentar, puternic corodat (fig. 14/14). L = 9,2 cm; lăț = 2,2 cm.

Mormântul 37 – de incinerație, în urnă; groapa în care a fost depusă urna era de formă cilindrică, cu diametrul gurii de 1,05 m şi adâncime de 1,00 m. Urna era aşezată pe o piatră plată şi conținea oasele calcinate deasupra cărora se aflau trei cuțite şi o jumătate de cuțit din fier. În gura urnei, deasupra oaselor, era aşezată cu gura în jos o strachină, iar peste aceasta se găsea cea de-a doua jumătate a cuțitului de fier. Pe piatră, lângă urnă, se afla o strachină şi un fragment de la un vas lucrat cu mâna, decorat cu buton şi brâu alveolar (care nu s-a păstrat) (fig. 4/4).

1. Urna (nr. inv. 98.252) – vas în formă de clopot, lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip mărunt şi pietricele în compoziție, de culoare brună, cu suprafața netezită; în formă de sac, vasul are patru apucători iar deasupra lor şi între ele, patru butoni tronconici (fig. 14/9). H = 35 cm; Dmax = 31 cm; Dg = 27,5 cm; Df = 16,5 cm.

2. Capac (nr. inv. 98.253) – strachină lucrată la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare brun-roşcată, cu suprafața puternic netezită; cu corpul tronconic cu pereții arcuiți, strachina are buza întoarsă către interior şi fundul inelar (fig. 14/8). H = 10,8 cm; Dg = 27,8 cm. (E. Moscalu atribuie acestui mormânt vasul cu nr. inv. 98.205, dar în registrul de inventar la acest număr figurează o fusaiolă).

3. Vas adiacent (nr. inv. 98.205) – castron lucrată la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare brună, cu pete negre, cu suprafața inițial lustruită; cu corpul tronconic cu pereții arcuiți, baza gâtului este marcată de un prag, buza lățită şi întoarsă către exterior şi fundul inelar (fig. 14/7). H = 12,3 cm; Dg = 26,2 cm.

4. Cuțit de fier (nr. inv. 98.258) – fragmentar, puternic corodat (fig. 14/11). L = 5,8 cm.

5. Cuțit de fier (nr. inv. 98.259) – fragmentar, cu manşon şi nit de fier pentru prinderea mânerului, puternic corodat (fig. 14/13). L = 9,1 cm; lăț = 1,8 cm.

6. Cuțit de fier (nr. inv. 98.256) – fragmentar, cu lama curbă, puternic corodat (fig. 14/10). L = 10,5 cm; lăț = 1,8 cm.

7. Cuțit de fier (nr. inv. 98.257) – fragmentar, cu lama curbă şi un nit de fier care servea la prinderea mânerului, puternic corodat (fig. 14/12). L = 13 cm; lăț = 2,8 cm.

Mormântul 38 – de incinerație, în urnă; urna era aşezată pe o piatră plată, la 0,90 m adâncime şi era protejată de alte două pietre, aşezate pe cant, cu lungimea de aproximativ 0,70 m. Urna conținea oasele calcinate şi avea drept capac o strachină în interiorul căreia era aşezată o a doua strachină. Lângă urnă se aflau alte două vase (fig.4/5-6).

1. Urna (nr. inv. 98.260) – vas tip clopot, lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip mărunt şi pietricele în compoziție, de culoare neagră, cu pete brune, cu suprafața netezită; în formă de sac, vasul are patru apucători iar deasupra lor şi între ele, patru butoni tronconici (fig. 15/1). H = 30 cm; Dg = 25,4 cm.

2. Capac (nr. inv. 98.265) – castron lucrat la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare neagră, cu suprafața inițial lustruită; cu corpul tronconic cu pereți arcuiți, vasul are baza gâtului marcată de un prag, buza lărgită şi două torți cu secțiune rotundă, care se înalță oblic din buză şi fundul inelar (fig. 15/2); în interior, pe gât, este realizată prin lustruire o linie în zigzag. H = 11,5 cm; D = 29,7 cm.

3. Capac (nr. inv.98.255) – strachină lucrată la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare neagră, cu suprafața lustruită; cu corpul tronconic cu pereții arcuiți, strachina are buza întoarsă către interior şi fundul inelar (fig. 15/3). H = 9,7 cm; D = 23 cm.

4. Vas adiacent (nr. inv.98.254) – borcan lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip mărunt şi pietricele în compoziție, de culoare brună cu pete negre, cu suprafața netezită; de formă tronconică, vasul are sub buză patru

apucători alveolate (fig. 15/4). H = 14 cm; Dg = 13,5 cm.

5. Vas adiacent - pahar (?) lucrat cu mâna, de dimensiuni mici, de formă aproximativ cilindrică şi lipsit de décor. Nu s-a păstrat (schiță E. Moscalu).

Mormântul 39 – de incinerație, în urnă; urna era aşezată în aceeaşi groapă cu mormintele nr. 40 şi 41. Groapa avea formă cilindrică, cu diametrul gurii de 1,00 m şi se închidea la adâncimea de 1,25 m. Urna era aşezată pe o piatră plată, conținea oasele calcinate şi avea drept capac o strachină aşezată cu gura în jos. Printre oase se afla o piesă din fier care nu s-a păstrat (fig. 4/7).

1. Urna (nr. inv. 98.266) – vas de tip clopot lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip mărunt şi pietricele în compoziție, de culoare brun-roşcată, cu pete brune şi cenuşii, cu suprafața netezită; în formă de sac, vasul are patru apucători (fig, 15/6). H = 30,2 cm; D max = 28 cm; Dg = 25,5 cm.

2. Capac (nr. inv. 98.267) – strachină lucrată la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare brun-cenuşie, inițial cu suprafața neagră lustruită sau acoperită cu un slip; cu corpul tronconic cu pereții arcuiți, strachina are buza întoarsă către interior şi fundul inelar (fig. 15/5). H = 12,5 cm; D = 30 cm.

3. Piesă de fier, cu urme puternice de ardere, de funcționalitate neprecizată (descriere E. Moscalu).

Mormântul 40 – de incinerație, în urnă; urna era aşezată între urnele mormintelor nr. 39 şi 40 (?). Conținea puține oase calcinate şi nu avea capac.

1. Urna (nr. inv. 98.269) – vas borcan lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip mărunt şi pietricele în compoziție, de culoare brun-cenuşie, cu suprafața netezită; de formă aproximativ cilindrică, vasul are brâu alveolat, întrerupt de patru apucători (fig. 15/7). H = 18 cm; Dg = 14,5 cm.

Mormântul 41 – de incinerație, în urnă; urna era aşezată pe o piatră plată şi conținea oasele calcinate peste care era aşezată o strachină cu gura în jos, iar gura urnei era închisă de o a doua strachină. În interiorul urnei se afla un cuțit de fier, iar lângă urnă era aşezată o cană (fig. 4/8).

1. Urna – vas lucrat cu mâna, de formă bitronconică, cu patru apucători în jumătatea inferioră (vasul nu s-a păstrat, dar într-o fişe de obiect, redactată de către E. Moscalu, la muzeu, apare la nr. inv. 98.270 un buton-apucătoare provenind dintr-un vas clopot ce a servit drept urnă).

2. Capac (nr. inv. 98.273) – strachină lucrată la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare cenuşie, cu suprafața lustruită; cu corpul tronconic, strachina are buza întoarsă către interior şi fundul inelar (fig. 15/9). H = 8,5 cm; Df = 18 cm.

3. Capac (nr. inv. 98.273) – castron lucrat la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare brună, cu pete negre, cu suprafața inițial lustruită; cu corpul tronconic cu pereții arcuiți, strachina are baza gâtului marcată de un prag, buza lățită şi întoarsă către exterior şi fundul inelar (fig. 15/11). H = 13 cm; D = 30,8 cm.

4. Vas adiacent (nr. inv. 98.271) – cană lucrată la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare cenuşie cu pete roşii, cu suprafața lustruită; corpul are formă bitronconică, gâtul este marcat printr-un prag, gura este în formă de pâlnie cu buza dreaptă, fundul este inelar. Din buză se înalță o toartă care se închide la mijlocul înălțimii (fig. 15/10). H = 13,8 cm; Dmax = 14,6 cm.

5. Cuțit de fier (nr. inv. 98.274) – fragmentar, puternic corodat, are mânerul prevăzut cu un nit din acelaşi material (fig. 15/8). L = 7,5 cm; lăț = 2 cm.

Mormântul 42 – de incinerație, în urnă; urna era aşezată la adâncimea de 0,90 m, conținea oasele calcinate şi nu avea capac. În apropierea urnei era aşezată pe cant o piatră plată.

1. Urna (nr. inv. 98.275) – castron lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip mărunt în compoziție, de culoare brun-roşcată cu pete brune şi negre, cu suprafața netezită; de formă tronconică, este prevăzut cu două aplicații în formă de potcoavă lipite de corp (fig. 15/12). H = 19,5 cm; D = 33 cm.

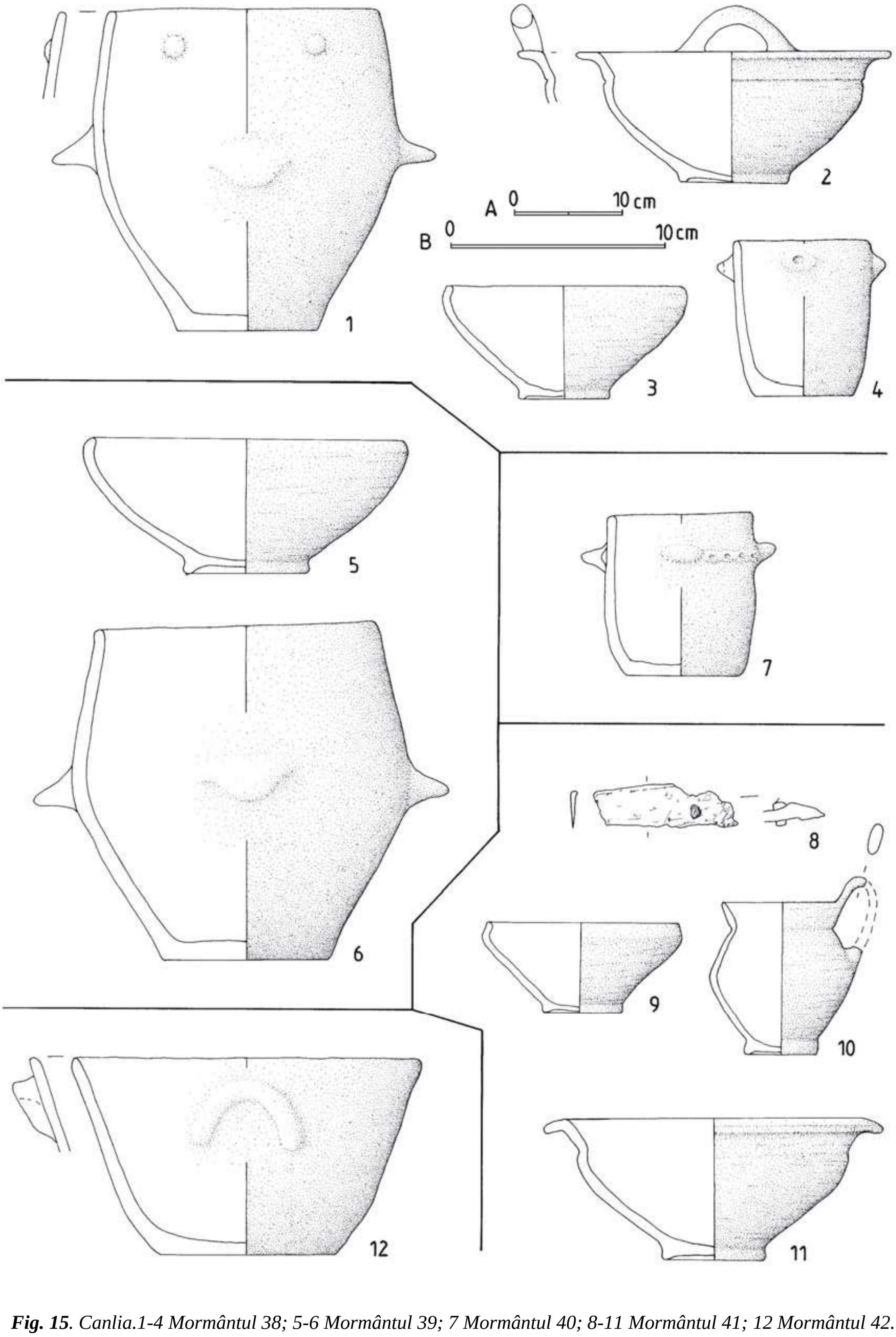

Fig. 15. *Canlia.1-4 Mormântul 38; 5-6 Mormântul 39; 7 Mormântul 40; 8-11 Mormântul 41; 12 Mormântul 42. 1-7, 9-11 Ceramică (Scara A); 8 Fier (Scara B).*

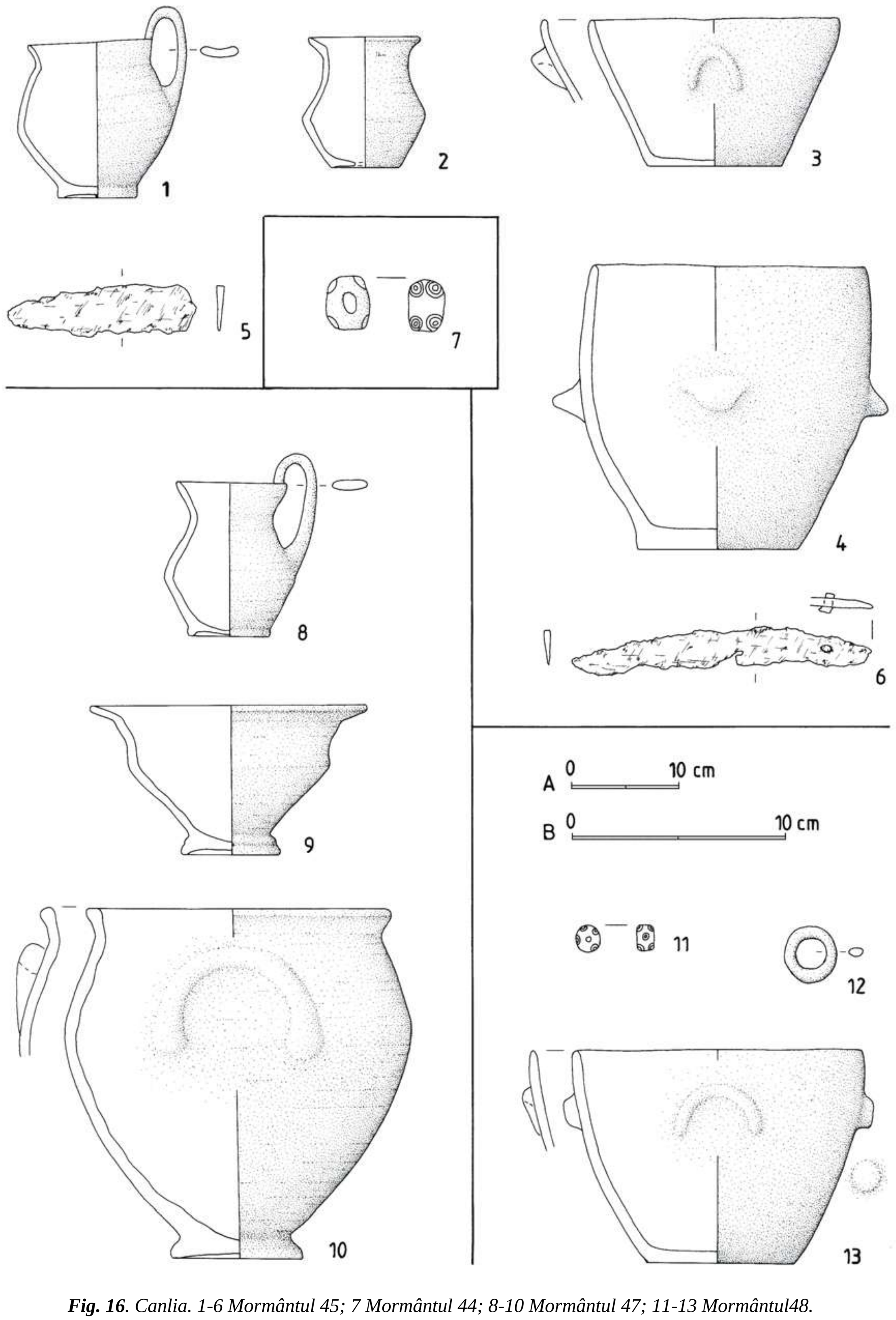

Fig. 16. *Canlia. 1-6 Mormântul 45; 7 Mormântul 44; 8-10 Mormântul 47; 11-13 Mormântul48.*
1-4, 8-10, 13 Ceramică (Scara A); 5-6 Fier, 7,11 Pastă de sticlă, 12 Bronz (Scara B).

Mormântul 43 – de incinerație, în urnă; urna se afla la 0,40 m şi era aşezată pe o piatră plată. Oasele calcinate erau depuse într-o strachină lucrată la roată, parțial conservată, iar în imediata apropiere se aflau fragmentele unui vas lucrat cu mâna. Nu se poate preciza dacă mormântul a avut capac. Vasele nu s-au păstrat.

Mormântul 44 – de incinerație, în urnă; urna era depusă la adâncimea de 0,50 m şi conținea oasele incinerate între care se afla o mărgea din pastă de sticlă. Urna nu a avut capac.

1. Urna – castron lucrat cu mâna, de formă tronconică, decorat cu un brâu alveolat sub buză (vasul nu s-a păstrat).

2. Mărgea (nr. inv. 98.277) – lucrată din pastă de sticlă de culoare galbenă, este de formă cilindrică şi prezintă patru mici proeminențe albe marcate cu cercuri de pastă albastră (fig. 16/7). D = 2,2 cm.

Mormântul 45 – de incinerație, în urnă; urna era aşezată la adâncimea de 0,70 m şi conținea oasele calcinate peste care se afla o cană cu gura în jos, acoperită de un castron, de asemenea, aşezat cu gura în jos. În interiorul urnei, deasupra oaselor se aflau două cuțite de fier iar lângă urnă se găsea un vas (fig.4/9).

1. Urna (nr. inv. 98.278) – vas de tip clopot lucrat cu mâna, fragmentar, dintr-o pastă cu nisip mărunt şi pietricele în compoziție, de culoare brună cu pete cenuşii, cu suprafața puternic netezită; de formă tronconică, cu pereți arcuiți, vasul prezintă patru apucători laterale (fig. 16/4). H = 26,7 cm; Dg = 28 cm.

2. Cană (nr. inv. 98.281) – lucrată la roată dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare cenuşie, cu suprafața lustruită; corpul are formă bitronconică, gâtul este marcat printr-un prag, gura este în formă de pâlnie cu buza dreaptă, fundul este inelar. Din buză se înalță o toartă care se închide la mijlocul înălțimii (fig. 16/1).H = 14,8 cm; Dmax = 14,7 cm.

3. Capac (nr. inv. 98.279) – castron lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip mărunt în compoziție, de culoare brună, cu suprafața netezită; de formă tronconică, este prevăzut cu două aplicații în formă de potcoavă lipite de corp (fig. 16/3). H = 14 cm; D = 22,5 cm.

4. Vas adiacent (nr. inv.98.280) – cană lucrată la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare cenuşie, cu suprafața netezită; de formă bitronconică, are gura în formă de pâlnie şi fundul inelar perforat (fig. 16/2). H = 12,7 cm; Dmax = 13,3 cm.

5. Cuțit de fier (nr. inv. 98.335) – fragmentar, puternic corodat, în momentul descoperirii prezenta urme de ardere (fig. 16/5). L = 7,8 cm; lăț = 2 cm. (E. Moscalu în fişa de obiect îl atribuie mormântului nr. 62, ca un al doilea cuțit).

6. Cuțit de fier (nr. inv. 98.282) – cu lama îngustă şi curbă, are un nit din acelaşi material la mâner şi suprafața corodată; în momentul descoperirii prezenta urme de ardere (fig. 16/6). L = 8 cm; lăț = 1,6 cm..

Mormântul 46 – de incinerație, în urnă; urna a fost aşezată la adâncimea de 0,30 m şi conținea oasele incinerate. Fiind prost conservat, nu se poate spune dacă mormântul a avut capac.

1. Urna – vas lucrat cu mâna (nu s-a păstrat) din care, în momentul descoperirii se păstra doar jumătatea inferioară.

Mormântul 47 – de incinerație, în urnă; urna era aşezată la adâncimea de 0,80 m şi conținea oasele calcinate peste care se afla o strachină aşezată cu gura în jos. Lângă urnă a fost găsită o cană (fig. 4/10).

1. Urnă (nr.inv. 98.283) – vas de tip crater, lucrat la roată, dintr-o pastă cu nisip mărunt şi mică în compoziție, de culoare brună, cu suprafața netezită; cu corpul bitronconic cu pereții uşor arcuiți, are gura uşor deschisă în formă de pâlnie, fundul profilat şi inelar şi două aplicații în formă de potcoavă lipite de corp (fig. 16/10). H = 32,5 cm; Dmax = 33 cm; Dg = 28 cm; Df = 11,7 cm.

2. Capac (nr. inv. 98.285) – castron lucrat la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare brună, cu suprafața inițial acoperită cu un slip negru; cu corpul tronconic cu pereții arcuiți, strachina are

gâtul înalt şi marcat de un prag, buza lăţită către exterior şi fundul profilat şi inelar (fig. 16/9). H = 14 cm; Dg = 25,5 cm.

3. Vas adiacent (nr. inv. 98.284) – cană lucrată la roată dintr-o pastă cu nisip fin în compoziţie, de culoare neagră cu pete cenuşii şi roşii, cu suprafaţa lustruită; corpul are formă bitronconică, gâtul este marcat printr-un prag, gura este în formă de pâlnie cu buza dreaptă, fundul este inelar. Din buză se înalţă o toartă care se închide la mijlocul înălţimii (fig. 16/8). H = 14,7 cm; Dmax = 12 cm.

Mormântul 48 – de incineraţie, în urnă; urna era aşezată la adâncimea de 0,90 m, conţinea puţine oase calcinate între care se afla un inel de bronz şi o mărgea din pastă de sticlă. Drept capac avea o piatră plată (fig. 4/11).

1. Urna (nr. inv.98.286) – vas de tip clopot, lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip mărunt şi pietricele în compoziţie, de culoare brună, cu suprafaţa netezită; de formă tronconică cu pereţii arcuiţi, vasul are două aplicaţii în formă de potcoavă care alternează cu doi butoni de formă cilindrică (fig. 16/13). H = 19,5 cm; Dg = 26,5 cm.

2. Inel de bronz (nr. inv. 98.289) – verigă lucrată dintr-o bară cu secţiunea ovală (fig. 16/12). D = 2,6 cm; Grosime = 0,6 cm.

3. Mărgea (nr. inv. 98.288) – lucrată din pastă de sticlă de culoare albastră, este de formă cilindrică şi prezintă patru mici proeminenţe marcate de cercuri de pastă albă (fig. 16/11). D = 1,1 cm.

Mormântul 49 – de incineraţie, în urnă; urna se afla la o adâncime de 1,05 m şi era aşezată pe un fragment ceramic. Conţinea oasele calcinate, printre care s-a găsit o cute de gresie perforată şi două cuţite de fier. Drept capac a servit jumătatea unui vas din care provenea şi fragmentul aflat sub urnă (fig. 4/12).

1. Urna (nr. inv. 98.293) – castron lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip mărunt şi pietricele în compoziţie, de culoare brună cu pete cenuşii şi negre, cu suprafaţa netezită; de formă tronconică, neglijent realizat, vasul are două aplicaţii în formă de potcoavă care alternează cu două aplicaţii circulare (fig. 17/2). H = 16,7 cm; Dg = 35,5 cm. (E. Moscalu în fişa de obiect atribuie acestei urne nr. inv. 98.293).

2. Capac (nr. inv. 98.292) – castron fragmentar, lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip mărunt şi pietricele în compoziţie, de culoare cenuşie cu pete brune, cu suprafaţa netezită, de formă tronconică (fig. 17/1). H = 12,8 cm; Dg = 25,8 cm. (E. Moscalu în fişa de obiect atribuie capacului vasul cu nr. inv. 98.292).

3. Cute (nr. inv. 98.290) – gresie fină, de culoare cenuşie, de formă rectangulară, perforată la un cap (fig. 17/3). L = 7,5 cm; lăţ = 1,7 cm.

4. Cuţit de fier (nr. inv. 98.291) – fragmentar, puternic corodat, prevăzut cu două nituri la mâner (fig. 17/5); în momentul descoperirii pare să fi avut, potrivit jurnalului de săpătură, o plăsea de bronz la mâner. L = 10,2 cm; lăţ = 1,7 cm.

5. Cuţit de fier (nr. inv. 98.294) – fragmentar, puternic corodat, cu lama îngustă şi curbă (fig. 17/4). L = 10,8 cm; lăţ = 1,9 cm.

Mormântul 50 – de incineraţie, în urnă; urna era aşezată la adâncimea de 0,50 m pe o placă de gresie. Urna conţinea oasele calcinate şi era acoperită de o strachină din care, în momentul descoperirii, s-a mai găsit doar buza (fig. 4/13).

1. Urna (nr. inv. 98.295) – vas de tip clopot lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip mărunt şi pietricele în compoziţie, de culoare brun-roşcată cu pete brune şi negre, cu suprafaţa puternic netezită; de formă tronconică, este neglijent realizat şi prevăzut cu patru apucători laterale (fig. 17/6). Păstrată fragmentar. H = 28 cm; D = 25 cm.

2. Capac – strachină/castron lucrată la roată, cu buza întoarsă către exterior (nu s-a păstrat).

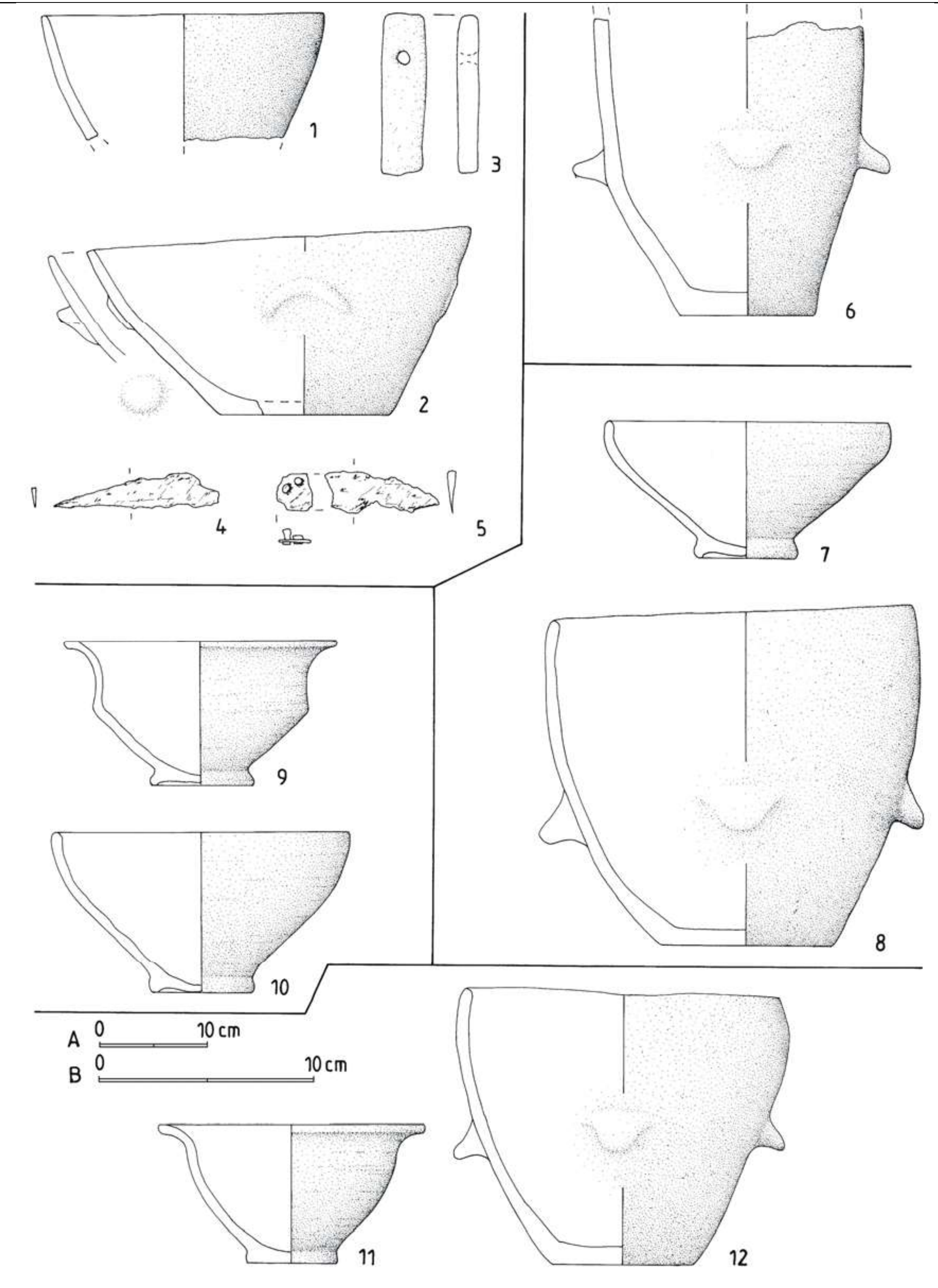

***Fig. 17**. Canlia. 1-5 Mormântul 49; 6 Mormântul 50; 7-8 Mormântul 51; 9-10 Mormântul 53; 11-12 Mormântul 52. 1-2, 6-12 Ceramică (Scara A); 3 Piatră, 4-5 Fier (Scara B).*

Mormântul 51 – de incinerație, în urnă; urna era aşezată la adâncimea de 1,20 m şi conținea oasele calcinate care erau acoperite de o strachină aşezată cu gura în jos (fig. 4/14).

1. Urna (nr. inv. 98.296) – vas de tip clopot lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare brună cu pete cenuşii, cu suprafața puternic netezită; de formă tronconică, are pereții arcuiți şi este prevăzut cu apucători laterale (fig. 17/8). H = 32,5 cm; Dg = 32-33 cm.

2. Capac (nr. inv 98.297) – strachină lucrată la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare cenuşie închisă, cu suprafața lustruită; cu corpul tronconic, strachina are gura dreaptă şi fundul inelar (fig. 17/7). H = 11,8 cm; D = 26 cm.

Mormântul 52 – de incinerație, în urnă; urna era aşezată la adâncimea de 1,20 m şi conținea oasele calcinate care erau acoperite de o strachină aşezată cu gura în jos (fig. 4/15).

1. Urna (nr. inv. 98.298) – vas de tip clopot lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip mărunt în compoziție, de culoare brună cu pete cenuşii, cu suprafața puternic netezită; de formă tronconică, are pereții arcuiți şi este prevăzut cu patru apucători laterale (fig. 17/12). H = 25,8 cm; Dg = 31 cm.

2. Capac (nr. inv. 98.299) – castron lucrat la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare cenuşie închisă, cu suprafața lustruită; cu corpul tronconic, pereții arcuiți, gura în formă de pâlnie (fig. 17/11). H = 12,5 cm; D = 24,5 cm.

Mormântul 53 – de incinerație, în urnă; urna conținea oasele calcinate şi avea drept capac o strachină aşezată cu gura în jos (fig.4/16-17).

1.Urna (nr. inv. 98.301) – strachină lucrată la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare brun-roşcată, cu suprafața lustruită; cu corpul tronconic, strachina are gura dreaptă şi fundul inelar (fig. 17/10). H = 15 cm; Dg = 26,5 cm.

2. Capac (nr. inv. 98.300) – castron lucrat la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare cenuşie închisă, cu suprafața lustruită; cu corpul tronconic, gât înalt, gura deschisă în formă de pâlnie şi fundul inelar (fig. 17/9). H = 13,5 cm; Dg = 26,3 cm.

Mormântul 54 – de incinerație, în urnă; urna conținea oasele calcinate şi un cuțit de fier şi avea drept capac o strachină aşezată cu gura în jos (fig.4/17-18).

1. Urna (nr.inv.98.302) – vas de tip clopot lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip mărunt şi pietricele în compoziție, de culoare brună, cu suprafața lustruită; în formă de sac, este prevăzut cu patru apucători laterale deasupra cărora sunt dispuşi patru butoni alveolați (fig. 18/2). H = 32,5 cm; Dmax = 31,5 cm; Dg = 27 cm.

2. Capac (nr. inv. 98.303) – castron lucrat la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare cenuşie, cu suprafața lustruită; cu corpul tronconic, cu pereții arcuiți, gura deschisă în formă de pâlnie şi fundul inelar (fig. 18/1). H = 12 cm; Dg = 25 cm.

3. Cuțit de fier (nr. inv. 98.304) – fragmentar, puternic corodat, în momentul descoperirii prezenta urme de ardere şi avea lipite de corp fragmente de oase calcinate (fig. 18/3). L = 10,5 cm; lăț = 1,9 cm.

Mormântul 55 – de incinerație, în urnă; urna era aşezată la adâncimea de 0,40 m şi conținea oasele calcinate peste care era aşezată o strachină cu gura în jos (fig. 4/19).

1. Urna (nr. inv. 98.305) – vas de tip clopot lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip fin şi pietricele în compoziție, de culoare brună cu pete negre, cu suprafața netezită; în formă de sac, neglijent lucrat, este prevăzut cu patru apucători laterale (fig. 18/5). H = 31,1 cm; Dmax = 31,1 cm; Dg = 26,7 cm.

2. Capac (nr. inv. 98.306) – castron lucrat la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare cenuşie, cu suprafața lustruită; cu corpul tronconic, cu pereții arcuiți, buza lățită iar fundul profilat şi inelar (fig. 18/4). H = 13 cm; Dg = 17,5 cm.

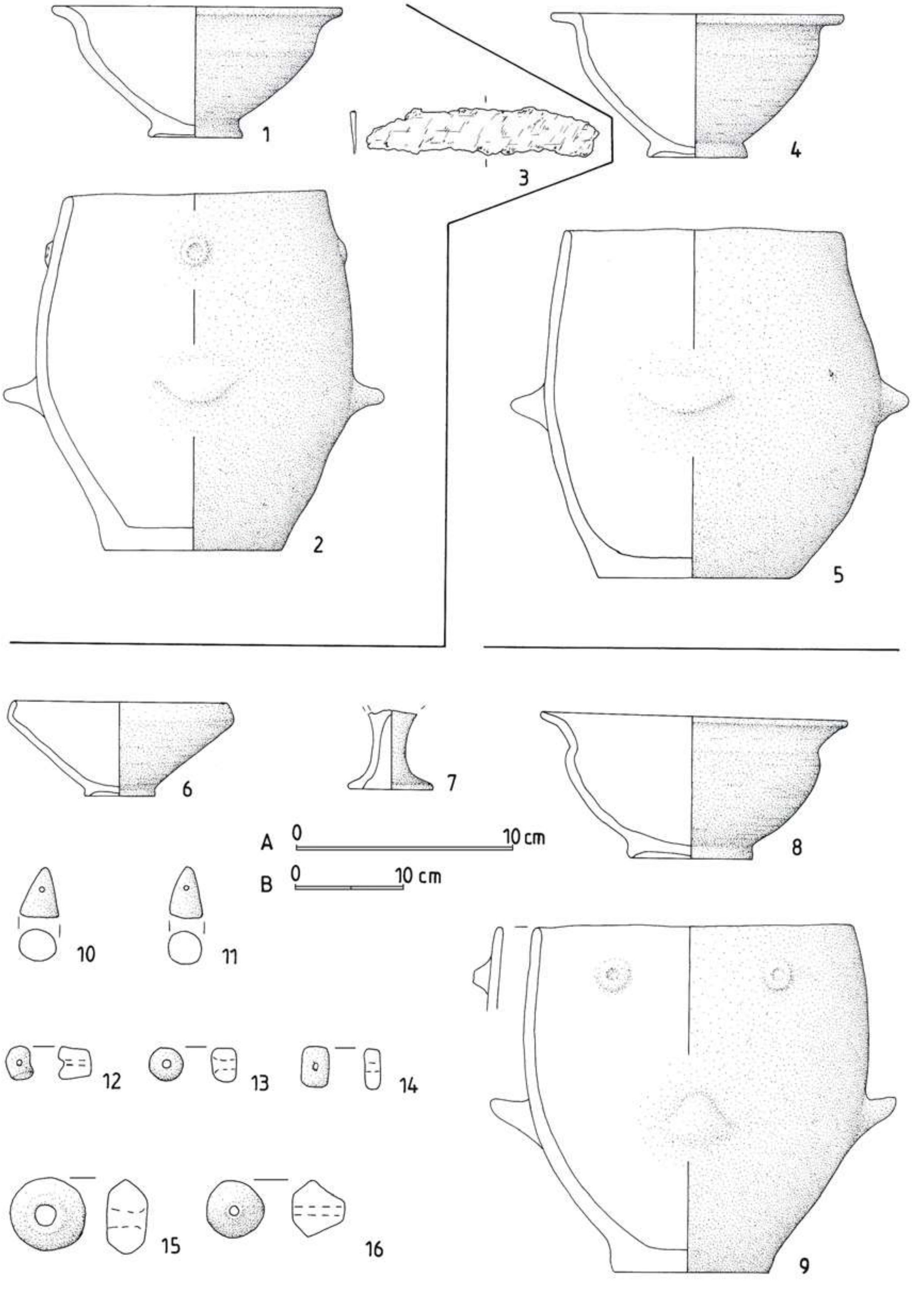

Fig. 18. *Canlia. 1-3 Mormântul 54; 4-5 Mormântul 55; 6-16 Mormântul 56.*
1-2, 4-9 Ceramică (Scara B); 3 Fier, 10-16 Lut (Scara A).

Mormântul 56 – de incinerație, în urnă; urna era aşezată uşor înclinat la adâncimea de 0,85 m şi conținea oasele calcinate printre care se aflau două piese conice, două mărgele cilindrice şi una rectangulară. În gura urnei se afla o strachină aşezată cu gura în sus şi conținând două fusaiole. Lângă urnă se afla o strachină în care se afla piciorul unui vas. Către est mormântul era protejat de o piatră aşezată pe cant şi sprijinită de o altă piatră (fig. 5/1-2).

1. Urna (nr. inv. 98.307) – vas de tip clopot lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip mărunt şi pietricele în compoziție, de culoare neagră cu pete brune, cu suprafața netezită; de formă tronconică cu pereții arcuiți, este prevăzut cu patru apucători laterale deasupra şi între care sunt dispuşi patru butoni alveolați (fig. 18/9). H = 31,5 cm; Dg = 31 cm.

2. Capac (f.n.i.) – castron lucrat la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare cenuşie, cu suprafața inițial neagră lustruită; cu corpul tronconic, cu pereții arcuiți, gura deschisă în formă de pâlnie şi fundul inelar (fig.18/8). H = 13 cm; D = 30,3 cm.

3. Vas adiacent (nr. inv. 98.308) – strachină lucrată la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare cenuşie, cu suprafața inițial lustruită; cu corpul tronconic, strachina are gura uşor întoarsă către interior şi fundul inelar (fig. 18/6). H = 9 cm; Dg = 20,5 cm.

4. Picior de vas (nr. inv. 98.309) – provenit de la o fructieră lucrată la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare cenuşie, cu suprafața lustruită (fig.18/7). H = 7,5 cm; Dbază = 8 cm.

5-6. Piese conice (nr. inv. 98.315-98.316) – mici greutăți lucrate dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, cu suprafețele de culoare cărămizie, netezite, fiecare dintre piese având câte o perforație (fig.18/10-11). H = 2,1-2,2 cm; D = 1,6 cm.

7. Fusaiolă (nr. inv. 98.312) – lucrată dintr-o pastă cu nisip mărunt în compoziție, de culoare cărămizie, netezită, de formă bitronconică, simetrică (fig.18/16). H = 2,5 cm; D = 2,8 cm.

8. Fusaiolă (nr. inv. 98.311) – lucrată dintr-o pastă cu nisip mărunt ăn compoziție, de culoare cărămizie cu pete cenuşii, netezită, de formă bitronconică, simetrică (fig. 18/15). H = 1,8 cm; D = 3,3 cm.

9. Mărgea (nr. inv. 98.314) – lucrată dintr-o pastă cu nisip mărunt în compoziție, de culoare cărămizie, netezită, de formă rectangulară, perforată (fig. 18/14). L = 1,8 cm; lăț = 1,5 cm; Grosime = 0,8 cm.

10. Mărgea (nr. inv. 98.313) – lucrată dintr-o pastă cu nisip mărunt în compoziție, de culoare cărămizie cu pete cenuşii, netezită, de formă cilindrică, perforată (fig. 18/13). H = 1 cm; D = 1,6 cm.

11.Mărgea (nr. inv. 98.310) – lucrată din pastă de sticlă, puternic alterată atât forma cât şi culoarea de ardere secundară, avea inițial formă cilindrică şi era perforată (fig. 18/12). H = 1,5 cm; D = 1,3 cm.

Mormântul 57 – de incinerație, în urnă; urna era aşezată pe o piatră plată, la adâncimea de 0,65 m şi conținea oasele calcinate peste care era aşezată o strachină cu gura în jos. Deasupra acestei străchini se aflau trei fusaiole, iar peste gura urnei era aşezată, cu gura în jos, o strachină (fig. 5/3).

1. Urna (nr. inv. 98.317) – vas de tip clopot lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip mărunt şi pietricele în compoziție, de culoare brună cu pete negre, cu suprafața netezită; de formă tronconică cu pereții arcuiți, este prevăzut cu patru apucători laterale (fig. 19/1). H = 30 cm; Dg = 18,5 cm.

2. Capac (nr. inv. - 98.319) – capacul nr. 1, strachină lucrată la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare cenuşie, cu suprafața inițial lustruită; cu corpul tronconic, strachina are gura uşor întoarsă către interior şi fundul inelar (fig. 19/2). H = 12,2 cm; Dmax = 26,1 cm.).

3. Capac (nr. inv. 98.318) – capacul nr. 2, castron lucrat la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare neagră, cu suprafața lustruită; cu corpul tronconic, cu pereții arcuiți, strachina are gura deschisă în formă de pâlnie, buza lățită şi fundul inelar

(fig. 19/3). H = 12 cm; Dg = 25 cm; Df = 8,5 cm.

4. Fusaiolă (nr. inv. 98.322) – lucrată dintr-o pastă cu nisip mărunt, de culoare cenuşie, cu suprafața netezită, de formă bitronconică, asimetrică (fig. 19/5). H = 2,5 cm; D = 3 cm.

5. Fusaiolă (nr. inv. 98.320) – lucrată dintr-o pastă cu nisip mărunt în compoziție, de culoare cărămizie cu pete cenuşii, cu suprafața netezită, de formă bitronconică, asimetrică (fig. 19/6). H = 2,2 cm; D = 4,2 cm.

6. Fusaiolă (nr. inv. 98.321) – lucrată dintr-o pastă cu nisip mărunt în compoziție, de culoare cenuşie, cu suprafața netezită, de formă bitronconică, simetrică (fig.19/4). H = 2,7 cm; D = 3,6 cm.

Mormântul 58 – de incinerație, în urnă; urna era aşezată pe o piatră plată, la adâncimea de 1,30 m, conținea oasele calcinate şi nu avea capac. Pe aceeaşi piatră pe care stătea urna era aşezată o fusaiolă. Mormântul era protejat în partea de sud-vest de o piatră plată aşezată pe cant, la adâncimea de 0,90 m, sprijinită de alte două pietre. Una din aceste trei pietre avea dimensiunile de 0,70x0,40 m(fig. 5/4).

1. Urna (nr. inv. 98.323) – vas de tip clopot lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip mărunt şi pietricele în compoziție, de culoare brună, cu suprafața netezită; de formă tronconică cu pereții puternic arcuiți, este prevăzut cu patru apucători laterale deasupra şi între care sunt dispuşi patru butoni (fig. 19/8). H = 30 cm; Dg = 28 cm.

2. Fusaiolă (nr. inv. 98.324) – lucrată dintr-o pastă cu nisip mărunt în compoziție, de culoare cărămizie, cu suprafața netezită, de formă bitronconică, asimetrică (fig. 19/7). H = 2,2 cm; D = 3,1 cm.

Mormântul 59 – de incinerație, în urnă; urna era aşezată la adâncimea de 0,60 m şi conținea oasele calcinate peste care a fost aşezată cu gura în jos o strachină. În partea de sud-vest urna era protejată de o piatră aşezată înclinat, pe cant.

1. Urna (nr. inv. 98.326) – borcan lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip mărunt şi pietricele în compoziție, de culoare brun-roşcată cu pete negre, cu suprafața netezită; de formă tronconică cu pereții arcuiți, neglijent realizat, are sub buză un brâu crestat, întrerupt de patru proeminențe-apucători perforate vertical (fig. 19/10). H = 23 cm; D = 21,5 cm.

2. Capac (nr. inv. 98.325) – castron lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare brun-roşcată, cu suprafața netezită; de formă tronconică, cu pereții arcuiți şi buza uşor întoarsă către interior, prezintă patru aplicații de formă alungită, uşor înălțate deasupra buzei (fig. 19/9). H = 10 cm; D = 16,5 cm.

Mormântul 60 – de incinerație, în urnă;urna era aşezată la adâncimea de 0,40 m şi conținea oasele calcinate printre care se afla o fibulă de bronz. Peste oase, în interiorul urnei, era aşezată o strachină cu gura în sus. Urna, foarte friabilă, la demontare s-a sfărâmat (fig. 5/5).

1. Urna – vas tip clopot lucrat cu mâna, de formă tronconică cu pereții arcuiți, cu patru apucători laterale dispuse în jumătatea inferioară (nu s-a păstrat).

2. Capac (nr. inv. 98.327) – strachină lucrată, dintr-o pastă cu nisip mărunt şi pietricele în compoziție, de culoare brun-cenuşie, cu suprafața puternic netezită; de formă tronconică, cu pereții arcuiți şi buza întoarsă către interior , prezintă patru mici proeminențe conice trase din buză (fig. 19/11). H = 12,8 cm; D = 27,3 cm.

3. Fibulă (nr. inv. 98.328) – lucrată din bară de bronz rotundă în secțiune, cu resortul format dintr-o spirală şi arcul terminat într-o proeminență conică (fig. 19/12). L = 6,7 cm.

Mormântul 61 – de incinerație, în urnă; urna se afla la adâncimea de 0,40 m şi conținea oasele calcinate. În gura urnei era aşezată o strachină cu gura în jos (fig. 5/6).

1. Urna (nr. inv. 98.329) – vas tip clopot lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip mărunt şi pietricele în compoziție, de culoare brună, cu suprafața netezită; în formă de sac, este prevăzut cu patru apucători laterale (fig. 20/2). H = 31,5 cm; Dmax = 31 cm.

2. Capac (fig. 98.330) – castron lucrat la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare brună, cu suprafața lustruită; cu corpul tronconic, cu pereții arcuiți, gura deschisă în formă de pâlnie, buza lățită şi fundul inelar (fig. 20/1). H = 12,3 cm; D = 27,5 cm.

Mormântul 62 – de incinerație, în urnă; urna se afla la o adâncime de 1,40 m, pe o piatră plată şi conținea oasele calcinate acoperite de o strachină aşezată cu gura în jos. Lângă urnă, pe piatră, se afla un cuțit de fier, iar alături o strachină. Către vest de mormânt se aflau plăci de piatră (fig. 5/7).

1. Urna (nr. inv. 98.331) – vas tip clopot lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip mărunt în compoziție, de culoare brună, cu suprafața netezită; de formă tronconică cu pereții puternic arcuiți, este prevăzut cu patru apucători laterale deasupra şi între care sunt dispuşi patru butoni alveolați (fig. 20/6). H = 33 cm; Dg = 28,5 cm.

2. Capac (nr. inv. 98.333) – castron lucrat la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare cenuşie, cu suprafața lustruită; cu corpul tronconic, gura deschisă în formă de pâlnie, buza lățită şi fundul inelar (fig. 20/5). H = 13 cm; D = 28 cm.

3. Vas adiacent (nr. inv. 98.332) – strachină lucrată la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare neagră, cu suprafața lustruită; cu corpul tronconic, strachina are gura uşor întoarsă către interior, buza îngroşată şi fundul inelar (fig. 20/4). H = 11 cm; D = 23,5 cm.

4. Cuțit de fier (nr. inv. 98.334) – fragmentar, puternic corodat, cu manşon şi nit de fier la mâner (fig. 20/7). L = 13,7 cm; lăț = 2,3 cm.

Mormântul 63 – de incinerație, în urnă; la adâncimea de 0,39 m au fost găsite fragmente de la un vas lucrat cu mâna, prevăzut cu apucători laterale, fragmente de la o strachină şi puține fragmente de oase calcinate.

1. Urna – vas tip clopot lucrat cu mâna, prevăzut cu apucători laterale (nu s-a păstrat).

2. Castron (f.n.i.) – vas lucrat la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare neagră, cu suprafața lustruită; cu corpul tronconic, gura deschisă în formă de pâlnie (fig. 20/3). Dg = 26,1 cm.

Mormântul 64 – de incinerație, în urnă; fragmente dintr-un vas-urnă şi oase calcinate au fost descoperite la adâncimea de 0,60 m. Lângă ele se aflau o piatră aşezată pe cant, un vas lucrat cu mâna şi o strachină sprijinită de o piatră şi acoperită de o altă piatră.

1. Vas lucrat cu mâna (nu s-a păstrat) - probabil de tip clopot..

2. Vas adiacent (f.n.i.) – borcan lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip mărunt şi pietricele în compoziție, de culoare brună cu pete negre, cu suprafața netezită; de formă tronconică cu pereții arcuiți, are sub buză un brâu crestat, întrerupt de patru proeminențe-apucători perforate vertical (fig. 20/11). H = 23 cm; Dg = 25,7 cm.

3. Capac (?) (nr. inv. 98.337) – strachină lucrată la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare cenuşie, cu suprafața inițial lustruită; cu corpul tronconic, strachina are gura uşor întoarsă către interior şi fundul inelar (fig. 20/10). H = 13 cm; D = 26,2 cm.

Potrivit analizei antropologice este vorba de un individ de sex nedeterminat, de vârstă adolescentă[124].

Mormântul 65 – de incinerație, în urnă; urna era aşezată la o adâncime de 0,75 m şi conținea oasele calcinate deasupra cărora se afla o strachină aşezată cu gura în jos (fig. 5/8).

1. Urna (nr. inv. 98.339) – vas tip clopot lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip mărunt şi pietricele în compoziție, de culoare brună cu pete negre, cu suprafața netezită; de formă tronconică cu pereții puternic arcuiți, este prevăzut cu patru apucători laterale (fig. 20/8). H = 32,3 cm; Dg = 28,5 cm.

[124] D. Botezatu, op.cit., 1981, p. 126.

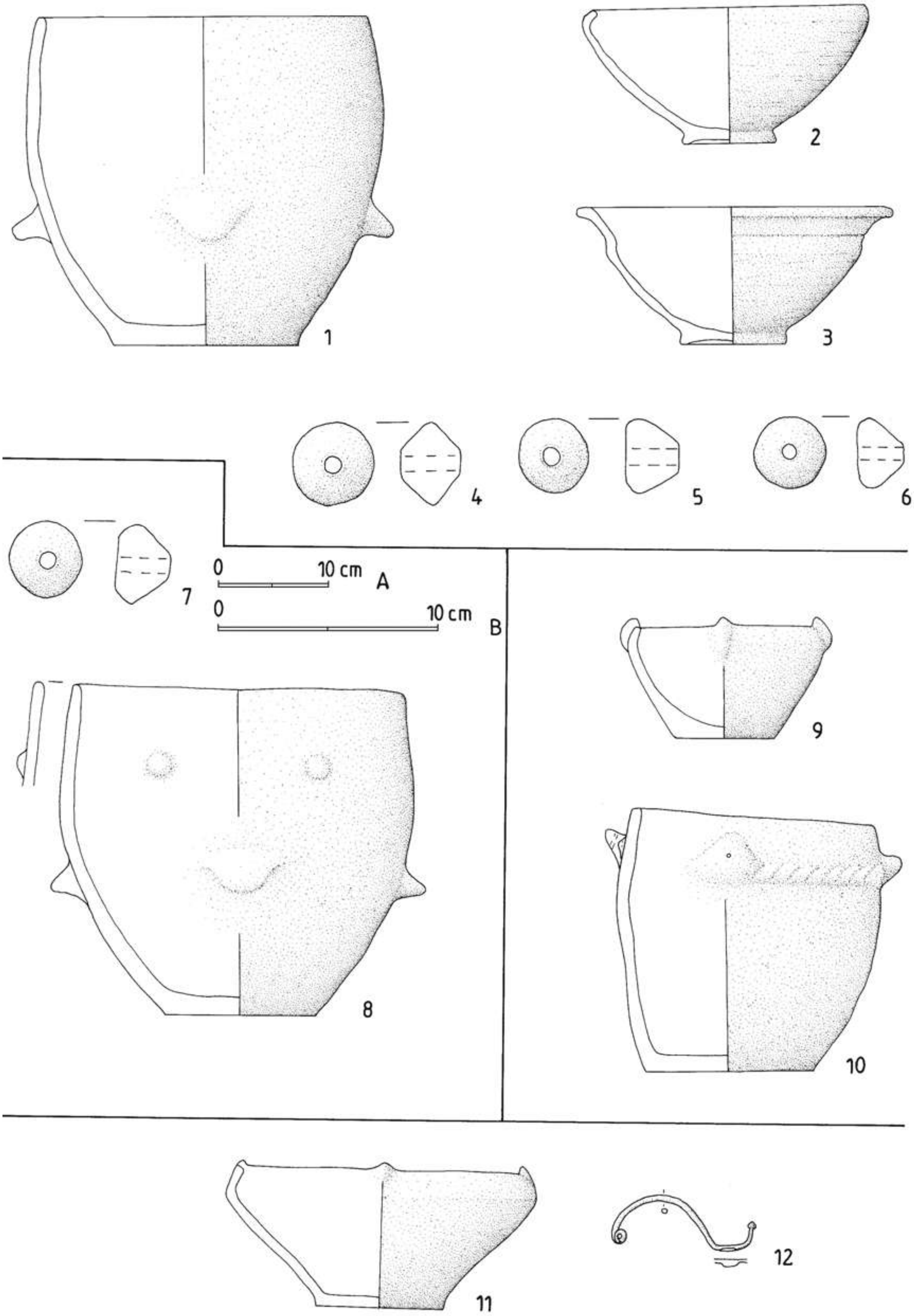

Fig. 19. *Canlia. 1-6 Mormântul 57; 7-8 Mormântul 58; 9-10 Mormântul 59; 11-12 Mormântul 60.*
1-3, 8-11 Ceramică (Scara A); 4-7 Lut, 12 Bronz (Scara B)

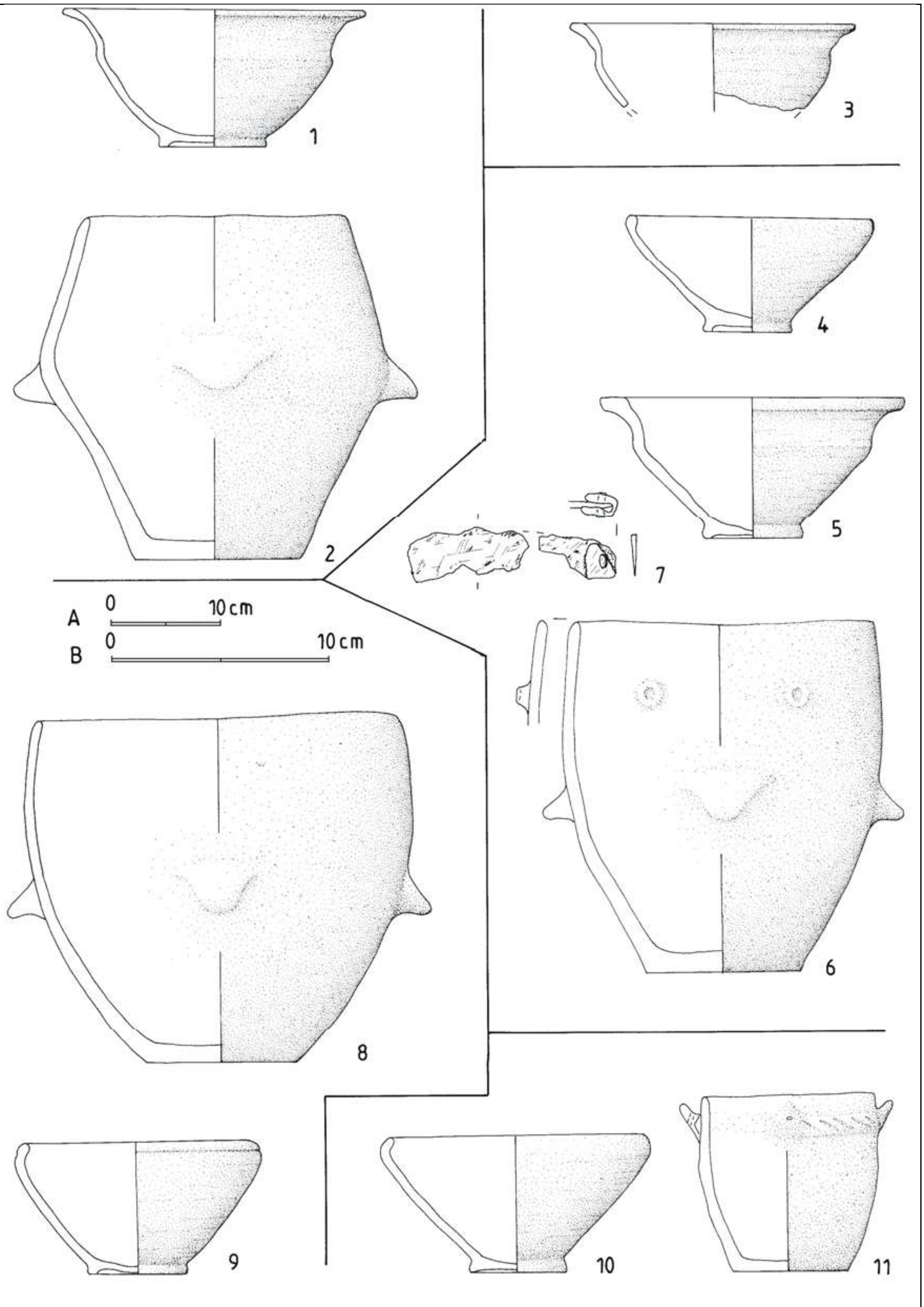

Fig. 20. *Canlia. 1-2 Mormântul 61; 3 Mormântul 63; 4-7 Mormântul 62; 8-9 Mormântul 65; 10-11 Mormântul 64. 1-6, 8-11 Ceramică (Scara A); 7 Fier (Scara B).*

.

2. Capac (nr. inv. 98.338) – strachină lucrată la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare brun-cenuşie, cu suprafața lustruită; cu corpul tronconic, strachina are gura uşor întoarsă către interior, buza îngroșată şi fundul inelar (fig. 20/90. H = 12,2 cm; D = 22 cm.

Potrivit analizei antropologice este vorba de un individ de sex probabil feminin, de vârstă adultă sau matură; între oase a fost descoperit un obiect de fier cu destinație neprecizată[125].

Mormântul 66 – de incinerație, în urnă; urna era aşezată pe o piatră la adâncimea de 0,75 m şi conținea oasele calcinate peste care era aşezată o strachină cu gura în jos. În gura urnei se afla o strachină aşezată cu gura în sus (fig. 5/9).

1. Urna (nr. inv. 98.340) – vas tip clopot lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip mărunt şi pietricele în compoziție, de culoare brună cu pete negre, cu suprafața netezită; de formă tronconică, cu pereții puternic arcuiți, este prevăzută cu patru apucători laterale deasupra şi între care se află două aplicații în formă de potcoavă şi doi butoni (fig. 21/3). H = 27 cm; Dg = 27 cm.

2. Capac (nr. inv. 98.342) – strachină lucrată la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare cenuşie, cu suprafața lustruită; cu corpul tronconic, strachina are gura uşor întoarsă spre interior şi fundul inelar (fig. 21/1). H = 6,8 cm; Dmax = 16 cm.

3. Capac (nr. inv. 98.341) – capacul nr. 2, castron lucrat la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare neagră, cu suprafața inițial lustruită; cu corpul tronconic, gura deschisă în formă de pâlnie, fundul inelar şi buza lățită şi prevăzută cu cinci şănțuiri circulare (fig. 21/2). H = 11 cm; D = 27 cm.

Potrivit analizei antropologice este vorba de un individ de vârstă infans 1[126].

Mormântul 67 – de incinerație, în urnă; urna era aşezată la 0,85 m adâncime, conținea oasele calcinate între care se aflau două fusaiole şi avea drept capac o strachină aşezată cu gura în jos. Către sud, mormântul era protejat de o piatră aşezată pe cant (fig. 5/10-11).

1. Urna (nr. inv. 98.343) – vas tip clopot lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip mărunt în compoziție, de culoare brună cu pete negre, cu suprafața netezită; de formă tronconică cu pereții arcuiți, este prevăzut cu patru apucători laterale deasupra şi între care se află patru butoni alveolați (fig. 21/7). H = 22 cm; Dg = 24,3 cm.

2. Capac (nr. inv. 98.344) – castron lucrată la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare neagră, cu suprafața inițial lustruită; cu corpul tronconic, gura în formă de pâlnie, fundul inelar şi buza lățită (fig. 21/6). H = 11 cm; D = 26,7 cm.

3. Fusaiolă (nr. inv. 98.367) – lucrată dintr-o pastă cu nisip mărunt în compoziție, de culoare cărămizie, cu suprafața netezită, de formă bitronconică, asimetrică (fig. 21/5). H = 1,7 cm; D = 2,5 cm.

4. Fusaiolă (nr. inv. 98.368) – lucrată dintr-o pastă cu nisip mărunt în compoziție, de culoare cărămizie cu pete cenuşii, cu suprafața netezită, de formă bitronconică, asimetrică (fig. 21/4). H = 2,2 cm; D = 3,5 cm.

Intr-o fişe de obiect de la muzeu, redactată de către E. Moscalu, mai figurează, în acest mormânt, şi un cuțit din fier (nr.inv. 98.369). L = 6,5 cm; lăț = 1 cm.

Potrivit analizei antropologice este vorba de un individ de sex probabil feminin, de vârstă adultă-matură;au fost descoperite, între oase, fragmentul unui obiect de fier de formă cilindrică, ascuțit la un capăt, precum şi oase de ovicaprină de talie mică[127].

Mormântul 68 – de incinerație, în urnă; urna era aşezată la adâncimea de 0,80 m şi conținea oasele calcinate. Drept capac a avut un castron. Mormântul era lipit de mormântul nr. 67 şi era protejat către sud de

[125] Ibidem.
[126] Ibidem.
[127] Ibidem.

aceeaşi piatră care proteja şi mormântul nr. 67 (fig. 5/11-12).

1. Urna (nr. inv. 98.345) – vas gen borcan lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip mărunt şi pietricele în compoziție, de culoare cenuşiu-brună, cu suprafața netezită; de formă tronconică cu pereți arcuiți, este prevăzut cu o proeminență şi cu un cioc de scurgere pe diametrul opus (fig. 21/8). H = 12,8 cm; Dg = 13,8 cm. (marcajul lui E. Moscalu îl defineşte drept capac)

2. Capac (nr. inv. 98.346) – castron lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip mărunt în compoziție, de culoare brună, cu suprafața puternic netezită; de formă tronconică, este prevăzut cu patru proeminențe perforate verticale (fig. 21/9). H = 13,6 cm; D = 24 cm.(marcajul lui E. Moscalu îl defineşte drept urnă)

Potrivit analizei antropologice este vorba de un individ de vârstă infans 1[128].

Mormântul 69 – de incinerație, în urnă; urna era aşezată la adâncimea de 0,60 m şi conținea oasele calcinate peste care era aşezată o strachină. În apropierea urnei a fost găsită o piesă de bronz.

1. Urna (nr. inv. 98.347) – vas tip clopot lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip mărunt în compoziție, de culoare brun-roşcată cu pete brune şi negre, cu suprafața netezită; de formă tronconică, este prevăzut cu patru apucători laterale deasupra şi între care se află patru aplicații în formă de potcoavă (fig. 21/12). H = 30 cm; Dg = 29 cm.

2. Capac (nr. inv. 98.348) – castron lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip mărunt şi pietricele în compoziție, de culoare neagră cu pete brune, cu suprafața puternic netezită; de formă tronconică, cu pereții arcuiți şi buza uşor întoarsă către interior, prezintă patru mici proeminențe conice trase din buză (fig. 21/11). H = 13 cm; Dg = 25,8 cm.

3. Piesă de bronz (nr. inv. 98.370) – fragmentară, lucrată din foaie subțire de bronz, în formă de tub. E. Moscalu îl descrie ca pe un clopoțel. (fig. 21/10). L = 1,4 cm; grosime = 0,8 cm.

Potrivit analizei antropologice este vorba de un individ de sex probabil feminin, de vârstă adultă sau matură[129].

Mormântul 70 – de incinerație, în urnă; urna era aşezată la adâncimea de 0,90 m şi conținea oasele calcinate între care se aflau două fusaiole. Deasupra urnei era aşezată cu gura în jos o strachină. De una din fusaiole erau lipite resturile calcinate ale unui cuțit de fier. În apropierea urnei se afla un fragment provenind de la o strachină lucrată la roată (fig.5/13).

1. Urna (nr. inv. 98.349) – vas tip clopot lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip mărunt în compoziție, de culoare brună cu pete negre, cu suprafața netezită; de formă tronconică, este prevăzut cu două apucători laterale şi două aplicații în formă de potcoavă deasupra şi între care se află patru butoni (fig. 22/3). H = 10,8 cm; Dg = 13-13,5 cm.

2. Capac (nr. inv. 98.350) – fragment de castron lucrat la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare brun-cenuşie, cu suprafața inițial lustruită; cu corpul tronconic, gura deschisă în formă de pâlnie, fundul inelar şi buza lățită (fig. 22/2). Df = 18,5 cm.

3. Vas adiacent (f.n.i.) – castron fragmentar, lucrat la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare brună, inițial lustruită; cu corpul tronconic, gura deschisă în formă de pâlnie (fig. 22/1). D max întregit = 17,2 cm.

4. Fusaiolă (nr. inv. 98.371) – lucrată dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare brun-cenuşie, cu suprafața netezită, de formă bitronconică, asimetrică (fig. 22/4). H = 2 cm; D = 3 cm.

5. Fusaiolă (nr. inv.98.372) – lucrată dintr-o pastă cu nisip mărunt în compoziție, de culoare brun-cenuşie, cu suprafața netezită, de formă bitronconică, asimerică, arsă secundar (fig. 22/5) H = 1,7 cm; D = 2,9 cm.

[128] Ibidem.

[129] Ibidem.

6. Cuțit din fier - resturi prinse de corpul fusaiolei precedente (nr. inv. 98.373). L = 6,6 cm; lăț = 2,2 cm.

Potrivit analizei antropologice este vorba de un individ de sex feminin, de vârstă matură[130].

Mormântul 71 – de incinerație, în urnă; urna se afla la adâncimea de 1,20 m şi conținea oasele calcinate peste care era aşezată cu gura în jos o strachină (fig. 5/14).

1. Urna (nr. inv. 98.351) – crater lucrat la roată, dintr-o pastă cu nisip mărunt şi mică în compoziție, de culoare cenuşie, cu suprafața netezită; cu corpul larg cu pereții arcuiți, are gura dreaptă, buza lățită, fundul profilat şi inelar şi două aplicații în formă de potcoavă lipite de corp (fig. 22/6). H = 39,5 cm; Dmax = 37,6 cm; Dg = 35,3 cm.

2. Capac (nr. inv. 98.352) – strachină lucrată la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare neagră, cu suprafața inițial lustruită; cu corpul tronconic, strachina are gura întoarsă către interior, două torți orizontale, încadrate de câte doi butoni conici şi fundul inelar (fig. 22/7). H = 11,5 cm; Dg = 26,3 cm.

Potrivit analizei antropologice este vorba de un individ de sex probabil masculin, de vârstă adultă; între oase a fost descoperit un fragment de al un obiect de fier, probabil un cuțit[131].

Mormântul 72 – de incinerație, în urnă; urna era aşezată la adâncimea de 0,55 m şi avea drept capac fundul unei amfore (fig.5/15).

1. Urna (nr. inv. 98.353) – cană lucrată la roată dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare brun-roşcată, cu suprafața acoperită cu un slip roşu închis; corpul este arcuit, gâtul este marcat de două incizii fine, gura este deschisă în formă de pâlnie, fundul este inelar. Din buză se înalță o toartă care se închide pe corp (fig.22/8). H = 29 cm; Dmax = 18 cm.

2. Capac (nr. inv. 98.354) – fund de amforă lucrat la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare cărămizie, cu suprafața netezită (fig. 22/9). H = 10 cm.

Potrivit analizei antropologice este vorba de un individ de sex probabil feminin, de vârstă adultă sau matură[132].

Mormântul 73 – de incinerație, în groapă; oasele calcinate erau aşezate pe pământ, la adâncimea de 1,05 m. Nu s-au făcut observații în legătură cu groapa mormântului. Fără inventar.

Potrivit analizei antropologice este vorba de un individ de vârstă infans 1[133].

Mormântul 74 – de incinerație, în urnă; urna era aşezată culcat pe o piatră plată la adâncimea de 1,00 m, conținea oasele calcinate şi avea drept capac o piatră plată.

1. Urna (nr. inv. 98.355) – vas bitronconic lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip mărunt şi pietricele în compoziție, de culoare brună cu pete negre şi cenuşii, cu suprafața puternic netezită; cu corpul bitronconic, are gura deschisă în formă de pâlnie, patru apucători laterale, deasupra şi între care se află patru grupuri de câte trei butoni conici (fig. 22/10). H = 40,4 cm; Dmax = 31 cm.

Potrivit analizei antropologice este vorba de un individ de sex probabil feminin, de vârstă adultă[134].

Mormântul 75 – de incinerație, în urnă; urna era aşezată pe o piatră plată, la adâncimea de 1,20 m şi conținea oasele calcinate peste care era aşezată, cu gura în jos, o strachină (fig. 5/16, 19).

1. Urna (nr. inv 98.356) – vas tip clopot lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip mărunt şi pietricele în compoziție, de culoare brună cu pete negre, cu suprafața netezită; de formă tronconică, cu pereții arcuiți, este prevăzut cu patru apucători laterale (fig. 23/2). H = 30 cm; Dg = 27 cm.

[130] Ibidem.
[131] Ibidem, p. 127.
[132] Ibidem.
[133] Ibidem.
[134] Ibidem.

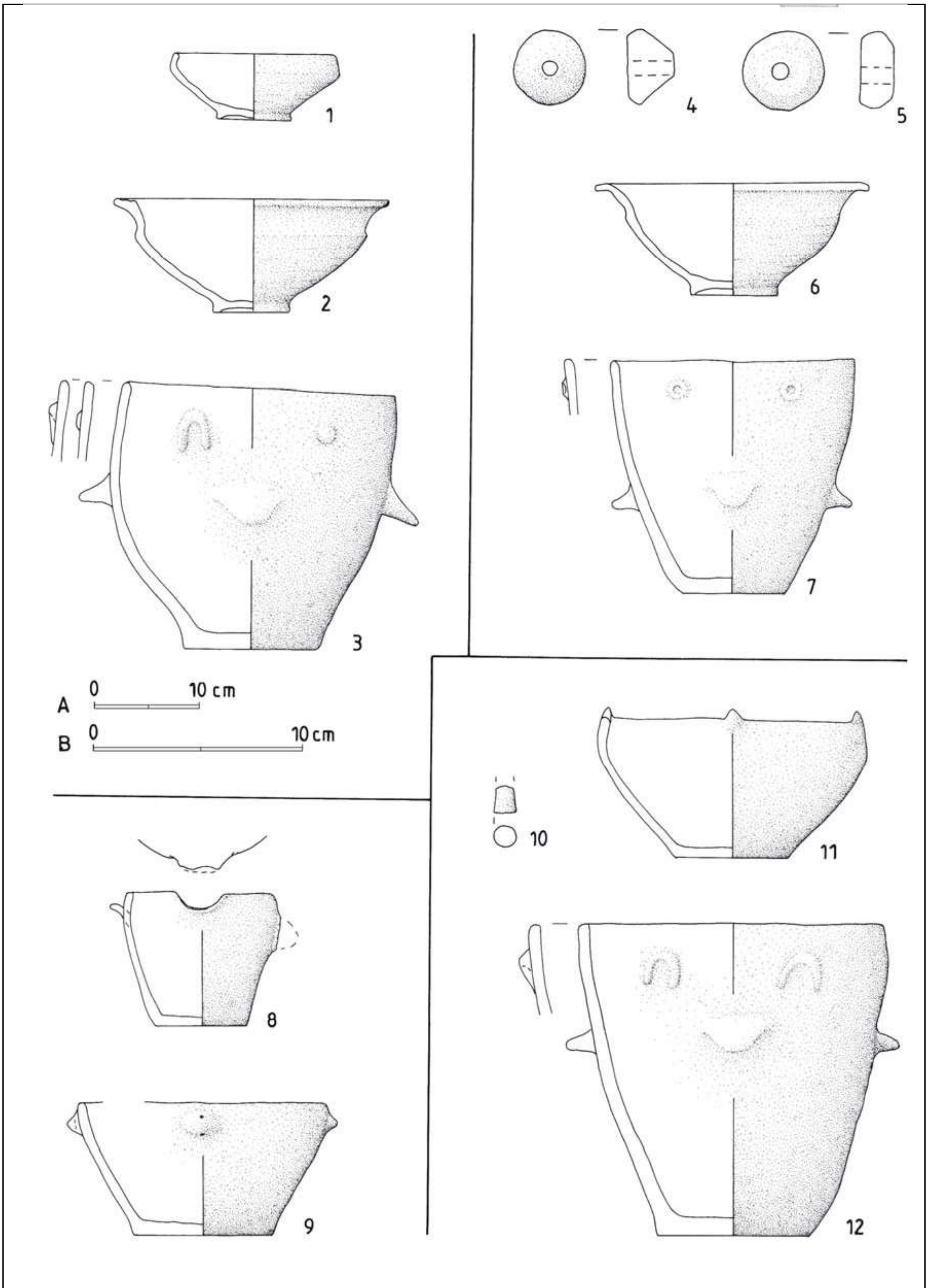

Fig. 21. *Canlia. 1-3 Mormântul 66; 4-7 Mormântul 67; 8-9 Mormântul 68;10-12 Mormântul 69. 1-3, 6-9, 11-12 Ceramică (Scara A); 4-5 Lut, 10 Bronz (Scara B).*

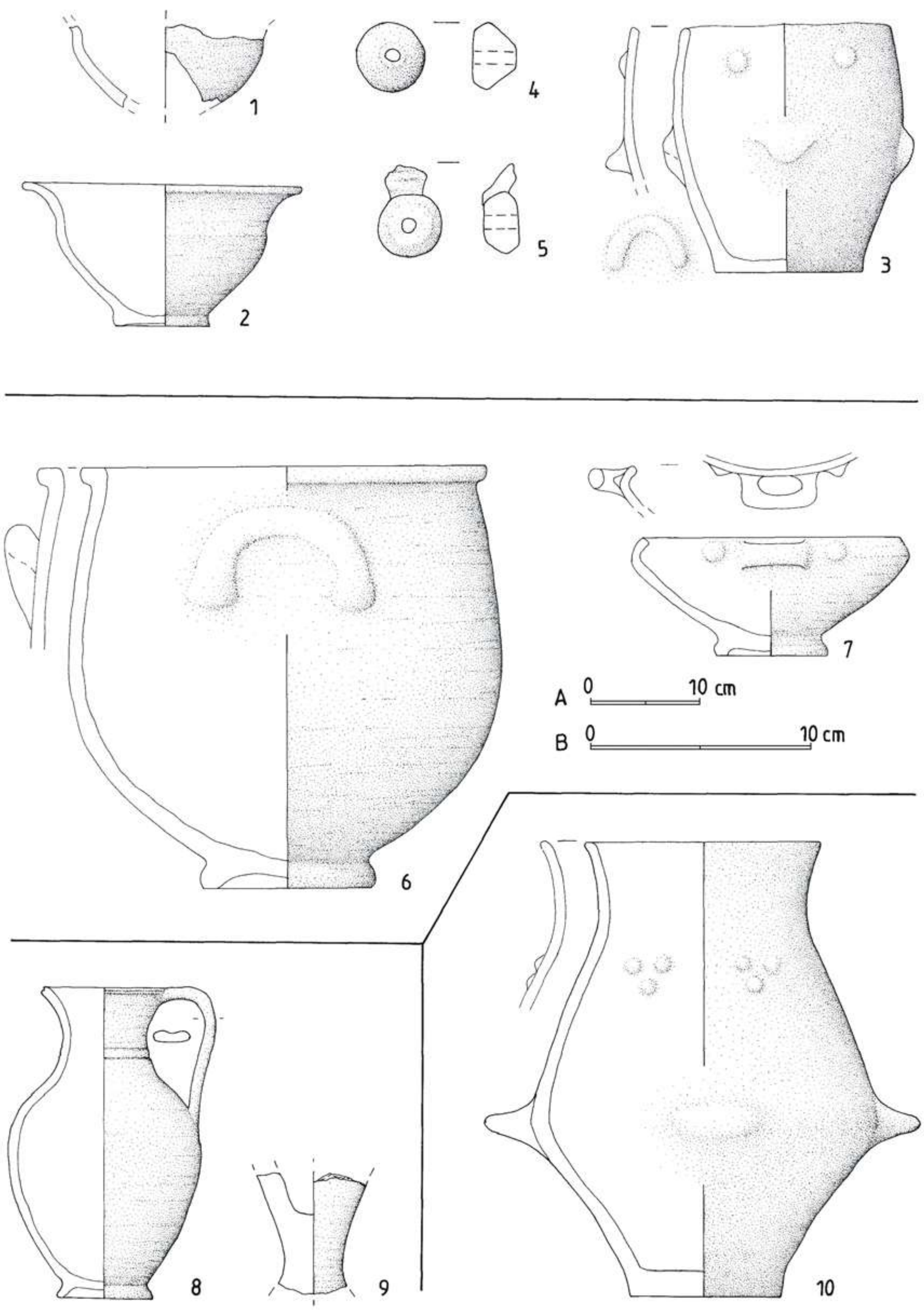

Fig. 22. Canlia. 1-5 Mormântul 70; 6-7 Mormântul 71; 8-9 Mormântul 72; 10 Mormântul 74.
1-3, 6-10 Ceramică (Scara A); 4-5 Lut (Scara B).

2. Capac (nr. inv. 98.357) – strachină lucrată la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare cenuşie, cu suprafața inițial lustruită; cu corpul tronconic, strachina are gura întoarsă către interior şi fundul inelar (fig. 23/1). H = 13 cm; D = 27 cm.

Potrivit analizei antropologice este vorba de un individ de sex feminin, de vârstă matură[135].

Mormântul 76 – de incinerație, în urnă; urna era aşezată pe o piatră plată, la adâncimea de 1,20 m şi conținea oasele calcinate care erau acoperite de o strachină aşezată cu gura în jos. Urna era lipită de cea a mormântului nr. 75 (fig. 5/17, 19).

1. Urna (nr. inv. 98.358) – vas tip clopot lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip mărunt şi pietricele în compoziție, de culoare brună cu pete brun-roşcate şi negre, cu suprafața netezită; de formă tronconică, cu pereții arcuiți, este prevăzut cu patru apucători laterale (fig. 23/7). H = 37 cm; Dg = 28,5 x 32,5 cm.

2. Capac (nr. inv. 98.359) – strachină lucrată la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare neagră, cu suprafața inițial lustruită; cu corpul tronconic, strachina are gura întoarsă spre interior şi fundul inelar (fig. 23/6). H = 11,7 cm; Dmax = 28 cm.

Potrivit analizei antropologice este vorba de un individ de sex masculin, de vârstă matură; între oase au fost descoperite un fragment de obiect de fier, probabil un cuțit şi un „vârf osos” de la un corn de ovicaprină probabil „cu urme de incizuri, formând unghiuri paralele între ele”[136].

Mormântul 77 – de incinerație, în urnă; urna era aşezată pe o piatră plată, la adâncimea de 1,20 m şi conținea oasele calcinate care erau acoperite de o strachină aşezată cu gura în jos. Alături de urnă erau aşezate două vase. Urna era lipită de cea a mormântului nr. 76 (fig. 5/18-19).

1. Urna (nr. inv. 98.360) – vas tip clopot lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip mărunt în compoziție, de culoare cenuşie, cu pete brune, cu suprafața netezită; de formă tronconică, cu pereții arcuiți, este prevăzut cu patru apucători laterale (fig. 23/5). H = 26,5 cm; Dmax = 28 cm; Dg = 26,5 cm.

2. Capac (nr. inv.) – castron lucrat la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare cenuşie, cu pete negre, cu suprafața inițial neagră lustruită; cu corpul tronconic, deschisă în formă de pâlnie, buza lățită şi fundul inelar (fig. 23/4). H = 11,1 cm; Dg = 27,8 cm.

3. Vas adiacent (nr. inv. 98.361) – castron lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip mărunt în compoziție, de culoare cenuşie, cu pete brune, cu suprafața puternic netezită; de formă tronconică are gura uşor întoarsă către interior (fig.23/3). H = 11 cm; Dg = 16,8 cm.

4. Vas adiacent – borcan lucrat cu mâna, de formă tronconică, decorat cu brâu alveolat întrerupt de patru apucători, dispus sub buză (vasul nu s-a păstrat).

Potrivit analizei antropologice este vorba de un individ de vârstă infans 2[137].

Mormântul 78 – de incinerație, în urnă; oasele calcinate au fost descoperite pe pământ aşezate la adâncimea de 0,20 m. Împreună cu oasele a fost descoperit şi un fragment din urnă.

1. Urna (f.n.i.) – vas tip clopot lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip mărunt în compoziție, de culoare brună, cu suprafața netezită; de formă bitronconică, cu pereții arcuiți, este prevăzut cu patru apucători laterale deasupra cărora sunt patru butoni tronconici (fig. 23/8). H = 27,8 cm; Dg = 21,7 cm; Dmax = 31,1 cm.

[135] Ibidem.
[136] Ibidem.
[137] Ibidem, p. 128.

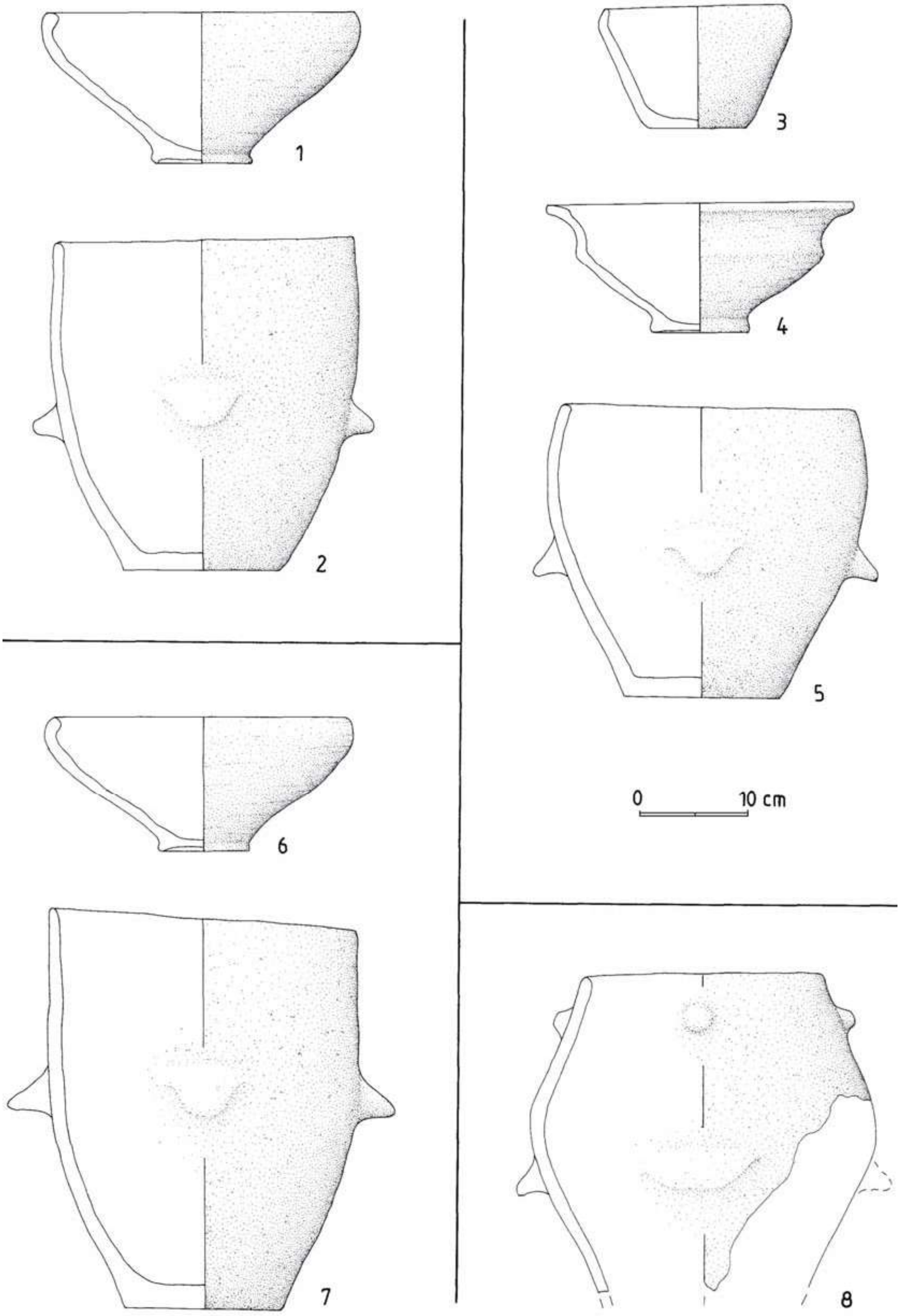

Fig. 23. *Canlia. 1-2 Mormântul 75; 3-5 Mormântul 77; 6-7 Mormântul 76; 8 Mormântul 78. 1-8 Ceramică.*

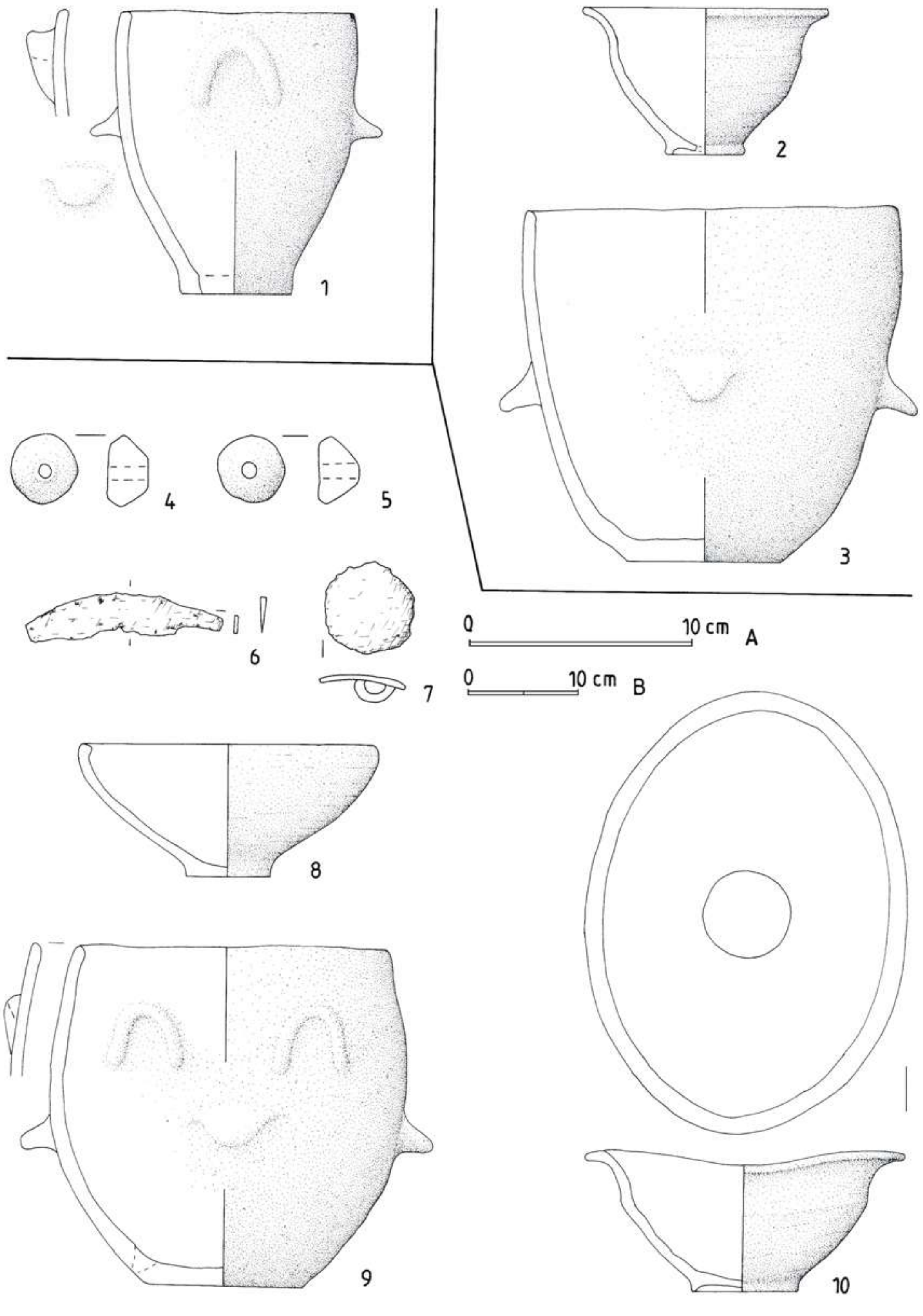

Fig. 24. *Canlia. 1 Mormântul 79; 2-3 Mormântul 81; 4-10 Mormântul 80.*
1-3, 8-10 Ceramică (Scara B); 4-5 Lut, 6-7 Fier (Scara A).

Potrivit analizei antropologice este vorba de un individ de vârstă infans 1[138].

Mormântul 79 – de incinerație, în urnă; urna, distrusă, şi oase calcinate au fost descoperite la adâncimea de 0,20 m.

1. Urna (nr. inv. 98.378) – vas tip clopot lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip mărunt şi pietricele în compoziție, de culoare brună, cu suprafața netezită; de formă tronconică, cu pereții arcuiți, este prevăzut cu două apucători laterale deasupra şi între care sunt două aplicații în formă de potcoavă lipite de corpul vasului (fig. 24/1). H = 25,5 cm; Dg = 21 cm.

Potrivit analizei antropologice este vorba de un individ de vârstă adolescentă[139].

Mormântul 80 – de incinerație, în urnă; urna era aşezată pe o piatră plată la adâncimea de 1,50 m şi conținea oasele calcinate între care se aflau două fusaiole, un buton de fier şi un cuțit de fier. Peste gura urnei era aşezată o strachină cu gura în jos iar alături de urnă se afla o strachină aşezată înclinat. Către sud, în apropierea mormântului, era aşezată pe cant o piatră plată. (fig. 5/20-21).

1. Urna (nr. inv. 98.362) – vas tip clopot lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip în compoziție, de culoare neagră, cu suprafața netezită; în formă de sac, este prevăzut cu patru apucători laterale deasupra şi între care sunt patru aplicații în formă de potcoavă lipite de corpul vasului (fig. 24/9). Peretele vasului, la bază, era găurit. H = 31 cm; Dg = 24,7 cm.

2. Capac (nr. inv. 98.363) – castron lucrat la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare cenuşie, cu suprafața inițial lustruită; cu corpul tronconic, gura deschisă în formă de pâlnie, buza lățită şi fundul inelar (fig. 24/10). Gura vasului este oval deformată. H = 18,5 cm; D = 29,5 cm.

3. Vas adiacent (nr. inv. 98.364) – strachină lucrată la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare neagră, cu suprafața inițial lustruită; cu corpul tronconic, strachina are gura uşor întoarsă spre interior şi fundul inelar (fig. 24/8). H = 12 cm; D = 26,7 cm.

4. Fusaiolă (nr. inv. 98.376) – lucrată dintr-o pastă cu nisip mărunt în compoziție, de culoare brun-cenuşie, cu suprafața netezită, de formă bitronconică, asimetrică (fig.24/4). H = 1,8 cm; D = 3,2 cm.

5. Fusaiolă (nr. inv. 98.377) – lucrată dintr-o pastă cu nisip mărunt în compoziție, de culoare brun-cenuşie, cu suprafața netezită, de formă bitronconică, asimetrică (fig. 24/5). H = 1,8 cm; D = 2,9 cm.

6. Cuțit de fier (nr. inv. 98.375) – fragmentar, cu lama curbă, puternic corodat (fig. 24/6). L = 9,1 cm; lăț = 1,8 cm.

7. Buton de fier (nr. inv. 98.374) – rotund, uşor bombat, cu verigă de prindere, atacat de coroziune (fig. 24/7). D = 4,2 cm.

Potrivit analizei antropologice este vorba de doi indivizi; unul de sex masculin şi vârstă matură iar cel de-al doilea de vârstă infans 1; între oase a fost descoperit şi un fragment de os de ovină[140].

Mormântul 81 – de incinerație, în urnă; urna era aşezată pe o piatră plată, la adâncimea de 0,60 m şi conținea oasele calcinate peste care era aşezată cu gura în jos o strachină (fig. 5/22).

1. Urna (nr. inv. 98.365) – vas tip clopot lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip mărunt în compoziție, de culoare brună cu pete cenuşii, cu suprafața netezită; de formă tronconică, cu pereții arcuiți, este prevăzut cu patru apucători laterale (fig. 24/3). H = 30,5 cm; Dg = 33 cm.

2. Capac (nr. inv. 98.366) – fragment de castron lucrat la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziție, de culoare brun-cenuşie, cu suprafața inițial lustruită; cu corpul tronconic, gura deschisă în formă de pâlnie şi fundul inelar (fig. 24/2). H = 13 cm.

Potrivit analizei antropologice este vorba de un individ de sex probabil feminin, de vârstă adultă[141].

[138] Ibidem.
[139] Ibidem.
[140] Ibidem.
[141] Ibidem.

Alte descoperiri:

Groapa 4 – de dimensiuni medii, are gura de formă relativ ovală şi merge până la adâncimea de 1,40 m.

În umplutură a fost găsit un fragment de ceaşcă gen castron (nr. inv. 98.212) – lucrată la roată dintr-o pastă fină, de culoare cenuşie, cu suprafaţa netezită, de formă tronconică, cu buza tăiată oblic şi o toartă în bandă (fig. 25/1). Aparţine epocii romane. H = 7,5 cm; Dg = 18,2 cm; Df = 5 cm.

Groapa 5 – conţinea fragmentele a două vase:

1. Jumătatea inferioară a unui borcan (?) (f.n.i.) lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip mărunt în compoziţie, de culoare brună, cu suprafaţa netezită (fig. 25/6). H = 15 cm.

2. Fragment din partea superioară a unei străchini (f.n.i.) lucrată la roată, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziţie, de culoare brun-cenuşie, cu suprafaţa lustruită, cu buza uşor întoarsă către interior (fig. 25/4). H păstrată = 6,7 cm; Dmax = 26,1 cm.

Izolat, în secţiunile trasate au mai fost descoperite, fără precizarea vreunui complex arheologic, urm[toarele vase :

- Amforă de Heracleea Pontica (nr. inv. 98.172) - fragmentară, lipsindu-i torţile, buza şi fundul. H = 51 cm; Dmax = 22,5 cm. (în fişa de obiect de la muzeu E. Moscalu o atribuie M. 2). (fig. 26/1)

- Cană (f.n.i.) – lucrată la roată cu nisip fin în compoziţie, de culoare roşcată, cu suprafaţa iniţial acoperită de pastă roşie; corpul de formă bitronconică are gâtul înalt şi două torţi care pornesc de sub buză şi se închid la baza gâtului; fundul lipsă (fig. 25/2). H păstrată = 8,3 cm; Dmax = 10,5 cm. Aparţine epocii romane.

- Cană (nr. inv. 98.287) – lucrată la roată dintr-o pastă cu nisip fin în compoziţie, de culoare cenuşie, cu suprafaţa lustruită; corpul are formă bitronconică, gâtul este marcat printr-un prag, gura este în formă de pâlnie cu buza dreaptă, fundul este inelar. Din buză se înalţă o toartă care se închide la mijlocul înălţimii (fig. 25/3). H = 14,8 cm; Dmax = 13,8 cm.

- Ulcior (nr. inv. 98.336) – fragment, lucrat la roată, dintr-o pastă fină, de culoare cărămizie, iniţial acoperit cu un slip; cu pereţii puternic arcuiţi, are gâtul îngust, buza răsfrântă către exterior, o toartă care porneşte de sub buză şi se închide pe corp şi fundul cu umbo (fig. 25/5). H = 21,7 cm; Dmax = 17,2 cm. Aparţine epocii romane.

Din lotul de materiale introdus în inventarul muzeului de către Emil Moscalu, mai figurează şi două vase ceramice descoperite la **Dervent**, în anul 1966:

1. Vas clopot (nr. inv. 98.380), descoperit în mormântul nr. 1 din secţiunea III, la o adâncime cuprinsă între 0,60=0,70 m - lucrat cu mâna, dintr-o pastă cu nisip mărunt, de culoare cenuşie, suprafaţa exterioară fiind netedă. Pe partea inferioară a corpului, care are pereţii arcuţi, sunt prevăzute patru apucători semicirculare, aşezate oblic în jos. Buza vasului este teşită oblic spre interior. H = 34,8 cm; Dg = 28,5-29,5 cm; Dmax = 32 cm. (fig. 26/2)

2. Castron (nr. inv. 98.381) - descoperit în mormântul nr. 2, lucrat la roată, cu buza răsfrântă spre interior, umărul proeminent din care pornesc două torţi, diametral opuse, dispuse oblic în sus, semicirculare. Corpul este semisferic, iar fundul inelar. De culoare cenuşie. H = 18,8 cm; Dg = 36 cm. (fig. 26/3)

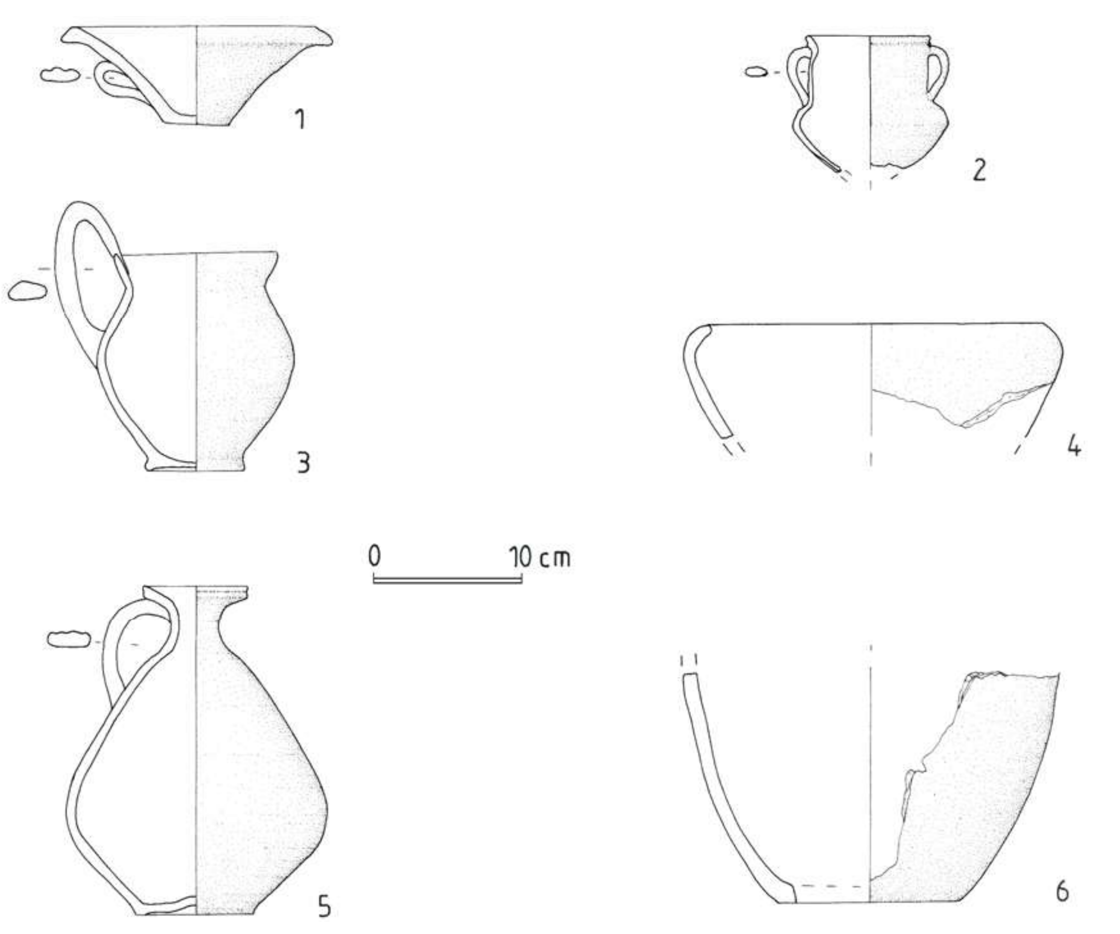

Fig. 25. *Canlia. Descoperiri din arealul necropolei. 1 Groapa 4; 4, 6 Groapa 5; 2-3, 5 Piese fără context de descoperire. 1-6 Ceramică*

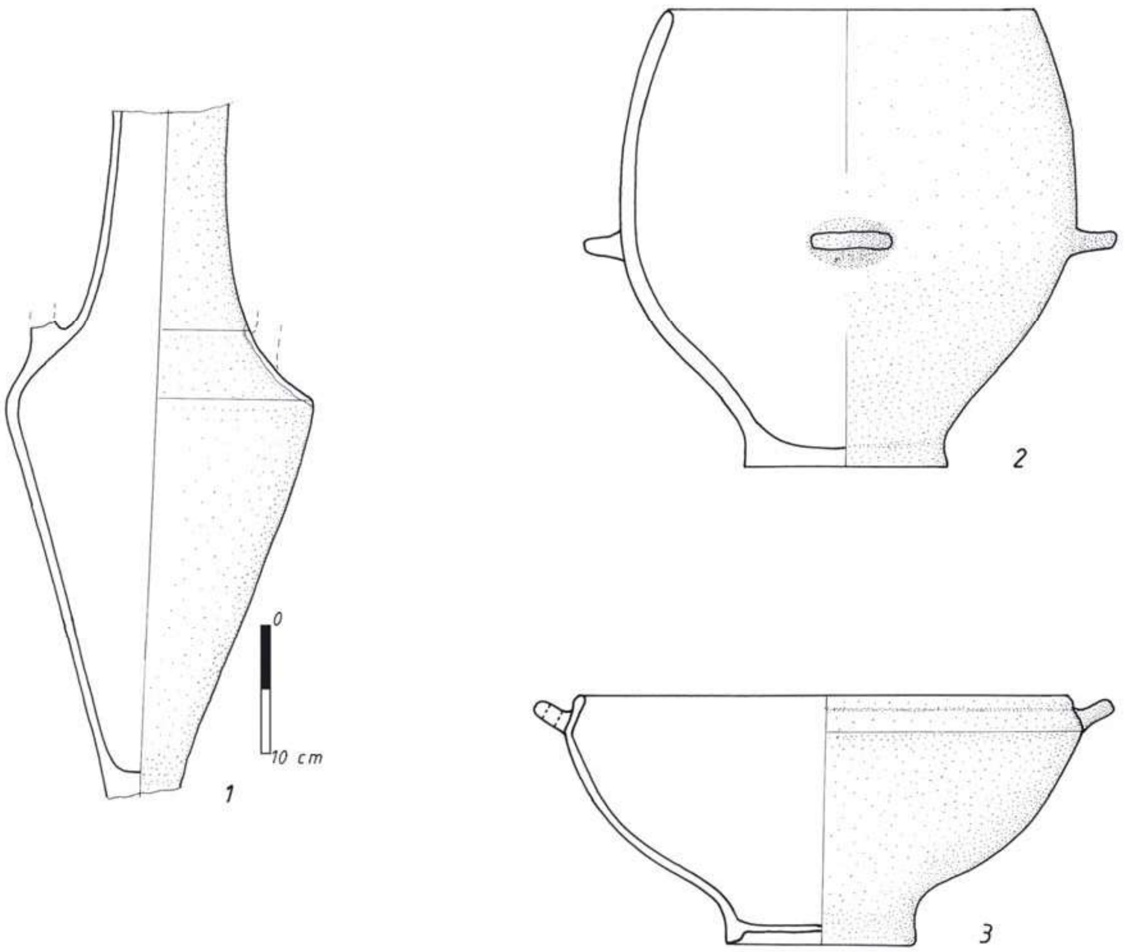

Fig. 26. *1. Amforă descoperită în arealul necropolei de la Canlia; 2-3. Vase descoperite la Dervent*

CONTRIBUȚII LA STUDIUL CERAMICII GETICE DIN CÂMPIA ROMÂNĂ

Doina Şeclăman, Marin Şeclăman, George Trohani

Résumé

La Plaine Roumaine connaît entre le milieu du II-ème siècle av.J.C. et le commencement du I-er siècle ap.J.C. une explosion démographique. Dans les environ 500 établissements de cette époque on découvre une grande quantité de céramique. Pour essayer d'établir les sources de matière première, le niveau technologique atteint et les possibles transformations technologiques on a entrepris la présente étude. Pour cela on a analysé des tessons de vases céramiques provenant des établissements gètes de Borduşani, Popeşti, Vadu Anii et Vlădiceasca.

Les résultats des analyses cristallo-optiques mettent en évidence, pour la plus grande partie des épreuves étudiées, un avancé degré de sortage et de travail du matériel lithique. Les observations structurele-texturales indiquent une texture de schiste uniforme déterminée d'un bon laminage.

Pour une des épreuves de Vadu Anii les dimensions des granules du dégraissant sont uniformes, ce qui conduit à l'idée d'un criblage à l'aide de deux cribles, pour sélecter une certaine granulation.

En ce qui concerne la température de cuisson elle est comprise entre 200° C et 900° C.

Une seule épreuve céramique de Popeşti présente une composition minéralogique complètement différente de toutes les autres - il s'agit de la présence du quartz dans une proportion de 50%, du verre a 20% et des feldspaths potassiques et du plagioglase en proportion de 30%. Tout cela démontre le fait que la matière première ait été obtenue par le broyage de roche quartzo-feldspathique et du mélange de ce détritus avec une argile blanche kaolinitique - a peu près du kaolin - qui cuit à 1100°-1200° C, ce qui prouve une technologie avancée.

En ce qui concerne les sources de la matière première il y a des différences. Ainsi, pour cinque épreuves de Vadu Anii et Popeşti la présence du minéral **albite avec des inclussions d'épidote** indique comme sources des roches des Carpates Méridionales - le bassin supérieur de l'Argeş et de la Dâmbovitsa, au sud des massifs Leaota et Iezer.

Deux autres épreuves de Vadu Anii par la présence de fragments de **roches volcaniques (volcanites) et pyroxènes** indiquent les régions volcaniques des Carpates Orientales.

En échange, à Borduşani où on a découvert, en petite quantité, une céramique travaillée à la main, d'une pâte grossière, avec des nodules de calcite - fragments de coquilles de mollusques - l'étude cristallographique montre un rapport égal entre la masse argileuse (matrice) et le dégraissant, ce qui prouve un très bas niveau de triage. La température de cuisson ne dépasse pas 300°-400° C. Et la présence **des pyroxènes, du staurolite et du grenat** indiquent les couches néozoïques précuaternaires centrale-carpatiques.

De même, à Borduşani il y a aussi des vases tournés, ayant une pâte fine, homogène, caractérisées par un haut niveau de triage et de travail du matériel lithique, l'argile étant dans son tout la matrice. La température de cuisson dépasse 550° C. La matière première est commune.

Câmpia Română cunoaşte, începând cu mijlocul secolului II a. Chr. şi până în primul deceniu al secolului I p.Chr., o adevărată explozie demografică, fiind perioada când geții, locuitorii zonei cuprinse între Munții Balcani, Carpați şi Marea Neagră, întemeiază şi dezvoltă cca 500 de aşezări.

Situate, în general, în apropierea apelor curgătoare (pe ostroave, pe vechi aşezări de tip tell, pe pantele colinelor sau chiar pe terasele înalte), unele aşezări au fost de scurtă durată, iar altele au cunoscut o locuire de peste un secol şi jumătate.

În privința importanței, ele se pot împărți în aşezări cu caracter rustic şi în centre cu caracter preurban, ultimele cu un rol mai important din punct de vedere economic, social, politic şi religios.Acest lucru este relevat de tipologia obiectelor de inventar în care un rol important îl ocupă ceramica.

In vederea stabilirii surselor de materii prime, a nivelului tehnologic atins cât şi a posibilelor transferuri tehnologice s-a întreprins prezentul studiu. Pentru aceasta s-au analizat diferite fragmente ceramice, provenind în special din vase lucrate la roată, descoperite în aşezările getice de pe Popina Borduşani (județul Călăraşi), de la Popeşti (județul Giurgiu), Vadu Anii (județul Ilfov) şi Vlădiceasca (județul Călăraşi).

Una dintre metodele cele mai utilizate în studiul ceramicii pe plan internațional este analiza cristalo-optică, care poate furniza informații legate de sursa geografică a materiei prime folosite şi despre condițiile de ardere (temperatură şi atmosferă) utilizate la fabricarea ceramicii arheologice. În special temperatura de ardere prezintă un deosebit interes întucât ea furnizează informații despre performanțele cuptorului de ardere şi a capacității tehnologice a olarilor.

Temperatura de ardere este estimată prin studierea transformărilor pe care le suferă mineralele în timpul arderii, legate în primul rând de pierderea apei de hidratare (între 100-640ºC).

Din punct de vedere mineralogic, un material ceramic are două componente majore:

A) ***componenta minerală argiloasă***, alcătuită în esență din aşa zisele "minerale argiloase", acestea fiind filosilicați bi-sau tristratificați, grupați în:

- grupa caolinitului *("candide")*
- grupa illitului *("hidromicele")*
- grupa montmorillonitului *("smectite")*

B) ***componenta degresantă***, reprezentată de cuarț, feldspați, mice etc.

La microscop, cele două componente se recunosc uşor datorită granulației diferite - mineralele argiloase sunt reprezentate prin cristale de dimensiuni foarte mici (sub 0,01 mm), dând o structură microcristalină sau chiar criptocristalină, pe cînd cristalele degresantului sunt de zeci sau sute de ori mai mari. Prin contrastul dimensional al cristalelor, materialul ceramic are o structură generală heterogranulară sau inechigranulară. Proporția celor două componente nu este constantă, ea variind în funcție de sursa materiei prime şi de sursa de fabricație.

Din studiul mineralogic pot fi obținute relații legate de :

1**. *Proveniența sursei materiei prime*** - pentru depistarea sursei este necesară cunoaşterea foarte precisă nu atât a componentei argiloase, cât a degresantului. Pentru conturarea cât mai corectă a acestei surse trebuie coroborate datele obținute cu cele *petrografice* existente. De exemplu:

- degresanții cu feldspați plagioclazi zonați şi piroxeni nu pot avea ca sursă primară decât provinciile vulcanice, deci existența lor, funcție şi de natura celorlalți constituenți minerali, conturează şi mai exact localizarea geografică a sursei;

- degresanții cu olivină sau serpentină (extrem de rari) sau cei cu **feldspatoizi** (de asemenea extrem de rari) provin din arii cu extindere foarte limitată pe glob.

2. ***Informații asupra temperaturii de încălzire***

Există mai multe minerale care, teoretic, pot fi folosite ca "termometre" ceramice, fie datorită reacțiilor de descompunere, fie datorită transformărilor de fază (transformări polimorfe, topiri etc).

Exemple:

- **caolinitul**, foarte des întâlnit în materialele ceramice, la o încălzire peste 550ºC îşi pierde caracteristicile, cel mai adesea ca urmare a trecerii sale în pirofilit- Al_2 [Si_4 $O_{10}(OH)_2$];

- **montmorilonitul,** la încălzire relativ rapidă, peste 950ºC, îşi pierde caracteristicile;

- **transformările polimorfe ale cuarțului** sunt repere termice foarte utile. Astfel:

-α-cuarț 573˚C → β-cuarț 870˚C → tridimit 1470˚C → cristobalit

Trebuie totuşi avut în vedere faptul că, tranzițiile reale de la o modificație la alta sunt superioare celor de echilibru, iar diferența dintre temperatura reală de tranziție şi cea de echilibru creşte cu viteza de încălzire. De aceea, apariția unui polimorf oarecare al cuarțului indică doar temperatura minimă a încălzirii materialului litic, deoarece, exceptând tranziția α → β cuarț, toate celelalte tranziții au o inerție de transformare relativ mare şi, de aceea, la încălziri rapide, ele nu apar chiar dacă se intră în domeniul tehnic de stabilitate al acestora.

Apariția unui tridimit, de exemplu, indică nu numai o încălzire la peste 870˚C, dar şi o viteză de încălzire relativ lentă.

3. ***Informații asupra regimului oxidant sau reducător*** care prevalează pe durata arderii. Există câteva minerale care se conservă, la încălzire, în mediu exclusiv reducător, ca de exemplu:

- **hornblenda verde,** prin încălzire în mediu oxidant, trece în hornblendă brună, iar alte minerale dispar în mediu reducător;

- **hidroxizii de fier roşii**, prin încălzire, în mediu reducător, trec în magnetit (negru).

4. ***Informații asupra tehnologiei*** **-** se pot urmări două aspecte:

a) **folosirea degresantului cernut sau necernut -** se poate stabili la microscop prin studiul dimensiunilor relative şi absolute ale granulelor (cristalelor) aparținând mineralelor degresante, deoarece cernerea presupune sortarea dimensională, pe când lipsa acesteia se reflectă în existența unui diapazon dimensional foarte larg;

b) **măsura în care se utiliza roata sau nu,** poate fi stabilită prin examinarea texturii liantului ceramic, adică a masei minerale argiloase: roata permite o laminare foarte avansată, cu direcții şi sens definite, care se reflectă în apariția unei şistuozități uniforme, bine exprimată. Prelucrarea doar cu mâna generează cel mult domenii de sistuozitate, cu extindere locală, greu de remarcat chiar la microscop.

CONCLUZII

Rezultatele analizei cristalo-optice evidențiază, în marea majoritate a probelor luate în studiu (60 de probe din cele patru şantiere arheologice), un grad avansat de sortare şi prelucrare a materialului litic, observațiile structural-texturale indicând o textură şistoasă uniformă determinată de o bună laminare (un grad accentuat de orientare al filosilicaților şi de aplatizare a porilor, cristalele cât şi porii fiind orientați preferențial de-a lungul planului de laminare).

La una din probele de la Vadu Anii, dimensiunile granulelor de degresant sunt uniforme, ceea ce conduce la ideea sitării prin două site, pentru selectarea unei anumite granulații.

Din punct de vedere al temperaturii de ardere, apar diferențieri majore, aceasta variind de la 200ºC (când are loc o simplă uscare, fapt probat prin prezența unei matrice colomorfe şi a unor resturi vegetale, cât şi prin lipsa oxidării hornblendei şi a

oricăror urme de transformări termice a microclinului în sanidină) până la 900˚C.

O singură probă ceramică de la Popeşti prezintă o compoziţie mineralogică complet diferită de celelalte probe, prezenţa cuarţului în proporţie de 50 %, a sticlei de circa 20 %, cât şi a feldspaţilor potasic şi plagioclaz în proporţie de 30 % atestă faptul că materia primă a fost obţinută prin concasarea unor roci cuarţo-feldspatice şi amestecul acestui detritus cu argilă albă caolinitică. Astfel, compoziţia mineralogică a obiectului se apropie de cea a porţelanului, în sprijinul acestei afirmaţii fiind şi temperatura de ardere ridicată, în jur de 1100-1200˚C, prelucrarea şi arderea obiectului presupunând o tehnică avansată.

În ceea ce priveşte sursa materiei prime, s-au constatat diferenţieri. Astfel: cinci probe de la Vadu Anii şi Popeşti, prin prezenţa mineralului ***albit cu incluziuni de epidot*** indică drept sursă a materiei prime roci din fundamentul Carpaţilor Meridionali (respectiv în bazinul superior al rîurilor Argeş şi Dîmboviţa, la sud de masivele Leaota şi Iezer), iar două probe din şantierul Vadu Anii, prin prezenţa unor fragmente de ***roci vulcanice (vulcanite) şi piroxeni,*** indică clar o sursă vulcanică şi anume regiunile vulcanice din Carpaţii Orientali (roci aduse de aluviunile Oltului, în acest sens pledând şi un fragment de rocă vulcanică, cu un grad de rulare avansat, vezi foto 2 Vadu Anii).

O altă diferenţiere majoră apare la ceramica de la Borduşani, unde există două categorii distincte de ceramică:

1. ceramică cu o pastă grosieră, cu noduli de calcit-fragmente de cochilii de moluşte,

2. ceramică cu o pastă fină, omogenă.

La prima categorie, studiul cristalografic evidenţiază existenţa unui raport egal între masa argiloasă (matrice) şi degresant şi un nivel foarte scăzut de sortare. În ceea ce priveşte temperatura de ardere, aceasta nu depăşeşte 300-400°C, iar prezenţa ***piroxenilor, a staurolitului şi granatului*** indică surse primare central carpatice, straturi neozoice precuaternare. La ceramica din a doua categorie, se evidenţiază un grad ridicat de sortare şi prelucrare a materialului litic, care este practic o matrice toată argila (degresantul nefiind adăugat intenţionat), temperaturi de peste 550°C şi o sursă primară comună, nespecifică.

Pentru o cercetare laborioasă ar fi necesar analizarea a cel puţin 10 probe din fiecare tip de ceramică, luând în considerare tipologia vaselor, consistenţa şi culoarea pastei ceramice din fiecare categorie (vase de provizii, căni, farfurii, strecurători etc.).

I. AŞEZAREA DACICĂ DE LA BORDUŞANI (JUD.CĂLĂRAŞI)

In Balta Borcei, se află un grind locuit încă din mileniile IV-III a.Chr. şi transformat intr-o asezare de tip tell, iar începând cu mijlocul sec.II a.Chr. şi pînă în primii ani ai sec. I p.Chr. geţii ce s-au stabilit în acest loc au întemeiat şi dezvoltat o activă aşezare. Săpăturile arheologice, care au cercetat doar partea de nord, au evidenţiat existenta a 13 locuinţe de mari dimensiuni şi cca 120 gropi.

Proba No.1 – borcan lucrat cu mâna, sec. II-I a Chr. - Borduşani

A. COMPOZIŢIA MINERALOGICĂ A MATERIALULUI

MINERALUL	PROPORŢIA (% ÎN VOLUM)
Minerale argiloase	50% Liant
Oxizi şi hidroxizi de fier (colomorfi)	
Feldspat potasic	50% Degresant
Feldspat plagioclaz	
Cuarţ	
Piroxeni*	
Muscovit	
Turmalină	

Staurolit*	
Calcit	

B. **Observații structural-texturale** - sortare foarte scăzută.

C. **Transformări termice** – cuarțul nu prezintă transformări polimorfe de temperaturi ridicate, iar muscovitul nu rezultă din procesul de ardere, ci din materia primă.

D. **Concluzii**

1. *Sursa materiei prime* - prezența în cantități mari a staurolitului* şi granaților* este compatibilă cu sursele central carpatice, deci nu din aluviuni, ci din straturile neozoice precuaternare.

2. *Temperatura de ardere a obiectului* - inexistența transformărilor polimorfe ale cuarțului, cât şi prezența componentei colomorfe în masa argiloasă arată faptul că, obiectul a fost ars până la 300-400°C, timp de câteva ore, cel mult 24 de ore.

Este predominant calcitul în teste de microorganisme.

Proba No.4 (identică cu 6) – ***borcan*** lucrat cu mâna, sec.II-I a Chr. - Borduşani

A**. COMPOZIȚIA MINERALOGICĂ A MATERIALULUI**

MINERALUL	**PROPORȚIA (% ÎN VOLUM)**
Argilă miocenă din strat fosilifer	50-60%
Oxizi, hidroxizi de fier	
Cuarț	20%
Muscovit	4%
Calcit nedescompus	5%
Magmă fosiliferă (fragmente de cochilii moluşte)	20-25%

B. **Observații structural-texturale**-substanța argiloasă, inclusiv oxizii şi hidroxizii de fier, are un grad de cristalinitate destul de ridicat, dar nu prin ardere, ci primar.

C. **Transformări termice** - calcit nedescompus

D. **Concluzii**

1. *Sursa materiei prime* - comună, compoziția mineralogică nepermițând localizarea geografică a sursei.

2. *Temperatura de ardere a obiectului* - până în 3-400°C.

Proba No.2889 – fructieră, sec.II-I a Chr.- Borduşani

A. COMPOZIȚIA MINERALOGICĂ A MATERIALULUI

MINERALUL	**PROPORȚIA (% ÎN VOLUM)**
Minerale argiloase criptocristaline	75% Liant
Oxizi şi hidroxizi de fier	
Feldspat potasic	25% Degresant
Feldspat plagioclaz	
Cuarț foarte fin	
Muscovit	

B. **Observații structural-texturale** - gradul de orientare a filosilicaților este foarte bun. Porozitatea este de cca 1%, iar gradul de aplatizare a porilor este foarte mare, ceea ce denotă o foarte bună prelucrare a lutului. Dimensiunile maxime ale cristalelor de cuarț şi feldspat sunt sub 0,3 mm.

C. **Transformări termice** – s-au identificat minerale neoformate: tridimit, pe seama cuarțului microcristalin şi feldspat potasic rezultat din descompunerea muscovitului. Mineralele argiloase au recristalizat în procesul de ardere în proporție de 70%.

D. **Concluzii**

1. *Sursa materiei prime* - comună, compoziția mineralogică nepermițând localizarea geografică a sursei.

2. *Temperatura de ardere a obiectului* - peste 700°C, pentru aceasta pledând existența mineralelor neoformate.

Proba No.2895 – borcan lucrat cu mâna**,** sfârşitul sec. II-I a.Chr., Borduşani 1992, β, - 0,40 m

A. COMPOZIȚIA MINERALOGICĂ A MATERIALULUI

MINERALUL	**PROPORȚIA (% ÎN VOLUM)**
Minerale argiloase	80% Liant
Oxizi şi hidroxizi de fier, mangan	
Feldspat potasic	20% Degresant
Feldspat plagioclaz	
Cuarț	
Epidot	
Muscovit	
Granați*	
Biotit	

B. **Observații structural-texturale** - gradul de orientare a filosilicaților este bun. Porozitatea este de cca 3%, iar gradul de aplatizare a porilor este mare.

Porii sunt „tiviți" cu o crustă carbonatică de mici dimensiuni, datorită zacerii în sol a obiectului.

C. **Transformări termice** – temperatura până în 400°C, în acest sens pledând gradul de cristalinitate scăzut al illitului şi starea colomorfă (coloidală) a argilei amestecate cu oxizi şi hidroxizi de fier şi mangan.

D. **Concluzii**

1. *Sursa materiei prime*-prezența granaților* indică localizarea geografică a sursei - central carpatică (Carpații Meridionali).

2. *Temperatura de ardere a obiectului* - temperatura de ardere nu a fost menținută mult timp (deci viteză de încălzire mică, durată scurtă), ceea ce nu a permis oxidarea integrală a obiectului, ci numai periferică.

Proba No.2913 – cană sau fructieră, sfârşitul sec. II-I a.Chr.- Borduşani

A. **COMPOZIȚIA MINERALOGICĂ A MATERIALULUI**

MINERALUL	**PROPORȚIA (% ÎN VOLUM)**
Minerale argiloase criptocristaline	85% Liant
Oxizi şi hidroxizi de fier	
Feldspat potasic	15% Degresant
Feldspat plagioclaz	
Cuarț	
Biotit	
Muscovit	
Hornblendă verde	
Sanidină	

B. Observații structural-texturale - gradul de orientare a filosilicaților este foarte bun. Porozitatea este de cca 3%, iar gradul de aplatizare a porilor este foarte mare, ceea ce denotă o foarte bună prelucrare a lutului. Dimensiunile maxime ale cristalelor de cuarț şi feldspat sunt de 0,3 mm.

C. **Transformări termice** – materialul argilos este recristalizat prin coacere, iar calcitul s-a descompus într-un agregat microcristalin prin ardere, la peste 700°C. Arderea este reducătoare.

D. **Concluzii**

1. *Sursa materiei prime* - comună, compoziția mineralogică nepermițând localizarea geografică a sursei.

2. *Temperatura de ardere a obiectului* - prezența sanidinei, cât şi existența pe

cristalele de cuarţ, local, a tridimitului indică o temperatură de ardere a obiectului de peste 700°C.

Proba No. 2921 – cupă, sec. I a Chr., Borduşani 1991, G.r. □ B1, -2,00 m - Borduşani

A. **COMPOZIŢIA MINERALOGICĂ A MATERIALULUI**

MINERALUL	**PROPORŢIA (% ÎN VOLUM)**
Minerale argiloase criptocristaline	80% Liant
Oxizi şi hidroxizi de fier	
Feldspat potasic	20% Degresant
Feldspat plagioclaz	
Cuarţ	
Epidot	
Muscovit	

B. **Observaţii structural-texturale** - gradul de orientare a filosilicaţilor este bun. Porozitatea este de cca 3%, iar gradul de aplatizare a porilor este mare, ceea ce denotă o bună prelucrare a lutului. Dimensiunile maxime ale cristalelor de cuarţ şi feldspat sunt de 0,3 mm.

C. **Transformări termice** – materialul argilos are un grad de cristalinitate redus, ceea ce denotă o temperatură de ardere relativ mică. Arderea este oxidantă.

D. **Concluzii**

1. *Sursa materiei prime* - comună, compoziţia mineralogică nepermiţând localizarea geografică a sursei.

2. *Temperatura de ardere a obiectului* - încălzire relativ uniformă, sub 600°C.

Partea exterioară a obiectului este mai decolorată, datorită zacerii în sol, iar în interior apar zone mai decolorate datorită penetrării apei. Tot o consecinţă a zacerii în sol este şi umplerea golurilor cu carbonaţi şi gips.

Proba No.2927 – cupă, sfârşitul sec.II-I a.Chr.-Borduşani

A. **COMPOZIŢIA MINERALOGICĂ A MATERIALULUI**

MINERALUL	**PROPORŢIA (% ÎN VOLUM)**
Substanţă colomorfă nediferenţiată	50%
(argilă + oxizi de fier + subst.organică)	
Feldspat potasic	< 2%
Feldspat plagioclaz	< 2%
Cuarţ	< 35%
Illit + muscovit	< 10%

B. **Observaţii structural-texturale** - sortare foarte bună a materiei prime, nu există cristale cu dimensiuni mai mari de 0,1 mm, deci practice este o matrice toată (nu a fost adăugat degresant).

C. **Transformări termice** – în procesul de ardere s-a format tridimitul.

D. **Concluzii**

1. *Sursa materiei prime* - comună, compoziţia mineralogică nepermiţând localizarea geografică a sursei.

2. *Temperatura de ardere a obiectului* - prezenţa substanţelor organice sugerează o temperatură de ardere a obiectului de peste 600°C.

II. AŞEZAREA DACICĂ DE LA POPEŞTI (JUD.GIURGIU)

Pe malul drept al Argesului, terasa rîului înaintează în lunca cu un pinten-promontoriu lung de 1,2 km şi înalt de 18-20 m faţă de terenul din jur, de forma triunghiulară. Zona, locuită încă de la începutul epocii bronzului, a fost fortificată la

sfârşitul mileniului II a.Chr. cu trei rânduri de şanţuri şi un val de apărare. Locuirea getică începe în sec. IV a.Chr., dar după un hiatus de pe la mijlocul sec. III cunoaşte, începând cu ± 150 a.Chr., o intensă locuire ce durează până în timpul lui Augustus.

***Proba No.5** - fragment ceramic,* Popeşti

A. **COMPOZIȚIA MINERALOGICĂ A MATERIALULUI**

MINERALUL	PROPORȚIA (% ÎN VOLUM)	
Minerale argiloase	70%	Liant
Oxizi şi hidroxizi de fier, mangan	0,5%	
Feldspat potasic	3%	Degresant
Feldspat plagioclaz	7%	
Cuarț	15%	
Albit	1%	
Muscovit	5%	
Hornblendă verde	urme	
Biotit	1%	

B. **Observații structural-texturale-** gradul de orientare a filosilicaților este foarte bun. Porozitatea este de cca 3%, iar gradul de aplatizare a porilor este este foarte mare. Dimensiunile maxime ale cristalelor de cuarț şi feldspat sunt de 0,3 mm.

C. **Transformări termice** –mineralele din fracțiunea degresantă nu au suferit transformări termice vizibile la microscop. Mineralele argiloase, illitul în special, au suferit o slabă recristalizare la suprafața obiectului ceramic, pe o grosime de aproximativ 0,4 mm, determinând o slabă decolorare a materialului.

D. **Concluzii**

1. *Sursa materiei prime* - comună, compoziția mineralogică nepermițând localizarea geografică a sursei.

2. *Temperatura de ardere a obiectului* - fazele minerale din degresant n-au înregistrat temperaturi de ardere mai mari de 200°C, s-a consolidat prin uscare. Nefiind transformări evidente la suprafața exterioară reiese că vasul n-a fost utilizat la vatră, ci doar ca recipient pentru materiale fluide.

***Proba No.7** - fragment ceramic,* Popeşti

A. **COMPOZIȚIA MINERALOGICĂ A MATERIALULUI**

MINERALUL	PROPORȚIA (% ÎN VOLUM)
Cuarț	50%
Feldspat potasiu	20%
Feldspat plagioclaz	10%
Sticlă	20%
Mullit	2%
Minerale opace	0,1%

B. **Observații structural-texturale** - granulele de cuarț şi feldspat sunt foarte fine (diametru ≤0,2 mm), ceea ce pledează pentru o sitare a unui detritus. Porozitatea este slabă, iar gradul de aplatizare a porilor este redus.

C. **Transformări termice** - agregatul cuarțo-feldspatic a suferit o topire parțială, la temperaturi de 1100-1200°C.

D. **Concluzii**

1. *Sursa materiei prime* - materia primă a fost obținută, cel mai probabil, prin concasarea unor roci cuarțo-feldspatice şi amestecul acestui detritus (cernut în prealabil) cu argilă albă caolinitică.

2. *Temperatura de ardere a obiectului* - aproximativ 1100-1200°C.

Compoziția minerală a fragmentului ceramic se apropie de cea a porțelanurilor, prelucrarea şi arderea acestuia presupunând o tehnică avansată.

***Proba No.8** - fragment ceramic,* Popeşti

A. COMPOZIȚIA MINERALOGICĂ A MATERIALULUI

MINERALUL	PROPORȚIA (% ÎN VOLUM)	
Minerale argiloase microcristaline	50%	Liant
Minerale argiloase amorfe	5%	
Oxizi şi hidroxizi de fier, mangan	0,5%	Degresant
Feldspat potasic	5%	
Feldspat plagioclaz	10%	
Cuarț	10%	
Epidot	1 %	
Muscovit	5%	
Hornblendă brună	urme	
Biotit, turmalină	urme	
Granat	0,1%	

B. Observații structural-texturale - gradul de orientare a filosilicaților este foarte bun. Porozitatea este de cca 5%, iar gradul de aplatizare a porilor este foarte mare. Dimensiunile cristalelor din degresant sunt mai mici decât 0,4 mm.

C. **Transformări termice** – nu sunt înregistrate transformări termice.

D. **Concluzii**

1. *Sursa materiei prime* - comună.

2. *Temperatura de ardere a obiectului* - obiectul ceramic n-a fost încălzit la temperaturi mai mari de 200°C, s-a consolidat prin uscare.

Orientarea accentuată a cristalelor foioase de filosilicați, dar şi aplatizarea puternică a porilor, sugerează o tehnică avansată de modelare a argilei ceramice.

Proba No. 3 (identică cu 2) - *fragment ceramic,* Popeşti

A. COMPOZIȚIA MINERALOGICĂ A MATERIALULUI

MINERALUL	PROPORȚIA (% ÎN VOLUM)	
Minerale argiloase microcristaline	25%	Liant
Minerale argiloase amorfe	20%	
Biotit	2%	
Feldspat potasic	5%	Degresant
Cuarț	30%	
Albit	15 %	
Muscovit	5%	
Hornblendă verde	0,1%	

B. **Observații structural-texturale** - gradul de orientare a filosilicaților este slab.Porozitatea este relativ mare, de cca 8%, iar gradul de aplatizare a porilor este scăzut. Dimensiunile cristalelor din degresant sunt mai mici decât 0,6 mm.

C. **Transformări termice** – nu sunt înregistrate transformări termice, nici măcar la mineralele argiloase amorfe.

D. **Concluzii**

1. *Sursa materiei prime* - comună.

2. *Temperatura de ardere a obiectului* - obiectul ceramic n-a fost încălzit la temperaturi mai mari de 200°C, s-a consolidat prin uscare.

Obiectul prezintă câteva fisuri criptice, închise, iar de o parte şi de alta a fisurilor, pe o grosime de circa 0,2 mm, s-a produs o decolorare slabă a mineralelor argiloase amorfe. Fenomenul ar putea avea două explicații:

a) vasul a stat mult timp îngropat, decolorarea fiind urmarea difuziei apei în lungul fisurii criptice;

b) vasul a depozitat, un timp relativ îndelungat, lichide acide - ca de exemplu, oțetul.

Proba No.6 *- fragment ceramic*, Popeşti

A. **COMPOZIȚIA MINERALOGICĂ A MATERIALULUI**

MINERALUL	PROPORȚIA (% ÎN VOLUM)	
Minerale argiloase microcristaline	25%	Liant
Minerale argiloase amorfe	35%	
Oxizi şi hidroxizi de fier, mangan	0,5%	
Feldspat potasic	4%	Degresant
Feldspat plagioclaz	5%	
Cuarț	14%	
Albit cu incluziuni de epidot*	17%	
Muscovit	2%	
Hornblendă brună	0,1%	
Granat, turmalină	Urme	
Biotit	0,5%	

B. **Observații structural-texturale** - gradul de orientare a filosilicaților este foarte bun. Porozitatea este de cca 5%, iar gradul de aplatizare a porilor este mediu. Granulele mineralelor degresante nu sunt sortate dimensional.

C. **Transformări termice** – Prezența hornblendei brune indică faptul că obiectul a fost încălzit la temperaturi de peste 500°C, atunci când hornblenda verde, în condiții oxigenate, a trecut în hornblendă brună.

D. **Concluzii**

1. *Sursa materiei prime* - albitul cu incluziuni de epidot* este specific rocilor din fundamentul Carpaților Meridionali, respectiv în bazinul superior al râurilor Dîmbovița şi Argeş. Materia primă este o rocă argiloasă, amestecată cu un nisip sigur de proveniență carpatică.

2. *Temperatura de ardere a obiectului* - obiectul ceramic a fost tratat termic la temperaturi cuprinse între 500-700°C, însă timpul de ardere a fost scurt, deoarece miezul obiectului ceramic a rămas în condiții reducătoare, neexistând urme de oxidare a hornblendei. Obiectul prezintă o zonalitate termică, cauzată de timpul scurt de ardere: ardere în condiții oxidante; ardere în condiții reducătoare; ardere în condiții oxidante.

Proba No.10 *- fragment ceramic*, Popeşti

A. **COMPOZIȚIA MINERALOGICĂ A MATERIALULUI**

MINERALUL	PROPORȚIA (% ÎN VOLUM)	
Minerale argiloase microcristaline	20%	Liant
Minerale argiloase amorfe	40%	
Oxizi şi hidroxizi de fier, mangan	0,5%	Degresant
Feldspat potasic	5%	
Feldspat plagioclaz	5%	
Cuarț	15%	
Albit cu incluziuni de epidot*	15%	
Muscovit	2%	
Hornblendă brună	0,5%	
Granat, turmalină	Urme	
Biotit	0,5%	

B. **Observații structural-texturale** - gradul de orientare a filosilicaților este foarte bun. Porozitatea este de cca 5%, iar gradul de aplatizare a porilor este mediu. Granulele mineralelor degresante nu sunt sortate dimensional.

C. **Transformări termice** – cristalele mai mari de muscovit prezintă descompuneri termice parțiale în sillimanit şi sanidină. Prezența

hornblendei brune indică faptul că obiectul a fost încălzit la temperaturi de peste 500°C, atunci cînd hornblenda verde, în condiții oxigenate, a trecut în hornblendă brună.

D. **Concluzii**

1. *Sursa materiei prime* - albitul cu incluziuni de epidot* este specific rocilor din fundamentul Carpaților Meridionali, respectiv în bazinul superior al rîurilor Dîmbovița şi Argeş. Materia primă este o rocă argiloasă, amestecată cu un nisip sigur de proveniență carpatică.

2. *Temperatura de ardere a obiectului* - obiectul ceramic a fost tratat termic la temperaturi cuprinse între 500-700°C

Proba No.67 *- fragment ceramic,* Popeşti

A. **COMPOZIȚIA MINERALOGICĂ A MATERIALULUI**

MINERALUL	PROPORȚIA (% ÎN VOLUM)	
Minerale argiloase microcristaline	30%	
Minerale argiloase amorfe	55%	Liant
Hidroxizi de fier, mangan colomorfi	5%	Degresant
Feldspat potasic	1%	
Feldspat plagioclaz	2%	
Cuarț	10%	
Albit cu incluziuni de epidot*	0,5%	
Muscovit	1%	
Hornblendă brună	0,1%	

B. **Observații structural-texturale** - gradul de orientare a filosilicaților este foarte bun. Porozitatea este mare, de cca 5%, iar gradul de aplatizare a porilor este mediu. În jurul unor pori alungiți apare o aureolă negricioasă, datorită unor urme de materiale vegetale carbonizate în timpul arderii obiectului ceramic.

C. **Transformări termice** – prezența hornblendei brune indică faptul că obiectul a fost încălzit la temperaturi de peste 500°C, atunci cînd hornblenda verde, în condiții oxigenate, a trecut în hornblendă brună. Apare o slabă descompunere a muscovitului.

D. **Concluzii**

1. *Sursa materiei prime* - albitul cu incluziuni de epidot* este specific rocilor din fundamentul Carpaților Meridionali, respectiv în bazinul superior al rîurilor Dîmbovița şi Argeş. Materia primă este o rocă argiloasă, amestecată cu un nisip sigur de proveniență carpatică, sursă comună cu cea a obiectelor 6 şi 10.

2. *Temperatura de ardere a obiectului* - obiectul ceramic a fost tratat termic la temperaturi cuprinse între 500-700°C, însă timpul de ardere a fost relativ rapid.

III. AŞEZAREA GETICĂ DE LA VADU ANII (COM. BRĂNEŞTI, JUD. ILFOV)

Pe malul stâng al pârîului Pasărea, pe terasa relativ înalta dar care coboară în pantă spre apă şi se continuă spre est cu câmpul, s-a identificat o întinsă aşezare getică locuită mai întâi în sec. IV-III a.Chr. şi apoi, mai intens, în sec.II-I a.Chr. Locuirea este de tip rustic, conținând complexe risipite - locuințe şi gropi.

Proba No.1 - cană, sec. II-I a.Chr., S VIII, c.5, L1 - Vadu Anii

A. **COMPOZIȚIA MINERALOGICĂ A MATERIALULUI**

MINERALUL	PROPORȚIA (% ÎN VOLUM)	
Minerale argiloase (illit, smectite) Hidroxizi de fier	60-70%	Liant

Cuarț	10-15%	Degresant
Feldspat plagioclaz	3-10%	
Feldspat potasic	2-7%	
Muscovit	3-6%	
Biotit	<0,5%	
Granat, apatit	<0,5%	
Illit rezultat prin ardere	5%	

B. Observații structural-texturale - gradul de sortare a materialului bună, diametrul cristalelor fiind sub 0,5 mm .Porozitate sub 2%, majoritatea porilor avînd dimensiuni de circa 0,2-0,4 mm, sunt izolați (necomunicanți) şi amplasați preferențial spre suprafața exterioară a obiectului.

C. **Transformări termice** – recristalizarea illitului spre suprafața obiectului.

D. **Concluzii**

1. *Sursa materiei prime* - argilă comună, amendată cu nisip cernut.

2. *Temperatura de ardere a obiectului* - 400-600°C, arderea fiind relativ rapidă.

Alte observații - dimensiunile granulelor de degresant sunt relativ uniforme, ceea ce indică o dublă sitare a nisipului aluvionar, pentru a se obține o anumită granulație.

Proba No.2 - cană, sec. II-I a Chr., S VI, c.7, 0-0,35 m - Vadu Anii

A. **COMPOZIȚIA MINERALOGICĂ A MATERIALULUI**

MINERALUL	**PROPORȚIA (% ÎN VOLUM)**	
Minerale argiloase	60%	Liant
Oxizi metalici		

Sticlă		Degresant
Cuarț	20%	
Feldspat plagioclaz	10%	
Muscovit	5%	
Fragmente de roci vulcanice*	1%	

B. **Observații structural-texturale** - spre pereții vasului, cristalele de filosilicați prezintă o orientare accentuată. Porozitatea este redusă, iar dimensiunea maximă a porilor este de 0,3-0,5 mm.

C. **Transformări termice** – cuarțul şi feldspații nu înregistrează transformări termice vizibile, însă pasta amorfă pare să fi ajuns la o stare de topire parțială.

D. **Concluzii**

1. *Sursa materiei prime* - argilă naturală, în amestec cu nisip cernut, care, prin prezența unor fragmente de roci vulcanice*, indică o sursă vulcanică, din regiunile vulcanice ale Carpaților Orientali.

2. *Temperatura de ardere a obiectului* - peste 700°C, în condiții semireducătoare.

Alte observații - orientarea perfectă a filosilicaților arată o tehnică avansată de prelucrare a lutului ceramic.

Proba No.5 - chiup lucrat cu mâna**,** sec. I a Chr.(623) - Vadu Anii

A. **COMPOZIȚIA MINERALOGICĂ A MATERIALULUI**

MINERALUL	PROPORȚIA (% ÎN VOLUM)	
Minerale argiloase amorfe	60%	Liant
Cuarț		Degresant
Feldspat plagioclaz		
Feldspat potasic		
Calcit	35%	
Albit cu incluziuni de epidot*		
Granat		
Illit rezultat prin ardere	5%	

B. **Observații structural-texturale** - obiectul prezintă o zonalitate de ardere, cu liant (masă argiloasă) amorf, în centru, şi două zone externe cu accentuată recristalizare termică.

C. **Transformări termice** – 1. Recristalizarea mineralelor argiloase, în zonele externe, cu formare de illit microcristalin.

2. Descompunerea granulelor de calcit, în zonele externe.

D. Concluzii

1. *Sursa materiei prime* - argilă comună, amendată cu nisip cernut. Prezența albitului cu incluziuni de epidot* în degresant indică o sursă apropiată de Carpații Meridionali, la sud de masivele Leaota şi Iezer.

2. *Temperatura de ardere a obiectului* - Descompunerea calcitului, prin ardere, în zonele externe, arată că obiectul a fost încălzit la peste 900°C, dar relativ rapid.

Alte observații - dimensiunile granulelor de degresant sunt relativ uniforme, ceea ce indică o dublă sitare a nisipului aluvionar, pentru a se obține o anumită granulație.

Proba No.6 - fructieră, sec. I a.Chr.(427) - Vadu Anii

A. **COMPOZIȚIA MINERALOGICĂ A MATERIALULUI**

MINERALUL	PROPORȚIA (% ÎN VOLUM)	
Minerale argiloase amorfe	85%	Liant
Minerale argiloase microcristaline		
Oxizi şi hidroxizi metalici		
Cuarț	7%	Degresant-15%
Feldspat plagioclaz	1%	
Muscovit	4%	
Feldspat potasic (microclin)	3%	

B. **Observații structural-texturale** - porozitate 5-7%, porii avînd diametrul între 0,2-0,8 mm. Apare o orientare perfectă a cristalelor de muscovit în stratul superficial. Materialul degresant are un grad înalt de sortare granulometrică, ceea ce sugerează sitarea acestuia.

C. **Transformări termice** - descompunerea parțială a cristalelor de muscovit, în zonele dinspre suprafața obiectului .Este evidențiată o recristalizare a illitului în zonele externe.

D. **Concluzii**

1. *Sursa materiei prime* - sursă comună, argilă naturală polimictică

2. Temperatura de ardere a obiectului - 500-800°C, ardere în timp relativ scurt.

Proba No.10 - castron, sec. II-I a.Chr., S XXXII, c.21-22, Gr., -1,05-1,50 m - Vadu Anii

A. **COMPOZIȚIA MINERALOGICĂ A MATERIALULUI**

MINERALUL	**PROPORȚIA (% ÎN VOLUM)**	
Minerale argiloase criptocristaline	82%	Liant
Oxizi şi hidroxizi metalici	3%	
Cuarț	15%	Degresant
Feldspat plagioclaz		
Feldspat potasic (microclin)		
Muscovit		

B. **Observații structural-texturale** - 1. granulele degresantului sunt sortate dimensional (diam.<0,3 mm), prin sitare;

2. orientare perfectă a micelor în stratul superficial;

3. porozitate 5-7%, diametrul porilor fiind de 0,2-0.8 mm

C. **Transformări termice** – apare o clară zonalitate determinată de ardere, cu recristalizarea accentuată a illitului spre suprafața obiectului.

D. **Concluzii**

1. *Sursa materiei prime* - sursă comună, argilă naturală polimictică.

2. *Temperatura de ardere a obiectului* - până la 500°C, arderea fiind relativ rapidă.

***Proba No.11 - vas pântecos** cu caneluri şi linii incizate,* sec. II-I a.Chr., S XXXII, 0-0,30 m - Vadu Anii

A. **COMPOZIȚIA MINERALOGICĂ A MATERIALULUI**

MINERALUL	**PROPORȚIA (% ÎN VOLUM)**	
Minerale argiloase colomorfe	10%	Liant
Oxizi de fier	0,1%	Degresant
Cuarț	5%	
Feldspat plagioclaz	1%	
Disten, sillimanit	Urme	
Muscovit	2%	
Feldspat potasic	1%	
Illit	80%	

B. **Observații structural-texturale** - porozitatea este în jur de 5%, iar filosilicații sunt foarte bine orientați, ceea ce denotă o tehnică avansată de prelucrare a lutului.

C. **Transformări termice** – recristalizarea accentuată a illitului în cele două zone externe ale obiectului.

D. Concluzii

1. *Sursa materiei prime* - s-a folosit o argilă naturală, comună, fără adaos de degresant.

2. *Temperatura de ardere a obiectului* - 800-900°C, iar arderea s-a realizat în condiții oxidante, relativ rapid, ceea ce a generat o zonalitate termică a obiectului: argilă colomorfă în miez şi argilă recristalizată spre zonele externe.

***Proba No.13 - amforă** de culoare albicioasă,* sec. II-I a.Chr., S VIII, - Vadu Anii

A. **COMPOZIȚIA MINERALOGICĂ A MATERIALULUI**

MINERALUL	**PROPORȚIA (% ÎN VOLUM)**	
Minerale argiloase amorfe	80%	Liant
Minerale argiloase criptocristaline		
Cuarț	7%	

Feldspat plagioclaz zonat	4%	Degresant
Feldspat potasic	4%	
Piroxen	1%	
Fragmente de roci vulcanice*	4%	
Fragmente de granite	3%	

B. **Observații structural-texturale -** 1. Granulele degresantului sunt sortate dimensional, prin sitare (diam.0,2-0,6 mm).

2. Porozitate redusă (3-5%).

C. **Transformări termice** – recristalizarea locală a mineralelor argiloase.

D. **Concluzii**

1. *Sursa materiei prime* - prezența rocilor vulcanice atestă clar proveniența unei surse vulcanice din Carpații Orientali, aduse de aluviuni ale Oltului, care are cursul superior în aceste regiuni.

2. *Temperatura de ardere a obiectului* - obiectul a fost supus unei încălziri relativ lente, la peste 700°C, fapt probat de lipsa micelor din degresant, fără însă să atingă 1000°C deoarece, la această temperatură, fragmentele de granit s-ar fi topit parțial.

Proba No.18 **- *castron***, sec. II-I a.Chr. - Vadu Anii

A. **COMPOZIȚIA MINERALOGICĂ A MATERIALULUI**

MINERALUL	**PROPORȚIA (% ÎN VOLUM)**	
Minerale argiloase amorfe	30%	Liant
Minerale argiloase microcristaline	30%	
Hidroxizi de fier și mangan	0,5%	
Fragmente vegetale carbonizate	0,5%	

Cuarț	39%	Degresant
Feldspat plagioclaz		
Feldspat potasic		
Muscovit		

B. **Observații structural-texturale -** sortare granulometrică foarte bună, granulele de degresant fiind sub 0,5 mm.

C. **Transformări termice** – nu se remarcă.

D. **Concluzii**

1. *Sursa materiei prime* - argilă comună, amendată cu nisip cernut.

2. *Temperatura de ardere a obiectului* - uscare și încălzire uniformă sub 400°C.

***Proba No.20 - cană** cu pereți bombați și linii incizate,* sec. I a.Chr., S XXXIV, c. 9 (233) -Vadu Anii

A. **COMPOZIȚIA MINERALOGICĂ A MATERIALULUI**

MINERALUL	**PROPORȚIA (% ÎN VOLUM)**	
Minerale argiloase	75%	Liant
Cuarț	15%	Degresant
Feldspat potasic	2%	
Hornblendă brună	0,5%	
Albit cu incluziuni de epidot*	7%	

B. **Observații structural-texturale -** s-a utilizat ca degresant nisip cernut, dimensiunile granulelor fiind sub 0,8 mm.

C. **Transformări termice** – 1. biotit descompus în oxizi și sticlă,

2. hornblendă brună formată prin oxidarea hornblendei verzi,

3. sanidină formată pe seama microclinului (ambele sunt modificații polimorfe ale feldspatului potasic).

D. **Concluzii**

1. *Sursa materiei prime* - prezența albitului cu incluziuni de epidot* în degresant indică drept sursă a materiei prime o sursă apropiată de Carpații Meridionali, la sud de masivele Leaota, Iezer.

2. *Temperatura de ardere a obiectului* - arderea este relativ lentă, în condiții oxidante, în jur de 550-700°.

Alte observații - porii obiectului sunt ocupați în proporție de 50% de acizi humici, humați, carbonați şi substanțe opace, probabil organice, ceea ce dovedeşte păstarea acestuia un timp îndelungat în sol.

IV. AŞEZAREA GETICĂ DE LA VLĂDICEASCA (COM. VALEA ARGOVEI, JUD. CĂLĂRAŞI)

Pe cursul inferior al Mostiştei, pe un grind-ostrov din mijlocul pârâului, locuit încă din mileniile IV-III a Chr., ce a dus la transformarea locuirii într-o aşezare de tip tell, înaltă de 6-8 m față de terenul din jur, s-a dezvoltat, începînd cu sfîrşitul sec. III a.Chr. şi până la începutul sec. I p.Chr., o importantă aşezare getică. Perioada de maximă dezvoltare a fost atinsă între mijlocul sec. II şi mijlocul sec.I a.Chr., descoperindu-se peste 40 de locuințe - bordeie şi colibe - şi peste 100 gropi.

S-au luat în studiu 10 fragmente ceramice, din care am selectat următoarele buletine de analiză microscopică :

Proba No.2 - fructieră, sec. II-I a Chr. - Vlădiceasca

A. **COMPOZIȚIA MINERALOGICĂ A MATERIALULUI**

MINERALUL	**PROPORȚIA (% ÎN VOLUM)**	
Minerale argiloase colomorfe	50%	Liant
Oxizi de fier		
Cuarț α de joasă temperatură	50%	Degresant
Muscovit		
Feldspat plagioclaz		
Feldspat potasic		
Staurolit		
Granat		

B. **Observații structural-texturale** - diametrul cristalelor este sub 0,3 mm, ceea ce indică o bună sortare a degresantului. Micele sunt orientate preferențial, iar porii sunt relativ alungiți şi orientați datorită laminării din timpul prelucrării.

C. **Transformări termice** – transformarea microclinului în sanidină indică o temperatură de minim 550°C.

D. **Concluzii**

1. *Sursa materiei prime* - argilă naturală comună.

2. *Temperatura de ardere a obiectului* - inexistența transformărilor polimorfe ale cuarțului în tridimit indică faptul că temperatura n-a depăşit 800°C. Deoarece matricea e predominant colomorfă (n-a cristalizat) rezultă că intervalul de încălzire a fost scurt. Existența unei mari cantități de hidroxizi de fier indică o ardere oxidantă.

***Proba No.4 - cană** mare,* sec. II-I. Chr., S XXIV, c.5, 0-0,50 m - Vlădiceasca

A. **COMPOZIȚIA MINERALOGICĂ A MATERIALULUI**

MINERALUL	**PROPORȚIA (% ÎN VOLUM)**	
Liant (minerale argiloase cripto şi microcristaline, hidroxizi de fier)	70%	Liant
Feldspat plagioclaz	30%	Degrasant
Feldspat potasic		
Cuarț		

Muscovit parțial transformat în sillimanit		
Biotit integral transformat în oxizi		
Epidot		
Hornblendă brună (oxidată)		
Disten		
Granat		

B. **Observații structural-texturale** - granulele degresantului sunt relativ sortate dimensional (0,1-0,6 mm). Textura obiectului este şistoasă, fiind determinată de o bună laminare în timpul prelucrării.

Porozitate relativ mică-3-5%.

C. **Transformări termice** ale mineralelor în procesul de confecționare a obiectului.

1. Descompunerea muscovitului, cu formare de sillimanit,
2. Formarea hornblendei brune pe seama celei verzi,
3. Descompunerea integrală a biotitului în oxizi.

D. **Concluzii**

1. *Sursa materiei prime* - argilă naturală comună, amendată cu nisip cernut.
2. *Temperatura de ardere a obiectului* - a fost în jur de 500-600°C, încălzirea fiind relativ lentă şi de lungă durată, o tehnică de ardere relativ avansată.

Proba No.10 – *strecurătoare*, a doua jumătate a sec. I a.Chr., S IV, c 35-36, -1,00 m, Vlădiceasca

A. **COMPOZIȚIA MINERALOGICĂ A MATERIALULUI**

MINERALUL	**PROPORȚIA (% ÎN VOLUM)**

Minerale argiloase criptocristaline	60%	Matrice
Hidroxizi de fier		
Cuarț	40%	Degresant
Feldspat plagioclaz		
Muscovit		
Sanidina		

B. **Observații structural-texturale** - sortare şi prelucrare a materialului litic foarte bună.

C. **Transformări termice** – prezența sanidinei indică o ardere la peste 550°C, iar argila a cristalizat sau recristalizat în timpul arderii.

D. **Concluzii**

1. *Sursa materiei prime* - rocă naturală sedimentar- aluvionară.
2. *Temperatura de ardere a obiectului* - este peste 550°C.

Proba No.14 - fructieră, a doua jumătate a sec.II a.Chr. - prima jumătate a sec.I a.Chr., S V, c. 19, -0,30 m., Vlădiceasca

A. **COMPOZIȚIA MINERALOGICĂ A MATERIALULUI**

MINERALUL	**PROPORȚIA (% ÎN VOLUM)**	
Minerale argiloase colomorfe spre criptocristaline	60%	Liant
Cuarț α de joasă temperatură	40%	Degresant
Feldspat plagioclaz		
Muscovit		
Hornblendă verde (accidental)		
Biotit (accidental)		

B. **Observații structural-texturale -** sortare bună (diametrul cristalelor fiind sub 0,3 mm), iar orientarea preferențială a cristalelor indică o prelucrare foarte bună a materialului litic.

C. **Transformări termice** – nu există urme de transformare a microclinului în sanidină, iar fazele minerale existente nu arată încălziri de peste 200°C.

D. **Concluzii**

1. *Sursa materiei prime* - argilă naturală, degresantul nefiind pus intenționat.

2. *Temperatura de ardere a obiectului* - inexistența oricăror urme de transformare a microclinului în sanidină, lipsa oxidării hornblendei, cât şi prezența substanțelor colomorfe şi a resturilor vegetale pledează pentru o uscare şi ardere de până la 200°C. Resturile vegetale sunt parțial substituite cu substanță minerală colomorfă (silice, carbonați, oxizi, material argilos, humic) care conservă foarte vag structura celulară vegetală.

CONCLUZII

Rezultatele analizei cristalo-optice evidențiază, în marea majoritate a probelor luate în studiu (60 de probe din cele patru şantiere arheologice), un grad avansat de sortare şi prelucrare a materialului litic, observațiile structural-texturale indicînd o textură şistoasă uniformă determinată de o bună laminare (un grad accentuat de orientare al filosilicaților şi de aplatizare a porilor, cristalele cât şi porii fiind orientați preferențial de-a lungul planului de laminare).

La una din probele de la Vadu Anii (5) dimensiunile granulelor de degresant sunt uniforme, ceea ce conduce la ideea sitării prin două site, pentru selectarea unei anumite granulații.

Din punct de vedere al temperaturii de ardere, apar diferențieri majore, aceasta variind de la 200ºC (când are loc o simplă uscare, fapt probat prin prezența unei matrice colomorfe şi a unor resturi vegetale, cât şi prin lipsa oxidării hornblendei şi a oricăror urme de transformări termice a microclinului în sanidină) până la 900˚C.

O singură probă ceramică de la Popeşti (7) prezintă o compoziție mineralogică complet diferită de celelalte probe**, prezența cuarțului în proporție de 50 %, a sticlei de circa 20 %, cât şi a feldspaților potasic şi plagioclaz în proporție de 30 %** atestă faptul că, materia primă a fost obținută prin concasarea unor roci cuarțo-feldspatice şi amestecul acestui detritus cu argilă albă caolinitică. Astfel, compoziția mineralogică a obiectului se apropie de cea **a porțelanului**, în sprijinul acestei afirmații fiind şi temperatura de ardere ridicată, în jur de 1100-1200˚C, prelucrarea şi arderea obiectului presupunând o tehnică avansată.

În ceea ce priveşte sursa materiei prime, s-au constatat diferențieri. Astfel: cinci probe de la Vadu Anii (5, 20) şi Popeşti (6, 10, 67), prin prezența mineralului ***albit cu incluziuni de epidot*** indică drept sursă a materiei prime roci din fundamentul Carpaților Meridionali (respectiv în bazinul superior al rîurilor Argeş şi Dâmbovița, la sud de masivele Leaota şi Iezer), iar două probe din şantierul Vadu Anii (2, 13) prin prezența unor fragmente de ***roci vulcanice (vulcanite) şi piroxeni,*** indică clar o sursă vulcanică şi anume regiunile vulcanice din Carpații Orientali (roci aduse de aluviunile Oltului, în acest sens pledând şi un fragment de rocă vulcanică, cu un grad de rulare avansat, vezi foto 2 Vadu Anii).

O altă diferențiere majoră apare la ceramica de la Borduşani, unde există două categorii distincte de ceramică:

1. ceramică cu o pastă grosieră, cu noduli de calcit-fragmente de cochilii de moluşte,

2. ceramică cu o pastă fină, omogenă.

La prima categorie, studiul cristalografic evidențiază existența unui raport egal între masa argiloasă (matrice) şi degresant şi un nivel foarte scăzut de sortare.

În ceea ce privește temperatura de ardere, aceasta nu depăşeşte 300-400°C, iar prezența ***piroxenilor, a staurolitului şi granatului*** indică surse primare central carpatice, straturi neozoice precuaternare. La ceramica din a doua categorie, se evidențiază un grad ridicat de sortare şi prelucrare a materialului litic, care este practic o matrice toată argila (degresantul nefiind adăugat intenționat), temperaturi de peste 550°C şi o sursă primară comună, nespecifică.

Pentru o cercetare laborioasă ar fi necesar analizarea a cel puțin 10 probe din fiecare tip de ceramică, luând în considerare tipologia vaselor, consistența şi culoarea pastei ceramice din fiecare categorie (vase de provizii, căni, farfurii, strecurători etc.).

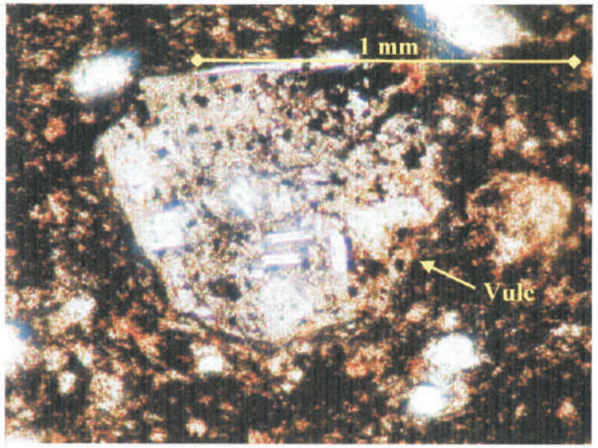

2 Vadul Anii – Imagine microscopică, N+. Detaliu cu un fragment de vulcanit (Vulc) respectiv de andezit cu structură porfirică. A se remarca gradul de rulare avansat, dovadă a unui transport fluviatil pe distanțe relativ mari.

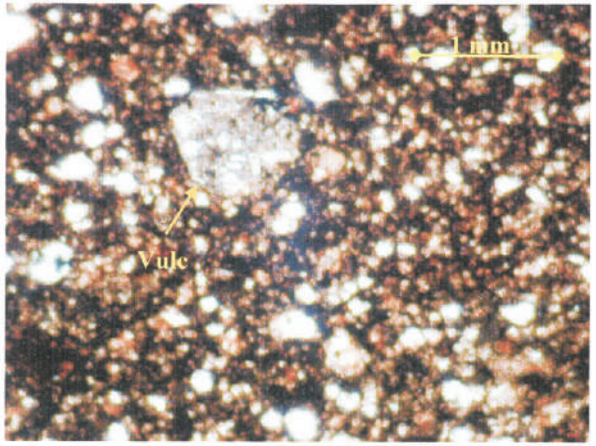

2 Vadul Anii – Imagine microscopică, N II. Fragment de vulcanit (Vulc) ca parte componentă a materialului degresant.

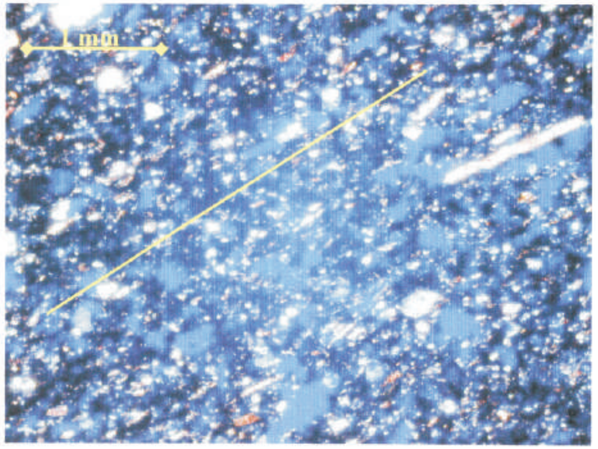

5 Popești - Imagine microscopică, N+. A se remarca tendința de aplatizare și orientare a porilor paralel cu suprafața vasului, marcată în imagine de segmentul de dreaptă (dimensiunile porilor sunt supradimensionate de difracția microscopică a luminii). Degresantul (în iamgine de culoare albă și gri) este alcătuit predominat din granule de cuarț, feldspat și mice.

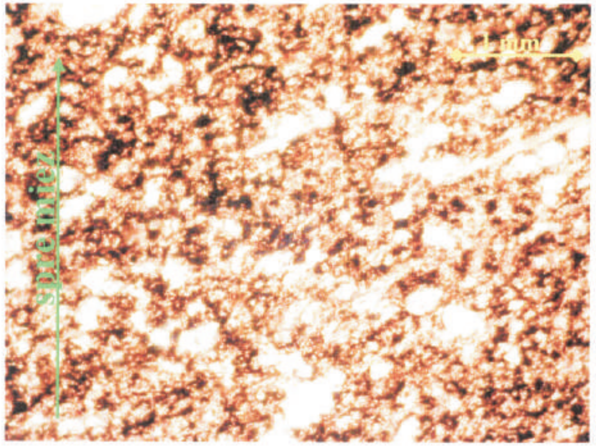

5 Popești – Imagine microscopică, NII. Masa argiloasă (culoare brună și neagră), colomorfă și criptocristalină nu prezintă fenomenul de recristalizare prin ardere, în zona centrală a preparatului, ci doar în apropierea suprafeței externe.

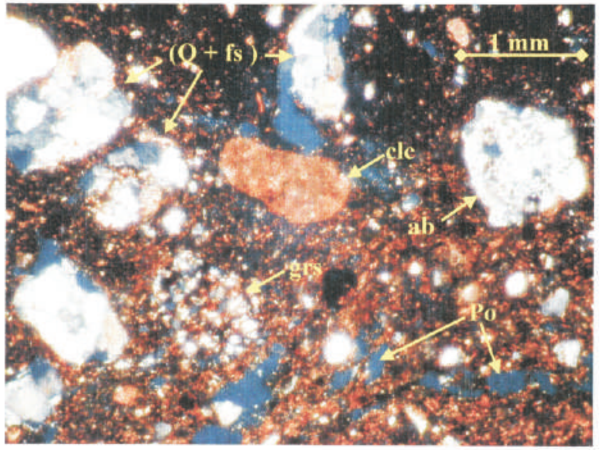

5 Vadul Anii – Imagine microscopică, N +. Degresant cu granulaţie bimodală. Granulele mari sunt polimictice: albit cu incluziuni de epidot (ab), gresie (grs), calcar (clc), fragmente cuarţo-feldspatice (Q + fs). A se remarca distribuţia neuniformă a porilor.

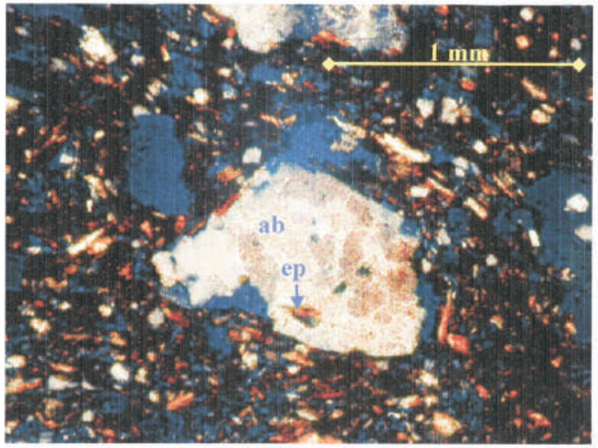

6 – **Popeşti** – Imagine microscopică, N +, pentru a se evidenţia prezenţa, ca degresant, a granulelor de albit (ab) cu incluziuni de epidot (ep). Masa argiloasă (fondul negru) conţine cristale împrăştiate de cuarţ şi muscovit (culoare roşiatică)

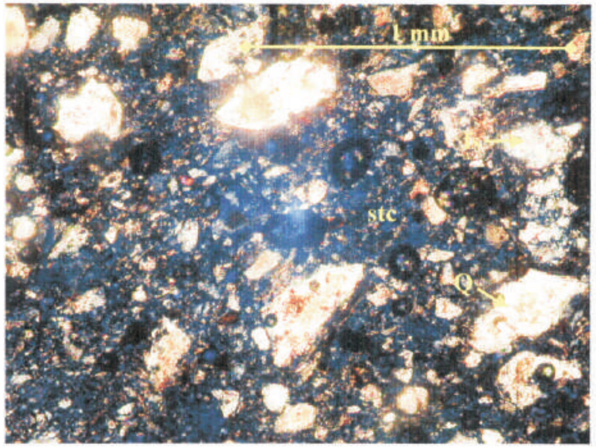

7 – Popeşti- Imagine microscopică, N +. Ceramică albă (tip porţelan). Detaliu cu forme corodate prin topire ale granulelor de cuarţ (Q) şi feldspat (fs). Masa dominantă a obiectului ceramic este sticloasă (stc)

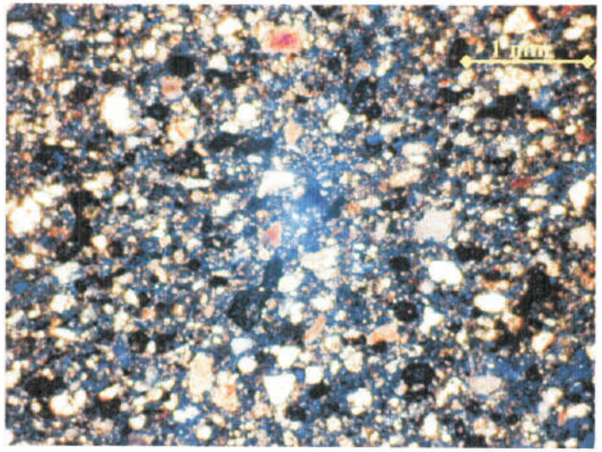

7 – Popeşti- Imagine microscopică, N+. Ceramică tip porţelan. Granule parţial topite de cuarţ şi feldspat prinse într-o masă sticloasă (culoarea neagră)

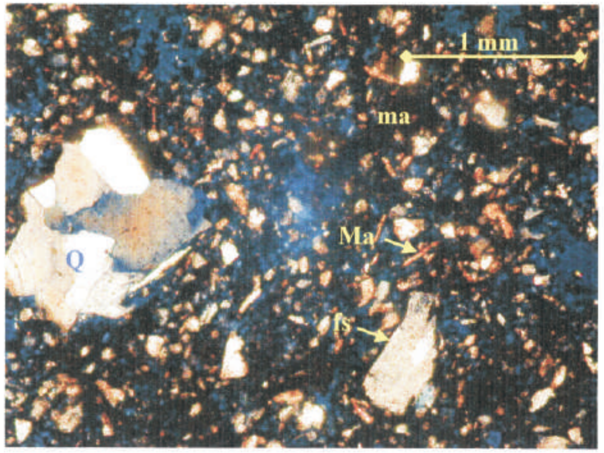

7 Vadul Anii – Imagine microscopică, N+. Masă argiloasă amorfă și criptocristalină (ma), cu material degresant alcătuit din cuarț (Q), feldspat (fs) și muscovit (Ma). Nu se observă recistalizarea prin încălzire a masei argiloase

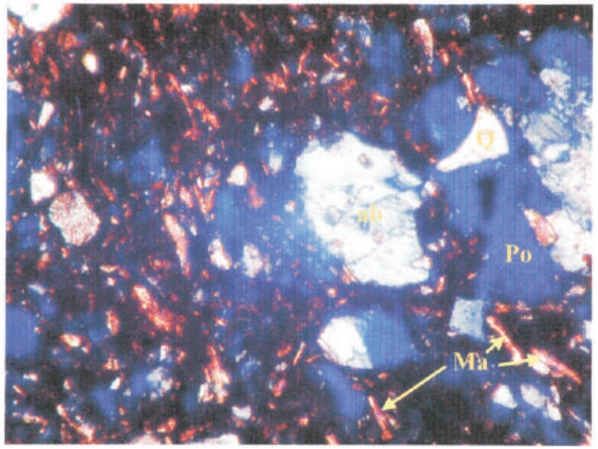

10-Popești, N + Detaliu. Albit cu incluziuni de epidot (ab). Dimensiunile porilor (culoarea albastră) sunt exagerate di cauza dispersiei luminii

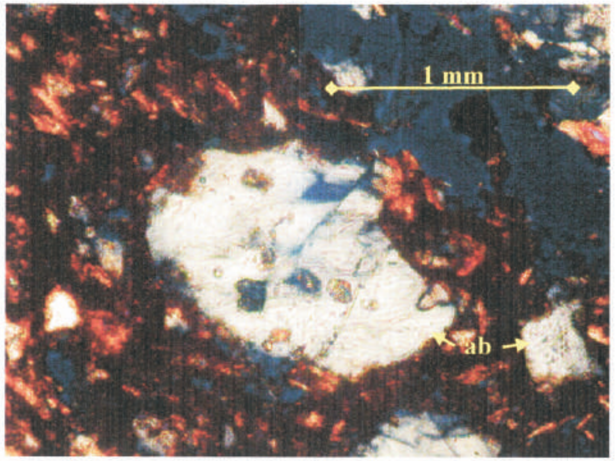

10 Popești – Imagine microscopică, N+. Granule de albit nesortate dimensional, cele mai mari dintre ele avînd incluziuni de epidot. Masa argiloasă (fondul negru), are o slabă recristalizare termică, generîndu-se mici cristale de illit (culoare roșiatică)

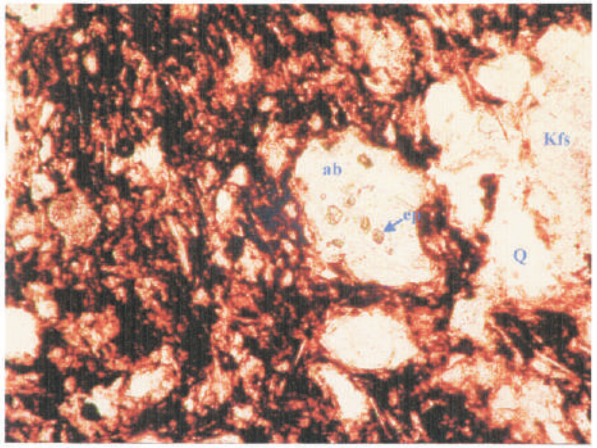

10-Popești NII, detaliu cu un fragment de albit cu incluziuni de epidot (ep = epidot; Kfs = feldspat potasic)

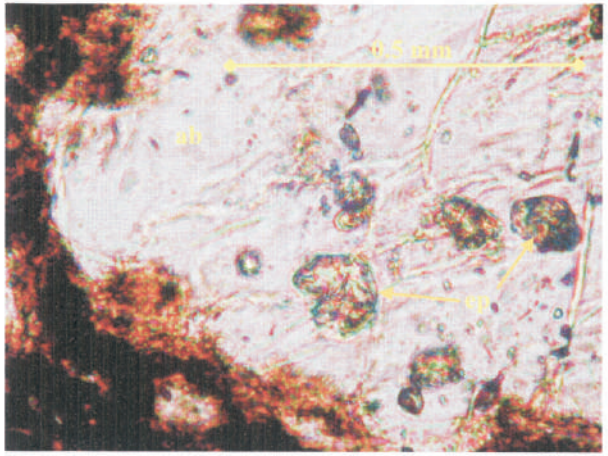

10- **Popești** – Imagine microscopică, N II. Cristal de albit cu incluziuni de epidot prezent în degresant (detaliu).

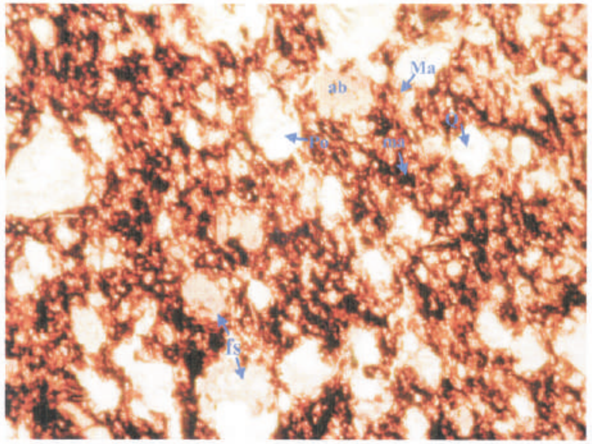

10-Popești – Imagine microscopică în N II. Simboluri: Po = por, Q = cuarț, fs = feldspat, ab = albit cu incluziuni de epidot, ma = masă argiloasă amorfă, Ma = muscovit + illit microcristalin. Culoarea roșie este dată de oxizi de fier adsorbiți pe suprafețele cristalelor de filosilicați.

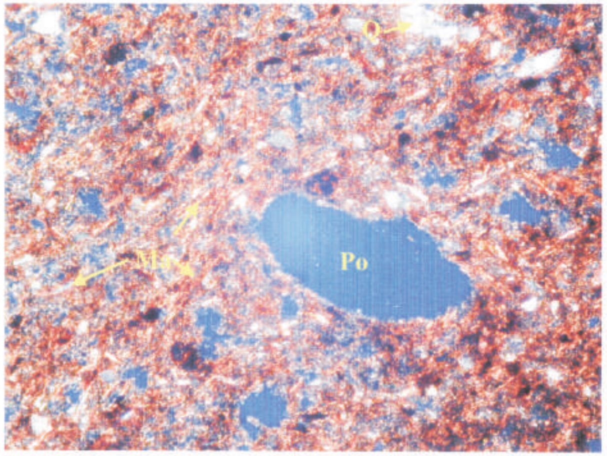

11-Vadul Anii, N+ (Ma = cristale orientate de muscovit și illit rezultate prin ardere). Porii de dimensiuni mici (culoarea albastră) au dimensiuni exagerate din cauza dispersiei luminii la microscop.

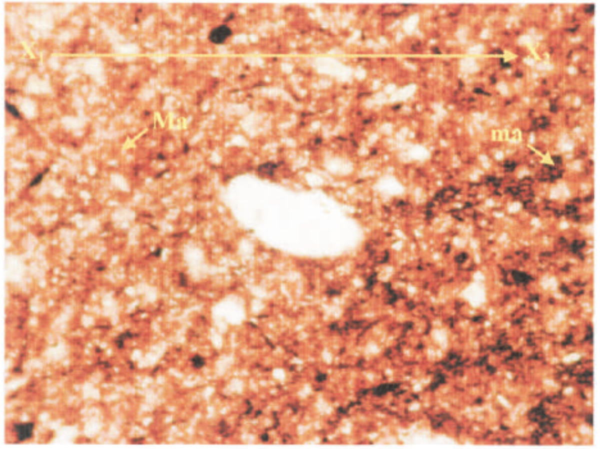

11 Vadul Anii. Imagine microscopică în nicoli paraleli a unei secțiuni orientate dinspre suprafață externă a vasului (X_1) spre miez (X_2), pentru a se evidenția zonalitatea de ardere a vasului (mineralele argiloase colomorfe, care se păstrează în miez, sunt înlocuite de illit spre exterior, unde temperatura a fost mai mare).

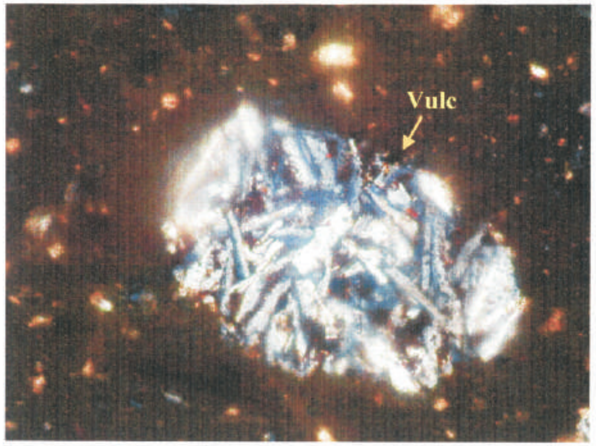

13 Vadul Anii – N+. Detaliu al unui fragment de vulcanit. Se observă rularea accentuată a fragmentului, dovada unui transport fluviatil pe distanțe mari.

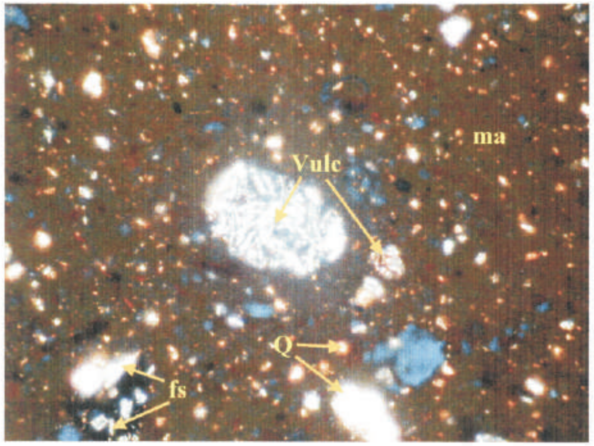

13 Vadul Anii – Imagine microscopică în N+. Fragment de vulcanit (vulc), ca parte componentă a degresantului, alături de granule de cuarț (Q), feldspat (fs) etc. Masa argiloasă (ma) este amorfă și microcristalină.

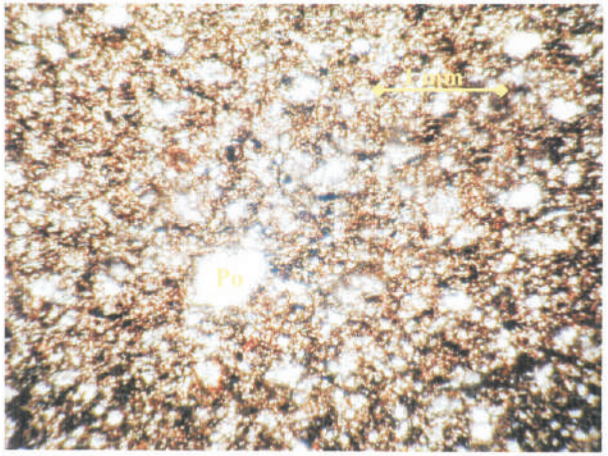

18 Vadul Anii – Imagine microscopică NII, pentru a se evidenția uniformitatea granulometrică a degresantului (dimensiunea maximă a granulelor este de 0.3 mm).

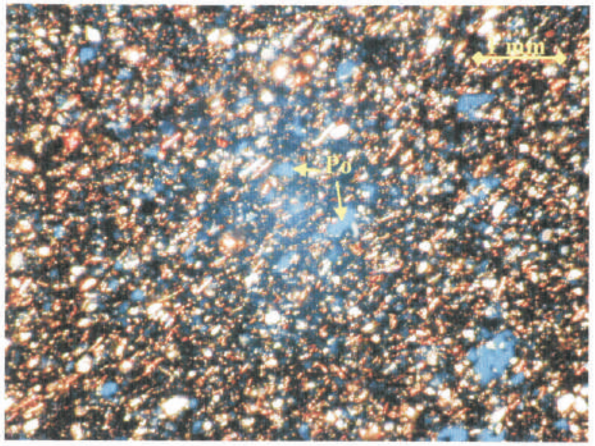

18 – Vadul Anii – Imagine microscopică, N +. A se observa granulația uniformă a degresantului (granulele albe și cenușii de cuarț) și orientarea preferențială a cristalelor de filosilicați (muscovit și illit).

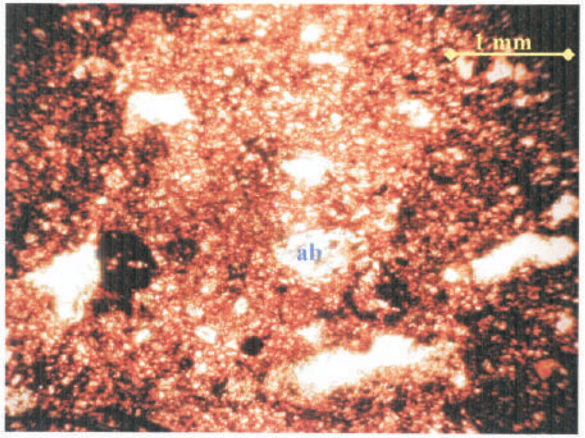

20 Vadul Anii – Imagine microscopică de ansamblu, NII. Fragmente de albit cu incluziuni de epidot (ab), ca parte componentă a degresantului.

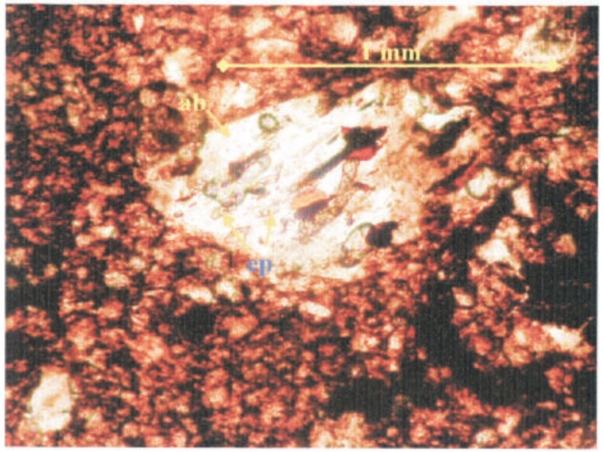

20 Vadul Anii – Imagine microscopică de detaliu a unui fragment de albit (ab) cu incluziuni de epidot (ep), NII

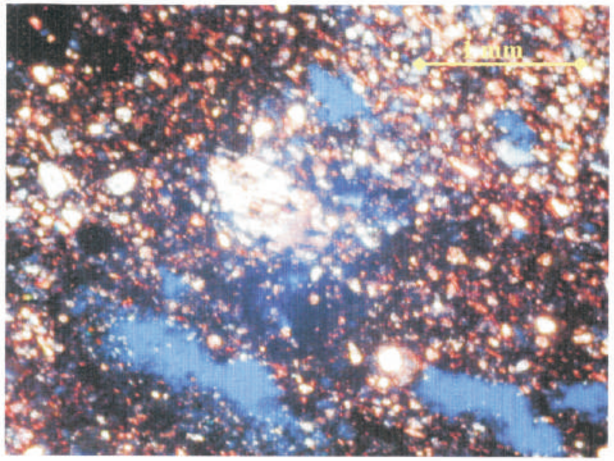

20 Vadul Anii – Imagine microscopică, N+, pentru a se evidenția formele, dimensiunile și dispoziția porilor (culoarea albastră).

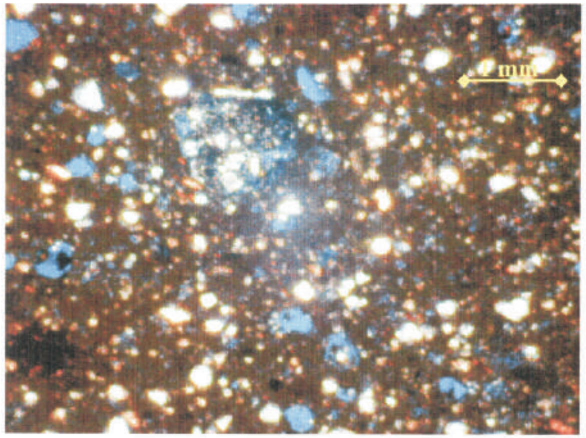

20 Vadul Anii – Imagine microscopică, N+ pentru a se evidenția formele, dimensiunile și repartiția porilor (culoarea albastră). A se remarca uniformitatea granulelor de cuarț și de feldspat din degresant (culorile albă și gri). Masa argiloasă (negru), formată din cristale micro' și cripto-cristaline, a fost amestecată cu nisip cernut.

AMFORE DE TIP KAPITÄN II ÎN DACIA ROMANĂ*

Mircea Negru, Alexandru Bădescu, Romeo Avram

Abstract

Introduction

The study of amphorae in Roman Dacia is still at beginning. In last decades were published some articles and studies, but most part of these are still unpublished. In this article we present only the Kapitän. II type amphorae.

Typology

Type A.1. Popilian IV (1)

The body is shorter and more curved than usually. The rim is vertical and has a cant inside. The neck is shorter than usually. It has ears under therim level at Răcari (8), Dierna (10), Gresia (11) and Tibiscum (12).

A.2.

A.2.1. Brukner XV, 163:70 (nos. 2-4)

The body is slight ovoid. The ears are over the level of rims. The rims are very small in diameter. The necks are cylindrical. One sample has conical hollow base.

A.2.2.

A.2.2.1. Kapitän II/ Zeest 79b/ Popilian 4/ Class 47/ Ostia VI/ Robinson M 237 (nos. 5-12)

The body is slight ovoid and has marked shoulder. The ears are over the level of rims. The rims are vertically with oblique inside edge. The necks are slight and conical.

They were dated at the end of 2nd and first half of 3rd century (5, 7, 11), first half of 3rd century AD (6), 2nd –3rd centuries AD (8), and between 240-245 AD (9), end of 3rd century AD (12), and from the end of 3rd century AD to the 4th century AD (10).

A.2.2.2. Zeest 79a/Brukner XV, 163:71 (nos. 13-17)

The long neck is almost cylindrical. Some of them have wall thinner than the all presented pieces (13-14, 16). They were dated at the end of 2nd century and first half of 3rd century AD (13-14), and in 2nd and 3rd centuries AD (15-17).

Bases of amphorae

B.1. (nos. 18-21)

B.1.1. (nos. 18-19)

Short curved cylindrical tubular base. Decorated with channels. They were dated at the end of 2nd century AD and first half of 3rd century AD (18) from the end of 3rd century AD to the 4th century AD (19).

B.1.2. (nos. 20-21)

Short cylindrical tubular base. They were dated at the end of 2nd century AD and first half of 3rd century.

B.2. (nos. 22-31)

B.2.1. (nos. 22-24)

Cylindrical tubular base. They were dated at the end of 2nd century AD and first half of 3rd century (22), 2nd-3rd centuries AD (24), and from middle of 3rd century to beginning of 4th century AD (23).

B.2.2. (nos. 25-31)

Slight little truncated hollow base. They were dated at the end of 2nd century AD to the first half of 3rd century AD (25, 27-30), first half of 3rd century AD (26), end of 3rd and beginning of 4th centuries AD (31).

B.3. (nos. 2, 32)

Truncated tubular base. They were dated at the end of 2nd century AD and first half of 3rd century AD (32) and in the 2nd-3rd century.

Conclusions

Area of discoveries. Routes

In Roman Dacia they were found especially in the Southern part, between the Lower Danube and Carpathians Mountains, and seldom inside or arch of Carpathians.

This kind of amphorae was discovered in the archaeological sites set on the Roman roads along the Danube (at Sucidava, Orlea, Gârla Mare, Dierna), limes transalutanus (at Crâmpoia, Gresia, Jidava and Râşnov), Olt River (at Slãveni, Romula, Enoşeşti-Acidava, Stolniceni-Buridava), Jiu River (at Răcari), and Timis River (at Tibiscum). It seems that they were transported by the sea and on the Danube until the points where the Roman roads began in the north. Also, we observe that they were mostly used to supply the Roman army.

Utility

Most part of researchers considered that this kind of amphorae was used for transport of wine, but other ones considered as unknown contains.

Chronology

In the Roman camps of limes transalutanus (5-6, 9, 11, 22, 25-27), and at Romula (1, 3-4, 13, 18, 20-21, 28-32) they were dated from the end of the 2nd century AD to the first half of the 3rd century AD. At the Slăveni Roman camp, on the limes alutanus, they were found in the level dated from 205 to 251 AD. At Jidava one fragment was found into a level dated between 240-245 (9). In others Roman camps they were dated in 2nd-3rd centuries AD (2, 8, 15-16, 24). The latest discoveries are from the end of 3rd century (12), middle of 3rd century AD and beginning of 4th century AD (23), and from the 3rd-4th centuries AD (10, 19).

Centers of production

As a general rule, the archaeologists observed that it is most frequent in Eastern Mediterranean area and less in the Western one. In this order, they were considered that were produced around the Aegean Sea and the western part of Asia Minor.

Studiul amforelor în Dacia romană este încă la început. În ultimele decenii au fost publicate unele articole şi studii[1], dar cea mai importantă parte a acestei categorii de ceramică este încă inedită. În acest articol ne-am propus să prezentăm doar amforele de tip Kapitän II cunoscute în literatura de specialitate, precum şi unele inedite[2].

Tipologia

Pentru o lungă perioadă de timp amforele de tip Kapitän II au fost considerate ca aparținând unui singur tip, fără subtipuri şi variante[3]. Forma lor este bine cunoscută: corp ovoidal înalt, buză verticală, gât cilindric şi bază tubulară. Torțile sunt de obicei mai înalte decât nivelul buzei.

O analiză atentă arată că ele pot avea corpul mai mult sau mai puțin curbat, umărul mai mult sau mai puțin arcuit şi baza de la cilindrică la conică. Aceste detalii ar putea fi utile în identificarea centrelor de producție.

* Articolul constituie varianta în limba română a celui din RCRFActa, 38, Abingdon, 2003, p. 209-214.

[1] Popilian 1974. – Popilian 1976. – Ardeț 1993.

[2] Suntem recunoscători Domnului Profesor Dr. Constantin C. Petolescu pentru permisiunea de a publica amforele descoperite în castrul roman de la Jidava.

[3] Zeest 1960, p. 114. - Käpitan 1972. - Brukner 1981, p. 185. - Peacock/Williams 1986, p. 193-194. - Dyczek 1999, p. 113. - Vilvorder/Symonds/Rekk 2000, p. 481.

Tipul A.1. Popilian IV (nr. 1)

Corpul bitronconic este scund şi puternic bombat. Buza este verticală şi are o canelură la interior. Gâtul este scurt. Torțile sunt sub nivelul buzei. Baza tubulară este verticală. Pe corp şi pe gât prezintă caneluri. Pasta conține nisip şi are culoarea cărămizie.

Unicul exemplar de acest tip, aproape intact, a fost descoperit la Romula[4], unde a fost datat între sfârşitul secolului al II-lea p.Chr. şi prima jumătate a secolului al III-lea p.Chr.

Tipul A.2. (nr. 2-17)

Acest tip conține amfore cu corpul ovoidal înalt. Diametrul maxim se află în partea superioară a corpului. Torțile sunt înălțate peste linia buzei. Gâtul şi fundul pot fi cilindrice sau tronconice. Unele diferențe în forma gâtului şi corpului pot fi criterii de împărțire în două subtipuri şi câteva variante.

A.2.1. Brukner XV, 163:70 (nr. 2-4)

Corpul este ovoidal înalt. Torțile sunt înălțate peste nivelul buzei. Gura are diametrul mic. Gâtul este cilindric. Un exemplar are baza tronconică. Pasta conține nisip şi mică. Culoarea este cărămizie.

Câteva exemplare de acest fel au fost găsite la Enoşeşti-Acidava (2)[5] şi Romula (3-4). Ele au fost datate de la sfârşitul secolului al II-lea p.Chr. până în prima jumătate a secolului al III-lea p.Chr. (3-4), respectiv în secolele II-III p.Chr. (2). Un exemplar similar a fost descoperit în Pannonia la Sirmium[6].

A.2.2. (nr. 5-17)

Corpul este ovoidal înalt şi are umărul marcat. Torțile sunt înălțate peste nivelul gurii vasului. Buza este verticală. Gâtul aproape cilindric este lung. Pot fi deosebite două variante.

[4] Popilian 1976, p. 44, pl. XV:201.
[5] Preda/Grosu 1993, p. 50, pl. VII:4.
[6] Brukner 1981, p. 185, pl. 163:70,74.

A.2.2.1. Kapitän II/Zeest 79b/ Popilian 4/Class 47/ Ostia VI/Robinson M 237 (nr. 5-12)

Corpul este ovoidal înalt şi are umărul marcat. Torțile sunt înălțate peste nivelul gurii vasului. Buza este verticală cu marginea oblică la interior. Gâtul este lung şi tronconic. Pasta conține nisip (5, 8), nisip şi mică (7, 11) sau nisip şi pietricele (6). Unele dintre exemplarele prezentate au culoarea cărămizie (5-8, 11) şi sunt arse complet (5-8, 11-12).

Fragmente din această variantă au fost descoperite la Crâmpoia (5), Jidava (6, 9), Romula (7), Răcari (8), Dierna (10)[7], Gresia (11) şi Tibiscum (12)[8]. Ele au fost găsite în interiorul castrelor romane, în barăci (6) sau în gropi (7). Diametrele gurii sunt cuprinse între 55 mm (7) şi 73 mm (11). Aceste fragmente au fost datate la sfârşitul secolului al II-lea p.Chr. şi în prima jumătate a secolului al III-lea p.Chr. (6), în secolele II-III p.Chr. (8), între 240-245 p.Chr. (9), la sfârşitul secolului al III-lea p.Chr. (12), respectiv la sfârşitul secolului al III-lea p.Chr. şi în secolul al IV-lea p.Chr. (10).

Amfore din acestă variantă au mai fost descoperite în Moesia Inferior la Histria[9], în Pannonia la Mursa[10] şi Aquincum[11], în Italia la Capo Ognino[12] şi Ostia[13], în Gallia la Bauvay [14], în Grecia la Atena[15], Corinth [16], Olympia[17] şi Knossos [18], şi în nordul Marii Negre la Semenovska[19].

A.2.2.2. Zeest 79a/Brukner XV, 163:71 (nr. 13-17)

[7] Benea 1996, p. 91-93; 303, fig. 9A:1
[8] Benea 2000, p. 435, fig. 1:1.
[9] Suceveanu 2000, p. 173-174, pl. 84:7.
[10] Brukner 1981, p. 185, pl. 163:69.
[11] Kelemen 1990, p. 177-178, fig. 7:6,7.
[12] Käpitan 1972, p. 248, fig. 4.
[13] Panella 1973, p. 596. - Panella 1970, pl. XXXIX: 544.
[14] Vilvorder/Symonds, Rekk 2000, p. 481, fig. 3:1.
[15] Robinson 1959, p. 106, pl. 28, M 237.
[16] Slane 2000, fig. 14f.
[17] Martin 2000, p. 429, fig. 1:4.
[18] Hayes 1983, p. 155, fig. 25:26.
[19] Zeest 1960, p. 114, nr. 79b, pl. XXXIII

Gâtul lung este aproape cilindric. Unele dintre ele au peretele mai subțire decât piesele precedente (13-14, 16). Diametrul gurii este cuprins între 70 mm (14) şi 81 mm (16). Pasta conține nisip şi mică (13-16), are culoarea cărămizie (13-16) şi este complet arsă (13-16).

Aceste exemplare au fost descoperite la Romula (13), Jidava (14), Răcari (15-16) şi Gârla Mare (17)[20]. Cu excepția celui descoperit în *villa rustica* de la Gârla Mare, toate au fost găsite în fortificații romane. Ele au fost datate la sfârşitul secolului al II-lea p.Chr. şi prima jumătate a secolului al III-lea p.Chr. (13-14), respectiv în secolele II-III p.Chr. (15-17).

Exemplare similare au fost descoperite în Moesia Inferior la Histria[21], în Pannonia la Mursa[22] şi Dunapentele[23] şi Aquincum[24], în Grecia la Atena[25], şi în nordul Mării Negre la Pantikapaion[26].

Baze de amfore

În multe cazuri au fost descoperite doar fragmente din bazele unor astfel de amfore. Numai în câteva rânduri au fost găsite şi amfore întregi, fapt pentru care este dificil să realizăm o corelare între bazele descoperite şi amforele prezentate. Dar o tipologie a acestor baze ar putea fi un punct de plecare pentru cercetările viitoare în această direcție.

Fragmentele de baze pot fi clasificate în câteva tipuri şi subtipuri. Toate provin din baze cilindrice sau tronconice.

Tipul B.1. (nr. 18-21) cuprinde două subtipuri.

B.1.1. (nr. 18-19)

Bază cilindrică scurtă decorată cu caneluri. Pasta conține nisip şi mica, are culoarea cărămizie şi a fost arsă complet (18). Fragmente de acest fel au fost găsite la Romula (18) şi Dierna (19)[27]. Ele au fost datate la sfârşitul secolului al II-lea p.Chr. şi în prima jumătate a secolului al III-lea p.Chr. (18), respectiv la sfârşitul secolului al III-lea p.Chr. şi în secolul al IV-lea p.Chr.

B.1.2. (nr. 20-21)

Bază cilindrică scurtă. Pasta conține nisip şi mică, are culoarea cărămizie şi a fost arsă complet. Baze de această formă au fost descoperite la Romula, unde au fost datate la sfârşitul secolului al II-lea p.Chr. şi în prima jumătate a secolului al III-lea p.Chr.

Tipul B.2. (nr. 22-31) cuprinde două subtipuri.

B.2.1. (nr. 22-24)

Bază cilindrică. Pasta de culoare cărămizie a fost complet arsă. Diametrul este în jur de 80 mm (22).

Aceste fragmente au fost descoperite la Jidava (22), Coloneşti-Mărunței (23)[28] şi Ampelum (24)[29]. Ele au fost datate la sfârşitul secolului al II-lea p.Chr. şi în prima jumătate a secolului al III-lea p.Chr. (22), în secolele II-III p.Chr. (24), respectiv de la mijlocul secolului al III-lea p.Chr. până la începutul secolului al IV-lea p.Chr. (23).

O amforă cu bază asemănătoare a fost descoperită în Italia la Ostia[30].

B.2.2. (nr. 25-31)

Bază puțin tronconică. Pasta conține nisip şi mică (25-30). Ardere completă (29) sau incompletă (30). Culoare cărămizie (25-28, 30).

Fragmentele de amfore au fost descoperite la Jidava (25-27) şi Romula (28-31). Ele au fost datate la sfârşitul secolului al II-lea p.Chr. şi în prima jumătate a secolului

[20] Stîngă 1998, p. 35, fig. 8:7.
[21] Suceveanu 2000, p. 173-174, pl. 84:5.
[22] Brukner 1981, p. 185, pl. 163:71.
[23] Kelemen 1990, p. 177, fig. 7:1.
[24] Kelemen 1990, p. 177, fig. 7:4.
[25] Robinson 1959, p. 69, pl. 15, K 113.
[26] Zeest 1960, p. 78, fig. 79a, pl. XXXIII.
[27] Benea 1996, p. 91-93, fig. 9A:3.
[28] Bichir 1984, p. 39, pl. XXV:11.
[29] Lipovan 1994, p. 229, pl. II:4.
[30] Panella 1970, pl. XXXIX:545.

al III-lea p.Chr. (25, 27-30), în prima jumătate a secolului al III-lea p.Chr. (26), respectiv la sfârşitul secolului al III-lea şi începutul secolului al IV-lea p.Chr. (31)[31].

Exemplare similare au fost găsite în Pannonia la Aquincum[32], în Britannia la Colchester[33] şi în Italia la Capo Ognina[34].

Tipul B.3. (nr. 2, 32)

Bază tronconică. Pasta conţine nisip şi mică. Ardere completă. Culoare cărămizie (32). Două exemplare au fost găsite la Enoşeşti-Acidava (2) şi Romula (32). Ele au fost datate la sfârşitul secolului al II-lea p.Chr. şi în prima jumătate a secolului al III-lea p.Chr. (32), respectiv în secolele II-III p.Chr (2).

Un exemplar similar a fost găsit la Sirmium[35] în Pannonia.

Conform literaturii de specialitate, alte amfore au fost găsite la Slăveni[36], Sucidava[37], Cioroiu Nou[38], Râşnov[39], Potaissa[40], Izîmşa[41], câteva exemplare existând şi în Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei din Cluj[42].

Concluzii

Aria descoperirilor. Rute

În Dacia romană amforele de tip Kapitän II au fost descoperite în special în partea de sud, între Dunărea de Jos şi Munţii Carpaţi, şi rareori în interiorul arcului carpatic.

Acest tip de amfore a fost descoperit în situri arheologice din apropierea drumurilor romane amplasate de-a lungul Dunarii (Sucidava, Orlea, Gârla Mare, Dierna), a *limes*-ului *transalutanus* (Crâmpoia, Gresia, Jidava şi Râşnov), râurilor Olt (Slăveni, Romula, Enoşeşti-Acidava, Stolniceni-Buridava), Jiu (Răcari) şi Timiş (Tibiscum). Se pare că ele erau transportate pe mare şi pe Dunăre până la punctele de unde drumurile romane porneau spre nord. De asemenea, observăm că ele erau, de cele mai multe ori, folosite pentru aprovizionarea armatei romane. Majoritatea lor au fost găsite în fortificaţii romane, puţine în aşezările civile ale acestora (Enoşeşti-Acidava, Buridava, Tibiscum) şi în aşezările rurale (Coloneşti-Mărunţei, Cioroiul Nou şi Orlea).

Utilitatea

Cea mai mare parte a cercetătorilor au considerat că amforele de acest tip au fost folosite pentru transportul vinului[43], dar alţii cred că unele aveau conţinut necunoscut[44].

Cronologia

În castrele romane de pe *limes transalutanus* (5-6, 9, 11, 22, 25-27) şi la Romula (1, 3-4, 13, 18, 20-21, 28-32) ele au fost datate la sfârşitul secolului al II-lea p.Chr. şi în prima jumătate a secolului al III-lea p.Chr. La Slăveni, pe *limes alutanus*, acestea au fost găsite în nivelul datat între anii 205 şi 251 p.Chr. La Jidava, un fragment a fost găsit în nivelul datat între anii 240-245 p.Chr. (9). În alte castre romane, ele au fost datate în secolele II-III p.Chr. (2, 8, 15-16, 24). Ultimele descoperiri sunt de la sfârşitul secolului al III-lea p.Chr. (12), mijlocul secolului al III-lea p.Chr. şi începutul secolului al IV-lea p.Chr. (23), respectiv din secolele III-IV p.Chr. (10, 19).

Centre de producţie

Ca o regulă generală, arheologii au observat că amforele de acest tip sunt frecvente în Mediterana orientală şi relativ

[31] Bichir 1988, p. 107-108.
[32] Kelemen 1990, p. 181, fig. 8:20.
[33] Vilvorder/Symonds/Rekk 2000, p. 481, fig. 3:2.
[34] Käpitan 1972, p. 248, fig. 4.
[35] Brukner 1981, p. 185, pl. 163:74.
[36] Popilian 1976, p. 44.
[37] Ibid.
[38] Ibid.
[39] Ibid.
[40] Benea 2000, p. 435.
[41] Ibid.
[42] Popilian 1976, p. 44.

[43] Panella 1972, p. 93. - Panella 1973, p. 599. - Laubenheimer 1990, p. 141. - Dyczek 1999, p. 113. - Lemaître 2000, p. 476. - Martin 2000, p. 429.
[44] Peacock/Williams 1986, p. 194. - Tyers 1996, p. 102.

rare în cea occidentală[45]. În concluzie, ei consideră că au fost produse în jurul Mării Egeee[46], pe coasta de vest a Asiei Mici[47] şi în regiunea din estul Mării Mediterane[48]. În acest moment, noi subscriem la aceste opinii, dar considerăm că un rol decisiv îl vor avea viitoarele analize chimice şi petrologice[49], care vor confirma ori nu opiniile prezentate.

BIBLIOGRAFIE

Ardeț 1993

A. Ardeț, Amfora romană în Banat, Tibiscum 8, 1993, p. 95-140.

Benea 1996

D. Benea, Dacia sud-vestică în secolele III-IV (Timişoara 1996).

Benea 2000

D. Benea, Les amphores de Tibiscum. Les relations commerciales entre la Dacie et les territories de la Méditeranée Orientale, RCRFActa 36, 2000, p. 435-438.

Bichir 1984

Gh. Bichir, Geto-dacii din Muntenia în epoca romană. Biblioteca de Arheologie 20, (Bucureşti 1984).

Bichir 1988

Gh. Bichir, Continuitatea în Dacia după retragerea romană. Aşezarea din sec. III-IV de la Stolniceni-Rîmnicu Vîlcea (Buridava romană), Thraco-Dacica 9, p. 107-108, (Bucureşti 1988).

Brukner 1981

O. Brukner, Rimska keramika u Jugosloven delu provincje Dolnje Pannonije (Beograd 1981).

Dyczek 1999

P. Dyczek, Amfory rzymskie z obzaru dolnego Dunaju (Warsawa 1999).

Empereur 1986

J.Y.Empereur, Les amphores complètes du musée gréco-romain d’Alexandrie: importations et productions locales, în J.Empereur / Y. Garlan, Recherches sur les amphores greques. Actes Coll. Internat. CNRS, Athènes 10-12 Septembre 1984. Bull. Corr. Hellénique Supl. 13 (Paris 1986).

Empereur/Picon 1989

J.Empereur, M. Picon, Les régions de productions d’amphores impériales en Méditeranée orientale, în M. Lenoir/D. Mancorda/C. Panella (ed.), Amphores romaines et histoire économique: dix ans de recherche. Actes Coll. Sienne, 22-24 mai 1986. Collect. École Française Rome 114 (Rome 1989).

Hayes 1983

J.W.Hayes, The Villa Dionysos Excavations, Knossos: The potery. Annu. British School Athens 78, 1983.

Kapitän 1972

G. Kapitän, Le anfore del relitto romano di Capo Ognina (Siracusa), Collection de l'ecole francaise de Rome 10, 1972, p. 243-252.

Kelemen 1990

M. H. Kelemen, Roman Amphorae în Pannonia III. Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae 42, 1990, p. 147-193.

Laubenheimer 1990

F. Laubenheimer, Le temps des amphores en Gaule. Vins, huiles et sauces (Paris 1990).

Lemaître 2000

S. Lemaître, Les importantions d'amphores de Mediterannee orientale a Lyon au IIIe siècle ap. J.-C., RCRF Acta 36, 2000, p. 467-476.

Lipovan 1994

I.T. Lipovan, Chiupuri şi ulcioare romane de la Ampelum, Apulum XXXI, 1994, p. 229 urm.

Martin 2000

A. Martin, Amphorae at Olympia, RCRF Acta 36, 2000, p. 427-433.

Outschar 1993

U. Outschar, Produkte aus Ephesos in alle Welt ? Ber. Mat. Österr. Arch. Inst. 5 (Wien 1993).

Panella 1970

[45] Peacock/ Williams 1986, p. 193. - Tyers 1996, p. 102.
[46] Vilvorder/ Symond/Rekk 2000, p. 481
[47] Empereur 1986, p. 398 (Milet); Panella 1972, p. 92; Panella 1973, p. 598; Laubenheimer 1990, p. 141; Outschar 1993, p. 46-52 (Ephesus).
[48] Lemaître 2000, p. 473.
[49] Pentru comentarii şi rezultate ale analizelor vezi Vilvorder/Symond/Rekk 2000, p. 481; Tomber/Dore, p. 109; Empereur / Picon 1989, p. 233; Peacock / Williams 1986, p. 194-195.

C. Panella, Anfore, Ostia II, Studi miscellanei 16, 1970, p. 102-156.

Panella 1972

C. Panella, Annotazioni în margine alle stratigrafie delle terme Ostiensi del nuotatore, Coll. De l'Ecolle Francaise de Rome 10, 1972, p. 69-106.

Panella 1973

C. Panella, Appunti su un gruppo di anfore della prima, media e tarda età Imperiale, Ostia III, Studi miscellanei 19, 1973, p. 460-633.

Panella 1977

C. Panella, Anfore, Ostia IV, Studi miscellanei 23, 1977, p. 117-264.

Peacock/Williams 1986

D. P. S. Peacock/D. F. Williams, Amphorae în Roman economy (London 1986).

Popilian 1974

Gh. Popilian, Contribution à la typologie des amphores romaines dècouvertes en Oltènie (IIe-IIIe siècles de n.è.), Dacia, NS, 18, 1974, p. 137-146.

Popilian 1976

Gh. Popilian, Ceramica romană din Oltenia (Craiova 1976).

Preda/Grosu 1993

C. Preda/A. Grosu, Cercetările arheologice din aşezarea civilă a castrului roman de la Enoşeşti-Acidava (Piatra-Olt, jud. Olt), Arhivele Olteniei 8, 1993, p. 43-57.

Robinson 1959

H. Robinson, The Athenian Agora V (Princeton 1959).

Slane 2000

K. Slane, East-West trade în fine wares and commodities: the view from Corinth, RCRF Acta 36, 2000, p. 299-312.

Stîngă 1998

I. Stîngă, Locuirea romană rurală de la Gârla Mare, jud. Mehedinți, Drobeta VIII, 1998.

Suceveanu 2000

A. Suceveanu, La céramique romaine des I er – III e siècle ap. J. – C. Histria X (Bucarest 2000)

Tomber/Dore 1998

R. Tomber, J. Dore, The National Roman Fabric Reference Collection (London 1998).

Tyers 1996

P. Tyers, Roman Pottery în Britain (London 1996).

Vilvorder/Symonds/Rekk 2000

F. Vilvorder/R. P. Symonds/S. Rekk, Les amphores orientales en Gaule septentrionale et au sud-est de la Grand Bretagne, RCRF Acta 36, 2000, p. 477-486.

Zeest 1960

I. Zeest, Keramiceskaia Tara Bospora, Materialî i issledovania po arheologii SSSR 83 (Moskva 1960).

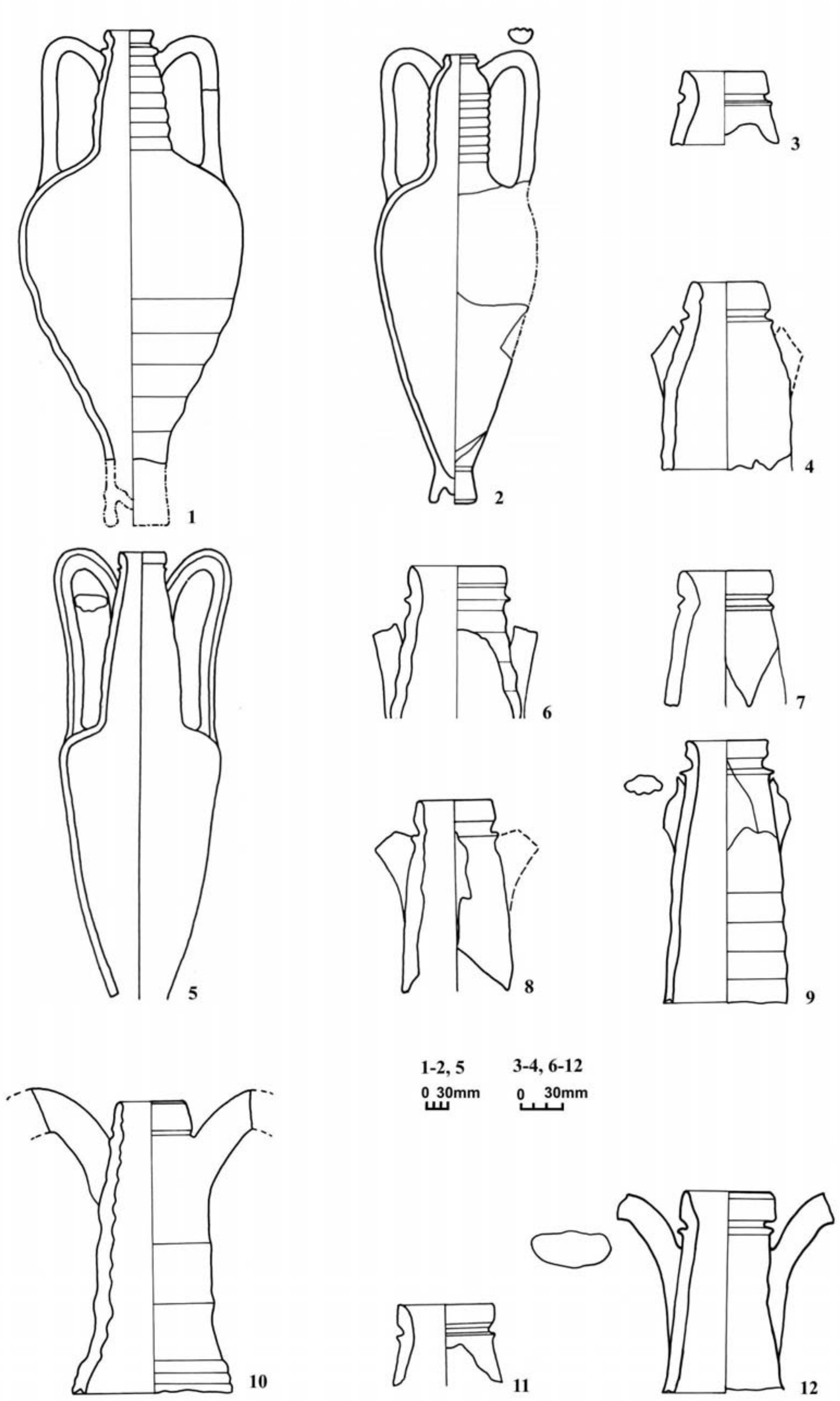

Planșa 1: Amfore de tip Kapitän II descoperite în Dacia romană

Plate 1: Kapitän II type amphorae discovered in Roman Dacia

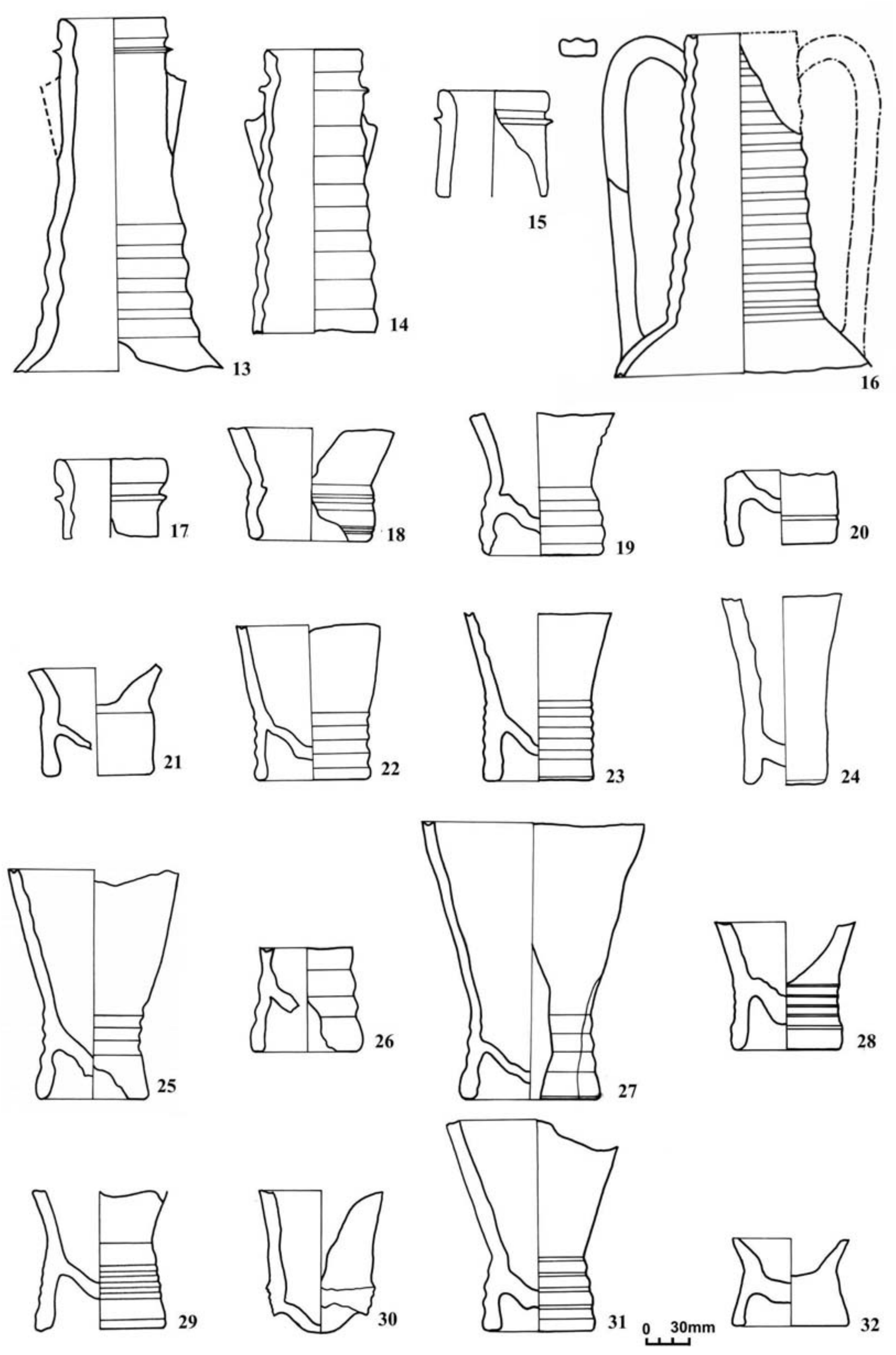

Planșa 2: Amfore de tip Kapitän II descoperite în Dacia romană

Plate 2: Kapitän II type amphorae discovered in Roman Dacia

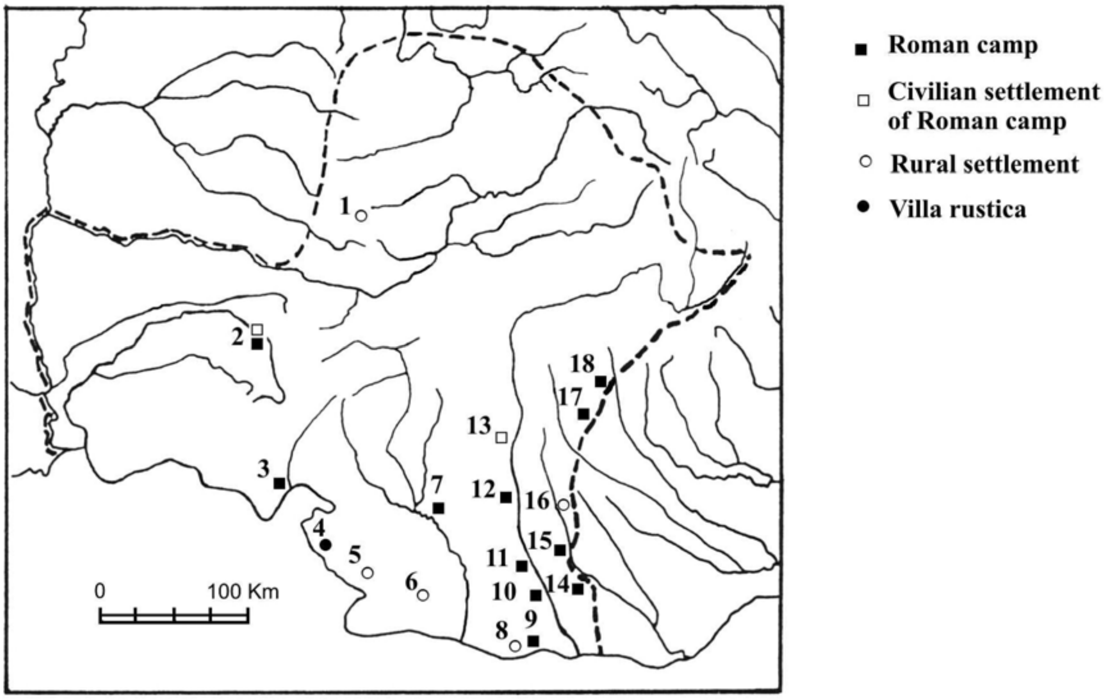

Planşa 3: Harta descoperirilor. 1 Ampelum. - 2 Tibiscum. – 3 Dierna. – 4 Gârla Mare. – 5 Izîmşa. – 6 Cioroiul Nou. – 7 Răcari. – 8 Orlea. – 9 Sucidava. – 10 Slăveni. – 11 Romula. – 12 Enoşeşti Acidava. – 13 Buridava. – 14 Gresia. – 15 Crâmpoia. – 16 Coloneşti-Mărunței. – 17 Jidava. – 18 Râşnov

Plate 3: Map of discoveries. 1 Ampelum. - 2 Tibiscum. – 3 Dierna. – 4 Gârla Mare. – 5 Izîmşa. – 6 Cioroiul Nou. – 7 Răcari. – 8 Orlea. – 9 Sucidava. – 10 Slăveni. – 11 Romula. – 12 Enoşeşti -Acidava. – 13 Buridava. – 14 Gresia. – 15 Crâmpoia. – 16 Coloneşti-Mărunței. – 17 Jidava. – 18 Râşnov.

MONEDE MEDIEVALE DESCOPERITE LA PIUA PETRII (ORAŞUL DE FLOCI), COM. GIURGENI, JUDEŢUL IALOMIŢA, ÎN CAMPANIILE ARHEOLOGICE DIN ANII 1996, 1998-1999 (I)

Silviu Oţa, Katiuşa Pârvan

Résumée

Au cours des années 1996, 1998-1999 MNIR a effectué des recherches archéologiques à Piua Petrii (La Ville de Floci), dans la zone des méandres de la rivière Ialomitza (le point "grindul 6"). On a découvert plusieurs complexes archéologiques (des demeures, des ateliers, un tombeau, des fosses menagères). L'article présente le rapport stratigraphique entre les complexes archéologiques mentionnés ainsi que le commencement et la fin de ces demeures du moyen-âge par l'analise numismatique.

Les auteurs insistent sur les monnaies découvertes - des deniers hongrois des années 1550, 1551, 1556, 1563, un gros de Dantzig de 1627, des monnaies ottomans (des aspres du XVIe siècle, une demie zolta de XVIIIe siècle, une monnaie en cuivre de 1687), aussi que des faux monétaires d'après les deniers hongrois et d'après un aspre de Suleyman Ie (1520-1566). Dans l'atelier d'un travailleur en cuivre on a découvert aussi des modules pour la falsification des deniers hongrois de Ferdinand Ie (1526-1564). Les monnaies et les pièces en terre cuite et en métal découvertes dattent les complexes archéologique.

Lotul de monede prezentat provine din cercetările arheologice efectuate la Oraşul de Floci (com. Giurgeni, jud. Ialomiţa) de către Silviu Oţa în anii 1996, 1998 şi 1999. În perioada mai sus menţionată, săpăturile s-au concentrat în partea de sud a grindului nr. 6. În aceste campanii au fost descoperite mai multe monede. Articolul se referă la 23 dintre ele (1996/9 ex., 1998/3 ex., 1999/11 ex.); un lot mai numeros se află încă în plin proces de restaurare, datorită stării de conservare precare.

Prima parte a articolului prezintă contextul arheologic al descoperirilor, a doua acordând ceva mai multă atenţie monedelor, descrise în catalogul de la sfârşit.

I. În vara anului 1996 au fost trasate o secţiune (S I/1996) şi o casetă (Cas. A/1996). Ambele au fost orientate pe direcţia N-S. Secţiunea a avut dimensiunea de 2 m x 20 m, iar caseta de 2 m x 10 m. Caroierea s-a realizat de la N la S. Caseta a fost trasată la est de secţiune, lăsându-se un martor de 0,50 m. Primul carou al casetei corespundea caroului 1 al secţiunii. În total au fost cercetate porţiuni din şapte locuinţe, fiecare cu mai multe faze de refacere, nouă gropi pentru reziduri menajere şi două morminte. Determinarea monedelor vine să clarifice datarea complexelor descoperite.

Astfel, în casetă (cas. A/1996) a fost găsit un mormânt de inhumaţie (M1) orientat V-E. Groapa mormântului a fost săpată în sol steril, la baza stratului de locuire medievală. În zona craniului, mai sus de umărul drept al scheletului (Cas. A, □ 3 - 0,80 m) a fost descoperit un dinar emis de Ferdinand I (1526-1564), în anul 1563. Având în vedere că M1 a fost suprapus de o locuinţă (Loc. 3 cu trei faze de refacere marcate de jos în sus cu A, B, C), o putem data pe aceasta post 1563, din ea fiind recuperate tot monede emise în timpul lui Ferdinand I. Faptul demonstrează că monedele emise de acesta au circulat în Ţara Românească şi după domnia lui.

Descoperirea unei alte monede (gros de Danzig) emise în 1627 în timpul domniei lui Sigismund al III-lea Vasa (1586-1632), într-o zonă cu reziduri menajere care din punct de vedere stratigrafic este posterioară Loc. III (A-C), demonstrează că locuința trebuie încadrată cronologic post 1567 şi ante 1627. Trebuie precizat faptul că am insistat asupra acestei locuințe deoarece din prima ei fază de funcționare provin două lupe de bronz, două lingouri, un fragment de lingou din acelaşi material şi o piatră de polizat. Atât lingourile cât şi turtele au forma circulară. Toate piesele menționate au fost găsite stivuite. Locuința, în prima ei fază de funcționare, a suferit un incendiu. Cel mai probabil piesele de metal amintite şi prima fază de funcționare a locuinței, trebuie plasate în ultimul sfert al secolului al XVI-lea.

În anul 1998 cercetarea a continuat la o distanță de 34 m SV față de secțiunile din campania desfăşurată în 1996. A fost trasată o secțiune orientată N-S cu dimensiunile de 24x1,5 m. La E de ea a fost lăsat un martor de 1,00 m şi s-au trasat patru casete (C 1-4/1998), fiecare cu dimensiunea de 2,00 m x 4,00 m. Orientarea lor a fost V-E, iar martorii dintre ele au avut dimensiunea de 2,00 m x 4,00 m. Numerotarea lor s-a făcut de la S la N, începând cu C1. Ele au fost trasate începând din dreptul metrului 7 (de la S la N) al S I/1998. Pentru clarificarea situației arheologice din anul 1998 (descoperirea unui atelier de produs nituri), în anul 1999 s-a continuat cercetarea în aceeaşi zonă. A fost trasată în acest scop o nouă secțiune (S I/1999) cu dimensiunile de 1,5 m x 5,00 m, orientată N-S şi amplasată la est de C1-2/1998, lăsându-se un martor de 1,00 m. A doua secțiune din 1999 (1,5 m x 6,00 m) a fost amplasată la E de prima, la un metru distanță, în dreptul □1, cu orientarea V-E. Alte două casete, C1/1999 şi C2/1999 au fost trasate la S de SI şi S2/1999.

Conform monedelor descoperite în Loc. 3/1998 (emisiuni din timpul lui Ferdinand I şi falsuri după ele) se poate spune că aceasta a funcționat cel mai probabil în al treilea sfert al secolului al XVI-lea. Tot în secolul al XVI-lea a funcționat şi groapa menajeră de la V de ea. Anterioare sunt însă vetrele, gropile pentru reziduri menajere (Gr. 1, 3, 5, 8/1999) şi cuptorul nr. 1 (acesta descoperit în S II/1999) care, conform stratigrafiei, au fost amenajate în steril. Peste ele a fost surprins un strat de pământ maro-zgrunțuros cu o grosime variabilă cuprinsă între 0,10 m şi 0,30 m. Peste această amenajare au fost construite Loc. 3/1998 şi Loc. 1/1999.

După distrugerea celor două locuințe prin incendiere a fost reconstruită Loc. 1/1999 (de încă două ori – o dată reincendiată, apoi refăcută, după care a fost abandonată). Din punct de vedere stratigrafic urmează Loc. 6/1999 care suprapune parțial Loc. 4 şi Loc. 2, care a fost şi ea construită parțial peste Loc. 1, fazele 2 şi 3. În ultima fază de construcții din zonă, deja Loc. 2 şi 6 au fost abandonate, iar între ele a fost ridicată Loc. 5/1999. Moneda de la sfârşitul secolului al XVII-lea, descoperită în regiunea Gr. 7, provine cel mai probabil din perioada în care a funcționat Loc. 2/1999.

Datorită distrugerilor provocate de lucrările agricole, nu putem spune cu certitudine care este relația stratigrafică între moneda datată în secolul al XVI-lea (accea) descoperită în martorul 1, dintre S I/1998 şi martorul dintre C1 şi C2/1998 şi celelalte complexe. Menționăm doar că moneda a fost găsită în asociere cu un ulcior de mici dimensiuni şi jumătate de matriță pentru turnat lumânări (?).

În concluzie, putem spune că este posibil ca între Loc. 3, faza A, descoperită în 1996 şi atelierul cercetat în anii 1998 şi 1999 să existe o legătură. Ambele se datează în linii mari în aceeaşi perioadă, prima post 1567, a doua după 1551, dacă avem în vedere că cele două au fost distruse prin incendiere, la fel ca şi Loc. 1/1999. Putem concluziona că aceste complexe au funcționat în aceeaşi vreme, iar încetarea funcționării lor s-a produs din aceleaşi motive.

II. Lotul monetar prezentat cuprinde monede ungureşti, poloneze şi otomane, majoritatea foarte deteriorate, doar opt din

cele 23 fiind întregi şi lizibile. Monedele ungureşti, în număr de 13, sunt dinari: cinci dintre ele, mai bine păstrate, au permis identificarea. Ele provin din atelierul Kremnitz; sunt emisiuni Ferdinand I (1526-1564) din anii 1550/1, 1551/2, 1556/1, 1563/1, descoperite în campaniile din 1996, 1998 şi 1999. Un al şaselea exemplar (descoperit în 1999), întregit din mai multe fragmente foarte mici, ilizibile, nu a putut fi atribuit şi datat; este probabil tot un dinar de secol XVI. Restul de şapte piese sunt falsuri după dinari Ferdinand I (descoperite în 1996/3 şi 1999/4). Piesele sunt din bronz, două dintre ele flanuri neimprimate, pregătite pentru ştanţare. Falsificatorul a respectat greutatea dinarilor de secol XVI, media şi mediana celor patru piese întregi fiind de 0,35 g.

Moneda poloneză, descoperită în 1996, este un gros de Danzig bătut de Sigismund al III-lea (1586-1632) în 1627; este deteriorată – ruptă, ştearsă, perforată.

Cele nouă monede otomane sunt: accele de secol XVI, uzate şi ilizibile, descoperite în 1996/1, 1998/2, 1999/2; o jumătate zolta bătută la Istambul de Ahmed al III-lea între 1703-1730, descoperită în 1996 şi un mangâr emis de Soliman al II-lea (1687-1691) în 1687 la Istambul, descoperit în 1999. Între accele se află şi un fals după o emisiune Suleyman I (1520-1566), din bronz, descoperită în anul 1996[1].

Ultima piesă, descoperită în 1999, prezintă un strat foarte gros de coroziune ce nu s-a putut înlătura în timpul curăţirii, fapt ce a făcut imposibilă identificarea ei.

O importanţă deosebită o reprezintă monedele din locuinţa-atelier pentru prelucrarea bronzului: dinarii emişi de Ferdinand I în 1556 şi 1551 şi două piese din bronz - un fragment foarte mic dintr-un fals după un dinar Ferdinand I şi un flan fragmentar neimprimat.

Prezenţa falsurilor după dinarii Ferdinand I şi după asprul Suleyman I, precum şi a flanurilor neimprimate de dimensiunea şi greutatea dinarilor ungureşti, într-un atelier pentru prelucrarea bronzului datat pe la începutul celui de-al treilea sfert al secolului al XVI-lea, constituie dovada falsificării monedelor mărunte în localitatea Piua Petrii (Oraşul de Floci). Astfel de falsuri circulau şi pe piaţa monedelor originale, o parte din ele putând fi aduse în spaţiul valah (periferic marilor imperii) de negustorii străini care frecventau cunoscutul târg de oi din localitate. În Ţara Românească, circulaţia monedelor false ungureşti şi otomane este atestată documentar cu aproape un secol mai devreme, în timpul domniei lui Radu cel Mare (1496-1508)[2]. Este posibil ca încă de atunci să fi existat la Piua Petrii (Oraşul de Floci) ateliere în care se falsificau monedele mărunte în circulaţie. Aceste falsuri devin tot mai numeroase odată cu începutul devalorizării asprului otoman (1563-1566), moment care se plasează la sfârşitul domniilor lui Ferdinand I şi Suleyman I, care au domnit în aceeaşi perioadă.

În vatra Oraşului de Floci s-au mai descoperit astfel de monede (şi falsuri), de exemplu în campaniile arheologice din anii 1993 şi 1994[3]. Dinarii maghiari reprezintă un numerar mărunt întâlnit frecvent în tezaurele de secol XVI-XVII din sudul şi sud-estul Ţării Româneşti[4]. Prezenţa falsurilor alături de flanurile neimprimate (din bronz) în atelierul menţionat, poate

[1] Monedele otomane au fost identificate de dl. Vâlcu Aurel, căruia îi mulţumim şi pe această cale.

[2] Francisc Pap, *Monede autohtone şi habsburgice în circulaţia monetară a Tansilvaniei (sec. XVI)*, p. 138, în BSNR, 40-41 (1996-1997), 2002, pp. 131-139; Luana Popa şi Eugen Nicolae, *Un tezaur de aspri otomani de la începutul secolului al XVI-lea în colecţiile Muzeului Judeţean Braşov*, p. 148 şi notele 22-23, în BSNR, 80-85, nr. 134-139, (1986-1991), 2001, pp. 139-154, pentru referirile documentare privind circulaţia dinarilor şi asprilor falşi, în Ţara Românească şi Transilvania (unde se pare că au ajuns prin filiera munteană).

[3] Paraschiva Stancu, *Monede rare descoperite la Piua Petri jud. Ialomiţa în campaniile arheologice din anii 1993 şi 1994*, pp. 170-171, în Cercetări Numismatice (CN) VII, 1996, pp. 169-172.

[4] Vezi şi Katiuşa Pârvan, *Un tezaur de secol XVII descoperit în judeţul Buzău*, în Mousaios, IV/I, 1994, pp. 367-375.

atribui Orașului de Floci rolul de "furnizor" pentru astfel de monede calpe[5].

Un alt aspect interesant relevat de piesele prezentate, este cel legat de prezența mangârului emis de Soliman al II-lea (1687). Monedele otomane de bronz sunt rare în descoperirile monetare din Țara Românească[6]. Mangârii (bătuți în Europa la Edirne, Serez și Istambul), neacceptați la plata impozitelor, erau o monedă specifică micilor tranzacții și nu erau tezaurizați. Aceste monede din bronz erau emise periodic (cam la trei ani), expediate de monetăria imperială spre zone bine determinate unde, negustorii otomani erau obligați să primească o anumită cantitate, dând la schimb accele din argint, care luau drumul Istambulului. Sultanul obținea un câștig însemnat, rezultat din diferența dintre valoarea de schimb a mangârilor - ridicată și cea a cuprului din care erau bătuți[7]. Prin intermediul acestor negutători au putut ajunge astfel de monede și pe piața Orașului de Floci, vestit pentru valorificarea oilor care aprovizionau Istambulul.

Orașul de Floci a fost un centru meșteșugăresc important, foarte activ în secolul al XVI-lea. Aici s-au descoperit ateliere specializate în prelucrarea unor materiale diverse, din care erau executate obiecte de podoabă pentru nevoile unei populații mici și mijlocii (nasturi, inele ornamentate prin incizare, aplice, etc). Ca materie primă artizanii foloseau adesea monede uzate, scoase din circulație[8]. Se pare că nu doar bijutierii erau specializați în executarea falsurilor; în cazul nostru falsificatorul era un lucrător în bronz.

Descoperirile monetare prezentate relevă diferite aspecte ale prelucrării metalelor în târgurile valahe. Bijutierii reciclau monede scoase din circulație pentru producerea obiectelor de podoabă, iar bronzarii falsificau ușor speciile monetare în circulație, acceptate fără probleme de o populație urbană cu venituri modeste.

Monedele prezentate sunt specifice pieței monetare muntene de la jumătatea secolului al XVI-lea. Acest numerar mărunt satisfăcea nevoile unei populații mici și mijlocii, puternic legată de oieritul transhumant și de micul comerț de graniță. Deși numărul de piese analizate este redus, prezența exclusivă a dinarilor maghiari bătuți de Ferdinand I, precum și numărul apreciabil de falsuri după moneda maghiară (vezi și flanurile neimprimate), pot indica un meșter venit din Transilvania, spațiu în care a circulat o cantitate foarte mare de monede emise de Ferdinand I, precum și falsuri după acestea[9]. De altfel, o bună parte din monedele maghiare de pe piața munteană au fost aduse de peste munte, prin comerțul de graniță, prin comerțul ambulant, sau prin practica plasării monedei devalorizate în spațiul dintre Carpați și Dunăre[10].

Monedele care au fost scoase la iveală cu ocazia săpăturilor organizate de MNIR în anii 1996, 1998 și 1999 completează repertoriul descoperirilor monetare din Țara Românească din secolele XVI-XVIII, punând la îndemâna cercetătorilor materiale interesante, care conturează aspecte inedite cu privire la circulația falsurilor monetare de la jumătatea secolului al XVI-lea.

[5] Paraschiva Stancu și Viorel Cojocaru, *Notă preliminară asupra unui tezaur de asprii din sec. al XV-lea descoperit în com. Piua Petrii, jud. Ialomița*, p. 93, în CN, V, 1983, pp. 85-95; vezi și Katiușa Pârvan, *Un tezaur de secol XVII descoperit în București strada Baicului*, în Cercetări Arheologice în București (CAB), V, 2002, pp. 126-153.

[6] Mihaela Blaskó și Eugen Nicolae, *Contribuții la studiul monedelor de cupru otomane din secolele XV-XVI*, pp. 297-298, în BSNR, 77-79 (1983-1985), 1986, pp. 297-307. Sunt prezentați patru mangâri Suleyman al II-lea (1520-1566) descoperiți la Piua Petrii (nr. 25) și unul descoperit la Ciulnița (nr. 47); p. 305.

[7] *Ibidem*, pp. 297-298.

[8] Paraschiva Stancu și Viorel Cojocaru, CN V, pp. 85, 93 unde este prezentată pe larg descoperirea unui bulgăre alcătuit din monede (aspri de secol XVI) și bijuterii (nasturi); Eugen Nicolae și Gabriel Custurea, *Tezaurul monetar din secolul al XVI-lea descoperit la Bercioiu, jud. Vâlcea*, p. 323, în BSNR, 77-79, (1983-1985), 1986, pp. 309-327.

[9] Francisc Pap, *op. cit.*, p. 138.

[10] Vezi Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privind Istoria Românilor*, II, p. 212, document dat de Dieta din 1562 prin care negustorii ambulanți primeau dreptul de a se deplasa cu marfa lor în Țara Românească; Șt. Meteș, *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Ardealul până în veacul XVIII*, Sighișoara, 1921, p. 135.

CATALOGUL MONEDELOR

1996

Ungaria

1. Dinar, 1550, emis de Ferdinand I (1526-1564) în atelierul Kremnitz.

AR, 0,33 g, 15,5x15 mm, →, HL 935[11]; sect. B, cas. A, ☐ 1, 0,52 m, în pătrat.

2. Dinar, 1563, emis de Ferdinand I (1526-1564) în atelierul Kremnitz; lipsesc fragmente din margine.

AR, 0,26 g, 16x13,5 mm, ↖, HL 992; sect. B, cas. A, ☐ 3, 0,80 m, găsită în M1.

3. Fals de epocă după dinar Ferdinand I.

AE, 0,39 g, 15,5 mm, descentrată; sect. A, S II, cas. A, 0,30 m, locuință.

4. Fals de epocă după dinar Ferdinand I.

AE, 0,30 g, 16x15 mm, ↓, lipsă fragment din margine; sect. B, S II, ☐ 3, 0,34 m.

5. Flan neimprimat, secol XVI.

AE, 0,41 g, 15 mm, sect. A, S II, ☐ 12, 0,50 m.

Polonia

6. Gros de Danzig, 1627, Sigismund al III-lea (1586-1632), HC I[12], p. 171, nr. 1565.

AR, 0,43 g, 19x17 mm, ruptă, ştearsă şi perforată; sect. B, cas. A, cpl. II A, -0,38 m.

Imperiul Otoman

7. Yarim zolta (jumătate zolta) 1115 H, emisă de Ahmed al III-lea (1703-1735) la Constantinopol, NP[13] nr. 521 (1703-1730).

AR, 8,00 g, 27,5 mm; passim, lângă şosea, în arătură.

8. Akce, secol XVI; ilizibilă.

AR, 0,56 g, 12,5x11 mm; sect. A, S II, ☐ 11, 0,40 m.

9. Fals după akce Suleyman I (1520-1566); uzată.

---

[11] Huszár Lajos, *MünzKatalog Ungarn von 1000 bis heute*, München-Battenberg, 1979.

[12] Emeric Hutten-Czapski, *Catalogue de la Collection des Médailles et Monnaies Polonaises*, I, Graz, 1957,

[13] Nuri Pere, *Osmanlilarda Madenî Paralar*, Istambul, 1968.

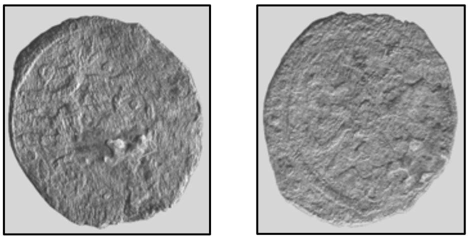

AE, 0,26 g, 12,5x11 mm; sect. A, S II, locuința nr. I, -0,30 m, găsită pe vatră.

1998

Ungaria

10. Dinar, 1556, emis de Ferdinand I în atelierul Kremnitz, HL 935.

AR, 0,35 g, 15 mm, ↑; cas. 1, locuință incendiată, atelier (?).

Imperiul Otoman

11. Akce, secolul XVI; ilizibilă.

AR, 0,27 g, 14 mm; cas. 3, 1,00 m, în groapa din vest.

12. Akce, secolul XVI; ilizibilă.

AR, 0,32 g, 11 mm; mortar 1, sud-vest, -0,57 m, sub un ulcior.

1999

Ungaria

13. Dinar, 1551, emis de Ferdinand I în atelierul Kremnitz, HL 935.

AR, 0,34 g, 15x14,5 mm, ↙, descentrată; cas. 2, groapă alveolată, NV, -0,50 m.

14. Dinar, 1551, emis de Ferdinand I în atelierul Kremnitz, HL 935.

AR, 0,28 g, 16 mm, ↗; cas. 2, groapă alveolată, NV, -0,50 m.

15. Mai multe fragmente foarte mici dintr-un dinar de secol XVI (Ferdinand I ?).

AE; S II, groapă.

16. Fragment foarte mic dintr-un fals după un dinar de secol XVI (Ferdinand I ?).

AE, 0,03 g, 9,5x5,5 mm; S I, -0,60 m, atelier ars.

17. Fals după dinar de secol XVI (Ferdinand I?); îndoită, cu rupturi pe margine, uzată.

AE, 0,32 g, 14,5 mm; S I, -0,80 m, 2,35 dinspre N.

18. Fals după un dinar de secol XVI (Ferdinand I ?); puțin îndoită; lipsește un fragment din margine.

AE, 0,18 g, 14,5x12 mm; vest, passim, zona cas. II.

19. Fragment dintr-un flan neimprimat, secol XVI.

AE, 0,10 g, 12x9 mm, S I, atelier pentru prelucrarea bronzului.

Imperiul Otoman

20. Akce, secol XVI, ilizibilă

AR, 0,26 g, 9x8,5 mm; pasim (pe drum).

21. Mangâr, 1687, emis de Soliman al II-lea (1687-1691), NP nr. 471.

AE, 1,18 g, 19x18 mm, şters, uzat; cas. I, -0,97 m.

22. Fragmente dintr-o monedă de argint (akce), secol XVI.

AR, 0,13 g; S II, groapă.

23. Monedă din bronz, cu un strat gros de coroziune.

AE cu vagi urme de argintare, 2,34 g, 23,5x21 mm; passim, arătură.

Abrevieri

BSNR = Buletinul Societății Numismatice Române

CAB = Cercetări Arheologice în Bucureşti

CN = Cercetări Numismatice

L'ÉTABLISSEMENT RURAL MÉDIÉVAL DES XVI-XVII SIECLES DE BRĂNEŞTI-VADU ANEI

Anca Păunescu, Eugen S. Teodor

Rezumat

Cercetările arheologice de salvare începute în vara anului 1991, în zona cuprinsă între pădurea Brăneşti şi cătunul Vadu-Anei, pe malul stâng al pârâului Pasărea, au avut drept obiectiv descărcarea de sarcină istorică a terenului afectat de lucrările de construcţie pe tronsonul Bucureşti- Fundulea al viitoarei autostrăzi Bucureşti-Constanţa.

Extinderea şi metodologia cercetării arheologice au fost limitate de condiţiile impuse de lucrările specifice ale şantierului autostrăzii. Datorită intervenţiilor cu mijloace mecanizate specializate, care au nivelat terenul pentru zona destinată traseului propriu-zis al autostrăzii, a fost distrusă o suprafaţă de circa 6000m².

Descoperirile atestă o lungă perioadă de vieţuire, din epoca neolitică până în secolul XVIII. Până în prezent au fost publicate rezultatele cercetării arheologice referitoare la aşezarea getică şi la aşezarea medieval timpurie.

Aceste complexe au fost suprapuse de o aşezare rurală medievală, atestată documentar în secolul al XVI-lea şi un cimitir contemporan. Pe planul general al zonei cercetate, complexele medievale apar dispuse la distanţe inegale. Datorită condiţiilor impuse de şantierul autostrăzii nu s-a putut stabili dimensiunea întinderii acestui sat medieval, dar dacă ţinem seama de amploarea cimitirului cercetat integral, putem presupune existenţa unui număr mare de gospodării.

Complexele datate pe baza inventarului arheologic descoperit şi a informaţiei documentare atestă existenţa acestei aşezări rurale în cursul secolelor XVI-XVII. Au fost descoperite şi cercetate integral sau parţial 14 locuinţe semiadâncite, o locuinţă de suprafaţă, o locuinţă cu pivniţă, 10 cuptoare de copt, 9 vetre deschise, 31 de gropi pentru provizii sau reziduri menajere şi una pentru uscatul poamelor.

Ca şi în alte aşezări rurale contemporane, tipul de locuinţă semiadâncită este predominant. Nu s-au observat urme ale căptuşirii pereţilor cu bârne sau împletituri de nuiele. În interiorul lor, pe suprafaţa podelei s-au descoperit urme ale instalaţiilor de încălzit şi preparare a hranei (vetre sau cuptoare) şi gropi puţin adâncite pentru stâlpii ce susţineau acoperişul. Aceste locuinţe au fost abandonate în mod paşnic. Locuinţa de suprafaţă a fost distrusă de un incendiu.

În cadrul aşezării, un interes aparte îl prezintă locuinţa cu pivniţă, care se aseamănă cu locuinţele de acest tip descoperite în mediul urban. Şi aceasta a fost distrusă de un incendiu puternic, în urma căruia soba cu cahle s-a prăbuşit pe podeaua pivniţei. Pe baza inventarului ceramic locuinţa a fost utilizată în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

Cuptoarele de copt şi vetrele în aer liber erau amenajate în spaţiul dintre locuinţe şi prezintă aceleaşi caracteristici generale cu cuptoarele descoperite în alte aşezări, rurale sau urbane, contemporane.

Amenajarea gropilor de mari dimensiuni era legată de păstrarea cerealelor sau a altor provizii de hrană. Ele erau diferite în funcţie de dimensiuni sau formă: cilindrică, conică, tronconică sau în formă de clopot. După utilizare ele au fost umplute cu reziduri menajere.

Întregul material arheologic recoltat din cercetarea complexelor mai sus enumerate pune în lumină ocupaţiile principale şi meşteşugurile practicate de locuitorii acestei aşezări.

O atenţie sporită am acordat descrierii formelor ceramicii, cu ajutorul căreia se poate stabili încadrarea cronologică în cursul secolelor XVI-XVII a aşezării rurale de la Vadu-Anei.

Deşi datele obţinute din cercetarea arheologică a acestei aşezări sunt departe de a fi satisfăcătoare datorită limitelor mai sus menţionate, totuşi ele contribuie la cunoaşterea satului medieval, a tipului de locuinţă, a modului de folosire a spaţiului comun, a relaţiei lor cu centrele urbane din apropiere

---

L'établissement médiéval investigué, dans l'intervalle août 1991 – juillet 1993, se trouvait à la limite ouest de la commune Brăneşti, sur la haute terrasse de la rive gauche de la rivière Pasărea et au voisinage du hameau VADU ANEI, qui se trouve à environ 500 m, vers sud, au point nommé par les habitants de l'endroit «Călugărul» (le moine). L'identification, tout comme l'investigation de l'établissement, très riche du point de vue archéologique, dès le néolithique jusqu'au XVIII siècle, ont été déterminées par les ouvrages de construction d'un tronçon de la future autoroute Bucureşti-Constanţa[1].

Dès premières sections tracées près du lieu des ouvrages d'excavation, imposées par la construction de l'autostrade, ont été dévoilées les traces d'une site rurale médiévale et d'un cimetière contemporain à celle-ci, localisée près de la limite de la haute terrasse de la rivière Pasărea.

L'extension et la méthodologie de l'investigation archéologique ont été limitées par les conditions imposées par les spécifiques ouvrages du chantier de l'autostrade. Les interventions aux moyens mécanisés qui ont nivelé le terrain pour la zone destinée au tracée proprement dit de l'autostrade, une surface d'environ 6000 m² a été détruite. C'est pour çà que, du début encore, l'investigation archéologique a pris la décision d'étudier le cimetière médiéval, situé dans une zone qui devait devenir «un fossé d'emprunt» pour la construction de l'autoroute.

Par malheur, l'investigation archéologique, ainsi limitée, n'a pas été capable d'établir la dimension de l'emplacement du village médiéval, mais si on tien compte de l'ampleur du cimetière investigué presque intégralement, on peut supposer l'existence de nombreux foyers qui constituaient une importante site rurale, inconnue jusqu'à présent, à proximité de Bucarest[2].

Sur le plan général de la zone investiguée, les complexes médiévaux se montrent disposés aux distances inégales. (Pl. I) C'est cette réalité qui nous autorise à supposer que le village médiéval s'étendait sur une vaste surface, où les habitations et les constructions annexes, environnées des terrains de profit, n'étaient disposées symétriquement, donnant un aspect caractéristique aux établissements ruraux de la plaine[3].

Les sections tracées présentaient une stratigraphie plus ou moins uniforme. Dans le stratus végétal, dérangé tant par les ouvrages agricoles, que par celles dépendant de l'organisation du chantier de l'autoroute, on a trouvé des fragments en céramique dacique, mélangés de fragments de céramique médiévale. Puis, on trouve une couche en terre grise noirâtre où on a trouvé plusieurs complexes appartenant aux différentes époques historiques. Au dessous, dans la couche en terre jaune sablonneux, ont été identifiés quelques complexes spécifiques à l'époque du bronze final ou à l'époque néolithique. Dans toute la zone investiguée, les complexes médiévaux premiers ou tardifs ont superposé ou perforé le niveau de l'habitat de l'époque Latène.

Les complexes datés conformément à l'inventaire archéologique découvert, et soutenus par les informations documentaires atteste l'existence d'un site rural au cours des XVI-XVII siècles. On a découvert aussi et

[1] Sur l'étendue de la site gétique et celle du Moyen Age premier, découvertes à Vadu Anei, voire G. Trohani, *Obiecte din lut şi piatră, precum şi vase ceramice descoperite în aşezarea getică de la Vadu-Anei, comuna Brăneşti, jud. Ilfov*, C.A., XI, Bucureşti, 1998-2000, partea a II-a, p- 371-405 şi Eugen S. Teodor, *Aşezări din evul mediu timpuriu la Vadu Anei*, C.A., XI, Bucureşti, 1998-2000, partea I, p. 125-170.

[2] Ce village a été identifié par Dana Mihai pour la hoirie Crăsani (ocina Crăsani), attestée le dernier quart du XVI siècle, avec la spécification qu'il existait «de temps immémorial». DIR, B., IV, p. 419.

[3] M. Comşa, *Types d'habitations de caractère rural de la région comprise entre les Carpates Méridionales* et Danube aux XIII-XVII siècles, Dacia, N.S., tome XXI, p. 299-317; Panait I. Panait, *Vatra satelor din jurul Bucureştilor în lumina cercetărilor arheologice (secolele XIV-XVI),* C.A.B., IV, Bucureşti, 1992, p. 75; A. Ştefănescu, *Cercetarea arheologică a satului din Ţara Românească*, SCIVA, tom 31, 1980, I, p. 131-141.

investigué intégralement ou partiellement 14 habitations demi creusées, une habitation de surface, une autre à cave, 8 four en argile, 9 foyers ouverts et 31 fosses à provisions et résidus ménagères et un fossé à sécher des fruits.

LA DESCRIPTION DES COMPLEXES

Les habitations du village étaient rependues sur une grande surface, bien qu'on n'en a pas investigué que 16, à cause des conditions imposées par le contrat du rechercher. On a observé que les habitations n'étaient pas placées certain ordre, à l'exception des trois habitations de sections XXIII et XXIV b.

Analysant les résultats des investigations archéologiques entreprises au cadre des établissements rurales appartenant aux XIV-XVI siècles, situées tant dans le voisinage de la ville de Bucarest, que dans des autres zones du pays, nous constatons que le type généralisé d'habitation était le habitation demi creusé-hutte, composé d'une seule pièce, en quadrilatère, ayant une surface d'environ 12 m², avec ou sans des installations de réchauffage et de préparation de la nourriture[4]. Les parois étaient verticalement creusées ou légèrement obliques.

A. Les habitations.

Les habitations demi creusées, étudiées par nous dans l'établissement rurale de Vadu Anei, présentent les mêmes caractéristiques générales. Il est assez difficile de présenter en détail leur description parce que, forcément, on n'a pas intégralement creusé que trois. Leur surface se place entre 6m² et 17,60m². Toutes habitations présentaient un plan quadrilatère aux coins arrondis, les dimensions des côtés étant variables (2m x 3m; 3m x 2,40m; 4m x 4,40m). L'orientation des côtés était, approximativement, NV-SE.

Au cas des 6 habitations, partiellement étudiées, le contour du remplissage de leur fosse se dessinait à la surface de la section, immédiatement après la mise à l'écart de la couche du humus végétal, à des profondeurs variables entre –0,20m et –0,40m, et le paviment en argile était à la profondeur de 0,50m ou –0,80m. Les fosses des autres habitations avaient leur niveau de départ à la profondeur de –0,60 ou –0,80m par rapport au niveau actuel du marcher. Les parois des fosses ont été creusées droitement ou un peu de biais par rapport à la surface du paviment en argile. Au cas de l'habitation de la section XXXIII et la cassette A, partiellement investiguée, on a constaté qu'un des côtés, long de 2,60m a été creusé de degré en degré jusqu'à la profondeur de 1m, ce que représente le niveau du paviment. Un cas d'exception on le trouve dans l'habitation de la XXIII section et la cassette I (carreaux 65-67), intégralement étudiée. Le côté nord de celle-ci, tracé un peu en arc, a été creusé aux deux marches, ce qu'indique l'intention d'épargner, au moment du binage, l'espace du banc rudimentaire. (Pl. 2).

On n'a pas remarqué des traces de doublure des parois à l'aide des poutres ou des branchages entrelacés.

Dans la plupart des cas, les planchers sont horizontaux, bien foulés et couverts de glaise, rarement un peu inclinés. Sur la surface de ceux-ci on a découvert 1-2 fosses, rondes ou ovales, de différentes dimensions, au fond droit, en auge ou un peu creusé. Leur disposition sur la surface des planchers diffère suivant les circonstances. Par exemple, au cas de l'habitation entièrement investiguée, de la section I. A, et la casette C, le paviment était perforé par deux petites fosses, une ronde (d. = 0,90m) et l'autre ovale (d. = 0,50m x 0,30m), disposées à peu près sur l'axe N-S. L'habitation découverte

[4] M. Constantiniu, P.I. Panait, *Şantierul Băneasa Străuleşti. Cercetările din sectorul Măicăneşti (1964-1966)*, Bucureşti, VI, 1968, p. 43-82; P.I. Panait, M. Turcu, I. Constantinescu, P.I. Cernovodeanu, *Complexul medieval Tânganu. (Cercetări arheologice, numismatice şi istorice)*, CAB II, 1965, p. 239-269; Gh. Cantacuzino, *Unele probleme istorice privind aşezările medievale muntene în lumina cercetărilor de la Cernica*, SCIV, tom XIV, 1963, nr.2, p. 361-394; R. Popovici, *Cercetările arheologice în aşezarea rurală de la Mălăieşti.(Sec. XIV-XVII)*, Arh. Mold. XI, 1987, p. 161-190.

dans la même section et la cassette B, présentait le paviment rompu par une seule fosse ovale (d = 0,40m x 0,60m) en auge. Sur le paviment de l'habitation de la section VII B on a trouvé seulement un petit trou de pieu au coin ouest. Dans l'habitation découverte dans la section XXIII et la cassette I, la surface du paviment, trouvée à la profondeur de – 1,12m a été perforée par deux trous ronds, peu approfondis (environ 0,30m). Le premier au diamètre de 1,80m, se trouvait approximativement dans le centre de la surface du paviment, et la deuxième, au diamètre de 0,80m, était près du coin de S-E. (Pl.2)

Au cas de l'habitation de la section XXIVb les deux trous du paviment pas aménagé étaient disposés en quelque sorte parallèlement au côté S-E de l'habitation. On suppose que ces trous étaient destinés à la fixation des pieux sur lesquels s'appuyait le toit réalisé en jonc ou pailles.(Pl. 3)

Pour la préparation de la nourriture et pour le réchauffage, quelques habitations avaient des foyers ou des fours en argile. Du fait que, comme on l'a souligné au dessus, trois habitation seulement ont été intégral étudiées, on ne peut pas faire une estimation du rapport entre les habitations aux foyers et celles aux fours. C'est dans deux habitations seulement qu'on a surpris au côté Nord la trace des foyers. Dans autres cinq habitations, on a découvert les restes des fours disposés soit vers le coin est, soit vers le coin ouest du paviment. Tous les fours ont été détruits depuis longtemps. Mieux gardé a été le four de l'habitation de la section XXIII et la cassette 1, trouvé devant le banc rudimentaire en terre. Celui-ci avait une forme ovale (d = 1,48m x 1,22m) au foyer bien cuit, comme preuve d'une intense utilisation. Devant l'ouverture du four se trouvait le cendrier rond, un peu alvéolé face au niveau du paviment où on a trouvé une grande quantité de charbon et cendre. (Pl. 2)

Du fait que l'inventaire archéologique découvert dans le remplissage de ces habitations est très pauvre et insignifiant, on suppose qu'elles ont été délibérément abandonnées.

L'habitation de surface, découverte dans la section XIX et la cassette A, a été détruite à la suite d'un incendie. Immédiatement après la mise à l'écart de la couche d'humus végétal, dans la surface de la section on a trouvé une grande quantité de brique en torchis cuite, mélangé de fragments qui provenaient des formes de céramique pas émaillée et émaillée. La masse de brique en torchis cuit a été brisée par les fosses des tombes du cimetière contemporain à l'établissement. Après le démontage de la couche de brique torchis, à la cote de –0,50 m face au niveau actuel de transgression, est apparu le paviment de l'habitation aux dimensions des côtés de 2,20m x 2,60m. A l'extérieur des côtés de N et E on a trouvé les traces de trois trous de pieux (d = 0,25m) un peu approfondis. Les pieux verticaux soutenaient les parois construites de branchages entrelacés et briques en torchis qui se sont écroulé sur le paviment et four à la suite de l'incendie.

Au coin ouest il y avait le four. Celui-ci avait une forme ovale (d = 1m x 0,70m) et il y avaient encore, partiellement, des fragments des parois jusqu'au point de courbure de la voûte. Devant l'ouverture d'accès il y avait un petit cendrier, un peu en auge face à la surface du paviment.

L'habitation de surface à cave, a été découverte dans la section VIIc (carreaux 4-6) et les cassettes A et B. Dans cette zone, la couche de humus végétal était mélangée avec de nombreux petits fragments de céramique et des morceaux de brique en torchis. Après l'éloignement de cette couche, à la profondeur de –0,50m, on a délimité dans la surface de la section le contour d'un trou de forme rectangulaire (5,90m x 4,10m). Les parois de la cave ont été creusées verticalement, jusqu'à la profondeur de –1m. La surface du paviment en terre bien foulée devenait légèrement en auge vers le centre. Sur le côté de S-E on a trouvé l'entrée de la cave (2m x 1m) qui permettait l'accès de l'extérieur. Sur le paviment, parallèlement aux côtés de l'échappée on gardait encore les empreintes des deux larges poutres, en bois, perpendiculaires sur une troisième qui

délimitait la surface rectangulaire de la cave de l'espace de l'entrée. Sur ces poutres taupe on a fixé les pieux verticaux qui soutenaient tant le paviment de l'habitation de surface que la voûte de l'échappée. Près du côté nord de la cave, on a découvert des fragments de briques mélangés avec des restes des plaques en terre cuite des poêles et le socle en argile bien cuite d'un poêle écroulé à la suite de l'incendie qui a détruit l'habitation. (Pl. 4).

A la surface du sol, on suppose que l'habitation a été construite de poutres et brique en torchis, comme le montre la grande quantité de clous longs, à la section carrée, découverts dans l'inventaire archéologique du remplissage de terre du fossé de la cave.

Sur la foi des analogies trouvées pour les fragments de la céramique usuelle et des fragments des plaques en terre cuite, nous soutenons l'encadrement chronologique de cette habitation à cave pour la deuxième moitié du XVI. Comme manière de construction, l'habitation à cave trouve des analogies dans le milieu urbain de cette période[5].

B. Installations à feu nécessaires à la préparation de la nourriture et aux divers métiers.

Les fours en argile ont été construits dans l'espace entre les habitations, aux distances inégales et ils étaient utilisés par les membres de la communauté pour cuire le pain ou la préparation de la nourriture. On a pu observer cette disposition le long de la section XXIV b, où le four a été découvert et pres de, deux habitations de surface. La distance entre ces complexes varie entre 1,50m et 4m. Les fours ont été aménagés au niveau du sol médiéval, ayant le foyer élevé sur un mince socle en terre. Leur forme était ronde au diamètre d'environ 1 m. Les parois en argile avaient la grosseur de 0,05 et s'élevaient droitement jusqu'à l'hauteur de 0,30m, cote de laquelle se voûtaient, formant la voûte. L'ouverture d'alimentation était orientée vers sud ou sud est et, dans un seul cas vers ouest. Il y avait devant tous les fours une fosse d'alimentation, plus en auge, au contour en général ovale et aux dimensions très différentes. Dans toutes les fosses on a trouvé une grande quantité de cendre mêlée au charbon, avec des petits fragments céramiques et beaucoup d'os cassés.

A l'âtre du four découvert dans la section XXXIII et la cassette B on a observé une phase de réfection. Sur l'âtre initial, rond, au diamètre de 1,20m on a fait un nivellement avec une couche en argile, épaisse de 0,10m, le diamètre de l'âtre étant un peu réduit. L'ouverture d'alimentation a été initialement orientée vers ouest, mais après la réfection de l'âtre a été orientée vers sud. L'hauteur des parois du four était de 0,40m et d'après le type de courbure on suppose l'existence d'une cheminée centrale. (Pl. 5).

Les âtres ouverts ont été découverts après l'éloignement de la couche d'humus végétal, groupés, pareillement aux quatre de la section VII a, carreaux 21-24 ou isolés. Ils ont été aménagés directement sur la terre et, selon la couleur et la grosseur de la couche de terre cuite, ils attestent une courte durée d'utilisation. Les âtres ouverts avaient une forme ovale allongée aux différents diamètres (1m x 1,20m; 1,20m x 0,78m), rectangulaire, aux coins allongés (0,38m x 0,80m) ou comme un fer à cheval allongé (0,70m x 0,50m).

C. Les fosses à provisions et résidus ménagers.

Tout comme on a observé dans l'étendue des autres établissements médiévaux, l'utilisation de grandes fosses servait à la conservation des céréales, mais aux d'autres provisions aussi. Après des emplois répétés, elles étaient abandonnées et remplies de résidus ménagers. On a investigué intégralement ou partiellement 31

[5] L. Chiţescu et alii. *Cercetări arheologice de la Piua Petri (Oraşul de Floci),* ***comuna Giurgeni, jud. Ialomiţa****,* CA, IX Bucureşti, 1992, p. 97-98; 101-104, A.Păunescu, E.Renţa, Gh.Matei, *Cercetările arheologice de la Piua Petrii – Oraşul de Floci, jud. Ialomiţa,* CA, X, Bucureşti, 1997, p. 255-256.

fosses. Leur forme était cylindrique, en tronc de cône ou de cloche et assez différente selon les dimensions. Leur diamètre varie entre 0,60m et 3m, et leur profondeur, entre 0,50m et 0,90m. une exception fait la fosse de forme cylindrique, découverte dans la section VII, carreaux 17-18, qui a été vidée jusqu'à la profondeur de 3m, sans établir clairement la ligne du fond, fait que nous détermine à supposer qu'il y aurait été une fontaine.

Le contour du remplissage aux quelques fosses est immédiatement apparu après l'éloignement de la couche d'humus végétal, et d'autres ont été creusés à la base de la couche du habitat médiéval. Sur le remplissage du fosse découvert dans la section XIII, le carreau 5, on a aménagé un four de forme ronde. Les deux trous de la section XXIV b ont été creusés dans le remplissage de l'habitation demi-creusée.

Un aspect particulier est présenté par le fosse découvert à la profondeur de –0,70m, après l'investigation des tombes de l'aire du cimetière. Celui-ci avait une forme cylindrique et descendait jusqu'à la profondeur de –3m. Au fond du fosse on a découvert les squelettes des animaux domestiques, rangés en position anatomique, et autour des os on a observé des traces de brûlure et des fragments de bois carbonisé. Une possible explication serait que dans ces fosses ont été enterrés des animaux morts à la suite d'une épizootie qui aurait pu contaminer les autres animaux de l'établissement. Une autre explication pourrait être rapportée à l'existence des certains pratiques magiques religieuses de la communauté, qui exigeaient des sacrifices, donc, des pratiques connues depuis longtemps et étudiées du point de vue ethnographique. Enfin, on pourrait expliquer que ces trous étaient aménagés comme «caves» aux tablettes en ligne suspendues, soutenues par des pieux, pour conserver la chair.

Pour en finir, nous faisons mention de la coutume du sécher les fruits sur des grilles, coutume du point de vue ethnographique attestée jusqu'à présent. Dans l'établissement de Vadu Anei on a découvert une fosse rectangulaire aux dimensions des côtés de 2m x 0,40m, très peu approfondis. Les parois du trou étaient brûlées à rouge et dans le remplissage du trou on a découvert plusieurs fragments de charbons qui provenaient de poutres brûlés. On trouve des analogies pour ce complexe dans les établissements ruraux médiévaux de Măicăneşti et Măneşti[6].

LES OCUPATIONS ET LES MÉTIERS

Le matériel archéologique récolté de l'étendue des complexes investigués caractérise la manière de vivre des habitants de cet établissement. Les meilleures conditions pédoclimatiques, les quelques outils agricoles découverts, le nombre relativement grand des trous aux mets et l'existence des fours à cuire en plein air entre les habitations nous portent à la conclusion que l'agriculture a été l'une des occupations des habitants de l'établissement rural médiéval de Vadu Anei. Au cours des recherches on a découvert peu d'outils agricoles ou pour ouvrer les produits agricoles.

La faucille en fer, découverte dans la section XXIV, dont la pointe de la lame courbée était brisée de longue date et un pédoncule qui se fixait dans le manche en bois[7]. (Pl. 6/o, p.) Cette pièce semble à celle découverte dans l'établissement de Măicăneşti. Pour aiguiser les faucilles et les faux on employait les couteles en grès, qui avait d'habitude des formes parallélépipédiques, aux arêtes arrondies à cause de l'usure.

La spatule de fer à la lame trapézoïdale et le manche en torsade (L. = 0,10m), était utilisée nettoyage des pétrins où on préparait le levain pour le pain. (Pl.7/o). Une pièce similaire a été aussi découverte dans l'établissement de

[6] Panait I. Panait, op. cit., CAB, IV, 1992, p. 82-83; Panait I. Panait, A. Ştefănescu, *Relațiile oraşului Bucureşti cu satele învecinate în secolele XIV-XVI*, CAB, III, 1981, p. 120.

[7] Les dimensions de la pièce sont : largeur de la lame = 0,018 m.

Măicăneşti et il paraît qu'elle était utilisée dans l'apiculture à la séparation du rayon de miel de la ruche.

En outre, les habitants cultivaient aussi le lin et la chanvre, dont on confectionnait des pièces de vestimentation ou des cordes pour les besoins du foyer. Pour le peignage des filasses de chanvre ou de lin ils utilisaient des tempias en fer. (Pl. 7/p).

Le terrain qui entourait l'établissement et l'eau tout proche offraient des conditions favorables à l' élevage du bétail. D'appréciables quantités d'os d'ovins, porcins, bovins et des fragments d'os des volailles ont été trouvées dans le remplissage des habitations approfondies ou des certains fosses aux rézidus ménagères. Tout cela nous détermine à supposer que, par l'élevage du bétail et des volailles, les habitants de l'établissement s'assuraient l'existence, mais un surcroît de produits aussi qui pouvaient être valorifiés aux foires périodiques.

Les bêtes de trait rassuraient le labourage et les transports. Du menu bétail on obtenait des matériaux utilisés dans la pratique des certains travaux domestiques comme le filage et le tissage ou la peausserie. (Pl. 7/i-n) Les objets archéologiques qui prouvent l'existence de ces métiers sont: quelques fusailloles en argile, des aiguillons, des aiguilles en fer ou des ciseaux en fer. Des boucles aux formes et dimensions diverses étaient utilisées non seulement pour les vêtements, mais pour les courroies de harnachement. (Pl. 7/s-t).

De même, nous inclusons, parmi les métiers domestiques, le façonnement des os des animaux pour le confectionnement des manches aux couteaux ou d'autres objets.

Une importante catégorie d'outils en métal est représentée par les lames des couteaux, assez nombreuses et diverses quant à la forme, les dimensions ou la manière de confectionnement. (Pl. 6/a-l, n) La lame du couteau au pédoncule à ganter était obtenue par le forgeage d'une lame en fer. Sur le pédoncule on garde quelquefois les trous aux rivets en bronze à l'aide desquels on fixait les plaquettes du manche. Certains exemplaires à la lame longue et plus étroite gardent les traces d'un mince fil de bronze qu'on enroulait autour des manches pour les fixer mieux. (Pl. 6/g) Le même type de pièces a été découvert aussi dans les habitations appartenant aux XV-XVI siècles dans l'établissement de Măicăneşti et on suppose qu'elles ont été obtenues à la suite des changements commerciaux avec les centres spécialisés de Valachie[8].

Bien qu'on n'ait pas découvert les traces de quelque atelier d'usinage du minerai de fer, le façonnement des métaux par les artisans de l'endroit est prouvé par la présence des âtres en plein air, de petits fragments de mâchefer ou des objets en fer comme: des lames de couteaux, un hameçon, des crampons pour les chaussures, des briquets, un tas de clous longs pour la construction des demeures à la structure de bois, des clous de fer à cheval, des bras torsionés pour les balances, une pincette ou ces quelques objets d'ornement comme le fragment d'une boucle d'oreille, la plaque d'un anneau sigillaire orné, par incision, d'un oiseau, deux appliques simples en bronze.(Pl. 6/q-z; 7/a-f; α-ι)

Les seules pièces d'armement découvertes dans cet établissement sont les trois pointes de flèches, un boulon d'arbalète, une bouterolle de la gaîne d'un couteau de lutte et une rosette d'éperon. (Pl. 7/u-w). Tout cela est chronologiquement compris entre les XIV-XVI siècles par analogie aux pièces découvertes dans de divers types d'établissements.

LA CÉRAMIQUE DE L'ÉTABLISSEMENT DE VADU ANEI

Bien qu'on n'ait été découvert aucun four à brûler la céramique, l'art du potier, part intégrante de la production artisanale, est prouvé dans cet établissement par le riche inventaire céramique recolté des complexes médiévaux.

[8] P.I. Panait, A. Ştefănescu, op. cit., CAB, III, p. 120 et 127, pl. II

La grande quantité de fragments céramiques provient en général des formes des récipients de terre d'usage courant, non émaillés, mais aussi des formes de vaisseaux émaillés (partiellement re faisables possible d'être reconstitués) pour lesquels on trouve des analogies dans l'inventaire découvert dans d'autres établissements médiévaux des zones proches: Tânganu, Cernica, Bucureşti[9]. A l'aide de ceux-ci, on peut y établir l'encadrement chronologique au cours des XVI-XVII de l'établissement de Vadu Anei.

Les fragments qui appartiennent à la catégorie de la céramique d'usage courant, non émaillée, travaillée à la roue rapide, prédominent du point de vue quantitatif. A l'aide de ceux-ci on peut reconstituer les formes importantes de la catégorie de la céramique d'usage courant.

Nous mentionons d'abord la présence de quelques fragments des bords par intermittence trouvés dans la couche de culture ou dans l'inventaire trouvé dans le remplissage des trous pour les rézidus ménagères. Ces fragments proviennent des ***vaisseaux pot***, travaillés de la pâte fine à beaucoup de sable dans la composition, aux des parois minces, fortement brûlées secondairement. Les vaisseaux de cette forme avaient de courts bords, courbés vers l'extérieur. L'arête du bord, tirée presque verticalement, était décorée d'une légère rainure. Un autre fragment provenant de la zone de l'épaule du vaisseau présente une décoration formée par des piqûres exécutées de la roulette.

Un autre fragment de bord et paroi, semblable du point de vue de la pâte et de l'ignition provient d'un ***haut broc (pot à eau) au bord évasé et lobé*** au côté opposé d'à l'anse. Sur l'arête du bord on a trassé une mince pellicule d'émail vert. (Pl. 11/a) La forme du vaisseau pot ou du broc ansé au bord lobé est retrouvée au niveau d'habitation appartenant aux XIII-XIV siècles de Curtea de Argeş, Cetăţeni, Coconi[10]. Nous avons insisté sur la présentation de ces quelques fragments céramiques, parce qu'ils pourraient faire la preuve d'un niveau d'habitation plus ancien existant à la proximité des complexes investigués au-dessus.

Du point de vue quantitatif, la pluspart des fragments céramiques appartiennent aux ***pots ansés***, forme fréquemment retrouvée dans tous les établissements, ruraux ou urbains, appartenant aux XVI-XVII siècles[11]. La pot ansée, à différentes dimensions, modelée en pâte fine mélangée avec du sable très finement tamisé et avec de la poussière de mica dans de quantités variables, a été travaillée à la roue rapide. A la suite du brûlement, la couleur des vaisseaux était rouge brique. Beaucoup de fragments présentent des traces de brûlement secondaire. Mais pour cette forme de céramique d'usage courant, le bord était droit ou un peu évasé (Pl. 8/g, a-e). Le corps était piriforme aux épaules courbées immédiatement après la ligne du cou, au fond droit et au diamètre à la base presque égal au diamètre du bord (Pl. 11/a). Dans tous les cas, l'anse aplatie, courbée presque en angle droit, est attachée dessous l'arrêt du bord et de la paroi du pot sous la zone de maxime bombement. Les variantes de cette forme de céramique sont déterminées pas seulement des dimensions du vaisseau, mais par la manière de réalisation du décor, aussi. Beaucoup de fragments des bords ont la

---

[9] P.I. Panait, M. Turcu, I. Constantinescu, *Complexul medieval Tânganu. (Cercetări arheologice, numismatice şi istorice)*, CAB II, 1965, p. 257, 263; Gh. Cantacuzino, *Unele probleme istorice privind aşezările medievale muntene în lumina cercetărilor de la Cernica*, SCIV, XIV-2, 1963, p. 371, D.V. Rosetti, P.I. Panait, *Cercetări privind ctitoria brâncovenească Sf. Gheorghe cel Nou din Bucureşti*, BUCUREŞTI, VI, 1968, p. 97-118.

[10] N. Constantinescu, *Curtea de Argeş. (1200-1400) Asupra începuturilor Ţării Româneşti*, Bucureşti, 1984, p. 124-128, fig. P. 124-128, fig. 53/9-12; 55/5-7, 19, 55/3; L. Chiţescu, *Cercetări arheologice la Cetăţeni, judeţul Argeş*, CA, II, 1976, p. 170-178, fig. 10/4, 11/2, 5, 8; N. Constantinescu, *Un sat din Câmpia Română în epoca lui Mircea cel Bătrân*, Bucureşti, 1972, p. 109-110, pl. XIV/1, 4, pl. XVIII/7.

[11] Gh. Cantacuzino, G. Trohani, op. cit., CA, III, 1979, p. 294, fig. 17/1, 5; A. Păunescu, *Ceramica descoperită la Hanul Constantin Vodă*, CAB, V, Bucureşti, 2002, p. 80-81; Gh. Mănucu Adameşteanu, D. Căpăţână, *Ceramica Curţii Domneşti din Bucureşti, secolele XV-XIX*, 2002, pl. VII-XI.

surface décorée soit de deux lignes incisées, parallèlement, soit aux lignes incisées parallèles recouvrant toute leur surface. (Pl. 9/a-d) Dans certains cas, le décor de lignes fines, incisées, parallèles recouvre la surface de la paroi du vaisseau à la zone des épaules. (Pl. 8/a) D'autres fois, toute la surface de la paroi du vaisseau était couverte d'une teinture rouge, très diluée. Quelques fragments présentent sur l'épaule du vaisseau un décor réalisé soit par groupes de 2-4 lignes parallèles, incisées, soit par une ligne en vague incisée, alternée de raies en argile blanche trassées à l'aide de la corne. (Pl. 8/c-d)

On peut remarquer que au cours du XVII siècle, bien que le profil du pot ansé devienne plus svelte, les parois du vaisseau sont plus grosses et le décor trassé aux raies parallèles à la teinture blanche, plus larges ou étroites, alternées de raies verticales trassées soit sur l'épaule du vaisseau, soit sur la surface de la paroi, jusque près de la ligne du fond. Une variante de ce décor consiste dans des rangées verticales de taches d'argile blanche. Enfin, comme un complètement du décor, dans certains cas l'arête du bord a été couverte d'une pellicule d'émail vert ou jaunâtre.

Un lot assez grand de fragments appartient à une forme de céramique d'usage courant, assez connue dans d'autres établissements médiévaux, commençant du XVI siècle: ***la marmite aux plaques en terre cuite***. Ces récipients avaient des formes en tronc de cône, au diamètre du bord plus grand que celui de la base. Ils étaient travaillés d'une pâte fine, avec peu de sable dans le mélange, bien brûlés, couleur jaunâtre-rouge brique, aux parois un peu plus grosses que ceux des marmites ansées. Tous ces objets avaient le bord horizontalement taillé formant un seuil plus ou moins profilé vers l'intérieur du vaisseau. (Pl. 9).

Dès XVI siècle, on trouve fréquamment cette forme de récipient dans l'inventaire archéologique découvert dans les établissements de Valachie et il parait qu'il était utilisé tant que vaisseau d'usage courant que dans la construction des poêles à l'intérieur des habitations.

Au cadre de l'établissement de Vadu Anei, on a récolté les plus nombreux fragments appartenant à cette forme de céramique du remplissage de l'habitation) cave, où a été trouvé aussi le socle en argile et briques d'une poêle écroulée à la suite d'une incendie qui l'a détruite. C'est encore de cette poêle, semble-t-il, que provient le fragment de plaque en terre cuite au bord quadrilatère et le corps en tronc de cône travaillé en argile fine, jaunâtre foncé. Cette forme de plaque a été découverte aussi dans d'autres établisseùents du XVI siècle en Valachie[12]. Quelquefois la surface intérieure de ces plaques était couverte d'émail monochrome.

La forme céramique de ***la cruche à l'haut cou cylindrique ou en tronc de cône***, aux épaules arquées, au corps piriforme est représentée seulement par quelques fragments. A ce vaisseau, l'anse aplatie s'attachait à la partie supérieure, à la moitié de l'hauteur du cou par un manchon d'argile, décoré d'incisions ou alvéoles. Dans la partie inférieure on l'attachait à la paroi du vaisseau au dessous la zone de maxime courbure de la paroi du vaisseau. Le décor aux raies horizontales, parallèles, tracées sur le cou et les épaules du vaisseau, était réalisé en terre glaise blanche. Autour du bord et sur l'arête du bord on traçait une pellicule d'émail vert ou marron.

La forme céramique de la ***soupière*** est elle aussi vaguement représentée, seulement de quelques fragments de bords et d'un vaisseau presque entier découvert auprès du four de la XXXIII B section. Ce vaisseau a été travaillé d'une fine pâte, bien brûlée, de couleur rouge brique foncé. Le bord était arqué vers l'intérieur, à l'arête coupée en biais, aux parois obliques vers la ligne du fond. D'autres fragments ont l'arête très

[12] Gh. Cantacuzino, G. Trohani, *Săpăturile arheologice de la Cătălui-Căscioarele*, CA III, 1979, p. 221-221, fig. 13; L. Chițescu et alii, op. cit., CA, IV, Bucureşti 1981, p. 136, fig. 10/2; A. Păunescu, op. cit., CAB, V, 2002, p. 82-83.

courte au bord arrondi et à l'épaule largement arquée.

Les assiettes étaient travaillées en argile fine, un peu sableuse où on observe des traces de poussière finement pilée. Quant à la forme, elles présentaient l'arête du bord taillée en biais ou crénelée, les parois droits, très évasées et le fond aplati, profilé en extérieur. Avant la décoration, leur surface intérieure a été initialement couverte d'une couche d'argile blanche sur laquelle on a appliqué une pellicule d'émail en diverses nuances de vert ou de jaune. Au XVI siècle les potiers ont dessiné sur ce fond avec d'autres couleurs différents décors géométriques ou végétaux. Au siècle suivant, les potiers change la technique de la décoration. Sur la couche d'engobe ils ont tracé des fascicules de lignes horizontales, concentriques avec de la teinture verte ou rouge foncé. (Pl. 10/m).

Les jattes, travaillées d'une pâte semblable à celle des soupières. Cette forme de vaisseau ouvert a le bord évasé, presque horizontal face à l'arête verticalement taillée. Le profil des parois obliques présente une très légère courbure sur la surface extérieure. Le fond droit ou légèrement en auge s'appuie sur un pied annulaire. La surface intérieure des jattes est décorée par des motifs variés, réalisés par des lignes incisées sur lesquelles on a appliqué une pellicule d'émail vert ou café. (Pl. 10/j-n).

Les ***bols*** semblent une forme de la céramique émaillée bien plus utilisée par rapport aux jattes ou assiettes, comme le grand nombre de fragments découverts l'indique. Ils étaient travaillés d'une pâte semblable à celle des formes décrites au dessus. D'après la forme du profil de la paroi on peut observer deux variantes. La première présente les parois obliques, au bord de l'arête taillé horizontalement et au fond aplati. Sur la surface intérieure, le décor est réalisé d'une pellicule en émail vert clair, on a aspergé des taches d'émail aux nuances foncées. La deuxième variante présente le profil de la paroi arquée. La surface intérieure est couverte de larges raies en émail verticalement disposées. (Pl. 11/l).

Au cadre de cette variante nous mentionnons la moitié de bol aux doubles anses horizontales alternées de lignes en vague, tracées avec de l'émail café foncé. Vers le centre du vaisseau on a tracé, employant la même couleur d'émail, des oves remplies de lignes tracées en émail vert.

Les tasses. Cette forme est attestée par la présence d'un exemplaire reconstructible. Le vaisseau[13] a le bord court, très peu évasé, à l'arête arrondie, aux parois légèrement arquées et au fond aplati, profilé. Sur la surface intérieure on a appliqué une pellicule d'émail de couleur verte, et la surface extérieure que l'arête elles aussi ont été couvertes d'engobe blanc.

La céramique ornementale est représentée surtout par les fragments des disques ornementaux émaillés et des plaques décoratives qu'on a trouvées dans le remplissage de l'habitation à cave.

Les disques ornementaux aux ceintures concentriques, d'habitude couverts d'émail de couleur café sont semblables aux ceux découverts à Tânganu, Măicăneşti, Târguşor ou Oraşul de Floci[14], et on les date de la deuxième moitié du XV siècle jusqu'à la moitié du siècle suivant. (Pl. 10/a-h).

Nous avons insisté sur la description des formes de la céramique découvertes dans l'établissement rural de Vadu Anei, puisqu'elles ne sont différentes par rapport aux celles découvertes au milieu urbain de la Valachie. Nous pourrions affirmer que les techniques de traitement du décor sont plus malhabiles et plus limitées comme diversité des motifs décoratifs. Sur la foi de l'étude comparée du matériel céramique découvert on a pu établir les limites chronologiques de l'existence de cet établissement, sans pouvoir préciser les raisons qui ont déterminé l'abandon du habitat dans la zone où on a entrepris les recherches archéologiques de sauvetage.

---

[13] L'hauteur du vaisseau est de 80mm.

[14] Panait I. Panait, op. cit., CAB, III, 1965, p. 285, fig.119, idem, op. cit., BUCUREȘTI, VI, 1968, p. 88. N. Constantinescu, *Şantierul arheologic Târguşor*, Materiale..., VI, 1959, p. 742, L. Chiţescu et alii, op. cit., CA, III, Bucureşti, 1979, p. 221-223, fig. 13.

CONCLUSIONS

On a pu préciser la limite chronologique inférieure de l'établissement rural de Vadu Anei sur la foi de l'étude comparée du matériel archéologique récolté. C'est ainsi que nous avons pu établir que ce village commence son existence dans la première moitié du XVI siècle, bien qu'il soit attesté dans des documents à peine en 1579, comme la hoirie Crăsani de Stan logofătul[15].

Ce qu'il faut souligné est que l'étendue de l'établissement, tant qu'on a pu investiguer dans les limites du chantier de sauvetage, superpose partiellement des complexes appartenant aux niveaux d'habitat de la première période médiévale.

Quoiqu'on n'ait pas investigué intégralement ou partiellement que 16 habitations, 8 fours à cuire, 9 âtres en plein air, nous supposons que le nombre des habitations était bien plus grand. A l'appui de cette affirmation nous tenons compte aussi des observations enregistrées pendant l'investigation du cimetière appartenant à ce village.

Le type d'habitation approfondie, à une seule pièce, de forme quadrilatère, la manière de leur construction, les types d'installations de réchauffage et préparation de la nourriture sont communs à tous les établissements ruraux contemporains à celle de Vadu Anei.

Des études de synthèse sur les habitations au caractère rural montrent que à la moitié du XV siècle les habitations font leur apparition, d'abord celles de surface, construite en bois et brique en torchis, puis, les habitations de surface à la cage[16]. Comme une particularité pour l'habitation de ce type, découverte dans l'habitation de Vadu Anei, c'est la constatation que le plan suggéré par les traces de larges poutres enfoncées dans le paviment de la cage annonce le plan des maisons paysannes de plus tard, composé d'une grande pièce au dessus de la cage et un véranda au dessus de l'échappée[17].

L'habitation de surface à la cage et poêle aux plaques émaillées doit avoir été la résidence du boyard qui était le maître de cette hoirie. Sur la foi du matériel archéologique récolté, il semblerait que l'existence de cette habitation a été de courte durée, parce qu'elle a été détruite par un incendie.

De même, les fours à cuire et les âtres ouverts trouvés dans l'espace entre les habitations s'encadrent du point de vue de la manière de réalisation et des dimensions dans la série des découvertes qui attestent la large propagation de ces installations dans l'étendue des villages des XVI-XVII siècles. Pas dépourvue d'importance semble la découverte d'un aménagement pour une installation de séchage des fruits, assez rarement identifié dans des horizons archéologiques[18].

Quant à l'inventaire archéologique découvert dans les complexes investigués et présentés, le matériel le plus nombreux est représenté par les fragments céramiques provenant des formes communes retrouvées dans tous les établissements de Valachie et qui, du point de vue de la technique, des formes et du décor appartiennent aux XVI-XVII siècles. On n'a trouvé aucun four à brûler la céramique qui puisse certifier l'existence des artisans potiers locaux. Les outils et les pièces d'armement récoltés sont assez peu nombreux et présentent des analogies aux ceux découverts dans d'autres établissements ou fortifications. Pas dépourvus d'importance sont les exemplaires des couteaux réalisés dans des centres spécialisés et qui reflètent un aspect des relations commerciales entre village et ville.

L'analyse de divers aspects du quotidien, surpris par l'investigation archéologique de l'établissement rural

[15] DRH, B, VIII, no 248, p : 393-394.

[16] M. Comşa, op. cit., 1997, p. 30; P.I. Panait, op. cit., CAB, IV, 1992, p. 80.

[17] Paul Stahl, *Planurile caselor româneşti ţărăneşti*, Studii şi Comunicări, no 9, le Musée Brukenthal, Sibiu, 1958, p. 42.

[18] Voire la note no 5.

médiéval roumain contribue à une meilleure connaissance du village médiéval. De ces dates récoltées, relatives à la surface de l'âtre du village, du nombre des habitations investiguées (quoique détruites dans une très grande mesure par les ouvrages du chantier destiné à la construction de l'autostrade) et de l'estimation du nombres des habitants d'après les dimensions du cimetière investigué, on peut obtenir d'importantes conclusions quant à l'évolution démographique et au niveau du vivre des habitants de cet établissement.

Toutes ces preuves, corroboré aux résultats obtenus de l'investigation portée sur d'autres établissements ruraux contemporains aux environs de Bucarest peuvent apporter une importante contribution en vue de la réalisation d'une future histoire de l'évolution de la société médiévale de la Valachie pendant les XVI-XVII siècles.

Dans le dernier quart du XVII siècle, les documents mentionnent que la possession de cette hoirie est divisée, à la suite des donations, entre le Monastère Radu Vodă et Mitropolie[19]. Il y a tout lieu de croire que le dépeuplement et l'abandon de l'âtre de l'établissement investigué par nous ont été déterminés par les conflits entre les habitants et les nouveaux maîtres.

[19] Arhivele Naționale, M-rea Cernica, dos. Nr. III/21, M-rea Radu Vodă, dos. Nr. VI/7.

PLANCHE 1. Plan général des recherches du Vadu Anei.
Dans le cartouche c’est la zone de la nécropolei

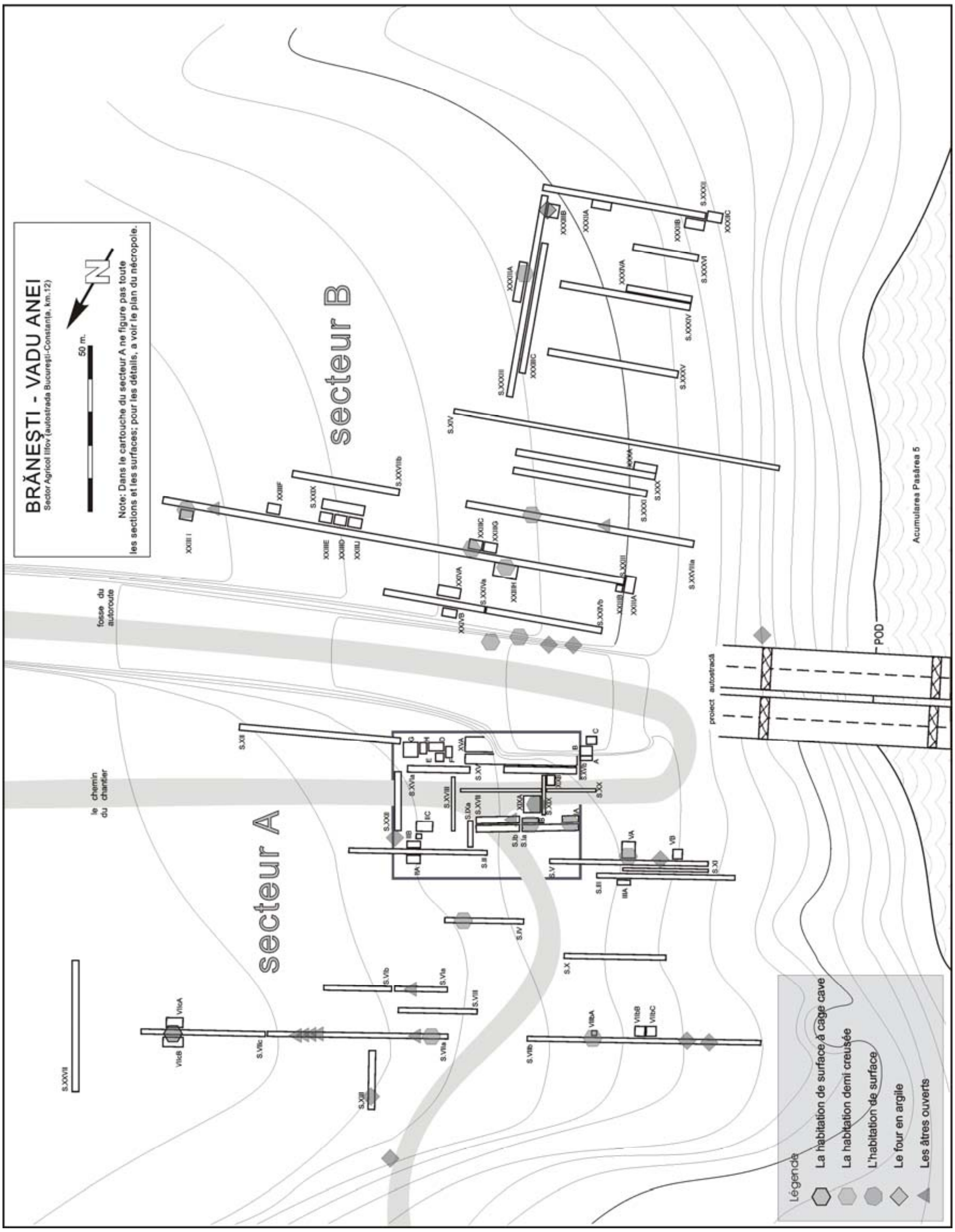

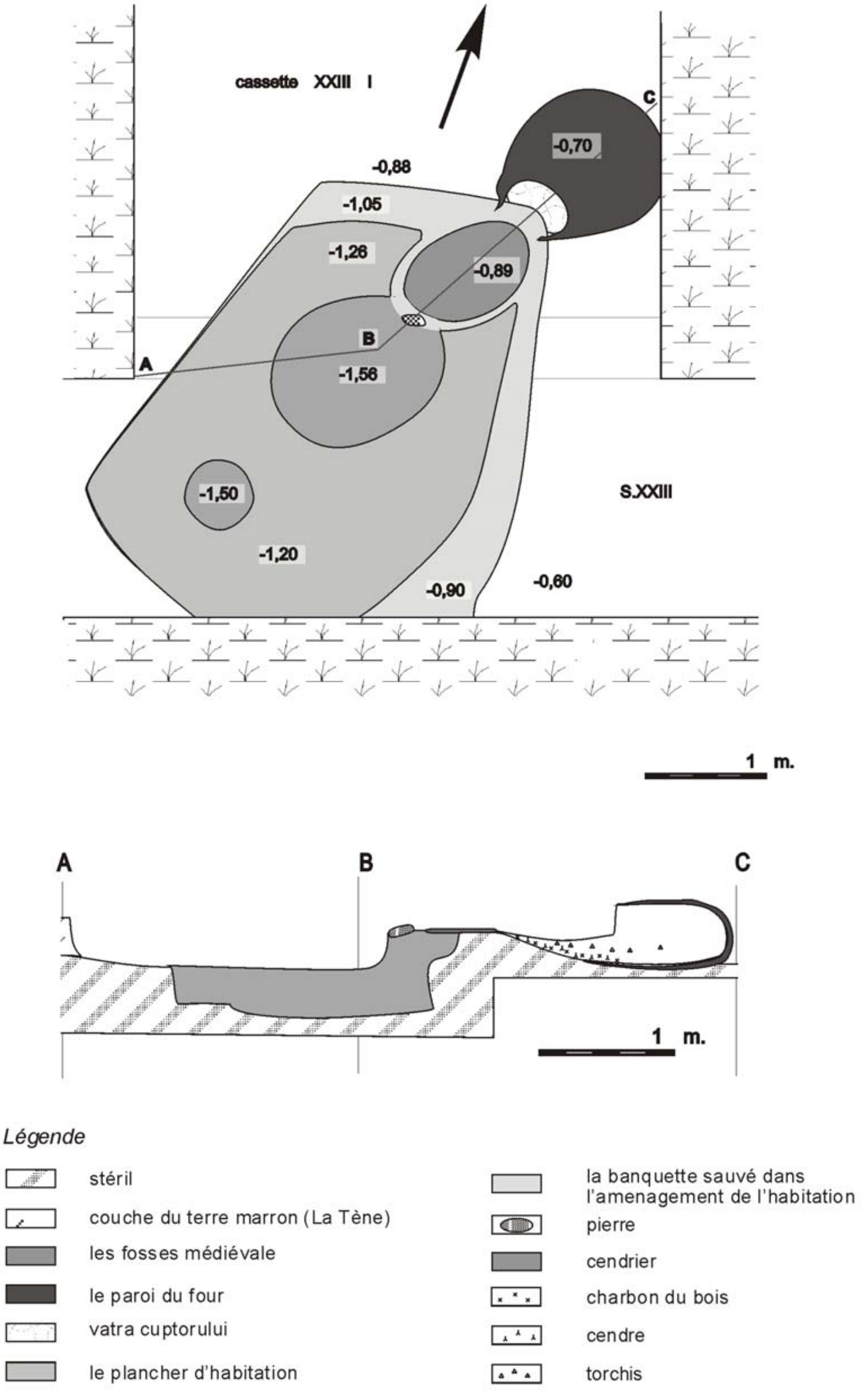

PLANCHE 2 L'habitation deni creusé, S.XXIII (careaux 65-67) et la cassette XXIII I.

Plan et profil.

La section S.XXIV b
(vue du ouest sud ouest)

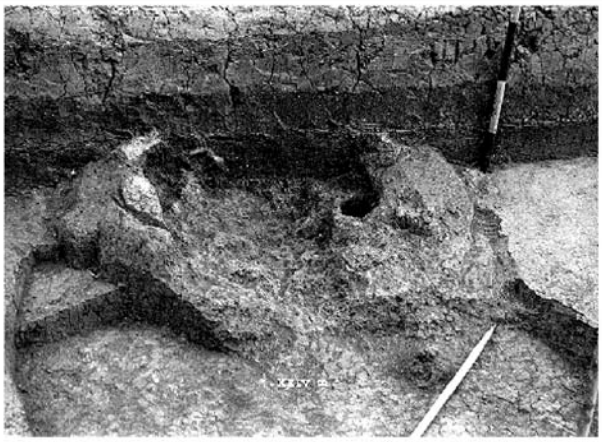

Le four en argile 5, sur S.XXIV b.

Le four en argile 6, sur S.XXIV b

L’habitation XIV, sur S.XXIV b.

PLANCHE 3

La section S.XXIV b (en secteur B),
avec son principales complexes médiévales.

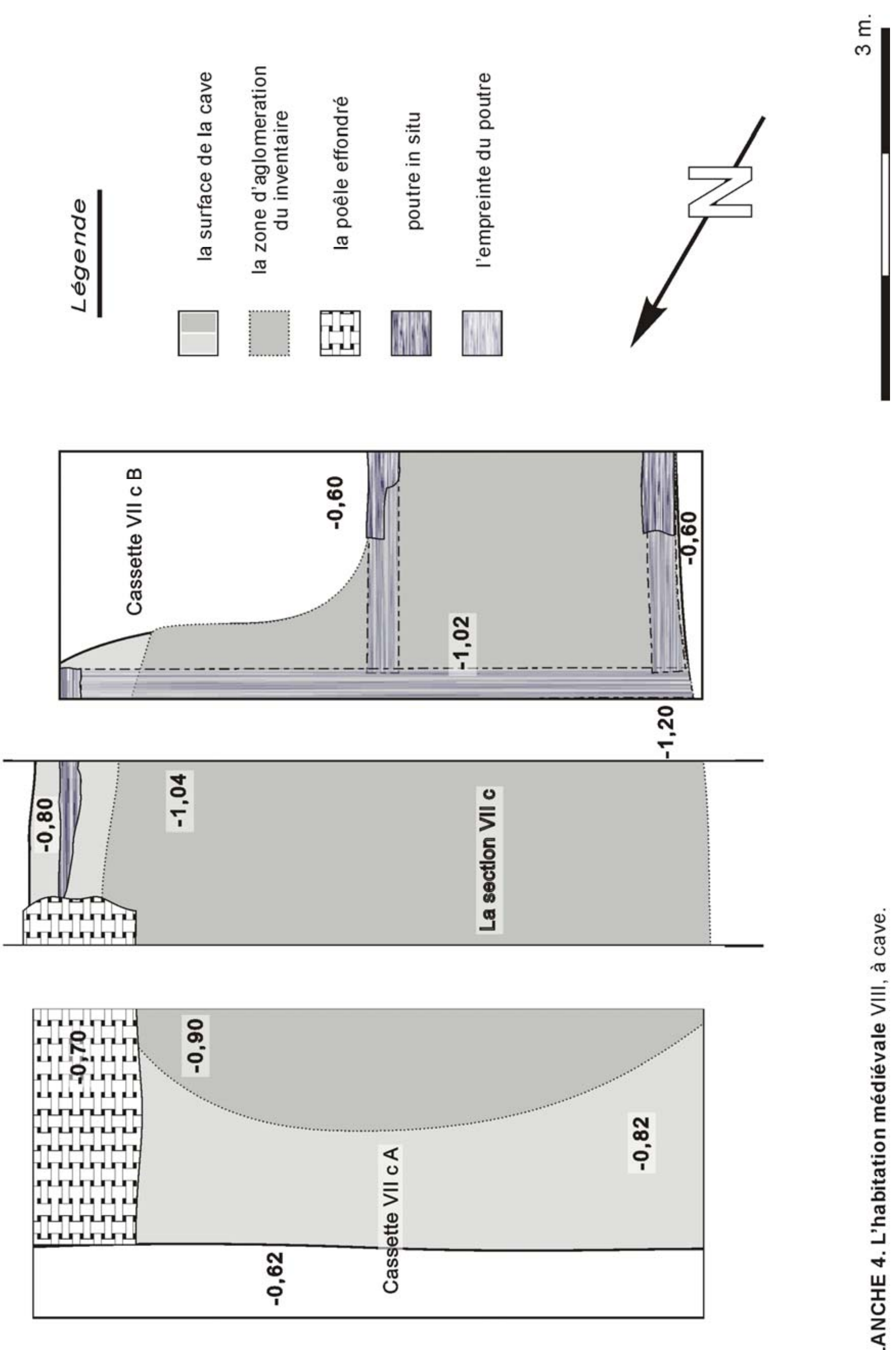

PLANCHE 4. L'habitation médiévale VIII, à cave.

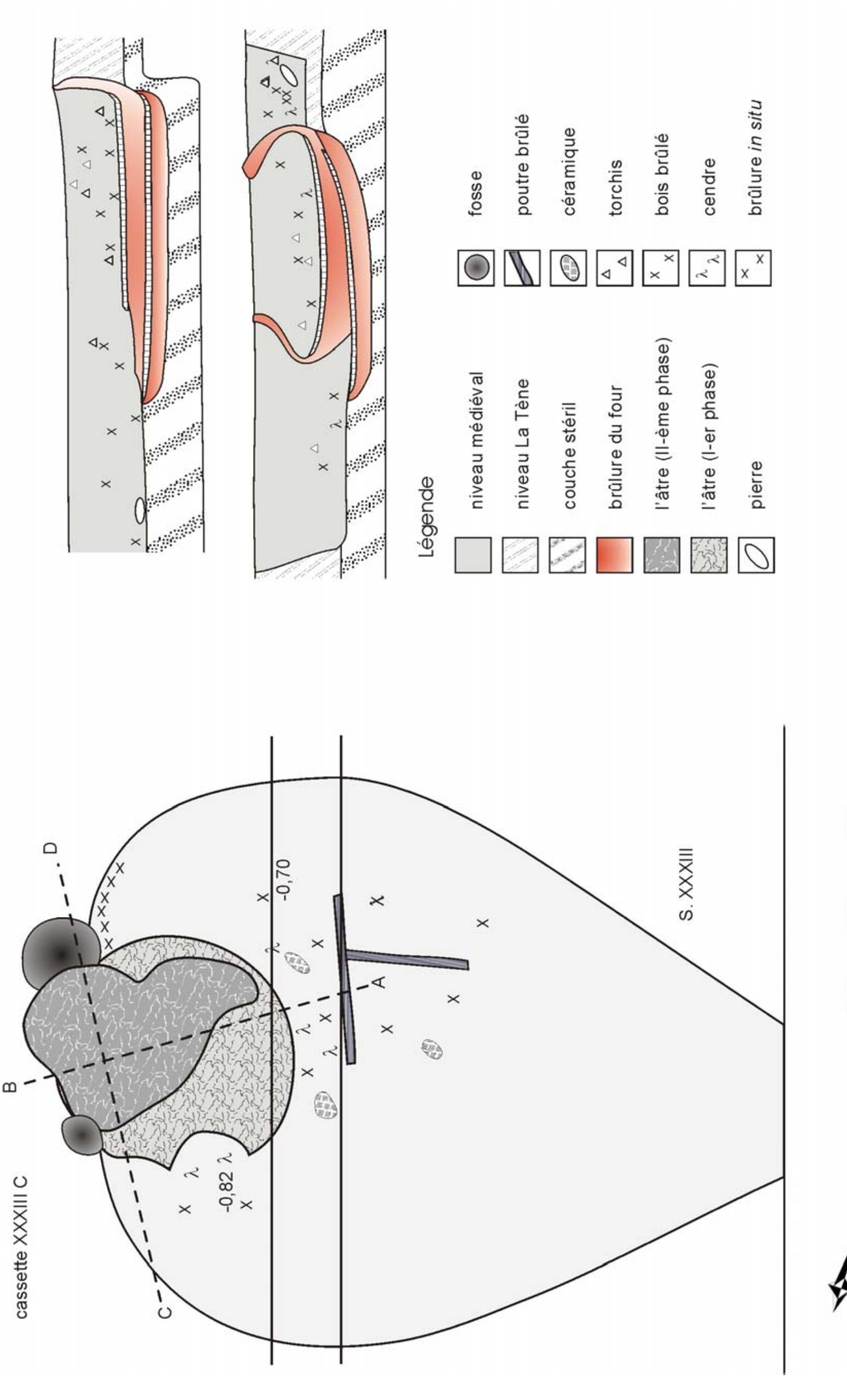

PLANCHE 5

Le four médiéval avec la fosse d'acces, avec deux phase de la construction, découverte en S.XXXIII et la cassette.XXXIII C.

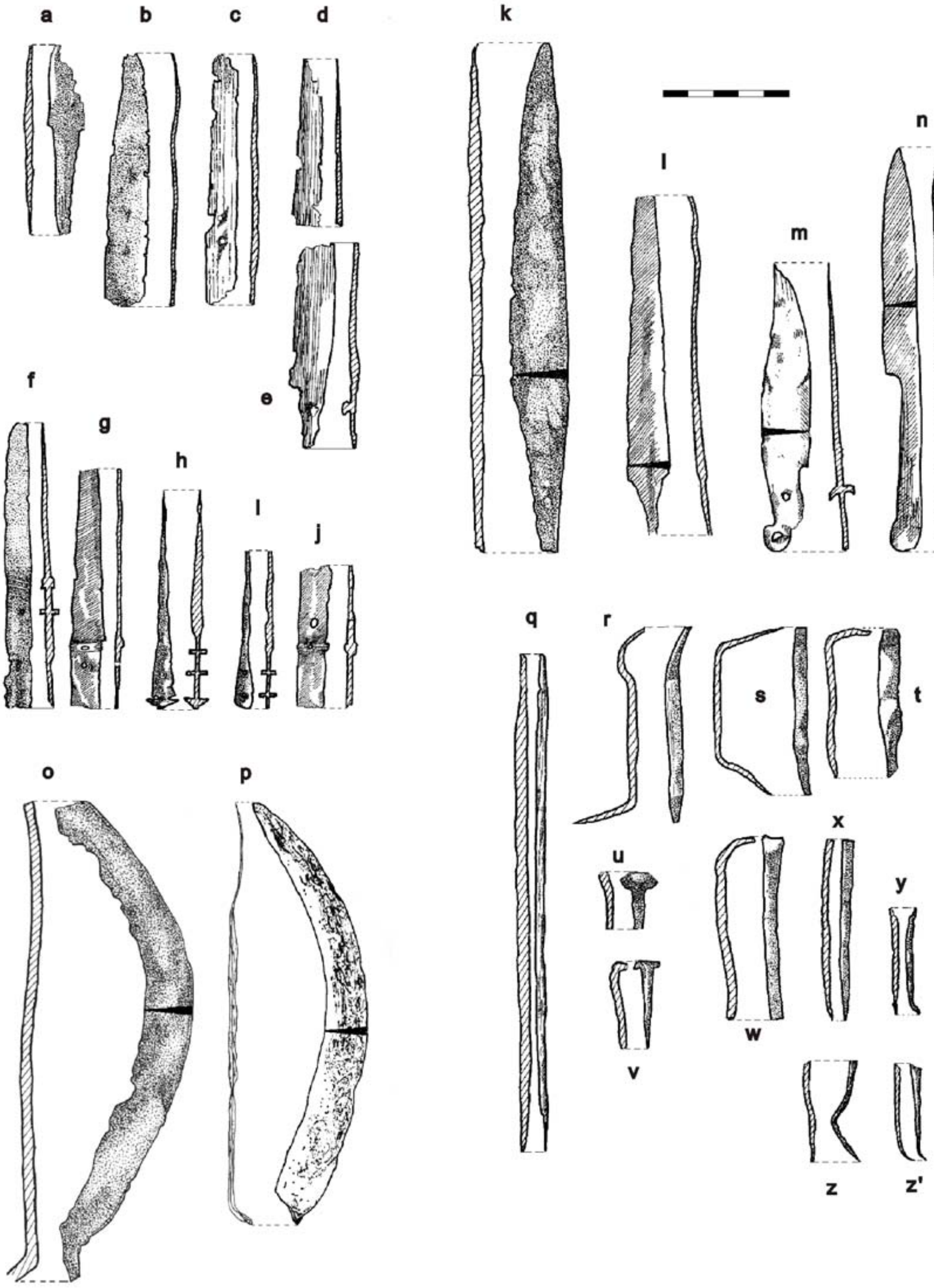

PLANCHE 6

L'outiles médiévales du fer découvertes à Vadu Anei:

fragments des couteaux (a - l, n), rasoir (m), faucilles (o, p)
crochet (q - t, w - y), clou avec tête (u, v), clous (z, z').

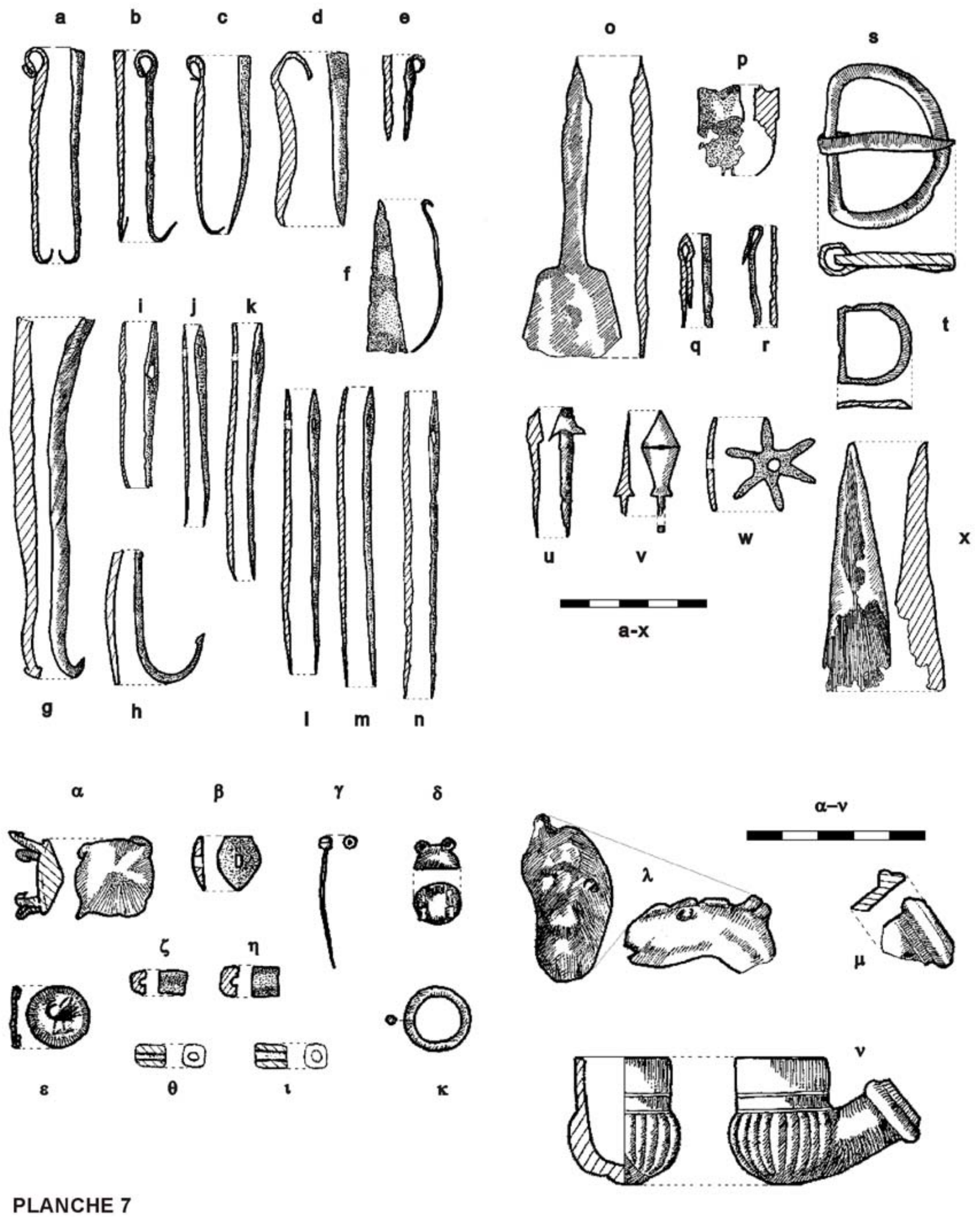

PLANCHE 7

L'outiles et objets de parure - d'établissement médiévale du Vadu Anei:

les bras de la balance (a - f), hameçon (g, h), aiguille (i - n) dècouvertes dans l'inventaire de l'habitation du XVI-XVII-ème siècle;

la spatule du fer à la lame trapézoidale et le manche en torsade (o), tempia en fer (p), pincettes (q, r), boucle de ceinture (s, t), points de flèche (u, v), rosette d'éperon (w), bouterolle (x) - XV-XVII-ème siècles;

appliques (a, b), aiguille (g), fragment du boucle d'oreille (d), monture pour anneau (e), bague (k), perles en verre (z, h, q, i) - XVI-XVIII-ème siècles.

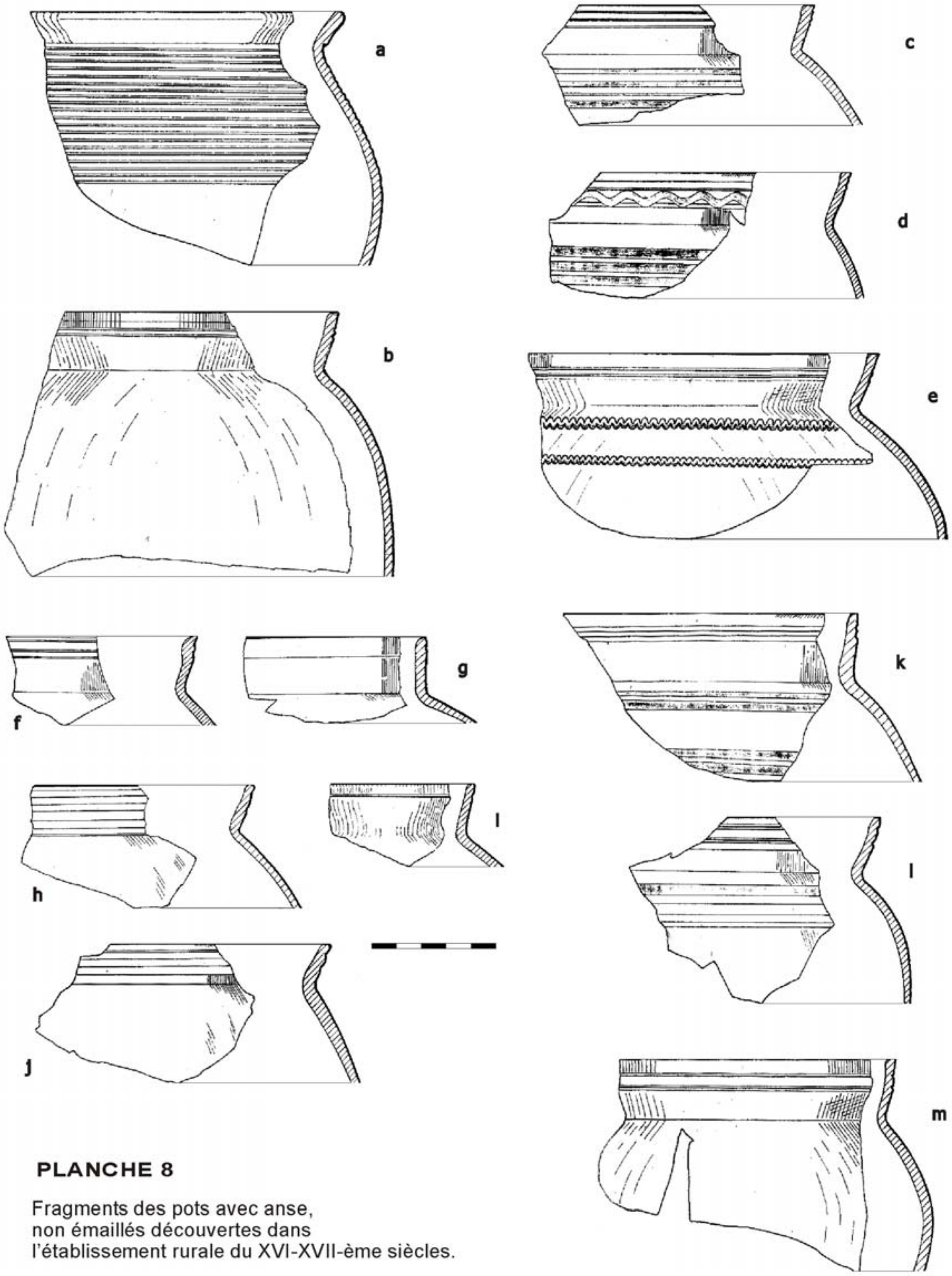

PLANCHE 8

Fragments des pots avec anse,
non émaillés découvertes dans
l'établissement rurale du XVI-XVII-ème siècles.

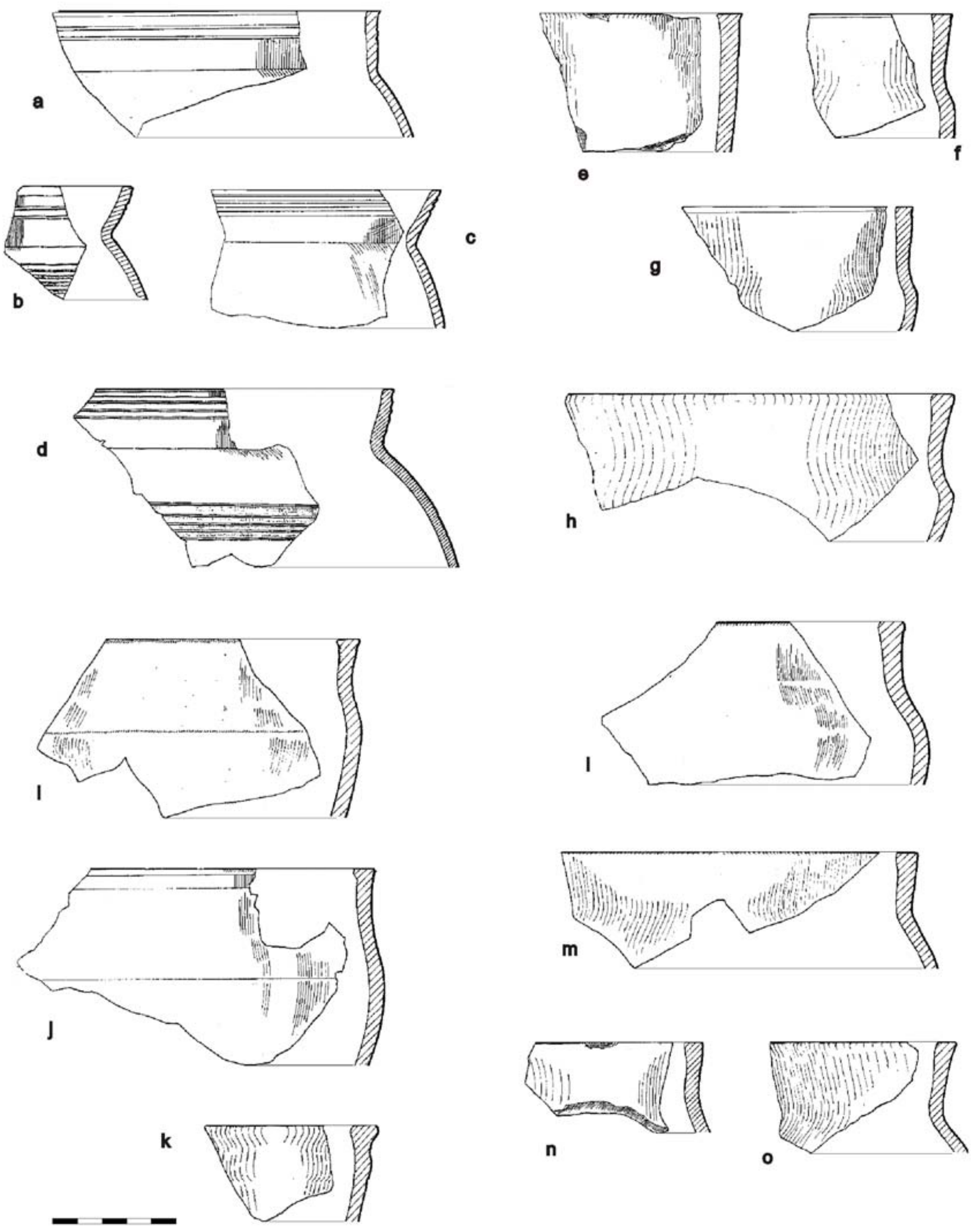

PLANCHE 9

Fragments des pots avec anse, non émaillés (a - d) et la marmite, non émaillés (e - o), découvertes dans l'inventaire de l'habitation du XVI-XVII-ème siècle.

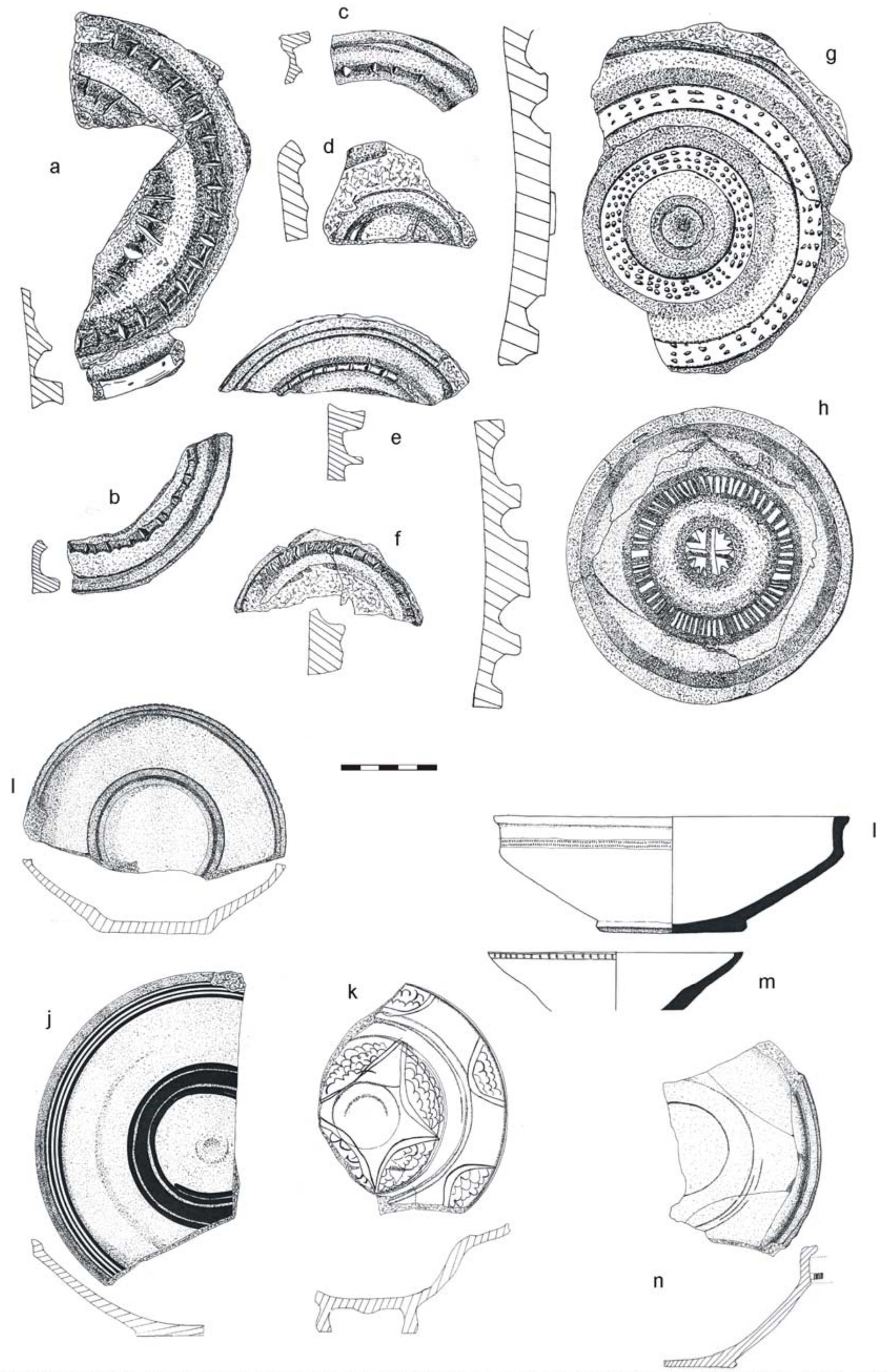

PLANCHE 10. Poterie découverte dans l'établissement médiévale du XVI-XVII-ème siècle)
Disques ornamentaux fragmentaires découvertes dans l'habitation à cave (a-h).
Écuelle émaillé (i-k) et soupière émaillé (l-n)

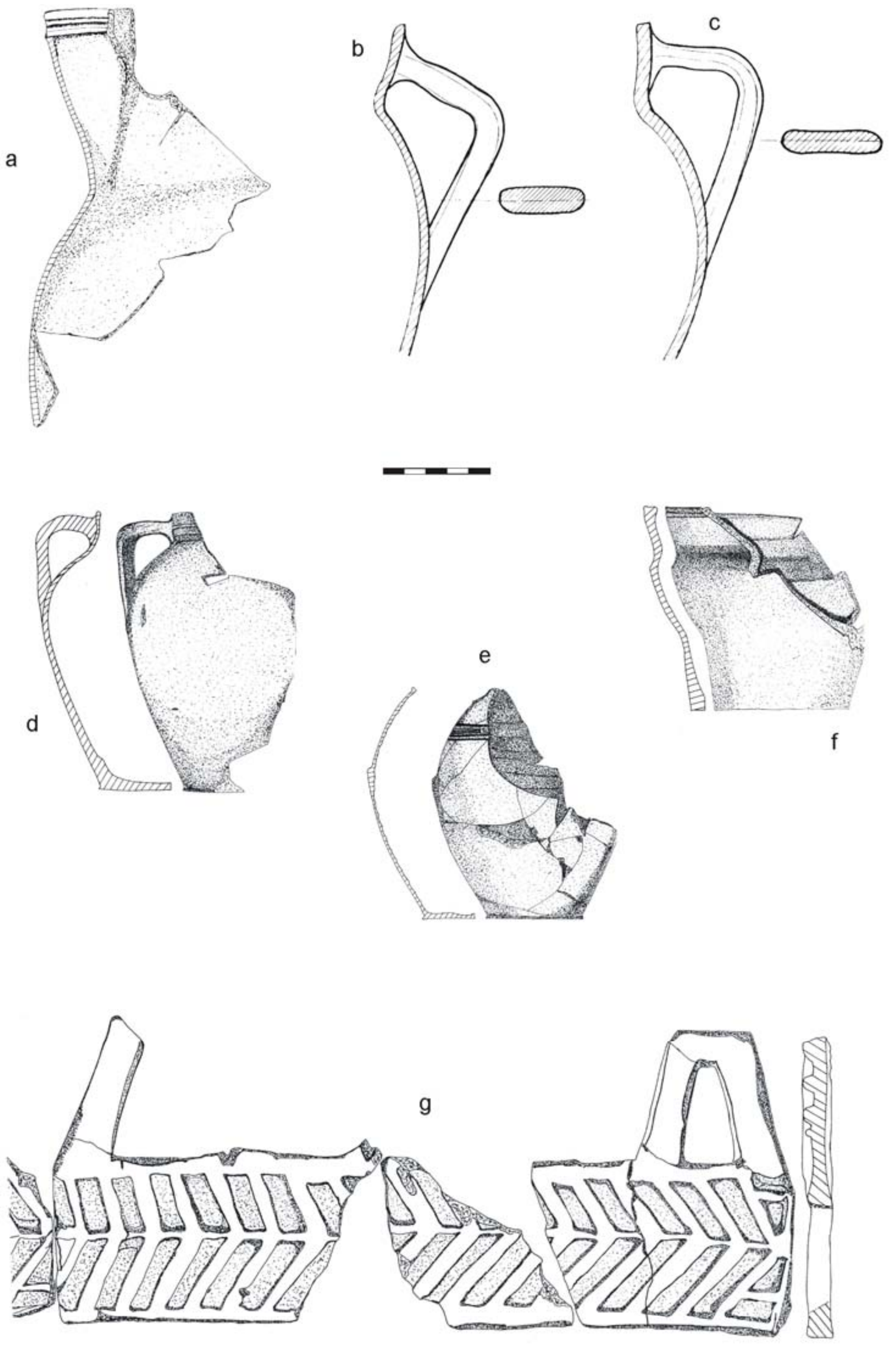

PLANCHE 11. Poterie découverte dans l’établissement médiévale du XVI-XVII-ème siècle)

Pots avec anse (a-d); jarre (e); la marmite (f);
Fragment de plaque de couronement émaillé du poêle découverte dans
l’habitation avec une cave

NOTE PRIVIND IMPACTUL MARXISMULUI ÎN TEORIA ŞI PRACTICA ARHEOLOGIEI PREISTORICE DIN ROMÂNIA

Mircea Anghelinu

"Indeed, my two main further impressions of European archaeology concern the overall acceptance of the centrality of historical inquiry and the widespread incorporation of Marxist theory. In these two ways again European archaeological theory differs from its North american counterpart. (Ian Hodder, 1991)

Abstract

The study attempts to analyse the influence of Marxism on Romanian prehistoric archaeological research, from the point of view of both theoretical and practical archaeology. While the negative influence exerted by the communist regime and dialectical materialism on archaeological research cannot be denied, it is nonetheless true that this influence has never been subjected to critical evaluation. Thus, Marxism, mistaken for the political products of contemporary politics, was naively demonised, and the communist regime oppression was understood strictly as ideological constraint that deflected archaeology from its legitimate scientific purposes. In the author's opinion, not only is Marxist theory not the only one responsible for the current theoretical standing of Romanian prehistoric archaeology, but its impact was rather an indirect one.

To begin with, Marxist theory should be mistaken neither for the simplified version imposed by the official regime, dia-matul, nor for the communist regime itself, which, through its claim of ideological control, imposed this truncated version on archaeology. The most relevant argument in this respect is the constant popularity of Marxist interpretation in Western archaeology, often more interested in Marxism than Eastern research traditions proved to be. In fact, the difference between Western and Eastern archaeology resides in the inspiration sources, as well as in the adherence to these sources. While in Western countries Marxist interpretations are based either on Marx's writings or on those belonging to empathic Marxist directions, therefore having a Gnostic nature, and employing Marxist theory variably on an operational basis, Eastern European archaeology was often coerced into orthodoxy, that is into the faithful application of Engels's postulates as universal and incontrovertible "covering laws". This was also the case of Romanian prehistoric archaeology. Endeavouring to demonstrate this state of facts, the article puts forward the study of a representative bibliographic sample covering the period between 1945 and 1989.

Methodologically, the study is based on the premise that the influence exerted by a theory such as Marxism is to be sought in a conjunction between theoretical premise and practical application. It cannot be reduced to an incoherent import of Marxist terms into a general materialism or to concluding archaeological monographic studies with statements loyal to the official theory, yet entirely alien to the contents of the mentioned works.

The author regards the research tradition onto which the new theory was grafted as a highly important issue. Romanian prehistoric archaeology emerged during the interwar period, as a descendant of positivism in historiography, of the German prehistoric archaeology school and of national ideology. It had fully embraced the cultural-historical theory – according to which prehistoric cultures are homogenous and integrated -, as well as its basic methods, namely typology and stratigraphy. Cultural variability, reduced strictly to the presence or ratio of characteristic artefacts, was explained either by a

"cultural drift", or, more frequently, by migration, diffusion and acculturation. The scientific mission of prehistoric archaeology was to expound regional cultural taxonomy, in order to expand national history further into the past. The distribution, in space and time, of diagnostic artefacts represented the means of reaching these scientific purposes, naturalist rather than humanist in spirit and practice. Quite different from these objectives were the targets of the Marxist approach: strictly indigenist, coherently materialistic and interested in the internal organisation of the communities subjected to research, it sought a confirmation for the theory regarding the succession of social-economic structures. To reach these targets, the new regime would initiate ample archaeological investigations including sites of all historic and prehistoric periods.

However, the enormous amount of accumulated material perpetuated the "systematising" mission of prehistoric archaeology, especially that during the first decades of communist rule the archaeology specialists' group generally remained the same as that of the interwar period. Finding Marxist theory far too general, and yet not being able to avoid it, and, on the other hand, being loyal to traditional empiricism, archaeologists would do no more than put forward materialist conclusions. In fact, the texts reveal a quite different reality: an interest for vertical stratigraphy, for identifying the "ethnic" traits of prehistoric groups and, implicitly, for explanations oriented towards migration and diffusion. Even the "exhaustively" investigated neo-eneolithic sites were in fact samples chosen to address cultural-historical inquisitiveness. This orientation would become even more obvious after 1970, when official ideology adopted a relatively more relaxed position towards Marxism. However, given that changes in the official policy continued to occur, prehistory scholars chose the safe path of descriptivism and idiography.

Isolated, Romanian archaeology remained an outsider to theoretical disturbance promoted by New Archaeology, and, unavoidably, unaware of the post-processual response. There was however no lack of purely methodological innovations such as multi-disciplinary research and archaeometry. In any case, they imply no theoretical renewal, and do not represent the result of Marxist influence: the progress of archaeozoology is an outcome of the palaeoeconomy theory, a popular approach in European archaeology during the '70s, while archaeometry is no more than a mere imitation – incomplete and superficial – of D. Clarke's ideas, and the use of computer processing methods for ceramic typology. Both attempts gained little popularity in professional circles. This limited integration can be explained, just as the general lack of success of the Marxist approach, by the organisation of the professional community.

Following the pattern already established during the interwar period, the prehistory specialists' group permanently observed a hierarchy based on practical competence and empirical expertise. In this respect, the Bucharest Archaeology Institute constantly represented the central board to validate competence and control research. The symbolic capital accumulated by the specialists' elite as early as the interwar period was permanently based on an advantage impossible to compensate for the newer generations, easily controlled by means of graduate studies and funding. Thus, the structure of the professional community led to a rigid theoretic conservatism, equally hostile to Marxism and to theoretical innovations of a different nature. In conclusion, its generality and compulsory character blocked the Marxist approach to Romanian prehistoric research, while the traditional competence hierarchy excluded the possibility of theoretical innovation.

Although Marxist terminology is to this day encountered in Romanian prehistoric research, this fact is only accounted for by the lack of alternative concepts. Still loyal to the model that created it, Romanian prehistoric archaeology remains a strictly empirical, conservatory and elitist discipline, a status which cannot be explained as a result of the pressure exerted by Marxism, as the Marxist approach itself is, to a considerable extent, a victim of tradition.

Influența gândirii marxiste în arheologia europeană constituie, de câteva decenii, un subiect important al dezbaterilor teoretice din arheologia occidentală, corespunzător reflectat în bogata bibliogafie închinată temei[1]. Situația este foarte diferită în țările fostului bloc comunist, fapt bazat,

[1] În acest sens, nici o sinteză preocupată de fundamentele teoretice ale arheologiei şi de plasarea acestora în perspectivă istorică nu face abstracție de impactul variabil al marxismului. Câteva exemple,

desigur, pe experienţele istorice recente foarte diferite ale acelor areale europene.

Impactul pe care ideologia marxistă opresivă l-a manifestat timp de câteva decenii a impietat, inevitabil, şi asupra dezvoltării "fireşti" a arheologiei preistorice din România. Parţial justă, această idee trebuie însă suficient de atent şi responsabil evaluată. Că această dezvoltare firească ar fi presupus tocmai adoptarea, fie ea şi parţială, a unei perspective marxiste, este în afara oricărei îndoieli, dacă ţinem seama de popularitatea marxismului în arheologia europeană: fără cohorta de implicaţii politice şi ideologice, teoria marxistă ar fi oferit un proiect de cercetare eficace şi un arsenal metodologic solid cercetării preistoriei. Astfel, una din consecinţele paradoxale ale marxismului impus, a fost tocmai eliminarea acestuia dintre alternativele operaţionale ale arheologiei preistorice.

Ne apare, aşadar, firesc, să renunţăm la sterila demonizare a marxismului, fie ca simplificare abruptă a complexităţii istorice, fie ca factor de sciziune paradigmatică în interiorul comunităţii disciplinare, şi să abordăm impactul acestei teorii de pe poziţii realiste, mai ales că, la o analiză atentă, arheologia preistorică din România nu-şi poate permite, metodologic, să reproşeze prea multe teoriei marxiste, pe care, de altfel, a ignorat-o suveran, cum nici nu o poate face responsabilă exclusiv de evoluţia internă a comunităţii disciplinare. Demersul de faţă îşi propune să evidenţieze, într-o abordare preliminară, influenţa modelelor interpretative marxiste asupra teoriei arheologice din România, aşa cum se reflectă aceasta într-un eşantion bibliografic. El încearcă mai puţin o analiză completă a aspectelor legate de latura socială a problematicii, mai greu de documentat direct şi mai expusă subiectivului.

Aşa cum vom vedea, teoria marxistă nu a intrat decât superficial, şi mai degrabă inconştient, în nucleul teoretic al preistoriei din România. Influenţele negative ale doctrinei marxiste se circumscriu, în arheologia românească, interfeţei dintre comunitatea disciplinară şi contextul istoric. Ele se leagă de marxismul simplificat, etatizat şi agresiv ideologic. Au, prin urmare, în vedere latura socială a problemei, însăşi organizarea şi funcţionarea internă a disciplinei, centralizarea şi controlul cercetării. Din acest punct de vedere, de la oprimarea fizică la cenzura ştiinţifică, impactul marxismului de rit stalinist a fost *direct* şi *profund*. O istorie a acestei perioade şi a consecinţelor sale pentru comunitatea disciplinară a arheologilor ar fi, fără îndoială, binevenită şi ar genera adânci motive de reflecţie. Cu toate acestea, mult deasupra competenţei noastre şi departe de obiectivele mult mai modeste propuse aici, o astfel de istorie nu constituie obiectul acestui demers. Izolând deliberat această variabilă - cu consecinţe directe în caracterul parţial şi schematic al lucrării noastre- dorim să discutăm doar câteva aspecte care, în ciuda unei unanime aprecieri negative, nu s-au bucurat de o atenţie corespunzătoare. Plecăm însă aici de la convingerea că profilul contemporan al arheologiei preistorice din România nu poate fi *în întregime* explicat pe seama ingerinţelor - de natură destul de variată – de care este responsabilă ideologia dominantă timp de câteva decenii, dimpotrivă. Disponibilităţile, tradiţia scolastică şi, în general, platforma epistemică moştenită din perioada

selectate, desigur, dintr-un volum imens, sunt binevenite. Sinteza clasică a lui B. Trigger, *A History of Archaeological Thought*, Cambridge, Cambridge Univ. Press, 1989, acordă un spaţiu larg arheologiei sovietice şi, prin intermediul prezentării concepţiei lui G. Childe, celei marxiste în general. I se adaugă diverse volume colective, interesate în deschiderea comunicării dintre diferitele tradiţii de cercetare europene, de exemplu I. Hodder (ed.*), Archaeological Theory în Europe. The Last Three Decades*, London, Routledge, 1991, sau P. Biehl, Al. Gramsch, A. Marciniak (Hrsg.), *Archäeologien Europas. Geschichte, Methoden und Theorien*, TAT, Band 3, Münster, Waxmann, 2002 - volume pe parcursul cărora rolul marxismului (autoritar politic sau nu), în arheologie, este nuanţat, evaluat. De altfel, aşa cum va decurge în continuare, teoria sociologică marxistă se prezintă deja ca un bun comun, internalizat, sub diverse versiuni, de obicei structuraliste, în eşafodajul teoretic al arheologiei anglo-saxone. Stă dovadă atenţia acordată conceptului de "agency", direct tributar viziunii asupra practicii sociale a marxismului, vezi Marcia-Anne Dobres, John E. Robb, *Agency in archaeology. Paradigm or platitude*?, în idem (eds.), *Agency in Archaeology*, London, Routledge, 2000, p.5.

interbelică au contribuit, de asemenea, la perpetuarea unui model de cercetare specific, aparent *anti-marxist* - dar, fără îndoială, materialist şi funcţionalist. Aceste deprinderi de interpretare utilitaristă s-au conservat timp de decenii, în ciuda originii idealiste a teoriei generale a preistoriei româneşti, cea cultural-istorică.

Aşa cum sublinia motto-ul ales de noi, marxismul a însoţit cu tenacitate interesul istoric al arheologiei europene. Un periplu printre morfologiile pe care acesta le-a îmbrăcat în arheologia continentului poate avea rolul unei potrivite introduceri în problematica specială a preistoriei din România.

1. Marxismul în arheologia europeană: o teorie rezistentă

1.1. Geneza unei teorii

Atracţia pe care marxismul a stârnit-o şi continuă să o stârnească în arheologia europeană ţine, fără îndoială, de o anumită continuitate a tradiţiilor moderne de gândire, cărora perioada iluministă şi secolul XIX le-au conferit o morfologie aparte şi perenă. În ciuda reculului post-modernist, marile proiecte intelectuale şi principiile epistemice impuse de raţionalismul modern continuă să domine cercetarea ştiinţifică a secolului XX şi a începutului celui următor. Ele nu puteau să ocolească cercetarea preistorică. Aceasta din urmă, chiar născută ca o ramură modernă a cercetării istorice, va fi efectiv afectată de concepţiile moderne, în mai mare măsură decât istoria însăşi. Motivele unei astfel de permeabilităţi se deduc cu uşurinţă în condiţiile în care amintim că, cel puţin pentru perioada paleoliticului, progresul ştiinţelor naturale a jucat un rol fondator esenţial. În condiţiile în care preistoria ştiinţifică este posterioară difuzării ideilor marxiste, era de aşteptat ca acestea să pătrundă, cel puţin parţial, în înseşi fundamentele epistemice ale disciplinei. Trebuie însă făcută aici precizarea că multe din ideile fondatoare ale preistoriei, deci din faza sa incipient ştiinţifică, nu sunt propriu-zis marxiste. Ele se inspiră mai degrabă din acelaşi creuzet al gândirii moderne din care marxismul a preluat, la rându-i, copios. Ateismul metodologic, evoluţionismul stadial, materialismul, sau funcţionalismul reclamă, toate, o descendenţă cel puţin la fel de veche. Mult mai directă va fi relaţia marxismului ortodox cu arheologia preistorică a secolului XX, în care modelele marxiste constituie un capital interpretativ de care trebuie să se ţină seama.

Corifeii marxismului ar avea, poate, motive de mândrie constatând extensiunea modelelor marxiste în arheologia contemporană. Din nefericire, uneori, simple coincidenţe explică această popularitate. Pe de o parte, istoria gravitând în jurul unei axe marxiste, adică, filozofic, primatul materiei în explicarea ideilor, constituie o modă familiară ultimului secol şi jumătate. Pe de altă parte, interesul pe care fondatorii marxismului l-au acordat dinamicii, polarizării şi tensiunilor sociale, oferă permanent un model sugestiv, la îndemâna arheologilor. Nu în ultimul rând, atunci când foloseşti, ca argument euristic pentru reconstituirea culturii trecutului, vestigii ale lumii materiale, aşa cum arheologii fac zilnic, este inevitabilă o supralicitare a potenţialului explicativ al acesteia.

Doctrina marxistă, luată ca întreg, are toate caracteristicile secolului din care provine[2]: o premisă eronată[3] care conduce la o motivaţie etică, un aplomb desăvârşit generat de încrederea în puterea raţiunii. În plus, ea a apărut ca o reacţie la greutatea şi refractarul materiei[4], ceea ce este mai mult decât familiar arheologilor. Cu toate acestea, a expedia rapid o teorie atât de îndrăzneaţă pentru epoca ei şi atât de rezistentă în cel următor, pentru simplul motiv că este “demodată”, ar fi, neîndoielnic, o gravă eroare. Imaginea sumbră a modelului de analiză istorică marxist se datorează în mai mare măsură efectelor sale politice şi

[2] B. Russel, *A History of Western Philosophy*, Clarion Press, New York, 1967, p.788.

[3] În realitate, revolta etică a lui Marx se baza pe o înţelegere foarte îngustă a realităţii economice a Angliei industriale, vezi, de exemplu, F. Hayek (ed.), *Capitalismul şi istoricii*, Bucureşti, Ed. Humanitas.,1994.

[4] P. Veyne, *Cum se scrie istoria.*, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1998, p. 128-130.

ideologice, decât agresivităţii unilaterale a teoriei în sine. Am repeta o platitudine reiterând diferenţa între realităţile prezumate de Marx în Anglia industriale şi cele construite, artificial, de Lenin, în Rusia agrară. Cu toate acestea, versiunile marxiste simplificate, aşa cum au fost acestea popularizate de ideologia dominantă, ignoră frecvent aspecte importante şi sensibile ale teoriei iniţiale, cum ar fi capacitatea considerabilă a suprastructurii de a acţiona asupra infrastructurii, ceea ce limitează determinismul material unilateral[5]. Mai mult, este frecvent minimalizat aportul semnificativ al marxismului la îmbogăţirea istoriografiei cu noi teme de reflecţie. Din nefericire, aceste avatarii schematice ale marxismului au fost istoric active în multe părţi ale continentului european – şi ele au determinat atitudinea sceptică a practicienilor români.

Marx nu s-a preocupat de preistorie[6]: pentru el, preistoria era, ca şi pentru Hegel, un stadiu 0, copilăria umanităţii, momentul istoric în care barbaria, inocenţa şi egalitatea se amestecau armonios, cum se amestecă de obicei oamenii teoretici ai utopiilor şi în care se precizau condiţiile iniţiale ale viitorului experiment istoric. În absenţa dovezilor, deducţia putea suplini demonstraţia. Preistoria lui Marx e scurtă şi punctuală. Ca şi pentru Rousseau, ea există logic şi este finalizată printr-un rapt, cel care deschide istoria. Aici, în istorie, îşi află locul demonstraţia lui Marx. Preistoria lui este rodul deducţiei, ea nu se bazează pe o documentaţie arheologică adecvată, inaccesibilă de altfel la data redactării tezelor sale, ci pe premise filozofice şi pe idiosincraziile unei antropologii naive[7], ca şi pe analizele etnografice ale antropologilor evoluţionişti ai secolului XIX. Subliniem, de la bun început, că preistoria marxistă, indiferent de morfologia pe care o va îmbrăca, este o raportare la timpurile preistorice a unui model de dinamică socială presupus demonstrabil pentru timpurile istorice. Luată literal, ea este, prin urmare, o premisă şi nu o concluzie, o paradigmă şi nu o sinteză a datelor empirice.

Fondatorul marxismului, explicit pentru preistorie, este însă Engels. Mai puţin riguros, dar mult mai îndrăzneţ, el îşi depăşeşte maestrul crezând că-l explică[8]. Evoluţionismul lui este intransigent, iar argumentaţia tot mai simplificatoare[9]. Evident, ca şi pentru Marx însuşi, ambiţia lui era de a explica toată istoria, şi nu părţi ale ei, şi puţine sinteze au sacrificat atât de mult din realitate pentru a o supune teoriei.

1.2. Ortodoxie răsăriteană şi gnosă occidentală.

Diferenţa fundamentală dintre diferitele atitudini faţă de marxism, în arheologia europeană cel puţin, rezidă tocmai în sursele de documentare şi în gradul de aderenţă la ele.

Pentru majoritatea tradiţiilor arheologice din fostul bloc răsăritean, autoritatea politică a marxismului a determinat utilizarea, cu o intensitatea variabilă, a tezelor lui Engels, în spiritul unor “covering laws” universale şi obligatorii, pentru care arheologia nu putea decât să aducă un suport empiric, factual.

Cu totul alta este situaţia în arheologia occidentală, unde marxismul a fost apreciat, în arheologie, pentru potenţialul său

[5] B. Croce oferă câteva astfel de argumente împotriva simplificărilor în *Matérialisme historique et économie marxiste*, Paris, Ed. Giard-Brière, 1901, passim;

[6] A. Gilman, *The Communist Manifesto, 150 years later*, în Antiquity, vol. 72, 278, 1998, p. 910-913, semnalează şi el lipsa de preocupare a fondatorilor marxismului pentru preistorie.

[7] Extrem de utilă aici ar fi parcurgerea volumului W. Stoczkowski, *Anthropologie naïve, anthropologie savante. De l'origine de l'homme, de l'imagination et des idées reçues*, CNRS Editions, Paris, 2001.

[8] Procesul de simplificare şi de gradată creştere a aplombului pentru modelul propus de Marx este prezentat pe larg de A. Besançon, *Originile intelectuale ale leninismului*, Ed. Humanitas, Bucureşti,1993; un excurs rapid propune şi C. Delacampagne, *Istoria filozofiei în secolul XX*, Ed. Babel, Bucureşti, 1998, p. 80-94.

[9] Ilustrativă ar fi lectura lui Fr. Engels, *Dialectica naturii*, Ed. Politică, Bucureşti, 1959; un text fundamental, sintetic şi elocvent pentru concepţia marxistă asupra preistoriei oferă însă Fr. Engels, *Originea familiei, a proprietăţii private şi a statului,* Cercul de Editură Socialistă, Bucureşti, 1920.

explicativ, şi a fost evaluat critic şi aplicat circumstanţial. În acest context, sursele au fost, de obicei, fie Marx însuşi, fie scrierile diferitelor direcţii de inspiraţie sau empatic marxiste, ca Şcoala de la Frankfurt, marxismul structural al lui Louis Althusser, sau ideile lui M. Foucault, J. Derrida etc.. Putem astfel distinge o ortodoxie, care a condus la formalism şi superficialitate, şi o gnosă marxistă, care a edificat un "protestantism" sectar, şi care a permis numeroase nuanţări ale tezelor iniţiale.

Pentru "blocul răsăritean", arheologia sovietică reprezintă, probabil, exemplul cel mai semnificativ. Este evident că imaginea sa a suferit, cel puţin din partea colegilor ocidentali, din pricina prejudecăţilor[10]. Acestea au fost constant amplificate de serioasa barieră lingvistică, care separă chiar şi astăzi două universuri ale cercetării ce ar avea cu siguranţă multe idei de schimbat. Este indiscutabil că, odată cu abandonarea stadialismului stalinist şi relaxarea "diamat"-ului şi a marr-ismului, etapa indigenistă, dogmatică şi care deseori permitea migraţii preistorice exclusiv în interiorul U.R.S.S., eventual în interiorul lumii slave, a fost treptat înlocuită cu diferite variaţiuni ale materialismului dialectic mult mai aplicate şi mai elastice[11], dar, mai ales, cu o certă reîntoarcere la empirism.

Paradigma marxistă se bazează pe prezumţia unui dezechilibru structural inerent oricărei societăţi, prin urmare va acorda atenţie unui set de fenomene în bună măsură identic cu cele raportate de funcţionalismul anglo-american. Astfel, dimensiunea internă a organizării unei societăţi, pusă în perspectivă evoluţionistă, va fi cea care va deveni obiectul de studiu favorit. În consecinţă, orientarea metodologică, chiar abruptă teoretic, pentru că aşa-numita teorie era deja o ideologie, deci mult mai drastică şi mai imobilă decât o paradigmă, a condus la abordări pozitive. Reevaluarea marxismului, în arealul sovietic, s-a bazat pe o nouă atitudine faţă de doctrină: începând cu anii ’60, ea a fost luată în serios, în sensul că a încetat să se rezume la schematismul sociologic şi la preluarea mecanică a unor pasaje considerate potrivite şi ilustrative pentru contextul arheologic. Marxismul se va întoarce către metodologie. Astfel, studiul relaţiilor om-mediu, sistemul de excavare "open-area", gama interdisciplinară tot mai largă, au constituit progrese reale[12].

Pasiunea pentru generalizări şi legi ale proceselor culturale va rămâne însă nucleul dur al arheologiei sovietice, iar dogmatismul va echilibra orice dizidenţă[13].

Situaţia arheologiei din ţările Europei Centrale şi Răsăritene nu este deloc identică. În majoritatea cazurilor, presiunea ideologică manifestă a reuşit să îndepărteze interesul arheologilor pentru potenţialul interpretativ oferit de teoria marxistă. Prin urmare, vechile tradiţii sunt obstinant conservate, una dintre cele mai importante fiind cea a interesului pentru "etnic", în tradiţie kossinniană[14]. Faptul nu surprinde, în condiţiile în care probleme istorice mai mult sau mai puţin recente susţineau permanent tensiuni politice fundamentate etnic, arheologia devenind un important rezervor de argumente, iar teoria marxistă constituia un import, realizat de obicei în circumstanţe dezagreabile. Într-un astfel de context, continuitatea paradigmei cultural-istorice, de obicei în varianta cea mai riguroasă, cea germană, este foarte caracteristică. Or, cum criteriile ei interpretative nu solicită o teorie exterioară, generală şi explicită, marxismul nu s-a putut grefa priorităţilor reale ale practicienilor. În

[10] L. Klejn subliniază lipsa de reflectare a ideilor marxismului sovietic în literatura arheologică americană, în ciuda funcţionării unui centru ştiinţific ce realiza regulat traduceri. Cum funcţionalismul noii arheologii era cel puţin apetent la ideile marxiste, ar fi fost de aşteptat o reacţie, fie ea şi polemică. Cu toate acestea, realizările arheologiei sovietice au fost larg ignorate, vezi *Panorama de l’archeologie theorique*, în A. Schnapp (ed.), Archeologie aujourd’hui, Hachette, Paris, 1981, p. 276.

[11] *Ibidem*, p. 276-279.

[12] B. Trigger, *op. cit., p.*212 şi urm.

[13] L. Klejn, *loc. cit.*

[14] I. Hodder, *Archaeological Theory in Contemporary European Societies. The Emerging of Competing Traditions*, în I. Hodder (ed.), Archaeological Theory în Europe. The Last Three Decades, London, Routledge, 1991, p.1-24.

ciuda declarațiilor de intenții, interpretările "în lumina" doctrinei se vor afla permanent în umbra deasă a obişnuințelor. Principalele deficiențe ale teoriei oficiale vor fi aşadar atât generalitatea ei, greu de operaționalizat, cât şi universalismul excesiv. Explicând totul, marxismul vulgar şi diluat ideologic nu putea explica nimic anume, în opinia arheologilor cel puțin. Succesul relativ al unei istorii - şi preistorii - marxiste presupune evaluarea ideilor originare, în forma lor inițială. Cu rare excepții, nu aceasta a fost calea aleasă de arheologiile "răsăritene" [15]. Dacă o astfel de frontieră est-vest poate fi acceptată, idee nu tocmai adecvată realității[16], criteriul nu poate fi adoptarea modelelor marxiste. Ele au fost, probabil, mai active în Occidentul european.

Pentru acest areal, cazul cel mai celebru, cel puțin prin influența pan-europeană a ideilor sale, rămâne cel al lui V. G. Childe[17]. Acesta se inspiră copios din ideile marxiste. Mai mult, puterea paradigmei va fi cea care îl va propulsa într-un loc de frunte al generației sale[18]. Deşi elementele ecologic-funcționale şi cele difuzioniste l-au îndepărtat uneori pe Childe de uniliniaritatea autorilor sovietici, el constituie totuşi un caz ilustru de aplicare a materialismului istoric.

Demersul lui Childe este în sine ecologic: progresul istoric presupune un control tot mai eficient al naturii. Documentația arheologică stă astfel mărturie pentru un proces unic şi clar direcționat, în care controlul resurselor stă la baza dezvoltării tuturor complexelor socio-politice. Întrucât Childe se preocupă de istoria civilizației europene, va fi nevoit să facă o istorie "în stil mare", cuprinzătoare, de unde interesul pentru potențialul explicativ al materialismului[19].

Marxismul lui Childe este activ prin preponderența acordată factorilor economici. Elementele materialiste îl conduc însă inerent către funcționalism. Întrucât dialectica pe care Childe o acceptă este cea dintre novator şi conservator, el va conserva ideea schimbărilor revoluționare, atribuind însă un rol preponderent negativ suprastructurii. Ideile sunt mai conservatoare în fața provocărilor istorice. Un astfel de conservatorism statutar explică focalizarea progresului în societățile unde ideologia l-a permis. Alături de elementele difuzioniste, acesta este modelul de schimb cultural acceptat de Childe.

Perspectiva istoristă în care se plasează explică rezerva autorului față de analogiile etnografice[20]. Interesant este faptul că, deşi convins de argumentația

[15] Z. Koblyliński, expune clar modul în care creşterea dogmatismului a eliminat posibilitatea ideilor marxiste de a fi preluate de către arheologii polonezi; mai mult, abia uzurparea lor de pe eşafodajul oficial oferă perspectiva reevaluării lor: *"Free from the hated compulsory ideology which prevented any serious interest in Marxist philosophy, Polish archaeologists will now be able to explore Marxian theory dispassionately."*(*Theory in Polish Archaeology. Searching for Paradigms*, în *ibidem*, p. 238). O situație asemănătoare prezintă arheologia cehoslovacă, E. Neustupný, *Recent Theoretical Achievements in Prehistoric Archaeology in Czechoslovakia*, în *ibidem*, p. 248-271, şi cea ungară, vezi J. Laslowsky, Cs. Siklodi, *Archaeological Theory in Hungary Since 1960: Theories Without Theoretical Archaeology*, în *ibidem*, p. 272-297, dar şi arheologia din Serbia, vezi S. Babić, *Still innocent after all these years? Sketches for a social history of archaeology in Serbia* in P. Biehl, Al. Gramsch, A. Marciniak (Hrsg.), Archäeologien Europas. Geschichte, Methoden und Theorien, TAT, Band 3, Münster, Waxmann, 2002, p.309-322, şi Slovenia, P. Novaković, *Archaeology in five states - A peculiarity or just another story at the crossroads of Mitteleuropa and the Balkans: A case study of Slovene archaeology*, în *ibidem*, p. 323-352.

[16] Delimitarea tradițiilor arheologice pe baza blocurilor politice ale Războiului rece amplifică inutil diferențe mai degrabă formale şi ignoră nenumăratele puncte comune din cadrul arheologiei continentale europene, vezi P. Barford, *East is East and West is West? Power and paradigm in European archaeology*, în P. Biehl, Al. Gramsch, A. Marciniak (Hrsg.), Archäeologien Europas. Geschichte, Methoden und Theorien, TAT, Band 3, Münster, Waxmann, 2002, p.77-98.

[17] Atenția specială care i se acordă într-o lucrare deja clasică asupra evoluției istorice a arheologiei este elocventă, vezi B. Trigger, *op. cit.*, p. 254-264.

[18] M. P. Leone avea chiar să afirme, în 1972: *"Si Gordon Childe este le meilleur archeologue de son domaine, c'est en particulier parce qu'il possedait et utilisait un paradigme puissant, le materialisme marxiste"*, apud L. Klejn, *op. cit.*., p.283.

[19] Aceste puncte de vedere sunt lizibile în V. G. Childe, *Făurirea civilizației*, Ed. Ştiințifică, Bucureşti, 1966, traducere a deja celebrei *Man makes himself.*

[20] *Ibidem*, p.63-64.

marxistă, Childe este ceva mai rezervat în privința aplicabilității legilor istorice. Regularitățile constatate nu pot avea un caracter predictiv universal. Întrucât evoluția este multiliniară, contingențe deseori pur funcționale pot explica eventualele asemănări istorice. Nici evoluționismul şi nici difuzionismul nu-şi pot asuma permanent misiunea explicativă.

Marxismul lui Childe este moderat doar de lipsa dogmatismului, însă univocitatea interpretărilor este evidentă. Cert este că, începând cu anii ’60, un adevărat proces de “childe”-izare a arheologiei occidentale se va face simțit[21]. Pe măsură ce marxismul devine o metodologie ştiințifică, iar autoritatea lui Childe a avut un cuvânt greu de spus în această direcție, el va fi preluat parțial şi de alte tradiții de cercetare[22].

Această observație este susținută de situația din Grecia[23], Spania[24] sau Italia[25]. Aici, opțiunea pentru marxism este o manieră de a evita paradigma tradițională şi presupune o alternativă interpretativă pentru fondul teoretic cultural-istoric. În Grecia, ea coincide cu o regăsire a preistoriei ca etaj istoric deosebit de continuitatea național-naționalistă a ezotericului “spirit grec”, pentru că o preistorie marxistă nu poate fi națională. În Spania, fenomenul este similar, în condițiile în care sfârşitul dictaturii de dreapta deschide noi perspective metodologice. Cazul italian este şi el semnificativ, din moment ce mediile intelectuale italiene vor oferi chiar un impuls expansiunii ideilor marxiste în arheologia occidentală de după 1970.

Deşi interesant, ar fi cu siguranță costisitor să insistăm aici asupra revalorificării filonului marxist de către ultima tendință - cronologic, desigur - din cadrul arheologiei britanice, post-procesualismul[26]. Ne-am îndepărta prea mult de subiectul propus, mai ales că tendințele recente ale arheologiei britanice sunt fundamental străine, deocamdată, practicii din România.

Este suficient să remarcăm, în încheiere, că interpretările marxiste sunt în mai bună măsură utilizate în tradițiile de cercetare în care ideile de acest tip au fost *alese* şi nu *impuse*. În multe situații, practicienii arheologiei obligați la o incomodă ortodoxie, au refuzat, din varii motive, concluziile redactate aprioric.

2. Marxismul în arheologia preistorică din România

2.1. Precizări metodologice

Revenind la scopul imediat la analizei noastre, influența marxismului în cercetarea preistoriei din România, câteva precizări preliminare sunt necesare.

În primul rând, analiza noastră nu intenționează atât o parcurgere exhaustivă a bogatei bibliografiii dedicate preistoriei în ultimele decenii, cât o selecție a publicațiilor arheologice, în care nivelul de generalitate cerut de proiectul monografic sau sintetic ar putea expune edificator influențele eventuale ale modelului marxist.

În analiza propusă, vom adăuga un criteriu de natură teoretică. În ciuda opiniei, destul de răspândite, conform căreia o teorie arheologică este rodul generalizării inductive plecate de la faptele descoperite pe cale empirică, premisa de la care vom pleca în această analiză este opusă. Din punctul

[21] L. Klejn, *op.cit.*, p.283.

[22] “Childe”-izarea se va face simțită şi în literatura arheologică românească, care, în anii ’60 apare încă aproape de progresele teoretice europene. Stă dovadă o sinteză transparent redactată în tiparele teoretice ale arheologului britanic: D. Berciu, *La izvoarele istoriei. O introducere în arheologia preistorică*, Bucureşti, Ed. Ştiințifică, 1967.

[23] K. Kotsakis, *The Powerful Past: Theoretical Trends in Greeek Archaeology*, în I. Hodder (ed.), Archaeological Theory in Europe. The Last Three Decades, London, Routledge, 1991, p. 65-60.

[24] J. M. Vasquez Varela, R. Risch, *Theory in Spanish Archaeology since 1960*, în *ibidem*, p.25-51.

[25] Al. Guidi, *An Italian Perspective*, în P. Biehl, Al. Gramsch, A. Marciniak (Hrsg.), Archäeologien Europas. Geschichte, Methoden und Theorien, TAT, Band 3, Münster, Waxmann, 2002, p.353-361.

[26] Este suficient să notăm că, începând cu anii ’70, arheologia britanică va recepta noi influențe din partea şcolii neo-marxiste a antropologiei franceze,ale cărei idei se vor integra parțial noului curent teoretic arheologic, vezi T. Champion, *Archaeological Theory in Britain*, in Archaeological Theory in Europe. The Last Three Decades, London, Routledge, 1991, p.135 şi urm.

nostru de vedere, o teorie arheologică este rezultanta unei disponibilităţi, o grilă de ordonare a observaţiilor în funcţie de criterii care, deşi pot fi argumentate raţional oricând, funcţionează cu preponderenţă iraţional. Aceste criterii coincid cu deprinderile care i-au fost inculcate cercetătorului în sânul propriei paradigme[27]. Precizarea este foarte importantă în economia lucrării, pentru că a invoca o paradigmă marxistă impune să fie identificată, în fiecare caz, o teorie care să ateste cercetarea, selectarea şi lecturarea datelor conform principiilor marxiste, şi nu o juxtapunere *post-factum* a unor concluzii în spiritul doctrinei. Exemplele următoare vor demonstra utilitatea acestei precizări.

Pentru a putea realiza o lectură uniformă a textelor arheologice selectate, este însă necesar un instrumentar metodologic eficient şi economic, prin care elementele pe care le numim marxiste să poată fi uşor decelate de materialism, evoluţionism, funcţionalism, tentaţii frecvente în interpretările arheologice, dar care nu au legătură cu marxismul decât în măsura în care intră în sinergie cu ansamblul sistemului propus de Marx şi Engels. Vom reţine aşadar câteva principii utile, care unifică acest tip de reconstrucţii istorice:

1. Încrederea în obiectivitatea raţiunii, care conduce la valabilitatea absolută a cunoaşterii empirice;

2. *Materialismul. Acesta presupune inferarea ideilor unei societăţi pe baza resturilor conservate ale culturii ei materiale;*

3. Modelul universal de organizare socială, mai precis împărţirea nominală a tuturor societăţilor istorice în infrastructura social-economică (forţe şi relaţii de producţie) şi suprastructură (ideologie, credinţe religioase);

4. Modelul universal de dinamică socială (progresul, sau pur şi simplu devenirea istorică, se bazează pe conflictul dialectic dintre infrastructură şi suprastructură şi între clasele sociale cu interese antagonice);

5. Evoluţionismul clasic şi progresul unilinar, îndeosebi active în formele dogmatice ale marxismului.

Arheologic, în sens general, punctele de mai sus conduc, respectiv, la:

a. Premisa epistemologică a omogenităţii dintre faptele culturale şi cele naturale, deci încrederea în ştiinţa pozitivă; documentaţia arheologică va avea aşadar un caracter expozitiv, ca parte a unei realităţi obiective deschise lecturii.

b. Acordarea unei atenţii speciale inventarului arheologic aparţinând orizontului tehno-economic, viaţa socială şi morfologia ei fiind determinată de orizontul economic şi tehnologic; comportamentul simbolic, de exemplu, va fi un reflex direct al pragmatismului;

c. Orientarea interesului cercetării către interiorul organizaţional al culturii. În particular nu variantele sale nominale, culturile, sunt importante, ci aspectele generale, universale şi stadiale;

d. Preeminenţa modelelor de schimbare culturală autonomă sau independentă, deci o netă tendinţă indigenistă;

e. Asimilarea individualităţilor culturale nivelului teoretic supraordonat (cum ar fi diferitele trepte ale "barbariei").

Aserţiunile de mai sus pot fi, uneori, utilizate ca premise separate, pentru că nu toţi arheologii cu opţiuni materialiste au intenţionat să aplice întreaga grilă istorică marxistă. Mai mult, în majoritatea situaţiilor, diferitele premise marxiste au folosit pentru interpretarea unor situaţii arheologice bine circumscrise, fără a presupune adoptarea sistemului. Cu deosebire punctele *c* (3) şi *d* (4) sunt ilustrative pentru un raţionament istoric pus pe baze marxiste. Un materialism, pentru a fi marxist, trebuie cu necesitate să fie dialectic şi să presupună ca schimbările economice şi consecinţele lor să fie mediate social. Precizarea de aici încearcă să delimiteze materialismul metodologic, conform căruia sfera ideilor

[27] Cf. T.S. Kuhn, *Structura revoluţiilor ştiinţifice*, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1974.

poate fi definită pe seama culturii materiale[28], sub forma coincidenţelor de fapt, de cel teoretic, conform căruia cauzele materiale chiar impun modificarea nivelului suprastructural, sub formă de raporturi necesare.

Pentru a urmări, într-o firească perspectivă cronologică, evoluţia ideilor, suntem nevoiţi în primă instanţă să ne oprim asupra fundamentului teoretic şi metodologic pe care s-a instaurat suprastructura autoritară a doctrinei, la profilul arheologiei preistorice interbelice din România.

2.2. Preistoria interbelică. Şcoala "cultural-istorică"

Debutul ştiinţific al arheologiei preistorice din România este indiscutabil opera secolului XX. Precedată de o serie de entuziaste, dar disparate iniţiative individuale aparţinând anticarilor secolului XIX, ca şi de demersurile, mult mai coerente, ale lui Al. Odobescu sau Gr. Tocilescu, geneza unei arheologii profesioniste va fi relativ tardivă. Practic, fondatorul cercetării ştiinţifice a preistoriei este, fără îndoială, Ioan Andrieşescu, a cărui misiune a fost prefigurată şi susţinută de Vasile Pârvan.

Contextul istoric al genezei arheologiei preistorice este extrem de important. În primul rând, ideologia naţională se îndepărtase de efuziunile romantice printr-o perspectivă mai sobră, la care climatul junimist şi "şcoala critică" contribuiseră din plin, pe tărâm istoriografic cel puţin[29]. Desăvîrşirea unităţii de stat a echilibrat net obsesiile politice ale direcţiei naţionale de până atunci. Se deschide însă un nou capitol al acestei preocupări.

Deşi focalizată în continuare asupra vechii dezbateri tradiţionalism *versus* modernitate, atmosfera intelectuală interbelică ţine cont de problemele noi pe care România le întâmpina după unirea din 1918. Rezolvarea dificilelor probleme economice şi sociale trena, iar contrastele din societatea românească erau departe de a fi atenuate[30]. În aceste condiţii, antiteza în care se aflau românii prin raportare la Occidentul european spre care tindeau, nu putea decât să stimuleze reflecţia asupra statutului lor istoric. O parte importantă a elitei intelectuale se va apleca asupra "specificului naţional", context în care ideea herderiană de naţiune devine dominantă în discursul filozofilor, istoricilor, sociologilor etc. Ca şi V. Pârvan, rămas un istoric clasicist şi un filozof al istoriei, discipolii săi vor fi în mare măsură influenţaţi intelectual de această atmosferă etnistă interbelică, în care pozitivismul încerca stabilizarea efuziunilor romantice Pătrunderea rigorilor metodologice pozitiviste era deja un fapt, la începutul secolului XX, iar producţiile istoriografice devin sobre, respirând aerul "obiectivist".

Istoriografic, un câmp imens rămânea însă deschis pentru cercetare. Preistoria, mai greu de asimilat oricărui fel de "românism", ocupa o poziţie indiscutabil periferică, din punctul de vedere al priorităţilor. Cu toate acestea, istoria naţională va va fi cea care va stimula interesul pentru această epocă, încercând un racurs cronologic şi cultural către zorii identităţii naţionale. Vasile Pârvan este sprijinit, prin eficienta politică instituţională a "şcolii critice", în obţinerea unei specializări în Germania. În ambiţiosul său proiect organizatoric ulterior, V. Pârvan va promova şi sprijini o nouă generaţie de tineri studioşi, a căror misiune clară va fi cercetarea preistoriei. Este demn de menţionat că, la rândul său, Ioan Andrieşescu va beneficia de o educaţie asemănătoare[31].

Prin urmare, *la iniţiativa istoriei, în plin climat pozitivist, sub auspiciile arheologiei germane şi ale istoriografiei critice, discipolii lui Pârvan şi Andrieşescu*

[28] I. Hodder, *Reading the Past - Current Approaches to Interpretation in Archaeology,* Cambridge, Cambridge Univ. Press, 1986, p. 19.

[29] Cf. Al. Zub, *De la şcoala critică la criticism. Istoriografia română la finele secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX,* Ed. Academiei, Bucureşti,1985.

[30] Keith Hitchins, *Mit şi realitate în istoriografia românească,* Ed. Enciclopedică, Bucureşti, p.261-294.

[31] Vl. Dumitrescu, *Oameni şi cioburi,* Cultură şi civilizaţie la Dunărea de Jos, XI, Călăraşi, 1993, p.36.

primesc misiunea de a completa trecutul național cu informații privind trecutul îndepărtat. Această profesionalizare, tardivă, este însă tipică, în liniile sale de forță, pentru o mare parte a continentului european[32]. Reamintim că este epoca în care G. Kossinna îşi lansa teoria, iar I. Andrieşescu îşi manifesta interesul declarat pentru metoda sa, ca şi admirația pentru Hubert Schmidt[33]. În perioada de formare, noua generație va îmbrățişa o preocupare evidentă pentru metodă. Lizibilă în acuratețea descrierilor stratigrafice şi în scrupuloasa descriere a materialului arheologic, această primă generație (din care fac parte personalități proeminente, ca Vl. Dumitrescu sau Ion Nestor) va reprezenta profesionalismul în accepțiune arheologică[34]. Dacă textele magiştrilor sunt încă pigmentate de elemente clasicizante[35], o lectură fie şi superficială a textelor discipolilor va evidenția rapid un plan de clivaj.

Recapitulând, ceea ce poate caracteriza arheologia preistorică interbelică este, pe o parte, înrădăcinarea fundamentelor sale teoretice în cîmpul general al istoriei, iar pe de alta, autonomia metodologică, concretizată în preluarea metodelor taxonomice şi stratigrafice de influență naturalistă şi care se va accentua constant, pe măsură ce apar noi tehnici şi metode. Încadrarea desăvârşită a noii ramuri în tradiția cultural-istorică, proprie întregii arheologii europene în epocă, este indiscutabilă[36]. Ceea ce ar caracteriza, în linii generale, această paradigmă de cercetare este, în primul rând, fundamentul său filozofic empiric, în care comandamentele pozitiviste nu fac distincția între faptele culturii şi cele ale naturii[37]. Obiectivitatea cercetării este asigurată de faptele arheologice, obiecte exterioare conştiinței şi percepției, dispunând de o existență reală. Semnificația lor este integral conținută în ele însele, deci studiul, cu condiția să fie acribic, poate explora exhaustiv această virtualitate.

O premisă fundamentală completează acest eşafodaj: cultura este considerată normativă: oamenii preistorici se comportă "normal", altfel spus, etimologic, conform normelor Ei sunt, astfel, legați prin constelații de idei, pe care le împărtăşesc în comun, pentru că le-au dobândit împreună, prin intermediul tradițiilor, deci a educației. Aceste constelații de idei s-au manifestat în lumea fizică, prin comportamente, ale căror **reziduri** materiale au devenit misiunea arheologiei. Obiectul cercetării va fi constituit, într-o astfel de abordare, de stabilirea secvențelor crono-evolutive şi asimilarea diferențierilor formale ale

---

[32] B. Trigger diferențiază, din punct de vedere genetic şi teoretic trei tipuri de arheologie, în care cea mai semnificativă ca pondere pe continentul european rămâne cea "naționalistă", vezi *Alternative Archaeologies: Nationalist, Colonialist, Imperialist*, in Man (N.S.), 19, p. 355-370. Deşi conotația uşor ofensivă a termenului trebuie amendată, arheologia preistorică din România este edificată într-o epocă de fervoare intelectuală naționalistă, aspectul neputând fi minimalizat.

[33] Vl. Dumitescu, *loc. cit.*

[34] De altfel, noua generație nu ezită să se distingă polemic de moştenirea lui Pârvan, aşa cum "noua şcoală" din istoriografie o va face în raport cu "criticii", sau, mai exact, cu N. Iorga, vezi I. Nestor, (1933),*Tendințe noi în istoriografia românească*, Arheologia Moldovei, XII, 1988, p.277-279.

[35] Stau mărturie îndeosebi prezentările generale ale lui Ioan Andrieşescu, *Câteva considerațiuni şi îndemnuri de început cu privire la istoria veche şi ştiințele ei ajutătoare*, Tipografia "Cultura Neamului Românesc", Bucureşti, 1920, *Dela preistorie la evul mediu – păreri îndrumătoare şi fapte arheologice şi istorice*, Ed. Cultura Națională, Bucureşti, 1924; mai mult, ideile sale, uşor paseiste şi impregnate de un relativ romantism transpar în prezentarea admirativă la adresa lui C. Jullian, idem,*Un reprezentant tipic la studiilor de preistorie şi antichități naționale: Camille Jullian*, în Revista de preistorie şi antichități naționale – Buletinul Seminarului de arheologie şi preistorie al Univ. Bucureşti, anul III-IV, 1940. Aceeaşi opinie este susținută chiar de către proeminentul discipol al celor doi, Ion Nestor, *Cu privire la dezvoltarea cercetării istoriei comunei primitive*, în SCIVA, 16, 3, 1965, p. 421-430.

[36] Popularitatea paradigmei cultural-istorice pe continentul european este unanim acceptată în literatură. Prin urmare, cităm doar o lucrare recentă, în care tema se bucură de o abordare mai completă: S. Jones, *The archaeology of Ethnicity. Constructing Identities in the Past and Present*, London, Routledge, 1997.

[37] Ultimul mare dizident al pozitivismului ortodox va fi, pentru istoria veche, chiar V. Pârvan, vezi *Idei şi forme istorice*, Bucureşti, 1920.

artefactelor diverselor unităţi culturale. Aceste unităţi, "culturile arheologice", fundamental omogene, sunt îndeobşte relaţionate unităţilor etnice. Schimbările, în perspectivă sincronică sau diacronică, sunt de obicei atribuite elementelor exogene, acţionând prin intermediul difuziunii (migraţii, invazii), deşi diferite elemente de ordin intern, cum ar fi fenomenele de "degenerescenţă culturală" pot fi uneori invocate.

Este evident că misiunea unei astfel de arheologii este fundamental *ordonatoare*. Ea asigură succesul tipologiilor formale şi îndepărtează inevitabil interesul cercetătorului de individualitatea organizării interne a unei astfel de unităţi, în favoarea preocupărilor privind distribuţia spaţio-temporală a artefactelor[38]. Potenţialul exploratoriu real al unei astfel de paradigme va fi limitat de ordinea mereu mai complexă de la care va pleca şi în care va integra rezultatele noi. În aceste condiţii, în practica cotidiană, paradigma cultural-istorică va expedia problemele de rezolvat la "periferia" cronologică şi spaţială a diferitelor unităţi, preocupându-se doar accidental de "interiorul" acestora.

În ceea ce priveşte arheologia paleoliticului, ramură arheologică relativ neglijată în epocă, aceasta beneficiază de o anumită individualitate în cadrul preistoriei. Eforturile câtorva entuziaşti (trebuie menţionaţi aici M. Roska, N. N. Moroşan şi C.S Nicolăescu-Plopşor) contribuiseră deja la o aliniere metodologică a cercetării faţă de Occidentul european[39]. Preluând taxonomia franceză, tipologiile formale şi noua misiune de a lărgi studiul arheologic către contextele paleoclimatice[40], tânăra subdisciplină urmărea şi ea îndeaproape progresul general european. Din punct de vedere teoretic, ea se plasa în aceeaşi tradiţie cultural istorică, echilibrată însă de stadialismul general acceptat în epocă pentru perioada paleoliticului. Altfel spus, entităţile studiate erau mai degrabă *stadii* şi nu *culturi*, deşi, odată cu ideile abatelui Breuil, arheologia paleoliticului începuse deja să accepte contemporaneitatea diferitelor tradiţii tehnice, şi prin urmare individualităţile etnice. Cât priveşte antropogeneza şi evoluţia antropologică în general, prima etapă a cercetării paleoliticului nu se face remarcată prin observaţii coerente în domeniu. Cert este că, sub auspiciile metodei geologice, perioada interbelică începuse să completeze lacunele preistoriei îndepărtate de pe teritoriul României.

În linii generale, acesta este orizontul teoretic pe care se va suprapune autoritar noua interpretare obligatorie a istoriei. Arheologia preistorică dispunea, aşadar, de o misiune de cercetare clară şi, implicit, de un arsenal metodologic propriu. Eşafodajul său teoretic aparţinea istoriei, cu care însă avea deja greutăţi de comunicare. Cu o perioadă paleolitică împărţită în stadii şi cu o preistorie târzie împărţită în etnii, arheologia preistorică îşi câştigase deja o fermă autonomie metodologică. Cum nu e uşor să translatezi datele arheologice într-o naraţiune istorică fără riscul de a generaliza abuziv, acest dificil demers va deveni tot mai rar şi, aşa cum vom vedea, aspectul va fi foarte incomod pentru pretenţiile noului regim. Fundamental empiristă şi pozitivistă, şcoala română de preistorie se va vedea acum pusă în ipostaza de care începuse deja să se îndepărteze: să facă istorie, şi mai mult încă, un singur fel de istorie.

2.3. Prima etapă: arheologia preistorică în perioada anilor '50-'60

Perioada postbelică nu presupune înlocuirea generalizată şi imediată a

---

[38] L. Binford oferă o analiză destul de agresivă, dar care îşi păstrează actualitatea, în *Contemporary Model Building: Paradigms and the Current State of Palaeolithic Research*, în D. Clarke (ed.), Models în Archaeology, London, Methuen, 1972, p. 109-165.

[39] Un istoric mai complet poate fi găsit la Al. Păunescu, *Exposé sur les recherches paléolithique en Roumanie*, în V. Chirica (ed.), La genèse et l'évolution des cultures paleolithiques sur le territoire de la Roumanie, B.A.I. II, Iaşi, 1987.

[40] Caracteristice sunt pentru această etapă cele două sinteze, *Le Paléolithique en Roumanie*, publicată de C.S. Nicolăescu-Plopşor, în Dacia, V/VI, 1938, şi *Le Pléistocene et le Paléolithique de la Roumanie de Nord-Est* a lui N. N. Moroşan, apărută în acelaşi an, în Anuarul Institutului Geologic al României, vol. XIX.

populaţiei ştiinţifice a arheologiei, deşi restructurarea lumii academice a fost importantă[41] şi s-au înregistrat mai multe valuri de persecuţii politice. Din 1951, Muzeul Naţional de Antichităţi, autoritatea arheologică naţională în perioada interbelică, va fi asimilat proaspăt înfiinţatului Institut de istorie a R.P.R., funcţionând, astfel, în subordinea directă a Academiei Române. Începând cu 1956, anul înfiinţării Institutului de Arheologie, Muzeul se va transforma într-o anexă a acestei noi instituţii, care i se va substitui definitiv[42].

În ciuda trecutului politic neconform doctrinei al unor specialişti, ea se vede nevoită să moştenească practicieni integral profesionalizaţi, înainte de a-i pregăti pe ai săi. Pentru aceşti profesionişti, rigoarea ştiinţifică rămânea esenţială şi avea un singur înţeles, cel tradiţional. Obsesiva grijă pentru rigoare ascundea, însă, un complex pe care arheologia, începuse să-l perceapă, cel al empirismului lor ineluctabil. Ar fi imprudent să afirmăm că această rigoare nu s-a dezvoltat în ultima jumătate de secol, din moment ce ea a ocupat permanent atenţia practicienilor. A urmat însă căile ei proprii şi, fiind focalizată în jurul unor probleme practice, empirice, nu avea să satisfacă nicicum temeritatea teoretică a ideologiei oficiale.

Noua teorie, lipsită de ascendent în mediul intelectual al arheologilor, intenţiona să-şi susţină pretenţiile pe baze ştiinţifice. Un aspect decisiv, generat de preluarea noii doctrine va fi, pe de o parte, intensificarea, iar pe de alta, centralizarea cercetării arheologice. Iniţiativa organizatorică, de altfel benefică din anumite puncte de vedere, cu deosebire din cel al finanţării cercetării, va avea dezavantajul unei omogenizări radicale a discursului arheologic. Conform doctrinei, aflată în România în faza de prozelitism, mai ales în cercurile intelectualilor, cercetarea arheologică, neglijată până atunci, avea nevoie de un sprijin consistent din partea statului. Complexul, dar şi ambiţia noului regim vor sfârşi prin a influenţa benefic latura practică a cercetării: sunt inaugurate şantiere de mari proporţii, în situri aparţinând tuturor perioadelor istorice. Amplificarea cercetărilor a condus la acumularea unei bogate documentaţii. Clasarea şi ordonarea acestui volum imens de informaţie a perpetuat însă, aşa cum vom vedea, direcţia pozivistă, ordonatoare, conducând deci la rezultate opuse celor prevăzute.

Cum teoria oficială dorea demonstrarea stadialismului istoric, această perspectivă va include şi preistoria. Ea va ocupa însă în preocupări o poziţie similară cu cea ocupată în teoria marxistă: importantă, dar nu decisivă. În realitate, punctele considerate fie nevralgice, fie promiţătoare le vor constitui perioada sclavagistă, mileniul I şi evul mediu în general, epoci mult mai fertile din punctul de vedere al argumentaţiei marxiste şi foarte slab cunoscute arheologic. Nu se poate nega, totuşi, că statutul teoretic al preistoriei se ameliorează, din moment ce doctrina oficială nu făcea nici o diferenţă între timpurile istorice şi cele preistorice, ambele asimilate aceleiaşi dezvoltări istorice şi mişcări evolutive dialectice. Marxismul va schimba, deci, definitiv, accepţiunea, de sorginte hegeliană, a preistoriei, conform căreia perioadele preliterate nu fac obiectul cercetării şi reflecţiei istorice

Este categorică impunerea formală a unei noi viziuni: limbajul schimbărilor revoluţionare, noile criterii de periodizare, concluziile în spiritul şi, mai ales, în litera doctrinei. Publicarea rezultatelor obţinute de arheologia sovietică, ucrainiană sau bulgară devine o modă familiară noului jurnal arheologic devenit, neoficial, oficial - *Studii şi cercetări de istorie veche*. Cât de profundă va fi însă insinuarea modelelor, exemplele următoare ne vor edifica. Cert este că preluarea ideilor nu va nici rapidă, nici consistentă şi nici de durată, iar acceptarea "revoluţiilor" de tot felul nu va afecta lungile perioade de timp în care condiţiile de dezvoltare "nu se maturizaseră suficient" - şi

[41] G. Catalan, *Institutul de istorie şi filozofie la Academiei R.P.R.(1947-1951),* Xenopoliana, VI, 1998, 3-4, p.141-152

[42] Vl. Dumitescu, *Muzeul Naţional de Antichităţi*, Bucureşti, Ed. Meridiane, 1968, p.10-11.

a căror cercetare era lipsită de riscuri majore.

În 1950, academicianul M. Roller, aflat la conducerea secției de propagandă a Academiei şi responsabil din umbră de destinele arheologiei româneşti, constata nemulțumit inerția profesioniştilor față de propunerile noii teorii[43]. Aceştia sunt acuzați, explicit, că modul în care înțeleg să-şi practice meseria nu corespunde cerințelor unei cercetări istorice, fiind mult prea ermetic, *"cu preocupări înguste de «tehnicitate»"*. Nemulțumirea este susținută şi de lipsa de interes pentru fenomenele de diferențiere socială din preistorie, de evitarea afirmării continuității de dezvoltare prin "subterfugiul" incendierii generalizate, de utilizarea, într-o succesiune nepotrivită, a activităților economice şi de slaba integrare în cercetare a rezultatelor arheologiei sovietice. Criticile vor fi reiterate ulterior[44].

O nouă şi interesantă punere la punct, cu rol de *memento*, apare inserat în SCIV, sub titlul *Probleme şi sarcini noi în domeniul istoriei antice*[45]. Se constată aici că *"interpretarea ştiințifică, de pe pozițiile materialismului istoric, n-a mers mână în mână cu descoperirea materialelor arheologice"* şi că *"rapoartele tehnice de săpături n-au fost totdeauna însoțite de toate încheierile de ordin istoric care se impuneau"*. Arheologiei preistorice i se reproşa că viețuieşte într-un cerc închis, din care iese prea rar pentru a închega raporturi reale cu ştiința istorică. *"Absorbit de studiul succesiunii stratigrafice a diferitelor nivele arheologice şi de acel al diferitelor tipuri, sub care se prezintă uneltele, armele şi podoabele descoperite în aşezări sau în necropole, arheologul nu trebuie să uite niciodată că ele reprezintă tot atâtea documente de viață omenească şi că ele nu întruchipează un scop în sine."* Tendința de autonomizare a preistoriei pe criterii de specificitate documentară este aspru criticată. Prea interesați de culturile lor, pe care încercau să le rupă de mersul istoriei, prea apetenți pentru individualizarea acestora sub forma "cercurilor culturale", vecină cu "civilizațiile" lui Toynbee, preistoricienii ascundeau un potențial dacă nu neapărat subversiv, oricum, conservator. Deşi autorii acestui *memento* au sesizat acut pericolul izolării treptate a preistoriei, ea nu a putut fi evitată. Acestă direcție a funcționat ca un curent subteran, întotdeauna negat declarativ şi cu atât mai inevitabil. Adoptarea, exclusiv formală, a conceptelor marxiste de bază pentru preistorie o demonstrează.

De fapt, "încheierile de ordin istoric" nu lipseau întotdeauna. Ele reprezentau însă o simplă "traducere" a limbajului arheologic într-o narațiune mai clară[46], dar nu modificau profund nici caracterul pur ilustrativ al discursului, nici cauzalitatea favorită, care prefera schimbările de populație dialecticii socio-economice interne. De fapt, ce provoca această nemulțumire a ideologiei oficiale? Pe scurt, disjuncția dintre teorie şi practică, dintre concepție şi metodă, dintre narațiune şi descriere, aşa cum o vom prezenta în

---

[43] M. Roller, *Unele învățăminte ale campaniei de săpături arheologice din 1949 din R.P.R.*, în SCIV, I, 1950, p.161 şi urm. De altfel, "obiectivismul", pe care noi îl lecturăm drept "pozitivism" este pe scară largă criticat, în ansamblul istoriografiei, vezi A. Mihalache, *"Frontul istoric" la începutul anilor '50. Mituri, realități, aproximări,* în Xenopoliana, VII, 1999, 1-2, p.79-91.

[44] În anul urnător, M. Roller reia critica tehnicismului excesiv la *Consfătuirea arheologilor din R.P.R.*, a cărei stenogramă este publicată în SCIV, I, 1951, p. 7-18. Sunt, şi de aceată dată, criticate *"metodele meşteşugăreşti"*.

[45] SCIV, tom IX, nr.2, 1958, p.259-264.

[46] Un astfel de exemplu este oferit de R. Vulpe, *Problemele neoliticului carpato-niprovian în lumina săpăturilor de la Izvoare*, în SCIV, 1-2, 1956, p.53-94. În timp de încadrările culturale, fazele evolutive şi "elementele intrusive" sunt stabilite pe baza vechiului indicator stilistic, ceramica, mutațiile istorice sunt efectiv provocate de mutațiile de populație. Deşi sunt invocate elemente socio-economice considerate caracteristice perioadei de către teoria oficială, ele nu posedă decât menirea de a completa narațiunea, nu de a se substitui cauzalității migraționist-difuzioniste. Nici diviziunea socială a muncii, invocată pentru a explica distincția între neoliticul sedentar al culturii Cucuteni şi elementele stepice nu este altceva decât o adaptare a discursului. Ea explică presiunea permanentă exercitată de triburile de păstori, dar sfârşitul civilizației Cucuteni va fi determinat de deplasarea acestora: *"purtătorii aceste culturi* (Cucuteni B, n.n.) *vot fi aserviți, risipiți, definitiv rupți de tradițiile care îi uniseră vreme de veacuri."*(p.86).

continuare - şi această linie de fractură făcea strident mariajul dintre marxism şi şcoala cultural-istorică

2.3.1. Prima epocă a "comunei primitive": paleoliticul

Un nou concept unifica acum cercetarea preistoriei, *comuna primitivă*. Perioadă foarte clară din punct de vedere teoretic, cuprinzând practic întreg intervalul dintre antropogeneză şi apariţia statului, ea coincidea perfect idealului iluminist al debutului istoric. Fericirea acestei vârste de aur era mai degrabă "socială", pentru că dezechilibrul structural al culturii nu apăruse încă, în forme adulte. Prin urmare, lipsa (teoretică) a proprietăţii private şi a conflictelor sociale (vizibile) constituiau principalele caracteristici. Plasată chiar şi la Engels într-un *illo tempore*, potrivit istoriei deductive – şi, deci, mitice – preistoria va avea de la început un statut aparte, în care problemele de cronologie şi particular cultural nu veneau decât să completeze aparent modelul cu date ferme şi dovezi. Prea puţin susţinută de detalii în textele clasice, preistoria a avut de luptat mai ales cu Fr. Engels[47]. A fost o luptă uşoară, din aceleaşi motive pentru care Engels nu inova la rândul său: elementele teoretice ale arheologiei paleoliticului proveneau dintr-un creuzet de secol XIX, care nu a fost abandonat nici astăzi.

Prea puţin diferenţiaţi diacronic - şi cu atât mai puţin sincronic - în propunerile avansate de Engels, oamenii paleoliticului aveau o libertate mai largă să se organizeze mai întâi cultural, şi abia ulterior stadial. În consecinţă, faciesurile culturale se vor înmulţi, iar mutaţiile de populaţie nu vor putea periclita doctrina[48], câtă vreme menirea perioadei este preliminară: ea asigură completarea oikumenelor, omogenizarea tehnică şi socială etc. În teorie, istoria începe cu neoliticul.

Treptele "sălbăticiei" sunt absolut deductive. Imaginarul nu le conferă decât o coerenţă naivă. Cele trei trepte ale sălbăticiei sunt gradate în funcţie de progresele tehnicii primitive. Doar câteva elemente ajută la distingerea acestor etaje: limbajul articulat, descoperirea focului, primele unelte şi inventarea arcului, în această ordine[49]. Ele corespund foarte aproximativ celor trei etaje convenţionale ale paleoliticului şi mezoliticului, însă distincţia este absolut arbitrară. Este evident că cele câteva pagini ale lui Engels nu incomodau prea mult progresul disciplinei, cum de altfel nici nu-l stimulau în mod special.

Cercetarea sistematică a paleoliticului se vedea acum nevoită să preia acest limbaj. În prima sinteză postbelică importantă asupra paleoliticului din România, fondatorul şcolii moderne de cercetare a acestei perioade, C. S. Nicolăescu-Plopşor, în afara citării uşor excesive a literaturii sovietice, evită elementele marxiste. De altfel, citarea preponderentă a literaturii ruseşti se datora şi unei realităţi obiective: era deja importantă la acea dată şi, în plus, se justifica prin distanţele foarte mari pe care sunt posibile analogiile pentru paleolitic. Cert este că preocuparea fundamentală pentru Plopşor o constituia perfecţionarea metodei, lărgirea domeniului de investigaţie pluridisciplinară, completarea cunoştinţelor practice. De altfel, el face o distincţie netă între misiunea ce revine propriu-zis arheologiei paleoliticului şi cea interpretativă, idee ce camuflează în subsidiar convingerea că aspectele metodologice şi cele interpretative sunt două domenii autonome[50]. În aceste condiţii,

[47] Textele de bază vor fi, pentru antropogeneză şi perioada paleoliticului, *Rolul muncii în procesul transformării maimuţei în om,* în *Dialectica naturii,* Ed. Academiei, Bucureşti, 1959, p.153-166, iar pentru perioadele ulterioare ale preistoriei, *Originea familiei, a proprietăţii private şi a statului,* Cercul de Editură Socialistă, Bucureşti, 1920.

[48] Chiar anii '60 permit pe scară largă explicaţiile cauzale migraţioniste şi normative, vezi de exemplu Fl. Mogoşanu, *Unele aspecte ale paleoliticului de sfârşit din ţara noastră,* în SCIV, 1, 1960, p.125-129.

[49] Fr. Engels, *Originea familiei, a proprietăţii private şi a statului,* Cercul de Editură Socialistă, Bucureşti, 1920, p.20-21.

[50] *"Şi dacă pentru înţelegerea antropozoicului […] vom face apel la ştiinţele naturii, ştiinţele sociale sunt acelea cărora trebuie să le cerem sprijinul pentru lămurirea istoriei începuturilor societăţii omeneşti."*

progresele metodologice pot avea loc independent, iar interpretările istorice pot fi configurate în consecință sau sunt, pur şi simplu, dispensabile. Este fundamentală această distincție între teorie şi practică, pentru că ea expune elegant justificarea arheologilor pentru a evita "interpretarea" rezultatelor proprii. Dacă practica presupunea recuperarea faptelor, teoria reprezenta generalizările care plecau de la ele. Or, dacă datele erau puține sau ermetice, "interpretarea" putea lipsi. Cum studiile antropologice reveneau specialiştilor, iar interpretarea era misiunea teoriei oficiale, şcoala românească de cercetare a paleoliticului se va concentra către problemele succesiunilor cultural-istorice.

C. S. Nicolăescu-Plopşor s-a considerat dintotdeauna un adversar al tipologiilor formale şi al comparațiilor mecanice[51]. Cu toate acestea, mijloacele de lucru impuse de obiectivele cercetării recomandau acest sistem de analiză, iar Plopşor nu-l putea înlocui decât printr-o reîntoarcere la empirism. Prin urmare, definirile sale vor respecta aceleaşi principii tipologice, lipsite de sistematizarea matematică a lui Bordes. Opțiunea sa nu va disimula principiul. Metoda tipologică va deveni acum exclusivă. Or, am delimitat mai sus arealul său de eficiență: nu se poate face economism cu ajutorul tipologiei.

Câteva precizări sunt însă necesare aici. Arheologia franceză a paleoliticului, permanentă sursă de inspirații pentru cercetarea românească a perioadei, şi-a conservat în bună măsură structura teoretică a studiului, ca şi setul de metode conex. Pozitivistă şi evoluționistă, şcoala franceză a perpetuat tradiția cultural-istorică, în ciuda dizidențelor structuraliste (între care reprezentativ este, desigur, André Leroi-Gourhan)[52]. Prin urmare, loială magistraturii franceze, dar mult mai slab reprezentată numeric interdisciplinar, arheologia paleoliticului din România a avut asigurat un gir ştiințific permanent şi conservator.

Pe de altă parte, studiile recente, care abordează nucleul de premise teoretice ale preistoriei constată o incomodă, dar certă continuitate între modele iluministe şi practica ştiințifică actuală[53]. Modelele antropologiei naive nu au fost estompate de progresele informației, iar antropologia ştiințifică utilizează pe scară largă modele simpliste, cu tentă utilitară şi, mai ales, materialistă. Prin urmare, progresele conceptuale ale preistoriei paleolitice sunt, în realitate, foarte modeste pe parcursul ultimului secol, pentru toate şcolile de cercetare. Acest aspect este foarte util teoretic analizei întreprinse aici. Practic, chiar şi azi, explicarea antropogenezei, a apatiției primelor unelte, a socializării sau apariției limbajului articulat este tributară unui frust funcționalism, atât de familiar modelului marxist. Prin urmare, dacă se poate vorbi de o influență, ea este mai mult decât aparentă, filonul este mult mai vechi, iar elaborarea modelelor extrem de simplistă. Pentru paleolitic, marxismul nu este prea original şi nu depăşeşte locul comun. Pe de altă parte, preistoricienii români se avîntă rar în acest tip de speculații, iar dacă o fac totuşi, e greu de spus că se inspiră din Engels sau din oricare alt model materialist similar.

Cauzalitatea responsabilă de mutațiile preistoriei paleolitice este în general

C. S. Nicolăescu-Plopşor, *Rezultatele principale ale cercetărilor paleolitice în ultimii patru ani în R.P.R.*, în SCIV, tom VII, nr.1-2, 1956, p.34. Nu mai puțin interesantă este misiunea prefigurată pentru progresul disciplinei "*Astfel, adâncind şi întărind verticala cronologică şi întinzând orizontala geografică, vom putea stabili mai cu înlesnire viața economică a comunităților, legăturile culturale cu descoperirile din jur şi în cadrul cel mare al dezvoltării societății primitive vom înşelege aspectele locale şi regionale ale paleoliticului nostru. Prin aceasta vom îmbogăți bunurile culturale istorice ale poporului nostru, dând în acelaşi timp contribuția noastră la însăşi istoria omenirii*, *ibidem*, p.35-36. Efortul de aliniere națională este evident.

[51] *Ibidem*, p.34; de asemenea, opoziția față de metoda Bordes apare în idem, *Introducere în problemele paleoliticului în R.P.R*, Probleme de antropologie, vol. I, 1954, p. 70-71.

[52] S. Cleuziou *et al.*, *The Use of Theory in French Archaeology*, în I. Hodder (ed.), *Archeological Theory in Europe. The Last Threee Decades*, London, Routledge; acelaşi punct de vedere reiese şi din secțiunea specială dedicată arheologiei franceze în Antiquity, vol. 73, 279, 1999, p.153-198.

[53] W. Stoczkowski, *op. cit.*, passim.

conjuncturală (atât funcționalistă, cât şi migraționistă). Elementele indigeniste, vizibile de exemplu la C. S. Nicolăescu-Plopşor, deşi coincid cu reculul stadialist al anilor '50-'60, fac mai degrabă parte dintr-o convingere, şi nu dintr-o adaptare a discursului. De altfel, Plopşor chiar ia atitudine împotriva abuzurilor unilinariste[54]. În concluzie, pentru cercetarea paleoliticului, marxismul nu aduce nimic esențial, şcoala cultural-istorică dominând autoritar disciplina, chiar şi în aceste decenii dificile.

2.3.2. Revoluția neolitică şi "barbaria" lui Engels

Un număr mai important de pagini a acordat Engels perioadei "barbariei". Era de aşteptat ca acest aspect să se reflecteze în aceeaşi măsură şi în literatura arheologică.

Cum se putea împăca structura dogmatică a stadialismului unilinar al lui Engels cu realitatea arheologică, polimorfă sau, pur şi simplu, opusă ideilor indigeniste? Foarte greu. Spre exemplu, un model de compromis şi de perspicace rezolvare a dilemei este asimilarea diversității faptelor într-o structură generală, care prin însăşi generalitatea ei devenea inoperantă în practică[55].

Este extrem de utilă aici o analiză a monografiei de sit de la Hăbăşeşti, publicată în 1954, şi al cărei coordonator, Vladimir Dumitrescu, se afla, din pricina trecutului politic, în închisoare, la data apariției. Monografia este originală şi din alt punct de vedere, întrucât priveşte un sit preistoric cercetat integral[56], într-un interval de timp record, ceea ce expune perfect investiția directă pe care noii guvernanți erau dispuşi să o facă în rescrierea istoriei. Monografia se încadrează perfect premiselor şcolii cultural-istorice, prin metode şi prin tehnica de cercetare.

Ea atestă, însă, şi o altă caracteristică fundamentală, pe care o subliniasem mai sus la C. S. Nicolăescu-Plopşor: *disjuncția dintre teorie şi practică*. Pe de o parte, nu este clar dacă paradigma marxistă a determinat alegerea metodei de săpătură aici, deşi dezvelirea integrală a aşezărilor era un reflex metodologic firesc al acestei teorii. În nici un caz însă, ea nu a decis metodele de clasificare a materialului arheologic şi arhitectura internă a discursului. La fel de adevărat este că ea preia misiunea de interpretare rezultatelor. *Marxismul ajută la transformarea arheologiei în istorie, la organizarea discursului, a narațiunii: el oferă deci un limbaj, pentru acea parte a misiunii arheologiei pentru care vechea paradigmă nu era suficient pregătită să-l ofere şi anume domeniul economic şi social.*

Să ne explicăm: paradigma cultural-istorică dispunea, desigur, de un potențial explicativ propriu pentru aceste fenomene. El era însă nesistematic, simplist chiar, avînd în vedere modelul schematic de dinamică culturală pe care îl acceptă, în general, această paradigmă. Or, noul sistem interpretativ aducea în discuție termeni noi: matriarhat, patriarhat, gintă, modificări dialectice stimulate intern etc. Deşi

---

[54] C. S. Nicolăescu-Plopşor, *Noi descoperiri paleolitice timpurii din R.P.R.*, în Probleme de antropologie, vol. II, 1956, p.1-25;

[55] Un astfel de compromis este ilustrat de către I. Nestor, *Cultura ceramicii liniare în Moldova (pe baza săpăturilor arheologice de la Glăvăneştii-Vechi, Iaşi)*, în SCIV, tom II, nr.2, 1951, p.17-26. În timp ce datele nu puteau demonstra trecerea de la o fază a barbariei la alta (pentru că, evident, nimeni nu căutase o astfel de finalitate), iar pe de altă parte indigenismul se impunea ca regulă, aflăm că *"influențele din afară au fost asimilate pe o structură social-economică care s-a dezvoltat organic, potrivit cu legile care determină în genere evoluția societății omeneşti.[…]absența unei dezvoltări pur liniare nu face decât să ne ajute să sesizăm mai bine realitatea istorică vie, fără a întuneca sau anula în nici un chip acțiunea fără greş a legilor amintite"*. Este aceeaşi manieră de a trata stadialismul ce se afirmase deja în I. Nestor, *Probleme noi în legătură cu neoliticul din R.P.R.*, în SCIV, II, 1950, p.208-219. Fondul ambelor articole este identic: relațiile de filiație culturală, difuziunile, cronologia. Cum nu pot fi operaționalizate la nivelul modest cerut de situațiile aplicate cerute de practica arheologică, legile pot fi transferate pe alt palier de generalitate istorică.

[56] Se înțelege de la sine că această integralitate este definită în funcție de concepțiile de cercetare ale epocii. Că, din nefericire, chiar şi acest obiectiv a fost rareori atins ulterior, rămâne un fapt regretabil şi care, în nici un caz, nu se datorează perfecționării tehnicilor de eşantionaj arheologic.

proveneau dintr-o etnologie de secol XIX, lecturată în acelaşi secol, şi deşi impuneau o ordine autoritară, termenii circumscriau noţiuni şi fenomene "reale". Prin urmare, dincolo de erorile teoriei, sau de obligativitatea şi universalitatea succesiunii lor, noile definiţii şi conceptele adiţionale lor vor îmbogăţi lexicul teoretic al arheologilor.

Revenind la monografia de la Hăbăşeşti, *interpretarea* rezultatelor este cea care respectă canoanele obligatorii. Fenomenele culturale sunt lecturate materialist. Un raţionament tipic este următorul: prezenţa multor topoare atestă prelucrarea masivă a lemnului → agricultură intensivă → creşterea rolului bărbatului → amplificarea diviziunii muncii → destrămarea ginţii matriarhale → familia pereche sub control patriarhal. În realitate, "multe topoare" este o remarcă absolut calitativă, care nu poate oferi o imagine a intensităţii prelucrării lemnului, câtă vreme nu sunt estimate populaţia, resursele, eficienţa topoarelor şi calculate necesităţile. Prin urmare, raţionamentul este îndrăzneţ. Ceea ce este însă semnificativ este faptul că el fusese anticipat de la bun început prin dimensiunile locuinţelor descoperite, care nu se împăcau deloc cu matriarhatul lui Engels. Şi cum constatarea preistoricianului contravenea teoriei, în care patriarhatul apare mai târziu, plasarea istorică a cucutenienilor şi, deci, a eneoliticului, trece pe treapta de mijloc a barbariei[57]. La fel de materialistă este interpretarea plasticii, care constituie o dovadă a pragmatismului religios şi a superstiţiei[58]. Ce putem constata? O ordonare *post festum* şi sofistică a raţionamentelor arheologice în spirit marxist. În alte condiţii, s-ar fi căutat aceleaşi raţiuni pragmatice, bazate pe constatări subiectiv-calitative. Dacă pentru explicarea dinamicii interne a unui sit pot fi comprimate toate datele teoriei materialismului-dialectic, pentru evoluţia culturii în genere arheologul nu este dispus să renunţe la convingerile sale difuzionist-migraţioniste[59].

Dar această situaţie nu este neapărat caracteristică. Numeroase studii nu invocă nici măcar formal cauzalităţile socio-economice ale modelului oficial, preferând în continuare explicaţiile convenţionale: migraţie, difuziune, aculturaţie[60]. Mărturiile arheologice susţineau orice speculaţie, câtă vreme aceasta depăşea, oricum, chiar obiectivele pe care şi le propusese cercetarea! Trebuie remarcat că discursul marxist nu a fost nevoit să modifice prea mult generalizarea. Cel mult, el a făcut-o obligatorie.

[57] Vl. Dumitrescu şi colab, *Hăbăşeşti, monografie arheologică*, p.499-501.

[58] *Ibidem*, p.420-421, 432-433.

[59] Astfel, tranziţia Cucuteni A - Cucuteni B nu poate fi explicată intern, câtă vreme uneltele rămân neschimbate, *ibidem*, p.531. În privinţa ceramicii de tip C, ea aparţine unei populaţii răsăritene, "*căci nimeni nu va putea înţelege în ce fel, pe cale de evoluţie, se poate ajunge de la locuinţa-platformă la locuinţa bordei, de la ceramica pictată la ceramica în şnur, şi în sfârşit, la morminte tumulare cu cercuri de piatră …*", *ibidem*, p.536. Facem precizarea aici că valabilitate particulară a opiniilor enunţate aici nu ne interesează în sine, ci fenomenologic, prin urmare scopul nostru nu este să contrazicem câtuşi de puţin observaţiile specialiştilor, ci să analizăm liniile teoretice de forţă ale gândirii lor. De altfel, caracterul intrusiv al acestei ceramici este subliniat şi de I. Nestor, pe motivul că acesteia îi lipsesc antecedentele în cultura precucuteni şi protocucuteni, *Cu privire la periodizarea etapelor târzii ale neoliticului din RPR*, în SCIV, tomX, nr .2, p.251. Esenţial este doar principiul valorii diagnostice a ceramicii, expus clar de Vladimir Dumitrescu în *Hăbăşeşti..*: ea "*constituie de cele mai multe ori tocmai elementul caracteristic al diferitelor culturi materiale (mai ales în epoca neolitică)…*", op.cit., p.252-253. Perfect conştient de limitele descrierii, I. Nestor consideră că "*O altă problemă este de a şti ce fapte de viaţă se află în dosul acestor raporturi culturale*". Cercetătorii "*admit ipoteza firească după care ne aflăm în faţa nu a unui simplu împrumut cultural, ci şi a unui aflux de populaţie*","*fără a socoti necesar pentru moment a preciza explicaţiile ce se pot da cu privire la natura raporturilor intertribale pe care această situaţie le presupune (prizonieri, robi, relaţii exogamice)…*" op. cit. p.255 (s.n.). Reiese clar, credem, că misiunea precizărilor revenea teoriei, fie ea şi marxistă, arheologii fiind obligaţi doar să presupună ipotezele "fireşti".

[60] De exemplu, E. Comşa, *Consideraţii cu privire la evoluţia culturii Boian*, SCIV, tom V, nr.3-4,1954, p.961-998, Z. Szekely, *Contribuţie la cronologia epocii bronzului în Transilvania*, SCIV, tomVI, nr.3-4, p.843-864. În ambele texte, afluxurile de populaţie sunt cauza schimbărilor culturale, şi nu tensiunile dialectice.

În ansamblu, în ciuda ofensivei anilor '50-'60, stadialismul rămîne literă moartă. El nu putea fi operaționalizat, apărând într-o manieră abruptă în încheierile diferitelor monografii. Arheologia preistorică este, fără îndoială materialistă, dar nu reuşeşte prea des să fie şi dialectică, refugiul în descriptivism fiind deseori soluția preferată.

2.4. A doua etapă: arheologia preistorică în perioada 1970-1990[61]

Anii '70 atestă o temperare a ofensivei stadialiste, care permite preistoricienilor revenirea la preocupările tradiționale[62]. Stadiile lui Engels sunt în continuare prezente în pregătire universitară a viitorilor arheologi. Stau astfel mărturie cursurile, unele dintre ele bine documentate şi atrăgător de coerente[63]. Oricum, coerența lor explicită depăşeşte net coerența implicită a paradigmei marxiste aşa cum este ea vizibilă în lucrările arheologilor. Rezultă de aici că practicienii arheologiei au fost, în acelaşi timp, supuşi unei educații academice "paralele", iar rigorile admiterii în breaslă nu țineau câtuşi de puțin de cunoaşterea ideilor oficiale, ci de asumarea metodologiilor tradiționale.

Influența germană, permanentă prin specializarea unui număr important de practicieni români în instituții germane, a participat, sub forma unui puternic curent subteran, la perpetuarea unor obiective cultural-istorice, de multă vreme un bun comun al ambelor tradiții[64]. Arheologia paleoliticului, devotată în continuare magistraturii franceze în domeniu, dar lipsită de filonul intelectual al acesteia, va prelua entuziastă, cu deosebire după părăsirea empirismului lui C. S. Nicolăescu-Plopşor de către discipolii săi, sistemul tipologic al lui F. Bordes. De inspirație naturalistă şi corespondent fidel – *mutatis mutandis* - al tipologiei ceramice, sistematizarea propusă de Bordes respecta aceleaşi principii ale normativității culturale a tipurilor litice.

În ansamblul, cultural-istorismul supraviețuieşte neatins. Definirea culturilor arheologice respectă, în continuare, principiile lui Kossinna, prelucrate de Childe[65]. Ceramica decide diversele faze de evoluție ale culturilor pentru că, se crede, în realitatea preistorică, lucrurile s-au întâmplat tocmai invers, iar influențele culturale folosesc acelaşi mijloc de transport al ideilor[66]. Capitolele interesate de "viața în

[61] Delimitarea acestei perioade este absolut nominală. Ea doreşte doar să urmărească desprinderea relativă a României din sfera ideologiei staliniste, în favoarea unei direcții politice proprii, în care ideile naționaliste înlocuiesc stadialismul. Aşa cum vom vedea, această delimitare nu coincide unei restructurări importante a discursului arheologic al preistoriei.

[62] În ciuda aparentei relaxări politice şi a îndepărtării de focarul marxist sovietic, ansamblul istoriografiei româneşti cunoaşte o slaba ameliorare a discursului în anii relativei liberalizări din anii '70. Desincronizarea discursului istoriografic românesc, este determinată de "inflația" preocupărilor naționale, dar şi de absența unor precupări, fie şi epigonice, similare cu cele din istoriografia occidentală, vezi Al. Florin Platon, *Despre desincronizarea discursului istoriografic*, Xenopoliana, 1, 1-4, 1993, p.42-45

[63] Este demn de amintit aici I. Nestor, *Istoria societății primitive*, apărută sub auspiciile Centrului de multiplicare al Univ. Bucureşti, 1970. Bogat documentată şi fidel actualizată, ediția merită o lectură atentă şi lipsită de prejudecăți, cu atât mai mult că cât este opera unui arheolog influent şi fidel şcolii cultural-istorice.

[64] Pentru profilul tenace al arheologiei preistorice germane vezi H. Härke, *All Quiet on the Western Front. Paradigms, Methods and Approaches in West German Archaeology*, în I. Hodder (ed), *Archaeological Theory în Europe. The Last Three Decades*, London Routledge, 1991, p.187-222. A. Sherratt chiar afirmă "*prehistoric archaeology in Germany remains very close to its raw material, frowning alike on synthesis and generalisation*, în ibidem, p. 204.

[65] Spre exemplificare, elementele individualizării culturii Nirului sunt, după T. Bader, "*un teritoriu bine definitivat (Câmpia Nirului), ocupat numai de ele, cu aşezări şi morminte proprii; au o cultură materială şi spirituală specifică, diferențiată de fenomenul cunoscut sub numele de Vučedol. Din aceste motive, credem că folosirea termenului, <cultură> este justificat*", vezi *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei. Cultura pretracică şi tracică*, Bucureşti, Ed Ştiințifică şi Enciclopedică, 1978, p.20.

[66] Ibidem, p.57 , p.61-62; De altfel, afirmații de genul "*evoluția internă a unei culturi se poate urmări pe baza transformărilor survenite în forma şi ornamentica ceramicii*", sunt frecvente în literatura de specialitate.Lăsând la o parte faptul că un singur indicator stilistic, aleatoriu ales ca relevant, este departe de a exprima fidel evoluția unei culturi, tipologiile rămân metode intelectual statice: ele definesc empiric perioade succesive de stabilitate a normelor, rămânând ca, ulterior, teoria aflată în uz să

epoca bronzului", de exemplu, implicând generalizarea unor constatări, se abandonează teoriei marxiste, singura capabilă, în simplitatea ei, să preia concluziile. Aflăm astfel că "din momentul folosirii plugului cu tracțiune animală, bărbatul a preluat locul principal în agricultură."[67], că o ciudată diviziune internă a muncii (între păstori şi agricultori) a avut loc în sânul comunităților epocii[68], că destrămarea orânduirii gentilice a condus la familia monogamă, iar "transformările socio-economice au influențat manifestările suprastructurale"[69]. Prin urmare, în această etapă, se poate invoca adoptarea deliberată a potențialului explicativ al marxismului, ca o fatalitate, pentru acelaşi domeniu teoretic. Diferențierile etnice, tradițional importante, au loc pe aceeaşi platformă socio-economică. Odată preluată aceasta (de la Engels şi de la săpăligi sau topoare), individualitatea poate fi urmărită către ceilalți factori stilistici (ceramica, locuințe, fortificații etc.).

Normativismul, generat de omogenitatea organică a culturii[70], poate conduce la percepția monolitică a unei culturi în care inovația este periferică în raport cu preluarea unor elemente străine[71].

Multidisputatul final al culturii Cucuteni apare acum ca o consecință a condițiilor economice. Astfel, sfârşitul său este favorizat de un dezechilibru economic intern, provocat în principal de degradarea solurilor. Modificările sociale şi simbolice care apar acum sunt consecința acestora[72]. Cert este că, în ciuda explicației materialiste, fenomenele culturale nu sunt nuanțate în direcția socio-economică marxistă. Altfel spus, este acceptat primatul economic, însă reacția socială este o modificare a *normelor* culturale, o degradare a lor.

Cu toate aceste variațiuni pe tema materialismului, principiile de studiu şi interpretare sunt în continuare adecvate altei curiozități[73].

---

elaboreze circumstanțele cauzale care le leagă. În paradigma cultural istorică, cauzalitatea este preluată de difuziune, sau, mai rar, de modificarea treptată a normelor, pe principiul evoluției interne (prin degenerare sau inovație, ambele afirmate, dar rareori justificate).

[67] *Ibidem.*,p.109.

[68] *Ibidem*,p.112.

[69] *Ibidem*, p.115.

[70] Metafora organicistă este explicită la Ion Nestor, *Cu privire la periodizarea etapelor târzii ale neoliticului din RPR*, în SCIV, tom X, nr.2, 1959, p.256: "*Este evident că o cultură în transformare neîntreruptă este, ca orice organism, mereu aceeaşi şi necontenit alta. Pentru a putea fi numită altfel, ea necesită o schimbare radicală.*"

[71] Se ajunge astfel la viziunea biologistă conform căreia uneltele fazei Precucuteni I sunt, în parte, microlite "*lucrate în tradiție tardenoisiană şi gravettiană şi preluate de precucutenieni de la purtătorii culturii cu ceramică liniară*", în timp ce uneltele macrolitice "*tăiate din gresie într-o tehnică primitivă despre care nu putem şti deocamdată cum şi de unde a putut fi preluată*" nu-şi pot justifica originea, vezi. S. Marinescu-Bâlcu, *op. cit.*, p. 51-52. În aceeaşi lucrare, descoperirea a două harpoane duce la concluzia că acest tip de unealtă este preluat din cultura Vinča, "*singura direcție în care ne putem orienta pentru a explica prezența lor în faza Precucuteni I", ibidem*, p.43-44. Mai mult, chiar cultura Precucuteni este un hibrid arheologic care, "*ca şi cei de altă natură*", îşi are linia sa de evoluție. Plină de vitalitate, cultura Precucuteni va prelua şi va ghida pe alte trasee atât elementele Boian-Giuleşti, care nu mai evoluează spre faza Vidra, dar şi pe cele liniare, care se topesc în masa acestei culturi tinere, *ibidem*, p.127. Iată deci un prozelit cultural energic, conştient aproape de caracterul său juvenil, omorându-şi, freudian, tatăl! Dincolo de metaforă, constatăm aici un model - alternativ la cel marxist şi, de altfel, foarte familiar gândirii istorice - de înțelegere a culturii în genere. Analogia organicistă, proprie gândirii sistemice din arheologie, nu convine întotdeauna marxismului, pentru care conflictul intern şi nu echilibrul sistemic constituie norma. Pentru arheologia preistorică din România, unitatea biologică are, însă, o origine herderiană şi constatăm , în chiar nucleul conceptula la arheologiei supraviețuirea unor definiții fundamental opuse celor acceptate de marxism.

[72] Şt. Cucoş, *La fin de la culture Cucuteni dans le contexte de l'eneolithique du Bas-Danube*, în *La civilisations de Cucuteni en contexte européen*, Ed. Univ. "Al I Cuza" Iaşi, 1987 p.125-132. În această lucrare, viața spirituală se îmbogățeşte şi capătă o mai mare libertate de expresie ca o consecință a epuizării solului (p.130).

[73] Un exemplu potrivit oferit de Vl. Dumitrescu, *The Neolithic Settlement at Rast (South-West Oltenia, Romania)*, BAR-IS, 72,1980. Criteriile de diagnostic sunt prezente integral "*the chronology and the cultural attribution of the settlement at Rast do not raise difficulties, since all the categories of materials […] are fully typical of a single culture*"(p.97). Capitolul final, care încheie o scrupuloasă descriere a materialului arheologic, "*The culture and the chronology of the neolithic settlement at Rast*" ocupă 19 pagini, dintre care 17 sunt dedicate încadrării

Una din circumstanţele care ar fi putut provoca o revoluţionare a cercetării arheologice a fost amplificarea cercetărilor naturaliste pluridisciplinare. Climatul materialist şi, mai ales, difuziunea inovaţiilor, din două focare, cel sovietic şi cel occidental, au orientat şi atenţia preistoricienilor români către alţi factori de variabilitate, cei economici, studiile pluridisciplinare venind în întâmpinarea acestei noi necesităţi. Pluridisciplinaritatea nu este o cucerire neapărat recentă. Ea a fost precedată de o frumoasă tradiţie, care va înflori, în arheologia preistorică din România, începând cu anii ’70[74]. Drumul unei “arheologii globale”, sintagmă egală unei “istorii totale”, părea deschis. Cu toate acestea, nu aşa s-a întâmplat.

Spiritul cercetărilor interdisciplinare este unul al încrederii naturaliste în disciplinele fizice. Ele aduc un necesar plus de concreteţe unui empirism care ajunsese incomod. În primul rând, specialiştii din domeniile pluridisciplinare vor încerca să nuanţeze cauzalitatea mutaţiilor culturale. Din nefericire, cum se ocupau de mediul natural sau animal al diferitelor perioade, în consecvenţa aplicată a cercetărilor lor, ei au fost parţial nevoiţi să facă jocul climatului materialist. Cauzalitatea schimbărilor este, în continuare, în afara culturii, asupra căreia acţionează prin precondiţii, disponibilităţi, sau contingenţe. În latura lor “explicativă”, dedicată mediului, ele întregesc imaginea paleoclimatului sau paleofaunei[75], în timp ce latura “descriptivă” va contribui la înţelegerea internă mai bună a comportamentelor umane. Dacă prima latură continuă empirismul într-o direcţie extensivă culturii, spre a se întoarce mai bine înarmată la ea, cea de-a doua întregeşte particularul cultural. Paradoxal, specialiştii interdisciplinarităţii, de formaţie naturalistă, sunt mai interesaţi în “umanizarea” studiului decât istoricii profesionişti care sunt arheologii, şi care continuă practica taxonomiilor cu o convingere demnă de erudiţii biologiei. În ansamblu, arheozoologia, palinologia, carpologia, studiul macroresturilor vegetale, deşi opera unui număr mic de specialişti, vin să completeze informaţia istorică, orientând treptat atenţia către *particularul sitului, şi nu către generalul culturii arheologice*.

Economia este forma preferată a non-evenementialului şi, de un secol, pe măsură ce istoria se preocupă tot mai mult de formele mai largi ale vieţii colective, face parte din arsenalul cel mai important de argumente cauzale. Arheologia care renunţă la eveniment se va îndrepta către economie. Ea este mai stabilă, are o aplicabilitate istorică crescută, explică mai multe, sau pare s-o facă, iar urmele ei sunt tangibile. Inerţia

crono-culturale a sitului prin intermediul plasticii şi ceramicii. Concluziile sunt din nou calitative şi circulare: populaţia “mare” presupune o agricultură eficientă, deci folosirea probabilă a unor pluguri de lemn.

74 Ar putea fi invocată aici un fenomen de “modă”, aşa cum a fost acesta remarcat pe alte coordonate, vezi J. Clottes, Phénomènes de mode dans l’archéologie française, în T. Shay, J. Clottes, (eds.), *The Limitations of Archaeological Knowledge*, ERAUL 49, Liege, p.225-246. Punctele comune dintre ale celor două arheologii sunt importate, deşi un defazaj metodologic şi un context intelectual diferit ar sugera, dimpotrivă, mari diferenţe. Din punctul de vedere al interdisciplinarităţii, ca şi din cel al arheometriei, fenomenologic, identitatea este perfectă, diferenţa fiind pur volumetrică: în România, ambele direcţii sunt opera câtorva specialişti izolaţi. Reacţia colegilor a fost simptomatică: un respect difuz pentru o muncă ermetică, echilibrat rapid de contestaţia virulentă, în situaţia în care cercetările interdisciplinare compromiteau cronologii, prejudecăţi şi, mai ales, iluzia naivă de competenţă exclusivă. Altfel spus, capitolele interdisciplinare sunt de dorit, întăresc seriozitatea ştiinţifică a lucrărilor, cu condiţia ca demonstraţiile din anexe să nu compromită eşafodajul crono-tipologic printr-o curiozitate inutilă pentru oamenii preistoriei.

75 Este cazul studiilor palinologice, paleopedologice sau chimice, al căror statut iniţial, de “anexe” juxtapuse fără legătură organică cu ansamblul textului, expune două aspecte: preluarea lor de către arheologi sub impactul modei şi, complementar, ermetismul tehnicist care le era atribuit. Îndeosebi pentru perioada paleoliticului, ele participă activ la revizuirea cronologiei sau descrierea climatului. Cauzele climatice fuseseră invocate şi înainte pentru explicarea oikumenei, a mutaţiilor de populaţie sau a celor stilistice. Studiile privind paleoclimatul le reduc generalitatea. Oricum, hrănind materialismul explicativ pe interfaţa natură/cultură, ele vor conveni mai bine tradiţiei decât marxismului, interesat mai degrabă de explicaţia socio-economică internă. Alfel spus, interdisciplinaritatea îi datorează mai mult lui Grahame Clark decât lui Engels.

sa "infrastructurală" şi universalitatea sa o recomandă drept un domeniu de studiu promiţător. Treptat, economia devine singurul nou domeniu de studiu important, dar nu şi un principiu de inteligibilitate, cum ar fi aceasta într-o perspectivă marxistă. Uneori, ea se remarcă drept un factor cauzal ce se adaugă şi îi completează pe cei tradiţionali (migraţii, invazii, difuziuni)[76]. Simpla anexare a unei *kitchen-list* suplimentează descrierea şi conduce la concluzii istorice plate: comunităţile respectivei culturi consumau oi, în prima fază, pentru a descoperi ulterior avantajele domesticirii porcului.

Altfel spus, pluridisciplinaritatea nu a avut puterea să modifice principiile, ci să completeze concluziile. Deşi, în substrat, exploatarea informaţională a siturilor devine, teoretic, *intensivă*, în sensul că se încearcă îmbogăţirea acurateţii prin recuperarea şi studierea unui set mai bogat de dovezi arheologice, acest aspect nu presupune o revoluţie generalizată, majoritatea fiind în continuare eşantionate[77] din punct de vedere al informaţiei pentru a răspunde curiozităţii cultural-istorice.

Această atenţie pentru contextul sitului, deşi predominantă, nu este singura. I se adaugă încercări de studiere intensivă a altor aspecte ale documentaţiei arheologice, şi ne referim cu deosebire la arheometrie şi la încercările de sistematizare metodologică în spiritul, dacă nu şi în litera şcolii cultural-istorice. Arheometria este o direcţie ştiinţifică caracteristică, care ascunde în substrat încrederea în datele ştiinţelor "tari" (*hard sciences*) şi, prin urmare, nu putea decât să le sugereze arheologilor, conştienţi de empirismul lor funciar, o alternativă onorabilă. Sunt de amintit aici demersurile care încearcă prelucrarea informatică a datelor arheologice.[78] Din nefericire, ele au considerat prematur drept rezolvate problemele de eşantionaj *in situ*, accentuând mai departe disjuncţia dintre teorie şi metodă, prin interesul crescut acordat exclusiv *interpretării* artefactelor.

Original şi, fără îndoială atractiv, este şi demersul de factură structuralistă încercat în interpretarea ceramicii cucuteniene[79]. Fidel regulilor istoriei artei, el participă prea puţin la progresul metodologic al arheologiei, deşi poate conferi o accepţiune mai bogată ideii de "stil", ca idealtip. Sterilitatea şi izolarea sa, în ansamblul literaturii arheologice, se justifică, însă, mai degrabă prin lipsa de familiaritate a conceptelor utilizate şi mai puţin pe critica pe care specialiştii o puteau aduce bazei sale documentare.

Acumularea treptată de informaţie, sisificul efort de ordonare, clasare şi interpretare a acesteia, vor îndepărta treptat arheologul de orizontul istoriei, răpindu-i timpul, odată cu disponibilitatea pentru prelucrări teoretice. Mai mult, climatul microsociologic al arheologiei a rezistat centralizării impersonale a sistemului. Aceasta nu presupune însă că, în principiile sale, comunitatea disciplinară nu era organizată ierarhic, dimpotrivă. Criteriul ascensiunii era, cel puţin în teorie, competenţa, sau, în termeni familiari, "cunoaşterea bună a materialului". Fundamental empirică, disciplina nu putea ierarhiza altfel membrii breslei, decât pe baza experienţei practice. Acest fenomen explică şi autoritatea experţilor, a căror magistratură controlează încă autoritar disciplina. Principiul ierarhic a asigurat acea educaţie paralelă pe care o menţionam, mult mai eficientă decât lecturile clasicilor

[76] Cu deosebire Al. Bolomey încearcă o infuzie de criterii economice în înţelegerea preistoriei, vezi, de exemplu, capitolele I şi V din Vl. Dumitrescu şi colab., *Esquisse d'une préhistoire de la Roumanie*, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1983, p.12-28, 140-162., idem, *Noi moduri de abordare a preistoriei*, SCIV, tom 24, nr. 4, 1973, p.621-631.

[77] Utilizăm termenul de *eşantionare* nu în sensul unei analize statistice şi cantitative preocupată de raportul efort-rezultate, ci în sens absolut metaforic: orice cercetare arheologică este, metodologic, o eşantionare a trecutului, decisă de complexitatea teoriei în uz.

[78] ex. Zoia Kalmar, *Prelucrarea datelor arheologice de la Piatra Ilişovei cu ajutorul calculatorului*, în Ziridava, 18, p.11-20. Bibliografia Seminarului de arheometrie este, desigur, mult mai bogată.

[79] Ne referim, desigur, la studiile lui A. Niţu, cum ar fi *Consideraţii asupra stilurilor ceramicii pictate Cucuteni-Tripolie. Categoriile dinamice ale decorului*, în Acta Moldaviae Meridionalis, V-VI, 1983-1984, p.27-68

marxismului, între care Marx a fost ultimul. Permanentul, şi deseori agresivul *feedback* al colegilor impune rigoarea, sau cel puțin preocuparea pentru aceasta, drumul unui scientism aparent fiind deschis. Preistoria devine tot mai ermetică, limbajul tot mai special, textele tot mai aride. Precizia crescută presupune o bună descriere formală, deseori fiind ignorat potențialul real al tipologiilor de a contribui la o mai bună înțelegere a fenomenelor istorice. Şcoala cultural-istorică devine manieristică, iar arheologia un hobby elitist.

Pe de altă parte, turnura ideologică a ultimelor decenii a condus inevitabil la o periferizare a cercetărilor preistorice. Excentrice în interesul stadialismului, ea devine de-a dreptul dispensabilă teoretic pentru propaganda națională. Un motiv în plus pentru autonomizarea disciplinei într-o libertate teoretică relativă, în care rutina se putea perpetua.

2.5. Arheologia preistorică din România după 1989

Influența absolut modestă a marxismului este dovedită de conservarea unei problematici tradiționale în studiile apărute imediat după anularea obligativității discursului. Problemele clasice ale şcolii cultural-istorice apar neatinse, mai active poate ca niciodată, odată purificate de impuritățile impuse până de curând[80]. Cu toate acestea, peisajul monoton va cunoaşte mai multe breşe, de ordin teoretic şi metodologic. Dacă majoritatea monografiilor continuă principiile metodologice cultural-istorice, aliniate unei informații recente[81], nu lipsesc lucrări care încearcă ceva mai mult, anume căutarea unui alt punct de reper teoretic. Evident, acesta este căutat nu în raport cu marxismul, ci cu moştenirea şcolii cultural-istorice, *singura prezență activă şi importantă din punct de vedere teoretic în ansamblul arheologiei preistorice din România ultimelor decenii.*

Între aceste demersuri exploratorii sunt de amintit încercările de abordare sistemică a unor situri sau a unor culturi arheologice[82]. Deşi imperfecte, acestea constituie premiere metodologice, cel puțin prin enunțarea explicită a unui model de analiză. Prezentarea metodologiei utilizate, utilă şi strict necesară, demostrează un salt clar al discursului arheologic. Tot ea sugerează însă şi persistența unor reflexe tradiționale ale şcolii cultural-istorice. Astfel, utilizarea metodei de săpătură altimetrice[83], care conduce inevitabil, teoretic, la false concentrări în plan vertical şi care, prin definiție, nu respectă ordinea naturală de depunere şi abandon, compromite contextul arheologic. Acesta este parțial "reconstituit" vertical prin analiza informatică a formelor ceramice, ceea ce sugerează tautologia clasică mai sus expusă şi subliniază, prin urmare, acelaşi interes verticalist-evolutiv[84]. Geometrizarea săpăturii nu constituie un paleativ, ca să nu

[80] De exemplu, o proeminentă cercetătoare a neoliticului reia problema corelării rezultatelor a două metode, cea stratigrafică şi cea tipologică, a căror utilitate "*pentru lămurirea relațiilor dintre două sau mai multe culturi preistorice este în afară de orice îndoială*", iar aceste relații sunt cele de sincronie, succesiune, import, vezi S. Marinescu-Bâlcu, *Stratigrafie şi tipologie în cercetarea neoliticului şi eneoliticului*, în SCIVA, tom 42, nr.3-4, 1991, p.113-119. Subliniem aici doar o inversiune, din punctul nostru de vedere, şi anume că metodele invocate ne edifică numai asupra problemelor ridicate din unghiul metodelor înseşi.

[81] Sunt de amintit aici Al. Păunescu, *Ripiceni-Izvor. Paleolitic şi mezolitic*, Editura Academiei, Bucureşti, 1992, H. Ciugudean, *Epoca timpurie a bronzului în centrul şi sud-vestul Transilvaniei*, Bibl. Thracologica XIII, Bucureşti, 1996, Z. Szekely, *Perioada timpurie şi începutul celei mijlocii a epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei*, Bibl. Thracologica XXI, Bucureşti, 1997, C.F. Schuster, *Perioada timpurie a epocii bronzului în Bazinele Argeşului şi Ialomiței Superioare*, Bibl. Thracologica XX, Bucureşti, 1997 ş.a.

[82] Este cazul lucrărilor Gh. Lazarovici, Zoia Maxim, *Gura Baciului. Monografie arheologică*, Cluj-Napoca, 1995 şi Zoia Maxim, *Neo-eneoliticul din Transilvania*, Cluj-Napoca, 1999. Inovativă, fără îndoială, metoda plăteşte un tribut serios tradiției cultural-istorice, prin criteriile apriorice de care se face responsabilă. În fond, ambele monografii încearcă serierea tipologică, eventual nuanțarea taxonomiei aflate în uz.

[83] Gh, Lazarovici, Z. Maxim, *op.cit.*, p.9-10.

[84] De altfel, conform tradiției, "subsistemul social", care ar reprezenta un simptom al unei curiozități reale față de "interiorul" unei culturi arheologice, ocupă un spațiu minim, *ibidem*, p.171-173.

invocăm aici criteriile apriorice subiective implicate în analiza informatică. Pe de altă parte, nominalizarea unor "sisteme" şi "subsisteme" nu încearcă decât să atribuie nume diferite unor aspecte delimitate şi până acum de preistoricieni: mediul natural, societate, economie. Or, subîmpărţind precis "sistemul" cultural, se introduc aprioric semnificaţii definitive pentru anumite artefacte sau comportamente[85]. Mai mult, dialogul mutual dintre acestea nu este definit clar. Noile nume atestă doar dorinţa de a facilita prelucrarea informaţiei pe categorii metodologic alese ca diferite. Subsistemele nu se integrează în naraţiune: migraţiile[86] asigură schimbarea, la care "sistemul" nu participă, ci le suportă. Or, în cadrul metodologic propus de Noua Arheologie americană, cea care introduce un sistemism coerent, tocmai dinamismul propriu al unei culturi, văzută ca sistem, este cel care facilitează, interzice sau decide morfologia schimbărilor istorice. Prin urmare, putem invoca aici un sistemism *descriptiv şi formal*, nu unul *explicativ şi cauzal*. Claritatea care reiese nu este decât aparentă şi, în plus, paralelă realităţilor neolitice. Cât priveşte ponderea, cu adevărat importantă, a cercetărilor pluridisciplinare, singurul comentariu care se cuvine făcut aici este dacă raportul dintre efort şi progresul cunoştinţelor este satisfăcător. Este, desigur, îndatorirea specialiştilor să răspundă acestei întrebări. În orice caz, afinităţile noii metode cu tradiţia cultural-istorică, ameliorată de pluridisciplinaritate, sunt clare, prin urmare nici o idee marxistă nu poate fi invocată.

Alte lucrări încearcă să continuie tradiţia pluridisciplinară într-o perspectivă superioară[87]. Progresele metodologice al colectivului de cercetare al tellurilor neo-eneolitice de la Hârşova şi Borduşani sunt extrem de importante. Ele propun o renovare metodologică legată nu de abandonarea empirismului, ci de limitarea lui, printr-o provocare explicită. În acest sens, ele depăşesc limitele idiosincratice ale practicii printr-o întoarcere la principiile unui pozitivism metodologic consecvent. Decisivă este aici atenţia acordată contextului arheologic şi dezinteresul metodologic pentru apriorisme. Acest "joc de-a *tabula rasa*" pare a reprezenta unica manieră în care categoriile apriorice îşi pot limita ingerinţele. Nici aici nu pot fi invocate influenţe marxiste, deşi concluziile sunt premature înaintea unei intepretări extinse a contextului atât de meritoriu studiat. Atenţia acordată orizontalităţii şi paleoeconomiei respectă doar cerinţe metodologice moderne, greu de atribuit unui interes de cunoaştere propriu-zis marxist..

Studii de mai mică întindere[88] atacă la rândul lor comandamentele pozitiviste, insinuând treptat ideea că unul din obiectivele arheologiei, ca disciplină ştiinţifică matură, este analiza propriilor idiosincrazii, fie ele şi istorice. Se remarcă, aşadar, încercări de reevaluare a paradigmei tradiţionale. În acest context, o eventuală redimensionare a teoriei maxiste este probabilă şi, ca variantă de sistematizare a materialismului, nu sunt excluse analize de factură marxistă în continuare.

---

[85] Deşi nu intenţionăm aici o discuţie asupra metodologiei sistemice, sunt de reamintit criticile solide aduse de I. Hodder asupra impunerii de semnificaţii exterioare, vezi *Reading the Past - Current approaches to intepretation in archaeology"* Cambridge, Cambridge Univ. Press, 1986, p.19-33.

[86] *Ibidem*, p.199-207.

[87] Un motiv serios de reflecţie inclusiv în plan teoretic, nu numai metodologic, îl reprezintă prezentarea unei noi metode de exploatare a informaţiei arheologice, vezi B. Randoin, D. Popovici, Y. Rialland, *Metoda de săpătură şi înregistrarea datelor stratigrafice într-un sit pluristratificat: tell-ul neo-eneolitic de la Hârşova,* Cercetări Arheologice, XI, 1999, p.199-234.

[88] Sunt demne de remarcat aici atitudinile novatoare - prin raportare la vechile teorii, şi nu la problematica strictă a unor culturi arheologice - prezente sporadic în literatura de specialitate: Al. Niculescu, *Interpretarea fenomenelor etnice de către istorici şi arheologi. Pericolele argumentaţei mixte,* în *Timpul istoriei* I, *Memorie şi patrimoniu,* Centrul de istorie comparată a societăţilor antice, Univ. Bucureşti, 1997 , p.63-69, Al. Vulpe, Istoria. *Între mit şi căutarea adevărului în antichitate şi în prezent,* în Buletinul Muzeului "Teohari Antonescu", nr.5-6, 1999-2000, p.9-15, D. Popovici, *Note pentru o viitoare şi necesară istoriografie a arheologiei româneşti,* în idem, p.17-22.

3. Concluzii

Încercând să verificăm lista de reflexe ale paradigmei marxiste pe care am expus-o în deschidere, putem nota mari contraste între aceasta şi teoria arheologiei preistorice din România ultimelor şase decenii. Deşi mulţi din constituenţii marxismului sunt prezenţi în deprinderile interpretative ale preistoricienilor români, ansamblul lor nu este.

Astfel, *premisa omogenităţii dintre faptele culturale şi cele naturale*, permanent prezentă în discursul arheologic, deşi împărtăşeşte punctul de vedere tradiţional al marxismului, are o origine strict pozitivistă, ce poate fi precis datată, în perioada interbelică. Ea nu apare, în nici un caz, ca urmare a preluării atitudinii marxiste, care nu face decât să-i certifice, încă o dată. fundamentul filozofic.

Atenţia acordată inventarului arheologic atribuibil orizontului tehno-economic este superficială. Ea este vizibilă, *în redactarea naraţiunii*, mai ales în primele decade postbelice, fără a modifica fondul intepretărilor cauzale, prin înlocuirea explicaţiilor normative şi difuzioniste cu stări conflictuale interne. Acest conformism politic al naraţiunii nu detronează, în consecinţă, mijloacele tradiţionale de inferare a cauzalităţii, schimbările din inventarele ceramice. Chiar şi arheologia paleoliticului, al cărei inventar arheologic este predominant alcătuit din material litic, deci din elemente propriu-zis funcţionale, conferă acestora, aproape exclusiv, o semnificaţie stilistică, şi nu funcţional-economică. Pe de altă parte, materialismul fundamental al intepretărilor se datorează lipsei de alternative teoretice, în contextul în care arheologia preistorică din România a rămas, din considerente obiective sau subiective, în afara creuzetului de idei al arheologiei occidentale şi, de ce nu, sovietice. El este, de altfel, în mai mare măsură unilinear decât cel propus de Marx. Exemplul cel mai potrivit este cel al comportamentului simbolic, privit generalizat ca o consecinţă pragmatică a nivelului de dezvoltare a economiei dominante. Rememorând populara opinie a lui Engels, conform căreia aceste superstiţii sunt “nerozii epocale”, se poate eventual sugera o legătură între această intepretare şi cea marxistă. Păstrăm, însă, o rezervă: această simplificare a comportamentului simbolic-religios este de multă vreme un bun comun al europocentrismului antropologic creştin, tentat să privească formele de manifestare religioasă anterioare revelaţiei creştine drept nebuloase concretizări ale fobiilor şi simţului practic al societăţilor cu statut economic nesigur. Nici în această direcţie, deci, nu se poate vorbi de o filiaţie marxistă a ideilor, ci de o coincidenţă de fapt, legată de incosistenţa teoretică a paradigmei cultural istorice, întotdeauna tentată să aleagă intepretările sugerate de simţul comun, şi nu de cel istoric.

Cercetarea interiorului organizaţional al culturii, puternic simptom al teoriei marxiste, rămâne accidentală şi se mulţumeşte cu speculaţii calitative. Generozitatea (financiară) cu care sunt colecţionate noi date arheologice conduce la concentrarea atenţiei către o interminabilă descriere şi încadrare a martorilor stilistici, deci către problemele particulare ale culturilor studiate. Între acest demers idiografic şi stadialismul marxism nu exista, practic, nici o posibilitate de comunicare.

Pe de altă parte, colectarea unui set mai bogat de informaţii arheologice era, în fond, inevitabilă, din moment ce arheologia românească nu a rămas complet izolată de modelul său occidental, iar noile generaţii, deşi forţate la o obedienţă academică de rit german, au încercat permanent să inoveze, fie şi demonstrativ. Lipsa de popularitate a demersurilor pluridisiciplinare şi integrarea mecanică a acestora în cadrul interpretărilor expune însă elocvent dezinteresul practic privind aceste aspecte. În fapt, practicienii consideră că pot delimita intuitiv aspectele “conexe” tipologiiilor, cele ale economiei şi organizării interne a societăţilor studiate. În consecinţă, se întâmplă frecvent ca, în generalizările lor speculative, să se strecoare termeni de origine marxistă - din lipsa unui lexic mai potrivit şi, mai ales, a unui interes rezonabil faţă de aspectele economice şi

sociale ale preistoriei. Cât de încununată de succes rămâne metoda "intuitivă", o arată inaniția volumetrică şi de conținut a capitolelor respective, simple anexe plictisite ale scrupuloaselor descrieri de artefacte. În aceste încheieri abundă regretele că "informația nu este suficientă" şi frazele care încep cu "este de bănuit", "probabil" şi, mai ales, prospectiv, "noi informații sunt necesare". Este neîndoielnic că aceste regrete ar fi cu greu împărtăşite de o arheologie al cărei proiect de cercetare este marxist.

În ceea ce priveşte *modelele de dinamică a culturii,* vagile tendințe indigeniste din anii '50-'60 sunt net periferizate de difuzionism, singurul model capabil să confere sens mutațiilor suferite de normele stilistice. Viziunea organicistă a culturii, în bună măsură responsabilă şi de aspectele enumerate mai sus, obligă preistoricienii să găsească explicații la fel de apetent biologice. Acestea au marele avantaj că sintetizează rapid, în forme sublimate, fenomene complexe şi demne de interes istoric, cum ar fi aculturația şi migrațiile. Metaforele biologice, în ciuda potențialului lor sugestiv, nu țin cont, însă, de particularitatea circumstanțelor istorice. În orice caz, imaginea unor unități culturale caracterizate de felurite conflicte interne, învățământ banal al unei experienței istorice elementare, nu ocupă atenția preistoricienilor, care aleg ca idealtip comunitatea preistorică perfect integrată, *în care* nu se întâmplă prea multe, ci *căreia* i se întâmplă ceva,cum ar fi, de exemplu, dispariția. Pe scurt, explicațiile acordă un credit preponderent presiunii externe, din partea altor unități echivalente, sau, foarte rar, celei ecologice.

Cât priveşte *asimilarea particularității culturale nivelului stadial supraordonat* în acel "covering-law" al lui Engels, nimic mai comod. Contează prea puțin poziția nominală pe care o ocupă o cultură arheologică într-un sistem foarte general şi, de ce nu, disprețuit pentru simplitatea sa.

Ținând cont de această *check-list* propusă de noi, suntem, credem, îndreptățiți să tragem câteva concluzii, care îşi păstrează, desigur, caracterul preliminar.

Este clar că asimilarea, în perioada postbelică, a unui cadru marxist de către întreaga istoriografie, prea temerar pentru gustul pozitivismului de început de secol XX, nu a făcut, pentru preistorie, decât să întărească încrederea în valabilitatea cunoaşterii empirice. Mai mult, marxismul filozofic depăşea cu mult interesele empirismului şi pozitivismului factologic al arheologiei româneşti interbelice. Prea general şi prea ambițios pentru a fi operaționalizat, cu deosebire în varianta sa oficială diluată, marxismul nu a condus deloc la o reevaluare serioasă a metodelor arheologilor. Principala lor problemă teoretică a fost asigurarea unei variante de mijloc între premisele cultural-istorice şi modelul de dinamică istorică impus. Această variantă de compromis va fi descriptivismul, şi acesta va împiedica atât elaborare teoriei cultural istorice, cât şi a aplicarea materialismului dialectic.

Metodologic, conservarea deprinderilor tradiționale a asigurat o securitate ideologică impecabilă. Tipologiile şi profilele stratigrafice nu pretindeau culoare politică, iar elaborarea concluziilor în termeni marxişti nu putea înşela profesioniştii cărora aceste texte le erau adresate.

Pe de altă parte, practicile de breaslă au participat activ la perpetuarea unui model de cercetare ştiințifică, poate simplist teoretic, dar foarte activ ca paradigmă. Rigorile impuse de această "corectitudine politică" a arheologului față de colegi au contribuit sistematic la eludarea oricăror probleme fundamentale, cum ar fi valabilitatea postulatelor, în favoarea unei repetitive practici de rezolvare a problemelor de tip "puzzle".

Lipsa dialogului dintre modelul oficial al dinamicii culturale şi istorice şi cel acceptat şi aplicat de arheologi este, credem noi, evidentă. În acest moment, ar fi foarte greu de susținut ce anume a determinat această atitudine a practicienilor: tendința subversivă, lipsa de eficiență ideologică a sistemului sau, pur şi simplu,

conservatorismul aparte ale unei bresle elitiste. Probabil că toți aceşti factori au jucat un rol, într-o măsură greu de stabilit. Cert este doar că, statistic cel puțin, nici un model marxist nu a servit vreodată argumentării reale a alegerii unui sit, a unei metodologii, a unei analize socio-economice sau a unor concluzii sincere şi congruente cu materialul arheologic şi, în consecință, nu se poate invoca *o paradigmă marxistă*. Mai mult, domeniul arheologiei preistorice s-a autoinstituit drept o oază de securitate ideologică, căreia materialismul tradițional îi asigura o imagine aparent corectă politic.

Este nesigur că, dincolo de eventuala mândrie generată de refuzul obedienței, arheologia preistorică din România a avut doar de câştigat. Demonizarea naivă a marxismului se bazează pe o gravă neînțelegere şi pe asimilarea lecturii idealtipice marxiste cu produsele politice ale istoriei contemporane. Or, fără a nega responsabilitatea fondatorilor, trebuie totuşi remarcat că varianta jurnalistică a propunerii lui Marx, aşa cum a fost aceasta impusă de o ideologie triumfătoare, presupune o deformare importantă a teoriei inițiale. Proliferarea modelelor marxiste în literatura arheologică occidentală contemporană constituie un argument irefutabil, de care arheologii români pot, sau nu, să țină cont. Un fapt este însă cert: interpretările preistoricienilor români, în general, *nu au ajuns la gradul de claritate şi coerență al teoriei marxiste, nicicum să-l depăşească*[89]. Altfel spus, marxismul s-a arătat interesat sistematic de societate, ceea ce arheologia preistorică din România nu face, încă. Nu susținem aici consistența modelului, deci răspunsurile pe care le oferă, ci fertilitatea sa metodologică, deci întrebările pe care le pune. Avem în vedere aici materialismul simplist şi funcționalist al arheologiei preistorice din România, şi el nu poate fi contestat. El a fost privit cu indulgență de teoria oficială, deseori prea puțin competentă în a sesiza subtilitățile metodologice sub care se ascundeau metodele interbelice. Mai mult, el presupune o istorie gravitând *de facto* în jurul axei marxiste, dar fermă în refuzul unui model mai coerent[90]. Asimilat unui trecut perimat şi întunecat, marxismul este considerat încă principalul inamic al, paradoxal, ardentului materialism arheologic!

Cu greu ne putem imagina – şi ar fi inutil - o istorie alternativă, în care noi tehnici, metodologii şi teorii s-ar fi dezvoltat pe seama unui nou set de întrebări, cele ridicate de teoria marxistă a schimbărilor pe principii economice şi sociale. Încorsetată între paginile lui Engels privind preistoria, arheologia preistorică nu a putut reflecta la paginile lui Marx privind istoria. Or, *acestea* s-au dovedit fertile în alte tradiții de cercetare.

Arheologia preistorică din România se vede astăzi la un nou început, ale cărui coordonate nu mai sunt decise de absența unui precedent, ci dimpotrivă, de dimensiunea acestuia. Ea dispune de o tradiție, de instituții, de o populație intelectuală şi de reflexele ei mentale. Or, în acest context complex, căutarea unui nou cadru paradigmatic va ocoli antiseptic marxismul, o vreme, pentru a se reîntoarce, inevitabil, la el. Însă această inexorabilă circularitate teoretică a ştiințelor sociale se cuvine discutată cu altă ocazie.

[89] Nu susținem aici gradul de adevăr al marxismului, ci doar două din rigorile elementare de care o teorie trebuie să dispună, claritatea şi coerența. Cel de-al treilea, verificabilitatea pe cale empirică, n-a constituit niciodată partea tare a teoriilor ştiințelor sociale, vezi B. Trigger, *op. cit.*, p.23-24. Mai mult, K. Popper dă chiar exemplul marxismului, ca teorie imposibil de falsificat, desigur, din punct de vedere practic (*Mitul contextului*, Bucureşti, Ed. Trei., 1998, p.80-81). Însă ne amintim aici o constatare profundă a lui H.-I. Marrou *"În istorie, precizia creşte în detrimentul certitudinii"* ,(*Patristică şi umanism*, Ed. Meridiane, p.166-167) - şi ea circumscrie o fatalitate a oricărei teorii, care nu putea, evident, ocoli marxismul.

[90] Dacă reținem aici disjuncția realizată de Paul Veyne, *op. cit.*, p.128-130, pe linia Karl Marx/Max Weber, atunci istoria scrisă de preistoricienii români este una în care primatul materiei în explicarea "ideilor" este fundamental. Este şi motivul pentru care am presupus ca probabilă o dezvoltare paradigmatică a preistoriei în această direcție. Ea nu este, desigur, iminentă, dacă luăm în calcul ingerințele sociale grave ale ideologiei oficiale din ultimele decenii. Ele au alimentat o sensibilitatea de durată a societății româneşti în privința marxismului de orice fel sau intensitate.

AREA ORGANIZATION, ARRANGEMENT AND USE IN THE CUCUTENI, PHASE A CULTURE I

Dragomir Popovici

Rezumat

Studiul îşi propune să reanalizeze datele existente în publicațiile monografice din punctul de vedere al organizării, amenajării şi utilizării spațiului de către comunitățile cucuteniene ale fazei A În această primă parte sunt prezentate observațiile ce au rezultat din studierea monografiilor publicate ale aşezărilor de la Hăbăşeşti şi Târpeşti, propunându-se noi ipoteze şi puncte de vedere, de natură să permită şi alte interpretări.

The Cucuteni Culture is the only prehistoric culture in Romania whose knowledge and understanding is based on several site monographs: Hăbăşeşti, Târpeşti and Truşeşti made by famous researchers, such as Vl. Dumitrescu, S. Marinescu-Bîlcu, M. Petrescu-Dîmbovița, M. Florescu, A. C. Florescu. These monographs represent in an equal measure both the complete site investigations and also the monographic publishing of very important researches.

In a chronological order, we can thus mention the monographs of diggings at Cucuteni, Frumuşica, Izvoare, Drăguşeni, published by H. Schmidt, C. Matasă, R. Vulpe, S. Marinescu-Bîlcu, Al. Bolomey.

We must also add at these works some monographs dedicated to important aspects, such as the culture’s fine arts – D. Monah, Cucuteni- B phase evolution - Şt. Cucoş, chronology - C.-M. Mantu, sites repertoires– D. Monah, Şt. Cucoş, D. N. Popovici.

Other categories of fundamental studies are due to Vl. Dumitrescu, H. Dumitrescu, M. Petrescu-Dîmbovița, S. Marinescu-Bîlcu, S. Haimovici, Al Bolomey, etc.

Even though brief and incomplete, this enumeration is an eloquent argument for the data quality and quantity, hypotheses and demonstrations that allow us now an incomparable knowledge of this splendid civilization.

In the same time, the data accumulation and level of knowledge allow us and even impose new discussions and analyses that should allow a more complete discussion of problems and aspects previously impossible to be analyzed.

We want to re-discuss and re-analyze some of the problems concerning the area organization, arrangement and use by the Cucuteni Culture communities along the Romanian territory, especially during the Cucuteni A Phase.

Based on the performed researches and obtained data, the studies can advance with the double purpose of new and necessary re-evaluations and re-direction of future researches.

This is the motivation that justifies the current study.

We consider as significant the chronological succession of published monographs: Hăbăşeşti. Archaeological

monograph, Editura Academiei, Bucureşti, 1954; Târpeşti, B.A.R., I.S, 1981, Truşeşti, Editura Academiei, 1999 and Drăguşeni, 2000, (the latter proving in a very significant measure a characteristic research evolution at least in what regards the digging concept and technique, addressed problems and data interpretation); we shall thus follow the same steps in our analysis. The first proposes to insist on data resulted from the Hăbăşeşti and Târpeşti sites monographs.

Conceptual premises

In order to define these aspects we must first precise them. Thus, once accepted in a way or another, they become the base of larger analyses; with possible consequences in what regards the obtaining the more complete data sets. In the end, these contour the premises for adequate archaeological interpretation.

The social space (in our case the space of a settlement) can be considered in an important measure as being relevant for the expression of several behaviors and specific beliefs, both in their general and particular aspects. Their detailed study is the only compulsory condition that allows their necessary definition. The aim is to obtain the clearest underlying of the general aspects.

Between the analysis and spatial interpretation model used for this type of data sets and Rappoport`s model (two different models in what regard at least their evaluations and interpretations) we can observe the existence of integrating general conditions. These conditions include in a way or another the categories of problems subject of this paper (area organization, arrangement and use), analyzed at various scales (dwelling, settlement, wider area) (S.F. Cook, R.F. Heizer, 1968; J. Deetz, 1968; B.G.Trigger, 1968; idem 1972; Vl. Dumitrescu et al., 1983; A.Coudart, 1999; A.Rapoport, 1999; T. Jongsma, H. J. Greensfield, 2002).

The Hăbăşeşti settlement

Arguments

The archaeological monograph of the Cucutenian Hăbăşeşti settlement has a privileged place in the Romanian prehistoric historiography.

The moment of its appearance, the chronological unity between the moment of the diggings and the publishing of the results, the conception on the diggings and their quality are just a few arguments that ensure this exceptional monograph an important position among the Cucuteni culture historiography.

Last but not least, the qualities of the diggings and observations as well as the uprightness of expressed doubts and beliefs are arguments for the work’s value. Thus, these become a solid starting base for further analysis and interpretations, which naturally proved necessary subsequent to the date of their publishing.

Methodological premises

The used data are those presented in the diggings` monograph. Their interpretation is often limited both by the conservation quality of the studied materials as well as by its original character. Under thus circumstances, the weight of most of the data has changed subsequently, due to gathering of new information.

It was for the first time when an entire settlement was totally dug and when the essential objective of the researches was the integral knowledge of the inhabiting level. The latter subject is the explanation for what drew the attention towards problems considered as very important, that were obviously resulted from the choice of the objectives. From this point of view, the analysis of building solutions, their typology, associations and, mainly, the spatial relations represent just means and not aim.

Most of the hypotheses initially presented have been subsequently confirmed. Other hypotheses appeared after

the completion and publishing of the researches from Hăbăşeşti.

We therefore must affirm from the very beginning that this fact induces a relative character to our observations, as these can be susceptible to questions when judged in detail. As it was impossible to have a higher certainty level for several data categories because of the remnants` conservation state or their lack of relevance at the moment of the field researches, in some cases we used indirect or inferred information. These made us try to define only the observations considered to have a more general character, without having absolute certitudes about them.

Area organization and arrangement

From the very beginning we want to focus our study on the general ratio between the built area and the total available area existing on the Holm (ratio between the built, antropised and natural areas).

We must make several preliminary specifications. It is difficult to reconstruct in high detail the built area of each dwelling erected above the ground surface. The difficulty lies in the fact that it often is very hard to make the difference between the built area and the area covered by the building's remnants. A higher safety coefficient is given by the buildings with a platform.

The computation of the underground built area (holes – or at least their upper part) might have altered the coefficient of antropication. So we decided that it is preferable not to add this category of data to our computation, otherwise the error risk might have been higher. From another point of view, our purpose has not been the extremely precise redefinition of the settlement's characteristics under their various aspects simply because we do not consider such thing as possible for the time being. This impossibility is due to the obvious fact that whole categories of data are missing from our analysis. The missing data refer mostly to the very probably existent other categories of buildings, such as barns, stables, yards, etc.

The usable area (or, at least, the one existing on the Holm height) had an area of about 2.5 ha. This area includes all the territory delimited by the defense trenches.

The minimal limit of the built space seems to have been of about 2.900 m², as we took into account only the area covered with buildings made on the ground, as resulted from the performed studies. Under such circumstances, the ratio between the available and built areas was of about 1:8, if we take into account all discovered buildings and we consider all of them as belonging to the same time period.

Several observations must be taken into account in order to attempt to have a closer to reality estimation. Based on the stratigraphic relations, we can observe the existence of at least 30% of the dwellings that are not contemporary at least between them (but we shall detail to this conclusion). Even more, other observations help us conclude that not all dwellings had been contemporary, as at least two – if not three - inhabiting levels were separated. If we subtract the estimated area of built structures that might have been built in the second sequence (about 30%), than the ratio might have been of about 1: 12,5. If we also admit as possible the percentage distribution of the buildings for each of the three sequences, than the ratio available/built area might have been of about 1: 25. This suggests that the available area inside the settlement was quite wide, representing a general antropication index that may be considered as characteristic for this settlement.

Since the publishing of the monograph, the dwellings` distribution according to a pre-existent model has been presumed. Thus, the proposed model was the circle, as the discovered dwellings appeared as grouped in two circles. This hypothesis was afterwards accepted by the greatest majority of the subsequent studies (Vl. Dumitrescu, 1954; idem, 1958a; idem, 1958b; idem, 1960; idem, 1963a; idem, 1963b; idem, 1974; Vl. Dumitrescu et al.,

1983; D. Monah, D. Popovici, 1985; L. Ellis, 1987; idem, 1996; V. A. Dergacev, 1993; V.Ja.Sorokin,1993; M.Petrescu-Dîmbovița,1993; C. M. Mantu, 1998; Marinescu-Bîlcu, S.,1998; D. Popovici, 2000; M. Petrescu-Dîmbovița, 2001; N. Ursulescu, 2002, p.26, that also presents the possibility of the dwellings` distribution in three rectangular groups).

Our detailed analysis is based on the author's statement that the settlement was not formed in only one – very first – moment. Even more, he considers that the settlement is the result of a gradual evolution, even though in a very short time interval that could not allow us to detect an evolution between the previously and lately built structures. This situation induced the analysis of all data categories as a whole. This stopped the detection of elements potentially capable to offer details or even significant evolutions.

If we consider this category of problems, the building and stratigraphic details become very important.

We therefore considered as relevant and tried to study the ratios between various built structures, either from those made on the ground or from the underground.

The settlement level

For the easier understanding of the proposed analysis, we present a synthesis of the data obtained during the researches.

The archaeological digging from the Holm allowed the study of 63 dwellings remnants, another one remaining not completely investigated.

The settlement also had two defense trenches (M.Petrescu-Dîmbovița, 1954, p.203 and following). As the performed stratigraphic observations did not allow the obtaining of sure data, the explanation was that these trenches nevertheless date back from the same period of the Cucuteni A Phase (ibidem, p.217; Vl. Dumitrescu, 1954, p.501-504). Thus, it was practically considered that these trenches were structured as a unitary, coherently defensive system.

Grouping the obtained data, observations made during the digging and the study of resulted materials, Vl. Dumitrescu wrote (Ibidem, 1954, p.199) that two dwellings` circles existed here. Thus, these circles appeared to be tangent one to the other and the tangent point was represented by dwelling no. 2.

The first circle might have been made of the structures grouped around dwelling no. 15 and the second of the structures grouped around dwelling no. 1. The author also considers that this might have been also the order of their building (ibidem, p.201). As a consequence, it is considered that a series of dwellings "*placed at the NW and W extremities of the settlement cannot be connected in any way to these circles…*" but even that they form "*a small circle, composed of the dwellings no. 35, 36, 37, 38, 42, 43, 44, and 40, having the center in dwelling no. 41*" (ibidem, p.199). This hypothesis can be considered as pushing the limits of reality, as it seems more probable that these represent dwellings subsequent to those composing the circle from the settlement's center (ibidem, p.201). We consider as certain that it was impossible to build all the inhabiting structures in the same time; thus their certain temporal sequence is presumed, even though it cannot be precisely established (ibidem, p.504). Even more, the fact that all built structures from this settlement were burnt can only strengthen the idea that these were not built all in the same time, as it is also obvious that there were differences between the various building times (it seems less possible that only a part of the existing dwellings were burnt, while others remained in use).

As we try to better understand the problems connected to the areal systemizing at the settlement's level and often the stratigraphic data cannot offer sufficiently precise details, two data categories may prove useful: those regarding the stratigraphic ratios between the different inhabited structures and the ratios between

the inhabiting structures and the elements composing the settlement's defensive system.

In the first case, the only element that may eventually bring in supplementary data is given by the ratio between the structures made on the ground and the underground structures. More in detail, this ratio is between built structures considered as houses and underground structures like holes; this ratio has been considered as eloquent ever since the moment of its publishing (Ibidem, 1954, p.504).

Therefore, we admit the existence of a previous-subsequent type ratio in the case of these overlapping. Thus, we shall be able to observe that in the case of about 21 built structures, i.e. about 33% of their total, there are overlapping of the house/hole type, that imply chronological differences of the building periods (the building structures taken into account contain houses and dependencies; had we taken into account only the houses overlapping holes, the number of built structures would have been 18, i.e.41%).

The conclusion that most of the studied holes had been dug for raw materials was explicitly stated also in the monograph (and we can thus only agree to it), therefore it is logical that they were made before the building of the dwellings. This seems obvious at least for a part of them, but for the time being it is extremely difficult to say for which. Also for the time being, it is hard to estimate the significance of the small number of dwellings considered as dependencies that might have overlapped holes: only 2, maximum 3. We may normally consider for this case a statistic possibility of their being built at the beginning of the inhabitance, even though this hypothesis is still very hard to be proved with high certainty. Anyway, with all uncertainty of these data, the statistical weight of either 33% or of 41% proves that a quite important number of the built structures were made subsequent to the first inhabiting sequence. This may prove as an important, more concrete, argument in the favor of successive inhabiting sequences.

If we take into account that other 4, possibly 6, buildings with platform had below them various archaeological remains that obviously did not seem to be intended deposits, then the number of dwellings built after the first inhabiting sequence is of 25 (probably 27). This represents a percentage of about 40% and may suggest a cert dynamics of the settlement.

From this point of view it is important to remember that materials have been discovered in at least 10 of the holes` fillings. These materials are daub fragments provenient from walls, platforms or burning structures (another four holes). This may be interpreted as proof of the existence of integrally or partially abandoned buildings, which, at their turn, can be interpreted as signs of a relatively important change in the settlement's areal structure. These observations may prove the existence of built structures that disappeared completely after their burning, while the area was probably re-used (when fragments of walls and platforms were found) or burnt structures were re-built (in the case of hearth fragments), even though no observation made during diggings allow us the latter supposition.

In what regards the holes` fillings, it must be remarked that generally these consisted of three layers (Ibidem, 1954, p.119, 148, etc.). The first two layers (in the depositional order) contained various remnants, while the third was attributed to a period subsequent to the end of the plateau's inhabitance.

We underline again that only four of the studied holes belonging to the Cucutenian period contained remnants belonging to abandoned hearth-like burning structures.

It is obvious that this fact shall not clarify the stratigraphic or chronologic connections between this first category (ground-built structures overlapping underground structures – holes) with the discoveries that do not belong to this

category. We can nevertheless accept that, statistically speaking, at least 30% of the dwellings might have been built sometimes after the first occupational moment on the Holm. This assumption can be accepted only if the holes had no functional relation with the over imposed dwellings (and this idea can be accepted as neither the holes` fills accept such an idea). We also mention that the data used for this statistics have not taken into account the (relatively numerous) situations when various remnants were discovered under platforms. These remnants were mainly pottery fragments probably randomly thrown away. The fragments, in association with observations according to whom the various holes` fillings also contained platform or hearth weldings, were probably provenient from abandoned dwellings due to fires.

If we try to make abstraction from the dwellings that overlap holes (that represent subsequent moments) and try to see the potential consequences of this situation in what regards the areal distribution, it must be remarked that the circular distribution is no longer obvious. Thus, the areal distribution is probably closer to groups of dwellings disposed in „nests”.

If the before mentioned idea is true, it is then interesting that in this moment of the inhabitance the area opposed to the defense trench has a lower concentration of dwellings. Thus, we may suppose that this area might have been reserved to animals or to common, maybe public, activities.

Level of built structures

We included in this category all dwellings made on the ground, trying that at least for the beginning to pay no attention to existing classifications, as we want to return to this topic towards the end of our analysis.

Building solutions

We shall try to analyze as much as possible the characteristic building elements in order to outline their weigh in the general frame of the settlement.

A long – time debate, started since the beginning of researches performed both in the Cucutenian as well as Tripolian areas, has been the problem of the characteristic platforms. The results of these debates have brought to light many aspects that are not dealt with in this study (see also the discussion of various aspects by Vl. Dumitrescu, 1954, p. 18 and following; I. T., Dragomir, 1962; Vl. Dumitrescu, 1968; I.Paul, 1967; A. Laszlo, 1988; S. Marinescu-Bîlcu, Al. Bolomey, 2000).

We observe in the case of the Holm settlement the statistic importance of dwellings with platform. Thus, a number of 40 dwellings (63.50% of the total number of dwellings) have an integral platform. Another two (3% of the remaining dwellings) seem to have had a partial platform. Thus, 21 dwellings (30% of the total number) had no platform at all. We can thus observe that the general feature of the dwellings from this settlement was the presence of the platform.

Area arrangement of built structures

An interesting situation was observed in the case of the dwellings that might have had separation walls. This could have been discussed together with the building solutions, but we incline to present it here, as it may thus be more expressive for our analysis.

The probable existence of separation walls is presumed in 13 dwellings, i.e. about 21% of the total number. We consider significant that all these 13 dwellings have a platform. Out of these 13, only three had a hearth and an oven (i.e. about 23%), one had only an oven (i.e. 8%), **while the other nine (about 69%)** had only hearths. Still only three out of these (dwellings no. 15, 26, 32) have remnants of such walls that seem to have been oriented parallel to the dwellings` axis (Vl. Dumitrescu, 1954, p. 75-78; 110-111; 128-129). This represents an absolute novelty till the present time. The area of dwelling no. 26 (smaller than 30 m²) is surprising, as all the others had more than 100 m².

In what regards their area, the dwellings that might have had separation walls can be divided into three classes: three with areas of including 40 m² , other four between 40 and 60 m² inclusive, while four between 60 and 120 m² (an equal percentage distribution).

Other facilities, such as verandahs, were probably observed just in the case of two dwellings, both with a platform. The percentage is thus of 3% (5% among the dwellings with a platform). An extremely low weight of also his facility is observed.

In what regards the burning structures, either ovens or hearths, we can mention the following situation:

-dwellings only with hearths: 23 (a percent of 36,50% of the total number of dwellings, or about 62% of the total number of supposed houses);

-dwellings with ovens: 7, representing thus about 11% (out of the total number of dwellings, as the percent out of the total number of houses is about 20%);

-dwellings with both ovens and hearths: 7, therefore 7% of the total number and about 20% of the number of houses.

We must thus notice the relatively high frequency of dwellings with hearths, another characteristic of the settlement from the Holm.

Ovens and oven-hearth associations represent not very diffuse options for the dwellings` inner fitting.

We also studied the statistic distribution of the presence of hearths (built directly on the ground, by interrupting the platform in the case of dwellings with platforms) in various dwellings and the distributions of various existing possible associations (only grinders, grinder/hearth, grinder/oven, grinder/hearth/oven). We mention that, in order to diminish the error risk, we used several computation bases: number of dwellings with grinders, their total number, total number of dwellings with platform and of dwellings with separation walls.

Grinders were discovered in 21 dwellings; this represent about 30% of the total and about 50% of the dwellings with platform. Only two of the dwellings with separation walls contained grinders.

The grinder/hearth association seems the characteristic option for the Cucutenian community from the Holm. This situation was observed in 65% of the dwellings with grinders (= about 24% of the total number of dwellings and 38% of the dwellings with platform). About 46% of the dwellings with separation walls contained the grinder/hearth association.

The grinder/oven association represents about 17% of the dwellings with grinders, about 6% of the total and 10% of the dwellings with platform. Only one dwelling with separation walls contained this association.

A low frequency was the case of grinder/hearth/oven: about 9% of the dwellings with grinders, about 3% of the total, 5% of the dwellings with platform and about 7% of the dwellings with separation walls.

It must therefore be remarked that in the case of built structures with grinders (about a third of the total) the characteristic, representative category is grinder/hearth association, even though it has only 20% of the settlement’s general frame.

In the monograph about the archaeological diggings in the Cucutenian settlement on the Holm, two categories were separated for the built structures: houses and annexes. The considered criteria were: the built area, observable spatial relations (closeness to dwellings considered as houses) and, secondarily, other arguments such as inventory, fittings, etc.

In what regards the annexes, the area criterion allows the following differentiation for the 19 such structures:

- 7 had an area up to 10 m² (inclusive);

- 9 of them had an area of up to 29 m² inclusive;

- 3 had areas of 30 m² and above.

Two, possibly four of them had a total platform. Hole-overlapped-by- dwelling stratigraphic situations were observed only in two, possibly three cases, where two exceeded areas of 30 m² and only one with a platform. We must remark that none of these had burning structures.

Burning structures such as hearths and ovens existed in only four such buildings. No hearth/oven, neither hearth/grinder nor oven/grinder associations were discovered; one grinder was nevertheless discovered.

In what regards the area/internal fitting relation, we remark that oven-type burning structures were discovered only in wider dwellings (areas between 16 and 30 m²).

Dwelling numbered 21a2 has a special situation. This has neither burning structure nor a total or partial platform. In exchange, the adornment objects deposit was discovered here (Ibidem, 1954, p.435-456; idem, 1957, passim). This situation seems hard to be interpreted, at least for the time being.

We believe that all the previously mentioned facts are suggestive enough to affirm that most of the dwellings described before were fitted and consequently had a specific use different to the one of the houses.

Land use

The differentiated use of the dwellings` inner areas is a constant remark for all the studied discoveries. Thus, in most of the cases, we must remark the differentiate positioning of burning structures and grinders. Logically, the burning structures, grinders and supply jars were placed by the walls, the preferred associations being hearths/ovens and supply jars, while the grinders had a different position.

In many cases, the pots and jars were stocked outside the dwellings.

Dwellings without burning structures seem to have been the so-called appendix structures, used for at least some of the daily domestic activities.

When we try to understand the evolution time frame of the Cucuteni community from the Holm, several data categories must be taken into account.

In the case of dwellings with platforms, we must underline a category of observations that may have a higher relevance. We refer here to the existence of weldings/reconstructions of platforms or walls. Thus, only one welding layer was found in the case of 22 dwellings (about 55%), while several welding layers were found for only one dwelling (No. 33)

In what regards the hearth-like burning structures (found in 27 dwellings), data about their active part thickness exist only in 13 dwellings.

Using this criterion (thickness of the active part), we observe that 6 such structures had a thickness of up to 2 cm (Nos. 29, 31, 32, 33, 39 and 41), i.e. about 20% of the total number of built structures with hearths and about 46% of the units from where we could gather information. Two have a thickness comprised between 2 and 3 centimeters (dwellings 18 and 34), i.e. 7% of the total and about 15% of the dwellings that supplied information. 4 had a thickness of 3-4 cm. (dwellings no. 14, 20, 23, 25), weighing about 15% of the total and about 30% of the measurable ones. In only one case the thickness of the active part was of 4.5 cm (4% of the total and about 8%, respectively).

Of course, the statistic data for this case are subject to a certain frailty. We nevertheless consider that they may offer at least suggestions about the building solutions and time range for the hearths` use. We remark and consider significant the important number of hearth with an active part thickness of less than 2 cm. This feature was also considered as characteristic by Vl. Dumitrescu.

If we associate the first two classes (thickness of the active part up to 3 cm) we observe that they consist of the majority of the hearths (8 out of 13 with known data).

This suggests that the use of thinner active parts was a general building solution. The hearths with active parts are only 5 out of the total.

We must mention that the hearth of dwelling 38 (ibidem, p.153) has a peculiar thickness of the active part. This must be interpreted as a building, not a temporal, aspect.

We believe as more important the remnants of dwellings no. 25 and 44 (Ibidem, 1954, p. 101-103, 170-174), with mentioned restorations. It is important to mention that these dwellings contain two building stages (or eventual restorations on the same position) very probably coinciding to sequences of the Cucutenian inhabitance on the Holm. We can also remark that a hearth was not covered by the second phase platform but re-used by subsequent restoration. In other words, their building sequences represent two dwellings` building sequences (occupational phases). This means re-use completed by restoration. This fact seems important as, under such conditions, all Cucutenian Hearth-like burning structures knew using periods that coincide to those of the buildings` use. These periods do not seem very long; no restorations were made during the same inhabitance time frame.

Based on observations made on the Bordușani-Popină archaeological site, Ialomița County during the experimental archaeology program developed here during the past years, we can add that the burning of hearth walls for the first 2 – 3 cm. in thickness are representative for use periods of at most several years.

We can add to all the observation regarding the holes` filling. As it can be remarked ever since the researches` publishing and stratification moment, it has a unitary structure. Data about this structure suggests its relatively fast filling, completed by the observation that most of the holes had, at their upper part, a layer of ground that covered its unfilled part as remained from the Cucutenian inhabitance. (Ibidem, 1954, p. 198 and following).

Even though we do not have the certitude of the precise reconstruction of many details, their relative concordance makes us believe that we quite credibly accept the theory of a not very long inhabitance. Nevertheless, this was characterized by a probable and sustained building activity. This conclusion is sampled by the 10 holes` fillings (about 12% of the total) contained by big daub fragments, from walls and mainly from platforms. From our point of view these are more relevant than the 4 holes (about 5%) that contained hearth remnants, as the latter can eventually mark punctual reconstruction-repairing of the burning structures.

Even though we do not take into account their chronological value, we consider as significant the general observation that suggests a relatively short period of use for these buildings during the Cucutenian inhabitance.

The inexistence of specific activity zones is an important problem. If no workshop-like structures were certainly observed, two other situations must be mentioned. The only probable exception for these activity zones is dwelling 22, that can eventually be put in relation with a possible flint workshop; the results of the work being nevertheless used only by the inhabitants of the dwelling, taking into account only the raw material (ibidem, p.96 and following). The 32 and 36 dwellings contained a higher than usual number of grinders (ibidem, p.128-129 was it is expressly mentioned that *"…maybe more than in any other dwelling…"* and p.144-148).

In dwelling 36 four grinders seem to have been moved to a part of the building without platform. This area covered about 1/3 of the whole and grouped most of the pottery fragments; also *Triticum compactum* and *Vicia vilosa* seeds were discovered here. Two hearths and other inventory pieces were discovered in the platform area, twice as big as the previous one.

At its turn, dwelling no. 32 contained the biggest number of grinders discovered in the Holm settlement. This situation made the

researcher say that these *"… proved a thrifty area (or room) …"*, but who (we add) seem to overstep the frame of a simple built structure.

Dwelling no. 33 presents a different situation as it contained four hearths, out of which three were positioned along the Southern wall, while the fourth was built near the Northern wall (ibidem, p.131-132).

Hole No. 36, whose fill (that contained many statuettes) was also connected to the probable existence of such a shop, craftsman? –ibidem, p. 73).

The before mentioned observations, even though not very conclusive can anyway suggest the existence of areas where very possibly specific activities that needed a certain specialization were performed. For the moment it is difficult to compute their weight and especially their role for their entire community.

Final observations

In conclusion, we believe that the analysis we tried to develop allows (even though with an extent of uncertainty) several observations that try to underline somewhat more general situations.

Area structuring

In what regards the area structuring, we mention:

-the existence of a certain structuring of the inhabited area in the shape of at least two circles of dwellings seems to us as less probable;

-the inhabitance evolution in this place seems to have been marked more by the dwellings` distribution in *"nests"* with a variable number of buildings. The higher or lower number of dwellings was related to the number of members or, more probably, generations composing the families (thus implying their successive building);

- the building of the second defensive system, not on the same place with the first, marks the community's decision (imposed by the change of several conditions) to increase the protected area in order to satisfy higher needs (protection of a bigger number of animals, increase in the number of inhabitants, etc.) or to prevent external pressure factors that are difficult to estimate.

The area arrangement:

-the distinction between buildings considered as houses and appendixes, as resulted from the built area or building techniques, risk not to integrally correspond to reality; nevertheless their positions and typo-dimensional associations lead towards the existence of structures with different or complementary functions. These structures were regrouped in areal units with more buildings;

-the existence of only (probably) two dwellings with partial platforms may be explained either by the deliberate choice of such dwellings (with differences in the inner space building; implying thus it's differentiate use) or by their completion in two successive moments but with different use. Whatever their chronology, we can conclude that this situation is not common for the Holm settlement;

-most probable dwelling shape for the Holm settlement seems to have been the dwelling with a platform and only one burning structure; more frequent is the inner placed (or in an appendix building) hearth. It is difficult, at least for the time being, to find explanations for these differences;

-positions of various structures such as hearths, ovens, grinders, groups of supply jars, suggest the deliberate distribution in areas dedicated to specific activities; the areal separation of grinders from burning structures and the association of supply jars with burning structures and not grinders are significant;

-the existence of at least two (maximum three) inhabiting sequences allows their association with the completion of a defense system for each sequence. The defense system consisted of the trench very probably associated to a palisade (without whom it might not have been very useful).

Area use

-at the settlement's level it is most probable that during the Holm's first inhabiting sequence a wider area was spared in the part opposite to the one protected by the defense system. This system seems subsequently abandoned in the favor of wider areas around the houses corresponding to families with more generations (generally bigger households);

-the presented data about the area organization and distribution suggest the probable existence of two use categories. The first copes with the different use of dwellings that can be called houses and appendixes. The second considers the dwellings` inner space structuring and mainly use, especially for houses. This category seems to be diffuse, less segregated than in the first category;

-a last observation must be made, even though it is difficult to affirm its exact significance, at least for the moment: greatest majority of the hearths discovered in the Holm settlement were disturbed by subsequent interventions (Ibidem, 1954, p.38); there are nevertheless no data proving that the interventions were made in other periods. Thus, we may conclude that the interventions were made immediately after the burning of the houses. This suggests a potential behavior about which we do not know how general it was. A special, detailed discussion shall be needed if this observation is confirmed also in other Cucutenian settlements;

-data resulting from the monograph do not allow us to affirm the existence of a settlement with a high polarity degree (special buildings, workshops, sanctuaries, etc.). As a consequence, it is harder to admit that the defense system was made according to a pre-existing plan; we believe as more probable that it might have been with the purpose to offer resistance in front of an impending danger. An argument is the fact that the first defense trench was abandoned at a certain moment, a second being subsequently built. A more probable idea is that the first defense structure was not efficient, a proof being the remnants of burnt houses. The plateau was subsequently inhabited, very probably after a very brief period of time, but not necessarily by the same community. A potential proof is the intended destruction of the burning structures after each inhabitance sequence (as all have this common feature). We may thus admit that the inhabitance was re-started each time either by the same community or by communities with identical or resembling behaviors;

-another observation that suggests the possible existence of a different behavior type is the discovery of various archaeological remnants under several dwelling platforms. At least for some of them we can question whether they were deliberately placed beneath the platform. The lack of observations of the same type in the case of dwellings without platform does impede our advance in this direction.

We consider the before-mentioned observations as extremely important, at least in what regards their consequences. The very precise measurement of details about the area structuring, arrangement and use presumes the existence of one or more conceptions that, at their turn(s), generate adequate digging techniques and consequences about the occupational levels (including also their duration). The consequences of the various categories of objects` analysis are obvious. The desired result is the potential deciphering of several general and particular features of the social systems (whose filtered, selected expression are the remnants discovered during the diggings).

We nevertheless remark the scarcity of relevant information for the types and intensities of intra-settlement systems` behaviors. This expressively marks the current analysis level and, thus, the intra- and inter-cultural behaviors.

We consider as significant the consequences regarding the definition of regional or local aspects (also see about this subject Vl. Dumitrescu, 1974; idem, 1976; S. Marinescu-Bîlcu, 1989; S. Marinescu-

Bîlcu, Al. Bolomey, 2000; D. Boghian, 2001), of successions analyzed both culturally and chronologically. Last but not least, we must reconsider the aspects about the resources management and demographic estimations (R.Naroll, 1962; S. LeBlanc, 1971; P.Wiessner, 1974).

It is obvious that this analysis must be continued also for other settlements, so that it may define each settlement's characteristic (and eventually individual) elements. On this basis we shall further be able to more precisely define the areal and regional aspects and, this, the causes that induced their differentiated evolution.

Târpeşti-
Râpa lui Bodai Settlement

The analysis of the data resulted from the published monographs are justified for a number of reasons. The most important reasons are: quality of the digging, information level, conceptual unity between the two monographs and the model proposed for the area organization, arrangement and use.

The archaeological researches from Tîrpeşti proved the existence of a multilayered settlement, with occupational levels attributed to more epochs and cultures (S. Marinescu-Bîlcu, 1981, p. 3 and following). The following lines present only the remnants belonging to the Cucuteni A Phase.

Cucuteni A level consisted of the remnants of 17 built structures, assimilated to houses, a defense trench that partly overlapped a previous one, dug by the Precucutenian community (Phase III). The trench was positioned towards the settlement's Northern and North-western limits with a length of 129 m. and a depth of 1.2 – 1.75 m. in comparison with the digging level. Its upper part had an opening between 2 and 5 m. This structure protected an area of about 4.600 m². Computations estimated that the digging of the trench excavated over 600 m³ of earth (S. Marinescu-Bîlcu, 1981, p.50). The problem discussed also in this case regarded the subsequent use of excavated earth (building of the dwellings?) and the very probable existence of a palisade that may have doubled the defense trench, placed on its inner side, towards the dwelling (S. Marinescu-Bîlcu, 1981, p. 50-51).

The study of the diggings` general plan (Ibidem, 1981, Fig. 3) quite clearly proves that the dwellings` disposition was not made according to an already existing plan (the built structures` *"random disposition "* being even a hypothesis made at a certain level of the researches but subsequently abandoned – see also comments in Ibidem, 1981, p.51). An argument may be the digging of the defense trench. The building of four houses outside the protected perimeter proves that this activity took place after the abandoning of the trench as a defensive structure. As a consequence, the formation of the dwellings` circle was finalized only during the last inhabiting period and subsequent to the functioning period of the defensive trench.

We believe that this is also a possible explanation for the non-observation of other defensive elements (such as walls or palisades, that eventually might have completed the settlement's defensive system), as it is obvious that these were abandoned in order to allow the completion of the already mentioned buildings.

Area organization and arrangement

The settlement level

One of the features of the research is that in most of the cases the conservation level of built structures was precarious mainly due to sometimes ample subsequent disturbances. Sometimes, another cause is the impossibility of their integral digging. Thus, if we take into account the before mentioned arguments, we shall observe that most of the observations are limited and this fact seriously affects the conclusions. Nevertheless, the accuracy of field research and the analysis of various data categories

inserted in the scientific circuit by their monographic publishing sometimes allow new analyses. These analyses help several aspects to become visible, as significant data multiply.

The organization at the general settlement level is an important problem. Many details must be clarified in order to define (or at least to try) the characteristic types of area structuring: relations between the built and inhabited/used areas on the basis of eventual stratigraphic and implicitly chronologic relations between the various dwellings.

One of the first problems that must be thus analyzed is the very precise establishing of eventual areal, stratigraphic (and therefore chronologic) relations existing between the defense trench and all the other studied dwellings from the settlement.

Thus, we obtained the following conclusions after a first level of observations:

-it can be certainly affirmed that at least two inhabitance sequences existed. This conclusion is based on the fact that the defensive structure divides the settlement in two areas (dwellings placed in the protected and not protected areas). As a consequence, we can a priori group the dwellings protected by the trench into the first area and those not protected in the second. We can logically presume that the second category represents dwellings built after the abandonment of the trench;

-the lack of stratigraphic specifications impedes a more precise establishment of chronological relations between the built structures from this settlement. This means that our ideas shall be only relative and in accordance with the conclusions emitted by the author of the diggings. Anyway, the dwellings built outside the defense system are an argument that, during their building, some of the dwellings from the first category were still very probably used. Otherwise, the position of the dwellings outside the defense trench cannot be explained;

-we can admit as a principle that the structures built outside the area protected by the defense trench might have been contemporary (or at least partially, even though there might have been very brief time intervals between them). This inhabitance level seems not have taken a very long time; an eventual argument is small number of dwellings;

-under these circumstances we can observe that the minimum area belonging to the first phase was of about 534 m² while the newly built area for the second was of about 283 m². In this case, the minimum total area from this phase might have been of about 817 m². The total used area in the first phase was of about 0.5 ha., while in the second phase it might have been of about 0.8 ha. Without a maximum certainty, we may hypothetically admit that in the first phase the ratio between the totally used and built areas was of about 9:1, while in the second it could have been 28:1. If we take into account the total area and the number of dwellings, this ratio might have had the value of 10:1.

Trying to understand as precise as possible the dwelling’s general evolution in the existing area, we tried to check and correlate these observations with data offered by the definition of pottery complexes from the studied built structures.

We thus observed that Cucuteni A1 stage comprised structures numbered with nos. 5, 10, 15, 20 bis and 24, to Cucuteni A1-A2 stage – the structures no. 1 and 11 while Cucuteni A2 stage contains structures numbered with no. 9, 12, 13, 17, 18, 19, 20, 21, 22 and 23.

The statistical definition of pottery complexes belonging to each built structure (if stylistic sequence have a temporal value) suggests the possible existence of at least three inhabitance sequences at the Râpa lui Bodai.

The first might have been characterized by the five studied structures belonging to Cucuteni A1 stage (about 30 % of the total number of dwellings).

The second category has a statistical weight of about 12% of the total and might contain two structures characteristic to the A1-A2 sequence.

The third, with ten built structures, might have had at its turn a statistic weight of about 59 %. This situation may apparently demonstrate that the intensity of the inhabitance was concentrated during the Cucuteni A2 stage.

But if we accept in the following lines the existence of at least three inhabiting levels (as resulted from the definition of pottery complexes), the analysis of their areal dispersal based on the defense trench existence and use proves inadvertences that throw a doubt on one, or the other, or even both the used criteria.

We observe thus that:

- The built structures attributed to the Cucuteni A1 stage (on the basis of pottery complexes) are randomly distributed, relatively far from one to another. Two of them (no. 10 and 20bis) were – or might have been considered as – subsequent to the completion of the defense trench;

-the two dwellings belonging to the Cucuteni A1-A2 stage, no. 1 and 11, respectively, are also randomly placed. No. 11 is positioned towards the Southern limit of the area while No. 1 in approximately in the center of the inhabited area;

-the situation is more complicated in the case of buildings belonging to the Cucuteni A2 stage (still using the pottery complex). We observe that dwellings no. 9 and 20 are placed outside the perimeter that may, in principle, be attributed to the first phase, but may also, in the same time, be contemporary to dwellings no. 10 and 20bis (attributed to stage Cucuteni A1);

-in what regards the dwellings` positioning in relation with the defense trench, we must also note that the built structures no. 10, 9, 20 and 18 (and we may also add nos. 13 and 20bis) are much too close to the trench and therefore they may not have been its contemporaries, as their positioning might have cancelled the defense role of the trench. From the published plans of dwellings No. 10 and 18, even though no data are presented about their relations with the defense trench, we can consider them as very close or even affected by the trench, according to observations made on the general plan containing the built structures. It may thus result that both these dwellings might have been disturbed by the trench digging. If, in the case of dwelling 18, this situation is not embarrassing, as it is in the inner part of the protected area (and may be thus considered as previous to the building of the defense system), the situation of dwelling no. 10 is more complicated. This dwelling is placed outside the protected area and may force us to conclude that it is subsequent to the completion of the defense system or, even at limit, subsequent to its both completion and use. If this observation, correlated to the attribution of dwelling no. 20bis to the Cucuteni A1 stage, is correct, than the settlement's areal structure is fundamentally altered. The reason of this presumption is that during the Cucuteni A1 stage the settlement must have had a much wider area and the dwellings` distribution might have eventually resembled to the U letter. The consequences of the interpretations (especially if we try to find out more precisely when the defense trench was dug) may be of some importance, as the Cucuteni A1-A2 inhabitance level may be excluded. This conclusion is drawn as if the dwellings attributed to this inhabitance level are placed inside the protected area, they are too few to explain the completion of such a sophisticated logistic system. A supplementary argument that may be taken into account is the position of dwelling no. 10, belonging to the Cucuteni A1 stage. This dwelling is „cut” by the defense trench trajectory and is thus previous to its digging (as resulted from the general and especially detailed plans -Ibidem, 1981, fig.3; fig.125).

Therefore, the only moment when the defense trench might have been dug is only during the Cucuteni A2 stage, nevertheless at some time after the building of at least some (or even of all) buildings. The trench

may thus also be subsequent to the abandoning of dwellings no. 9 and 20, as after its completion, these may have been left outside the protected area. This observation may be also sustained by the fact that it is very possible (on the basis of the published plan, Ibidem, 1981, fig.3), that also dwelling no. 18 (attributed to Cucuteni A2 stage) may have been previous to the digging of the defense trench.

At this level of data interpretation attempt (as resulted from the areal analysis of existing data in the settlement from Râpa lui Bodai) we believe that it is possible to make several statements affirming observations with some importance.

1. The existence of a pre-existent plan for the areal distribution of built structures in the shape of a circle becomes improbable, especially if we take into account the fact that here certainly were several inhabitance sequences (even though these can not be certainly determined at the time being).

2. The correlation of results of analyses made on the basis of various criteria seems irrelevant. We specially refer to the definition of pottery complexes and areal analysis. Fine stratigraphy data may have probably been more useful.

3. On the contrary, we find as very important the very precise computation of the exact time of the trench digging as it was thus possible to underline several valuable data:

-if the defense trench had been dug in one of the inhabiting sequences previous to the end of the Cucutenian inhabitance and was relatively quickly abandoned, this might have meant the proof of a danger (the trench was thus made to protect the community from this danger). Once the danger over, the trench must have been abandoned and the settlement continued its normal evolution. But the existence of burnt dwellings may represent the argument proving that the inhabitance here was ended by a conflict;

-under such circumstances it seems probable that the completion of the defense system (digging of the trench) was made with the purpose to protect the community from an already manifested danger (see situation of at least dwellings no. 10 and 18). This danger had already proved in consisting of the burning of dwellings. Nevertheless it seems that danger was not avoided (just that the following time the entire settlement was definitively burnt down);

-a last important observation is that none of this settlement's visible attributes (as resulted from the performed studies) nor the inhabiting sequences succession cannot allow us conclude that the Cucutenian settlement might have been highly polarized. The settlement's high polarity is the only one that might have justified the completion of a defense structure from the very beginning and during the entire life of the Cucutenian settlement.

Nevertheless, there is a higher probability that under such circumstances the built structures might have been grouped around several first dwellings or around dwellings belonging to several families. Around these initial dwellings, dependencies and other homes belonging to the next generations were made. This idea confirms the initial theory.

This entire attempt to order the information may be considered as acceptable (or at least some of its aspects) if a certain type of relations between the dwellings` pottery complexes and their time value is accepted as possible.

If, in exchange, these pottery complexes were correctly determined (i.e. they were even partially contemporary), than the idea about the two sequences marked by the defense trench is almost zero, as their attributes are not integrally known (see also Ibidem, 1981, p.1); nevertheless, the existence of two occupational levels remain certain. We add this idea as all studied complexes were burnt and under these circumstances we can presume that both inhabiting sequences ended violently. The lack of relevant data based on the precise identification of all elements, makes practically impossible the identification of each sequence's dwelling in relation with the defense trench. It is though nevertheless

logically unacceptable that the second sequence consisted only of dwellings built outside the defense trench.

Level of built structures

In this study we preferred to use the term „built structure” as the Romanian archaeological references contains two terms (house/dwelling and appendix) that refer mainly to their functionality; the separation between them is mostly made on the basis of only one argument, the area, that cannot always constitute a sure criterion. Not willing to use terms that cannot be always proved by the discoveries, we shall use the term „built structure”. We use dwelling or appendix only if we are absolutely sure about the structure’s function. We shall try to clarify our option in the following lines.

Our attempt to define these complexes’ characteristics aimed at the underlying of all detectable attributes.

Building solutions

One of the criteria that can be seen as relevant is the existence of a platform made of wood and clay. The situation from the Râpa lui Bodai settlement shows that only two built structures had a platform made for the entire built area (no. 12 and no. 18). Other two dwellings had a partial platform (no. 15 and 21), meaning about 12% of all the built structures or about 24% of the structures with either a total or partial platform. This observation seems to cancel the argument of the platform as a characteristic functional criterion, as most of the built structures from the Râpa lui Bodai settlement have no platform.

If these dwellings (15 and 21) were made in only one building stage, we might presume a certain functional structuring of the area for dwellings with a partial platform. Nevertheless, the statistic situation seems to suggest that this type of option is not characteristic for this dwelling.

We remark that, connecting the types of built structures with the pottery complexes criterion, there is no relevant conclusion about the dwellings with total or partial platform.

In what regards the areal connections with the defense trench, three out of the four built structures with a total and partial platform are within the protected area. We nevertheless believe that this situation is irrelevant, especially as we consider the sure existence of several inhabitance sequences to which these structures cannot be certainly attributed

Inner fittings

In what regards the burning structures, we note that 13 built structures had hearths (76% of the total). Also in this situation the analysis of areal dispersion for pottery complexes is irrelevant. We add that the existence of hearth-type burning structures seems to be characteristic. We remark that the structures with an integral platform also had hearths, while only one structure with a partial platform had a hearth.

Hearths were discovered only in two (no. 17 and 24) of the smaller structures (no.10, 17, 19 and 24).

Oven-like burning structures were only discovered in two dwellings (no. 12 and 23).

Also in this case the connections between the pottery complexes areal distribution and characteristics are random and therefore must be considered as irrelevant.

Bench-like fittings were observed in only two built structures (12 and 21), the first with an integral and the second with a partial platform (both with hearths).

Separation inner wall may have existed only in the case of dwelling no. 12.

Other two built structures have table-like inner fittings (no. 5 and 10), i.e. about 12%. None of them had a platform and only one had a hearth.

Significant inventory

There are many factors that should be principally taken into account when we try

to make a finer and implicitly more fruitful analysis. Out of all these factors we choose the grinders, due to the expressive hints towards the occupations and also inner built areas structuring..

We thus remark that out of a total of 17 built structures only six contained either whole or fragmented grinders (no. 11, 12, 13, 20, 21, 23). To these six we may also add structure no. 9, where a fragment of claw-tool was discovered, probably provenient from a place specially fitted for grinding. All these discoveries prove the presence of grinders in about 41% of the total number of built structures, enough to be considered as a specific feature.

About 30% of the built structures had traces of white color with whom the walls might have been covered. This percentage does not allow us to say that this might have been a dominant feature for this settlement. If we nevertheless take into account the eventual changes due to destructions happened after their abandoning (no matter the reason) and the post depositional evolution, we believe that this might have structured a significant predilection.

We mention that from our point of view the built area criterion is not enough in itself to determine the use of the respective built structure. Data about built structures at the Râpa lui Bodai settlement show that there are only three structures smaller than 20 m²: no.10 (18 m²), no.17 (18 m²) and eventually no.19 (10 m²).Built structure no. 19 is an example that proves that interpretations made only on the basis of the built area width should not be accepted in all case (Ibidem, 1981, p.78, Fig.128), as its conservation state does not allow firm conclusions. Very close to this category is also dwelling no. 24 (23 m²). All the other built structures exceed 30 m². It is significant that structures from the first category are individualized by a series of attributes. Thus, none of them has neither a partial nor an integral platform and no entire or fragmented grinders.

We remember that dwellings no. 10 and 19 have no burning structure; burning structures appear in no. 17 and no. 24.

In conclusion, according to these features, it seems very possible (even though not all characteristic data sets exist) that these buildings might have been appendixes or, at least, areas with different functions.

We may believe that at least some of the domestic activities may have been performed inside them. This idea is argumented also by the fact that many of the other dwellings contained no grinders inside them. This may suggest that their role was not only that of ware houses but also of workshops for various activities. A supplementary argument is shown by the discoveries from dwelling no. 21. Here no hearth was found, but a hearth most probably used by the dwelling's inhabitants was discovered near the western side.

This is not a singular case at Târpeşti, as most of the grinders and hearths discovered in the same dwellings were not grouped. This might suggest that certain activities, such as the food primary preparation were performed in an area not close to the hearth. On the contrary, pottery fragments belonging to big probably supply jars (probably for fluids – e.g. water) were discovered near the hearths.

The integral digging of the settlement also allowed the observation of only one structure (no. 9) whose inventory might have allowed us to conclude that it could have been also used as a specific working place: a stone (menilite) workshop.

The discovery at only 9 m. west of dwelling no. 21 of a stones pile allowed the hypothesis that its purpose was the tools manufacturing. This may mean that this activity was performed in a not built but functionally delimited area. All existing data may help us believe that this idea is most probable.

These two situations underline that the specific activity areas were more probably randomly positioned (possibly even outside the dwellings) and not in well

defined areas. This idea is helped by the lack of any such remnants inside the built areas.

We want to remind that very few materials are provenient from the level generically attributed to the Cucuteni A stage (13 spindles and only two weighs made of burnt clay, Ibidem, 1981, Fig.201/26-37;38-39), that can be connected to other occupations such as spinning and weaving. For the time being, the context of these discoveries may suggest that these occupations were preponderantly organized outside the built structures. This raises several interpretation problems regarding their areal position and economic weight as well as time interval.

A special discussion is raised by dwelling no. 12 (Ibidem, 1981, p.75-76, Fig.7,118-1-3;123;124-1). Its area has 120 m². The employed building solutions are: platform for the entire built structure, separation wall. The internal fittings comprise: backless bench, hearths, oven; inventory: several grinders, many pottery fragments with various shapes and decorations, copper pieces, a stamp seal (the only one discovered at Târpeşti), anthropomorphic statues. Thus, the dwelling is one of the richest and possibly the most important. Its position inside the dwelling is also worth mentioning, as it does not have a central position but it is placed towards the South – eastern part of the area inhabited by the Cucutenian community. It was attributed to the Cucuteni A2 stage on the basis of pottery characteristics from the discoveries made in its inner part. If the prevailing criteria were the area, fittings and inventory, than we might believe that this dwelling was inhabited by several important members of the community (very probably a family).

We return to a statement whose consequences have not been sufficiently studied. This statement says that, on the basis of pottery complexes, it was possible to determine at least three probable inhabiting levels (Cucuteni A1, Cucuteni A1-A2 and Cucuteni A2). If we admit this possibility, than this implies an entire series of consequences that must be analyzed at least in the future studies` perspective.

The first consequence is that the inhabitance at Râpa lui Bodai did not always have the same intensity. This, if we admit the diggings` results: first sequence consists of 5 built structures, the second only of two, while the third sequence has 10 such structures. This inevitably imply certain conclusions in what regards the dimensions of this community, either if we admit the three sequences as contemporary or not.

Another problem raised by these observations questions whether this area was inhabited by one or more communities. In the first case, this might have oscillated, while in the latter the communities successively inhabited this place. Even if we have an answer to this question, other immediately rises: which was the exact type of economy used here, and why did these population oscillations occur? Which was, if it was, the value of time interval or intervals between these occupational moments?

As a consequence, the separate study of complexes was imposed even from the point of view of the presented hypotheses. Thus, this separate and not global study was indicated so that their potential characteristics could have been identified and collected data checked. Only at this moment of the analysis, the types of various artifacts categories might have been proven as a very useful conceptual mean (under the condition of its systematic performance). Subsequently, the correlation of obtained data might have allowed the archaeological complexes reconstitution attempt, without which any conclusion or synthesis seems to remain random.

But these are problems that must be studied in other occasions, when other diggings shall be made.

REFERENCES

Boghian, D., 2001,

Quelques considerations sur les aspects regionaux du complexe Cucuteni-Tripolye, in Mem. Antiq., XXII.

Cook, Sheburne, F., Heizer, Robert, F., 1968,

Relationships among Houses, Settlement Areas, and Population in Aboriginal California, în K. C. Chang (ed.), Settlement Archaeology, Palo Alto, California.

Coudart, A., 1999,

Maisons d'hier et maisons d'aujourd'hui. L'espace domestique fabrique et donne à voir la société, în F. Braemer, S. Cleziou, A. Coudart, (eds.), Habitat et société.

Deetz, J., 1968,

Cultural Patterning of Behavior as Reflected by Archaeological Materials, in K.C. Chang, (ed.), Settlement Archaeology, Palo Alto.

Dergacev, V., 1993,

Modeles d'etablissement de la culture de Tripolie, în Prehistoire Européenne, 5.

Dumitrescu, Vl., 1957,

Le dépot d'objets de parure de Hăbăşeşti et le problème des rapports entre les tribus de la civilisation de Cucuteni et les tribus des steppes pontiques, in Dacia, (N.S.), I, 73-96.

Dragomir I.T., 1962,

Unele considerații cu privire la modul de construcție al locuințelor din aşezările culturii Cucuteni-Tripolie, in SCIV, XIII, 2.

Dumitrescu, Vl., 1958,

La station prehistorique de Hăbăşeşti et quelques-uns des problemes de la civilisation de Cucuteni-Tripolie, in P.A., XLIX, Praga.

Dumitrescu, Vl., 1960,

Complexul cultural Cucuteni, in Istoria României (History of Romania), I, Bucureşti.

Dumitrescu VL., 1963a,

Originea şi evoluția culturii Cucuteni-Tripolie (I) in SCIVA, 14, 1; II în SCIVA, 14.2.

Dumitrescu, Vl., 1963b,

Origine et evolution de la civilisation de Cucuteni-Tripolie, in Archeologia, Warszawa-Wroclaw, 14.

Dumitrescu, VL., 1967,

Hăbăşeşti. Satul neolitic de pe Holm, Bucureşti, Ed. Meridiane.

Dumitrescu, Vl., 1968,

Cu privire la platformele de lut ars ale locuințelor unor culturi neolitice, in A.M.N., V.

Dumitrescu, Vl., 1974,

Aspecte regionale în aria de răspândire a culturii Cucuteni, în cursul primei sale faze de dezvoltare, in S.C.I.V.A., 4.25.

Dumitrescu, Vl., 1976,

Remarques à propos de certain aspects régionaux dans l'aire de diffusion de la culture de Cucuteni, pendant sa première phase (A), în Festchrift für Richard Pittioni zum siebzigsten Geburtstag.

Dumitrescu, 1983,

Epoque néolithique et énéolithique, în Vl. Dumitrescu, Al. Bolomey, Fl. Mogoşanu, Esquisse d'une préhistoire de la Roumanie, Bucureşti

Dumitrescu, Vl.,Dumitrescu, H., Petrescu-Dîmbovița, M.,Gostar, N., 1954,

Hăbăşeşti. Monografie arheologică. Bucureşti

Ellis, Linda, 1987,

Population growth, foodstorage and ceramic manufacturing centers in pre-Bronze Age Europe, in B.A.I, I.

Ellis, Linda, 1996,

Cultural boundaries and human behavior: Method, theory and Late Neolithic ceramic production in the Carpathian - Pontic region, în Gh. Dumitroaia, D.Monah, (eds), Cucuteni aujourd'hui, P.Neamț.

Jongsma, T., Greenfield, H. J., 2002,

The Household as Behaviour: An Anthropological perspective, în L.

Nikolova, (ed.), Material Evidence and Cultural Pattern in Prehistory, Salt Lake City-Sofia-Karlovo, RPRP, 5. 2001(2002).

László, A., 1988,

Date noi privind tehnica de construcție a locuințelor neolitice, in Arh.Mold., XII.

LeBlanc, S., 1971,

An Addition to Naroll's Suggested Floor Area and Settlement Population Relationship, in American Antiquity, 36, (2).

Mantu, C-M., 1998,

Cultura Cucuteni. Evoluție, Cronologie. Legături, Piatra Neamț, 1998.

Marinescu-Bîlcu, S., 1981,

Tîrpeşti. From Prehistory to History in Eastern Romania, B.A.R., I.S., 107, Oxford.

Marinescu-Bîlcu, S., 1989,

Ceramica cucuteniană de la Drăguşeni: tradiții, creații proprii, aspecte regionale, in S.C.I.V.A., 40.3.

Marinescu-Bîlcu, S., 1998,

Considerații pe marginea organizării interne a unora dintre aşezările culturilor din complexul Precucuteni-Cucuteni, in, Préhistoire du Bas Danube.

Marinescu-Bîlcu, S., Bolomey, Al., 2000,

Drăguşeni. A Cucutenian Community, Bucureşti, Tübingen.

Monah, D.,Popovici, D., 1985,

Corpusul descoperirilor, în D. Monah, Şt. Cucoş, Aşezările culturii Cucuteni din România, Iaşi

Naroll, R., 1962,

Floor Area and Settlement Population, American Antiquity, 27, (4).

Passek, T.S., 1949b,

Periodizacija tripol'skih poselenij, in M.I.A., 10.

Paul, I., 1967,

În legătură cu problema locuințelor de suprafață cu platformă din aşezările culturilor Petreşti şi Cucuteni-Tripolie, in SCIV, 18, 1.

Petrescu-Dîmbovița, M., 1954,

Şanțurile de apărare, în Dumitrescu, Vl. şi colab; Hăbăşeşti, Monografie arheologică. Bucureşti.

Petrescu-Dîmbovița,M., 1993,

Problema aşezărilor "protourbane" ale complexului eneolitic Ariuşd-Cucuteni-Tripolie, in Academica, III, 8(32).

Petrescu Dîmbovița, Mircea, 2001,

Eneoliticul dezvoltat, in Istoria Românilor, (History of the Romanians) I, Bucureşti.

Popovici, D. N., 2000,

Cultura Cucuteni. Faza A. Repertoriul aşezărilor, (1), Piatra Neamț.

Sorokin, V.Ja., 1993,

Modalitățile de organizare a aşezărilor complexului cultural Cucuteni - Tripolie in Arh.Mold., XVI.

Rapoport, A., 1999,

Archaeological Inference and Environment-Behavior Studies, în F. Braemer, S. Cleziou, A. Coudart, (eds.), Habitat et société.

Trigger, B.G., 1968,

Determinants of Settlement Patterns, in K.C. Chang, (ed.), Settlement Archaeology, Palo Alto.

Trigger, B.G., 1972,

Determinants of urban grouth in pre-industrial societies în P.J.Ucko, R.Tringham G.W. Dimbley, (eds.) in Man, settlement and urbanism.

Ursulescu, Nicolae, 2002,

Începuturile istoriei pe teritoriul României, Iaşi.

Wiessner, P., 1974,

A Functional estimator of Population from Floor Area, American Antiquity, 39, (2).

O FRONTIERĂ INCERTĂ A LUMII ROMANE
- Câmpia Dunării de Jos în epoca lui Justinian –

Eugen S. Teodor

Abstract

The paper is dealing with the Lower Danube Plain for the end of Late Antiquity and its cultural equation. There are challenged some major themes of the sixth century archaeology, such Romanization, Slavic migration, spontaneous Christian practices, funerary rites, power symbols, so called "ethnic synthesis".

"Romanization" is not a very well known word, being absent from most of English dictionaries (see than the French *romaniser*). This is yet a crucial term for Romanian archaeology, meaning that, at some point of the history, the barbarian populations north from Danube, merged into one single people, speaking a neo-Latin language. Aculturation means not only to use another language, but acting, singing, dreaming and producing different. This is the back door used by archaeologists for sneaking in. Judging through archaeological evidence – most of it pottery – and with the back up of computing statistics, we are able to conclude today that "Romanization" is not quite a fact, for the sixth century; it is, at most, a fact in progress. The "unity of the Carpathian-Danubian-Pontic territory" is just a political goal of the modern Romania, pushed back to the Beginning. As expected, the professional and detailed study of the remains drove to the simple idea that Roman culture made a better fusion with local traditions where it was better acknowledged. That would be the former Roman provinces, like Oltenia, or border areas temporarily controlled by imperial army, like western Muntenia. On the contrary, the territories eastern from Bucharest look blind to the lights of the Roman culture, as well as Roman technologies. One have to emphasis the major part played by Oltenia to the end of the Late Antiquity too, as a cultural bridge between *barbaricum* and Roman world, especially Illyricum.

Another scientific myth that is going to die is about archaeological evidence of the Slavic migration. A comparative study of the pottery produced in territories supposed to be the Fatherland of the Slavs, like Ukraine or Southern Poland, with pots made much closer to the Danube, gave no more that five or six "material witness" that fit the description. Of course, such a great event like Slavic migration couldn't stand on five pots! What should we do? We could give up confusing the emerging Slavs with fearless pioneers of the Far West, and look out for something else. The testimony of the contemporary sources of the sanguinary troubles produced by Slavs in the sixth century can't be denied, but archaeological evidence either. The apparent contradiction has to be reduced, but maybe in more than a single day. We have to imagine new scenarios for the turbulent birth of the Balkan's medieval *gens*, because what we have heard in the last decades matches less and less positive facts.

The Lower Danube Plain could be defined as the land of quibbling and paradoxes. Here one can find well turned ceramics, with some appearance of Roman stuff, and barbarous hand made pottery as well, in a harmonious parity. Here there are "Roman-Byzantine fibulae" (= cast fibulae), but "Slavic fibulae" (apud Werner) too. In this strange land there are cemeteries without living people around, in one corner, and settlements where nobody dies, on the other corner. The treasures are found in deserted places; the settlements are far away and poor. A fact is that they made Christian signs on wet pot, for serving Holy Cult, they made crucifixes on bronze, and made it themselves in stone moulds. Another fact is that there is any Christian tomb. All those are peculiar facts that brought together make up a unique cultural profile.

The new archaeological research looks far from made it clearer; *bien au contraire*, some very sure things turned blur. Running out from exclusivist trenches looks yet the safest way to understand some of the life of the old folks that was never more catholic than Pope.

„Umbră” nu înseamnă „întuneric”, ci o anume obturare a luminii. În umbră vedem, dar poate nu atât de bine cât ne-am dori. O umbră nu este o pată neagră, ci un evantai de griuri vag irizate. O umbră este epifania deformată a obiectului luminat, pe care nu-l vedem, dar îl bănuim. Acesta nu este un eseu despre Ființă sau despre Idee, ci despre o ființare şi despre fragilitatea ideilor; despre Câmpia Dunării de Jos în luminoşii ani ai lui Justinian şi despre oamenii de ştiință care, din motive numai de ei ştiute, caută reflexe în umbră.

În vremea când strălucitorul Justinian ridica mirabila Sfânta Sofia (mijlocul deceniului patru al secolului al VI-lea), la nordul Dunării de Jos se ridicau, puțin deasupra solului, bordeie de maxim 20 de metri pătrați, cu sobe croite în lutul nativ, pe care se încălzeau oale strâmbe, decorate grosolan. Dacă cineva ar fi vândut toți locuitorii câmpiei nord-dunărene şi tot avutul lor, de-abia – poate! – ar fi putut plăti zidirea unui portal al Sfântului Locaş. Dar nu ar fi meritat efortul…

Cine deci şi-ar pierde astăzi timpul pentru a studia o civilizație atât de modestă? Nimeni, probabil, dacă de aceste rămăşițe nu s-ar lega, ipotetic, naşterea unui popor…; în fapt – a mai multor popoare. Or – ce poate fi mai fascinant decât misterul naşterii? Poate doar taina sfârşitului.

Primele descoperiri arheologice ale acestei epoci, ce nu poate fi nici numită (fiindcă nici Antichitate nu e, nici Ev Mediu Timpuriu n-ar fi, încă; să spunem „a migrațiilor”), se leagă tot de deceniul al patrulea, dar a secolului XX. Atunci, la marginea Bucureştilor, s-au descoperit urmele unei aşezări, norocos datate (norocul începătorului, vom vedea) cu o monedă de la Justinian, legate – destul de aleatoriu – de „populația autohtonă”[1]. Cam în acelaşi timp, în cealaltă margine a câmpiei, spre vest, o periegheză releva rămăşițele a două morminte de incinerație; raportul, publicat după douăzeci de ani, lega obiectivul – de o manieră la fel de aleatorie – de migrația slavă[2]. Problematica (locuințe, necropole) şi dilemele (autohtoni sau migratori) erau deja configurate. Că lucrurile erau departe de a fi clare, o arată descoperiri similare din anii ’50, datate, mai multă vreme, în secolele XII-XIII[3]. Nu am să fac aici un istoric al cercetărilor, fiindcă deja există, inclusiv în limbi de circulație[4]. Cronica cercetărilor post-belice este un şir de reacții şi contrareacții: epoca stalinistă a aplicat necruțător lozinca „inventat în Rusia”; mişcarea naționalistă, inițiată după 1964 şi consolidată apoi progresiv, până la isterie, nu mai vedea decât „autohtoni” (concept care împacă, prin confuzie, tendințele tracologice cu cele latiniste), acceptând prezența unor migratori (puțini) numai din motive „raționale”.

Rechizitoriul este deja făcut[5] (poate prea aspru pentru a fi imparțial), dar termenul de judecată ar trebui amânat, fie şi cu riscul ca jurații să nu mai înțeleagă nimic. Importantă mi se pare doar constatarea că „răfuiala” nu s-a încheiat. Inconsistența demonstrațiilor referitoare la „continuitatea autohtonilor” a stârnit, în ultimii zece ani, o mişcare contestatară cu atât mai corosivă cu cât este susținută de tineri cercetători bine informați, cu spirit combativ şi cu o listă de lucrări impresionantă[6]. Din vârtejul

[1] Rosetti 1934.

[2] Berciu & 1956; Alexandru Madgearu (1997, p. 163) ia în considerare posibilitatea ca autohtonii să fi folosit incinerația.

[3] Diaconu P 1958.

[4] Teodorescu 1964 este lucrarea “clasică”. Există mai multe lucrări recente, utile şi accesibile: Ferche 1984, Harhoiu 1992, Curta 1994, Zaharia 1995, Teodor E 2001, Stanciu 2001.

[5] Harhoiu 1992.

[6] Florin Curta (1994, 1998) şi Ioan Stanciu (1999) ar fi leader-ii; nu am să reproduc aici listele de lucrări, fiind într-adevăr lungi. Se pot invoca şi alte nume de

negațiilor ar trebui ieşit, lucru mai uşor de spus decât de făcut. Deoarece investigarea bibliografiei româneşti nu face altceva decât să sublinieze starea confuzională[7], singura soluție pare întoarcerea la materialul arheologic şi adoptarea unei strategii de cercetare cât mai obiective cu putință.

Lipsa de consistență a demonstrațiilor istorice cu punct de plecare în cercetarea arheologică m-a determinat să caut, începând cu 1993, o metodă cât mai obiectivă de studiu a ceramicii (care reprezintă cvasi-exclusivitatea inventarelor de sit, pentru teritoriile nord-dunărene a sec. VI). Accesul limitat la bibliografia internațională (cel puțin la momentul inițial) m-a determinat să-mi constitui propriile unelte de cercetare, ceea ce s-a concretizat, pe rând, într-un studiu de morfologie numerică[8], o aplicație derivată pentru calcularea capacităților[9] şi subsistemul alfa-numeric[10], ansamblu cunoscut deja de arheologii români sub numele de „Sistemul Compas”[11]. Acesta are drept concepte fundamentale înregistrarea obiectivă, descrierea analitică şi prelucrările asistate de calculator. Sistemul a fost testat în pregătirea materialului documentar pentru susținerea tezei de doctorat[12], referitor la ceramica din sudul României, pentru secolele V-VII, alături de care s-au studiat numeroase alte loturi comparative, de pe o largă arie geografică şi pe o plajă cronologică mai extinsă. Prezentul studiu nu poate relua la nivel argumentativ demonstrațiile prilejuite de o lucrare amplă, ci îşi propune să fructifice experiența prin punctarea unor aspecte importante pentru abordarea arheologico-istorică de pe alte poziții decât cele tradiționale.

Cât de romanică este cultura materială la sud de Carpați?

Sudul României de astăzi este definit cultural, pentru secolul VI d. Chr. (şi câte un segment neprecizat din secolele V şi VII) de „cultura Ipoteşti-Cândeşti”, considerată de marea majoritate a arheologilor români drept un succedaneu al culturii romane[13]. Cine s-ar aştepta însă la oraşe fortificate, drumuri strategice şi biserici monumentale – ar fi dezamăgit; toate acestea nu pot exista în afara cadrului oferit de statul roman. Moştenirea romană nu se poate manifesta decât la nivelul modest al unor *elemente de cultură materială*, ca de exemplu ceramica, sau unele dovezi ale practicării unui „creştinism popular” (în special cruciulițe de bronz şi tipare pentru turnarea lor). Ideea cu „romanitatea” culturii nord-dunărene, dincolo de orice *parti pris*, este una foarte simplă: după dispariția ceramicii cenuşii – martor a organizării meşteşugăreşti superioare a formațiunilor politice germanice extra-carpatice –, aproximativ la jumătatea secolului al V-lea, reapare o ceramică oxidantă, nisipoasă, lucrată la roată

cercetători tineri şi lucrări care sparg tiparele, fie şi de-o manieră mai blândă (Madgearu 1997 ori Corman 1996, 1998); negativismul este însă un atribut al tinereții şi sesizez, deja, în lucrarile cele mai recente (Curta 2001, Stanciu 2001), o tendință de echilibrare a punctelor de vedere. În acest context contestatar, este remarcabilă o teză de doctorat – Damian P 2002 – care pune prezența elementului dacic în configurația demografică a Daciei Romane mai degrabă sub semnul extincției.

[7] Pentru jalnicul carusel al contradicțiilor în special Curta 1994.

[8] Teodor E 1996

[9] Teodor E 1998.

[10] Teodor E 1998 a; studiul vizează toate subdomeniile cercetării ceramice care nu pot avea ca vehicul prelucrarea numerică (unele aspecte ale morfologiei, precum conformația buzelor şi bazelor de vas, fabricația, decorul); acest din urmă studiu este în mare măsură îndatorat (la nivelul principiilor metodologice) unei sinteze britanice de la începutul anilor ’90 (Orton & 1992), dar şi experimentelor de „legiferare” a metodei din Franța (Balfet & 1983).

[11] Vestea bună este că un recent manual universitar de aplicații informatice în arheologie îl citează deja sub acest nume (Lazarovici & 2001); vestea rea este că autorii au înțeles că este un program de… desen (p. 147, 189-190)

[12] Teodor E 2001. Lucrarea este accesibilă on-line integral, însă numai în limba română. Există un rezumat destul de substanțial în limba engleză.

[13] Lista ar putea fi interminabilă; citez câteva titluri, aproape la întâmplare: Teodorescu 1964, Nestor 1965, Constantiniu 1966, Diaconu G 1979, Ferche 1984, Bârzu & 1991, Teodor D 1995, Olteanu 1997.

rapidă[14]. Factura tehnică a acestor produse este una romană (de palier inferior!), nu una slavă (slavii arhaici nu au produs ceramică lucrată la roată rapidă). Pe de altă parte, neidentitatea ceramicii romane sud-dunărene cu ceramica nord-dunăreană este evidentă cu ochiul liber (adică fără necesitatea unor studii aprofundate[15]). Aceste câteva fapte conduc la concluzia că ceramica „Ipoteşti-Cândeşti" este de *tip roman*[16], dar produsă în afara teritoriului Roman, de altă populație decât una de sorginte germanică sau slavă, *adică* de cei care erau, mai mult sau mai puțin, urmaşii coloniştilor romani din vremea lui Traian. Din această deducție, foarte simplă şi practic inatacabilă, provin şi slăbiciunile cercetării arheologice româneşti.

Ceramica lucrată la roată nu reprezintă exclusivitatea producției ceramice în cultura Ipoteşti-Cândeşti. Din contră, aproximativ jumătate din material este reprezentat de ceramica lucrată cu mâna, proporțiile concrete, dintr-un sit sau altul, fiind foarte diferite. Deci: cine erau făuritorii acestor produse „barbare"? Puteau fi ei „urmaşii Romei"? Prin prisma raționamentului anterior – nu!… Vechea şcoală de arheologie făcea din tehnica de producție un fetiş etnic. Pentru exemplificare, în scurta perioadă de timp cât s-a crezut că această asociere de materiale ar data din secolele XII-XIII, s-a spus că ceramica produsă la roată ar fi românească, iar cea lucrată cu mâna ar fi cumană[17], reflectând… conviețuirea dintre cele două populații. Când greşeala cronologică s-a îndreptat, materialele fiind repoziționate în secolele VI-VII[18], explicațiile au fost „acomodate": primii erau romanici, cei din urmă erau slavi, şi, evident, conviețuiau (paşnic)[19]. În jurul acestei poziții „de principiu" s-au brodat multe variante. Unii au preferat „rigoarea logicii" şi au rămas acolo[20]; alții au încercat să facă şi arheologie, observând că unele forme produse cu mâna urmează modele lucrate la roată, comentând că acestea nu ar putea fi slave[21]. A rezultat ceva şubred, ca explicație istorică şi sociologică: slavii erau peste tot, adică în toate aşezările din câmpie, însă peste tot reprezentând o minoritate pipernicită şi pauperă (complexele „slave"

[14] Acest tip ceramic nu dispăruse niciodată, însă reprezenta un "segment de piață" foarte restrâns în secolul IV (Bârzu 1973, Mitrea B & 1966)

[15] Ceea ce nu înseamnă că studiile aprofundate nu ar fi productive. Recenta lucrare de doctorat (Teodor E 2001, în special § 5.1, apoi toată secțiunea a IV-a, dedicată analizei ceramicii Ipoteşti-Cândeşti) a dezvoltat subiectul pe larg. Neidentitatea este demonstrabilă la orice nivel al discuției, respectiv morfologie generală, morfologia buzei sau bazei, decor, chiar şi pentru formele asemenea (oale fără anse).

[16] Concluzia este mai veche (Ferche 1984, p. 135), însă rezultă şi din cercetările cele mai noi, prin analogiile formale, evidențiate cu metodele cel mai obiective, între ceramica romană *timpurie* şi produsele secolelor următoare; evoluția ceramicii de la sud şi nord de Dunăre este însă *independentă* în secolul VI (sub rezerva unor influențe mai mari, provenite dinspre *Illyricum*), de unde şi diferențele consemnate la nota anterioară.

[17] Diaconu P 1958.

[18] Datarea pe două secole a fost o modă care a dominat decenii; astăzi această asociere pare tipică numai secolului VI.

[19] Morintz & 1962. Explicația a fost acceptată – cu un vădit disconfort, însă – de părintele arheologiei medievale timpurii, Ion NESTOR (1965, 1969), doar pentru că nu se întrezărea altă soluție. Principala problemă a pionierilor (care operau practic aproape numai cu necunoscute) a fost tabloul logic mult prea simplificat, care cuprindea numai operatorii "romanici" şi "slavi". Conceptul triumfalist al romanizării "întregului spațiu carpato-danubian" oblitera prezența unei al treilea factor major, o populație de sorginte daco-sarmatică, de factură neromanizată; totuşi, posibilitatea ca unele forme să se datoreze unei tradiții dacice degenerate a fost sesizată (COMŞA 1968, p. 356; exemplele de la fig. 1/1-12 sunt însă dezamăgitoare; Teodorescu 1971, p. 107, considera aria răsăriteană a culturii drept „carpică", ceea ce, metaforic, este acceptabil şi astăzi, iar aria occidentală drept „dacică", ceea ce este – cum s-o spun amabil? – o intuiție bună dar o identificare greşită).

[20] Academicianul Petrescu-Dâmbovița (1967, p.183) este leader-ul expresiei puritane, respectiv toată ceramica lucrată la roată rapidă este de tradiție romană, iar toată ceramica lucrată cu mâna este slavă. Cu mai multe nuanțe, dar cu aceeaşi tendință, Maria Comşa, în numeroase articole (de ex. Comşa M 1960, 1965, 1968, 1974, 1987), sau fără nuanțe (Comşa M 1975, p. 339).

[21] Începând chiar cu Ion Nestor (1965, p. 175) dar şi mulți alții apoi (mai recent Teodor D 1994, p. 232). Situația ar fi putut fi interpretată la fel de bine (dar mult mai interesant) ca un proces de aculturație a slavilor din comunitate, dacă tot presupunem o conviețuire.

erau cele mai modeste)[22]. Cuceritorii, va să zică, stăteau de bună voie într-un fel de ghetouri şi aşteptau răbdători să… treacă secolele pentru a fi asimilați.

Formele care „identificau” slavii sunt de obicei cele fără margine întoarsă spre afară[23], unul dintre caracterele slave timpurii (a doua jumătate a sec. V – prima jumătate a sec. VI; v. fig. 4). Nu a contat că astfel de ceramică nu mai prea produceau nici slavii în a doua jumătate a sec. VI[24] (după cum datau aceiaşi autori respectivele complexe). Nu a contat nici asocierea cu vase care aveau trasate cruci pe umăr[25], fapt care, dincolo de prezumția discutabilă a practicării creştinismului, reprezintă o caracteristică inconfundabilă a teritoriilor extra-carpatice (fără analogii directe în lumea slavă[26]) sau cu un capac de vas realizat cu mâna[27] (o amintire a „vremurilor bune”), sau chiar existența unor forme similare executate pe roata rapidă, beneficiind de o tradițională datare timpurie[28]. S-au văzut, în schimb, tipurile Korceak 1-3[29]

Există şi alte marote ale arheologiei româneşti a perioadei. Una dintre ele se cheamă „ceramică pisată în pastă”. S-a observat destul de repede că în vestul Munteniei elementul era lipsă, în timp ce în centrul şi nordul provinciei aditivul era prezent sau chiar dominant. De unde au aflat arheologii români că acesta ar fi un caracter slav universal – pentru mine rămâne un mister[30]. Cert este faptul a fost considerat peremptoriu pentru prezența elementului slav (la nivelul producției, nu-i aşa? problema nu a fost pusă niciodată până aici!), deşi „naşul” culturii Ipoteşti-Cândeşti (Victor Teodorescu) a lucrat ani buni la Târgşor, şi ar fi putut observa că acel tip de fabricație caracterizează şi ceramica lucrată la roată din secolul VI, dar şi ceramica lucrată cu mâna de secol III d. Chr.

Discuții la fel de „productive” s-au purtat în jurul altor „identificatori”, precum decorul alveolat pe buza vaselor şi „tăvițele slave” (farfurii-platouri lucrate manual). Consider inutilă o dezbatere amplă a subiectelor, în acest cadru. Am să spun doar că decorul alveolat se aplică un secol înaintea ceramicii din teritoriile slave, inclusiv pe ceramica lucrată la roată[31], iar că frecvența tipsiilor în aşezările din sudul României este mai mare decât în aşezările

[22] Ferche 1974, p. 64-65, 128; 1984, p. 129-130, 137, 144, fig. 7/1-12; Teodor D 1994, p. 230-231 (cu particularitatea că vede o predominanță slavă în unele aşezări, de ex. Ciurel şi Cățelu Nou, pentru a ne limita la sudul României); Comşa 1975, p. 339

[23] Ca cele de la Dulceanca I (Ferche 1974, fig. 52/4, 7, 70/2), respectiv fără *margine* întoarsă spre afară (“citate”, de aceeaşi autoare, Ferche 1984, fig. 7, drept vase slave, părere împărtăşită practic de toată lumea, v. Teodor D 1994, fig. 6/6; Stanciu 2002, nota 19, unde autorul se limitează la “exemple clare”), precum cele din arealul Korceak (Rusanova 1973, fig. 6/1, 5, 8/18, 9/1, 16, 20, 10/21, cinci dintre acestea datate de autoare, o dată cu complexele din care provin, din prima jumătate a sec. VI).

[24] Astfel de exemplare au mai fost datate, în diverse orizonturi, şi după jumătatea sec. VI (ex. Parczewski 1993, fig. 8/2, 9/2, 13/1, 17/1, pentru Polonia sudică), însă astfel de forme sunt considerate nespecifice pentru etape mai târzii (Rusanova 1976, tabela III de la p. 26-27, tipurile de profil 1-3, de corelat cu desenele tipologice de la p. 19; de observat că tipul 1, fără margine şi gât, de regăsit şi la Târgşor, şi la Dulceanca, este datat de autoarea sovietică numai în sec. V; ilustrația de interes este reprodusă în această lucrare, la fig. 4).

[25] Ferche 1974, fig. 7/14, 17, din aceleaşi complexe cu formele “incriminate”.

[26] Subiectul este tratat mai amplu spre finalul studiului.

[27] Ferche 1974, fig. 52/5.

[28] Diaconu 1978, fig. 3/4, de la Târgşor; aşezările de acolo sunt fără excepție considerate un aspect timpuriu al culturii Ipoteşti-Cândeşti.

[29] Rusanova 1976, p. 19, fig. 7; v. şi fig. 4 A în prezentul studiu.

[30] Oricum, dacă fabricația ceramicii din arealul Korceak se realizează cu adăugarea cioburilor pisate, de o manieră nesistematică (Teodor D 1994, p. 231), tipul „Praga propriu-zis” (vestic) este realizat numai cu nisip (sau argilă nisipoasă), aşa încât, destul de simplu, ce nu e „Korceak” e „Praga” (Comşa 1968, p. 356), iar pe baza unui astfel de „criteriu” atribuirea culturală (a se citi „etnică”) a ceramicii modelată cu mâna e o …bagatelă.

[31] Gropşani-Ovrei; vasul lipseşte din ilustrație, însă este descris cu lux de amănunte (Popilian & 1998, p. 113). Cartarea realizată pentru vasele decorate prin alveolarea buzei, realizată de Florin CURTA (2001, p. 292) arată limpede că epicentrul fenomenului este de căutat în Moldova sub-carpatică, nu în Ucraina sau Polonia, evident, pe baza unei tradiții daco(carpo)-sarmatice seculare.

slave, la nivelul secolului VI[32], iar derivarea inversă este contrară unor raţionamente profesionale atât de tipice încât le trecem sub tăcere.

Cât despre cercetătorii slavi – aceştia au reţinut ce le-a convenit din rezumate[33], colând cu câteva citate din izvoare[34]. Rezultatul este că, aproape orice lucrare de sinteză referitoare la geneza slavilor, Muntenia figurează la loc de cinste, între teritoriile de baştină[35]. Ceea ce, trebuie s-o spun fără ocol, pentru a fi clar – e fals, dintr-un motiv foarte simplu: ceramica lucrată cu mâna din Muntenia *nu seamănă cu ceramica slavă*[36]. Se poate argumenta pe larg, dar ar fi plicticos. Câteva cifre globale sunt lămuritoare. De exemplu, unghiul buzei (măsurat de la diametrul gâtului, v. fig. 3 A), pentru vase cu datare probabilă în sec. VI, are o valoare medie de 94° pentru Ucraina, 96° pentru Polonia, 98° pentru Slovacia, 99° pentru Boemia, şi 109° pentru Muntenia (medii la mai multe sute de piese pentru toate arealele). Valorile medii ale capacităţilor recipientelor sunt de 3,138 l. pentru Ucraina (tip Korceak), 3,685 l. pentru Polonia, 4,104 l. pentru Slovacia şi 2,600 l. pentru Muntenia. Probabil că ilustrarea grafică a unor diferenţe ar fi şi mai sugestivă. Graficul de la Figura 3 B nu necesită alte comentarii decât cele asupra modului de constituire. Pe axa X avem ceea ce Sistemul Compas numeşte „diferenţa unghiurilor marginii" (respectiv dintre unghiul la buză şi unghiul la gât – v. Fig. 3 A); pe axa Y avem „diferenţa tangentelor", respectiv tangentele la corp de la cele două puncte de inflexiune, superioară şi inferioară[37]. Cele patru loturi comparate sunt două de la Bucureşti (Soldat Ghivan şi Ciurel), vasele întregi de la Korceak şi o selecţie de forme Penkovka[38].

Să ne întoarcem la întrebarea subtitlului: cât de romanică este cultura materială a locuitorilor Câmpiei Române a secolului al VI-lea? În ciuda unor prejudecăţi liniştitoare, atât de răspândite şi oficiale încât au devenit o dogmă didactică la nivelul studiilor medii, răspunsul nu poate fi nici foarte scurt, nici lipsit de nuanţe. Studiul ceramicii publicate conturează o imagine în degradé. La vest de Olt romanizarea poate fi considerată un fapt împlinit. Puţine forme (sub 10%) mai amintesc, de o manieră discretă (numai la nivelul formei) de ceramica dacică, restul recipientelor având analogii suficient de clare în tradiţia romană. Mai mult, chiar capacităţile acestor recipiente par să se alinieze sistemului roman de măsuri, iar

[32] Această formă era la începuturile ei, în aşezările slave, frecvenţa lor crescând în secolele VII-VIII. Prezenţa acestor piese în siturile timpurii este foarte slabă, cel puţin în lucrările de sinteză pe care le-am consultat (Rusanova 1973, 1976, Fusek 1994, Parczewski 1993), respectiv numai două piese pentru Slovacia secolului al VI-lea, şi una singură în Polonia; în grupul de situri de la Korceak există două piese din prima jumătate a sec. VI, dar 8 pentru a doua jumătate, iar cifrele sunt în creştere pentru perioada următoare. Evoluţia din Muntenia pare de semn contrar. Deşi prezenţa tipsiilor nu constituie o regulă, cele mai multe piese apar exact în situri timpurii (la Gropşani sunt şi câte 5-10 piese pe fiecare locuinţă, cu prezenţă globală de până la 20% din totalul inventarului). Tendinţa pare de descreştere (ex. Soldat Ghivan = 9, Ciurel = 4), iar din orizontul final tipsiile absentează, cel puţin până acum. Din nou, cartarea lui Curta (2001, p. 297; Gropşani lipseşte, fiind publicat recent) poate fi mai expresivă decât orice statistică, confirmând concluziile mele anterioare.

[33] Bariera lingvistică rămâne deocamdată un factor de retardare pentru arheologia evului mediu timpuriu, mai ales în România francofilă, datorită preferinţelor diferite ale vecinilor (în ordine germană şi rusă)

[34] Gen "...cea mai mare parte a ţărmului de dincolo al Istrului este locuită de dânşii [sclavinii şi anţii]" (Procop, *Războaie*, VII, 14, 30) sau "…huni, sclavini şi anţi, care îşi au sălaşurile dincolo de fluviul Istru, nu departe de ţărm" (Procop, *Războaie*, V, 27, 1-2).

[35] ex. Rusanova 1976, p. 189, 199; *Etnokul'turnaja 1985, p. 80; Rašev 2000, p. 191; Barford 2001, v. hărţile II-IV.

[36] Dacă la nivel argumentativ ideea ar fi dificil de ilustrat, pe un spaţiu rezonabil, în schimb compararea desenelor de la figurile 1 (ceramică slavă) şi 2 (ceramică din Câmpia Română) poate permite cititorului un nivel de aproximare satisfăcător. Ambele planşe ilustrează mediile de grupe morfologică, aşa cum au rezultat din cercetarea dedicată subiectului (Teodor E 2001, vol. II, secţiunile II şi III).

[37] Vezi Teodor E 2001, vol. III, .fig. 1

[38] Pentru Ciurel (Ferche 1979) şi Soldat Ghivan (Ferche & 1981) sunt prezente toate piesele întregi; pentru Korceak sunt toate piesele întregi din arealul Teterevka (Rusanova 1973), de secol VI (cele de secol VII prezintă cifre mai strânse!); pentru Penkovka – toate piesele din lotul Rusanova 1976.

grupele morfologice par[39] să adreseze utilităţi distincte (păstrarea lichidelor, a solidelor, sau gătit) – o amintire palidă a instrumentarului ceramic roman specializat. Dacă trecem Oltul, în Muntenia de vest, peisajul se modifică. Şi aici formele romane sunt dominante (aproximativ două treimi), însă elemente tradiţionaliste (getice sau sarmatice; diferenţa este greu de operat la nivelul sec. VI) au încă un loc bine precizat[40].

Mergând mai departe spre est, în bazinul Argeşului, situaţia se diversifică dramatic. Aşezările de pe teritoriul de astăzi al Bucureştiului sunt aproape tot atâtea cazuri. Unul este Ciurelul. O campanie publicistică de aproape jumătate de veac[41] - purtată fără îndoială cu cele mai oneste intenţii – a făcut din aşezarea de la Ciurel un fel de capitală neoficială a slavilor în migraţie. Nimic mai fals, din punctul meu de vedere. Ciurelul este o paradigmă a izolării. Cea mai mare parte a formelor sale ceramice sugerează o istorie romană, însă analogiile directe cu materialul din alte aşezări sunt foarte slabe, orientându-se mai mult spre vestul Munteniei decât spre siturile alăturate. Sugestia ar fi că autarhia este atât de profundă încât fiecare comunitate dă viaţă propriilor variante de „cultură materială romană”. Cât despre influenţele slave – nici vorbă! O a doua sugestie este că relaţiile sociale mai complexe s-au agregat numai de-a lungul cursurilor de apă[42]. Ciurel se află pe Dâmboviţa[43]; la numai 4-6 km. NE, pe Colentina, se află mai multe aşezări, care par a fi din altă ţară. Ar trebui să ne imaginăm un obstacol – astăzi invizibil – care să explice situaţia, de exemplu o mlaştină[44]. De altfel, spre SV de Ciurel situaţia pare şi mai rea. În dreapta Dâmboviţei se succed, la distanţe mici, râurile Ciorogârla, Sabar, Argeş, Neajlov. Pe nici unul din aceste cursuri de apă nu este cunoscută nici o descoperire[45], oricât de măruntă, care să poată fi legată de secolul VI. Existenţa aici a unei mari mlaştini este aproape obligatorie, dacă luăm în considerare relativ marea densitate de descoperiri din zona de nord a Bucureştiului, pe de o parte, şi zona râurilor Vedea şi Teleorman, dinspre vest, pe de altă parte. O asemenea structură fizică a Câmpiei Române, care alternează păduri virgine (celebre încă în evul mediu târziu, exact pentru arealele de referinţă), mlaştini şi zone aride (ca Bărăganul sau sudul Olteniei), explică atât evoluţia diferenţiată a unor zone, cât şi lipsa de apetenţă a militarilor romani, atât pe vremea imperiului timpuriu, cât şi în zilele lui Justinian, care făcuse din bivuacul nord-dunărean o formă de penitenţă militară alternativă la moartea prin execuţie[46].

Revenind la aşezările de pe Colentina, aici romanizarea poate fi considerată incipientă. Cel mai bun scor îl înregistrează aşezarea de la Soldat Ghivan, dar şi aici formele ceramice care pot fi derivate din tradiţii romane se ridică la cel mult două cincimi. Restul materialului ceramic se distribuie, în diverse proporţii, între tradiţii geto-sarmatice (specifice şi restului câmpiei) şi o tradiţie răsăriteană, caracteristică numai Munteniei din stânga Colentinei. Prezenţa cea mai frapantă a acestui element se înregistrează în aşezările de la Străuleşti (Măicăneşti şi Lunca), ceea ce m-a determinat să vorbesc despre „aspectul cultural Străuleşti”. Caracteristice sunt recipientele lucrate cu mâna, de înălţimi

[39] Lipsa certitudinii se datorează nu neîncrederii în propriile cercetări, cât faptului că, până la acest moment o singură monografie a prezentat un material suficient de vast pentru astfel de analize (Popilian & 1998)

[40] Loturile principale de control sunt cele din cele trei aşezări de la Dulceanca (Ferche 1979, 1986, 1992), însă definiţia de mai sus nu este contrazisă de ceea ce ştim despre Ipoteşti (Roman & 1978), Copăceanca sau alte puncte despre care informaţia este mai restrânsă

[41] Diaconu P 1958 şi 2001 sunt doar capetele acestui drum.

[42] Ideea este departe de a fi nouă în arheologia românească (Comşa 1978), însă rezultă aici din alt context de cercetare.

[43] Este regretabil că aşezarea de la Militari, aflată tot pe Dâmboviţa, numai la un km. în amonte, nu este publicată. Am fi putut verifica dacă “izolaţionismul” aşezării de la Ciurel e real sau conjunctural.

[44] Săpături de salvare în mijlocul Bucureştiului, în 1996-1997, m-au convins că ipoteza este plauzibilă.

[45] Se exclude Argeşul inferior, după confluenţa cu Dâmboviţa, sau cursul mijlociu, din preajma dealurilor subcarpatice. Mă refer la zona proximă Bucureştiului.

[46] Corpus Iuris Civilis, Nov. Edict XIII, Cap. XI, 1.

apreciabile[47], care nu pot avea alt înaintaş istoric decât ceramica mai veche a carpilor. Ceramica fină, cenuşie, lucrată la roată, a dispărut de mult; a rămas doar această morfologie inedită, rezistentă la influenţa romană. Vasele lucrate la roată, de tradiţie romană, nu lipsesc din aceste aşezări, însă aici nu se mai întâmplă ceea ce este regulă pentru restul Câmpiei, şi anume că produsele casnice, modelate cu mâna, copiază produsele de atelier, de tradiţie romană. În termeni culturali, am putea spune că aculturaţia romană debutase, dar nu ajunsese la maturare. Este demn de semnalat că populaţia de sorginte carpică este semnalată arheologic în *aproape aceeaşi poziţie geografică*, adică în nord-estul Munteniei, pentru secolele II-III d. Chr[48].

Situaţia din nordul Munteniei este departe de a fi clară, deşi cercetările de teren au fost destul de intense, din cauza publicării sumare. Pentru a vorbi numai de situri care se bucură deja de o anume notorietate, staţiunea eponimă Cândeşti şi celebra necropolă de la Sărata Monteoru (ambele din judeţul Buzău), aşteaptă încă o publicare monografică; în judeţul alăturat, Prahova, ar fi de citat cel puţin grupul de staţiuni de la Budureasca, aşezările (cel puţin două) de la Târgşor, aşezarea de la Şirna, toate situri pluristratigrafice care ar putea contribui la o cronologie mai fină a epocii; în fine, mai la vest, în judeţul Dâmboviţa, avem o aşezare cu cel puţin trei episoade de locuire, la Băleni-Români. După cum se vede, peisajul şanselor ratate este absolut dezolant. Chiar şi aşa, despre aceste situri sunt câteva lucruri de reţinut. La Cândeşti se producea o ceramică de bună calitate, modelată la roata rapidă, pe care o vom regăsi apoi – în cantităţi foarte reduse însă – în necropola vecină. Valea Budureasca – ascunsă şi sălbatică – arată mai mult a loc de refugiu decât a mediu natural de existenţă, impresie confirmată şi de ceramica studiată[49], care pare o veritabilă sinteză a ceramicii din câmpie; de aici provine şi unul din rarele relicte ceramice care se datorează cert fenomenelor de migraţie[50]. Târgşorul are certe particularităţi, începând cu fabricaţia cu multă ceramică pisată adăugată (fapt caracteristic pentru tot alealul nordic, se pare), continuând cu un regim decorativ sobru şi cu forme ceramice tipice, fără margine[51], set de caractere specifice care m-au determinat să definesc un *„aspect cultural Târgşor”*. La Şirna sunt semnalate tipsii lucrate cu mâna, în asociere cu ceramică Sântana-Cerneahov târzie, deci pe un palier cronologic aflat probabil la

[47] Raportul înălţime/ diametru median este de 1,4-1,5, dar valori de 1,6 pot apare. Asemenea cifre nu există în tot centru şi estul Europei, cu excep'ia vaselor orientale din mediul avar (Vida 1999, p. 114, fig. 36/a1, e1).

[48] Bichir 1973; 1984, v. harta de la p. 123. Materiale similare pentru secolul VI se găsesc, natural, şi în Moldova, cele mai bune analogii găsindu-se la Bacău-Curtea Domnească (Mitrea 1980, în special fig. 23/5, 24/5). Chestiunea este cred de natură să lămurească acurateţea relatărilor lui Aurelius Victor despre transferarea *in corpore* a naţiunii carpilor la sudul Dunării, în vremea lui Diocletian („*Carporum natio translata omnis in nostrum solum”, De Caesaribus 39, 43*). Ultima menţiune a carpilor este pentru anul 381, când raidul lor este respins de Theodosius I. Istoricul Zosimos (IV, 34) a folosit termenul „Karpodakoi”, ceea ce s-a interpretat drept „carpi din Dacia” (expresie discutabilă, nefiind clar care „Dacia”) sau „carpi de origine dacică” (dar Zosimos nu părea deloc interesat de originea carpilor; v. G. Bichir în Enciclopedia… 1994, titlu Carpi). Cu riscul speculaţiei, aş propune „populaţie amestecată, carpo-dacică”, fiindcă aceasta este sugestia materialelor arheologice din nord-estul Munteniei.

[49] Foarte puţină publicată (Teodorescu & 1993, respectiv trei vase întregi şi o jumătate, Teodorescu 1971 – o singură formă), majoritatea ceramicii studiate fiind consultată direct în expoziţia de la Ploieşti.

[50] O formă de tradiţie Kolocin (nepublicată, deci nereproductibilă, dar similară Rusanova 1976, p. 68, fig. 27/6, 20, 26), neuzuală în mediu slav (respectiv “Praga-Korceak”), care însă nu provine dintr-o asociere directă cu materialul autohton, ci de pe o reamenajare (vatră) în umplutura bordeiului 5 de la Budureasca 5. Mulţumesc dr. Dan Lichiardopol pentru clarificarea acestui aspect (nu avem deci o “convieţuire”). Este cunoscut, dar rămâne sursă de nedumeriri prezenţa numelui tribului Severianilor atât în nord-estul Bulgariei, dar şi la Niprul mijlociu; problema numelor-dublet de triburi slave este însă una mult mai complicată, fenomenul fiindc relativ răspândit (v. Barford 2001, p. 331).

[51] Sau cu *margine* de-abia schiţată; sunt publicate mai multe exemplare lucrate la roata rapidă (Diaconu 1978, fig. 3/3-5, practic singurul tip publicat), ceea ce descurajează ipoteza că această morfologie este datorată contactului cu slavii.

jumătatea secolului al V-lea[52]. La Băleni sunt semnalate mai multe suprapuneri de complexe de locuire; curios şi de reţinut, ceramica cu aspect mai arhaic – uzual atribuită slavilor sau influenţelor acestora – aparţine complexelor celor mai vechi[53].

În fine, un ultim aspect pe care aş vrea să-l rezum aici, este apariţia, după 1990, a unui orizont de aşezări în care ceramica lucrată la roată este practic absentă. În ordinea publicării, este vorba despre aşezările de la Vadu Codrii (jud. Olt, în dreapta Oltului), Şuviţa Hotarului (jud. Călăraşi, în dreapta vărsării Argeşului) şi Vadu Anei (Jud. Ilfov, 12 km. E de Bucureşti)[54]. Acestea ar fi şi descoperirile pentru care expectaţia de „aşezare slavă" este cea mai puternică. Dacă pentru Şuviţa Hotarului şi Vadu Anei lucrurile ar fi mai controversate, datorită materialului întregibil puţin (câte două forme întregi în fiecare caz), pentru Vadu Codrii avizul negativ este cât se poate de clar, analogiile morfologice cu Gropşani fiind sistematice. Tot la Vadu Codrii s-a dat şi răspunsul stratigrafic necesar: unul dintre cele 4 bordeie lipsite de ceramică lucrată la roată suprapune un complex de locuire mai vechi, în care ceramica lucrată la roată nu este numai bine reprezentată, dar şi de bună calitate. Am definit aici „*aspectul cultural Vadu Codrii*", care nu este un aspect regional, ci unul cronologic, la capătul evoluţiei culturii *Ipoteşti-Cândeşti*. Despre cronologia acestui stadiu se poate spune că, *probabil*, suprapune ultimul deceniu al sec. al VI-lea (lipseşte orice fel de import!) şi câteva decenii din secolul VII, nu mai departe de jumătatea acestuia[55].

Am enumerat până aici aspectele culturale Gropşani, Străuleşti, Târgşor şi Vadu Codrii, fiecare cu caracteristici distincte, iar primele trei chiar cu o quasi-teritorialitate. Se mai poate vorbi, deci, despre *cultura Ipoteşti-Cândeşti*? Un răspuns tranşant este greu de formulat. Există o veche tentaţie a arheologilor de a desfiinţa vechile concepte culturale; rezultatul nu este decât o confuzie din ce în ce mai mare[56]. Fără a ne pierde aici în chestiuni ţinând de filosofia ştiinţei, consider că conceptele culturale nu sunt decât nişte *convenţii*[57], al căror conţinut *nu poate rămâne neschimbat.* De aceea avem de operat asupra conţinutului, nu asupra formei. Desigur, unele conjuncturi de cercetare pot determina ruperea completă cu trecutul. Dacă, de pildă, cercetarea din sudul Moldovei ar lua o turnură favorabilă (ceea ce nu se vede), şi am avea proba materială că unele aspecte din nord-estul Munteniei au mai multă coerenţă spre est, decât spre vest (ceea ce nu este exclus), atunci am fi *obligaţi* de a reconsidera chiar termenii majori cu care operează arheologia românească astăzi. Până atunci, vom constata doar că în interiorul arealului cultural Ipoteşti-Cândeşti există tensiuni şi inegalităţi între arealele de V şi cele de E şi,

[52] Olteanu & 1983; există o descoperire similară mai veche la Alexandria (Preda 1959), dar şi o descoperire similară din campania 2001, de la Militari (Negru 2002).

[53] Datorez această informaţie nu puţinului publicat, ci amabilităţii d-nei Luciana Muscă, ce a binevoit de a-mi arăta materialele în depozit (recunosc: impresia "slavă" a fost foarte puternică) şi de a-mi trimite, ulterior, planşe cu desene şi câteva explicaţii stratigrafice.

[54] Nica 1994 pentru Vadu Codrii; Damian O 1996 pentru Şuviţa Hotarului; Teodor E 2000 pentru Vadu Anei; la Vadu Codrii am reluat săpăturile în 1997-1998, din care a rezultat existenţa unui orizont anterior (cu asocierea ceramicii lucrate la roată), datat provizoriu în al treilea sfert al sec. VI.

[55] Limitarea datării culturii Ipoteşti-Cândeşti "clasice" (fără aspectul Vadu Codrii, de care încă nu s-a luat la cunoştinţă) la secolul VI este recomandată şi de studiul obiectelor "bine databile", de genul fibulelor asociate aşezărilor (Madgearu 1997, p. 118), spre deosebire de opiniile mai vechi, care, pe model Nestor, întindeau această datare şi în secolul VII, cel puţin până la invazia bulgară (ex. Teodorescu 1964, 1971; Comşa 1975; Ferche 1984)

[56] "Soluţia" *Ipoteşti-Ciurel (-Budureasca)-Cândeşti(-etc)* nu reflectă decât neputinţa, iar "cultura romanică" (Diaconu G. 1978, 1979) este un concept tendenţios şi într-o oarecare măsură fals.

[57] Ion Nestor spunea elegant, sec şi adevărat, despre "cultura Ipoteşti-Cândeşti": *"ce n'est pas naturellement le nom qui import"* (1965, p. 175), invitându-şi emulii să nu facă dezbateri sterile; cam în acelaşi timp, unul dintre ei scria, pe un ton vehement: "…Denumiri ca Ciurel-Ipoteşti-Cândeşti, Ipoteşti-Cândeşti-Ciurel sau Cândeşti-Ipoteşti trebuiesc *hotărât excluse*" (Teodorescu 1971, p. 107; textul a fost scris în 1964 şi a aşteptat şapte ani publicarea).

secundar, între cele de S şi cele de N, că romanizarea (ca proces de adoptare a unor forme de cultură materială, nivel la care putem discuta aici) era un proces general, însă nu uniform; provinciile din vest, care au fost o perioadă mai lungă sau mai scurtă stăpâniri romane s-au demonstrat mai permeabile, iar capul de pod roman, din epocă târzie, de la Sucidava-Celei, s-a demonstrat mult mai important decât vecinătatea relativă a aşezărilor din centrul Munteniei cu cetățile sud-dunărene.

Poziția specială a Olteniei şi rolul ei de punte cu lumea romană, în secolul al VI-lea, este confirmată de studiile cele mai recente de numismatică[58]. Începând cu a doua parte a domniei lui Anastasius, fluxurile monetare din Oltenia sunt sincrone cu cele din Imperiu, de o intensitate similară cu dioceza Daciei, chiar mai mare spre finalul secolului (ravagiile războaielor fiind aici aparent mai mici). Singurul lucru care particularizează Oltenia de provinciile sud-dunărene este aportul sporit al trezoreriei capitalei, indicând importanța factorului militar (şi, proporțional, importanța scăzută a tranzacțiilor civile). Spre diferență, în Muntenia fluxurile monetare (impulsurile inflaționiste, de exemplu) sunt decorelate cu cele din Imperiu, ceea ce semnifică, alături de cantitatea redusă de monedă, lipsa unor schimburi comerciale semnificative. Campaniile barbare la Dunărea de Jos, sunt marcate prin stoparea pătruderii de monedă; hiatusul din 545-553 este unul dintre cele mai semnificative, marcând în opinia lui Ernest Oberländer momentul pătrunderii masive a slavilor şi ieşirea Munteniei din influența Imperiului[59].

La o încheiere surprinzător de asemănătoare – deşi absolut independent, fără a cunoaşte aceste concluzii la vremea respectivă – am ajuns cu ocazia investigării izvoarelor literare. Rezumând extrem de sec (şi fatalmente fără nuanțe) concluziile de atunci[60], participarea slavilor la acțiunile militare de la Dunărea de Jos a avut mai mult caracter limitat (grupuri de jaf, mai ales pentru 528-535) sau din poziție subordonată (în atacurile masive din 539-540 şi 544) până la 546[61]; la acest moment se înregistrează *prima acțiune independentă la sudul Dunării*, iar la 550 slavii pun pentru prima data în dificultate armata romană. Consistența sporită a acțiunilor slave, după 545, m-a determinat să cred că acesta ar fi momentul în care *slavii aveau deja un potențial demografic important, într-o zonă proximă ariei de operațiuni* (aducerea unei mari mase de luptători pedeştri, de la distanță mare, este desigur problematică).

În fine, este de adăugat aici că aşteptările arheologilor (slavi în primul rând, dar nu numai) față de prezența slavilor în Câmpia Dunării de Jos, formulate după lectura izvoarelor istorice, se demonstrează prea entuziaste față de ceea ce pot dărui faptele cele mai obiective. Cercetarea numismatică arată că, dacă raidurile slave sunt semnalate fie de întreruperea circulației monetare, fie de apariția unor tezaure de bronz de proveniență sud-dunăreană, în schimb evidența unor subvenții (monedă de aur nefolosită) lipseşte aproape cu desăvârşire[62], ca şi vreun indiciu, de orice fel, asupra fabuloaselor prăzi despre care "ziariştii" lui Justinian relatau cu atâta indignare[63].

Caruselul exclusivităților

Există o contradicție între concluzia aşezării temporare a slavilor la Dunărea de Jos, în jur de 545, şi descrierea culturală a culturii Ipoteşti-Cândeşti? Aparent da, atâta vreme cât ne aşteptăm ca urmele materiale ale acestei populații în migrație să fie

[58] Oberländer 2000 – teză de doctorat, nepublicată; este în curs de pregătire pe site-ul Muzeului Național de Istorie a României (www.mnir.ro). Recent parțial publicată (Oberländer 2001, 2002).

[59] Oberländer 2000, p. 96-98, 214, 233; până la publicarea lucrării numismatice, v. comentariile de la Teodor E 2001, § 18.1, p. 241-246 (sau rezumatul în engleză).

[60] Teodor E 2002.

[61] La o concluzie similară a ajuns, independent, şi Florin Curta (2001, p. 114).

[62] O excepție – puțin spectaculoasă – o reprezintă anii 582-602, în care intrările de monedă de aur sunt mai mari decât în perioadele anterioare (Oberländer 2000, p. 233).

[63] Oberländer 2000, p. 216, 226.

aceleaşi cu cele din teritoriile de origine. Acest fel de aşteptare este un loc comun pentru cercetătorii fenomenului migrației slave înspre Balcani. Şi totuşi, câteva întrebări se formulează din ce în ce mai precis: unde sunt aşezările slave ale primului val slav colonizat la sudul Dunării? Câteva zeci de ani am fost asigurați că există mai multe astfel de aşezări, în nord-estul Bulgariei, unele putând data chiar de la finalul sec. VI[64]. Iată că, mai recent, un cercetător bulgar a ajuns la concluzia că aceste aşezări nu pot fi mai timpurii de jumătatea secolului al VII-lea[65]. Argumentele vin dinspre – se mai miră cineva? – morfologia ceramică, autoarea constatând că seriile morfologice din Ucraina şi Polonia nu se potrivesc cu cele din Bulgaria, iar pentru a deriva pe cele din urmă din cele dintâi ar trebui să presupunem un hiatus de cel puțin jumătate de secol. Trecând la nordul Dunării, putem întreba unde sunt aşezările – slave! – din acelaşi secol VII. Avem, cu totul, trei aşezări din orizontul *Vadu Codrii*, pentru, probabil, prima treime a secolului, o aşezare probabil la jumătatea secolului al VII-lea, în Insula Banului[66], şi o singură aşezare pentru finalul secolului VII (dar, posibil, începutul veacului următor), respectiv nivelul 2 din aşezarea de la Dulceanca IV[67]. Chiar dacă toate acestea ar fi slave (ceea ce e fals), am avea un hiat de peste jumătate de veac, iar nivelul de reprezentare a restului de timp ar fi, oricum, jalnic. Tezaurele monetare îngropate cu prilejul invaziei bulgare, în jur de 680, reprezintă acumulări începute în jur de 650, şi sunt atribuite unor triburi slave federate bizantinilor[68], ajunse aici probabil după al doilea puseu avar, după 640. Ei bine, toate acestea sunt simple deducții (nu spun „neîntemeiate”), fiindcă *nu există mărturii materiale ale acestei populații*, intervalul 650-680 nefiind ilustrat arheologic, decât de un alt tezaur, la Coşoveni, de această dată funerar, atribuit unei prințese avare[69]. Apoi: ce se întâmplă între 600 (602/613) şi 650? (Nimic de comentat, altceva decât cele trei amintite aşezări). Pentru finalul sec. VI, situația „tezaure fără aşezări” se repetă, cel puțin pentru estul Munteniei. Cele patru tezaure de monedă de bronz[70] îngropate de-a lungul Dunării de Jos, în ultimul sfert al secolului, se găsesc în afara zonei locuite. Tezaurul de la Gropeni (578) se află la peste 100 de km. de cea mai apropiată aşezare posibil contemporană (v. harta de la fig. 6). Tezaurul de la Unirea (595) se află la peste 75 de km. de orice aşezare posibil contemporană (la nordul Dunării!). Presupusul tezaur de la Ulmeni[71] (îngropat probabil în acelaşi ultim deceniu al sec. VI), de la stânga vărsării Argeşului, se află relativ aproape de cele trei aşezări din dreapta Argeşului, însă probabilitatea contemporaneității este redusă; cele mai apropiate aşezări probabil contemporane sunt cele din zona Bucureştiului (probabil Ciurel), aflate la aproximativ 65 de km. NV. Tezaurul de la Troianul, îngropat în jur de 600, se află în proximitatea grupului de aşezări de pe Vedea (şi afluenții), dar într-o poziție exterioară; mai mult, dacă în vestul

[64] Văžarova 1965, 1971, 1986; Cankova-Petcova 1970.

[65] Koleva 1992, opinie întărită parțial de Alexandru Madgearu (1997, p. 173), care nu vede posibilă existența acestui orizont de aşezări înainte de invaziile din 614-626; similar Curta 2001, în mai multe locuri, de ex. p. 113.

[66] Diaconu P. & 1967. Este însă doar o presupunere, pe puțin material, publicat neficit. Mult vehiculata datare în sec. VII a aşezării de la Radovanu (conform opiniei săpătorului, Comşa 1975) nu se verifică, toate complexele având şi ceramică lucrată la roată rapidă. Nu există nici o dovadă că producția ceramicii de atelier s-a prelungit în secolul VII, la nord de Dunăre. Idem Ciurel sau alte aşezări pentru care s-au dat datări largi, nu din generozitate, ci din incertitudine.

[67] Ferche 1992, p. 153-172; a nu se confunda cu aşezarea omonimă din sec. VI, pe care o suprapune.

[68] Oberländer 2000, p. 236-237, respectiv Piua Petri, Galați, Drăgăşani, Priseaca şi Vârtop (vezi harta de la fig. 6).

[69] Madgearu 1997, p. 164, atribuire incertă, după părerea mea. Tezaurul are oricum factură princiară, iar opțiunile posibile nu sunt multe. Oricum, a se observa că ponderea tezaurelor s-a mutat în Oltenia, față de finalul sec. VI.

[70] Gropeni (Chiriac 1980), Unirea, Ulmeni, Troianul (v. harta de la fig. 6) provenite din acumulări particulare (numai monede de bronz!) sud-dunărene, ajunse la nord prin jaf şi îngropate cu prilejul unor raiduri de pedeapsă (Oberländer 2000, p.221-223)

[71] Este vorba despre o serie de descoperiri izolate despre care se presupune că, cel puțin inițial, a format un tezaur (Oberländer 2000, p. 209).

Munteniei perioada de început a culturii Ipoteşti-Cândeşti este foarte bine reprezentată, perioada de sfârşit (sau măcar proximă) pare complet absentă, iar probabilitatea ca posesorii tezaurului să fi trăit în vecinătatea unei aşezări este foarte restrânsă.

Un alt aspect al „exclusivității arealelor” îl reprezintă necoincidența dintre repartiția monedelor izolate (marea majoritate în interior) şi repartiția tezaurelor (în preajma Dunării)[72]. Cum s-ar explica oare această „anomalie”?

A mai aştepta „surprize” majore de la cercetarea arheologică de viitor, cel puțin pentru județele limitrofe Dunării, din aval de Olt, înseamnă doar amânarea confruntării cu nişte probleme care nu se vor mai schimba radical. Absența unor „aşezări slave” este un fapt, iar ipotezele ridicole referitoare la cât de repede s-au „şcolit” slavii, la roata rapidă, încă de la începutul sec. VI (una dintre „explicațiile” genezei culturii Ipoteşti-Cândeşti[73]), nu ne fac decât să ne întrebăm de ce au renunțat la progres atât de repede.

Analogia care s-a făcut între *colonizarea* slavilor spre vest (sub autoritate germană) şi *migrația* slavilor spre sud (sub autoritate nomadă, în mare măsură) ridică întrebarea dacă cele două medii de dezvoltare sunt congruente sub aspectul habitatului şi economiei. Cele câteva aşezări din bazinul Tisei par mai degrabă rodul colonizării germane[74], decât a migrației avare; ce ar reprezenta aşezări slave în khaganatul avar – mie unul nu-mi este clar, mai ales pentru teritoriile de la est de Dunăre.

Cu probleme similare ne confruntăm în privința necropolelor; similare în sensul exclusivității teritoriilor. De o parte şi de alta a Câmpiei Române avem, la un capăt, marea necropolă de incinerație de la Sărata Monteoru, iar la celălat capăt – cele două morminte de incinerație de la Balta Verde, care nici măcar nu ştim sigur să aibă vreo legătură cu slavii. De o parte şi de alta a necropolei de la Sărata Monteoru, la câte 25 de km spre VSV (Cricov-Ceptura) şi NE (Pruneni), se află morminte izolate (sau necropole restrânse) de înhumație, probabil contemporane, sugerând limitele teritoriale ale uniunii tribale din ținutul Buzăului. Că aceste morminte ar putea sau nu aparține localnicilor romanici (probabil nu) aproape că nu are nici o importanță, în contextul acestei discuții, fiindcă nu ar rezolva nimic la nivel de ansamblu. De la Cricov la Balta Verde sunt peste 300 de km. în linie dreaptă, spațiu pentru care s-au cercetat cel puțin 30 de aşezări şi se mai cunosc, din periegheză, cel puțin alte 30. Pentru un spațiu de 60000 km^2, oriunde în Ucraina, Polonia sau Slovacia, la o densitate similară de locuire, există cel puțin 10 necropole (majoritatea de dimensiuni mici). Singurul lucru cu adevărat curios este că nimeni nu a sesizat – cu voce tare – „anomalia”, pentru a concluziona că ne aflăm în *altă situație*. Cel puțin aparent (la nivel „arheologic”), avem paradoxul necropolelor fără aşezări[75] şi a aşezărilor fără necropole, ceea ce în arealul slav originar nu este chiar neobişnuit[76], dar nici situația cea mai tipică n-ar fi. Iar dacă fenomenul ar defini numai secolul VI, poate că am mai „aştepta” ceva de la viitor. Dar unde sunt necropolele secolului VII, sau VIII (altele decât cele bulgare de la malul Dunării de Jos), IX, X…? Dar gorodiştile secolelor VII-VIII?[77].

[72] Oberländer 2000, p. 224.

[73] Parczewski 1993, p. 124. Similar se pune problema pentru Bucovina, unde şcoala sovietică a descoperit „cele mai timpurii aşezări slave”, datate, fireşte, cu produse ale culturii Tumulilor sau ale culturii Cerneahov (o largă descriere la Stanciu 2001, § 1).

[74] Vezi Stanciu 2001, nota 54, despre descoperirile (inedite) de la Kisvárda; descoperirile de la Lazuri (Stanciu 1999) ale cercetătorului clujean, par a face parte din aceeaşi categorie

[75] Am convingerea că aşezarea de la Cândeşti-Buzău este anterioară necropolei de la Sărata Monteoru, ca de altfel şi celelalte descoperiri evocate (dar – deocamdată? – nepublicate) de V. Teodorescu în bazinul mijlociu al Buzăului.

[76] Barford 2001, § 9, cu detalii etnografice interesante despre “înmormântările discrete”.

[77] Voineşti-Dâmbovița este singura fortificație pe care o cunosc, obiectiv absolut ridicol (val rectangular de dimensiuni de genul 25 x 25). Aşezările fortificate sunt aproape nelipsite pentru teritoriile locuite de slavi, în secolele (VII-) VIII-IX. Pentru fortificații de epocă pe teritoriul României Olteanu 1997, p. 40-41; pentru organizarea slavilor sudici şi fortificații

Modele de integrare

Conviețuirea (pașnică!) a fost un concept drag celor care s-au format la umbra Internaționalei, până într-atât că au presupus întovărășirea spontană ori de câte ori au văzut vreun obiect mai strâmb, care nu dădea bine în vitrina romanității. Care ar fi fost vehiculele sociale ale unui asemenea eveniment? Dar cum poate interesa așa ceva pe un arheolog serios?… Important era că slavii stăteau cuminți în coliba lor (cea mică și urâtă), minoritari și asimilabili. Exemplul cel mai înduioșător pe care îl cunosc vine însă de dincolo de Dunăre, de la cercetătorul bulgar Kranzalov, care și-a imaginat, prin anii '60[78], o ipoteză pe care aș numi-o a „gemenilor separați". Lapidar, în urma migrațiilor ar fi rezultat, de o parte și alta a Dunării de Jos, un singur popor, format prin amestecul romanicilor și slavilor, dar care, printr-un joc curios al sorții, a sfârșit prin a vorbi o limbă slavă, de o parte a fluviului, și o limbă romanică, de cealaltă parte (la sfârșit fiecare era pe partea cealaltă). Ipoteza are ceva cuceritor, dar, după patru decenii, carențele se văd la fel de ușor precum ale teoriei (seducătoare, la rându-i) marxist-leniniste.

În zilele noastre cuvântul de ordine e „integrare", și nu am putut rămâne insensibil. La urma urmei, nu poți poți face omletă fără să spargi ouăle și nu poți vorbi despre formarea poporului român fără o conviețuire daco-romano-slavă. În ciuda acestei evidențe raționale, am avut probleme de a pune în evidență fenomenul, cu ajutorul faptelor ilustrabile arheologic, atunci când analizam cultura materială din sudul României, cel puțin prin prizma ceramicii. Există o veche discuție[79], de pildă, despre tipurile de locuințe, dacă sunt sau nu produsul unui import cultural, ilustrând tocmai migrația slavă. Eu cred că din stepele Niprului s-a importat numai Crivățul, dar discuția oricum tinde să se eternizeze pe poziții antagonice[80]. Locuința fiind un produs la fel de popular precum olăria, cred că este important de lămurit unul dintre subiecte; or, chestiunea ceramicii părea mai ușor de clarificat, și cred că, cel puțin în linii generale, lucrurile sunt ceva mai clare decât acum cinci ani. Pe un vas de la Străulești, unul de la Budureasca și trei de la Sărata Monteoru (potențial mai multe, după publicare) – e imposibil de explicat un fenomen de o asemenea amploare, precum „migrația slavă". Având asemenea dificultăți, am căutat modele de „integrare" acolo unde aveam șanse mai clare de a le pune în evidență, respectiv în Moldova de nord. Pentru început.

De unde puteam să încep, dacă nu dintr-un sit slav consacrat, precum Rașcov? Fără a intra aici într-o discuție altminteri interesantă, analiza morfologică a confirmat apartenența grupului de așezări de pe Nistru la lumea slavă. Mai mult decât atât, Rașcovul adună influențe slave atât de la est, cât și de la vest, fiind probabil cea mai „deschisă" așezare din cele studiate. Analiza a scos însă în evidență și particularități cu caracter de unicat (v. fig. 3 C). Dacă morfologia generală a vaselor este cea generic slavă (amestecându-se caractere Korceak, sud-poloneze, Penkovka, dar și altele, vestice), partea inferioară a acestor vase se încheie aproape sistematic cu un

Wasilewski 1965; Rusanova 1976 pentru gorodiști în Germania (p. 138), Polonia (p. 168), Rusanova 1973, p. 54 pentru așezări fortificate din Ucraina. De observat că gorodiștile sunt un fenomen care definește în primul rând teritoriile nordice (la "linia" de contact cu civilizațiile baltice și germane).

[78] Krandžalov 1965; unele argumente sunt însă de un bun simț surprinzător („*Comme exemple le plus récent je peut citer ce que nous a démontré ici dans sa communication Mme V'žarova, qui nous a parlé de l'existence dans ses découvertes de la céramique seulement slave et protobulgare, tandis que les formes qu'elle nous a montrée représentaient presques exclusivement des formes romaines*").

[79] Comșa M 1978 a; v. și Cosma 1996 pentru intra-carpatic, ambele despre problematica sec. VIII-X, dar cu evidente implicații pentru secolele anterioare. De semnalat o recentă reluare a subiectului (Cosma & 2002, p. 20-49).

[80] Stanciu 1999 face o lungă digresiune de la subiect (așezarea de la Lazuri), preocupat fiind de situația "bordeielor" din sudul României, în special de cuptoarele acestora (p. 122-130), probabil din dorința de a găsi "analogii". Am exprimat puncte de vedere divergente în mai multe locuri din teza de doctorat (Teodor E 2001, § 4.2.2., § 10, Concluzii)

picior scurt, cu talpă pronunțată. Cu excepția arealului Korceak, prezența piciorului este accidentală în lumea slavă, iar în Ucraina nordică morfologia acestuia este net distinctă[81]. Această caracteristică ce identifică Raşcovul în peisajul lumii slave nu a putut fi pusă decât pe seama culturilor anterioare (încercarea producătorilor de a imita picioarele inelare din cultura Cerneahov) care (ştiu că doare, dar am să fiu scurt)[82] *nu au nici o legătură cu cultura slavă*. Iată deci un prim model de integrare, şi încă a unuia avansat, evoluat (caractere de origini distincte se întâlnesc pe acelaşi obiect).

Un al doilea obiectiv a fost Botoşana, sit eponim pentru cultura care defineşte, în arheologia românească, orizontul romanic pre-slav[83], de la sfârşitul sec. V şi începutul sec. VI. Dacă ceramica lucrată la roată şi-a confirmat extracția romană, nu numai prin tehnologie, dar şi prin forme, toată ceramica lucrată cu mâna care şi-a găsit analogii[84] a realizat astfel de legături spre lumea slavă; e adevărat, jumătate din grupele morfologice lucrate cu mâna nu au găsit nici un fel de analogii, suspectând aici că este vorba despre tradiții locale, nord-moldovene, nereprezentate în baza de date. De altfel, prezența factorului local se trădează şi în alte aspecte. Încercarea inițială de a explica aşezarea ca o comunitate slavă care folosea (şi) serviciile unor producători de ceramică cu rădăcini în civilizația romană, s-a lovit de constatarea că piesele arheologice care fac referire la practicarea creştinismului sunt numeroase şi diverse, începând chiar cu două vase cu o morfologie arhaică, „slavă", dar cu cruci incizate pe corp[85], extrem de caracteristice culturilor pericarpatice[86], cu peştele incizat pe o fusaiolă (reprezentările de „animale" nu sunt uzuale; este deci simbolul), şi un tipar de gresie pentru cruci pectorale[87]. Suntem şi aici, în mod vădit, în prezența unei comunități mixte, relativ mai timpurie sau pur şi simplu mai nouă decât cea de la Raşcov, fiindcă aici elementele culturale diferite sunt clar ilustrate *pe piese distincte*.

Cercetarea Bucovinei nu a fost totuşi un marş triumfal al conviețuirii. Refuzul a apărut de unde mă aşteptam mai puțin. Vestea bună este că într-adevăr, Codân este succesorul tradițiilor tumulilor carpatici[88], vestea rea este că ceramica de secol VI, deşi decăzută la nivelul producției manuale, *nu are nici o legătură cu lumea slavă*. Comunitatea de la Codân era pur şi simplu izolată, o insulă într-o lume în schimbare. O tendință de uniformizare lentă a materialului ceramic se produce la nivelul materialelor datate în secolele VII-VIII, perioadă în care „semnătura etnică" este din ce în ce mai puțin citeață. O concluzie similară, dar pe mult mai puțin material, am tras-o studiind ceramica (publicată sau nu) de la Suceava-Şipot, un alt sit eponim, de această dată a

[81] Pe axa X avem înălțimea medie a piciorului (notat SP în grafic), calculată ca medie a raporturilor dintre înălțimea piciorului şi înălțimea inferioara (gk/ak) şi înălțimea piciorului şi diametrul bazei (gk/k), v. fig. 3 A; pe axa Y avem înălțimea talpei (hk) raportată înălțimii piciorului (gk), raportul fiind notat IT în grafic; toate valorile în sutimi. Loturile comparative sunt constituite din materialele publicat de Baran 1988 (Raşcov), Rusanova & 1984 (Codân; numai complexele de secol VI), Fusek 1994 (Slovacia), Parczewski 1993 (numai sudul Poloniei), Rusanova 1973 (ceramică tip Korceak)

[82] Despre avatarurile arheologiei sovietice pentru îmbunătățirea pedigree-ului culturii slave, în zona Cerneahov/ Cultura Tumulilor Carpatici – pe larg la Stanciu 2001, capitolul 1. Singura moştenitoare certă a unor forme Cerneahov este cultura Penkovka, dar atributul "slav", pentru aceasta din urmă, este discutabil cel puțin la nivelul genezei. Formele Penkovka şi Korceak (cu variantele din Polonia) sunt prea diferite pentru a fi derivate din aceeaşi sursă (v. figura 3 D din acest studiu).

[83] Despre cultura Costişa-Botoşana Teodor D 1983 a, 1984, Teodor D 1997 (introducere).

[84] Procedurile de cercetare a analogiilor sunt, în Sistemul Compas, în bună măsură automatizate şi obiective (aceleaşi criterii se aplică tuturor analizelor); pentru detalii, v. Teodor E 2001, § 1.3.3. şi 1.3.4. (teoria)

[85] Teodor D 1991, p. 130, fig. 12/2, 4.

[86] Mă refer în mod specific la cruci trasate în pasta crudă, pe corpul vasului (în special pe umăr), situația pe care deocamdată nu o cunosc ilustrată pe ceramica slavă din teritorii "necontaminate"; cruci incizate pe alte obiecte (fusaiole, vălătuci) sunt cunoscute şi din alte orizonturi (nici ele prea depărtate de Carpați!). Am dezbătut pe larg subiectul în tema de doctorat (Teodor E 2001, § 12.3.) şi va fi reluat pe scurt ceva mai jos.

[87] Teodor D 1991, p. 125, fig. 7/6, respectiv p. 126, fig. 8/1.

[88] Rusanova & 1984, p. 42-43.

unui orizont cultural care (în accepțiunea arheologilor) subliniază tocmai insinuarea slavilor în structurile sociale din Moldova[89]. Analiza morfologică nu a reuşit să pună în lumină presupusa legătură dintre această aşezare şi migrația slavă, iar sorgintea culturală a producătorilor este incertă, dar cu un accent al probabilităților care se îndreaptă spre un amestec daco-sarmatic, cu influențe romanice destul de discrete.

Un alt refuz al conviețuirii am înregistrat la Dolheştii Mari. În ciuda materialului redus numeric[90], factura ceramicii de aici nu mi-a lăsat nici un dubiu că ne aflăm în prezența unei comunități slave, probabil recent venite, complet neatinsă de influența tradițiilor locale. Aceste considerații stau totuşi sub rezerva unei cercetări nefinalizate. După cum se constată, diversitatea mare a situațiilor ne clădeşte imaginea unei Bucovine-laborator etnic, în care găsim şi comunități autohtone, dar şi slave, în stadii diferite de contact şi fuziune. Cel puțin pentru Bucovina se poate spune că sinteza etnică începuse; ceea ce nu putem şti, din studiul acestui segment cronologic, este care a fost finalitatea procesului (dar poate că aceasta încă se scrie).

Ceva mai la sud, în Moldova, în aşezarea de la Izvoare-Bahna, este posibil să fi surprins o succesiune de populații, în aceeaşi aşezare. Un prim orizont este de cea mai bună factură post-romană, cu ceramică lucrată la roată majoritară, datează foarte probabil din prima jumătate a sec. VI[91]. Un al doilea orizont cultural, apropiat în timp (probabil începutul sec. VII), dar extrem de diferit ca factură (ceramică lucrată cu mâna, cu o morfologie foarte primitivă), produce complexe de locuire de acelaşi tip[92], ceea ce cred că este interesant vis-à-vis de relevanța culturală a tipurilor de locuințe. Chiar dacă identitatea tipului de locuințe sugerează un element de continuitate (constructorii, deci bărbații), iar apariția unor forme ceramice noi ar putea fi explicată, eventual (dacă admitem că femeile sunt producătorii ceramicii casnice), printr-un aranjament matrimonial de dată mai nouă, dispariția ceramicii lucrate la roată înseamnă mai mult decât schimbarea unui orizont cultural, ci chiar dispariția unui tip de civilizație în care producția ceramicii se realiza organizat (rămâne de văzut la ce nivel).

Un alt tip de integrare, cu alte mecanisme dar cu aceleaşi urmări, putem surprinde în Dobrogea, adică tocmai pe teritoriul Imperiului. Un articol mai vechi, singular în felul lui – şi tocmai de aceea devenit „model” – prezenta ceramica lucrată cu mâna descoperită în cetatea Beroe-Frecăței[93], corelată mai ales nivelului de distrugere din 559. Ceramica – fragmentară şi puțină – a fost atribuită slavilor care asediaseră cetatea, probabil pentru simplul motiv că „romanii nu putea face aşa ceva”. Dacă slavii au participat sau nu la năvala lui Zabergan – poate rămâne subiect de discuție[94]; că slavii ar fi folosit olăria drept muniție de artilerie – e cu totul improbabil. În lotul cu pricina atrăgeau atenția vreo două profile bitronconice[95], care sunt uzual atribuite culturii Penkovka; aceasta este pusă în relație cu misterioasele triburi ale Anților, aliate ale romanilor, la această dată[96], şi nu există nici o relatare despre vreo defecțiune a acestora (doar insinuările lui Procopius, pentru o dată mai timpurie). Ceramica aparținea deci asediaților – aşa cum e firesc -

[89] Matei M 1954, 1962, 1970; Teodor D 1997, p.19-20; există speranța că acest sit va fi republicat, mai amplu, de profesorul Dan G. Teodor.

[90] Andronic 1995, raport parțial.

[91] Mitrea I 1998, p. 61, fig. 23, 29, 31, 33, 34, 36; situl nu beneficiază de suprapuneri stratigrafice semnificative; de menționat că autorul monografiei datează aceste complexe (L.10, 17, 19) în secolul VIII. Am găsit analogii mult mai convingătoare în sec. VI. Argumentația este prea laborioasă pentru a fi reprodusă aici (v. Teodor 2001, p. 75-76)

[92] Bordeie cu "pietrar", de dimensiuni similare. Este de făcut observația că, fie şi în varianta cronologică propusă de I. Mitrea, cele două orizonturi culturale nu pot fi deduse unul din altul.

[93] Vâlceanu & 1975

[94] Probabil nu (Curta 2001, p. 45-46).

[95] Vâlceanu & 1975, fig. 4/1, 2, eventual 4/3.

[96] Încă din 545, v. Procop., *Războaie*, III, 14, 14, 1-6, 32-33; pentru localizări Turris, v. Madgearu 1992, Teodor D 1994, p. 225-226; pentru alianță Curta 2001, p. 80-81; pentru cultura Penkovka şi Anți, v. Teodor D 1993, Corman 1993, 1996, 1997, Rusanova 1978, Rašev 2000, § IV.2., Prihodnjuk 1998.

, nu asediatorilor[97]. Astăzi se ştie ceva mai mult despre ceramica „neromană” din cetăţile romane, în primul rând că este mult mai multă decât s-ar crede; subiectul este privit cu dispreţ de „clasicişti”, iar obiectele sunt de cele mai multe ori aruncate (fiind ...„atipice”). Oricum, deja există două alte loturi semnificative de ceramică arhaică. Unul, la Halmyris-Murighiol[98], al doilea la Capidava[99]. Este interesant de remarcat că, dacă la Halmyris formele bitronconice realizează o majoritate relativă[100], la Capidava, adică peste 100 de km. spre sud-vest, formele bitronconice absentează. Situaţia din cele trei cetăţi sugerează, împreună, că soldaţii limitanei erau recrutaţi de obicei din zonele proxime, iar că „anţii” erau de găsit în primul rând la nordul gurilor Dunării. La Capidava, majoritatea formelor lucrate cu mâna sau la roata lentă sunt pur şi simplu copii, mai mult sau mai puţin reuşite, ale ceramicii romane târzii, iar câteva analogii trec Dunărea numai până în Muntenia (inclusiv la Sărata Monteoru)[101]. Contextul acestor recipiente – remarcabil, unul singur! – lămureşte chestiunea producţiei de ceramică inferioară în cetăţile romane târzii, respectiv un depozit de alimente al garnizoanei, recipientele „slave” stând alături de sute de alte recipiente de stocare şi servire a mesei (absolut „romane”), depozit îngropat de distrugerea clădirii cândva în deceniul opt. De ce ajunseseră soldaţii romani să producă ceramică inferioară – este deja un subiect de istorie romană, dar care, odată dezvoltat, arată că zidurile cetăţilor s-au prăbuşit întâi la interior.

Interesant este că formele realizate în tehnică inferioară la Capidava, la jumătatea sec. VI, îşi găsesc replici în orizontul Garvăn-Popina, de la jumătatea sec. VII, în aproximativ aceeaşi geografie; cea mai numeroasă grupă morfologică de la Capidava are dreapt replică cea mai numeroasă grupă de la Garvăn. Acest din urmă grup cultural este atribuit slavilor, ceea ce se confirmă prin analogiile separate ale trei (!) alte grupe morfologice, cu formele produse la Hotomel, în sudul Bielorusiei, aproximativ în acelaşi timp (a doua jumătate a sec. VII), dar şi prin posibile alte analogii în alte orizonturi ale „patriei primitive” (presupunând totuşi că aşa ceva a existat)[102]. Aici s-ar putea chiar problematiza dacă grupul Garvăn este mai mult rodul migraţiilor timpurii (începutul sec. VII), sau a migraţiilor prilejuite de al doilea val avar (după 640); posibilitatea de a fi ambele mi se pare probabilă, însă argumentele materiale se îndreaptă spre varianta târzie. Între rădăcinile identificate de analiza morfologică se numără şi aşezări din Muntenia, dar şi din Bucovina, aşa încât grupul Garvăn-Popina pare, încă de la constituire, a avea o compoziţie reprezentativă pentru întreaga Europă de est.

Asemenea modele de integrare, constatate în aşezările Raşcov, Botoşana, Izvoare-Bahna, sau chiar în grupul Popina-Garvăn, nu au fost identificate în aşezările din Câmpia Română. Marea necropolă de la Sărata Monteoru este însă un alt caz de integrare, poate cel mai interesant. Obiectivul a fost iniţial atribuit slavilor[103], dar cât de clare erau lucrurile la vremea

[97] De aceeaşi opinie Madgearu 1997, p. 171.

[98] Circa 10 forme întregi sau întregibile, nepublicate. Cetatea se află în extremitatea nord-estică a Scythiei şi controla zona dinspre gurile Dunării.

[99] Lotul, compus din 13 forme, a fost folosit, cu ilustraţie, într-o recentă teză de doctorat (Opriş 2000, § II.4.2., p. 105-133), şi putem spera că va vedea curând “lumina tiparului”. Cu acordul autorului, am reprodus aceste piese în Teodor E 2001, volum III, pl. 63-65.

[100] Restul formelor par, de asemeni, să se ralieze tradiţiilor de dincolo de Dunăre, din Basarabia centrală. Mulţumesc aici dr. Florin Topoleanu, de la muzeul din Tulcea, care mi-a permis studierea lotului în depozit, cât şi dr. Mihai Zahariade, care mi-a arătat materialul rezultat din ultimele cercetări, pe şantier.

[101] Teodor E 2001, § 5.2.8, p. 81. Un dosar mai complet al acestui tip de ceramică în cetăţi romane – la Madgearu 1997, p. 171.

[102] Teodor E 2001, p. 82-83. Ipoteza lansată de Florin Curta (2001), că e mai puţin vorba despre o “patrie primitivă” sau despre o “migraţie”, ci despre devenirea unor grupuri locale, aduse la numitor comun de o *lingua franca* (slava veche), este cuceritoare şi constituie o interesantă bază de discuţie, în primul rând fiindcă răspunde mai bine unor realităţi de pe teren. Pe de altă parte, nu cred că ipoteza unor migraţii efective, fie şi de mai mică amploare, ar trebui exclusă din start.

[103] Nestor & 1956, 1957, 1958; era prima presupunere şi cea mai logică, în anii ’50.

aceea se exprimă prin analogia făcută de Nestor cu necropolele avare din Pannonia. Rapoartele descriu patru subtipuri rituale[104], respectiv câte două pentru tipul cu depunerea resturilor incinerației direct în groapă şi cu resturile cremației depuse în urnă. Până la publicarea unui raport detaliat e loc însă mai mult de speculații. Caracterul pur slav al monumentului a fost apoi contestat chiar de Ion Nestor, care l-a inclus în categoria culturală Ipoteşti-Cândeşti, pe baza unor obiecte caracteristice (ceramică lucrată la roata rapidă, fibule romano-bizantine, obiecte de cult creştin). Ştim doar că dintr-un total de peste 1600 de morminte de incinerație[105], doar mai puțin de 300 sunt morminte de incinerație în urnă, cele care caracterizează cel mai bine arealul slav primitiv[106]. Practicarea în paralel a creştinismului şi a incinerației (în groapă) de către populația autohtonă (neslavă) nu este o ipoteză nouă[107], şi se datorează constrângerii faptelor; pe de o parte, evidența numeroaselor obiecte cu semnificație cultuală creştină[108], pe de alta – absența mormintelor creştine la nordul Dunării. Apariția – e adevărat, sporadică – a altor obiective similare, precum necropolele de la Lozna-Străteni sau Cândeşti-Vrancea[109] sugerează că ritualul specific aşezărilor din sec. VI este tocmai depunerea cremației în groapă simplă. Înseamnă deci că celelalte peste 1300 de morminte de la Sărata Monteoru ar putea fi atribuite „autohtonilor”? Posibil. Probabil nu toate.

O incursiune la sud de Dunăre, în necropolele post-romane, ar putea da nişte sugestii. În necropolele de incinerație – cele care interesează aici pentru comparație – depunerea resturilor în urnă reprezintă majoritatea, deşi nici cele în groapă nu sunt puține (aproximativ 40%)[110]. În necropolele birituale (în care înhumații sunt bulgari), ordinea celor două tipuri de incinerație pare să se inverseze[111], aşa încât, pe ansamblu, cele două serii de practici se apropie de paritate[112]. Erau toate mormintele de incinerație în groapă a unor purtători ai culturii slave arhaice? Probabil că nu. Subiectul ține capul de afiş al disputelor arheologilor bulgari[113], care nu se pot hotărî între proto-bulgari (?!) şi slavi. O incursiune în antropologia fizică a necropolelor creştine, de mai târziu[114], relevă o predominare copioasă a elementului

[104] Cu resturile cremației depuse direct în groapă (1), similar plus vas ofrandă (2), cu resturile depuse în urnă, dar şi alături (3) şi cu resturile cremației exclusiv în urnă (4) – Nestor & 1957, p. 290

[105] Teodor D 1994, p. 234.

[106] Rusanova 1976: incinerație în urnă Slovacia (p. 132, fig. 47); incinerație în urnă în Ucraina de la V de Nipru (zona Korceak – p. 41, fig. 21); numai în groapă sau mixte dincolo de Niprul mijlociu (cultura Kolocin v. şi p. 58, fig. [harta] 25); Gimbutas 1971, p. 91 pentru aspectul Volyntsevo (incinerație în urnă). Pentru specificul ritului funerar slav, cu variantele în urnă sau în groapă (în această ordine): Parczewski 1993, p. 124; Fusek 1994, p. 312-313.

[107] Bârzu & 1991, p. 207-208; Teodor D 1994, p. 235.

[108] Teodor D 1991, p. 82-90, fig. 7-16; Mitrea I 2001, p. 198-203, fig. 65, 67-68, 82, 109.

[109] Teodor 1994, p. 236-237. La Lozna s-au recuperat 20 de morminte (dintr-o necropolă mai mare), toate de incinerație în groapă, datate în sec. VII (în primul rând stratigrafic, necropola fiind suprapusă de o aşezare de sec. VII-VIII, dar şi cu ajutorul unei aplici cordiforme, care asigură *terminus post-quem*); la Cândeşti s-au descoperit numai 3 morminte, din care numai unul în urnă. Este de luat în considerare că astfel de obiective, respectiv resturi (simbolice!) de incinerație în gropi simple sunt obiective arheologice foarte discrete, greu de sesizat în săpătură şi aproape imposibil de sesizat prin perieghează.

[110] Stanilov 1987. Nu am găsit nicăieri o statistică de ansamblu, cifra fiind o estimare a mea.

[111] Stanilov 1987, comentarii în special la p. 42; p. 41, tabela 1, pentru necropolele de incinerație; p. 44, tabela 2, pentru necropolele birituale.

[112] Descrierea de ansamblu a situației pare să se conserve, în termenii fundamentali, şi pentru necropolele similare de la nord de Dunăre (aflate, toate, *în proximitatea fluviului*), cel puțin aşa rezultă dintr-o sinteză foarte recentă (Luca & 2001, p. 62), pentru care cifrele ar fi 57,6 % (incinerație în urnă) şi 42,4 % (incinerație în groapă). Dacă ținem cont că complexele fără urnă sunt mai “discrete” (multe nefiind observate), atunci relativul echilibru între cele două varinate rituale poate fi postulat fără riscuri mari.

[113] Bibliografia la Stanilov 1987, p. 46, nota 48.

[114] Boev & 1987, p. 211-217. Nu există tabele analitice, pe rase, decât pentru două necropole (Čirakman şi Kragulevo), a căror medii dau 45,9% tipul mediteranoid (şi asociate, inclusiv dinaric), 25,7% pentru rasa mongoloidă şi numai 8,5% pentru tipul nordic (singurul care poate adresa slavii); nu pot decât să remarc aici că ultima cifră dă dreptate lui Florin Curta (2001, concluzii), atunci când afirmă că “slavii” sunt mai mult o entitate mentală (de percepție şi reprezentare), decât una de tradiție culturală sau de unitate etnică (în sensul atribuit tradițional termenului).

mediteranoid, ceea ce aruncă retroactiv o lumină cel puțin curioasă asupra realităților secolelor VII-VIII. În ciuda absenței înmormântărilor creştine, de la jumătatea sec. VII în sus, supraviețuirea fizică a unor foşti cetățeni romani[115] este nu numai atestabilă prin rapida romanizare a ceramicii „slave”, sau prin apariția unor amenajări funerare hibride, de genul „cistelor” romane, dar şi prin aceste raporturi numerice rasiale de mai târziu.

Chiar presupunând că toate mormintele de incinerație de la sudul Dunării ar fi slave şi translând proporțiile la Sărata Monteoru, aflăm că 800 de morminte de incinație în groapă sunt „în plus”[116]. Mai mult, chiar urnele în care erau depuse rămăşițele războinicilor slavi par, *majoritatea*, a nu avea nici o legătură cu experiența culturală din teritoriile originare[117]. Această realitate contrazice imaginea bucolică a slavilor care îşi cărau tot avutul, inclusiv bătrânii şi femeile, în căutarea unor ținuturi mai „fertile”[118]. Cetele slavilor, plecați după pradă, în siajul cavalerilor nomazi (se înțelege, sugarii lipseau de acolo!), par a fi doar *nucleul* societăților „slave”, aşa cum le vedem la Sărata Monteoru sau în orizontul cultural Garvăn-Popina. „Răpirea Sabinelor” este un model legendar al constituirii unei etnii[119], însă poate că ar trebui reconsiderat sub specie antropologică. Dincolo de impactul inițial, violent sau constrângător prin natura lucrurilor, avem schema societăților exogame, a căror funcționare presupune mult mai mult decât un schimb de femei, ci un schimb de servicii, inclusiv militare, care explică mult mai uşor modalitatea în care grupuri restrânse (ca hunii, avarii, bulgarii) s-au impus asupra unor ansambluri sociale mult mai mari, decât explicația forței brute. Ipoteza este bine servită de rapoartele antropologice pe care le cunosc[120], şi care indică *neidentitatea rasială a seriilor masculine şi feminine*, atât în unele necropole din Khaganatul avar, cât şi Tzaratul bulgar. Această neidentitate se exprimă, la Sărata Monteoru, între ritul incinerației în urnă şi caracterul ne-slav al urnelor şi al altor piese de inventar.

O altă fațetă a „integrării”, de această dată nu la nivelul unei microregiuni sau a unei comunități, ci a relațiilor pe arii extinse, se întrezăreşte din repartiția diverselor tipuri de fibule. Aceste piese, utilitare şi decorative totodată, prin raritatea lor dar şi prin disiparea în teritoriu, par mult mai mult decât nişte podoabe, respectiv *bunuri de prestigiu*, element cheie în „economia” societăților primitive, în definirea ierarhiilor şi a „legăturilor”. Un exemplu interesant este distribuția fibulelor digitate tip Pietroasele[121], care se concentrează în câteva areale distincte: în Prusia Orientală (cele mai

[115] Contra: Ion Barnea, din DID, III, 1971, p. 62. Alternativa ar fi doar completa nimicire a acestei – numeroase – populații romane, al cărei “precedent” istoriografic ar fi doar nimicirea dacilor ca urmare a războaielor traiane, teză atât de mult contestată de arheologia românească. Pe de altă parte, înmormântările creştine reapar, la marginea cimitirelor birituale, fiind datate în secolul IX (Fiedler 1992, p. 247-257); acest fenomen nu mai are legătură nemijlocită cu practicile funerare din Imperiul roman tîrziu, ci cu procesul de încreştinare a bulgarilor.

[116] Nu uităm ipoteza lui Nestor (formulată prudent, Nestor & 1957, p. 290), că în necropola de la Sărata, *probabil*, se marchează un proces evolutiv, de la incinerația în groapă la incinerația în urnă. Existența, *în paralel, sau chiar mai târziu*, a unei necropole exclusiviste precum cea de la Lozna, şubrezeşte ipoteza. Nu ştim dacă aserțiunea marelui profesor avea şi suport stratigrafic, sau era doar o „intuiție”, şi am putea încerca o „cheie” socială, nu etnică, pentru mormintele în urnă; apariția acestui tip de morminte în poziție subordonată (alături de cele în groapă, v. Stanilov 1987, p. 41-42), în necropolele birituale bulgare, clatină construcția din temelii.

[117] Teodor E 2001, § 8.2., p. 132-134.

[118] Gimbutas 1971, passim. Curta (2001, p. 107-108) remarcă faptul că prima mențiune explicită a familiilor luptătorilor slavi se referă la evenimente foarte târzii, pentru această dezbatere (asediul Thessalonicului din 615).

[119] Cunoscătorii societății rurale româneşti de astăzi ştiu că țesături cu acest subiect se găsesc la loc de cinste, adică în aproape toate dormitoarele, mentalitatea populară echivalând “răpirea” cu instituția căsătoriei. Oare de ce?

[120] Lipták 1983, p. 60 (necropola de la Allatyán); p. 92 (necropola Kiskörös I). Stanilov 1987 pentru Bulgaria nord-estică. Aceste *neidentități* au expresii uneori radicale, cele două serii fiind aproape integral diferențiate, semn sigur că procesele de integrare erau *la debut*.

[121] Curta & 1995, v. în special harta de la fig. 20; pentru distribuția acestor piese în Muntenia, v. harta de la fig. 6.

multe), într-o zonă restrânsă de la Niprul mijlociu (Cirigin şi împrejurimi, piese puţine dar posibil timpurii), în Câmpia Română, şi alte câteva dispersate. Dacă ipoteza originii la Nipru este probabilă, explicarea prezenţei exemplarelor de la Baltica prin comerţul cu chihlimbar va avea de aşteptat publicarea necropolei de la Sărata Monteoru. Dacă acest fapt se verifică, atunci astfel de piese s-au produs şi la Dunărea de Jos, ca un implant niprovian (fie el de populaţie, de meşter, sau doar de model). Caracterul etnic al colportorilor niprovieni ai tipului Pietroasele este din start confuz, zona aflându-se la intersecţia culturilor Penkovka, Kolocin şi Korceak. Ceramică reprezentativă pentru cele trei culturi există, la sud de Carpaţi, dar este puţină şi nu justifică o atât de bună repartiţie teritorială (una zona Buzău, două în perimetrul Bucureştiului, două pe Vedea, două în Oltenia), cu atât mai puţin la vest de Argeş. De aceea, singura explicaţie plauzibilă pentru prezenţa atât de uniformă a acestor piese pe teritoriu pare să fie caracterul lor simbolic, de *reprezentare* a comunităţii în relaţia cu puternicii zilei.

Că astfel de piese ar fi de pus nemijlocit pe seama migraţiei slave – e foarte discutabil. Apariţia unei fibule digitate (fragmentare, din păcate), la Copăceanca[122], în campania 2001, într-un context foarte timpuriu, de cea mai bună factură romanică, într-o locuinţă cu cvasi exclusivitatea ceramicii lucrate la roată rapidă, într-o aşezare ce nu pare nicicum deranjată de turbulenţele migraţiilor, nu face decât să confirme datările timpurii ale unor astfel de piese, propuse de Fiedler şi Curta[123], dar ne pune în imposibilitatea de a lega astfel de piese de migraţia slavă. De altfel, studierea repartiţiei diverselor tipuri de fibule „slave" digitate[124] nu poate să nu conducă la observaţia că teritoriul de referinţă *nu acoperă arealul slav originar, ci aria de acţiune a călăreţilor nomazi*, respectiv stepa de la nordul Mării Negre, Moldova, Muntenia, Oltenia, stepa Dunării mijlocii, şi, foarte interesant, spaţiul dintre Balcani şi Dunăre. Că aceste din urmă piese ar fi sau nu „fibule germanice"[125], rămâne de discutat, la un nivel mai mult sau mai puţin scolastic, în legătură cu tradiţiile şcolilor meşteşugăreşti; că astfel de piese nu au fost purtate de germanici, devine evident dacă ţinem cont că în Illyria, adică acolo unde ştim că au acţionat cu prioritate federaţi germanici (goţi, heruli, gepizi)[126], astfel de piese sunt mult mai rare.

Diversele tipuri de fibule ale epocii, inclusiv cele romano-bizantine[127], par purtatoarele unor coduri social-politice, structurând ierarhii, relaţii, complicităţi, asemenea unor *foedus*-uri nescrise, care făceau legea în epocă.

Ambiguităţii structurale *fibule digitate – fibule romano-bizantine* îi corespunde un alt dublet de însemne, similare dar contradictorii: însemnele de pe pasta vaselor ceramice. În primul rând ar fi de subliniat că astfel de (în)semne apar numai pe ceramica lucrată cu mâna[128]. „Concidenţa" se referă la mai multe zeci de obiecte şi ar putea fi interpretată în mai multe feluri, dar cred că ea arată caracterul extra-comunitar al producătorilor ceramicii lucrate la roată, furnizori de „servicii" meşteşugăreşti, dar excluşi de la viaţa spirituală a comunităţii. Caracterul special al acestor recipiente este relevat tot de frecvenţă (extrem de redusă la nivel de sit, de cele mai multe ori un

[122] Comuna Călineşti, jud. Teleorman, săpătură proprie.

[123] Fiedler 1992, p. 102-104; Curta 1995, p. 233. Datarea tuturor tipurilor de fibule "slave" – la Curta 2001, p. 270; să remarcăm aici că doar tipurile Werner I C şi I D, probabil şi I F, circulă în plin secol VI; v. şi Teodor D 1992.

[124] Barford 2001, p. 345, cartează toate fibulele "slave", pe tipuri. În afara concentrării de la Lacurile Mazuriene şi a concentrării de pe cursul mijlociu-inferior al Niprului (plus câteva piese în Crimeea), piesele se concentrează în Moldova (la vest de Prut), Muntenia, Oltenia, urmând (cu densităţi scăzute) Câmpia Dunării mijlocii şi nordul Balcanilor; fibulele "slave" lipsesc deci din nordul Ucrainei şi Bielorusia, Polonia, Slovacia. O variantă a acestei cartări la Curta 2001, desfăşurată pe mai multe hărţi (tip de tip, p. 251-269) conduce la aceeaşi concluzie.

[125] Fiedler 1992, p. 92-99

[126] Teodor E 2001, capitolul 17.

[127] Teodor D 1988.

[128] Cunosc o singură excepţie, cu semn alfabetiform (*lamda*?), pe un vas de la Ipoteşti (Roman & 1978, fig. 7/2). Oricum, comentariul ce urmează nu se referă la acest tip de semne.

exemplar) şi distribuţie (în practic toate aşezările cercetate mai mult de jumătate), relevând o funcţie *care nu are a face cu decorul, ci cu simbolul*. În cele mai multe cazuri, semnul incizat este crucea, fie simplă[129], fie gamată[130]. La o primă vedere, legătura unor astfel de semne cu practicile creştine ar putea fi contestată, multe semne putând fi citite (de un literat!) mai mult ca X-uri[131], sau ca pure fantezii cvasi-alfabetiforme. Un astfel de caz (care pe mine unul m-a intrigat) îl reprezintă un „val" (un onduleu) din care porneşte un X, aşa cum ar fi cel de la Dulceanca I[132]. Aş fi fost înclinat să nu iau în seamă ciudăţenia, dacă desenul nu ar fi fost reprodus, de o manieră aproape identică, pe un vas de la Botoşana[133], care însă mai conţine o întreagă colecţie de ciudăţenii, respectiv o variantă mai simplă a aceluiaşi desen, apoi nişte reprezentări probabil animaliere (greu de interpretat), inclusiv ceva care pare, schematic, un peşte (v. figura 5). O reprezentare asemănătoare, dar răsturnată în oglindă orizontală (deci un X din care porneşte un val)[134], se întâlneşte pe un fragment ceramic de la Bacău[135], dar şi pe un mâner de os de la Lozna, asociată cu o cruce (în poziţie verticală)[136], dar şi pe o fusaiolă de la Scoc-Orhei[137]. Evident, acestea nu mai sunt „coincidenţe", şi avem de a ne întreba nu numai asupra simbolisticii, ci şi asupra răspândirii semnului, la peste 600 de km, cât sunt între Botoşana şi Dulceanca. Tentaţia de a declasa cea mai mare parte a unor astfel de semne, neglijent trasate, ar fi mare, dacă nu ar exista câteva cazuri particulare. Unul este asocierea X-urilor cu o reprezentare de peşte cât se poate de explicită[138]; un al doilea caz este crucea încheiată cu bulbi, de pe un fragment ceramic de la Dodeşti[139], într-o replică sugestivă la crucea-pandantiv de la

[129] Dulceanca I şi II, Soldat Ghivan, Străuleşti-Lunca, Budureasca (cel puţin trei exemplare, dar aici vorbim despre un *complex* de aşezări, unul dintre ele publicat în Teodorescu & 1999, fig. 11/11), Băleni, Dămăroaia şi Ipoteşti (pentru ultimele două Teodorescu 1971, p. 109) (pentru Muntenia), Gropşani, Făcăi (Oltenia); pentru toate acestea v. bibliografia din Teodor E 2001, § 12.3., p. 180-181. Pentru exemple din Moldova (Ştefan cel Mare, Botoşana, Horga-Vaslui, Corlăteni-Botoşani, Cucorăni, Davideni, Bacău, Suceava-Şipot, Dodeşti, Borniş, Lozna) v. Teodor D 1991, p. 82-90 şi fig. 12-15; pentru Raşcov – v. infra. Pentru elementul de continuitate în Moldova în orizonturile culturale anterioare, Idem, p. 75-81, fig. 2 şi 3. Unele interpretări pot fi eventual amendate datorită poziţiei geografice (în afara provinciei traiane şi departe de graniţele Imperiului târziu) sau cronologiei prea timpurii (sec. III-IV), însă analogiile cu secolul VI sunt tulburătoare.

[130] Dulceanca I, Soldat Ghivan, Ciurel, Căţelu Nou, Băneasa-La Stejar, Străuleşti-Lunca, Dămăroaia (Rosetti 1934, fig. 5/4), (toate Muntenia), dar şi aşezarea 2 de la Bratei (Transilvania sudică), v. Teodor E 2001, § 12.3., p. 180-181.

[131] Este ceea ce şi face Nelu Zugravu (1997, p. 416), argumentând că "*având în vedere modul neglijent în care au fost trasate unele din aceste semne, considerăm că ele nu au caracter creştin*"; inconsecvent, recunoaşte că unele dintre ele *ar fi putut fi folosite în scopuri liturgice*, folosind inclusiv exemple care mie mi-au scăpat până aici (ideea nu era de a face o listă, ci de a discuta o problemă).

[132] Ferche 1974, fig. 52/2; v. fig. 5 a prezentului studiu.

[133] Teodor D 1991, fig. 12/4a-b; v. figura 5 a prezentului studiu.

[134] Că asocierea avea un sens – nu există îndoială, datorită repetiţiei. Care ar fi semnificaţia acestei asocieri – se mai poate discuta (crucea şi apa? – acest din urmă simbol purtând numeroase aluzii la creştinism, de ex. apostolii pescari, mersul pe apă, transformarea apei în vin, botezul). Prezentarea răsturnată a semnului mi-a adus aminte de propria fiică, ce începuse să deseneze litere puţin după ce începuse să vorbească (intrigată de preocuparea noastră pentru jocul de Scrabble), şi care nu pricepea de ce literele trebuie să fie reprezentate într-o anumită poziţie, atâta vreme cât ea le recunoştea în orice poziţie. Scrierea în oglindă a literelor am constatat-o pentru toate mediile semi-literate (despre acelaşi subiect în lumea dacică, v. Trohani 1999, p. 165-166.), începând cu unii elevii din anii '80 şi continuând cu *graffiti* din zilele noastre. Aceste observaţii sunt importante pentru a înţelege de ce desenarea unor cruci sub diverse unghiuri nu ar trebui să elimine, automat, supoziţia unei semnificaţii creştine, pentru teritorii barbare (aliterate, deci). Evident, nu vreau să spun că, automat, orice X, după secolul III, ar însemna practicarea creştinismului.

[135] Teodor D 1991, fig. 14/3. Valul este reprezentat aproape unghiular, ca un zig-zag cu unghiuri obtuze.

[136] Teodor D 1991, fig. 10/6.

[137] Teodor D 1991, fig. 19/2, această din urmă piesă mai târzie, respectiv sec. IX-XI (?)

[138] Teodor D 1991, fig. 12/5, fragment ceramic de la Corlăteni-Botoşani, dar şi cornul decorat cu valuri, X-uri (în haşură), peşti şi păsări, acestea din urmă transfigurându-se reciproc, într-o reprezentare neobişnuit de plastică, pentru performanţele (scăzute) ale perioadei (Idem, fig. 10/1).

[139] Teodor D 1991, fig. 15/3; a se privi figura invers, pentru comparaţia care urmează.

Cândeşti-Vrancea[140] (v. fig. 5). Toate acestea, pe obiecte cvasi-contemporane. În fine, deşi mi s-ar părea dificil, pentru o societate aliterată, ca un X să fie citit „HRISTOS" (X[ΡΙΣΤΟΣ][141]..având în vedere frecvenţa sporită a cazului, ipoteza va trebui analizată.

Crucea gamată, în schimb, nu ar trebui să aibă nici o legătură cu credinţa creştină, ci cu cultele solare practicate de călăreţii nomazi mai vechi sau mai noi. Precedentele pentru Muntenia sunt subţiri[142] şi se datorează influenţei sarmate. Pentru secolul VI, tema este relativ frecventă în teritoriile Penkovka, fiind asociată cu aristocraţia alană[143]. În Basarabia crucea gamată este întâlnită cel mai frecvent pe fusaiole. La Raşcov tema apare pe un pandant alanic[144], arătând practic „sursa" acestei teme decorative. Obiceiul trasării unei cruci gamate pe umărul vasului pare, deci, un *topos* muntean, ceea ce este destul de curios, datorită sinonimiei cu recipientele puse în legătură cu practicile cultuale creştine. Interpretarea situaţiei este – fatalmente – multiplă. În primul rând trebuie să luăm în considerare permisivitatea tradiţională a teritoriului în materie de practici religioase[145], fapt accentuat de absenţa unei autorităţi statale; nu este mai puţin adevărat că practicarea unor culte distincte, în interiorul unei comunităţi de circa 100 de suflete (la Dulceanca I şi Soldat Ghivan, pentru care apar ambele situaţii), este mai greu de imaginat, mai ales într-o societate atât de paternalistă[146]. O a doua posibilă explicaţie ar fi un anume sincretism confuzional; atâta vreme cât cele două semne au semnificaţii neclare pentru unii cercetători ai fenomenului, în zilele noastre, nu văd nici un motiv pentru care locuitorilor secolului VI simbolurile respective le-ar fi fost mai limpezi. În fine, o a treia variantă ar presupune un paralelism deliberat de practici religioase, răspunzând echilibrului instabil de forţe, la Dunărea de Jos.

Dacă această a treia presupunere ar fi adevărată, este de făcut observaţia că, dintre siturile în care crucea gamată este prezentă, cel mai timpuriu ar fi, probabil, cel de la Străuleşti-Lunca (o datare exactă este astăzi imposibilă, însă aşezarea ar putea face parte din chiar etapa iniţială a culturii Ipoteşti-Cândeşti, la debutul sec. VI[147]), iar cel mai târziu ar fi Ciurel, probabil în ultimul sfert al aceluiaşi secol (fără ultimul deceniu?); fenomenul este deci valabil pentru întreg spectrul cronologic al culturii studiate. Dacă pentru perioada de început temerile pentru raiduri devastatoare ale nomazilor de la răsărit se pot lega de menţiunea izvoarelor pentru raidurile „hunilor" din 493 şi 499, posibil şi cele din 502, 504[148], după 559 cutrigurii sunt mai rar amintiţi în bazinul Dunării de Jos (şi mai des ca forţă de manevră avară în vestul Peninsulei Balcanice); totuşi, ei mai sunt menţionaţi într-o confruntare militară din 597, lângă

[140] Teodor D 1991, fig. 7/2. Într-o comunicare personală, dr. Mircea Babeş şi-a exprimat rezerva asupra datării acestei piese, existând analogii de epocă La Tène. Chiar şi în această variantă, analogia crucii de la Cândeşti-Vrancea cu cea desenată pe fragmentul ceramic de la Dodeşti este şocantă, având a ne întreba asupra vehiculării unor teme decorative/ simbolice şi a felului în care operează „duratele lungi". Posibilitatea unei analogii întâmplătoare a unor piese scade proporţional cu gradul lor de elaborare.

[141] Teodorescu & 1999, p. 97.

[142] Trohani 1999, capitol decor, p. 156-165, respectiv o fusaiolă cu cruce gamată incizată, pentru mediul getic muntean din secolele II-III, modelul probabil fiind oglinzile cu tamga.

[143] Corman 1996, p. 173-174, fig. 9/1-4.

[144] Baran 1988, p. 156, fig. 53/4; crucea simplă apare şi ea, pe interiorul unui vas (Idem, p. 153, fig. 40/6), dar există şi un obiect cruciform de bronz (Idem, p. 21, fig. 12); această ultimă piesă a fost interpretată drept cruce pectorală (Teodor D 2001, p. 24), dar pare mai degrabă un fragment de cataramă cruciformă (pentru comparaţie v. Teodor D 1991, fig. 6/2), databilă în secolul V, ceea ce implică altă discuţie asupra altui subiect, legat de populaţiile germanice de epocă hunică.

[145] Zugravu 1997, p. 334.

[146] Centralizării resurselor (Teodor E 2001, § 15, în special partea finală, p. 216-217) îi corespunde, logic şi psihologic, o centralizare a practicilor religioase.

[147] Teodor E 2001, § 7.3., p. 120-121; pentru Ciurel Idem, § 7.1., în special p. 114.

[148] *Marc. Comes* 493, 499, 502; *Theoph. Conf.*, 26-27 De Boor; *Cassiodorus* 1343; nu este sigur că invaziile din 502 şi 504 au afectat şi Muntenia, debutând probabil din Câmpia Dunării de Mijloc (v. comentariile din Teodor E 2001, volum II, secţiunea VI (evenimentele sunt ordonate cronologic).

Novae (din *Moesia Secunda*)[149], cu probabilitatea de fi venit dinspre Câmpia Română. Dacă despre „temeri” ar trebui să vorbim, sau despre „conivențe”, este iarăşi destul de neclar; cu riscul de a forța paradoxul, cred că cele două variante nu sunt exclusive, fiindcă un model cât se poate de consacrat ne învață că, deşi frica şi iubirea ar fi două lucruri diferite, „frica de Dumnezeu” este o perifrază pentru iubire.

În ce priveşte *crux quadrata* (sau varianta *decussata*), care pot face obiectul unei solide prezumții de practică creştină, fenomenul vizează mai mult situri timpurii (Soldat Ghivan, Străuleşti-Lunca, Gropşani, Făcăi), decât târzii (dintre cele pentru care se pot presupune datări, Dulceanca I ar fi probabil singurul care depăşeşte jumătatea sec. VI). Se poate vorbi de un recul al practicării creştinismului, spre finalul sec. VI? Probele materiale de astăzi sugerează că da. E atunci mai multă „conivență” decât „anxietate”? Posibil. Nu este oare o credință foarte răspândită că sorții luptei zeii îi decid, oamenii nefiind decât uneltele destinului sau a unei voințe superioare? Iată şi un motiv psihologic, mai putenic şi mai profund decât gesturile de conjunctură, pentru a desena, pe pasta udă a argilei frământate, o cruce gamată şi nu una latină.

Dar toată lumea a înțeles, sper, că toate acestea nu sunt decât speculații.

În fine, nu putem încheia subiectul fără a preciza – mai sobru şi mai „arheologic” – că tema crucilor, latine sau gamate, nu există în teritoriile slave primare. Excepții apar la periferia acestei lumi, sunt puține şi nu se constituie în analogii directe ale realităților de la sud şi est de Carpați[150].

[149] *Theoph. Conf.*, p. 274-275 De Boor.

[150] Un exemplu ar fi un vas din Slovacia, “decorat” cu o cruce pe umăr, însă prin poansonare, nu prin incizie (Fusek 1994, pl. XIII/1, datat 570-650, deci mai târziu); un alt exemplu se referă la vălătucii de lut ars cu cruci incizate din aşezarea de la Lazuri, de pe valea inferioară a Someşului (Stanciu 1999, pl. 15/2, discutabil 36/1).

Despre lumină şi întuneric

Imperiul lui Justinian a trăit un scurt extaz şi o lungă agonie. Câmpia de la nordul Dunării de Jos a traversat, în contratimp, un lung anonimat şi o iluminare fulgurantă (fatală, se pare), ilustrată tragic de „jurnalul de front” al lui Theophilact Simocatta; cu cel puțin un capăt de pod roman, în sudul Olteniei, şi cu cel puțin un implant slav semnificativ, în estul Munteniei, este un teritoriu al tuturor ambiguităților; terna mlaştină dintre adversari ilustrează conținutul indefinibil, ca ceva ce nu este nici apă nici uscat, o plată prăpastie între o Civilizație în curs de barbarizare şi Barbaria jinduind după civilizație (sau măcar după luminile ei). Ambivalența este singura realitate: ceramica are spirit roman dar suflet barbar, aşezările sunt „stabile” dar „mobile”[151], „romanicii” sunt „barbari” iar „barbarii” tind să se „romanizeze”, locuitorii sunt creştini dar se incinerează, iar la sărbători scot la soare vase cu cruci, celebrând când Carul de Foc, când Fiul Sacrificat, purtând fibule digitate sau romano-bizantine, după caz. Cercetătorii epocii şi ai locului devin şi ei parte a peisajului, lumina venind când de la Răsărit, când de la Miază-Zi (de ce nu?)[152]. Mai nou, am aflat că slavii sunt „slavi”[153], ceea ce este

[151] Teodor E 2001, în special secțiunea III (aşezările culturii Ipoteşti-Cândeşti), în care se fac în mai multe rânduri comentarii despre mobilitatea sporită a aşezărilor epocii. Durata foarte scurtă de funcționare a aşezărilor epocii, în Câmpia Română, este subliniată de inexistența stratului de cultură, spre deosebire de aşezările “slave” de la Raşcov (Baran 1988) şi Codân (Rusanova & 1984), sau aşezările din aria culturală Penkovka (Tentiuc 1998), pentru care, de cele mai multe ori, raportorii descriu depuneri continue de mai multe zeci de centimetri. Nu cred că este vorba aici de *un alt model economic*, fiind înclinat să pun diferența pe fluiditatea sporită a teritoriilor proxime Dunării

[152] Curta 1994 pentru inconsecvențele arheologiei româneşti în atribuirea etno-culturală a mărturiilor arheologice ale secolului al VI-lea; Stanciu 2001 pentru discrepanța între concluziile cercetătorilor români (în ansamblu şi în ciuda diversității apreciabile) şi cei străini.

[153] Curta 2001 (în special Concluziile). Foarte pe scurt – şi inevitabil trunchiat – teza tânărului slavist este că noțiunea “sclaveni” (citită cu prea mare uşurință “slavi”, în accepția actuală a termenului) este un construct de percepție a istoricilor romano-bizantini,

cu totul altceva, fiindcă indeterminarea obiectului a primit consacrarea teoretică. Aceasta nu este însă „un capăt de drum” pentru cercetare, ci, poate, doar începutul.

Deocamdată, avizul „noului val” față de posibilitatea ca secolul VI să fi adus „asimilarea slavilor” (fie şi ca inițiere a procesului), este negativ, cel puțin pentru sudul României[154]. Motivul principal este evidența arheologică negativă (cu excepția necropolei de la Sărata Monteoru, care pare să vizeze mai mult istoria bulgarilor, decât pe a românilor); există apoi argumentele lingviştilor, luate tot mai mult în considerație de către arheologi[155]; mai sunt apoi argumente raționale: asimilabile sunt populațiile în recul demografic, mult diluate în masa unei populații numeroase. Or, de-a lungul secolului al VI-lea, lucrurile par să stea invers: slavii erau în plin avânt, în expansiune teritorială, pe valul unui război nemilos; populația autohtonă era cea în recul demografic, într-un moment în care supraviețuirea cu orice preț pare să fi fost singurul scop al existenței. Războaiele avaro-slavo-bizantine par să fi fost nefaste pentru toată lumea. Toți combatanții par sleiți, în deceniile următoare; atunci s-au creat, probabil, premizele unui nou echilibru. Din nefericire, exact acest lucru nu poate fi ilustrat arheologic; poate doar egalitatea absențelor. Cel puțin deocamdată.

care nu defineşte o realitate etnică unitară (în ciuda mențiunilor explicite a lui Procopius, De Bello…, VII, 14, 22-26, conform căreia sclavenii şi anții foloseau aceeaşi limbă, afirmație care este – inteligent şi necesar – răstălmăcită în sensul existenței, în *Barbaricum*, a unei *lingua-franca*), ci toate grupurile barbare *percepute identic* (ca stil de viață, economie, obiceiuri, stil de luptă). Este cea mai coerentă explicație formulată până aici pentru contradicția insurmontabilă (până acum) între depoziția istoricilor antici şi evidența arheologică.

[154] Am luat la cunoştință foarte recent de o sinteză subțire dar densă despre rituri şi ritualuri funerare în spațiul extra-carpatic, pentru sec. VIII-X (Luca & 2001). Analiza necropolelor îi conduce pe foarte tinerii cercetători la o concluzie plină de aplomb: “Distincțiile nete de rit şi ritual lasă să se întrevadă mai degrabă o viețuire în comunități puternic individualizate şi nu o coexistență în cadrul aceloraşi aşezări” (p. 70)

[155] Pătruț 1969, Mihăilă 1982, a căror argumente sunt preluate la Madgearu 1997, p. 174, care se raliază opiniei că asimilarea slavilor nu poate să fi început înainte de secolul IX. Petre Diaconu (2000, p. 492-493) împărtăşeşte aceleaşi opinii, cu o încheiere net distinctă (convețuirea şi asimilarea nu erau posibile fiindcă nu existau în zonă… romanici, ci numai slavi, eventual …germani, de ex. la Cândeşti).

BIBLIOGRAFIE

***Actes slaves 1965**

*** - Actes du Ier Congrès International d'archaeologie slave, vol. III, 1965, Varsovie, 1965

***Bucovina 1997**

Victor Spinei (coord.) - Spațiul nord-est carpatic în mileniul întunecat, Iaşi, 1997

***Daicoviciu 1974**

*** - In memoriam Constantini Daicoviciu, Cluj, 1974

***DID III**

Radu Vulpe, Ion Barnea - Din istoria Dobrogei, vol. III, Bucureşti, 1971

***Dobrudža 1987**

*** - Dobrudza, Études ethno-culturelles, Sofia, 1987

***Etnokul'turnaja 1985**

V. D. Baran & colectiv - Etnokul'turnaja karta territorii Ucrainskoj SSR v I tys. n.e., Kiev, 1985

***FHDR II 1970**

*** - Fontes Historiae Dacoromane, II, Bucureşti, 1970

***Simpozijum 1969**

*** - Simpozijum «Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi južnih Slovena», održan 24-26. octobra 1968 u Mostaru, Sarajevo, 1969

***Völker 1987**

*** - Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jahrhundert, Berlin, 1987

Andronic 1995

Mugur Andronic - Aşezarea din secolele VI-VII d. H. de la Dolheştii Mari - Suceava, *MemAntiq* 20, 133-140

Balfet & 1983

H. Balfet, M. F. Fauvet-Berthelot, S. Monzon - Lexic et typology des poteries: pour la normalization de la description des poteries, Paris

Baran 1988

V. D. Baran - Prežskaja kul'tura Podnestrovja (Po materialem posselenii u.s. Raščov), Kiev

Barford 2001

Paul M Barford - The Slavs: Culture and Society in Early Medieval Eastern Europe, London-New York

Bârzu & 1991

Ligia Bârzu, Stelian Brezeanu - Originea şi continuitatea românilor. Arheologie şi tradiție istorică, Bucureşti

Bârzu 1973

Ligia Bârzu - Continuitatea populației autohtone în Transilvania în secolele IV-V (Cimitirul 1 de la Bratei), Bucureşti

Berciu & 1956

Dumitru Berciu, Eugen Comşa - Săpăturile arheologice de la Balta Verde şi Gogoşu (1949 şi 1950), *MCA* 2, 251-491

Bichir 1973

Gheorghe Bichir - Cultura carpică, Bucureşti

Bichir 1984

Gheorghe Bichir - Geto-dacii din Muntenia în epoca romană, Bucureşti

Boev & 1987

Petăr Boev, Neli Kondova, Slavčo Čolakov - Données antropologiques sur la population médiévale dans la Bulgarie de Nord-Est, în *Dobrudža 1987, p. 208-219

Cankova-Petcova 1970

G. Cankova-Petcova - L'établissement des Slaves et Protobulgares en Bulgarie du nord-est actuelle et le sort de certaines villes riveraines du Danubes, Études Hist. 5, 219-239

Cantacuzino Gh 1954

Gheorghe Cantacuzino - Cercetările arheologice din anul 1953. Sectorul Mihai Voda, *Bucureşti* 1

Chiriac 1980

Costel Chiriac - Câteva considerații asupra tezaurului de monede bizantine de la Gropeni (jud. Brăila), *Istros* 1, 257-262

Comşa M 1960

Maria Comşa - La pénétration de Slaves dans le territoire de la Roumanie entre le VIe-Ixe siècles a la lumière des recherches archeologiques, *SlavAnt* 7, 175-176

Comşa M 1965

Maria Comşa - Contribution a la question de la pénétration des Slaves au sud du Danube durant les VIe-VIIe siècles d'apres quelques données archéologiques de Dobroudja, în *Actes slaves 1965

Comşa M 1968

Maria Comşa - Sur l'origine et l'evolution de la civilisation de la population romane, et ensuit proto-roumaine, aux VIe-Xe siècles sur le territoire de la Roumanie, *Dacia N.S.* 12, 355-380.

Comşa M 1974

Maria Comşa - Unele date cu privire la Banatul de Sud în secolele IV-VII, în *Daicoviciu 1974, 85-97

Comşa M 1975

Maria Comşa - Unele date privind aşezarea din sec. VI-VII de la Radovanu, jud. Ilfov, *MN* 2, 335-341

Comşa M 1978

Maria Comşa - Les formations politiques (cnézats de vallée) du VIe siecle sur le territoires de la Roumanie, Prace i materialy. Muzeum Archeologicnego i etnograficznego w Lodzi. Seria Archeologiczne, 25, 109-117

Comşa M 1978 a

Maria Comşa - Tipuri de locuințe din secolele VIII-X din sudul Munteniei, *Ilfov - file de istorie*, 111-115

Comşa M 1982

Maria Comşa - Contribuții arheologice privind existența unor cnezate şi stabilirea unui drum comercial între Carpați şi Dunăre în sec. IX-X, *MN* 6, 143-146

Comşa M 1987

Maria Comşa - Slawen und Avaren auf rumänischen Boden, ihre Beziehungen zu der bodenständigen romanischen und späteren frührumänischen Bevölkerung, în *Völker 1987

Constantiniu 1966

Margareta Constantiniu - Elemente romano-bizantine în cultura materială a populației autohtone din partea centrală a Munteniei, în secolele VI-VII e.n., *SCIVA* 17, 4, 665-678

Corman 1993

I. Corman - Migrațiile din sec. V-VII în spațiul carpato-nistrean. Problema anților, *RA* 1, 93-99

Corman 1996

Igor Corman - L'origine ethnique des "Antes" fondée sur les découvertes archéologiques dans l'espace d'entre Prouth et Dniestr, *ArhMold* 19, 169-190

Corman 1997

Igor Corman - Migrațiile în teritoriul dintre Carpați şi Nistru în secolele V-VII. Problema «anților», în *Bucovina 1997, p. 67-78

Corman 1998

Igor Corman - Contribuții la istoria spațiului pruto-nistrian în epoca evului mediu timpuriu (sec. V-VII d. Chr.), Chişinău

Cosma 1996

Călin Cosma - Considerații privind aşezările rurale şi tipurile de locuințe din Transilvania în secolele VIII-X, *EphNap*, 6, 261-278

Cosma & 2002

Călin Cosma, Alexandru Gudea - Habitat und Gesellschaft in westen und nordwesten Rumäniens in den 8.-10. Jahrhundert n. Chr., Cluj-Napoca.

Curta & 1995

Florin Curta, Vasile Dupoi - Über die Bügelfibel aus Pietroasele und ihre Verwandten, *Dacia N.S.* 28-29, 1994-1995, 217-237

Curta 1994

Florin Curta - The changing image of the Early Slavs in the Rumanian historiography and archaeological literature. A critical survey, *SOF* 53, 225-310

Curta 1998

Florin Curta - Feasting with «Kings» in an Ancient Democracy: On the slavic Society of the Early Middle Ages (Sixth to Seventh Century A.D.), *Essays in Medieval Studies. Proceedings of the Illinois Medieval Association*, 15, p. 19-34

Curta 2001

Florin Curta – The Making of Slavs, Cambridge.

Damian O 1996

Oana Damian - Epoca medievală timpurie. A. Secolele VI-VII (p. 103-106). B. Secolele IX-X (p. 107-128), în *SÂRBU & 1996

Damian P 2002

Paul Damian – *Geto-dacii în configurația demografică a Daciei Romane*. Teză de doctorat. On-line: www.mnir.ro/publicat/teze

Diaconu G 1978

Gh. Diaconu - Elemente timpurii ale culturii romanice la Târgşorul Vechi, *SCIVA* 29, 4, 517-527

Diaconu G 1979

Gh. Diaconu - Despre denumirea şi cronologia unor culturi din Dacia romană şi regiunile extracarpatice în mileniul I, *SCIVA* 30, 4, 547-553

Diaconu P & 1967

Petre Diaconu, Petre Roman - Câteva urme de viețuire din secolul al VII-lea în Insula Banului, *Craiova* 2, 3-11

Diaconu P 1958

Petre Diaconu - Observații asupra ceramicii din sec. XII-XIII de pe teritoriul oraşului Bucureşti, *SCIV* 9, 2, 451-458

Diaconu P 2000

Petre Diaconu - Cui aparține cultura Ciurel?, *Istros* 10, 491-493

Ferche & 1981

Suzana Dolinescu-Ferche, Margareta Constantiniu - Un établissement du VIe siècle à Bucarest (Découvertes de la rue Soldat Ghivan), *Dacia N.S.* 25, 284-329

Ferche 1974

Suzana Dolinescu-Ferche - Aşezări din secolele III şi VI e. n. în sud-vestul Munteniei, Cercetările de la Dulceanca., Bucureşti, 1974

Ferche 1979

Suzana Dolinescu-Ferche - Ciurel, habitat des VIe - VIIe siècles des notre ère, *Dacia N.S.* 23, 179-230

Ferche 1984

Suzana Dolinescu-Ferche - La culture «Ipoteşti-Cândeşti». La situation en Valachie, *Dacia N.S.* 28, 1-2, 117-147

Ferche 1986

Suzana Dolinescu-Ferche - Contribution archéologique sur la continuité daco-romaine. Dulceanca, deuxième habitat du VIe sieclč de notre čre, *Dacia N.S.* 30, 1-2, 121-154

Ferche 1992

Suzana Dolinescu-Ferche - Habitats des VIe et VIIe sicles de notre ère à Dulceanca, *Dacia N. S.*, 36, 1992, 125-178

Fiedler 1992

Uwe Fiedler - Studien zu Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts am der unteren Donau, Bonn.

Fusek 1994

Gabriel Fusek - Slovensko vo včasnoslovanskom období, Nitra.

Gimbutas 1971

Marija Gimbutas - The Slavs, London.

Harhoiu 1992

Radu Harhoiu - Forschungsgeschichte und Forschungsstand der frühen Völkerwanderungszeit in Rumänien, *Dacia N.S.* 36, 99-114

Koleva 1992

Rumiana Koleva - Za datiraneto na Slavianskata grupa "Popina-Garvăn" v severoiztocna Bălgaria i severna Dobrudja (About the Date of the Slavic group Popina-Garvăn...), *St. Kliment Ohridski* (Annuaire de l'Université de Sofia), 84-85, 163-175

Krandžalov 1965

Dimitr Krandžalov - Discussion (à I. Nestor communication, v. NESTOR 1965), în *Actes slaves 1965, 176-177

Lazarovici & 2001

Gh. Lazarovici, Dorel Micle - Introducere în arheologia informatizată, Timişoara.

Lipták 1983

Pál Lipták - Avars and Ancient Hungarians, Budapest.

Luca & 2001

Cristian Luca, Dragoş Măndrescu - Rituri şi ritualuri funerare în spațiul extra-carpatic în secolele VIII-X, Brăila.

Madgearu 1992

Alexandru Madgearu - The Placement of the Fortress Turris (Procopius, Bell. Goth., III.14.32-33), *BS* 33, 2, 203-208

Madgearu 1997

Alexandru Madgearu - Continuitate şi discontinuitate culturală la Dunărea de Jos în secolele VII-VIII., Bucureşti.

Matei M 1959

Mircea D. Matei - Contribuții la cunoaşterea ceramicii slave de la Suceava, *SCIVA* 10, 2, 409-440

Matei M 1962

Mircea D. Matei - Cercetările de la Suceava-Şipot, *MCA* 8, 741-745

Matei M 1970

Mircea D. Matei - Cercetările de la Suceava-Şipot, *MCA* 9, 375-377; 379-382

Mihăilă 1982

G. Mihăilă - Aspectele teoretice şi istorice ale studierii raporturilor lingvistice vechi slavo-române, *Studii şi cercetări de lingvistică* 33, 1, 57-66

Mitrea B & 1966

Bucur Mitrea, Constantin Preda - Necropolele din secolul al IV-lea e.n. în Muntenia, Bucureşti.

Mitrea I 1980

Ioan Mitrea - Regiunea centrală a Moldovei dintre Carpați și Siret în secolele VI-IX, *Carpica* 12, 55-190

Mitrea I 1998

Ioan Mitrea - Aşezarea din secolele VI-IX de la Izvoare-Bahna. Piatra Neamț.

Mitrea I 2001

Ioan Mitrea - Comunități săteşti la est de Carpați în epoca migrațiilor. Aşezarea de la Davideni din secolele V-VIII, Piatra Neamț.

Morintz & 1962

Sebastian Morintz, Petre Roman - Săpăturile de pe dealul Ciurel, *MCA* 8, 761-767

Muscă L & 1980

Luciana Muscă, Tiberiu Muscă - Săpăturile arheologice de la Băleni-Români, jud. Dâmbovița, *MCA* 14, 1980 (Tulcea), 421-428

Negru 2002

Mircea Negru – *Descoperiri arheologice din secolele III şi IV la Bucureşti-Militari "Câmpul Boja"*, în Bucureşti 16, 2002, 58-72.

Nestor & 1955

Ion Nestor, Eugenia Zaharia - Şantierul arheologic Sărata Monteoru, *SCIV*, 6, 3-4, 497-514

Nestor & 1959

Ion Nestor, Eugenia Zaharia - Săpăturile de la Sărata Monteoru, *MCA* 5, 511-518

Nestor & 1959 a

Ion Nestor, Eugenia Zaharia - Săpăturile de la Sărata Monteoru, *MCA* 6, 509-514

Nestor & 1961

Ion Nestor, Eugenia Zaharia - Săpăturile de la Sărata Monteoru, *MCA* 7, 513-517

Nestor 1957

Ion Nestor - La nécropole slave d'époque ancienne de Sărata Monteoru, *Dacia N.S.* 1, 289-295

Nestor 1965

Ion Nestor - Problèmes concernant les rapports entre les Slaves et la population autochtone en Roumanie, *Actes slaves 1965, 174-176

Nestor 1969

Ion Nestor - Les éléments les plus anciens de la culture matérielle slave dans les Balkans, în *Simpozijium 1969, 146-147

Nica & 1994

Marin Nica, Elena Deleanu - Câteva date despre aşezările din sec. VI şi XVI de la Piatra-sat (jud. Olt), punctele «Nucet» şi «Vadu Codri», *SCIVA* 45, 1, 61-70

Oberländer 2000

Ernest Oberländer-Târnoveanu - Relațiile daco-romanilor şi populației româneşti cu lumea sud-est europeană în perioada secolelor IV-XIV. Privire specială asupra teritoriilor de la sud şi est de Carpați. (Teza de doctorat), Teză de doctorat, Institutul N. Iorga, Bucureşti.

Oberländer 2001

Ernest Oberländer-Târnoveanu – From the Late Antiquity to the Early Middle Ages – The Byzantine coins in the territories of the Iron Gate of the Danube. From the second half of the VI C to the first half of the VIII C, *Études byzantines et post-byzantines* 4, 29-69.

Oberländer 2002

Ernest Oberländer-Târnoveanu – La monnaie Byzantine des Vie-VIIIe siècles au-delà de la frontière du Bas Danube. Entre politique, économie et diffusion culturelle, în *Histoire & Mesure*, 17, 2002, 3-4, 155-196.

Olteanu & 1993

Ştefan Olteanu, Nina Neagu - Rezultatele cercetărilor arheologice de la Şirna-Prahova, *MCA* 15, 1983 (Bucureşti), 384-386

Olteanu 1997

Ştefan Olteanu - Societatea carpato-danubiano-pontică în secolele IV-XI. Structuri demo-economice şi social-politice, Bucureşti.

Opriş 2000

Ioan Carol Opriş - Ceramica romană târzie din Dobrogea (secolele IV-VI d. Hr.), cu

privire specială la Capidava, Teză de doctorat, Institutul de tracologie Bucureşti

Orton & 1993

Clive Orton, Paul Tyers, Alan Vince - Pottery in archaeology, Cambridge.

Parczewski 1993

Mihal Parczewski - Die Anfänge der frühslawischen Kultur in Polen, Wien.

Pătruț 1969

I. Pătruț - Despre vechimea relațiilor lingvistice slavo-române, *CercLg*, 14, 23-29

Petrescu-Dâmbovița 1967

Mircea Petrescu-Dâmbovița - Considerations sur le probleme des périodes de la culture matérielles en Moldavie des VIe aux Xe siècles, *RRH* 6, 2, 181-199

Preda 1959

Constantin Preda - Săpăturile de la Alexandria, *MCA* 6, 1959, 251-263

Popilian & 1998

Gheorghe Popilian, Marin Nica - Gropşani. Monografie arheologică, Bucureşti.

Popilian 1976

Gheorghe Popilian - Ceramica romană din Oltenia, Craiova.

Prihodnjuk 1998

O. M. Prihodnjuk - Penkovkaia Kultura - kulturno-hronologikeski aspect issledovania, Voronej.

Rašev 2000

Rašo Rašev - Prabălgarite prez V-VII vek (Die Protobulgaren im 5.-7. Jahrhundert), Sofia.

Rosetti 1934

Dinu V. Rosetti - Siedlungen der Kaiserzeit und der Völkerwandeungszeit bei Bukarest, *Germania*, 18, 206-213

Rusanova & 1984

I. P. Rusanova, B. O. Timoščiuk - Kodyn slavjanskie posselenija V-VIII vv. na. r. Prut, Moskva.

Rusanova 1973

I. P. Rusanova - Slavjanski drevnosti VI-IX vv. meždu Dneprom i Zapadnym Bugom, Moskva.

Rusanova 1976

I. P. Rusanova - Slavianskie drevnosti VI-VII vv., Moskva.

Rusanova 1978

I. P. Russanova - Pamjatniki tipa Pen'kovka, *PA* 2, 114-118

Sârbu & 1996

V. Sârbu, P. Damian, O. Damian, S. Pandrea, E. Safta, A. Niculescu - Aşezări din zona Căscioarele-Greaca-Prundu - mileniile I î. Hr. - I d. Hr., Brăila.

Stanciu 1999

Ioan Stanciu - Aşezarea slavă timpurie de la Lazuri - "Lubi tag", jud. Satu-Mare (cercetările arheologice din anii 1977, 1993-1995). Contribuții la cunoaşterea secolelor 6-7 în zona Tisei superioare, *StComSM*, 15-16, 1998-1999, 115-266

Stanciu 2001

Ioan Stanciu - Slavii timpurii în cercetarea arheologică românească, *EphNap* 11, 2001, 105-143

Stanilov 1987

Stanislav Stanilov - Le rite funéraire pałen dans la Dobrudža du Nord et «la culture Dridu», în *Dobrudža 1987, p. 36-47

Tentiuc 1998

Ion Tentiuc - Siturile din secolele V-VII de la Moleşti-Ialoveni (Republica Moldova), *ArhMold* 21, 201-211

Teodor D 1983

Dan Gh. Teodor - Conceptul de cultură Costişa-Botoşana. Considerații privind continuitatea populației autohtone la est de Carpați în secolele V-VII, *SAA* 1, 215-225

Teodor D 1984

Dan Gh. Teodor - Civilizația romanică la est de Carpați în secolele V-VII e.n. Aşezarea de la Botoşana-Suceava., Bucureşti.

Teodor D 1991

Dan Gh. Teodor - Piese vestimentare bizantine din secolele VI-VIII în spațiul carpato-dunăreano-pontic. A. Catarame cu placa fixă, *ArhMold* 14, 117-138.

Teodor D 1991 a

Dan Gh. Teodor - Creştinismul la est de Carpați de la origini până în secolul al XIV-lea, Iaşi.

Teodor D 1993

Dan Gh. Teodor - Unele considerații privind originea şi cultura anților, *ArhMold*, 16, 205-213

Teodor D 1994

Dan Gh. Teodor - Slavii la nordul Dunării de Jos în secolele VI-VII d. H., *ArhMold*, 17, 223-251

Teodor D 1995

Dan Gh. Teodor - Quelques considérations sur la population daco-romaine et ancienne roumaine au nord du Bas-Danube aux IVe-Xe siècles, *Dacia N.S.* 28-29, 1994-1995, 357-363

Teodor D 1997

Dan Gh. Teodor - Descoperiri arheologice şi numismatice la est de Carpați în secolele V-XI, Bucureşti.

Teodor D 2001

Dan Gh. Teodor - Médallions byzantines à symboles chrétienes des IVe-VIIe siècles de l'espace carpato-danubiano-pontique, *Études byzantines et post-byzantines* 4, 19-27

Teodor E 1996

Eugen S. Teodor - Sistemul Compas. Studiu de morfologie analitică numerică, aplicat ceramicii uzuale din perioada de migrație a slavilor, Bucureşti.

Teodor E 1998

Eugen S, Teodor - Introducere în volumetria ceramicii secolului VI la nordul Dunării de Jos, *ArhMed* 2, 21-49

Teodor E 1998 a

Eugen S. Teodor - Sistemul Compas (II). Subsistemul alfanumeric, *ArhMold* 21, 239-275

Teodor E 2000

Eugen S. Teodor - Aşezări din evul mediu timpuriu de la Vadu Anei, *CercArh* 11, 125-170

Teodor E 2001

Eugen S. Teodor - Ceramica uzuală din Muntenia, de la sfârşitul veacului al V-lea până la mijlocul veacului al VII-lea, teză de doctorat, Universitatea A.I. Cuza Iaşi, 2001; integral on-line (http://www.mnir.ro/publicat/TTW/index_est.html)

Teodor E 2002

Eugen S. Teodor - Epoca romană târzie post-hunică şi cronologia atacurilor transdanubiene. Analiza componentelor etnice şi geografice (partea întâi, de la 469 la 565), *MN* 14, 3-35

Teodor E 2003

Eugen S. Teodor - Epoca romană târzie post-hunică şi cronologia atacurilor transdanubiene. Analiza componentelor etnice şi geografice (partea a doua, de la 565 la 626), *MN* 15, 2003, 3-36

Teodorescu & 1993 a

Victor Teodorescu, Vasile I. Dupoi, Marinela Peneş, Dan Lichiardopol, Gheorghe Panait – Stațiunea arheologică Budureasca, jud. Prahova (complexele daco-române şi străromâneşti), *MCA* 17 (Ploieşti 1983), 1993, vol. 2, 365-387

Teodorescu & 1999

Victor I. Teodorescu, Vasile I. Dupoi, Marinela Jibotean-Peneş, Gh. Panait - Budureasca – străveche şi statornică vatră de civilizație la originile poporului român. Cercetările arheologice din anul 1983 privind complexele străromâneşti de tip Ipoteşti-Cândeşti (sec. V-VII e.n.), *Mousaios* 5, 91-117

Teodorescu 1964

Victor Teodorescu - Despre cultura Ipoteşti-Cândeşti în lumina cercetărilor arheologice din nord-estul Munteniei (regiunea Ploieşti), *SCIV* 15, 4, 485-503

Teodorescu 1971

Victor Teodorescu - O nouă cultură arheologică recent precizată în țara noastră: cultura Ipoteşti-Cândeşti (sec. VI-VII), *Sesiunea de comunicări ştiințifice a Muzeelor de Istorie*, dec. 1964, vol. 2, 1971, 104-128

Trohani 1999

George Trohani - Ceramica geto-dacă din secolele II a. Chr. – I p. Chr., Teză de doctorat, Universitatea Bucureşti.

Vâlceanu & 1975

Dumitru Vâlceanu, Alexandru Barnea - Ceramica lucrată cu mâna din aşezarea romano-bizantină de la Piatra-Frecăţei (sec. VI), *SCIVA* 26, 2, 209-218

Văžarova 1965

Ž. N. Văžarova - The Slavs South of the Danube, în *Actes slaves 1965, 97-120

Văžarova 1971

Ž. N. Văžarova - Slawen und Protobulgaren auf Grund archäologischer Quellen, *ZfA* 5, 266-288

Văžarova 1986

Ž. N. Văžarova - Srednokovnoto selište s. Garvăn, Silistrenski okrăg VI-XI, Sofia.

Vida 1999

Tivadar Vida – Die awarenzeitliche Keramik I. (6.-7.Jh.). Berlin / Budapest

Wasilewski 1965

Tadeusz Wasilevski - Les Župy et les Županie des slaves méridionaux et leur place dans états médiévaux, în *Actes slaves 1965, 217-224

Zaharia EG 1995

Eugenia Zaharia - La station numero 2 de Bratei, dép. de Sibiu (VIe-VIIe sičcles), *Dacia N.S.* 28-29, 1994-1995, 297-355

Zugravu 1997

Nelu Zugravu - Geneza creştinismului popular al românilor, Bucureşti.

PERIODICE

ArhMed – Arheologia Medievală, Asociația Arheologilor Medievişti, Reşița – Cluj-Napoca

ArhMold - Arheologia Moldovei, Institutul de Arheologie, Iaşi

BS - Balkan Studies, Thessaloniki

Bucureşti - Bucureşti. Materiale de istorie şi muzeografie, Muzeul de Istorie şi Artă a Municipiului, Bucureşti

Carpica - Carpica, Muzeul de Istorie şi Artă, Bacău

CercArh - Cercetări Arheologice, MNIR, Bucureşti

CercLg - Cercetări de lingvistică, Cluj

Craiova - Craiova. Comunicări. Seria arheologică, Craiova

Dacia N.S. - Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. Nouvelle série. Institutul de Arheologie "V. Pârvan"

EphNap - Ephemeris Napocensis, Institutul de Arheologie şi Istoria Artei, Cluj-Napoca

Études Hist. - Études Historique, Sofia

Germania - Germania. Anzeiger der römisch-germanischen Kommision des Deutschen Archäologischen Instituts, Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt am Main

Histoire & Mesure – Histoire & Mesure. Histoire de la pensée économiques. Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique. Paris

Istros - Istros, Muzeul Brăilei, Brăila

MCA - Materiale şi Cercetări Arheologice, Institutul de Arheologie "Vasile Pârvan", Bucureşti

MN - Muzeul Național, Muzeul Național de Istorie a României, Bucureşti

Mousaios - Mousaios, Muzeul Județean, Buzău

PA - Problemy archeologii, Leningrad

RA - Revista Arheologică, Chişinău

RRH - Revue Roumaine d'Histoire, Bucureşti

SAA - Studia Antiqua et Archaeologica, Iaşi

SCIVA (SCIV) – Studii şi cercetări de istorie veche (şi arheologie), Institutul de Arheologie „V. Pârvan", Bucureşti

SlavAnt - Slavia Antiqua, Warshawa-Poznan

SOF - Südost-Forschungen, München

StComSM - Studii şi comunicări, Muzeul Județean, Satu Mare

ZfA - Zeitschrift für Archäologie. Berlin

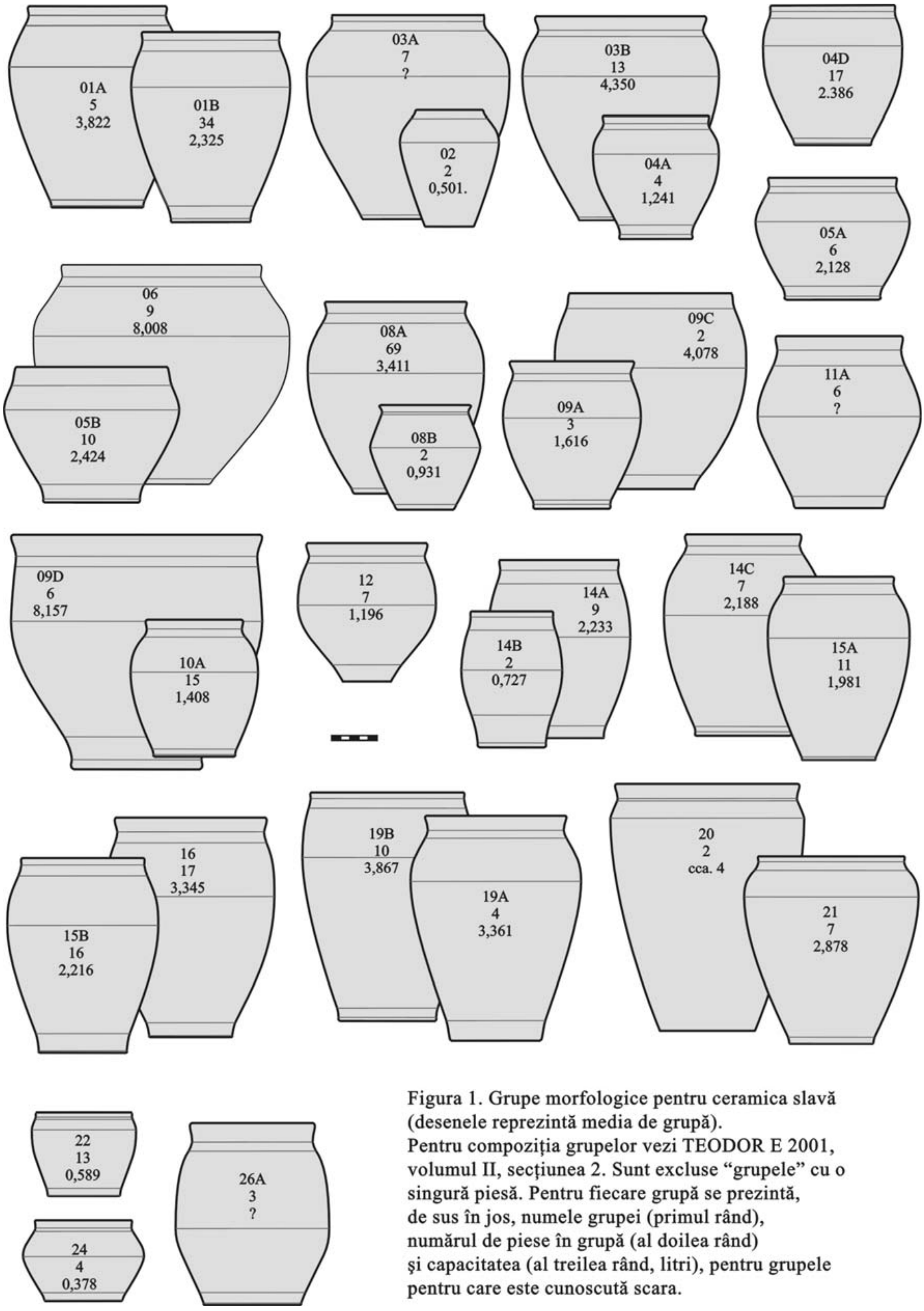

Figura 1. Grupe morfologice pentru ceramica slavă (desenele reprezintă media de grupă). Pentru compoziția grupelor vezi TEODOR E 2001, volumul II, secțiunea 2. Sunt excluse "grupele" cu o singură piesă. Pentru fiecare grupă se prezintă, de sus în jos, numele grupei (primul rând), numărul de piese în grupă (al doilea rând) și capacitatea (al treilea rând, litri), pentru grupele pentru care este cunoscută scara.

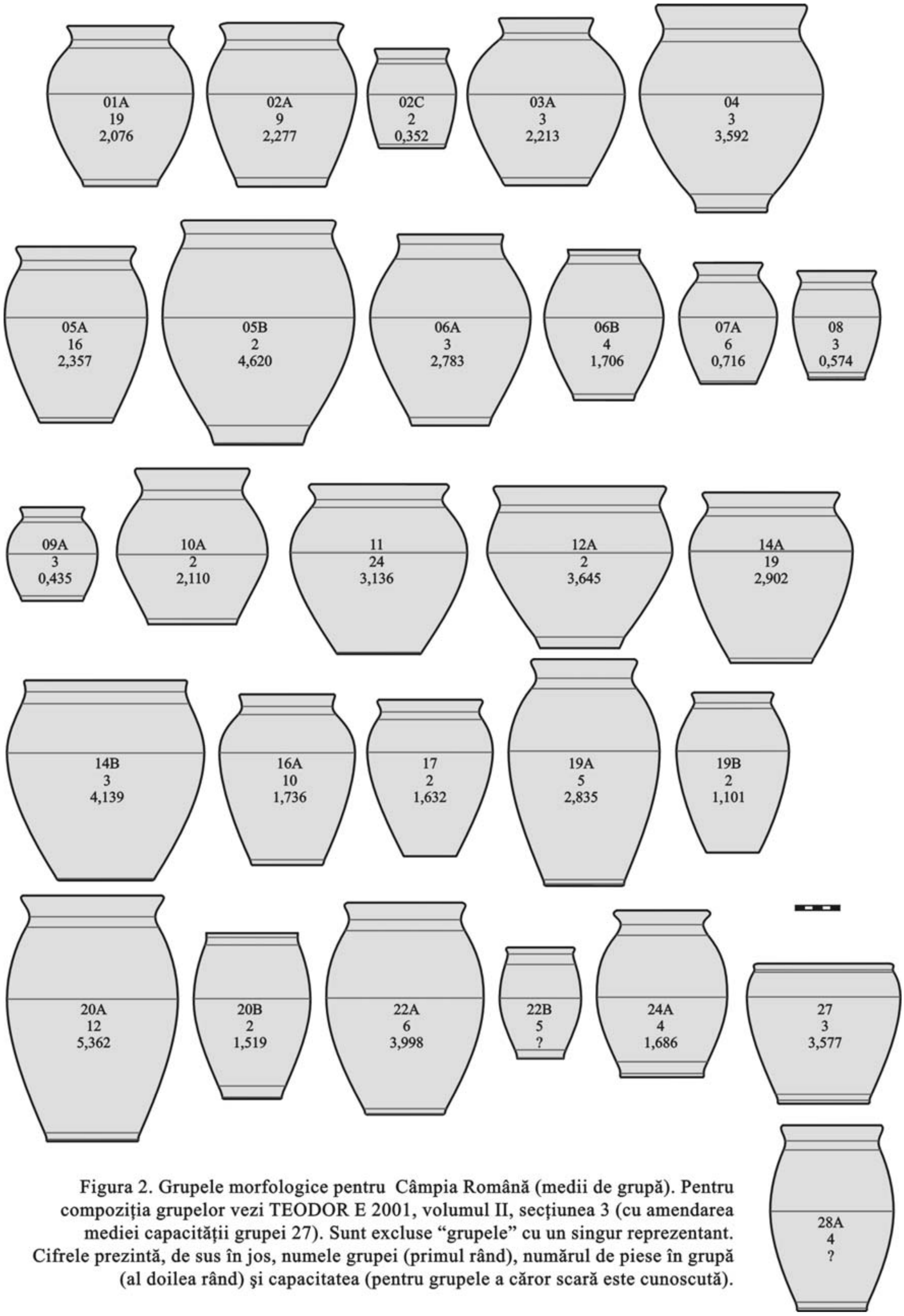

Figura 2. Grupele morfologice pentru Câmpia Română (medii de grupă). Pentru compoziția grupelor vezi TEODOR E 2001, volumul II, secțiunea 3 (cu amendarea mediei capacității grupei 27). Sunt excluse "grupele" cu un singur reprezentant. Cifrele prezintă, de sus în jos, numele grupei (primul rând), numărul de piese în grupă (al doilea rând) şi capacitatea (pentru grupele a căror scară este cunoscută).

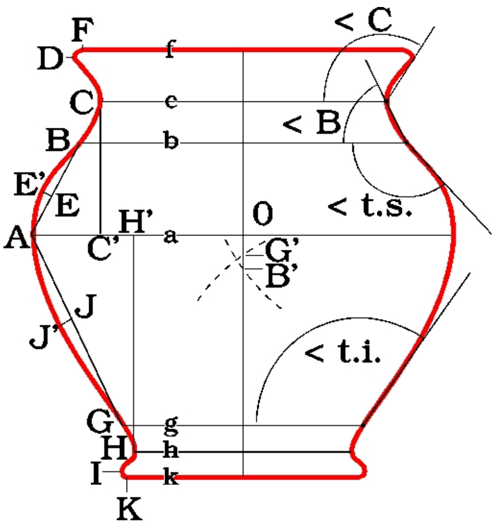

Fig. 3 A. Repere utilizate în *Sistemul Compas.* Măsurători şi calcule amintite în text:

- înălţimea vasului (<u>kf</u>);
- înălţimea superioară (<u>af</u>);
- înălţimea inferioară (<u>af</u>)
- înălţimea piciorului (<u>gk</u>)
- înălţimea „talpei” (<u>hk</u>)
    - în înălţimea piciorului (IT) = (<u>hk</u>:<u>gk</u>)*100
- diametrul bazei (k)
    - înălţimea medie a piciorului (SP) = (((<u>gk</u>:<u>ak</u>)+(<u>gk</u>:k)):2)*100
- unghiul buzei (< C);
- unghiul gâtului (< B);
    - diferenţa unghiurilor marginii (SU) = “<C”-“<B”
- tangenta superioară (< t.s.);
- tangenta inferioară (< t.i.);
    - diferenţa tangentelor (St) = “<t.s.”-“<t.i.”

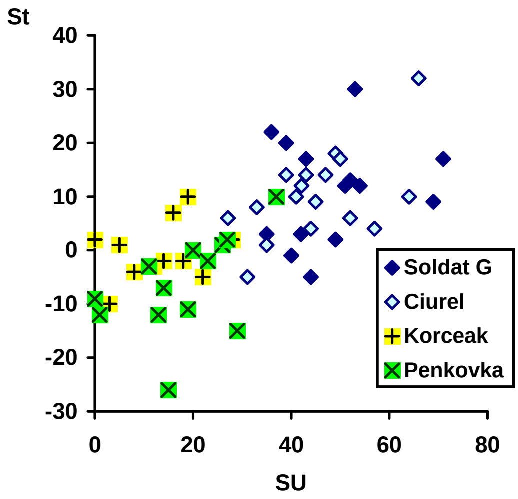

Figura 3 B. Graficul “unghiurilor” pentru ceramică din aşezări din Câmpia Română (Soldat Ghivan şi Ciurel) şi câteva loturi reprezentative din culturile Korceak şi Penkovka (v. nota 38 şi figura 3 A)

Fig. 3 C. Morfologia piciorului formelor ceramice din Bucovina şi valori comparative pentru câteva loturi slave (v. nota 81 şi fig. 3 A)

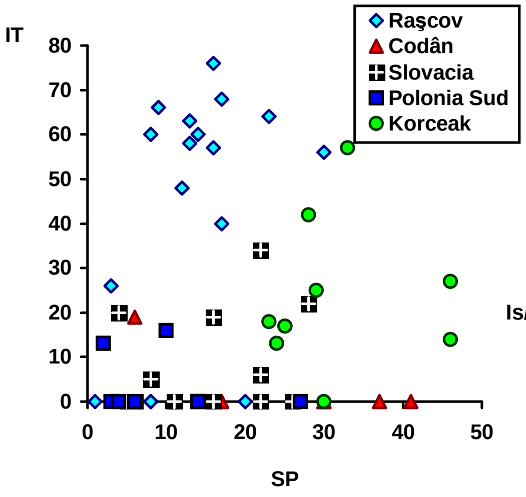

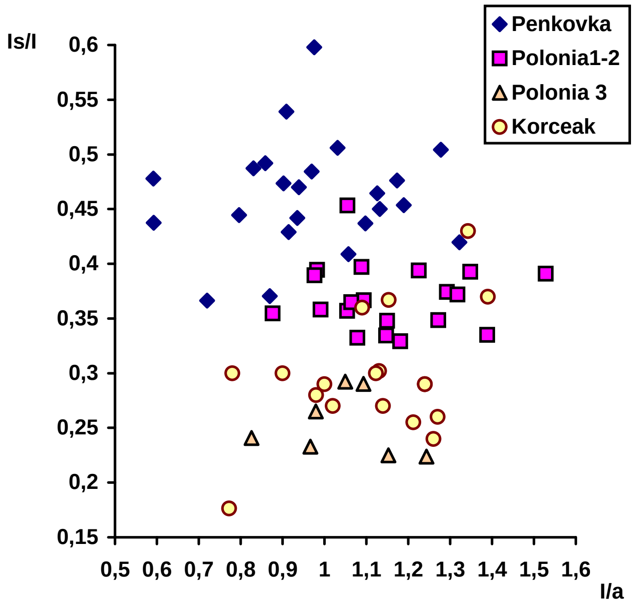

Fig. 3 D. Proporţiile înălţimilor fundamentale (“I/a” = înălţimea la diametrul median; “Is/I” = înălţimea inferioară la înălţimea totală). “Penkovka” şi “Korceak” sunt loturi de control; “Polonia 1, 2, 3” sunt principalele grupe morfologice din sudul şi SE-ul Poloniei; “Polonia 3” este aproape absentă în sud (Vistula superioară), dar foarte caracteristică în SE (bazinul râului San). Graficul demonstrează că sursele materiale ale culturii materiale slave sunt diferite.

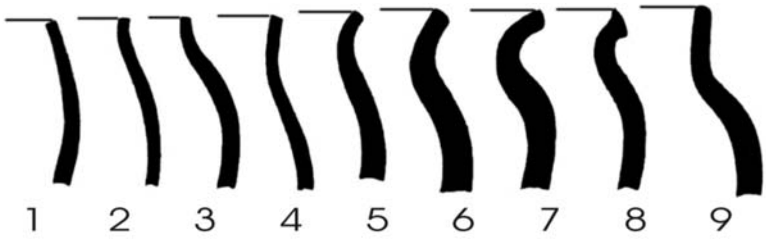

Figura 4A. Profilele grupelor ceramice Korceak (Ucraina de nord). Nomerotarea are sens cronologic relativ (după RUSANOVA1976, p. 19, fig. 7). Tipurile 1-3 sunt specifice primei jumătăţi ale secolului al VI-lea.

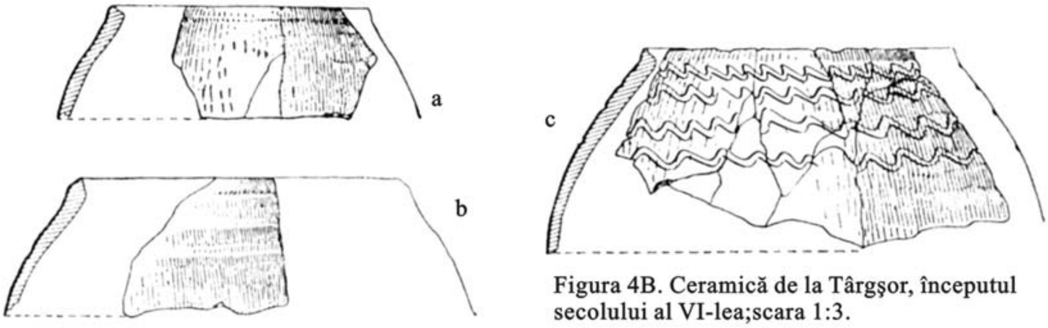

Figura 4B. Ceramică de la Târgşor, începutul secolului al VI-lea;scara 1:3.

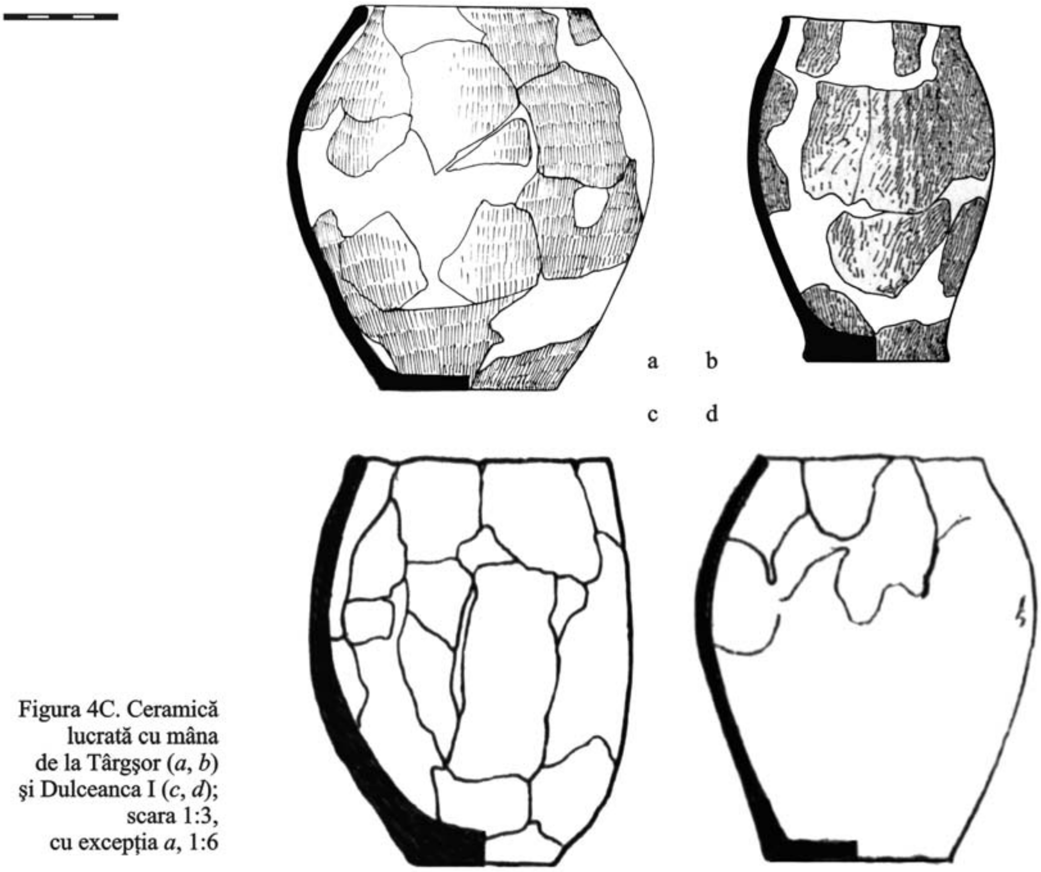

Figura 4C. Ceramică lucrată cu mâna de la Târgşor (*a*, *b*) şi Dulceanca I (*c*, *d*); scara 1:3, cu excepţia *a*, 1:6

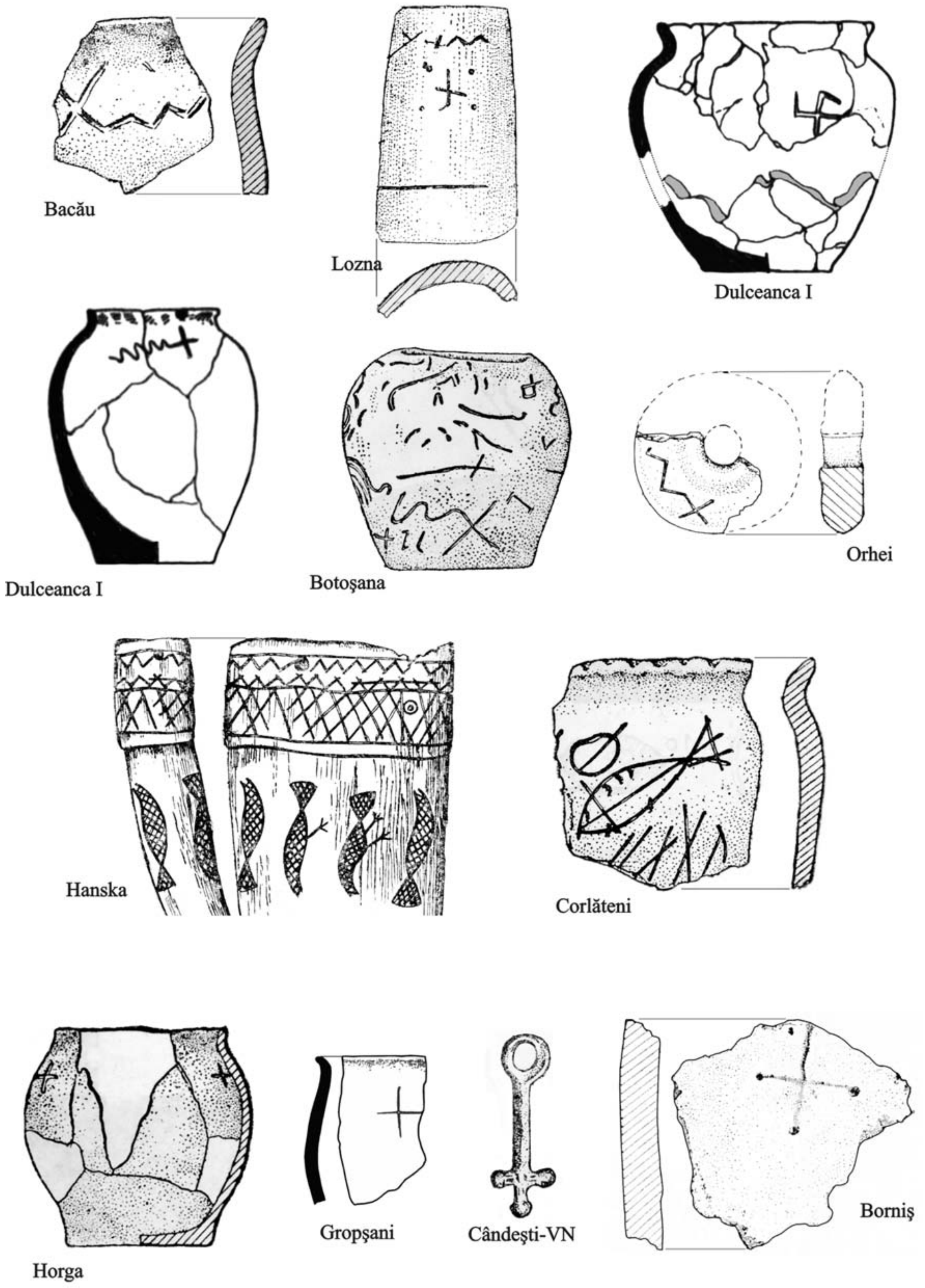

Figura 5. Semne şi desene legate probabil de pratici şi credinţe religioase. Lozna - os; Orhei - fusaiolă ceramică; Hanska - corn; Cândeşti - bronz; celelalte - ceramică. Toate din secolele V-VII (cu excepţia - discutabilă - a piesei de la Orhei, datată în sec. IX-XI)

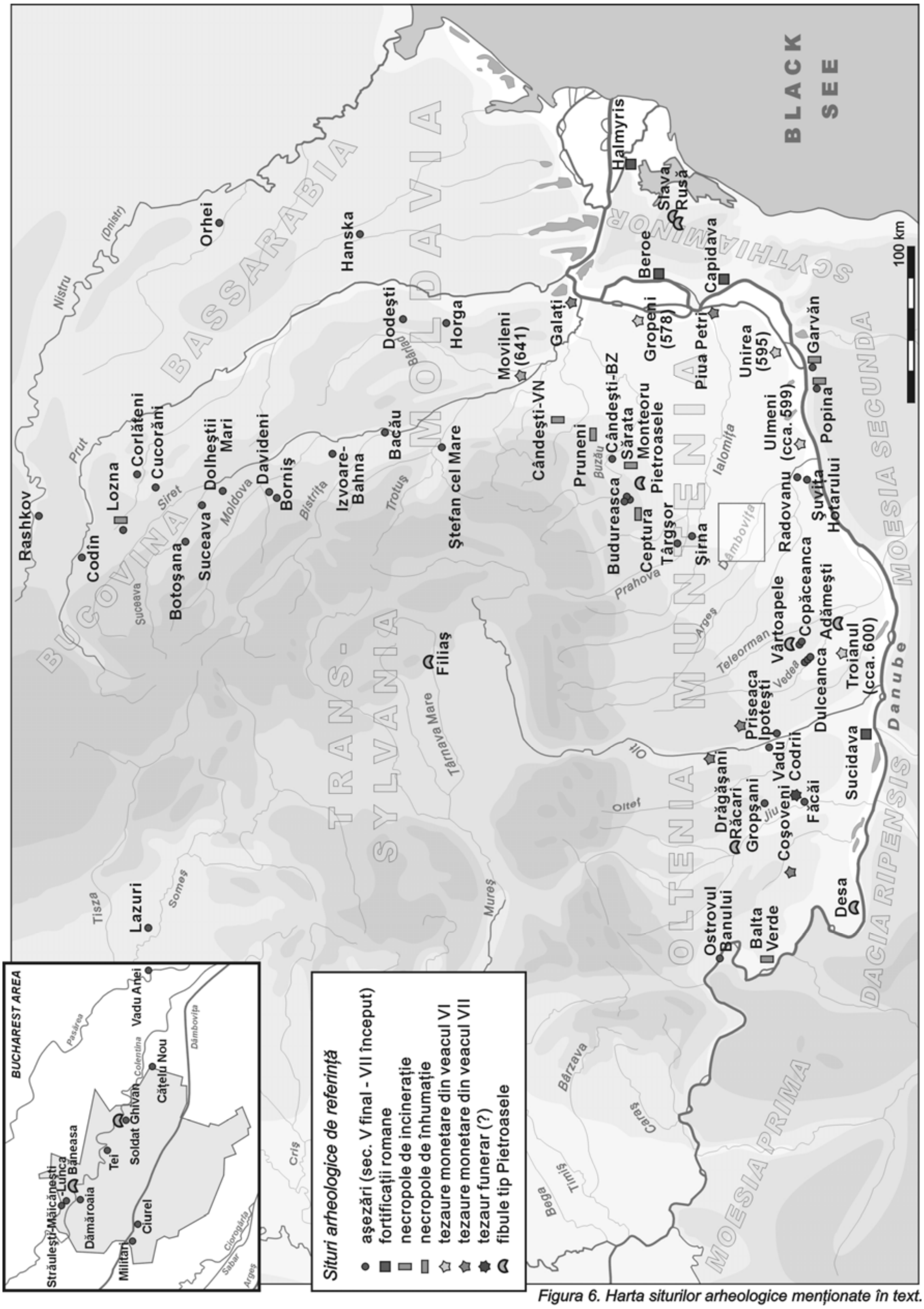

Figura 6. Harta siturilor arheologice menționate în text.

STUDIUL MATERIALULUI FAUNISTIC DESCOPERIT ÎN *TELL*-UL DE LA VITĂNEŞTI (JUD. TELEORMAN): NIVELUL GUMELNIȚA B_1

Adrian BĂLĂŞESCU, Valentin RADU*

Résumé

Cette contribution est consacrée au matériel faunique issu du niveau Gumelnița B_1 (4250-3900 B.C.) du tell Vităneşti- Măgurice (jud. Teleorman). Les 8566 restes fauniques étudiés appartiennent aux plusieurs classes: Mollusca, Pisces, Reptilia, Aves et Mammalia. Ce fait nous relève une exploitation complexe de toutes les ressources du milieu.

Les résultats de matériel prélevé a la main placent actuellement la collecte de coquillages et la pêche parmi les occupations peu importantes. Par contre, l'élevage et la chasse détiennent les poids les plus importantes. Parmi les animaux domestiques le porc est exploité pour la viande et le bœuf et les caprinés pour leurs produits secondaires. La chasse représente un grand intérêt pour les habitants du tell. Ils se sont orientés principalement vers les grands mammifères comme le cerf, le sanglier, l'aurochs et le cheval sauvage.

Les taxons sauvages nous avaient permis ainsi une reconstitution de la paléo- environnement. La forêt est représentée par le cerf, le sanglier, l'ours, le chat-sauvage et la martre; la lisière par l'aurochs, le chevreuil, et le lapin; le cheval sauvage représente le milieu ouvert; les écosystèmes aquatiques sont représentés par le castor; en fin, il ne faut pas oublier les espèces ubiquistes comme le loup, le renard et le blaireau.

L'analyse de la faune présente à Vităneşti nous a permis de réaliser des comparaisons avec d'autres sites de la même période: Căscioarele et Bucşani. De point de vue de l'exploitation des animaux Vităneşti se place au milieu, mais plus précisément, tout près de Căscioarele. La chasse et très importante dans toutes les deux: 84% de NR, 72 % de NMI à Căscioarele et 52 % de NR et 48% de NMI à Vităneşti.

Ce travail ajoute des informations très importantes concernant l'exploitation des animaux par les représentants de la culture Gumelnița B1 et le rôle dans l'économie de subsistance. En comparaison avec d'autres établissements Gumelnița la chasse détienne un poids très important fait qui représente une exploitation efficace des ressources du milieu.

* Muzeul Național de Istorie a României, Centrul Național de Cercetări Pluridisciplinare, Calea Victoriei 12, sector 3, Bucureşti, 70412, e-mail cncp@mnir.ro

Aşezarea de la Vităneşti (comuna Purani) este situată în lunca râului Teleorman, ea fiind cunoscută de locuitorii din zonă sub denumirea de *Măgurice*. Între anii 1993 - 1995 au fost efectuate săpături arheologice în acest sit, de către Muzeul Naţional de Istorie al României şi Muzeul Judeţean Alexandria conduse de către arheologul Radian Andreescu[1]. Materialul faunistic analizat şi prezentat în acest articol provine din ultimul nivel de ocupaţie ce a aparţinut culturii Gumelniţa B_1 (4250-3900 BC). Suprafaţa cercetată este de circa 300 m^2.

Săpăturile arheologice au dus la prelevarea unui număr de 8566 resturi faunistice ce aparţin unor clase de animale diferite: nevertebrate *Mollusca* şi vertebrate: *Pisces, Reptilia, Aves* şi *Mammalia*[2] (tab. 1- 3).

Mollusca. Moluştele sunt prezente în materialele faunistice cu trei clase *Bivalvia, Gastropoda* şi *Scaphopoda*.

Bivalvia este reprezentată de scoicile din genul *Unio*. Cum era de aşteptat pentru cursul inferior al unui râu, dominantă este *Unio crassus*[3] cu 184 de resturi (fig. 1a), urmată de *Unio pictorum* (45) şi *Unio tumidus* (27). Prezenţa lor în nivelurile de locuire sugerează un cules intenţionat cu scop alimentar.

Gastropoda este prezentă cu două specii: *Helix pomatia* (16) şi *Cepaea vindobonensis* (16). Referitor la prezenţa acestor două specii în nivelurile de locuire, dat fiind şi raritatea lor nu putem spune decât că este intrusivă. Acest fapt a mai fost subliniat cu ocazia studiului şi a altor materiale din valea Teleormanului[4]. Aceste două specii sunt comune în văile râurilor bogate în vegetaţie ierboasă. Pe perioada rece ele se îngroapă în pământ cam până la o adâncime de 50 cm. Cum mare parte din nivelurile arheologice săpate ating această adâncime credem că provenienţa lor aici este naturală. Pe lângă aceasta se poate adăuga şi comportamentul rozătoarelor sau insectivorelor (care consumă melci) de a săpa galerii, activitate ce poate vehicula cochiliile pe verticală şi la adâncimi mai mari de 50 cm. Este însă, posibil ca după observaţiile arheologului şi în condiţiile unui context arheologic clar, prezenţa acestor animale să aparţină totuşi nivelurilor de locuire. În acest caz resturile cochiliilor sunt rezultatul unui cules intenţionat.

Scaphopoda este mai slab reprezentată şi pentru faptul că resturile acestor animale vin de la mari depărtări. Ele fac parte din materialele de schimb utilizate pentru confecţionarea podoabelor. Legat de provenienţa acestor piese din Marea Neagră, pentru perioada actuală nu se cunoaşte decât specia *Dentalium novemcostatum*. Resturile de cochilii determinate nu prezintă cele 9 "coaste" caracteristice acesteia, nici în materialul de la Vităneşti, nici în alte aşezări eneolitice din România (fig. 1b) datorită uzurii intense. În acest caz nu putem şti dacă

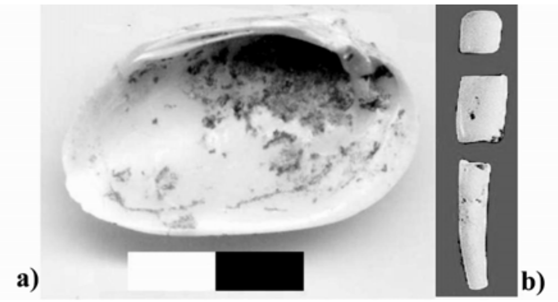

Fig. 1. a) Valvă stângă de *Unio crassus*.
b) Fragmente în curs de prelucrare de *Dentalium sp*.

[1] Radian Andreescu, Pavel Mirea, Ştefan Apope, *Cultura Gumelniţa în vestul Munteniei. Aşezarea de la Vităneşti, Jud. Teleorman.*, în acelaşi volum.

[2] Studiul asupra resturilor de mamifere a făcut obiectul unei comunicări ştiinţifice, Bălăşescu A. *Considerations concernant la faune de Vităneşti (dép. Teleorman)* la colocviul internaţional "Vivre au bord du Danube il y a 6500 ans", Bucureşti, 13-15 noiembrie, 1996.

[3] Dimensiunile indivizilor de *Unio crassus* din zona inferioară a râurilor sunt mai mici decât a celor de pe Dunăre.

[4] Radu V., 2001, Studiul arheozoologic preliminar al materialului prelevat din siturile de pe Valea Teleormanului (Bivalvia, Gastropoda şi Reptilia), *Studii de Preistorie*, I. Bucureşti, 71-72.

cochiliile descoperite până în prezent aparţin unei specii fosile ori unei specii actuale din Marea Neagra sau Mediterană obţinute prin intermediul schimburilor.

Pisces. Peştii sunt certificaţi printr-un material foarte sărac. Doar 58 de resturi. Recoltarea materialului s-a făcut direct (la ochi), odată cu celelalte resturi faunistice, oasele de mici dimensiuni fiind neglijate. Cum era de aşteptat, majoritatea resturilor aparţin unor specii de talie mare ca *Silurus glanis* (somnul), *Cyprinus carpio* (crapul) şi *Esox lucius* (ştiuca). Dimensiunile reconstituite pentru somn (fig. 2) ne indică o dominanţă a indivizilor de talie medie (lungime totală între 1000-1200 mm şi greutate 7-12 kg) dar şi prezenţa exemplarelor de talie mare (1800 mm, 40 kg şi 2000 mm, 55 kg). Faptul că există indivizi de asemenea talii ne sugerează că în valea inundabilă a Teleormanului exista o bogată reţea de lacuri destul de adânci având legături stabile cu râul şi totodată că debitul răului era mult mai mare ca în ziua de azi, permiţând traficul indivizilor de mari dimensiuni. Ştiuca este şi ea de dimensiuni mari (780 mm şi 3,8 kg).

Numai existenţa acestor răpitori mari ne indică şi prezenţa obligatorie a speciilor de mici dimensiuni şi ne referim în special aici la *Cyprinide*. Cu siguranţă că, aplicarea pe viitor a unei alte metode de prelevare, cernerea unui volum de sediment dintr-o structură menajeră, ne va releva că la Vităneşti se pescuiau şi peşti de mici dimensiuni.

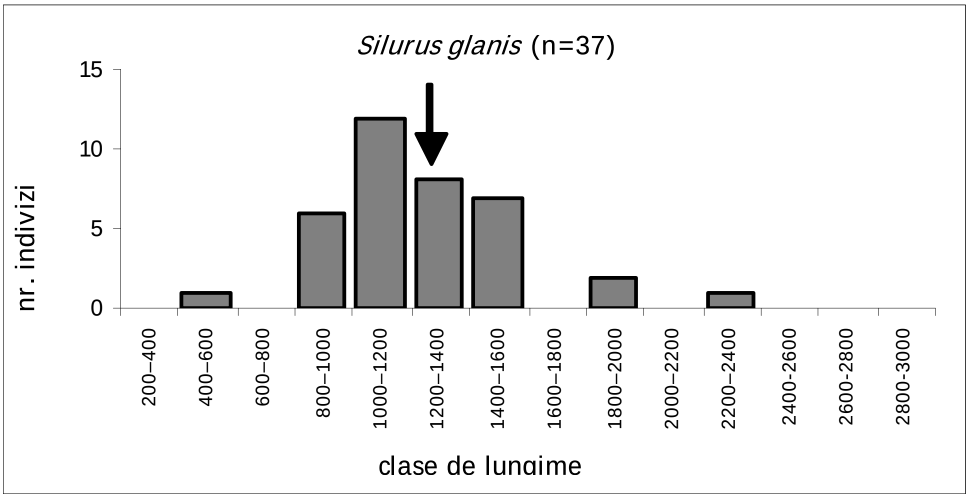

Fig. 2: Diagramă de frecvenţă a lungimii totale (în mm) la specia *Silurus glanis* (săgeata indică media).

Chelonia este reprezentată de resturile osoase şi de carapace a celor două specii de broaşte ţestoase *Emys orbicularis* (ţestoasa de apă) şi *Testudo graeca ibera* (ţestoasa de stepă). Dintre acestea frecvenţa cea mai mare o au resturile ţestoasei de apă (106) ce sugerează că exista un interes mai mare pentru capturarea acesteia, dar probabil şi o densitate mai crescută a speciei având în vedere zona bogată în ape, lacuri, bălţi şi mlaştini.

Aves este certificată doar printr-un număr mic de resturi de păsări[5]. Acestea aparţin speciilor:

[5] O parte din materialul ornitologic, doar 10 resturi, a fost studiat de Kessler E., Gál E., 1996, inedit, The Neolithic Bird Fauna from South–East Romania, comunicare susţinută la *Colloque International "Vivre au bord du Danube il y a 6500 ans"*, Muzeul Naţional de Istorie a României, Bucureşti, 13–15 noiembrie 1996, iar restul cu ajutorul colecţiei de referinţă din cadrul Laboratorului de Arheozoologie, Centrul Naţional de Cercetări Pluridisciplinare, Muzeul Naţional de Istorie a României.

- acvatice, rațe (*Anas platyrhynchos*) cu 5 resturi, stârc cenuşiu (*Ardea cinerea*), un rest, lebădă (*Cygnus sp*) 5 resturi;

- de stepă, cocor (*Grus grus*) un rest, cioară (*Corvus sp*) cu 4 resturi;

- răpitoare, huhurezul mic (*Strix aluco*) cu un rest.

Se observă dominanța speciilor acvatice, ce sugerează ca şi în cazul peştilor, existența unei bogate rețele de lacuri şi bălți, dar şi a unei păduri de luncă situată pe terasele râului.

Mammalia. În cadrul faunei analizate, mamiferele au cea mai mare pondere. Majoritatea resturilor osoase sunt foarte fragmentate, ceea ce nu a permis întotdeauna considerații privind specia, talia şi raportul dintre sexe. Din cele 7968 de fragmente osoase ce aparțin mamiferelor au fost determinate specific numai 3906 (49,02%), a căror greutate reprezintă 101,135 kg (70,72%). Au fost identificate cinci specii de mamifere domestice şi 14 sălbatice.

Mamiferele domestice reprezintă 51,97% ca număr de resturi (NR) şi 48,44% ca număr minim de indivizi (NMI). Ca de obicei întâlnim speciile : *Bos taurus, Ovis aries, Capra hircus, Sus domesticus, Canis familiaris.* Sălbaticele ce reprezintă 48,03 ca NR şi 51,56% ca NMI sunt următoarele: *Lepus europaeus, Castor fiber, Canis lupus, Vulpes vulpes, Meles meles, Martes martes, Ursus arctos, Felis sylvestris, Equus caballus, Equus* cf. *hydruntinus, Sus scrofa, Cervus elaphus, Capreolus capreolus, Bos primigenius.*

Raportul dintre animalele domestice şi cele sălbatice în ceea ce priveşte numărul de resturi (NR) şi numărul minim de indivizi (NMI), este aproximativ de 1:1, ceea ce demonstrează că activitatea de creştere a animalelor şi vânătoarea au contribuit în mod egal la realizarea economiei alimentare de origine animală.

Mamifere domestice

Bos taurus (vita domestică) este animalul cel mai bine reprezentat din punct de vedere al numărului de resturi (Planşa 1: a, b, c)[6], 843 (21,6 %). Ca număr minim de indivizi au fost estimați 37 (14,5 %). Vârstele de sacrificare au fost stabilite pe baza dentiției şi a scheletului apendicular[7]. Astfel s-au identificat: şase infans (circa 6 luni), şapte juvenili (între 6 luni şi 24 de luni), patru subadulți (circa 30 - 36 luni), 16 adulți maturi şi 4 adulți bătrâni (între 8-10 ani). Raportul dintre indivizi imaturi şi maturi sexuali este de 13:24 (1:1,8). Vitele domestice au o constituție medie spre gracilă, lucru evidențiat de datele biometrice. Din păcate talia acestor indivizi nu a putut fi determinată, pentru că nu am avut la dispoziție nici un os întreg, care să ne permită acest lucru.

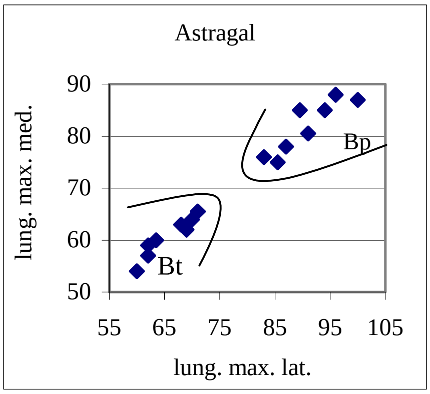

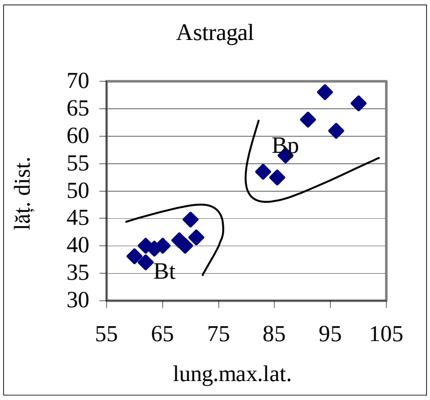

Fig. 3: Histograme de separare a speciilor de bovine (*Bos taurus*- Bt şi *Bos primigenius*- Bp) identificate la Vităneşti pe baza astragalului.

[6] Fotografiile au fost realizate în cadrul Laboratorului Foto al Muzeului Național de Istorie a României de către George Nica, căruia îi mulțumim şi pe această cale.
[7] Schmid E., 1972, *Atlas of animal bones (for Prehistorians, Archaeologists and Quaternary Geologists),* Elseiver

Numărul mare de falange de *Bos taurus* (102) descoperite în cadrul faunei de la Vităneşti ne-a determinat să analizăm[8] eventualele patologii legate de utilizarea acestor animale la tracţiune[9] (Bartosiewicz et alii, 1997). Histograma care ilustrează indicele patologic (IP) pentru falangele 1 şi 2 analizate este asemănătoare (fig. 4a) cu cea realizată pentru boii ce n-au fost utilizaţi niciodată la tracţiune[10] (figura 4b).

Pentru a avea siguranţa că modul nostru de apreciere a patologiilor legate de tracţiune este corect, am mai adăugat o histogramă reprezentând rezultatele indicelui patologic ale unui lot de falange ce provine dintr-o aşezare de epocă romană, Durostorum, (sec. II-III e. n.) unde tracţiunea animală la bovine joacă un rol important (fig. 4c). Astfel pe baza materialului studiat, circa 120 de falange 1 şi 2, utilizarea la tracţiune iese in evidenţă, având în vedere diferitele şi variatele patologii care au fost identificate.

Rezultatele obţinute prin aceasta metoda arată clar, că nu se poate vorbi de tracţiune, la vitele de la Vităneşti pentru perioada Gumelniţa B_1.

Ovicaprinele sunt slab reprezentate în ceea ce priveşte numărul de resturi. Au fost determinate doar 161 (4,1 %). Dintre acestea 57 au fost identificate ca aparţinând speciei *Ovis aries* şi 27 speciei *Capra hircus*[11]. Din cauza fragmentarităţii crescute restul oaselor nu au putut fii determinate. Spre deosebire de alte aşezări preistorice unde numărul minim de indivizi al ovicaprinelor şi vârstele de sacrificare se calculează pe baza dentiţiei, la Vităneşti datorită numărului mic de resturi dentare acest lucru n-a fost posibil. Am fost astfel obligaţi să estimăm NMI pe baza scheletului apendicular (Planşa 1: e).

Ovis aries (oaia) este prezentă în material cu 10 indivizi ale căror vârste de sacrificare ne indică apartenenţa la trei juvenili (sub 18 luni), trei subadulţi (circa 2 ani) şi patru adulţi (peste $3^{1/2}$ ani). Raportul dintre imaturi şi maturi sexuali este de 1:2,3, lucru ce ar putea indica creşterea acestor animale mai mult pentru produsele lor secundare. Pe baza examenului somatoscopic al coxalelor s-au identificat un mascul şi o femelă[12].

Descoperirea unor oase întregi ne-a permis să calculăm înălţimea la greabăn a speciei *Ovis aries* (indice Teichert). Aceasta s-a realizat pe baza a trei astragale (limite 66,6-76,4 cm, medie 70,7 cm) şi două calcanee (limite 57- 74,1 cm, medie 65,5 cm). Media taliei pentru cele cinci piese este de 68,7 cm (n=5; limite 57- 76,4 cm). Biometric, indivizi par să aibă o talie medie spre înaltă.

Capra hircus (capra) este prezentă cu un număr minim de şapte indivizi ale căror vârste de sacrificare ne indică doi juvenili, un subadult şi patru adulţi. Raportul dintre imaturi şi maturi sexuali este de 1:2,5, ceea ce ne indică aceeaşi strategie alimentară ca în cazul ovinelor.

Talia caprinelor este mai redusă decât cea a ovinelor. Aceasta a fost estimată pe baza unui metacarp şi are o valoare de 61,5 cm (indice Schramm). Procesele cornulare fragmentare descoperite sunt de tip *prisca* (săbiat).

Publishing Company, Amsterdam- London- New York, 160 p.

[8] Ţinem să-i mulţumim şi pe această cale colegului Mircea Udrescu (Muzeul Regal al Africii Centrale, Tervuren, Belgia) care a avut răbdarea şi ştiinţa de a ne învăţa metoda Bartosiewicz, Van Neer, Lentacker, de estimare a patologiilor legate de utilizarea la tracţiune a bovinelor.

[9] Bartosiewicz L., Neer W. Van, Lentacker A., 1997, *Draught cattle: their osteological identification and history*. Musée Royal de l'Afrique Centrale Tervuren, Belgique, Annales Sciences Zoologiques, vol 281, 148 p.

[10] Cupere B. de, Lentacker A., Neer W. van, Waelkens M., Verslype L., 2000, Osteological evidence for the draught exploitation of cattle: first applications of a new methodology. *International Journal of Osteoarchaeology*, 10, 254-267

[11] Prummel W., Frisch, H.-J., 1986, A guide for the distinction of species, sex and body side in bones sheep and goat. *Journal of archaeological Science*, 13, Academic Prees Inc. (London), 567-577.

[12] Hatting T., 1995, Sex-related characters in the pelvic bone of domestic sheep (Ovis aries L.). *Archaeofauna*, 4, 71-76.

a)

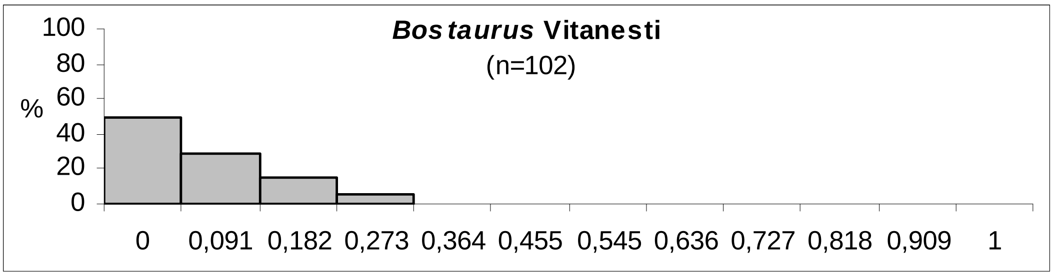

b)

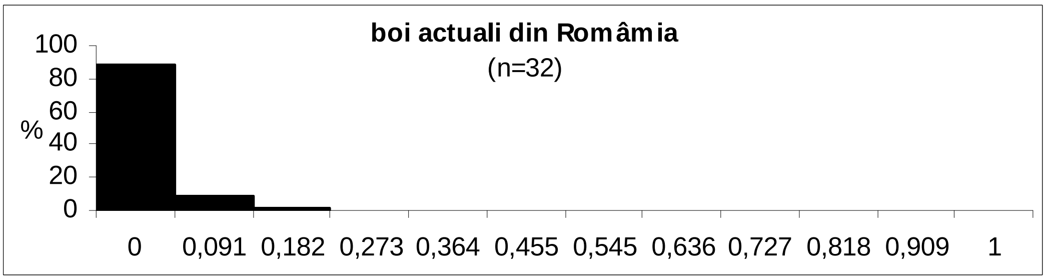

c)

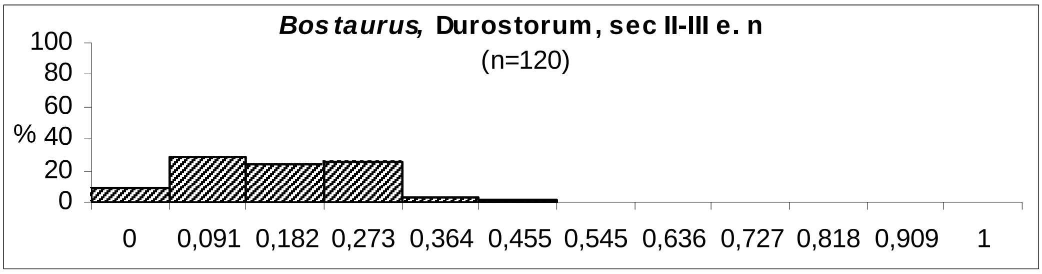

Fig. 4: Distribuția indicelui patologic (IP) calculat pentru falangele de bovine din aşezarea eneolitică de la Vităneşti (a), boi actuali (b) şi Durostorum (c).

Sus domesticus (porcul domestic) prezintă aproape acelaşi număr de resturi ca vita domestică, 809 (20,7 %), dar un număr minim de indivizi superior 55 (21,5 %). Vârstele de sacrificare au fost estimate pe baza dentiţiei[13] (Planşa 1: f). Astfel s-au identificat 9 indivizi de circa 8-10 luni, 16 de circa 10-12 luni, 15 între 12-18 luni, 8 între 18-24 luni şi 7 între 24-30 luni. Se observă că majoritatea indivizilor sunt sacrificaţi în jur de 12 luni, când probabil specia atingea o greutate ponderală optimă, având în vedere că porcul era crescut exclusiv în scopuri alimentare. Studiul caninilor ne-a permis determinarea a 6 masculii şi 13 femele.

Talia speciei a fost calculată pe baza unui număr relativ mare de resturi osoase întregi: un astragal, două metacarpiene III şi trei metacarpiene IV. Media taliei are o valoare de 73,2 cm (n=6; limite 72,1- 73,4). S-au mai identificat în material oase care nu au putut fii determinate specific, dar şi fragmente osoase care biometric se găsesc la limita dintre *Sus domesticus* şi *Sus scrofa* (probabil hibrizi interspecifici).

Canis familiaris (câinele) se găseşte într-un număr redus de resturi (2,3 %), dar într-un număr mare de indivizi 15 (5,9 %). Vârstele acestora determinate pe baza dentiţiei şi a scheletului apendicular ne indică apartenenţa materialului la doi juvenili, 12 adulţi maturi şi un adult bătrân. Talia speciei a fost calculată ca urmare a recoltării a trei piese osoase întregi, care după indicele Koudelka are o valoare de 44,8 cm (n=3; limite 33,9-50,9 cm), iar după indicele Harcourt este 43,2 cm (n=2; 41,4-44,9 cm). Specia era de talie medie, cu o constituţie medie[14], după indicele diafizar 7,65. Lungimea bazală a craniului are o valoare medie de 136,7 mm după Brinkman (n=5, limite 127-146 mm) şi 137,9 mm după Dahr (n=7; limite 121,3-144,5 mm). Aceste valori indică existenţa unei populaţii care poate fi divizată în două grupe: una de indivizi de dimensiunile tipului *C.f. palustris* şi o altă grupă mai mică de indivizi de dimensiunile lui *C.f. ladogensis* (forma nordică a tipului *C.f. palustris*). Printre mandibule am identificat şi o piesă ce prezintă fenomenul de oligodonţie a lui M_2 şi M_3.

În cadrul materialului osos de câine nu s-au identificat resturi cu urme clare de descărnare şi dezarticulare, de aceea nu putem spune cu siguranţă dacă specia era consumată de către comunitatea gumelniţeană de la Vităneşti.

Mamifere sălbatice

Lepus europaeus (iepurele de câmp) este slab reprezentat ca număr de resturi, doar 10 (0,3 %) care ilustrează prezenţa a unui individ subadult şi patru adulţi (1,9 %).

Castor fiber (castorul) este certificat printr-un număr mare de resturi (115- 2,9 %) comparativ cu alte situri arheologice, ceea ce ar sugera că în vecinătatea aşezării specia găsea condiţii de viaţă favorabile. Pe baza fragmentelor osoase (Planşa 2: d, e, f) s-au identificat 14 indivizi (5,5 %) dintre care cinci sunt subadulţi şi nouă adulţi.

Carnivorele sunt reprezentate de speciile: *Canis lupus* (lupul), *Vulpes vulpes* (vulpea), *Meles meles* (bursucul), *Martes martes* (jderul de pădure), *Ursus arctos* (ursul) şi *Felis sylvestris* (pisica sălbatică). Numărul de resturi deţinute de acestea este redus, doar 75 (1,9 %), dar ele sunt bine reprezentate ca număr minim de indivizi 25 (9,8 %).

Ponderea cea mai mare o are bursucul cu 10 indivizi, din care doi subadulţi şi opt adulţi. Lupul este prezent cu şase indivizi, din care unul este subadult şi restul adulţi. Vulpea este certificată prin cinci indivizi, un subadult şi patru adulţi. Jderul de pădure (un fragment cranian şi o mandibulă) şi ursul (un atlas) sunt reprezentate printr-un singur

---

[13] Horard Herbin M.–P., 1997, Levroux 4: L'élevage et les productions animales dans l'économie de la fin du second Age du Fer, Levroux: Adel. *Revue Archéologique du Centre de la France*. Supplement: 12, 210 p; Schmid E., 1972, *Atlas of animal bones (for Prehistorians, Archaeologists and Quaternary Geologists),* Elseiver Publishing Company, Amsterdam-London- New York, 160 p.

[14] Udrescu M., Bejenaru L., Hrişcu C., 1999, *Introducere în arheozoologie*, editura Corson, Iaşi, 184 p.

individ adult. Prin două mandibule este certificată şi pisica sălbatică.

Calul (*Equus caballus*) este reprezentat de 220 de resturi (5,6 %) şi un număr mare de indivizi vânați (Planşa 3: b, c, d), 17 (6,6 %). Vârstele de sacrificare au fost estimate pe baza scheletului apendicular şi a dentiției după cum urmează: trei indivizi de circa $1^{1/4}$ – $1^{1/2}$ (humerus distal în curs de epifizare), doi de circa 2 ani (tibie distală în curs de epifizare), doi de circa 3 ani (calcanee în curs de epifizare) şi zece adulți (peste $3^{1/2}$ ani) dintre care unul este bătrân (uzură dentară foarte mare). Talia speciei a putut fi determinată pe baza unui metacarp întreg, valoarea sa fiind de 125,9 cm (indice Koudelka). Indicele de gracilitate după scara Brauner şi Cerski[15] ne indică apartenența la un individ masiv ca robustețe. În concluzie putem spune că equideul descoperit la Vităneşti este mic ca talie şi masiv. De asemenea pe baza caninilor am putut determina doi masculi şi trei femele.

Pe lângă resturile de *Equus caballus* am mai identificat şi două resturi, un metapod distal şi o falangă III, care provin de la o specie de equideu mic. Din păcate pe cele două fragmente osoase nu putem da o diagnoză specifică precisă. Există posibilitatea ca piesele să provină de la *Equus hydruntinus*, dar nu avem această siguranță.

Sus scrofa (mistrețul) are o pondere relativ mare (Planşa 3: f), prin numărul de resturi, 209 (5,3 %) şi numărul minim de indivizi, 21 (8,2 %). Vârstele la care au fost vânate animalele sunt: doi de circa $1^{1/2}$ ani (humerus distal în curs de epifizare), cinci între $2\text{-}2^{1/2}$ ani (calcanee în curs de epifizare) şi 14 adulți (peste $3^{1/2}$ ani), din care trei bătrâni, având în vedere uzura dentară. Pe baza dentiției, s-au identificat patru masculi şi şapte femele. Dimorfismul sexual al acestei specii poate fii observat şi în cadrul histogramelor realizate pentru diferite elemente anatomice (vezi figura 5 - humerus şi tibie).

Identificarea unui număr mare de oase întregi: două metacarpiene III, patru metacarpiene IV, 13 calcanee, 23 astragale şi două metatarsiene III ne-a permis estimarea înălțimii la greabăn a mistrețului de la Vităneşti. Media taliei este de 99,7 cm (n= 44; limite 90,9- 106,7 cm)

Cervus elaphus (cerbul) este animalul cel mai vânat (Planşa 3: e), lucru evidențiat de numărul mare de resturi atribuite 595 (15,2 %) şi numărul minim de indivizi 29 (11,3%). Vârstele acestora sunt foarte variate. Astfel s-au identificat: 7 subadulți şi 22 de adulți. Patru dintre indivizi adulți, care sunt şi masculi au fost vânați în perioada august-martie dacă avem în vedere procesele cornulare care se găsesc pe craniu[16].

Capreolus capreolus (căpriorul) prezintă un număr redus de resturi (Planşa 3: a), 18 (0,5 %), care aparțin unui număr de cinci indivizi (1,9 %). Dintre aceştia unul este subadult, iar restul adulți. De asemenea s-a descoperit un fragment de craniu cu proces cornular ce atestă vânarea unui mascul în perioada aprilie- octombrie[17].

Bos primigenius (bourul) se situează pe locul doi ca specie vânată, dacă avem în vedere numărul mare de resturi, 515 (13,2 %). Aceasta se datorează şi faptului că oasele sunt robuste şi mari iar şansele ca ele să fie prelevate şi să se conserve în timp sunt mult mai mari față de speciile de talie mai mică (Planşa 1:b, c, d, Planşa 2: a, b, c). Ca număr de indivizi s-au identificat 14 (5,5 %) care prezintă următoarele vârste: trei juvenili sub 2 ani (tibii neepifizate distal), doi subadulți de circa 3 ani (calcanee în curs de epifizare) şi nouă adulți (peste $3^{1/2}$ ani). Pe baza unui proces cornular s-a determinat un mascul.

---

[15] vezi Udrescu M., Bejenaru L., Hrişcu C., 1999, *Introducere în arheozoologie*, editura Corson, Iaşi, 184 p.

[16] vezi Schmid E., 1972, *Atlas of animal bones (for Prehistorians, Archaeologists and Quaternary Geologists)*, Elseiver Publishing Company, Amsterdam- London- New York, p. 90

[17] vezi Schmid E., 1972, *Atlas of animal bones (for Prehistorians, Archaeologists and Quaternary Geologists)*, Elseiver Publishing Company, Amsterdam- London- New York, p. 90

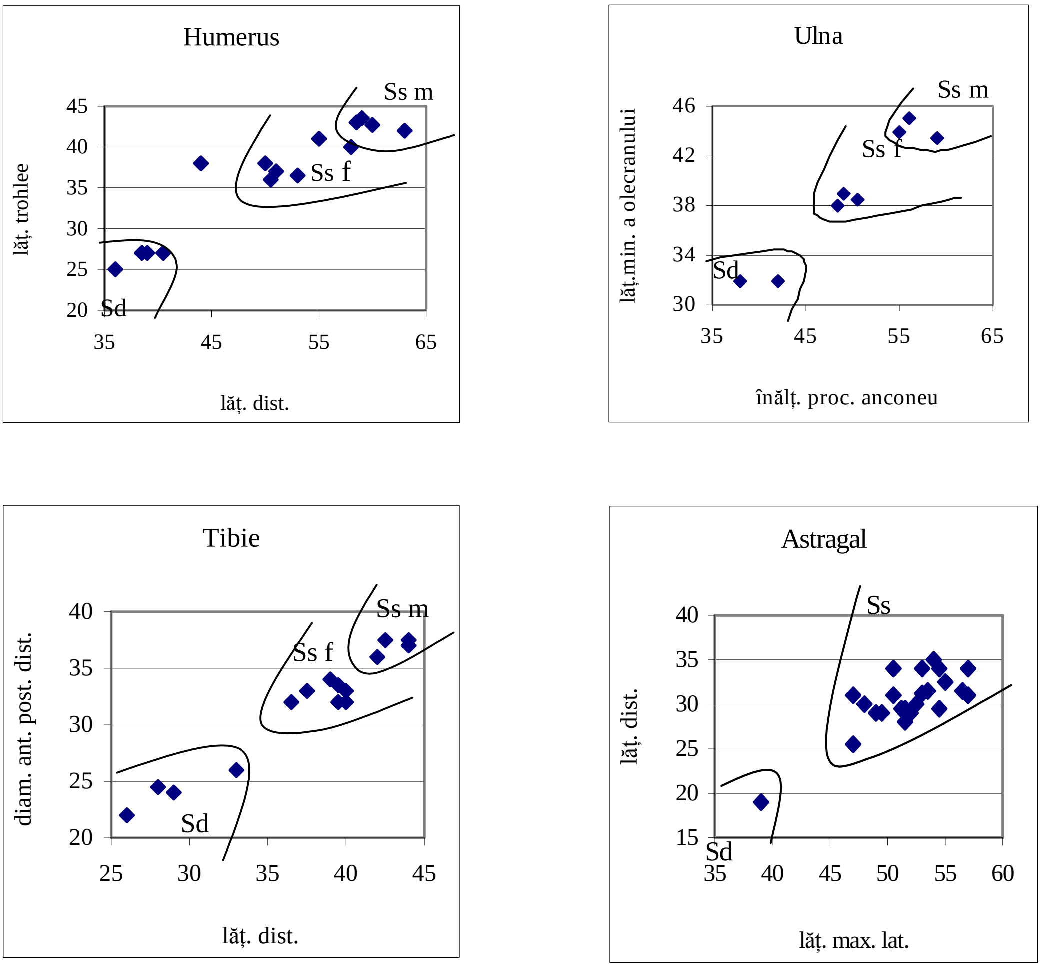

Fig. 5: Histograme de separare a speciilor de suine (*Sus domesticus*- Sd şi *Sus scrofa*- Ss; mascul- m, femelă- f identificate la Vităneşti pe baza humerusului, a ulnei, tibiei şi a astragalului.

Concluzii

Fauna recoltată şi analizată ne relevă faptul că se exploatau toate resursele mediului natural, dacă avem în vedere bogăţia taxonilor identificaţi. Culesul moluştelor şi pescuitul, pe baza rezultatelor de până acum, ce nu sunt reprezentative pentru o evaluare pertinentă a acestor activităţi, au contribuţii minore în paleoeconomia comunităţii de aici.

Ponderea cea mai mare în cadrul paleofaunei analizate îl au resturile de mamifere care ilustrează două activităţi extrem de importante: creşterea animalelor şi vânătoarea. Acestea contribuie aproximativ egal la paleoeconomia animalieră.

În ceea ce priveşte creşterea animalelor, numărul de resturi sugerează că importanţa cea mai mare o au bovinele şi suinele. După numărul minim de indivizi se

pare că suinele erau preferate de comunitatea preistorică. Credem că ele erau crescute în stare de semilibertate. Dacă ne gândim că porcul este omnivor şi ubiquist şi că el este mult mai independent în relațiile cu omul, putem înțelege preferința populației de aici pentru acest mamifer. Nu trebuie neglijat faptul, că un bovideu ajuns la maturitate corporală furnizează de trei până la şase ori mai multă carne decât un suin şi că în aceste condiții producția de carne a bovinelor este net superioară față de cea a porcinelor.

Totuşi exploatarea cornutelor mari şi mici se făcea mai ales pentru produsele lor secundare (lapte, posibil lână ?). Din studiul vârstelor de sacrificare se pare că aceste animale erau mai puțin crescute ca furnizoare de carne.

Vânătoarea joacă un rol important, aproape egal cu cel al creşterii animalelor, fapt ilustrat de numărul mare de specii, resturi osoase şi numărul minim de indivizi.

Cerbul şi mistrețul au ponderea cea mai mare ca indivizi, dar nu trebuie neglijat nici aportul în carne al bourului şi al calului sălbatic. Surprinzător ni se pare numărul mare de indivizi de castor estimați ce demonstrează existența unui mediu propice viețuirii sale.

Analiza preferințelor ecologice ale speciilor vânate ne-a permis observarea unei mari proporții de animale care preferă mediul forestier (cerb, mistreț, urs, pisică sălbatică, jder de pădure). La acestea mai putem adăuga speciile de lizieră (bour, căprior, iepure de câmp), de mediu deschis (cal sălbatic ?), mediu acvatic (castorul) şi specii ubiquiste (lup, vulpe, bursuc). Ecologia speciilor de animale sălbatice identificate la Vităneşti ne fac să credem că mediul era bogat în păduri, lacuri, bălți, mlaştini, printre care se găseau şi mici spații denudate de vegetație forestieră.

Alte aşezări Gumelnița B_1 care prezintă studii de arheozoologie sunt: Căscioarele[18] şi Bucşani[19]. Aşa cum am mai precizat şi cu altă ocazie[20], din punct de vedere al exploatării resurselor de origine animala aşezarea de la Vităneşti are o poziție intermediară față de cea de la Căscioarele, unde predomină vânătoarea şi Bucşani, unde predomină creşterea animalelor (fig. 6 şi 7).

După NR şi NMI aşezarea de la Vităneşti este mult mai apropiată de cea de la Căscioarele. Astfel la Vităneşti predomină suinele şi bovinele, pe când la Căscioarele doar bovinele, ovicaprinele deținând procente reduse în ambele stațiuni preistorice. Vânătoarea joacă un rol important, ponderea sa ca NR şi NMI fiind mult mai mare la Căscioarele (84% NR, 72 % NMI) față de Vităneşti (48 % NR, 52 % NMI). Ordinea speciilor vânate cu predilecție, la Vităneşti, după NMI este cerb, mistreț, cal, bour (după NR avem cerb, bour, cal, mistreț) iar la Căscioarele cerb, mistreț, bour, căprior şi cal (după NR avem cerb, mistreț, cal, bour).

Iată cum în trei aşezări gumelnițene B_1 observăm strategii alimentare apropiate, în care vânătoarea reprezintă o activitate importantă în exploatarea resurselor animale. Acestea pare să reprezinte o adaptare a comunităților preistorice la mediul natural în care au viețuit. În aceste condiții nu trebuie să ne mire ponderea foarte mare a vânătorii în aşezarea de la Căscioarele, care este situată în Valea Dunării în apropierea fluviului, având în vedere potențialul faunistic al zonei. Probabil mediul de aici influența de o manieră hotărâtoare paleoecomia aşezării. Pe aceeaşi linie se înscrie şi aşezarea de la Vităneşti, unde mediul bogat în resurse, face ca vânatul să-şi aducă aportul în mod substanțial la economia animalieră a comunității. Nu trebuie neglijată nici aşezarea de la Bucşani, care este în curs de cercetare, şi în care, până în prezent vânatul are o

[18] Bolomey A., 1967, inedit, Fauna eneolitică de la Căscioarele (1962-1963); Moise D., 2000, inedit, *Cercetări de anatomie comparată asupra animalelor sălbatice din siturie eneolitice din sud-estul României*, Referat de doctorat (I), Universitatea "Al. I. Cuza", Facultatea de Biologie, Iaşi, 160 p.

[19] Bălăşescu A., 1998, Considerații preliminare asupra faunei eneolitice (II). In: Silvia Marinescu-Bîlcu, R. Andreescu, C. Bem, T. Popa, Mădălina Tănase, Şantierul arheologic Bucşani (Jud. Giurgiu). Raport preliminar. Campania 1998, *Buletinul Muzeului "Teohari Antonescu"*, anul II-IV, nr. 2-4, 1996-1998, Giurgiu, 99-102.

[20] Bălăşescu A., 1998, Considerații preliminare…, p.102

pondere de sub 40% ca NR, dar există posibilitatea şi probabilitatea ca procentajele deținute de animalele sălbatice să crească.

Există câteva aşezări preistorice în faza A_2 a culturii Gumelnița în care vânatul deține de asemenea procentaje mari, de aproximativ 50% din fauna de mamifere. Acestea sunt în Muntenia, Însurăței[21] cu 49 % NR, 50 % NMI; în Dobrogea, Carcaliu[22] cu 57% NR, 50% NMI şi Luncavița[23] cu 53 % NR, 52 % NMI. După cum se observă, vânătoarea joacă un rol important la diferitele comunității gumelnițene, indiferent de faza culturală. Vânatul are rol de suplimentare şi completare a alimentației de natură animală, mai ales în aşezările în care condițiile de mediu bogate în resurse, permiteau acest lucru.

În final subliniem că săpăturile arheologice de la Vităneşti continuă şi că această analiză arheozoologică se poate îmbogăți cu noi eşantioane faunistice care pot modifica şi/sau completa asociația faunistică, frecvențele procentuale ale diferitelor specii de animale, implicit pe cele ale mamiferelor sălbatice.

Clasa	NR	%
Bivalvia	326	3,81
Gastropoda	32	0,37
Scaphopoda	2	0,02
Pisces	58	0,68
Chelonia	108	1,26
Aves	72	0,84
Mammalia	7968	93,02
Total	**8566**	**100,0**

Tabel 1. Repartiția resturilor faunistice descoperite la Vităneşti pe clase de animale.

Bivalvia	**NR**
Unio crassus	184
Unio tumidus	27
Unio pictorum	45
Unio sp	70
Total scoici	**326**
Gastropoda	**NR**
Helix pomatia	16
Cepaea vindobonensis	16
Total melci	**32**
Scaphopoda	**NR**
Dentalium sp	2
Pisces	**NR**
Silurus glanis	56
Esox lucius	1
Cyprinus carpio	1
Total peşti	**58**
Chelonia	**NR**
Emys orbicularis	106
Testudo graeca ibera	2
Total reptile	**108**
Aves	**NR**
Anas platyrhynchos	5
Ardea cinerea	1
Cygnus sp	5
Grus grus	1
Corvus sp	4
Tetrao urogallus	1
Strix aluco	1
indeterminabile	54
Total păsări	**72**

Tabel 2. Repartiția resturilor faunistice descoperite la Vităneşti pe specii de animale

[21]Moise D., 1999, Studiul materialului faunistic aparținând mamiferelor, descoperit în locuințele gumelnițene de la Însurăței- Popina I (Jud. Brăila), *Istros, 9*, Brăila, 171-190.
[22]Haimovici S., 1996, Studiul arheozoologic al materialului provenit din stațiunea gumelnițeană de la Carcaliu, *Peuce*, 12, Tulcea, 377- 392.
[23] Bălăşescu A., 2003, L'étude de la faune des mammifères découvertes à Luncavița, *Peuce*, 1 (14) s.n., p. 453-468.

Tabel 3. Repartiția numerică şi procentuală a pieselor de mamifere descoperite la Vităneşti ca număr de resturi (NR) şi număr minim de inidivizi (NMI).

Specii	**NR**	**%**	**NMI**	**%**
Bos taurus	843	21,58	37	14,45
Ovis aries	57	1,46	10	3,91
Capra hircus	27	0,69	7	2,73
Ovicaprine	77	1,97	-	-
Sus domesticus	809	20,71	55	21,48
Canis familiaris	90	2,30	15	5,86
Total domestice	**1903**	**48,72**	**124**	**48,44**
Lepus europaeus	10	0,26	5	1,95
Castor fiber	115	2,94	14	5,47
Canis lupus	18	0,46	6	2,34
Vulpes vulpes	19	0,49	5	1,95
Meles meles	33	0,84	10	3,91
Martes martes	2	0,05	1	0,39
Ursus arctos	1	0,03	1	0,39
Felis silvestris	2	0,05	2	0,78
Equus caballus	220	5,63	17	6,64
Equus sp. (talie mică)	2	0,05	2	0,78
Sus scrofa	209	5,35	21	8,20
Cervus elaphus	595	15,23	29	11,33
Capreolus capreolus	18	0,46	5	1,95
Bos primigenius	515	13,18	14	5,47
Total sălbatice	**1759**	**45,03**	**132**	**51,56**
Bos/Cervus	25	0,64	-	-
Bos taurus/ Bos primigenius	166	4,25	-	-
Sus domesticus/ Sus scrofa	53	1,36	-	-
Total determinate	**3906**	**100,00**	**256**	**100,00**
Total indeterminate	**4062**	**50,98**	-	-
Total mamifere	**7968**	**-**	-	-

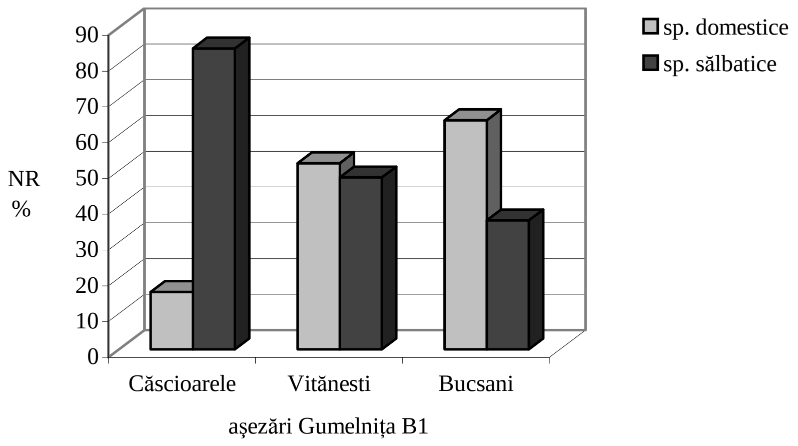

Fig. 6: Ponderea procentuală a numărului de resturi (NR) pentru speciile de mamifere domestice şi sălbatice identificate în diferite aşezări Gumelniţa B_1 care au beneficiat de analize arheozoologice.

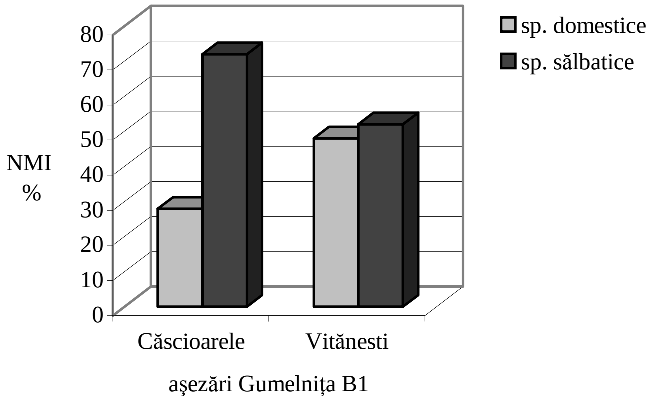

Fig. 7: Ponderea procentuală a numărului minim de indivizi (NMI) pentru speciile de mamifere domestice şi sălbatice identificate în diferite aşezări Gumelniţa B_1 care au beneficiat de analize arheozoologice.

Biometrie[23]- toate datele sunt în milimetri. Explicațiile măsurătorilor executate pe cranii şi pe mandibule la diferite specii se regăsesc în Angela von den Driesch (1976)

Bos taurus

Scapula	N	Limite	Medie
laț. col (SLC)	3	56- 72	62,5
lung. proc. art. (GLP)	4	75- 88,5	83,5
lung. cavit. glenoide (LG)	4	64- 72	67,7
lăț. cavit. glenoide (BG)	4	52- 67	59,6
Radius			
lăț. prox. (Bp)	2	71; 75	
lăț. supraf. art. prox. (BFp)	2	63; 64	
lăț. dist. (Bd)	2	59; 73	
Metacarp			
lăț. dist. (Bd)	3	62- 72	68,33
diam. ant. post. dist.	3	32,5- 41	37,5
Coxal			
lung. acetabulum (LA)	3	66,5- 68	67,17
Femur			
lăț. prox. (Bp)	1	95	
lăț. cap femural (DC)	1	43	
lăț. dist. (Bd)	4	77- 83,5	80,12
Patella			
lung. max. (GL)	3	72-74,5	73,7
lăț. max. (GB)	3	56-70	62

Calcaneu	N	Limite	Medie
lung. max. (GL)	1	133	
lăț. max. (GB)	4	47- 50,5	48,75
Astragal			
lung. max. lat. (GLl)	9	60- 71	65,61
lung. max. med. (GLm)	9	54- 65,5	60,89
gros. max. lat. (Dl)	9	33- 38,4	35,76
gros. max. med. (Dm)	10	32,2- 41,5	36,79
lăț. dist. (Bd)	10	37- 45	40,69
Centrotars			
lung. max. (GL)	5	51-70,5	63,7
diam. ant. post.	3	56,2- 67	60,1
Phalanga I			
lung. max. (GL)	44	57- 77	67,3
lăț. prox. (Bp)	44	27- 41,5	33,8
lăț. min. diaf. (SD)	42	21- 35,5	28,6
lăț. dist. (Bd)	44	24,5- 39	31,4
Phalanga II			
lung. max. (GL)	34	31- 50,5	43,9
lăț. prox. (Bp)	32	21- 38	32,4
lăț. min. diaf. (SD)	34	19,5- 29,5	26,3
lăț. dist. (Bd)	34	20- 33	28,4

Ovis aries

Scapula	N	Limite	Medie
laț. col (SLC)	1	23,5	
lung. proc. Art. (GLP)	1	28	
lung. cavit. Glenoide (LG)	1	20,5	
lăț. cavit. Glenoide (BG)	1	16,8	
Humerus			
lăț. prox. (Bp)	2	35,5; 36	
lăț. dist. (Bd)	5	27- 32	29,2
lăț. trohlee (BT)	5	24,8- 26	25,28
Radius			
lăț. dist. (Bd)	9	25,5- 30	28,1
lăț. supraf. art. dist. (BFd)	9	23,6- 29,3	26
Ulna			
lung. olecraniu (LO)	1	34,5	
înălț. proc. anconeu (DPA)	1	26	
înălț. min. a olecraniului (SDO)	1	20,5	
lăț. proc. coronoid (BPC)	1	17	
Coxal			
lung. acetabulum (LA)	2	22,5 ; 27,5	

Femur	N	Limite	Medie
lăț. prox. (Bp)	3	41- 44	42,2
gros. cap femural (DC)	3	18,5- 19,5	19,1
Tibie			
lăț. prox. (Bp)	2	36,5; 40,5	
lăț. dist. (Bd)	3	27,2- 29	28,1
diam. ant. post. dist.	3	20,8- 22,1	21,37
Calcaneu			
lung. max. (GL)	2	50; 65	
lăț. max. (GB)	2	18; 20,5	
Talia (indice Teichert)	2	570; 741	
Astragal			
lung. max. lat. (GLl)	3	29,4- 33,7	31,2
lung. max. med. (GLm)	3	27,6- 33	29,93
gros. max. lat. (Dl)	3	16- 19	17,57
gros. max. med. (Dm)	3	18,2- 20	18,8
lăț. dist. (Bd)	3	20,5- 21,7	20,97
Talia (indice Teichert)	3	666,8- 764,1	707,62

[23] Von Den Driesch, Angela, A guide to the measurement of animal bones from archeological sites. Peabody Museum, Bull 1, Peabody Museum of Archaeology and Ethnology, Harvard University, 136 p.

Capra hircus

Humerus	N	Limite	Medie
lăţ. dist. (Bd)	1	28	
lăţ. trohlee (BT)	1	24,7	
Ulna			
lung. olecraniu (LO)	1	29,5	
înălţ. proc. anconeu (DPA)	1	27,5	
înălţ. min. a olecraniului (SDO)	1	23	
lăţ. proc. coronoid (BPC)	1	15	

Metacarp	N	Limite	Medie
lung. max. (GL)	1	107	
Talia (indice Schramm)	1	615,25	
Calcaneu			
lung. max. (GL)	1	66,5	
lăţ. max. (GB)	2	20,5; 21,5	

Sus domesticus

Mandibula	N	Limite	Medie
L M1-M3	4	57- 65	61,87
L M3	2	30; 31	
l M3	2	14,5; 17	
Scapula			
laţ. col (SLC)	1	26	
lung. proc. art. (GLP)	2	43; 43,5	
lung. cavit. glenoide (LG)	2	34; 35,5	
lăţ. cavit. glenoide (BG)	2	29,5; 30	
Humerus			
lăţ. dist. (Bd)	5	36- 44	39,6
lăţ. trohlee (BT)	5	25- 38	28,8
Radius			
lăţ. prox. (Bp)	4	25- 29	27
Ulna			
înălţ. proc. anconeu (DPA)	3	38-42	40
înălţ. min. a olecraniului (SDO)	2	32; 32	
lăţ. proc. coronoid (BPC)	4	24-27	25

Metacarp III	N	Limite	Medie
lung. max. (GL)	2	71; 71,5	
diam. ant. post. dist.	2	15,5; 16,5	
Talia (indice Teichert)	2	734,3; 737,8	
Metacarp IV			
lung. max. (GL)	3	72- 73	72,5
diam. ant. post. dist.	3	15- 16	15,5
Talia (indice Teichert)	3	728,3- 739,3	734
Coxal			
lung. acetabulum (LA)	9	29,5- 39	32,83
Tibie			
lăţ. dist. (Bd)	4	26-33	29
diam. ant. post. dist.	4	22-26	21,1
Astragal			
lung. max. lat. (GLl)	1	39	
lung. max. med. (GLm)	1	34	
gros. max. lat. (Dl)	1	20,5	
gros. max. med. (Dm)	1	20,5	
lăţ. dist. (Bd)	1	19	
Talia (indice Teichert)	1	698,1	

Canis familiaris

Mandibulã	N	Limite	Medie
1	4	107- 123	115,8
2	4	105- 120,5	113,6
3	4	100- 116	108,5
4	4	97- 106	101,4
5	5	87- 100	93,6
6	4	95- 104,5	99,9
7	7	62- 70	67,4
8	7	57- 65	62,7
9	7	53,5- 60	58,3
10	9	28- 33	31
11	7	28,5- 35,5	33
12	7	24- 29	27,9
13a	4	19- 20	19,4
13b	4	7- 8,1	7,5
14	10	17-20	18,3
15a	7	7,1- 9	7,9
15b	7	5- 6,5	5,5

Mandibulã	N	Limite	Medie
18	6	41,5- 47	44,2
19	8	17,5- 22	19,1
20	6	14- 17	15,8
22	4	127- 145,8	137,5
23	4	132,9- 145,2	138,9
24	5	127- 146	136,7
25	4	130,6- 145	138,5
28	7	121,3- 144,5	137,9
Scapula			
înălţ. de-a lungul spinei (HS)	1	124	
laţ. col (SLC)	3	23- 27	25
lung. proc. art. (GLP)	3	19- 32	23,5
Talia (indice Koudelka)	1	503,4	
Humerus			
lăţ. dist. (Bd)	3	25-26	25,33

Canis familiaris (continuare)

Radius	N	Limite	Medie
lung. max. (GL)	1	124	
lăţ. prox. (Bp)	1	14	
lăţ. min. diaf. (SD)	1	9	
lăţ. dist. (Bd)	2	16,5; 17	
indice de gracilitate	1	7,25	
Talia (indice Koudelka)	1	399,8	
Talia (indice Harcourt)	1	413,8	
Ulna			
lung. olecraniu (LO)	3	15,5- 17	16,17
lăţ. proc. coronoid (BPC)	5	13- 15	14

Femur	N	Limite	Medie
lung. max. (GL)	1	147	
lăţ. min. diaf. (SD)	1	12,5	
lăţ. dist. (Bd)	1	28	
indice de gracilitate	1	8,05	
Talia (indice Koudelka)	1	442,4	
Talia (indice Harcourt)	1	448,6	
Tibie			
lăţ. dist. (Bd)	3	20- 28,7	23,2
Calcaneu			
lung. max. (GL)	1	42	
lăţ.max. (GB)	1	15,5	

Lepus europaeus

Ulna	N	Limite	Medie
înălţ. proc. anconeu (DPA)	1	13	
înălţ. min. a olecraniului (SDO)	1	13	
lăţ. proc. coronoid (BPC)	1	9	
Femur			
lung. max. (GL)	1	146,5	

lăţ. prox. (Bp)	1	28,5	
lăţ. reg. Trochanter tertius (BTr)	1	27	
lăţ. min. diaf. (SD)	1	10,5	
lăţ. dist. (Bd)	1	21,5	
Tibie			
lăţ. dist. (Bd)	1	17,5	

Castor fiber

Mandibula	N	Limite	Medie
2	12	32,5- 40	35,92
3	2	61; 62	
4	2	24; 25	
Scapula			
lung. proc. art. (GLP)	3	21- 22	21,67
lung. cavit. glenoide (LG)	3	12,4- 14	13,13
lăţ. cavit. glenoide (BG)	3	13- 14,8	13,87
Humerus			
lung. max. (GL)	1	94,5	
lăţ. prox. (Bp)	1	28	
lăţ. dist. (Bd)	8	31- 35,5	33,5
Radius			
lăţ. prox. (Bp)	2	14 ; 14,5	

Ulna	N	Limite	Medie
lăţ. proc. coronoid (BPC)	2	12,2; 12,5	
Coxal			
lung. acetabulum (LA)	4	21- 25,5	22,5
Femur			
lăţ. dist. (Bd)	3	40- 41	40,5
Tibie			
lung. max. (GL)	2	139,5; 148	
lăţ. prox. (Bp)	3	35,5- 37	36,2
lăţ. dist. (Bd)	7	20- 24	22,4
Calcaneu			
lung. max. (GL)	1	55	
lăţ.max. (GB)	1	26,5	
Astragal			
lung. max. (GL)	1	23	

Canis lupus

Mandibula	N	Limite	Medie
11	2	48; 52	
12	2	42;45	
13a	3	27- 29,5	
13b	3	9,9- 12	

14	3	25- 28	
15a	2	10,5; 12	
15b	2	8; 8,5	
19	3	29,5- 32	
20	2	23,5; 24	

Canis lupus (continuare)

Ulna	N	Limite	Medie
lung. olecraniu (LO)	1	32	
lăţ. proc. coronoid (BPC)	2	20; 27	
Tibie			
lăţ. dist. (Bd)	2	30; 30,5	
Calcaneu			
lung. max. (GL)	1	59	
lăţ. max. (GB)	1	25	

Phalanga I	N	Limite	Medie
lung. max. (GL)	1	30,5	
lăţ. prox. (Bp)	1	11	
lăţ. min. diaf. (SD)	1	10	
lăţ. dist. (Bd)	1	7	

Vulpes vulpes

Mandibula	N	Limite	Medie
8	1	59	
9	1	53	
10	1	25	
11	1	33	
12	1	27	
13a	1	14,5	
13b	1	5,9	
14	1	13,2	
19	1	13	
20	1	11	

Ulna	N	Limite	Medie
înălţ. proc. anconeu (DPA)	1	13,5	
înălţ. min. a olecraniului (SDO)	1	17	
lăţ. proc. coronoid (BPC)	1	10,5	
Femur			
lăţ. dist. (Bd)	1	23	
Tibie			
lăţ. dist. (Bd)	1	17,8	
Calcaneu			
lung. max. (GL)	1	29,5	
lăţ. max. (GB)	1	14	

Meles meles

Mandibula	N	Limite	Medie
1	1	90	
2	1	91,5	
3	1	88	
4	2	76,5; 78	
5	2	74; 76,5	
6	2	78; 79,5	
7	6	41- 44	42,08
8	7	40- 43	40,92
9	7	38,5- 42	39,5
10	7	21- 23	21,92
11	7	18- 20,5	19,07
12	8	16,5- 19	17,43
13a	6	15,5- 17,5	16,66
13b	6	7,5- 8,5	7,91
14	7	14,5- 16,5	15,5
15a	3	5- 5,5	5,33
15b	3	6- 6,5	6,16
18	2	36,5; 39	
19	7	16- 17	16,5
20	7	15- 17	16

Carnasiera superioara	N	Limite	Medie
L	3	13- 15,5	14,17
l	3	12- 12,5	12,17
Humerus			
lăţ. dist. (Bd)	5	29- 32,5	30,8
Radius			
lung. max. (GL)	1	88	
lăţ. prox. (Bp)	1	18,5	
lăţ. dist. (Bd)	2	19,5- 20	
Coxal			
lung. acetabulum (LA)	1	13,8	
Femur			
lung. max. (GL)	2	114,5; 115,5	
lăţ. prox. (Bp)	2	32; 33	
lăţ. cap femural (DC)	3	13,5- 15,3	14,6
lăţ. min. diaf. (SD)	3	9,2- 10,5	9,9
lăţ. dist. (Bd)	3	25,5- 26,2	25,9
Tibie			
lung. max. (GL)	2	102,5; 105,5	
lăţ. prox. (Bp)	2	24; 26,7	
lăţ. min. diaf. (SD)	2	7; 7,9	
lăţ. dist. (Bd)	2	19,4; 19,5	

Martes martes

Craniu	N	Limite	Medie
23	1	42	
24	1	40	
25	1	21	
26	1	27	
27	1	12,5	
28	1	10	
40	1	22	

Mandibula	N	Limite	Medie
7	1	30	
8	1	29,5	
9	1	28	
10	1	12,56	
11	1	17	
12	1	15,5	
13	1	10	
14	1	9,5	
19	1	9	
20	1	8	

Felis sylvestris

Mandibula	N	Limite	Medie
1	1	66	
2	1	63	
3	1	59	
4	1	55,5	
5	2	21,6; 23,2	

6a	2	8,7; 9,5	
6b	2	3,1; 3,8	
7	2	8,4; 9,2	
8	1	29,5	
9	2	11,2; 13,6	
10	2	10; 12	

Equus caballus

Mandibula	N	Limite	Medie
LM$_1$- M$_3$	1	84,5	
Scapula			
laţ. col (SLC)	1	56	
lung. proc. art. (GLP)	2	84,5; 97	
lung. cavit. glenoide (LG)	3	52,5- 62	58,2
lăţ. cavit. glenoide (BG)	4	49- 54	51,8
Radius			
lăţ. dist. (Bd)	6	79,5- 83,5	81,16
lăţ. supraf. art. dist. (BFd)	6	65- 68,5	67,5
Metacarp			
lung. max. (GL)	1	208	
lung. max lat. (GLl)	1	204,5	
lung. lat. (Ll)	1	196,5	
lăţ. prox. (Bp)	3	49- 52	50,33
diam. ant. post prox. (Dp)	3	32- 35,5	33,67
lăţ. min. diaf. (SD)	1	37,5	
circumf. min. a diaf. (CD)	8	21,2- 26	23,84
lăţ. dist. (Bd)	9	50- 58	53,17
diam. ant. post. dist. (Dd)	8	37- 42,2	38,9
Talia (indice Kiesewalter)	1	1259,57	
Coxal			
lung. acetabulum (LA)	2	65; 68	
Femur			
lăţ. dist. (Bd)	1	92	
Tibie			
lăţ. prox. (Bp)	2	71; 77	
lăţ. dist. (Bd)	3	67,5- 81	73,7
diam. ant. post. dist (Dd)	3	42- 47	44,5

Calcaneu	N	Limite	Medie
lung. max. (GL)	3	106,5- 118	110,5
lăţ. max. (GB)	5	48- 58	52,2
Astragal			
înălţ. max. (GH)	6	55- 63	59,33
lăţ.max. (GB)	4	54- 66	61,38
lăţ. supraf. art. dist. (BFd)	4	47- 57	51,75
lung. med. trochlea tali (LmT)	4	53- 63	60,13
Metatars			
lăţ. prox. (Bp)	2	54; 58	
diam. ant. post prox. (Dp)	2	44; 44,5	
lăţ. dist. (Bd)	5	50,5- 55,5	53,1
diam. ant. post. dist. (Dd)	7	36- 42	38,57
Phalanga I			
lung. max. (GL)	31	77- 89	83,6
lăţ. prox. (Bp)	26	53- 62	57,5
lăţ. supraf art. prox. (BFp)	16	48,5- 57	52,2
diam. ant. post. prox. (Dp)	21	35,6- 43,2	38,8
lăţ. min. diaf. (SD)	31	25- 40,5	36,2
lăţ. dist. (Bd)	30	42,5- 51,5	47,2
lăţ. supraf. art. dist. (BFd)	19	42- 48	45,6
Phalanga II			
lung. max. (GL)	27	43,5- 52	46,9
lăţ. prox. (Bp)	26	47- 58	53,8
lăţ. supraf art. prox. (BFp)	16	44- 51	47,5
diam. ant. post. prox. (Dp)	16	31- 35	33,2
lăţ. min. diaf. (SD)	27	41- 50,5	46,2
lăţ. dist. (Bd)	27	43- 55	50,2

Equus caballus (continuare)

Phalanga III	N	Limite	Medie
lung. max. (GL)	6	66,5- 81,5	73,8
lăţ. max. (GB)	6	81- 96	87,3
lung feţei art. (LF)	6	25- 27,5	26,2

lăţ. feţei art. (BF)	6	46- 52	49,1
lung.feţei dorsale (Ld)	6	47- 60	56,4
înălţ. reg. proc. extensor (HP)	6	35- 46,5	42,3

***Equus sp.* (talie mică)**

Metapod	N	Limite	Medie
lăţ. dist. (Bd)	1	43	
diam. ant. post. dist.	1	32	
Phalanga III			
lăţ. max. (GB)	1	57	

Lung feţei art. (LF)	1	24	
lăţ. feţei art. (BF)	1	44,5	
lung.feţei dorsale (Ld)	1	45	
înălţ. reg. proc. extensor (HP)	1	35	

Sus scrofa

Maxila	N	Limite	Medie
L M^3	4	37- 39	38,17
l M^3	4	17- 24,5	21,87
Mandibula			
L M_3	2	47,5; 50	
l M_3	2	17,5; 18	
Scapula			
laţ. col (SLC)	12	31- 36	33,16
lung. proc. art. (lung. proc. art. (GLP)	11	44,5- 53	48,36
lung. cavit. glenoide (LG)	11	36- 43,5	38,5
lăţ. cavit. glenoide (BG)	15	29- 37	32,83
Humerus			
lăţ. dist. (Bd)	11	50- 63	55,64
lăţ. trohlee (BT)	11	36- 43,5	40,11
Radius			
lăţ. prox. (Bp)	12	35- 43,5	38,35
diam. ant. post. prox.	9	25- 30	27,38
lăţ. dist. (Bd)	4	43- 47	44,63
diam. ant. post. dist.	4	36- 40,5	38,05
Ulna			
lung. olecraniu (LO)	3	65- 80,5	75
înălţ. proc. anconeu (DPA)	7	45- 59	50,29
înălţ. min. a olecraniului (SDO)	6	38- 56	43,17
lăţ. proc. coronoid (BPC)	8	27- 32,5	30
Metacarp III			
lung. max. (GL)	2	89; 97,5	
lăţ. prox. (Bp)	2	23; 24,3	
lăţ. dist. (Bd)	2	23; 23,5	
Talia	2	925; 1016	
Metacarp IV			
lung. max. (GL)	4	97- 103,9	100,9
lăţ. prox. (Bp)	3	22,5- 23	22,83
lăţ. dist. (Bd)	2	23; 24,5	23,75
Talia (indice Teichert)	4	992,7- 1063	1034

Coxal	N	Limite	Medie
lung. acetabulum (LA)	10	40- 47	43,05
Tibie			
lăţ. dist. (Bd)	11	36,5- 44	40,41
diam. ant. post. dist.	11	32- 37,5	34,3
Astragal			
lung. max. lat. (GLl)	24	49,5- 58	53,3
lung. max. med. (GLm)	28	44,5- 58	49,1
gros. max. lat. (Dl)	24	25,5- 35	28,9
gros. max. med. (Dm)	25	27- 34	30,3
lăţ. dist. (Bd)	23	28- 35	31
Talia (indice Teichert)	28	909- 1061	976,9
Calcaneu			
lung. max. (GL)	13	102,5- 111,5	107,27
lăţ. max. (GB)	13	29- 34	31,88
Talia (indice Teichert)	13	983- 1067	1027
Metatars III			
lung. max. (GL)	2	104; 106	
lăţ. prox. (Bp)	2	19,5; 20	
lăţ. dist. (Bd)	2	22; 22	
Talia (indice Teichert)	2	986,3; 995,6	
Phalanga I			
lung. max. (GL)	31	41- 53	47,7
lăţ. prox. (Bp)	30	20,5- 25	22,85
lăţ. min. diaf. (SD)	31	16- 19,5	17,8
lăţ. dist. (Bd)	31	18,5- 24	20,85
Phalanga III			
lung. diagonală a solei (DLS)	5	36,5- 47	42,6
lung. supraf. dorsale (Ld)	5	38- 45	41,4
lăţ. la 1/2 solei (MBS)	5	17,8- 21,5	18,8

Cervus elaphus

Mandibula	N	Limite	Medie
10a	2	33; 36	
10b	2	14,5; 16,5	
Scapula			
laţ. col (SLC)	6	37- 46	37,83
lung. proc. art. (GLP)	7	60- 73	60,75
lung. cavit. glenoide (LG)	7	47- 57	47,75
lăţ. cavit. glenoide (BG)	7	43- 53	44,25
Humerus			
lăţ. dist. (Bd)	11	57,8- 69,5	65,4
lăţ. trohlee (BT)	9	52- 63	59,42
Radius			
lăţ. prox. (Bp)	3	54- 62	57
lăţ. supraf. art. prox. (BFp)	3	52- 60,5	54,83
lăţ. dist. (Bd)	6	62,5- 70	66,92
lăţ. supraf. art. dist. (BFd)	6	56- 63	60,92
Ulna			
lung. olecraniu (LO)	4	73- 90	82,63
înălţ. proc. anconeu (DPA)	5	54,5- 68	63,5
înălţ. min. a olecraniului (SDO)	3	52- 61,5	58,17
lăţ. proc. coronoid (BPC)	8	30- 40	36
Metacarp			
lăţ. prox. (Bp)	12	39,5- 59,5	48,91
diam. ant. post. prox.	7	29- 37,8	34,04
lăţ. dist. (Bd)	8	45,5- 56	50,25
diam. ant. post. dist.	6	31- 34,3	32,71
Femur			
lăţ. prox. (Bp)	1	85	
gros. cap femural (DC)	3	45- 51	48
lăţ. dist. (Bd)	2	63,5; 64,5	
Tibie			
lăţ. prox. (Bp)	5	68,5- 85	73,3
lăţ. dist. (Bd)	16	52- 63	57,22
diam. ant. post. dist.	14	38- 49,5	44,86

Patella	N	Limite	Medie
lung. max. (GL)	2	54,5; 67,5	
lăţ. max. (GB)	2	43,5; 53	
Calcaneu			
lung. max. (GL)	4	127- 142	136,75
lăţ. max. (GB)	5	38- 46,5	42,9
Astragal			
lung. max. lat. (GLl)	19	58- 67,5	62,77
lung. max. med. (GLm)	19	55- 64	59,61
gros. max. lat. (Dl)	19	30- 38	34,26
gros. max. med. (Dm)	19	32- 40	36,67
lăţ. dist. (Bd)	21	36- 45	40,13
Centrotars			
lăţ. max. (GB)	9	42,2- 51,5	47,5
Metatars			
lăţ. prox. (Bp)	1	52	
diam. ant. post. prox.	1	46,5	
lăţ. dist. (Bd)	9	43,5- 54	49,61
diam. ant. post. dist.	7	31- 36	32,93
Phalanga I			
lung. max. (GL)	48	54- 68,5	62,24
lăţ. prox. (Bp)	49	20,2- 27,5	24,2
lăţ. min. diaf. (SD)	48	15,8- 21,8	19,08
lăţ. dist. (Bd)	47	19- 26	22,89
Phalanga II			
lung. max. (GL)	45	42- 50	45,88
lăţ. prox. (Bp)	46	21- 27	24,38
lăţ. min. diaf. (SD)	46	15- 20,5	18,12
lăţ. dist. (Bd)	46	17- 24,5	21,23
Phalanga III			
lung. diagonală a solei (DLS)	11	55,5- 64,2	58,76
lung. supraf. dorsale (Ld)	11	44,5- 56,5	50,53
lăţ. la 1/2 solei (MBS)	11	15- 21,2	17,96

Capreolus capreolus

Scapula	N	Limite	Medie
laţ. col (SLC)	1	29,5	
lung. proc. art. (GLP)	2	23; 25,5	
lung. cavit. glenoide (LG)	2	22; 23,2	
lăţ. cavit. glenoide (BG)	2	18,2; 19	
Metacarp			
lăţ. prox. (Bp)	1	23,5	
diam. ant. post. prox.	1	17,2	
Tibie			
lăţ. dist. (Bd)	1	24,5	
diam. ant. post. dist.	1	18,7	

Phalanga I	N	Limite	Medie
lung. max. (GL)	1	41,5	
lăţ. prox. (Bp)	1	16,5	
lăţ. min. diaf. (SD)	1	9	
lăţ. dist. (Bd)	1	11,2	
Phalanga II			
lung. max. (GL)	2	24,5; 31	
lăţ. prox. (Bp)	2	9,6; 12	
lăţ. min. diaf. (SD)	2	6,2; 8	
lăţ. dist. (Bd)	2	7,2; 9	

Bos primigenius

Mandibula	N	Limite	Medie
7	2	157,5; 158	
8	3	100,5- 109	103,5
9	2	54; 56	
10a	7	41,5- 48	44,81
10b	7	14- 19	16,71
15a	2	78; 85	
15b	3	60,5- 63,5	61,67
15c	2	47; 47	
Scapula			
laț. col (SLC)	2	80; 88	
lung. proc. art. (GLP)	1	104,5	
lung. cavit. glenoide (LG)	2	86; 89	
lăț. cavit. glenoide (BG)	2	74,5; 80	
Humerus			
lăț. dist. (Bd)	1	124	
lăț. trohlee (BT)	2	92; 103,5	
Radius			
lăț. prox. (Bp)	4	117- 129	124,3
lăț. supraf. art. prox. (BFp)	4	106- 120	112,8
lăț. dist. (Bd)	6	96- 119	105,8
lăț. supraf. art. dist. (BFd)	5	85- 108	95,9
Ulna			
lung. olecraniu (LO)	1	137,5	
lăț. proc. coronoid (BPC)	3	55- 63	58
Metacarp			
lăț. prox. (Bp)	8	71-95	83,7
lăț. dist. (Bd)	6	84-90	87,2
Femur			
lăț. prox. (Bp)	2	151; 180	
gros. cap femural (DC)	3	63,5- 69	66,2
Tibie			
lăț. prox. (Bp)	4	105- 143	126,3
lăț. dist. (Bd)	3	78,5- 90	85,3

Patella	N	Limite	Medie
lung. max. (GL)	2	72; 87	
lăț. max. (GB)	2	54; 56	
Calcaneu			
lung. max. (GL)	4	159- 178	169
lăț. max. (GB)	6	53- 61	58,6
Astragal			
lung. max. lat. (GLl)	8	83- 100	90,8
lung. max. med. (GLm)	8	75- 88	81,8
gros. max. lat. (Dl)	8	43- 53	49,5
gros. max. med. (Dm)	8	45- 55	50,9
lăț. dist. (Bd)	7	52,5- 68	60,1
Centrotars			
lăț. max. (GB)	6	70- 84	78,5
Metatars			
lăț. prox. (Bp)	4	62- 73,5	67,38
lăț. dist. (Bd)	4	70- 80	76,7
Phalanga I			
lung. max. (GL)	17	75-85	79,5
lăț. prox. (Bp)	16	41-49,2	45,8
lăț. min. diaf. (SD)	16	34-44,5	39,7
lăț. dist. (Bd)	16	38-44,8	41,4
Phalanga II			
lung. max. (GL)	31	50,5-60	53,4
lăț. prox. (Bp)	32	36- 45,5	41,9
lăț. min. diaf. (SD)	32	29-37	34,1
lăț. dist. (Bd)	31	30-42	37,3
Atlas			
lăț. max a supraf. art. cran (BFcr)	1	139	
lăț. max. a supraf. art. caud. (BFcd)	1	123	
lung. max între fața art. cran. şi caudală (GLF)	1	117	
înălțime (H)	1	119	

a) Humerus stanga distal de *Bos taurus*

b) Comparaþie între falanga 1 de *Bos taurus* (sus) ºi *Bos primigenius (*jos)

c) Comparaþie între astragalul de *Bos taurus* (dreapta) ºi *Bos primigenius* (stanga)

d) Falange 2 de *Bos primigenius*

e) Humerus ºi radius de ovicaprine

f) Mandibule de *Sus domesticus*

a) Metapodii de *Bos primigenius*

b) Comparaţie între radius de *Cervus elaphus* (stanga) °i *Bos primigenius* (dreapta)

c) Tibie dreapta de *Bos primigenius*

d) Humerus (stânga) °i femur (dreapta) de *Castor fiber*

e) Mandibula stânga de *Castor fiber*

f) Scapula stânga de *Castor fiber*

a) Calcaneu stânga de *Capreolus capreolus*

b) Calcaneu dreapta de *Equus caballus*

c) Coxal stânga de *Equus caballus*

d) Falanga 1 si 2 de *Equus caballus*

e) Humerusuri distale stânga de *Cervus elaphus*

f) Atlas de *Sus scrofa*

LES ZONES DE REJETS MENAGERES DE LA CULTURE GUMELNIȚA : TEMOINS DANS L'EVOLUTION CHRONO - STRATIGRAPHIQUE DES TELLS. ÉTUDE MICRO-MORPHOLOGIQUE ET ARCHAEO-ICHTHYOLOGIQUE SUR LE TELL D'HÂRŞOVA (DEP. CONSTANȚA).

Constantin Haită, Valentin Radu*

Rezumat

În prezentul articol sunt prezentate rezultatele preliminare ale analizei microstratigrafice elaborată asupra depunerilor din cadrul unei zone de deşeuri menajere cercetată în tell-ul neo-eneolitic de la Hârşova. Această analiză integrează date de ordin micromorfologic şi arheo-ihtiologic, în scopul reconstituirii condițiilor de acumulare şi transformare a depunerilor, precum şi o încercare de estimare a duratei de utilizare a acestui complex

Zona de deşeuri studiată este reprezentată prin depuneri cu grosime stratigrafică de aproximativ 50 cm, constând din depuneri foarte diverse: cenuşă şi cărbune, acumulări organice cu frecvente oase de peşti şi de mamifere, cochilii de bivalve şi coprolite, niveluri lenticulare de sediment şi chirpic ars şi nears, niveluri nisipoase fine cu laminație paralelă.

Caracteristicile sedimentare înregistrate la nivel microscopic au fost structurate în scopul identificării criteriilor diagnostice care permit reconstituirea activităților umane şi a transformărilor suferite de depunerile de deşeuri, atât în timpul depunerii, cât şi ulterior.

Primul nivel de analiză al acestor depuneri complexe este reflectat prin tipul de acumulare, stabilit pe baza compoziției de ansamblu şi caracterului fiecărei acumulări în funcție de relația spațială cu zona în care au fost produşi constituenții.

Următorul nivel de analiză ia în considerație prezența constituenților care pot fi puşi în relație directă cu anumite activități antropice, unii dintre aceştia putând furniza, de asemenea, informații privind perioada din an în care au fost produşi.

Estimarea condițiilor de mediu este bazată pe înregistrarea transformărilor fizico-chimice şi biologice produse asupra sedimentelor, natura constituenților şi informațiile obținute prin studiul vertebrelor de peşti.

Toate aceste transformări sunt considerate în termeni ai analizei de *facies*, prin însumarea efectelor lor şi printr-o analiză comparativă a întregii succesiuni sedimentare fiind posibilă, pe baza principiului că procesele cu intensitate sau durată mai mare vor avea şi un efect mai important, o interpretare cât mai obiectivă.

Aşa cum se poate remarca din diagramele corespunzătoare fiecărei secvențe, deşeurile menajere analizate indică diferite activități umane, ce pot fi corelate cu perioadele din an cărora le corespund. Întreaga succesiune studiată a fost atribuită sezoanelor de iarnă, primăvară, vară şi toamnă, durata de acumulare a celor 50 cm de depuneri menajere fiind de aproximativ 1 an. Prezența faciesurilor de transformare atribuite sezonului de iarnă indică faptul că incendierea locuinței, practic abandonată şi suprapusă de aceste deşeuri, a avut loc cel târziu în acest sezon sau la sfârşitul sezonului de toamnă.

Informațiile ce decurg din analiza de sezonalitate şi estimarea duratei de acumulare a unui astfel de complex sunt de o deosebită importanță pentru înțelegerea evoluției unor situri cu stratigrafie complexă cum sunt aşezările de tip tell şi vor fi, sperăm, integrate în cercetările viitoare.

Cuvinte cheie: *Eneolitic, tell, deşeuri menajere, micromorfologie, arheo-ihtiologie, sezonalitate, durată de utilizare*.

---

* Muzeul Național de Istorie a României – Centrul Național de Cercetări Pluridisciplinare
Calea Victoriei, 12, sector 3, 70412, Bucureşti, sedimentologie@mnir.ro; mi@mnir.ro

1. Cadre général de l'étude

Le tell d'Hârşova est situé au sud-est de la Roumanie, sur le bord du Danube, dans la zone Dobrogea Centrale, délimitée par le grand fleuve et la Mer Noire (Fig. 1).

Figure 1 : Position géographique de *Hârşova* au sud - est de l'Europe.

Le tell est formé par des dépôts archéologiques correspondent à des niveaux d'habitation attribués aux cultures néolithiques (VII-eme millénaire BP) - Boian et chalcolithiques (VI-VII millénaires BP) - Gumelniţa et Cernavoda. Ce site fait l'objet d'une recherche systématique élaborée dans le cadre du programme de coopération français-roumain commencé en 1993 et continué jusqu'à présent.

Une des plusieurs questions qui se pose, en regardant les dépôts d'origine anthropique, qui forment une succession impressionnante (le tell a une hauteur d'environ 12 m; Fig. 2), est la période de temps dans lequel ils se sont accumulés. Comme règle générale, ont peut considérer que, pour des différents types des dépôts anthropiques, le rythme d'accumulation est très différent.

Dans le cas du tell d'Hârşova, les structures d'habitat et de combustion présentent une micro-stratification caractéristique, formée par plusieurs niveaux de construction, aménagement et utilisation (Haită, 2000).

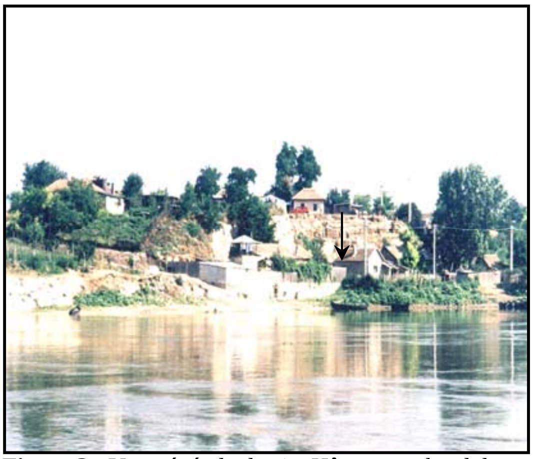

Figure 2 : Vue générale du site Hârşova au bord du Danube (photo V. Radu).

Dans ce cas, la période d'utilisation de chaque niveau de sol construit ou d'aménagement est très difficile a jugé, par - ce que les niveaux d'occupation sont très fins et incluent très peu des constituants - témoins pour les activités humaines. C'est aussi le fait que le rythme d'aménagement et de réfaction du sol de maison ou d'épandage d'une structure de combustion ou d'une paroi soit difficile d'estimer, même sur des bases ethno-archéologiques.

Pour cette raison, nous avons considéré les zones de rejets ménageres comme une des plus indiquées structures archéologiques appelées à répondre à cette question.

D'après Popovici et alii (2000: 18) les zones ménagères sont plus précisément "*…les dépôts anthropiques à caractère ménager qui se présentent comme de véritables complexes archéologiques très bien délimités dans l'espace et comme fonction*."

Une des zones de rejets domestiques fouillée sur le tell d'Hârşova a fait l'objet d'un échantillonnage systématique, qui nous a permis l'étude de toutes les unités stratigraphiques identifiées pour alte strcture[1].

[1] L'étude de terrain et l'identification des faciès sédimentaires au microscope a été faite sur la direction scientifique de Dr Marie-Agnès Courty et nous remercions ici beaucoup pour son support.

Notre méthode d'analyse consiste dans une approche micromorphologique de la succession stratigraphique et dans une étude archéo-ichtiologique du matériel ostéologique provenant de l'unité 1523 - la plus riche en ossements de poissons.

Les buts de notre étude sont:

- L'identification des activités humaines qui ont produit ces dépôts;

- La reconstitution des conditions de milieu, la saison de capture des poissons et l'estimation de la saisonnalité.

1. Matériel et méthode

La zone de rejets domestiques étudiée est représentée par une succession à environ 50 cm épaisseur, finement stratifiée (Fig. 3), contenant unités correspondent à:

- accumulations constituées des limons brun jaune et brun verdâtre, sans autres constituants anthropiques ;

- accumulations organiques, brun, poreuses et friables, contenant os de poissons et mammifères, coquilles et coprolithes ;

- accumulations de cendres et charbons, grisâtres, compactes ou pulvérulentes ;

- niveaux de limons et sables fins, micro lités, interprétés comme résultant de l'accumulation hydrique, de faible énergie, pendant les précipitations.

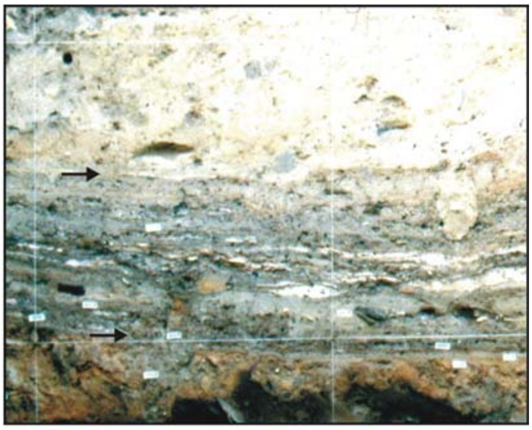

Figure 3 : La succession étudiée, qui superpose une maison incendiée. Profile 1, distance des ficelles 1 m (photo D. Popovici).

L'étude micromorphologique a suivi :

⇨ La caractérisation des processus d'accumulation :

• Mode d'accumulation des constituants anthropiques

Fonction du mode d'accumulation des matériaux produits par des activités humaines, en place ou remanié, par rapport au lieu de production sédimentaire, il faut considérer des accumulations primaires, secondaires et tertiaires (Wattez, 1992).

Le mode d'accumulation est très important pour comprendre les relations spatiales de la zone de rejets avec les zones d'activités.

• Type d'accumulation

Les types d'unités d'accumulation observés dans la succession étudiée sont : unités de torchis limoneux et sédiments, organiques (à os de poissons, coquilles et coprolithes), cendreuses et accumulations naturelles.

• Constituants

Les constituants que nous avons rencontrés et que nous avons considérés comme significatifs du point de vue de la reconstitution des activités humaines, sont :

os de poissons, coprolithes, coquilles et végétaux carbonisés.

⇨ La caractérisation des processus de transformation pendant et après le dépôt.

Nous avons considère ici que le rythme d'accumulation suffisamment important permet une bonne préservation des traits de transformation sédimentaire indiquant les conditions de milieu dans la période d'accumulation.

Les transformations considérées sont :

• Fissuration d'humidification – dessiccation, indiquant les variations d'humidité ;

• Désagrégation, produite par les variations d'humidité et température ;

• Bioturbation, indiquant les niveaux à activité biologique plus importante ;

• Décomposition de la matière organique, produite essentiellement au

températures plus élevées et dans milieu humide ;

• Compaction par passage répété et l'ambiance sèche ou humide de la compaction.

Tous les caractères d'accumulation et de transformation des unités sédimentaires ont été intégrés dans la caractérisation des faciès sédimentaires (Haită, 1994).

Le but de le présente étude est une analyse comparative des unités sédimentaires, en vue d'une interprétation aussi objective que possible des activités anthropiques, mode d'accumulation et conditions de milieu naturel, ayant considéré que les processus à une intensité ou durée plus importante doit se manifester par un effet plus important.

Les variations des conditions de milieu sur l'ensemble de la succession stratigraphique peuvent être interprétées en termes de la saisonnalité.

***

L'étude archaéo-ichthyologique a suivi la lecture des couches d'accroissement saisonnière, qui caractérise les vertèbres de poissons et peuvent nous informer sur l'âge du poisson et sur la saison de capture.

En connaissant se fait le responsable de la fouille, M. Dragomir Popovici nous a suggéré l'étude archéo-ichthyologique pour l'unité stratigraphique US 1523, la plus riche en os de poissons. Le but c'était de déceler les éventuelles différences saisonnières et la période d'accumulation. Il faut mentionner que cette unité stratigraphique corresponde à la phase **D** d'évolution séquentielle décelée par l'étude micromorphologique.

Au début, on a individualisé trois couches, notées US 1523 A, B et C. Pendant le démontage, la couche US 1523 C s'avère en dehors du contexte. L'étude archéo-ichthyologique des couches A et B restantes, a suivi :

- d'identifier les espèces indicatrices ;
- de déceler les variations quantitatives saisonnières ;
- de déterminer la saison de capture.

2. Interprétation des résultats

2.1. L'étude micromorphologique

En fonction des activités humaines identifiées sur la base des types d'accumulations et la nature des constituants, la succession sédimentaire a été structurée dans 6 phases, notées ici : A, B, C, D, E et F.

phase A

La base de la séquence sédimentaire étudiée est représentée par le niveau de destruction d'une maison incendiée – SL 12 (Pl. 1, A), qui présente trois niveaux fins d'accumulation naturelle par l'eau provenant des précipitations (Pl. 1, B).

La succession présente une fissuration importante et contienne une unité à structure de bioturbation par la faune. Le premier niveau d'accumulation naturelle est superposé par une unité à faciès de désagrégation, exprimé par une structure de fissuration en agrégats polyédriques (Pl. 1, C).

Cette phase est attribuée aux niveaux de destruction par incendie d'une maison, fortement transformés après l'abandon, dans des conditions caractérisées par des variations importantes d'humidité et de température (US 1537-1534, 1529).

La présence de faciès de désagrégation est interprétée comme résultant de l'action de gel – dégel (Haită, 1994), et l'association avec des accumulations naturelles par retriage par l'eau nous indique une saison froide et humide (Fig. 4).

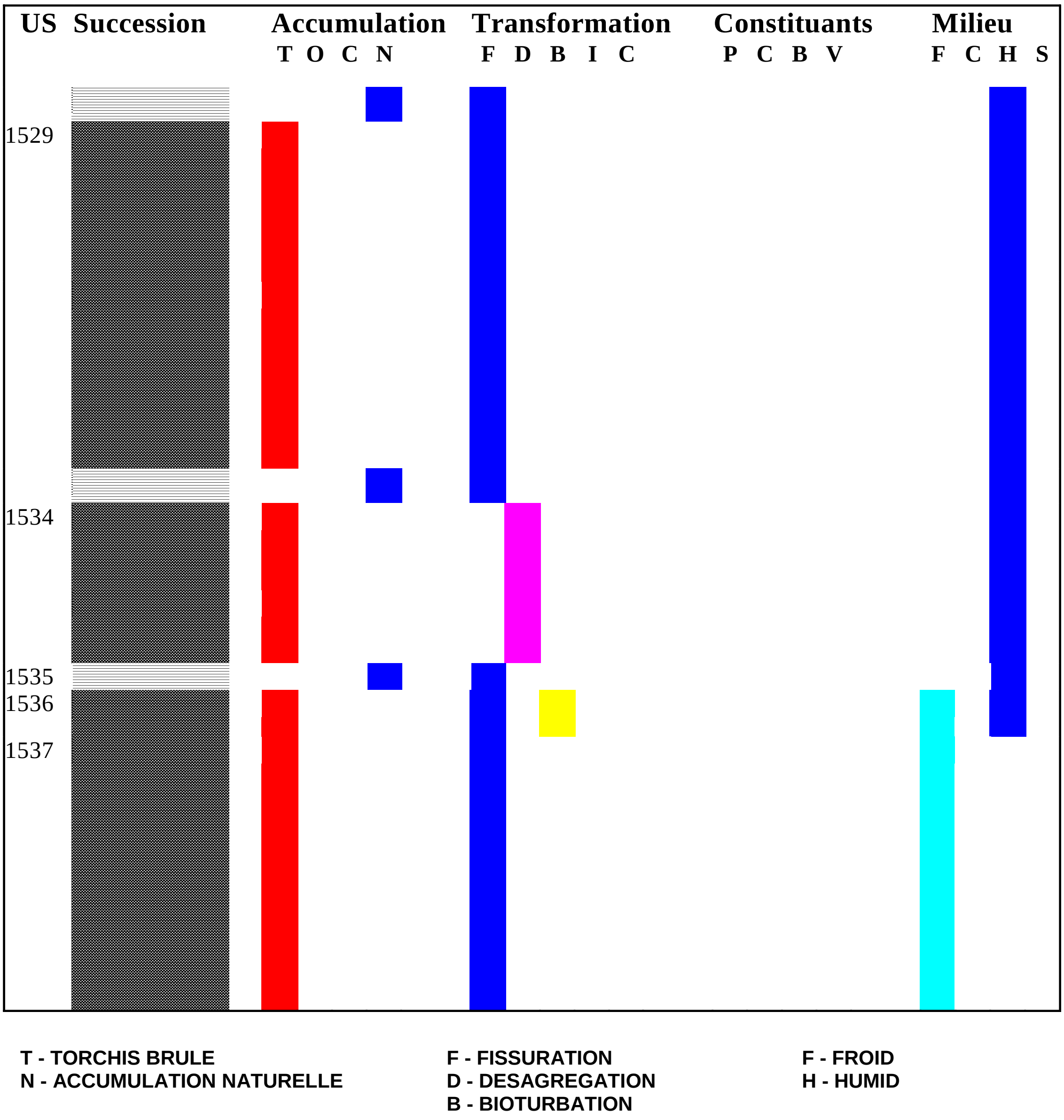

Figure 4 : Caractères diagnostiques de l'évolution de la séquence attribuée à la phase A.

phase B

Cette phase représente, en fait, la première étape d'utilisation de la zone de rejets domestiques (US 1528). La succession sédimentaire de cette phase est constituée par une alternance de niveaux d'accumulations organiques et trois unités limoneuses (**Pl. 1,** D). Les accumulations organiques présentent une fissuration importante et contiennent fréquentes os de poissons et coprolithes de carnivores et/ou omnivores (Pl. 1, E).

Dans le cas des trois de cinq niveaux organiques, la matière organique est décomposée, ces niveaux présentant des

imprégnations phosphatées sur des fissures (**Pl. 1,** F).

Cette phase corresponde, probablement, à l'accumulation des restes de préparation et consommation de poissons dans une zone d'occupation aménagée par des sols en sédiment et torchis fin non-brûlé (Fig. 5).

Les faciès de transformation indiquent une saison plus chaude à précipitations plus importantes.

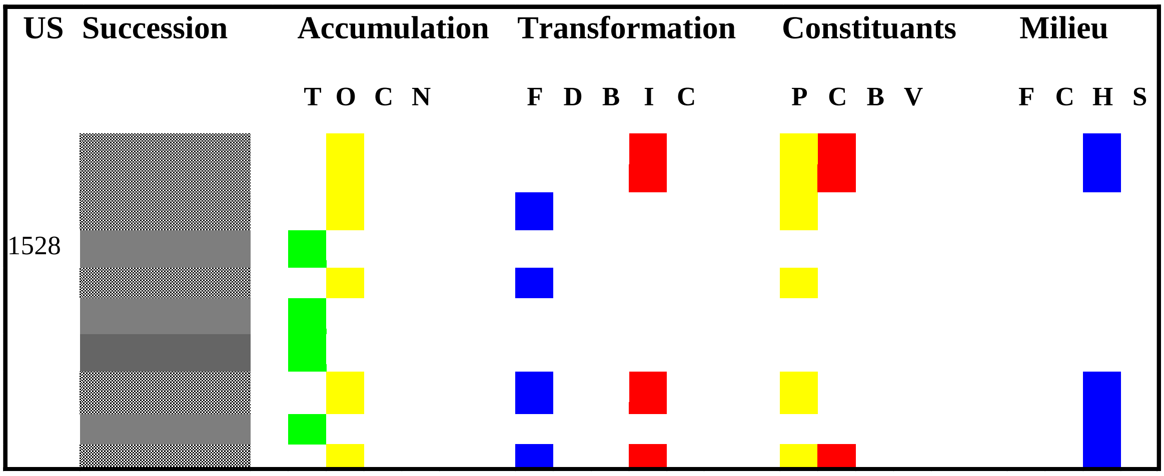

T - TORCHIS NON - BRULE
O - ACCUMULATION ORGANIQUE

P - OS DE POISSONS
C - COPROLITES

H - HUMID

F - FISSURATION
I - IMPREGNATIONS PHOSHATEES

Figure 5 : Caractères diagnostiques de l'évolution de la séquence attribuée à la phase B.

phase C

La troisième phase d'évolution de la zone corresponde à une alternance d'accumulations de cendres et charbons et niveaux d'aménagement par torchis limoneux fin – US 1525-1524 (Pl. 1, G).

Les niveaux cendreux sont microlités, la cendre est homogène et compacte et les charbons sont très fins et représentent fragments végétaux carbonisés (Pl. 1, H). Les unités d'aménagement présentent épaisseur de 2-2.5 cm et sont interprétées comme des sols construits.

Nous avons observé dans le cas de cette succession une fissuration résultant de la compaction dans une ambiance plus sèche (Pl. 2, A).

Cette phase correspond à l'accumulation dans une zone située à l'extérieur des structures anthropiques, aménagée par des sols, des cendres et charbons fins provenant, très probablement, de la préparation par torréfaction des végétaux (céréales ?) par le feu (Haită, 1994). Cette activité a été faite dans une structure de combustion située dans la proximité de la zone de rejets.

La présence des végétaux carbonisés, associée avec la compaction dans une ambiance plus sèche nous indiquent une saison chaude (Fig. 6).

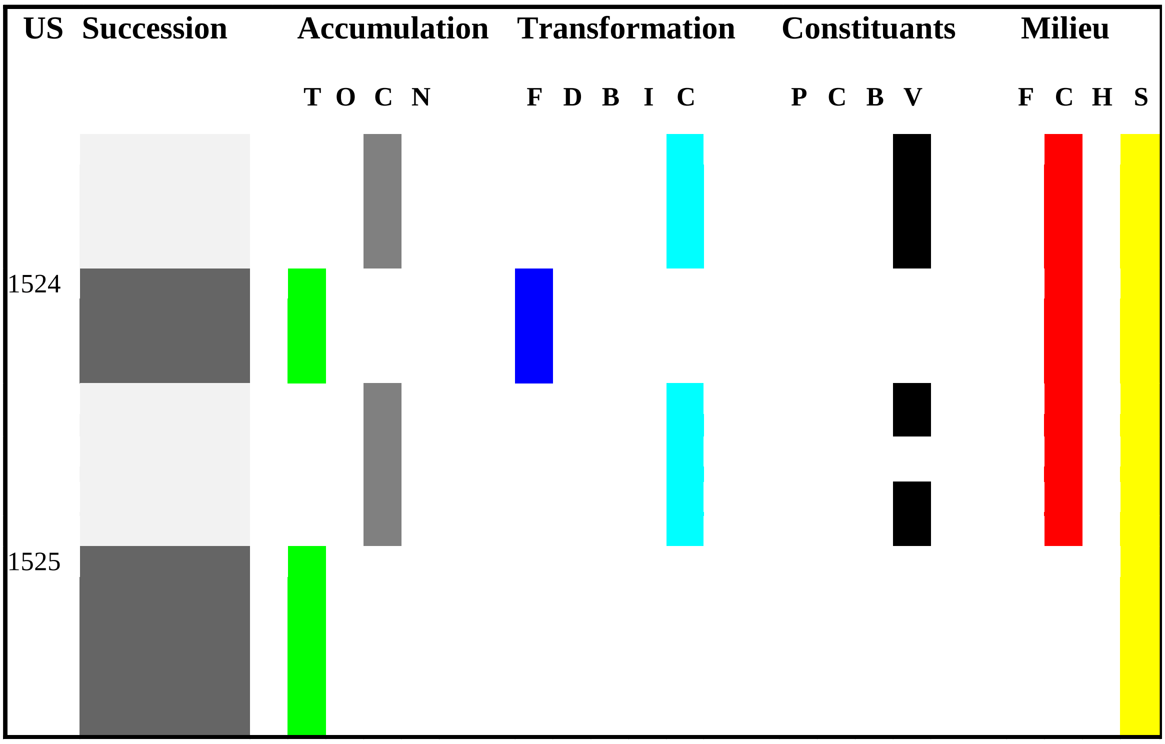

T - TORCHIS NON - BRULE
C - CENDRES

F - FISSURATION
C - COMPACTION

V - VEGETAUX CARBONISES

C - CHAUD
S – SEC

Figure 6 : Caractères diagnostiques de l'évolution de la séquence attribuée à la phase C.

phase D

Cette phase est représentée par une succession de niveaux d'accumulation cendreux et organiques (US 1559, 1523). Ces accumulations contiennent des abondants os de poissons et coquilles (Pl. 2, B). Dans la partie inférieure de la succession, les niveaux sont compactés par le passage répété dans une ambiance plus sèche, mais dans la partie supérieure nous avons observé une fissuration caractéristique pour une ambiance plus humide (Pl. 2, C).

Cette phase corresponde à l'accumulation des rejets résultés par la préparation des poissons et bivalves pour l'alimentation (Fig. 7). La matrice cendreuse de cette accumulation indique la relation spatiale avec une structure de combustion.

En ce qui concerne les conditions de milieu, les faciès de transformation indiquent variations importantes de l'humidité. La présence des coquilles de bivalves corresponde, probablement, à une saison chaude.

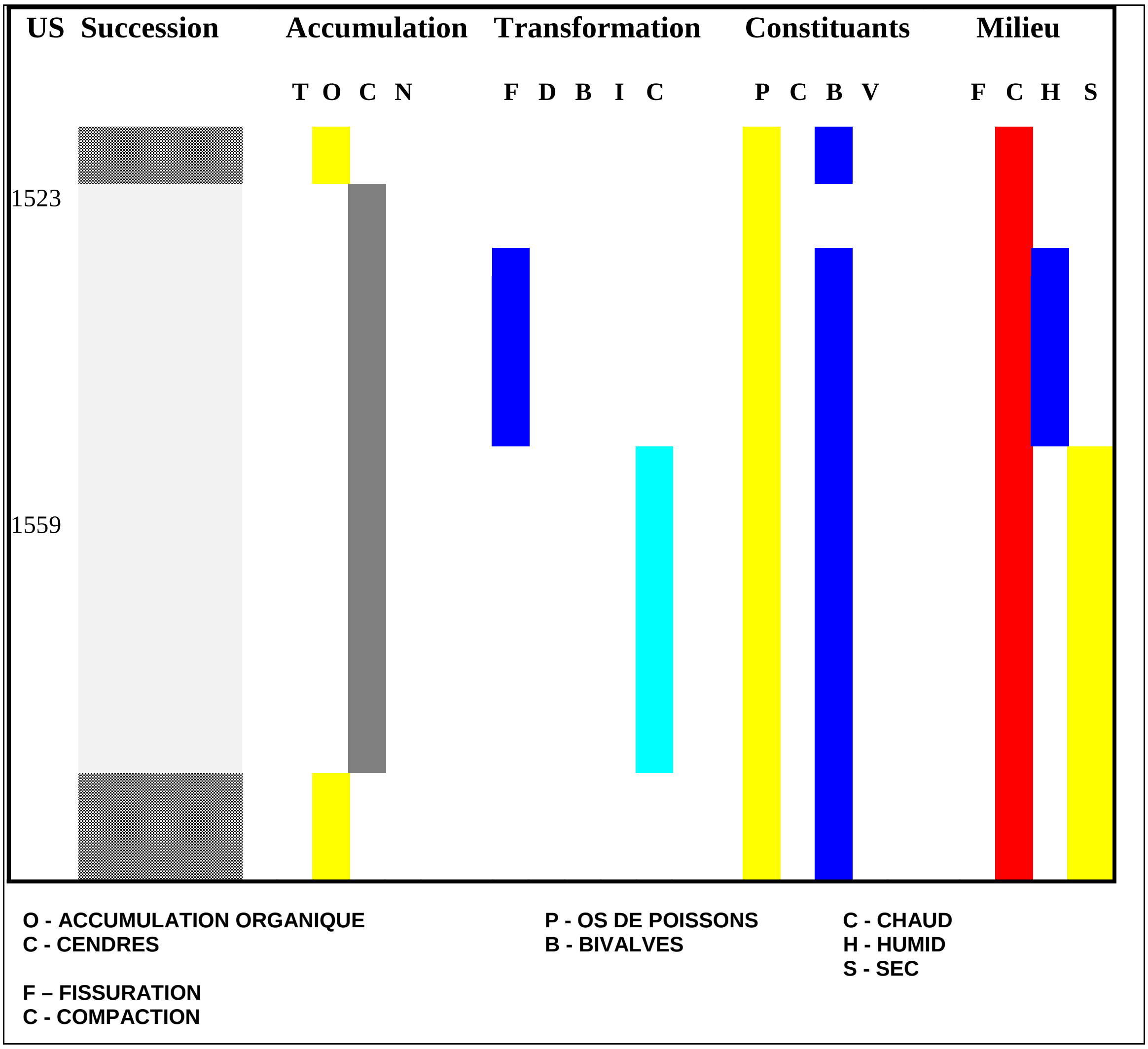

Figure 7 : Caractères diagnostiques de l'évolution de la séquence attribuée à la phase D.

phase E

La succession attribuée à cette phase est constituée par des unités limoneuses homogènes et granulaires, accumulations cendreuses et organiques - US 1522-1521-1520 (Pl. 2, D).

Les unités granulaires contiennent fragments de torchis non-brûlé et proviennent, probablement, de la désagrégation des structures anthropiques (Pl. 2, E). Les accumulations cendreuses et organiques contiennent des abondants os de poissons et rares coquilles. Une des accumulations organiques, située à la base de cette séquence, contient fragments végétaux carbonisés.

Les transformations observées pour cestes unités correspondent à une fissuration importante associée avec compaction par passage répété dans une ambiance humide. Une unité à faciès de bioturbation par la faune est identifiée dans la partie supérieure de cette séquence (Pl. 2, F).

Cette phase est attribuée à des activités liées à la préparation des poissons, végétaux et bivalves par le feu, probablement en vue de consommation (Fig. 8).

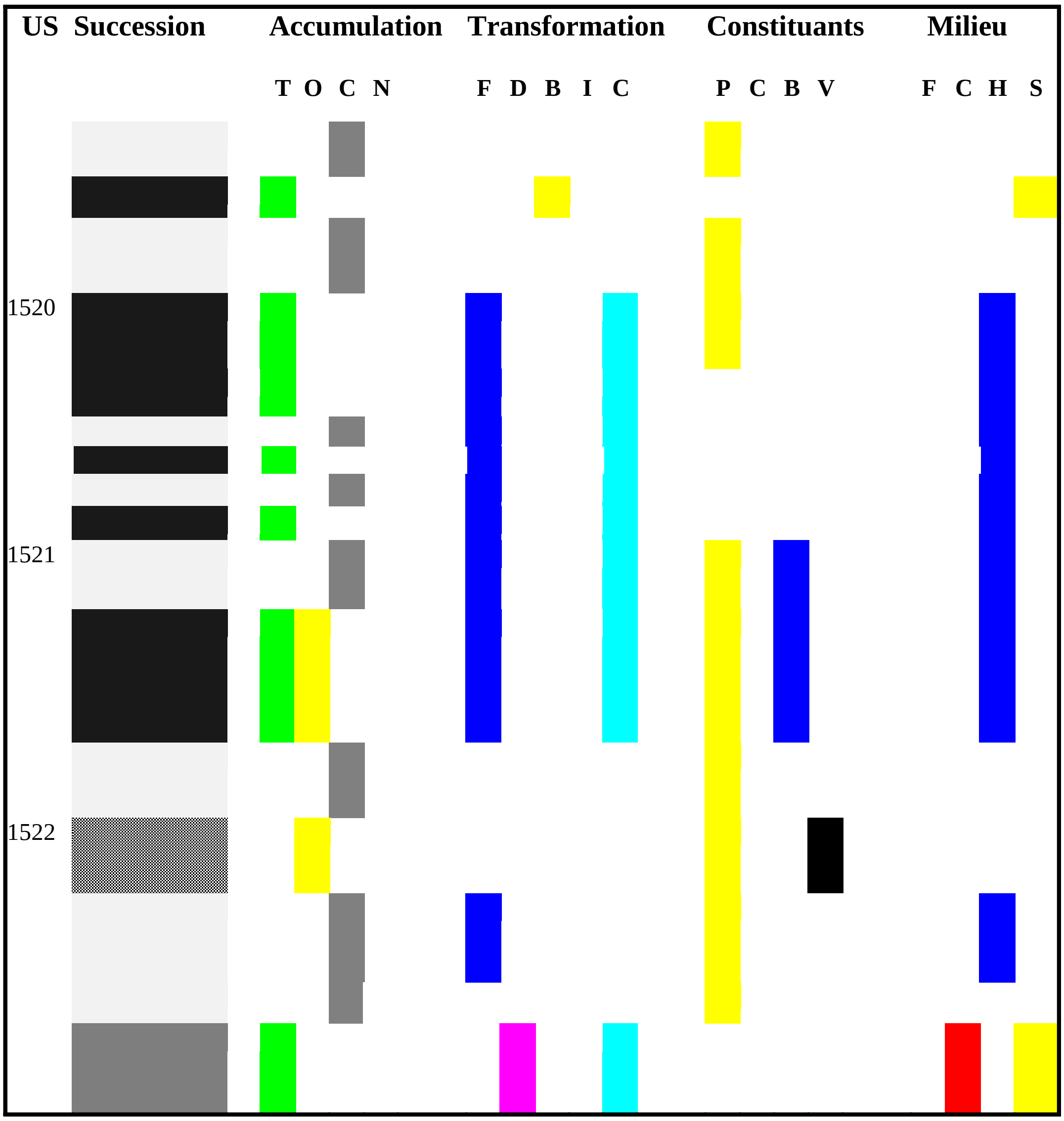

T - TORCHIS NON - BRULE
O – ACCUM
ULATION ORGANIQUE
C - CENDRES

F – FISSURATION
D – DÉSAGRÉGATION

P - OS DE POISSONS

B - BIVALVES
V - VEGETAUX CARBONISES

B – BIOTURBATION
C – COMPACTION

C - CHAUD

H - HUMID
S - SEC

Figure 8 : Caractères diagnostiques de l'évolution de la séquence attribuée à la phase E.

phase F

La fin de la période d'utilisation de la zone de rejets domestiques est représentée par trois accumulations granulaires des fragments de torchis non-brûlé, contenant fréquent os de poissons et, dans la partie supérieure, par une accumulation cendreuse à os de poissons (US 1519-1518-1517).

Cette succession présente une fissuration d'humidification-dessiccation importante et des imprégnations phosphatées dans les fissures.

Cette phase corresponde à l'accumulation des fragments de torchis provenant, probablement, de la désagrégation des structures anthropiques, mélangées dans la partie supérieure avec des os de poissons résultés de la préparation par le feu (Fig. 9).

Les signatures diagnostiques des conditions de milieu indiquent une saison humide, qui correspondent, probablement, à l'automne.

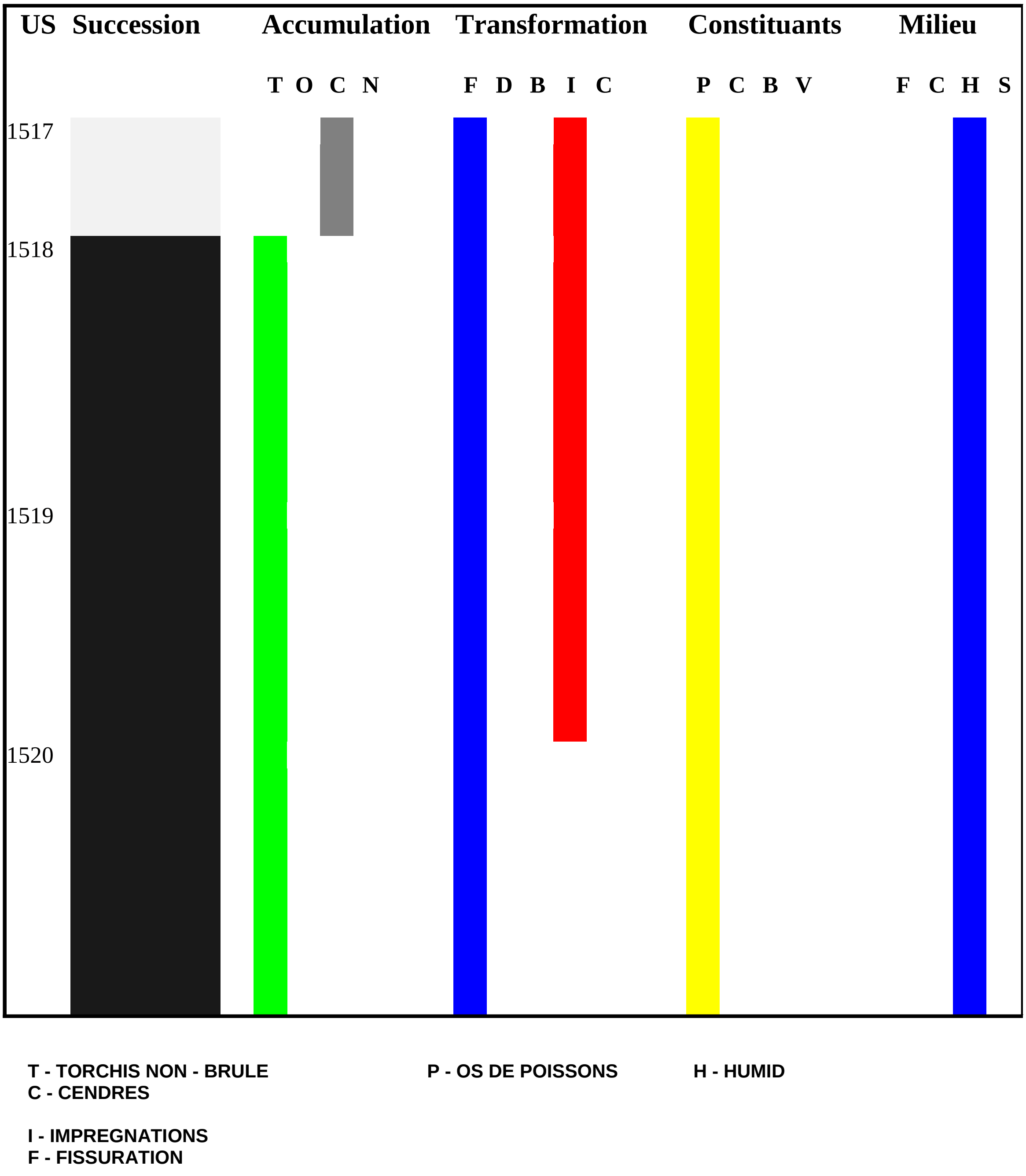

Figure 9 : Caractères diagnostiques de l'évolution de la séquence attribuée à la phase F.

2.2. Etude archéoichthyologique

D'après le démontage des deux couches A et B nous avons enregistré le volume prélevé : 194 litres pour A et 174 litres pour B. Le sédiment a été puis tamisé à l'eau à une maille de 4 mm. Le refus de tamis trié, nous a livré 37322 restes osseux de poissons.

Les résultats obtenus sont :

1. On n'a pas identifié aucune espèce qui peut être indicatrice saisonnière ;

2. La répartition du nombre de restes par taxons montre la prépondérance des cyprinidés, suivis par brochet, sandre et silure. Les esturgeons restent comme d'habitude discrets (Fig. 10).

Pour dissocier les deux couches on a comparé la répartition des nombres de restes par chaque taxon présent. On a ajouté dans le graphique une troisième courbe représentative pour une zone de rejet du niveau Gumelnița A2 (US 2669). Même dans ce cas les résultats ne sont pas satisfaisants. On observe clairement la similitude entre les trois courbes du graphique. Les petites différences sont à notre avis, les caractéristiques qui individualisent, normalement, chaque zone de rejet.

3. La lecture de la saison de capture a était fait selon Casteel (1976) :

- printemps - début de la zone;
- été - étalage de toute la zone;
- hiver - affirmation des annuli.

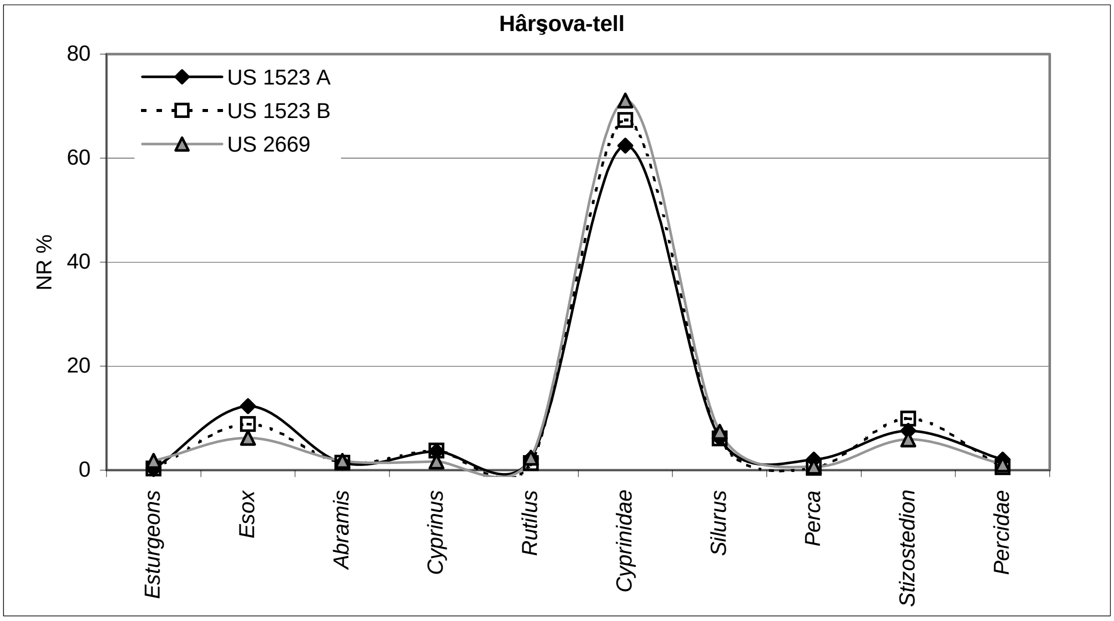

Figure 10 : Hârşova-tell. Gumelnița A2. US 1523. Nombre de restes pour les principaux taxons identifiés. Comparaison entre les deux couches A et B avec une zone de rejets étudiée en 1994 (US 2669). On voit la quasi-similitude des trois courbes.

Nous avons choisi parmi les espèces identifiées, le sandre (*Stizostedion lucioperca*), qui présente quelques avantages:

- les vertèbres de sandre sont les plus nombreuses ; on en a retenu 256 ;

- le taux de corps vertébraux non-altérés est plus de 70 % - les annuli sont plus évidents et rendent facilement la lecture.

La lecture a été faite à deux reprises par la même personne, à trois jours d'intervalle.

Les résultats n'arrivent pas n'y de cette fois à nous éclairé (Fig. 11). On observe, aussi, la quasi-similitude de courbes dans le cas de deux couches A et B.

Donc, d'après cette application on ne peut pas dire si les restes sont accumulés pendant une seule saison (la répartition saisonnière des captures montre une pêche d'été) ou pendant des années différentes (si on rend compte de la situation stratigraphique superposé des deux couches).

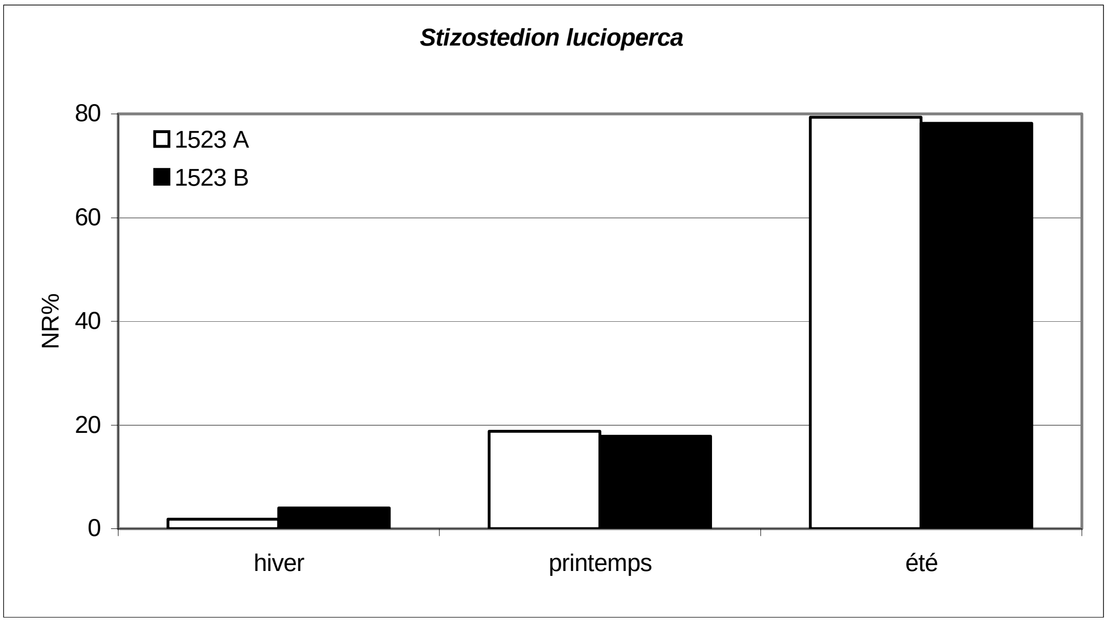

Figure 11: Hârşova-tell. Gumelniţa A2. US 1523. Lecture de la saison de capture pour les vertèbres de sandre (*Stizostedion lucioperca*) comparative entre les deux couches US 1523 A et 1523 B.

De notre point de vue un échantillonnage plus fin de ceux deux US était plus indiqué. Ce fait a été réalisé avec une autre occasion pour une zone de rejet pareille et les résultats ont été plus précis (Radu, 2000).

3. Discussions

- La zone de rejets domestiques étudiée indique des activités domestiques liées à la préparation des poissons, céréales et bivalves. Cette zone est aménagée dans quelques situations par des épandages à limons et torchis fins.
- Dans la phase A, la présence des faciès de transformation attribués à la saison d'hiver sur les niveaux de destruction de la maison incendiée nous indique le fait que l'incendie ait eu lieu le plus tard dans ce période ou, éventuellement, à la fin d'automne.
- Dans la phase D, la répartition saisonnière des captures montre une pêche d'été.
- La zone de rejets domestiques a fonctionné, au moins, pendant une période correspondant à une année : fin hiver, printemps, été et automne.
- Cette étude doit être affinée par l'analyse des autres zone de rejets. La reconstitution plus précise des conditions de milieu peut nous apporter des informations très importantes sur la saisonnalité des activités anthropiques à forte production sédimentaire liée spécialement à la préparation des constituants organiques.

4. Conclusions

Par la présente étude nous avons essayé d'intégré dans une approche pluridisciplinaire les données micromorphologiques et archaeo-ichtiologique dans l'analyse d'une zone de rejets ménagers.

Les activités anthropiques identifiées par l'analyse micromorphologique peuvent être affinées par l'analyse des restes osseux de poissons.

Notre résultat sur la durée d'utilisation de la zone de rejets ménagers qui est, aussi la période d'accumulation des dépôts anthropiques à 50 cm épaisseur, montre une durée de minimum une année dans ce cas, d'une zone à très forte production sédimentaire.

L'étude stratigraphique (un important aide nous apporte le diagramme stratigraphique) nous permettra d'obtenir des informations supplémentaires liées a la stratigraphie générale du site (par exemple, la période d'abandon, après la destruction, d'une maison effondre, avant de réutiliser l'espace pour bâtir une autre maison).

Il faut noter ici le fait que les résultats sur la période de formation de cette zone sont comparables avec celles obtenus dans le cas du complexe 521 de Hârşova (Popovici et alii, 2000).

Références:

Casteel R. W., 1976,

Fish Remains in Archaeology and Paleo-environmental Studies, Academic Press, London, 180 p.

Haită C., 1994,

Etude micromorphologique des sédiments archéologiques sur le tell néolithique et chalcolithique d'Hârşova, Rapport de stage coordonné par Dr. Marie-Agnès Courty, Institut National Agronomique Paris-Grignon, 89 p.

Haită C., 2000,

Sédimentologie, in **Popovici D., Randoin B., Ryalland Y., Voinea V., Vlad V., Bem C., Bem C., Haită G.**, *Les recherches archéologiques du tell de Hârşova (dép. de Constanţa) 1997-1998,* Cercetări Arheologice, XI, vol. 1, 2000, Bucureşti, 2000, pp. 48-55.

Popovici D., Randoin B., Ryalland Y., Voinea V., Vlad V., Bem C., Bem C., Haită G., 2000,

Les recherches archéologiques du tell de Hârşova (dép. de Constanţa) 1997-1998, Cercetări Arheologice, XI, vol. 1, 2000, Bucureşti, 2000, pp. 13-35.

Radu V., 2000,

Sur la durée d'utilisation d'une zone de rejets ménagers appartenant a la culture Gumelniţa A2 du tell d'Hârşova. Etude archéo-ichthyologique préliminaire, Cercetări arheologice, XI, vol. 1. Bucureşti, 1998-2000, pp. 75-83.

Wattez J., 1992,

Dynamique de formation des structures de combustion de la fin du Paléolitique au Néolithique Moyen. Approche méthodologique et implications culturelles, Thèse de Nouveau Doctorat, 1992.

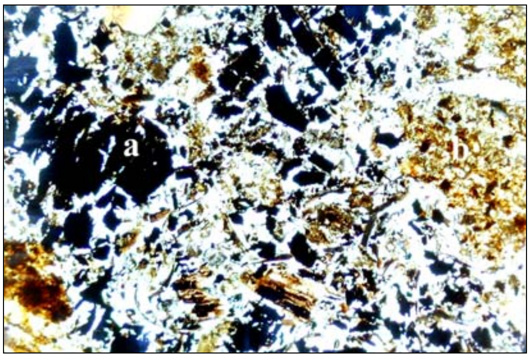

A

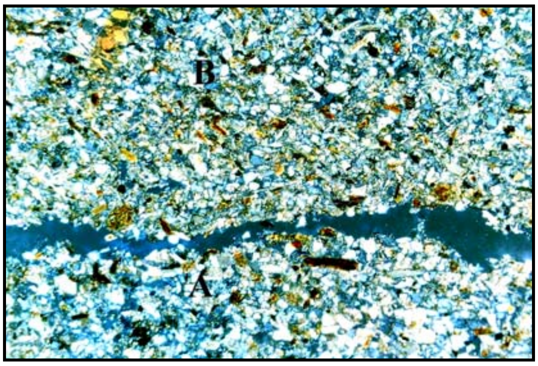

B

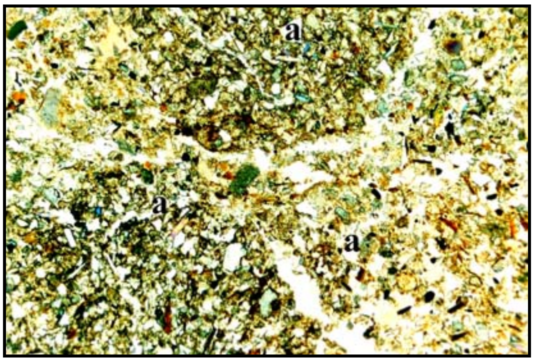

C

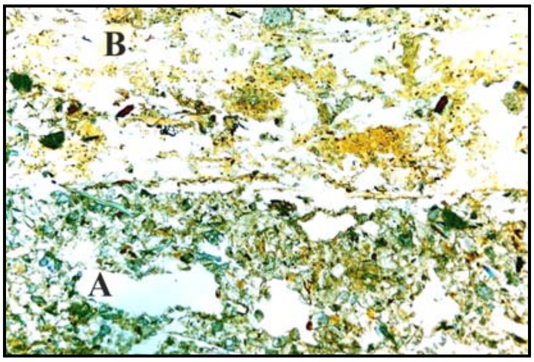

D

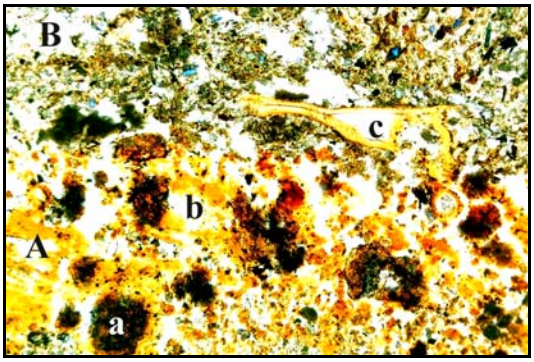

E

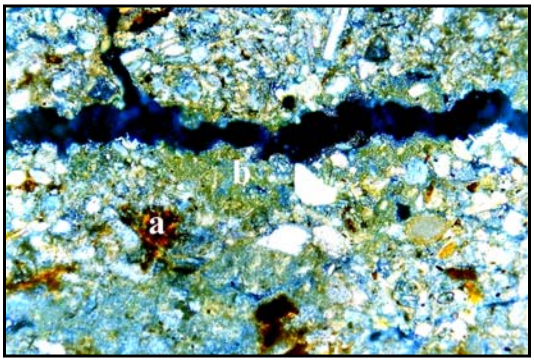

F

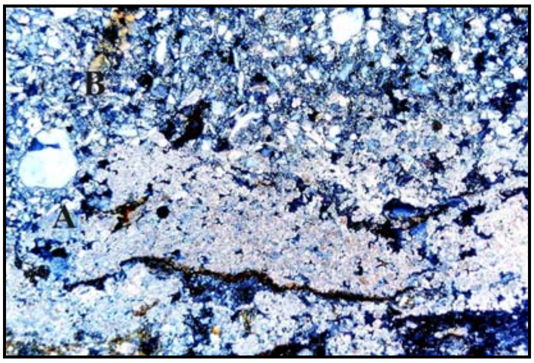

G

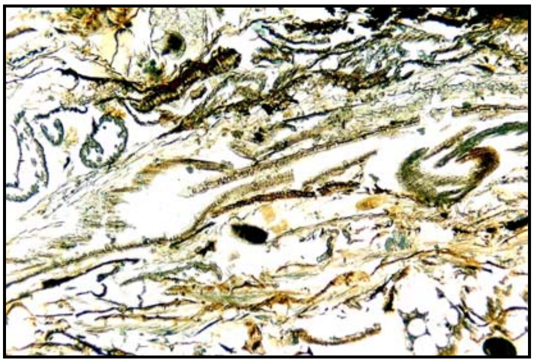

H

PLANCHE I

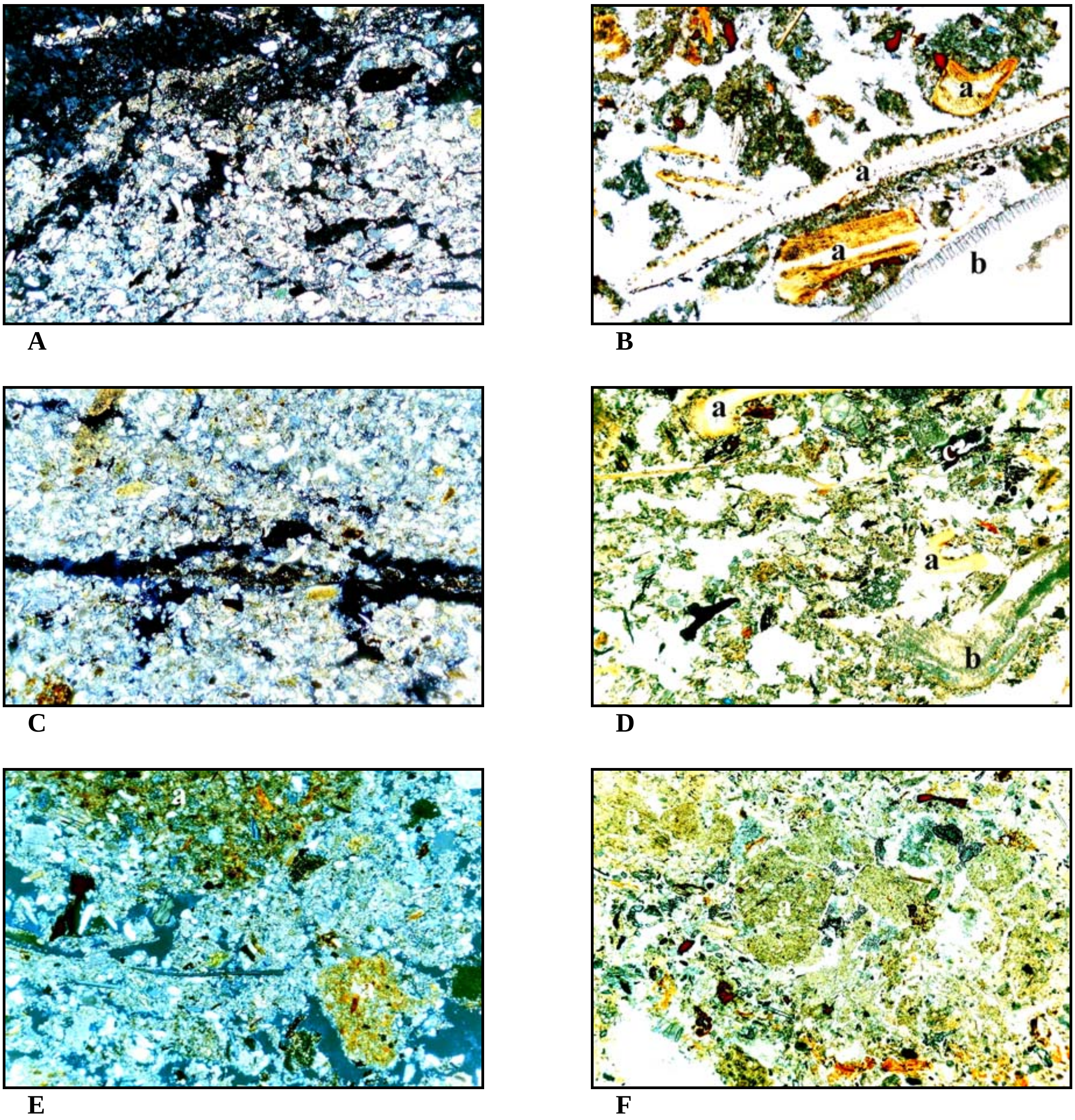

PLANCHE II

Explication des planches

Planche 1:

A – Niveau d'incendie de maison SL 12 à charbons de bois (a) et torchis brûlé (b). Lumière Naturelle (LN), largeur d'image (l. i.) 2 mm.
B – Niveaux fins de limons sableux et argileux accumulés par ruissellement pendant des précipitations. Lumière Polarisé (LP), l. i. 2 mm.
C – Unité à faciès de désagrégation à structure en agrégats polyédriques (a). LN, l. i. 2 mm.
D – Succession d'une unité de torchis cru (A) et une accumulation organique (B). LN, l. i. 2 mm.
E – Accumulation organique (A) à fréquents coprolithes (a), os de poissons (c) et matrice phosphatée (b). LN, l. i. 2 mm.
F – Niveau limoneux à débris organiques (a) et imprégnations organiques sur des fissures (b). LP, l. i. 1 mm.
G – Succession d'une unité cendreuse (A) et niveau limoneux (B). LP, l. i. 2 mm.
H – Niveau cendreux microlité à fragments végétaux carbonisés. LN, l. i. 2 mm.

Planche 2:

A – Niveau limoneux à fissuration de compaction dans une ambiance plus sèche. LP, l. i. 2 mm.
B – Accumulation organique à abondants os de poissons (a) et coquille de bivalves (b). LN, l. i. 2 mm.
C – Niveau limoneux à fissuration de compaction dans une ambiance plus humide. LP, l. i. 2 mm.
D – Accumulation organique à os de poissons (a), coquille (b), charbons de bois (c) et matrice cendreuse. LN, l. i. 2 mm.
E – Accumulation granulaire à fragments de torchis brûlé dans une matrice cendreuse. LP, l. i. 2 mm.
F – Unité limoneuse à structure agrégée (a) produite par la bioturbation de faune. LN, l. i. 2 mm.

UN AC DE BRONZ CU CAP GLOBULAR DIN TRANSILVANIA

Elvira Ciocea Safta

Abstract

The subject of this article is a bronze pin with globular head, which is part of the collections of the National Museum of History of Romania (inv. no. 39298). The piece was discovered in Transylvania, in unknown conditions and than was transferred from the Brukenthal History Museum (Sibiu).

The pin is characterized by the flat ending of the globular head, as well as by its grooved decoration on its entire body.

Taking into account the fact that the discovery conditions remained unknown, the approach was made on analogies. A fine dating of the piece is difficult to be made, but we suggest a period between the Late Bronze Age and the Early Hallstatt. The finding place of this item represents the southeastern limit of this type. In order to make analogies we used some important elements such as the shape of the head — globular with a flat top — and the incised decorations on the entire surface. The most similar piece, by the taking into accounts the morphological criteria and the geographical one - is a pin discovered in Western Transylvania. A further example in series of analogies is a finding from Feudvar (Voivodina), horizon II (Br D-Ha A1).

Analogies for this pin are to be made in different typological groups and they are not a part of a homogenous one. These kind of pieces were included in series with different shapes, such as the one with the globular head, or egg-shaped, biconical with angular profile in the middle, more or less flattened; sometimes represent an exception to typological group associated.

By his morphology and decorations this pin discovered in Transylvania might be associated with some European typological groups, such as:

– the pins with "poppy shaped" heads, with variants globular-flattened, with grooves decoration, from Western and Central Europe ***(****Br. D-Ha B****)***

– the pins with profiled head from Poland, Deszcnzno variant ***(****BrD-HaA)*

– the typological group Uberach (the so-called „Nadeln der Form Uberach”) from Central Germany, with a variant which of the pin having an outlined head in shape of a quadrangle rounded edges, decorated with grooves (Urnenfelderzeit, early phase).

– the category of pins with seal shaped head – type Cisano (the horizon Peschiera)

*– the series of pins with biconical head, with decorations made of deep grooves, found in Slovacia, with the variant of the pin with globular shape head, more or less flattened, with flat top, uniform decorated with grooves (Urnenfelderzeit, the middle and final phase****).***

These typological groups are covering the period from end of the Bronze Age and the begging of the Iron Age. In Europe, during the period of Urnenfelderzeit— with a special regard for the large group of the pins with globular head is diversified in a large number of morphological variants and is defined by preference for decoration with relieves or incisions on all surface of the pins' heads.

The presence of this piece — with morphological and decoration particularities — in so many various typological groups is a very good example of this situation. The same particularities of the morphology and decoration indicate a general trend regarding the unification of the technological procedures and decoration in the metallurgy of the Urnenfelderzeit type cultures.

În colecțiile Muzeului Național de Istorie a României se află un ac de bronz cu capul globular (nr. inv. 39.298), rămas inedit până în prezent. În documentele muzeului este specificat că piesa provine din Muzeul de Istorie Brukenthal, Sibiu şi că a fost descoperită în condiții necunoscute.

Acul se caracterizează, în cadrul seriei sale tipologice, prin proporțiile mai mari ale capului în raport cu lungimea şi diametrul tijei, dar şi prin faptul că are creştetul teşit. Particularitatea formei capului poate fi mai bine pusă în evidență dacă îl analizăm pe secțiune. Conturul curb se înscrie într-un plan geometric de forma unui octoedru. Laturile orizontale — de sus şi de jos — ale acestui paralelogram sunt inegale. Segmentul de dreaptă corespunzător limitei superioare, de pe creştetul capului, este dublul segmentului care indică limita lui inferioară. Astfel, centrul de greutate este transferat către palierul de sus al capului globular. Conturul curb se înscrie într-un plan geometric de forma unui octoedru. Laturile orizontale — de sus şi de jos — ale acestui paralelogram sunt inegale. Segmentul de dreaptă corespunzător limitei superioare, de pe creştetul capului, este dublul segmentului care indică limita lui inferioară. Astfel, centrul de greutate este transferat către palierul de sus al capului globular. Acesta este decorat cu incizii profunde, profilate rectangular. Liniile incizate, orizontale, circulare sunt uniform repartizate pe toată suprafața capului, mai puțin pe creştetul, lipsit de decor. Tija, rotundă în secțiune, este mai subțire în partea de sus, îngroşându-se spre vârful scurt şi uşor îndoit. Această inversare de proporții repetă asimetria volumetrică constatată deja în construcția capului. – L. 12,2 cm, gr. tijă 0,25-0,35 cm, dimens. cap 1,5 x 2 cm. – patină verde închis.

.

O descoperire izolată, sau căreia nu i se cunoaşte contextul real de descoperire, nu poate fi datată decât pe criterii tipologice. Analizând analogiile, pe care le propunem mai jos, putem avansa o dată cuprinsă între Bronzul final şi Halstatt-ul timpuriu (Ha A). În ceea ce priveşte răspândirea, această descoperire, care provine din Transilvania, sugerează limita geografică sud-estică a ariei tipului pe care îl reprezintă.

Pentru stabilirea analogiilor am urmărit identificarea unor elemente definitorii, care se reunesc în forma capului — subsferică cu creştetul plat — şi decorul adânc incizat, dispus pe toată suprafața acestuia.

Cea mai învecinată piesă, din punct de vedere morfologic, dar şi ca repartiție geografică, este un exemplar descoperit în “Transilvania de Vest”. Béla Pósta[1] publica în secolul trecut colecția baronului Kilény Hugó sub această denumire Printre obiectele preistorice din colecție se află şi un ac foarte asemănător prin particularitățile de formă şi decor, cu piesa noastră. C. Kacsó[2] asociază acul din colecția Kilény cu o parte din obiectele acesteia (un pandantiv în formă de semilună şi unul în formă de clepsidră) şi lasă să se înțeleagă faptul că aceste piese ar fi alcătuit un depozit. Plecând de la o premiză, totuşi nefundamentată, autorul pune acul în relație contextuală cu pandantivul în formă de clepsidră, iar prin asocierea cu acest tip de pandantiv îl integrează grupului de depozite numite de tip Arpăşel, structurate exclusiv după piese de port şi încadrate în etapa BrD-HaA

În aşezarea de la Feudvar (Voivodina) a fost descoperit un ac cu capul globular teşit, decorat cu striuri circulare pe toată suprafața, care reprezintă o bună

[1] B. Pósta, DolgCluj 9, 1918 p. 113, 167-168, nr. 10, fig. 1/1,2.
[2] C. Kacsó, Apulum 26, 1989, p. 81 şi urm., nr.80, p. 84.

analogie[3] pentru piesa noastră. Acul provine din orizontul II al aşezării, căruia autorii săpăturii îi atribuie ceramică de tip Gáva-Holihrady amestecată cu ceramică de tip Gornea-Kalakača. Valoarea acestei afirmații este, însă, relativă. Ea este tributară unei metode de cercetare care reconstituie teoretic stratigrafia unui sit. Nu a fost luată în calcul situația în care deranjarea sau erodarea unei depuneri pot aduce la aceeaşi adâncime artefacte din orizonturi culturale diferite. Orizontul II, încadrat în intervalul Br D-Ha A1, a dat la lumină şi două ace de tip *Keulenkopfnadel*. Această asociere este demnă de valorificat — cu rezerva mai sus exprimată — întrucât pentru acele de tip *Keulenkopfnadel* avem analogie în depozitul de la Cornuțel, din Banat, pentru care s-a propus aceeaşi datare[4].

Sunt de menționat exemple paralele şi în: depozitul de la Bošnjaci[5], cel de la Gorjna-Vrba[6], sau de la Brodski-Varoš[7] repartizate în orizontul II de depozite din Croația (Ha A1).

La Banyhád (Ungaria), un ac lipsit de context, asemănător ca formă, dar nedecorat, a fost inclus în orizontul Kurd (orizontul II la von Brunn), care corespunde în România cu grupul de depozite Cincu-Suseni – Ha A1[8].

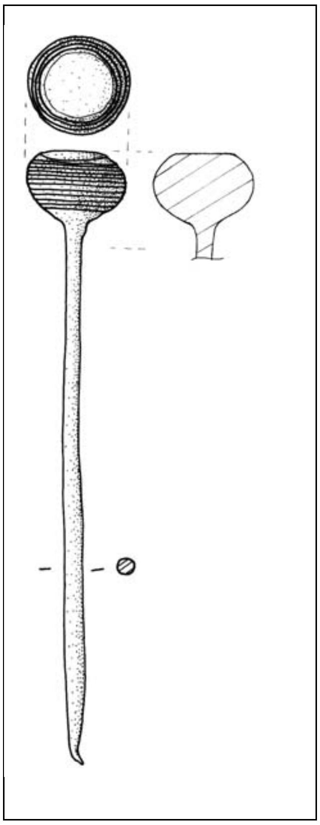

Analogiile se regăsesc în diferite grupări tipologice şi nu fac parte niciodată dintr-un ansamblu omogen. Astfel de piese au fost incluse în serii care cuprind laolaltă forme diferite ale capului: globulare, ovoidale, forme biconice sau biconice cu profil unghiular pe mijloc, mai mult sau mai puțin aplatizate şi uneori constituie o excepție în raport cu grupa tipologică în care au fost incluse. Înserierile tipologice în care am identificat analogii pentru descoperirea de față, cuprind şi particularități de decor: linii circulare, orizontale, profilate care acoperă capul, dar în aceste grupe sunt prezente piese astfel decorate laolaltă cu exemplare ornamentate oarecum diferit cum ar fi ace la care decorul se extinde pe tijă, sau la care liniile orizontale sunt asociate şi cu alte elemente ornamentale.

Pentru început constatăm analogii în grupa ácelor cu capul în formă de mac. Ne referim la formele globulare teşite, decorate cu caneluri pe toată suprafața capului. Aceste caracteristici

[3] M. Roeder, în Vorbericht über die yugoslawisch-deutschen. Ausgrabung in Siedlung von Feudvar bei Mošorin (Gem. Titel, Vojvodina) von 1986-1990, BerRGK 72,1991, p. 134 şi urm., pl. 26/3.

[4] I. Stratan, SCIV 15, 1964, 4, p. 527; M. Petrescu-Dîmbovița, Deopzite, p. 55.

[5] K. Winski-Gasparini, *Cultura Polja sa žarama arama u sjevernoj Hrvatskoj,* Zadar 1973, pl. 26/10

[6] Ibidem, pl. 51/19

[7] Ibidem, pl. 52/34.

[8] A. Mozsolics, *Bronzefunde aus Ungarn*, p. 103, pl. 39/27.

contribuie la definirea unei variante tipologice la care, însă, canelurile orizontale sunt asociate şi cu alte motive decorative, compoziția ornamentală fiind mult mai elaborată. Piesele din această variantă au o largă răspândire geografică. Menționăm cele mai timpurii decoperiri de ace cu capul în formă de mac, decorate cu "costulature transversali", răspândite în nordul Italiei şi datate în Bronzul târziu[9]. De la aceste ace reținem profilul capului şi prezența canelurilor orizontale, combinate, însă, şi cu alte motive decorative. Menționăm descoperirea izolată de la Largo d'Arno-Val Comonica, din Lombardia[10]. Ácele acestei variante devin caracteristice pentru sud-vestul Germaniei şi pentru landurile Hessen-Rheinhessen, pentru Elveția şi pentru vestul Franței, începând cu orizontul cultural *UFK* timpuriu[11]. În Franța sud-estică sunt de remarcat paralele morfologice şi de decor cu descoperirea izolată de la Pas d' Échelle[12]. Mai apropiate de exemplarul nostru sunt piesele înseriate în Italia septentrională la grupa ácelor cu capul în formă de mac – într-o variantă la care capul este de mici dimensiuni, decorat exclusiv cu linii orizontale reliefate[13]. Menționăm, mai cu seamă o descoperire de la Peschiera, Boccatura del Mincio[14]. Ca distribuție geografică, acele cu capul în formă de mac se concentrează în partea sud-ocidentală a Europei Centrale. Sunt încă prezente la începutul orizontului Velatice-Baierdorf din Moravia,[15] care corespunde, în România, grupului de depozite Suseni – Ha A1. Ele persistă până în Hallstatt B1 în Austria (Pogau)[16].

Caracteristicile morfologice şi de decor ale acului care face obiectul notei de față, se regăsesc şi în alte serii tipologice din Europa de la sfârşitul epocii bronzului şi începutul epocii fierului.

Astfel de paralele sunt în familia acelor cu capul profilat din Polonia, varianta Deszcnzno, datată în intervalul BrD-Ha A1(Reinecke). În această grupă se află un exemplar descoperit la Zabornia, fără context cunoscut, foarte asemănător cu piesa noastră[17].

Poate fi, de asemenea, alăturat unei grupe tipologice „Nadeln der Form Uberach" din centrul Germaniei, care include ace cu forme globulare sau biconice, decorate cu linii profilate. Una dintre variante cuprinde ace la care conturul capului este un patrulater rotunjit, dar decorul canelat orizontal coboară pe gât şi, în unele cazuri, se combină cu linii verticale sau oblice[18]. Descoperirile acestei variante fac parte din regiunea Hessen şi se încadrează în grupa *Frühurnenfelderzeit* din Bavaria (notăm un exemplar asemănător, cu loc de descoperire necunoscut[19] şi un al doilea, de la Groß-Bierbau[20]).

În cadrul acelor de tipul Cisano, definit ca o grupă de ace cu formă conică, biconică simplă sau cu profil unghiular, aplatizate, decorate pe cap cu "costulature transversali", există un exemplar foarte asemănător cu piesa noastră, descoperit la Cisano, lângă Verona, într-o depunere aflată la baza unor locuințe lacustre de la începutul epocii fierului [21]. Asemănătoare sunt şi descoperirile de la Peschiera, Boccatura

[9] G. Carancini, *Die Nadeln in Italien*, PBF XIII, 1975, 2, pl 53/1714-1716.
[10] Ibidem, pl. 53/1714.
[11] H. Müller-Karpe, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen*, Römische-Germanische Forschungen 22, 1959, p. 189, fig. 23/5; W. Kubach, *Die Nadeln in Hessen und Rheinhessen*, PBF XIII, 1977, 3, pl.63/937-45)
[12] F. Audouze, J-C. Courtois, PBF XIII, 1970, 1, pl. 5/12.
[13] G. Carancini, PBF XIII, 1975, 2, p. 235, pl. 53/1733-1736, 108C.
[14] Ibidem, nr.1735, pl. 53/1735.
[15] J. Říhoský, *Die Nadeln in Mären und in Ostalpengebite*, PBF XIII, 5, 1979, nr. 843-860.
[16] F. Audouze, J-C. Courtois, *Les Epingles du sud-est de France*, PBF XIII, 1970, 1, p. 24.
[17] R. Essen, *Die Nadeln in Polen II (Mittlere Bronzezeit)*, PBF, XIII, 1982, 9, p. 65, nr. 367 A, pl. 16/367A.
[18] W. Kubach, *Die Nadeln in Hessen und Rheinhessen*, PBF XIII, 1977, 3, p. 341, nr. 805-810, pl. 57/805-810.
[19] Ibidem, pl. 57/807.
[20] Ibidem, p. 341, pl. 57/805.
[21] G. L. Carancini, PBF XIII, 1975, 2, pl. 54/1743

del Mincio.[22] Exemplare de tip Cisano se regăsesc ilustrate la Müller-Karpe, în grupa acelor Peschiera[23] (Br.D după Reinecke) sau în Bavaria, la Manheim – orizontul Ha A1.[24]

Exemplare similare din Slovacia sunt incluse în familia acelor cu capul biconic profilat, descorat dens cu caneluri sau şănţuiri. Grupa tipologică astfel definită este datată în *UFK*, perioada veche şi mijlocie. O variantă a acestui tip strânge laolaltă piese cu capul de formă globulară, mai mult sau mai puţin turtit şi creştetul plat, decorat uniform cu nervuri[25]. Cea mai apropiată analogie este acul de la Partizánke, descoperit într-o necropolă de incineraţie încadrată în intervalul HaA-B[26]. În aceeaşi grupă a fost inclus şi acul aflat în Muzeul de la Bojnice (Slovacia), deşi este nedecorat[27]. Din aceeaşi variantă face parte o descoperire mai timpurie din Bavaria: acul de la Elsenfeld cu capul biconic teşit, decorat cu linii striate, aflat într-un mormânt unde se asociază cu o spadă de tipul Hemigkofen (varianta Elsenfeld), încadrată în orizontul Gammertingen- Elsendorf din cultura câmpurilor cu urne (*UFK*), faza timpurie[28].

Din cele relatate mai sus rezultă că acul descoperit în Transilvania se regăseşte, prin însuşirile sale morfologice, în diferite serii tipologice europene de ace, menţionate mai sus, şi care, toate, se grupează în intervalul cronologic Br.D-Ha A (orizontul Peschiera sau *UFK* veche şi mijlocie). Aceste grupe tipologice acoperă, potrivit tradiţiei şcolii arheologice româneşti, sfârşitul epocii bronzului şi începutul epocii fierului. În Europa culturilor *UFK* marea familie a acelor cu capul globular se diversifică în numeroase variante morfologice şi se caracterizează prin preferinţa pentru un decor cu reliefuri sau incizii orizontale care să includă toată suprafaţa capului.

Diversitatea excepţională de forme asociate cu o oarecare varietate ornamentală fac dificilă încercarea de a le grupa în serii tipologice unitare. Prezenţa piesei noastre, cu particularităţile ei formale şi de decor, în grupe tipologice atât de diferite, este o ilustrare a acestei situaţii. Aceleaşi particularităţi sugerează tendinţa de uniformizare a procedeelor tehnice şi a decorului în metalurgia respectivelor culturi.

---

[22] Ibidem, pl. 54/ 1744, 1745.
[23] Müller-Karpe, Chronologie, 1959, pl. 104/46.
[24] Ibidem, p.195, fig. 30/4.
[25] M. Novotná, *Die Nadeln in Slowakei*, PBF XIII, 1980, 6, p. 134 şi urm., nr. 874-878, pl. 40/874-878.
[26] Ibidem, nr. 878, pl. 40/878 şi pl. 64C.
[27] Ibidem, pl. 40/879.
[28] P. Schauer, *Die Schwerter der Süd-Deutschland*, PBF IV, 1971, 2, p. 163, nr. 480.

CONSIDERAȚII PRIVIND SARCOFAGUL „GHICA”

Christina Ştirbulescu

Abstract

The Museum of National History of Romania owns an exceptional monument (inventory no. 18.833), known in the literature as the “Ghica” Sarcophagus. Discovered in 1836 in a tumulus near the Roman road leading to Romula, (today, Reşca village, Dobrosloveni commune, Olt county) this Roman sarcophagus was worked in limestone and is sculpted on all four sides.

On the large sides are represented four characters, two male and two female, and three Erotes, whereas on the small sides there are four Erotes in various positions. A series of 24 domestic and wild animals and four masculine figures are sculpted on the border of the box of the sarcophagus. Each of the four corners is decorated with a statue of a winged Victory (Eckniken), carrying palm leaves and crowns.

The “Ghica” Sarcophagus belongs to the Asian type with arcades and probably comes out of the Phrygian workshop Dokimeion or of another Asian workshop. We date it in the first quarter of the 3rd century AD.

În patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României se află o piesă de excepție, cunoscută în literatura de specialitate sub numele de sarcofagul "Ghica"[1], care a fost publicată şi, de-a lungul timpului, comentată de reputați specialişti. Este un sarcofag roman descoperit în secolul al XIX-lea (22 iulie 1836) în actualul sat Reşca, com. Dobrosloveni, jud. Olt[2].

Banul Mihalache Ghica şi Vladimir de Blaremberg au cercetat în vara anului 1836 doi tumuli[3]. Sarcofagul a fost descoperit în primul tumul situat în apropierea drumului roman care ducea spre Romula. În cel de-al doilea tumul a fost descoperit un alt sarcofag de calcar. A fost descoperită şi o stelă funerară (găsită căzută lângă tumul) care aminteşte numele Claudiei Amba, fiica lui Cl. Montanus, *immunis* în *numerus surorum saggitariorum*[4].

Iată ceea ce scria Al. Odobescu despre sarcofagul "Ghica": "Acest interesant monument a fost adus de peste Olt (de la Reşca sau de la Celei, după toată probabilitatea), de către răposatul ban Mihalache Ghica şi depus în curtea caselor sale, care apoi vânzându-se prefecturii de Ilfov, sarcofagul a servit câțiva ani de-a rândul drept jgheab şi iesle pentru caii dorobanților. Sunt însă doi ani de când am izbutit cu ajutorul prefectului, domnul C. Manu, şi al comitetului permanent, a face să se aducă la muzeu toate pietrele antice care zăceau neîngrijite în acea curte. Printre dânsele e şi sarcofagul"[5].

Monumentul funerar a fost semnalat mai întâi într-o notă de Vladimir de Blaremberg[6];

---

[1] Mulțumesc şi pe această cale d-nei dr. Lucia Marinescu pentru ajutorul acordat la elaborarea acestui studiu. Sarcofagul este expus în secția Lapidarium, inv. 18.833.

[2] Blaremberg 1836, 91; Tudor 1968, 43.

[3] Odobescu 1937, 64-65; Odobescu 1878, 40.

[4] Blaremberg 1836, 91; OR[4], 402; IDR II, 158-159, nr. 350.

[5] Odobescu 1937, 64.

[6] Blaremberg 1836; apoi în gazeta germană Kronstädter Unterhaltungs - Blatt, 1837, 56; Treboniu - Laurian 1846, 98.

editorul nu dă date despre mormânt, defunct / defuncți şi inventarul acestuia. În opera Pseudo - Kinegeticos[7] Al. Odobescu descrie sarcofagul, pentru ca mai târziu, Gr. Tocilescu[8] să aducă noi observații şi un desen minuțios al sarcofagului.

Sarcofagul este lucrat dintr-un calcar grezos de bună calitate, foarte fin. R. Florescu publică sarcofagul ca fiind lucrat în marmură[9]. *Arca* tăiată simplu, cu fețe dreptunghiulare, are la bază plinta, iar la gură un mic prag, care înlesnea stabilitatea şi îmbucarea capacului[10]; plinta asigura echilibrul monumentului funerar[11]. Dintre multele *arcae* descoperite în Oltenia numai acesta, descoperit la Romula, are reliefuri în exterior[12].

Dimensiunile sarcofagului sunt următoarele: înălțimea - 82,5 cm; lungimea laturii mari - 204 cm; lungimea laturii mici - 94,5 cm, grosimea peretelui laturii A: 14,9 cm; grosimea peretelui laturii B: 15,2 cm; grosimea peretelui laturii C: 15,5 cm; grosimea peretelui laturii D: 15,1 cm. Pentru a uşura lectura ne propunem denumirea laturilor astfel:

A - Latura mare cu patru personaje drapate.

B - Latura mare cu trei Erotes dansând.

C - Latura mică cu doi Erotes – cântăreți.

D - Latura mică cu doi Erotes îmbrățişați.

Pe latura mare A sunt sculptate patru personaje, două femei şi doi bărbați. Femeile reprezintă un tip statuar larg folosit în arta antică: *La Grande Ercolanese*, iar ambii bărbați sunt *togati*. Personajele reprezentate aici sunt aşezate în patru arcade susținute de cinci coloane corintice. La intersecția fiecărei arcade sunt figurate trei capete umane (fig. 1).

Descrierea o vom face de la dreapta la stânga. Astfel, în prima arcadă este înfățişată statuia unui togat acefal. Înălțimea acestei statui este 59 cm (împreună cu soclul).

Drapajul formează la nivelul abdomenului un frumos *umbo*. Brațul stâng lipseşte. Mâna dreaptă, din care se mai păstrează două degete, este aşezată deasupra *umbo*-ului, pe pliurile pe care le formează drapajul. Greutatea corpului cade pe piciorul drept, în timp ce stângul este flexat şi adus în față. O piesă similară, cu proveniența necunoscută, se află în patrimoniul Muzeului Național de Antichități, inv. L 11 şi a fost publicată de Maria Alexandrescu - Vianu[13]. Sugerăm o datare aproximativă: sfârşitul secolului al II-lea-începutul secolului al III-lea.

În arcada a doua este reprezentată cea de-a doua statuie feminină care se păstrează mai bine. Tipul statuar este tot *La Grande Ercolanese*, acefală, dar suprafața sculptată este destul de vizibilă. Înălțimea acestei statui împreună cu soclul măsoară 56 cm. Femeia este drapată într-o tunică, iar deasupra poartă *palla* care îi acoperă trei sferturi din corp. Greutatea corpului se sprijină pe piciorul stâng, în timp ce dreptul este uşor flexat şi adus în față.

Pentru această statuie există o statuie analogă de la Apulum, datată la sfârşitul secolului al II-lea[14]. O altă statuie al cărei mod de drapaj este aproape identic cu piesa care ne reține atenția, este statuia cu loc de descoperire necunoscut, probabil şi ea tot de la Apulum, datată cu ajutorul coafurii şi a trăsăturilor feței între anii 175 - 200[15].

În a treia arcadă este reprezentat un togat, cu figura puternic deteriorată. Modul de dispunere al togăi diferă față de celălalt drapaj masculin. În mâna dreaptă, lăsată în jos, ține un *volumen*, iar două degete ale mâinii stângi, ridicate la nivelul pieptului, sunt aşezate pe *sinus*-ul togii. Statuia împreună cu soclul măsoară 56 cm.

---

[7] Odobescu 1937, 64-65.
[8] Tocilescu 1880, 673-674, nota 243, tab. IX-XII.
[9] Florescu 1980, 113, nr. 367-371.
[10] Tudor 1968, 406.
[11] Alexandrescu - Vianu 1970, 270.
[12] OR[3], 406; OR[4], 403.
[13] Alexandrescu - Vianu 1995, nr.43, fig.43 a-b.
[14] piesă inedită, MNUAI inv. 47.
[15] Muzeul Național de Istorie al României, Bucureşti, inv.47.439; RR, 244, G.82 (L. Țeposu-David); CRIR, 237, G.46, pl. XLVII (L. Țeposu-David).

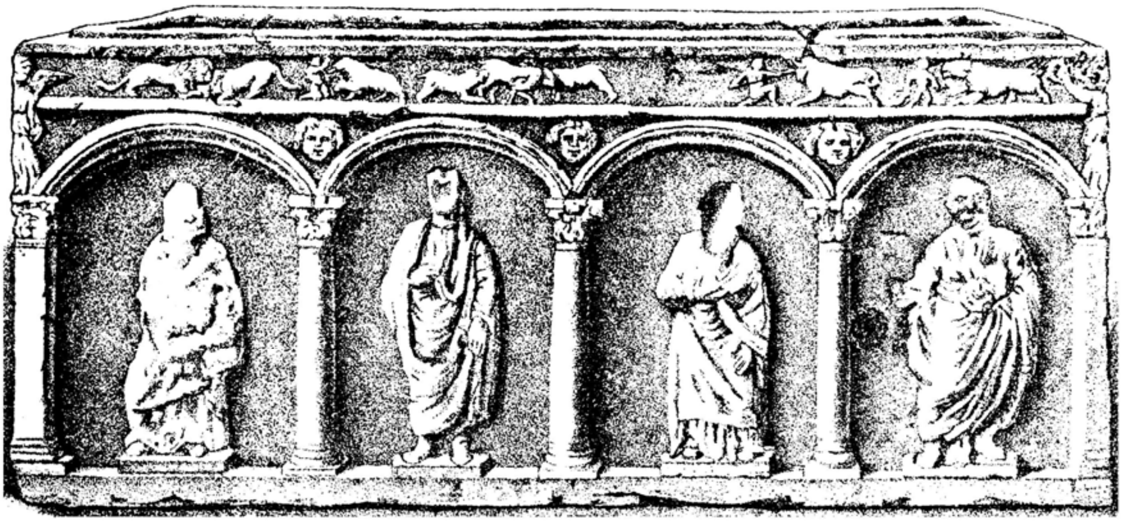

Figura 1. Latura mare decorată cu patru personaje drapate (Latura A)

În ultima arcadă este înfățișată o figură feminină drapată într-o tunică şi deasupra cu o *palla*. Greutatea corpului cade pe piciorul drept, în timp ce stângul este flexat şi dus puțin în față. Statuia este puternic deteriorată, cu suprafața corodată. Statuia este aşezată pe un soclu, împreună având înălțimea 52 cm. Luca Bianchi publică această figură feminină ca făcând mai degrabă parte din tipul La Piccola Ercolanese[16].

Toate statuile sunt aşezate pe socluri paralelipipedice.

Se poate observa aici că *togati* au înlocuit pe *palliati* de pe sarcofagele asiatice. Togatul apare în mod cu totul excepțional printre tipurile statuare de pe sarcofagele cu coloane[17].

În cele două statui din dreapta pot fi identificați defunctul şi soția sa, în picioare. Oameni învățați, cunoscători ai doctrinelor elevate, ca şi cei cărora ei le împărtăşeau această învățătură, puteau aspira la nemurire[18].

În dreptul primului togat descris, în partea stângă a acestuia, peretele arcei este perforat de un orificiu cu diametrul 8,5 cm care poate fi un orificiu pentru libații. D. Tudor este de părere că făcea parte din credința anticilor, unde intra sufletul, când venea să viziteze defunctul[19].

Orificiul acesta, care este vizibil pe multe sarcofage de pe întreg cuprinsul Imperiului Roman, ne-a făcut să ne gândim la două posibilități: fie la o jefuire a mormântului care a avut loc la o dată destul de apropiată pentru că majoritatea orificiilor sunt perforate cam în acelaşi loc, aproximativ în jurul capului / capetelor (spunând acestea ne referim în primul rând la faptul că monumentele erau vizibile din moment ce erau expuse în aer liber de-a lungul drumurilor romane; iar hoților le era mult mai uşor să perforeze un perete decât să scoată capacul), cea de-a doua posibilitate: folosirea sarcofagului timp de câțiva ani în curtea Prefecturii de Ilfov din Bucureşti drept jgheab şi iesle pentru caii dorobanților, mai ales că pe fața interioară a sarcofagului este vizibilă realizarea orificiului care a fost executat din interior, probabil cu o daltă. Pereții interiori ai cutiei sunt foarte corodați, probabil din excesiva folosire ca loc de adăpat animalele.

16 Bianchi 1987, 266.
17 Bianchi 1987, 270.
18 Cumont 1966, 311-316; Petolescu 1979, 1267.
19 OR^3, 406.

În continuare vom oferi câteva exemple de sarcofage cu orificii pe pereții cutiei, fie pe capac.

Pe una din laturile principale ale unui sarcofag din Tyrus sunt perforate două orificii care sunt situate foarte aproape una de alta şi aproape la aceeaşi înălțime în raport cu plinta sarcofagului (tipul *Girlandensarkophag*)[20].

Pe una din laturile mici ale sarcofagului Coeliei Libua păstrat în curtea castelului din Asolo (Provincia di Treviso, în nordul Italiei) este perforat un orificiu[21]. Din aceeaşi arie nord-italică provine un alt sarcofag, al lui C. Valerius Petronianus, care pe una din laturile mici este practicat un orificiu[22]. Un alt exemplu din aceeaşi arie îl constituie sarcofagul negustorului de vin, descoperit la Ancona care are un orificiu pe latura mare, foarte aproape de plintă[23].

Un sarcofag, păstrat la Oratorio S. Andrea din Roma, are un orificiu pe una din laturile principale[24]. Tot de la Roma (acum se află la Palatul Braschi) se păstrează o *arca* care are un orificiu situat sus, în partea dreaptă[25]. Tot din Italia, odinioară la Florența (colecția Bardini), provine un alt sarcofag care are pe una din laturile principale un orificiu perforat în colțul stâng[26]. Orificii perforate în pereții sarcofagelor se cunosc şi în provinciile danubiene: în Dacia Inferior, la Romula[27], în Pannonia Inferior, de la Mursa (pe una din laturile principale)[28] şi un alt exemplu provine din Moesia Inferior, locul de proveniență necunoscut (orificiile se află pe capac). M. Alexandrescu-Vianu este de părere că orificiile au fost perforate datorită tentativelor de profanare[29].

La intersecția arcadelor au fost aşezate trei capete, publicate de D. Tudor drept două Meduze[30]. Întra-adevăr, sunt Meduze, dar numai cele două marginale, cea din mijloc este o figură masculină cu barbă, părul vâlvoi, cu gura reliefată, dar goală pe dinăuntru, exact ca reprezentarea unei măşti. Poate fi un cap de silen. De aceeaşi părere este şi Luca Bianchi[31]. Cele două Meduze au părul pieptănat cu cărare pe mijloc, fețe rotunde, colțurile gurii lăsate în jos. Figurile sunt puternic corodate. Protome de sileni alternează în plasarea lor pe un sarcofag cu arcade din Adalia şi îşi trag originea din *gorgoneion*[32].

La colțurile laturii principale sunt aşezate sus, pe capitelele coloanelor corintice, două Victorii (*Eckniken)*, ambele fără soclu şi foarte deteriorate (prima măsoară 25 cm înălțime, a doua 28 cm). Victoriei din partea dreaptă nu i se observă figura, în mâna stângă, ridicată în sus, ține coroana care se vede pe friza cu animale de deasupra personajelor drapate. În mâna dreaptă, lăsată în jos, ține ramura de palmier, care se vede pe o latură mică. Cealaltă statuie se păstrează mai bine. Şi ea, datorită faptului că a fost aşezată foarte sus, cu mâna stângă în care ține frunza de palmier, atinge friza de pe buza cutiei. Coafura şi modul de drapare al celor două divinități sunt identice cu alte două reprezentări de Victorii şi pe care le vom descrie amănunțit mai jos.

Pe latura B sunt sculptați trei Erotes aşezați pe trei socluri paralelipipedice în formă de altar (fig. 2). Cel din mijloc are împreună cu soclul 63 cm, iar ceilalți doi au 66 cm. Începem descrierea de la stânga la dreapta: copil grăsuț, înaripat, reprezentat în mişcare spre dreapta. Părul este pieptănat cu cărare pe mijloc şi este cârlionțat. Figura îi este bucălată. Ține piciorul stâng în sus, în pas de dans. În mâna stângă, lăsată în jos, ține un ciorchine de strugure, iar în dreapta, ridicată în sus, trei capsule de mac. Luca Bianchi este de părere că acest *putto* ține în mâini *crotalii*[33], deşi acelaşi autor susține că sunt un atribut corespunzător, dar insolit în acest context[34].

---

[20] Koch 1993, 196, fig. 113.
[21] Gabelmann 1973, nr. 2, pl. 2,2.
[22] Gabelmann 1973, nr. 111, pl. 43, 2.
[23] Gabelmann 1973, nr. 81, pl. 48.
[24] Turcan 1966, pl. 21 a.
[25] Turcan 1966, pl. 64 c.
[26] Turcan 1966, pl. 24 a – b.
[27] Tudor 1954, 297 - sarcofagul lui Iulianus care are pe capac şi pe cutie orificii; Leahu 1975, 193.
[28] Dautova - Rusevljan 1983, tab. 25,1.
[29] Alexandrescu - Vianu 1970, 300-301, nr. 37, fig. 32.
[30] Tudor 1968, 409; OR^4, 400, fig. 121.
[31] Bianchi 1987, 266: una di satiro sopra la semicolonna centrale e due gorgoniche sopra le laterali.
[32] Bianchi 1987, 267.
[33] Bianchi 1987, 266.
[34] Bianchi 1987, 268.

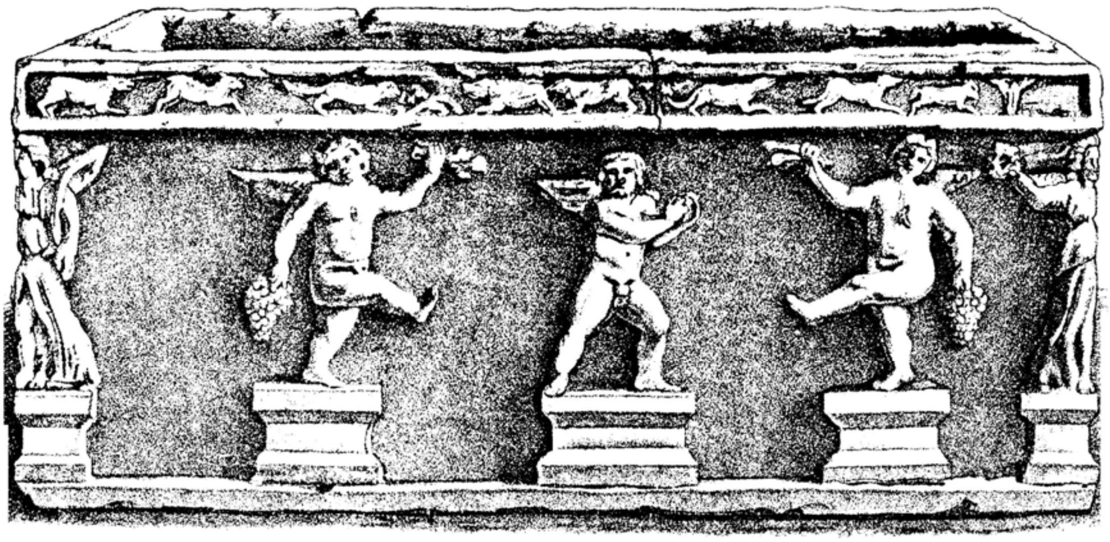

Figura 2. Latura mare cu trei Erotes dansând (Latura B)

Acest instrument este des întâlnit în mâinile personajelor dionysiace şi în cele ale lui Pan[35]. Referitor la această problemă avem un element analog sigur pe capacul unui sarcofag de copil din Musei Capitolini, în care defunctul ține în mâini două tulpini de mac[36].

Pe soclul din mijloc un alt copilaş grăsuț, înaripat, reprezentat în mişcare spre dreapta. Părul buclat este pieptănat cu cărare pe mijloc. Fața îi este bucălată. Ambele picioare se sprijină pe soclu. Cu ambele mâini loveşte cu putere *cymbala*. La el se observă şi-a doua aripă. Coafura acestui Eros se aseamănă cu cea a Meduzei din dreapta, de pe prima latură principală. Al treilea Eros, de asemenea înaripat, este figurat în mişcare spre stânga. Părul este buclat, iar pe creştet are un *cirrus*, ce îi este caracteristic lui Amor, dar şi unui Lar. Capul îi este înclinat înspre dreapta. Ține piciorul drept ridicat în sus, în pas de dans. În mâna dreaptă, lăsată în jos, ține doi ciorchini de strugure, iar în stânga, ridicată în sus, două capsule de mac. Luca Bianchi este de părere că şi acest *putto* ține în mâini *crotalii*[37].

Copilul din mijloc este în acest ritual mai important decât ceilalți doi, deoarece doar el ține *cymbala*, chiar şi soclul este mai lat. Ceilalți doi au mişcarea corpului identică, atributele sunt identice, inclusiv înălțimea lor şi a soclurilor. O mică diferență între cei doi reprezintă moțul, pe care îl poartă doar ultimul.

Pe un sarcofag de marmură care se află în Muzeul Louvre este reprezentată o procesiune de Erotes. Unul dintre ei, în pas spre dreapta, ține o *cymbala*. Sarcofagul este datat la jumătatea secolului al III-lea[38].

La colțuri se văd două Victorii. Fiind reprezentate pe colțuri artistul le-a sculptat şi pe laturile principale şi pe cele secundare. Ambele sunt aşezate pe socluri, iar înălțimea lor variază între 64 - 66 cm. Cele două reprezentări ale Victoriei aşezate pe socluri sunt identice. Sunt drapate într-o tunică lungă, despicată deasupra genunchilor, peste

[35] DA, I/2, 1572.

[36] Bocconi 1950, 100-101, nr. 8 - sarcofag de marmură, inv. 329, cu reprezentarea pe latura principală a lui Prometheus. Bocconi îl datează în secolul al III-lea; Koch-Sichtermann 1975, 63-64, nr. 68, pl. 165-7, începutul secolului al IV-lea; LIMC VII/1, 546, nr. 105, secolul al IV-lea.

[37] Bianchi 1987, 266.

[38] Chew 1999, 220, fig. 4.

care poartă un himation scurt şi strâns sub sâni; sunt desculțe. Capetele sunt lucrate grosolan, poate datorită şi poziției de lucru care este dificilă (exact pe colțurile sarcofagului). Gâturile sunt înfățişate sub forma unor tuburi groase, iar trăsăturile feței sunt schematizate, caracteristice începutului secolului al III-lea. Coafura este schițată prin incizii paralele, fără nici o buclă. Victoria din colțul stâng are înălțimea de 68 cm (împreună cu soclul), iar cea din colțul drept are înălțimea de 64 cm (împreună cu soclul). *Victoria* reprezentată în colțul stâng ține în mâna stângă ramura de palmier, iar în cea dreaptă, ridicată în sus, cununa. Cealaltă ține în mâna stângă, ridicată în sus, cununa, iar în cea dreaptă, lăsată în jos, ramura de palmier. Ambele statui sunt înaripate. Acest mod de-a sculpta Victoriile pe colțuri, şi care se întâlneşte pe multe *arcae,* este un mod ingenios de redare a artiştilor antici, întrucât reuşesc ca într-un spațiu îngust şi încărcat de figuri, simboluri şi elemente decorative să sculpteze şi personificarea Victoriei.

După unii cercetători ideea triumfului vieții asupra morții reiese şi din prezența în colțurile sarcofagului a chipurilor Victoriei ținând coroana şi ramura de palmier[39].

Pe fețele secundare sunt reprezentați tot Erotes. Astfel, pe latura C apar doi copii grăsuți aşezați pe două socluri (fig. 3). De la stânga la dreapta: un copil reprezentat în mişcare spre stânga, înaripat, cu părul pieptănat cu cărare pe mijloc şi buclat. Cântă din fluier (*tibia).* Înălțimea lui împreună cu soclul este de 62 cm. Fluierul are L. 25 cm şi se păstrează şase orificii (probabil erau 12), el fiind încadrat de Th. Reinach în varianta c, exemplarul nostru fiind analog cu unele fluiere pompeiene[40]. Este un tip aparte de *tibia* simplă, un *plagiaulos* (*tibia obliqua*), ținut de interpret transversal, având ancia implantată nu lângă capătul superior al tubului, care era astupat, ci la distanță de acesta, într-un mic tub lateral şi oblic[41].

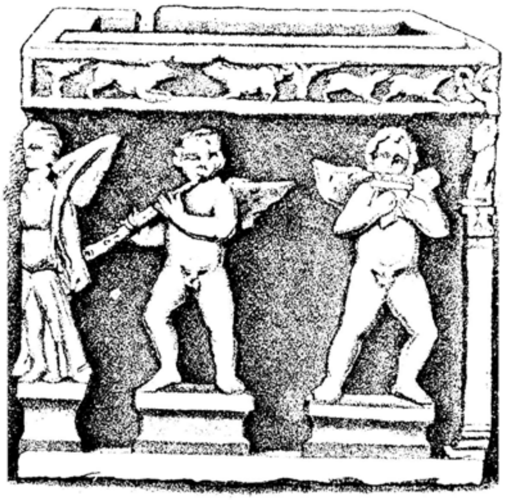

Figura 3 Latura mică cu doi Erotes cântăreți (Latura C)

Celălalt copilaş este de aceeaşi înălțime cu primul, este figurat în mişcare spre dreapta, înaripat, cu părul pieptănat cu cărare pe mijloc şi buclat. Cântă dintr-un *syrinx*, pe care îl ține cu ambele mâini. La acest Eros se observă două aripi, cea din dreapta, datorită poziției frontale a copilului, nu se observă foarte bine. Dimensiunile instrumentului muzical: L. 11 cm; l. 8 cm. Naiul are opt tuburi, iar placa lui este în trepte (*dispositif en paliers*). O analogie foarte apropiată cu acesta este o statuie a unui Eros de la Sainte Colombe, acum în Muzeul din Vienne, în Franța[42].

Sarcofage pe care apar Erotes cântând din *syrinx* sau *tibia* sunt destul de frecvent întâlnite. Pe un sarcofag de la Aquileia apare un Eros cântând la *syrinx[43]*. Eros priveşte înspre stânga, are un *cirrus* pe frunte. Un alt exemplu îl găsim pe un sarcofag de la Portogruaro, în Nordul Italiei[44] pe care Eros este sculptat ținând în mâna stângă *lagobolon* iar în mâna dreaptă, dusă la gură, ține un

[39] Petolescu 1979, 1267.
[40] DA, 5, 304, fig. 6953.

[41] EAIVR 1996, 151-152.
[42] DA, 4/2, 1598, fig. 6706; Ésperandieu 1907, no. 384.
[43] Gabelmann 1973, nr. 4, pl. 4,1.
[44] Gabelmann 1973, nr. 28, pl. 16,1.

syrinx. H. Gabelmann îl descrie ca ținând în mâna stângă "Lagobolon oder Thyrsos"[45].

Analogii aproximative cu sarcofagul Ghica avem şi de la Muzeul Termelor din Roma[46]. De la stânga la dreapta sunt reprezentați nouă *putti*, penultimul cântă la *tibia* şi priveşte înspre dreapta iar ultimul cântă la *syrinx*. Amândoi poartă pe spate o pelerină. Este datat de către Turcan[47] între 270-280 sau chiar mai târziu.

Un fragment dintr-o *arca* se păstrează la Roma, în Catacomba lui Calistus. Pe acest sarcofag se mai văd capetele a patru Erotes; unul din ei cântă la *syrinx*[48].

Pe latura D apar tot doi *putti*, de această dată se îmbrățişează şi stau pe acelaşi soclu, care este mai lat (fig. 4). Cel mai mare are înălțimea de 53 cm, al doilea de 51 cm. Împreună cu soclul au 68 cm. Sunt reprezentați în mişcare spre dreapta, sunt grăsuți, cu fețe bucălate, înaripați. Părul lor este pieptănat cu cărare pe mijloc şi cu bucle. Eros din stânga îl susține pe cel din dreapta cu ambele mâini înlănțuite de mijloc, iar cel din dreapta îl ține pe după gât cu brațul stâng. Acest Eros, reprezentat într-o poziție exaltată[49] ține în mâna dreaptă o ramură de palmier, din care vizibilă a rămas numai tija, iar urma frunzei este mai mult probabilă şi tot la el este vizibilă o margine a draperiei. După Radu Florescu copilaşul din dreapta poartă *thyrsus*-ul şi este beat[50].

Cuplul de pe latura D este unul dintre multele adaptări al lui Dionysios beat împreună cu satirul (Eros clătinându-se, cu brațul aşezat pe spatele tovarăşului care îl susține). În aceeaşi dispunere a personajelor motivul reapare pe capacul unui sarcofag asiatic cu *kline* de la Cuma[51]. Pe o *arca* păstrată la British Museum apare pe una din laturile principale o succesiune de 11 Erotes. Printre aceşti *putti* sunt câțiva care prezintă un interes aparte pentru analogiile pe care le oferă piesei în discuție. Este vorba de doi Erotes îmbrățişați şi înfăşurați în pelerină.

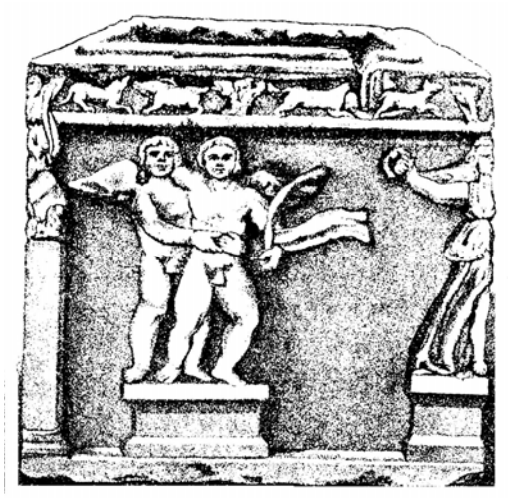

Figura 4. Latura mică cu doi Erotes îmbrățişați (Latura D)

Cel care este îmbrățişat ține în mâna stângă, ridicată în sus, o frunză de palmier, iar în dreapta ține un cantharos. Jos, lângă el, este o panteră. Un Eros cântă dintr-un fluier dublu. Doi alți Erotes sunt îmbrățişați şi n-au nici un obiect. Un Eros cântă dintr-un *syrinx*, altul bate în *tympanon*[52]. Un alt sarcofag similar este la British Museum[53]. Numele defunctului este Leontius şi este datat de A.H. Smith, editorul său, în sec. IV, iar de Turcan[54] spre anul 280. Acest sarcofag reprezintă 11 *putti* de la stânga la dreapta. Copii nr.3 şi 4 sunt îmbrățişați, nu sunt total nuzi, au o pelerină pe spate, iar în mâini nu țin nimic. Copilul nr.4 îl cuprinde cu brațele pe nr.3. Copilul nr.4 se uită spre nr.3, în timp ce acesta are figura îndreptată spre privitor. Copilul nr.3 îl cuprinde cu mâna pe după gât.

Un alt exemplu îl constituie un sarcofag din patrimoniul muzeului ostiens, în care pe una din laturile mari apar doi Erotes îmbrățişați care țin o torță aprinsă îndreptată înspre stânga şi aşezată orizontal. Cei doi sunt înfăşurați într-o mantie[55]. Un Eros

[45] Gabelmann 1973, 62.
[46] Turcan 1966, pl.54c.
[47] Turcan 1966, 328.
[48] Turcan 1966, pl. 56 b.
[49] Bianchi 1987, 266 - acesta foloseşte adjectivul *ebbro* care are sensul fie de beat, fie de exaltat.
[50] Florescu 1980, 113, nr. 368.
[51] Bianchi 1987, 268.
[52] Turcan 1966, pl. 56 a.
[53] Turcan 1966, pl. 56 a.
[54] Turcan 1966, 203.
[55] Koch 1993, 105, fig. 61.

susţinând un alt Eros în stare de ebrietate apare pe un sarcofag attic din marmură de la Salonic[56].

Pe un alt sarcofag tot de origine attică, de la Sinope de această dată, apar doi *putti*[57].

Ambele sarcofage sunt datate în secolul al II-lea.

Pe bordura *arca*-ei este reprezentată într-o friză o succesiune de animale domestice şi sălbatice în număr de 24, dar în care apar şi patru figuri umane masculine. Lăţimea frizei este de 12,5 cm. Pe latura A sunt figurate opt animale şi aici apar trei figuri umane. Pe latura B apare cea de-a patra figură masculină şi sunt tot opt animale. Pe laturile C şi D sunt figurate patru animale pe fiecare parte.

Pe latura A, de la dreapta la stânga sunt reprezentate următoarele figuri: primul om, cu silueta schematizată, nud, în ambele mâini ţine ceva, poate o frânghie răsucită (lassou) într-o mână şi este orientat cu faţa spre un taur (?), a doua figură umană, reprezentată în profil, greutatea corpului îi cade pe piciorul drept, care înfige o suliţă în capul unui taur. Acest om este înveşmântat, dar foarte sumar, scena continuă cu doi urşi luptându-se pentru o căprioară, un om îngenuncheat în faţa unui urs, ţine probabil în mână un cuţit şi este nud; scena se termină cu doi lei în luptă. Imaginile de pe latura A sunt foarte deteriorate şi şterse, abia se poate zări conturul fiinţelor, spre deosebire de celelalte trei laturi pe care scenele de *venatio* se păstrează în condiţii mult mai bune. De altfel, nu numai scena de vânătoare se păstrează mult mai bine, dar şi restul figurilor sculptate sunt mult mai vizibile în comparaţie cu latura A.

Pe latura B, de la stânga la dreapta friza reprezintă: un câine urmărind un ţap, între doi lei un om doborât, (scena este aproape ilizibilă), un mistreţ în faţa unui câine, urmează un copăcel care arată că aici se opreşte acţiunea aceasta; doi câini fugărind un iepure, iarăşi un copăcel, cu care se termină friza pe această latură.

Pe latura C sunt înfăţişate următoarele figuri: un copăcel, câine cu un mistreţ afrontaţi, un arbust, lup alergând după o căprioară.

Pe latura D sunt sculptate următoarele figuri de la stânga la dreapta: lup faţă în faţă cu un mistreţ, copăcel, după care un lup urmăreşte o căprioară şi iar un copăcel.

În mentalitatea şi în arta epocii romane din perioada Principatului vânătoarea şi-a păstrat o valoare religioasă pregnantă datorită simbolismului care se degajă din scenele sculptate pe monumentele funerare şi a sensului lor eschatologic[58]. Vânătorul triumfa asupra forţelor răului; actul său pios şi virtuos este afirmarea fericirii pentru neamul omenesc[59]. Lupta periculoasă şi victorioasă a eroului învingător - vânător contra fiarelor semnifică lupta şi victoria asupra morţii materiale, sau chiar asupra păcatului, care în concepţia anticilor era altă formă de moarte, aceea a sufletului[60].

Pe reliefurile sarcofagului în discuţie este mai puţin probabil să fie vorba de scene din viaţa reală, pământeană, a defunctului[61].

Sarcofagul este încadrat de către Gr. Tocilescu în tipul grecesc pe care îl datează la sfârşitul sec. II - începutul sec. III[62].

D. Tudor datează sarcofagele de la Romula după dinastia antonină[63].Toate monedele care au provenit din inventarul sarcofagelor de la Romula sunt datate începând cu domnia lui Commodus, nici una anterior domniei sale[64]. Radu Florescu încadrează monumentul funerar în tipul cappadocian[65].

---

[56] Muzeul Arheologic, inv. 511; Mendel 1912, nr. 23; Giuliano 1962, nr. 225; Koch-Sichtermann 1982, 424, 427, 429, nr. 2, 459, fig. 45, LIMC III/1, 930, nr. 972.

[57] sarcofag de copil din marmură, Istanbul, Muzeul Arheologic, inv. 1165; Mendel 1912, nr. 41; Giuliano 1962, nr. 248; Koch-Sichtermann 1982, 427, nr. 21, 471, nr. 54; LIMC III/1, 930, nr. 974.

[58] Aymard 1951, 513-514; Petolescu 1979, 1267.

[59] Aymard 1951, 556.

[60] Cumont 1966, 440-455; Petolescu 1979, 1267.

[61] Cumont 1966, 444; Aymard 1951, 514.

[62] Tocilescu 1880, 549.

[63] Tudor 1933, 73.

[64] Tudor 1937, nr.89-91, 7.

[65] Florescu et allii 1980, 298.

Primul care a încadrat corect sarcofagul în tipul asiatic a fost M. Gramatopol Caracteristicile acestui tip sunt: capacul în două ape, relief pe toate cele patru fețe, dar nu în câmp continuu, reprezentările fiind în acest caz divizate în scene mitologice sau scene cu personaje umane, plasate în nişe flancate de coloane[66].

Cele două variante principale ale sarcofagelor asiatice sunt cel cu amoraşi (copilaşi) şi ghirlande şi sarcofagul cu coloane, ultimul fiind conceput arhitectural şi tratat ca *frons scaenae* cu aedicule şi nişe care conțin figuri de mari dimensiuni, sculptate aproape în ronde-bosse. Se reconstituie *frons scaenae*: nişe cu coloane, aedicule, repertoriu decorativ încastrat în cadru arhitectonic[67].

Acest sarcofag a fost publicat de către D. Tudor ca fiind lucrat din calcar de Vrața[68]. Părerea noastră este diferită, în primul rând că de la Vrața se extrăgea calcarul, nu avem dovezi că funcționau şi ateliere de pietrari, nici la Romula şi în nici un alt centru din Dacia Inferior nu este atestat prin descoperiri arheologice sau epigrafice existența unui atelier de produs sarcofage.

Tipul pe care îl reprezintă sarcofagul comentat este încadrat de G. Koch[69] în tipul cu arcade care se producea în atelierul de la Dokimeion din Phrygia. Aici ar mai putea fi de adăugat că este un tip hibrid cu arhitravă folosit tot în centrul de la Dokimeion[70]. La sarcofagele descoperite în acest centru din Asia Mică inscripțiile fie dispuse în *tabula ansata*, fie nu, sunt foarte rare[71].

Piesa de la Romula are următoarele analogii cu sarcofage lucrate la Dokimeion: sarcofag cu loc de descoperire necunoscut, pe latura mare cinci Erotes, la colțuri două Victorii având în mâna stângă coroane[72]; un sarcofag descoperit la Roma, astăzi la Museo Nazionale di Villa Giulia, *arca* are şapte arcade susținute de şase coloane corintice. Deasupra fiecărei intersecții sunt aşezate şase Meduze[73]. Un sarcofag descoperit la Ierusalim, astăzi la Rockefeller Museum din New York are reprezentați pe latura mare doi Erotes aşezați pe socluri, cu poziția identică cu cea de pe sarcofagul „Ghica" şi susțin două ghirlande[74]. Tot pe acelaşi monument sunt sculptate două Victorii aşezate în colțuri, înveşmântate identic cu cele de pe sarcofagul „Ghica", singura diferență constă în aceea că au sânul stâng dezgolit, iar Victoria din dreapta ține în mâna stângă, lăsată în jos, coroana. La fel ca şi în cazul piesei romulense ambele statui feminine sunt sculptate pe latura cu Erotes. Aceeaşi dispunere a Victoriilor o întâlnim pe alte două sarcofage: unul păstrat la Muzeul din Side[75] şi altul descoperit la Anazarbos, acum la Muzeul din Adana[76]. Pe sarcofagul din Side (Turcia) sunt reprezentate pe una din laturile principale, tot în colțuri, două Victorii care în mâna stângă, respectiv dreapta, ținute în sus, țin coroana, iar tunica le descoperă sânul stâng. Şi aici cele două Victorii sunt reprezentate pe latura cu Erotes. G. Koch publică cele două sarcofage de la Rockefeller Museum şi Side ca fiind produse în atelierele de la Dokimeion în Phrygia[77]. Pe una din laturile principale ale sarcofagului din Muzeul din Adana sunt sculptate două Victorii în colțuri, situate pe socluri şi al căror veşmânt este foarte apropiat de cel al zeițelor de pe sarcofagul „Ghica". Pe un sarcofag descoperit la Aquileia pe una din laturile principale se mai păstrează un fragment dintr-o Victorie dispusă pe colțul stâng; se mai vede doar mâna stângă, ridicată în sus şi care ține frunza de palmier[78]. Tot în acest punct trebuie adăugat că există un număr mare de sarcofage caracterizate prin aplicarea unor elemente structurale în colțuri, este aşa-numitul grup Torre Nova (numit astfel după descoperirea unei piese renumite

[66] Gramatopol 1982, 168.
[67] Brillant 1979, 97.
[68] Tudor 1954, 295; Tudor 1968, 42; OR^3, 406; OR^4, 400.
[69] Koch 1993, 118, pl. 67/2.
[70] Koch 1993, 118, fig.67/1.
[71] Koch 1993, 48.
[72] Koch 1993, 115, fig. 65.
[73] Koch 1993, 63, fig. 33.
[74] Koch 1993, 201, fig. 120.
[75] Koch 1993, fig. 65.
[76] Koch 1993, 190, fig. 110, tipul *Girlandensarkophag.*
[77] Koch 1993, 115, 200.
[78] Gabelmann 1973, nr 4, pl. 4,1.

descoperită în villa din Torre Nova de pe Via Labicana, în apropierea Romei)[79].

Un monument de tipul *Girlandensarkophag* este descoperit la Durostorum; se păstrează doar un colț din *arca* unde se păstrează o Victorie înaripată purtând o ghirlandă[80]. M. Alexandrescu - Vianu este de părere că monumentul este cu siguranță o operă locală şi-l datează în secolul al III-lea[81].

Între numeroasele varietăți de sarcofage cu arcade, singurele care se pot adapta unei comparații cu sarcofagul în discuție sunt tipurile din centrele sculpturale de la Afrodisia şi Nicea. Producția sarcofagelor de la Afrodisia continuă în secolul al III-lea, dar seria din Nicea nu depăşeşte a doua jumătate a secolului al II-lea[82].

Luca Bianchi consideră monumentul funerar ca fiind lucrat de un artizan decorator de stele şi nu este necesar ca el să fie originar din Asia Mică, dar că poate să fi fost în contact cu atelierele de acolo[83].

În concluzie, contribuția noastră constă în determinarea materialului (nu credem că este calcar de Vrața), în atribuirea sarcofagului unui atelier din Phrygia - probabil Dokimeion sau a unui alt atelier asiatic, încadrarea în tipul asiatic şi într-o datare mai strânsă a lui, respectiv în primul sfert al secolului al III-lea.[84].

Pentru sarcofagul care ne reține atenția propunem o datare foarte apropiată de cea ale lui Grigore Tocilescu, Dumitru Tudor şi Guntram Koch, care ar fi primul sfert al secolului al III-lea.

[79] Wiegartz 1965, 42; Koch 1993, 115, nota 472.
[80] astăzi la Muzeul de Istorie Națională şi Arheologie, Constanța; Alexandrescu – Vianu 1970, 298, nr. 33, fig. 12 (fără nr. inv.).
[81] Alexandrescu – Vianu 1970, 299.
[82] Bianchi 1987, 270.
[83] Bianch 1987, 271.
[84] Tocilescu 1880, 673-674; Tudor 1933, 73; Koch-Sichtermann 1982, 342; Koch 1993, 138; în schimb, Luca Bianchi (Bianchi 1987, 270) propune o datare ceva mai timpurie, adică în a doua jumătate a secolului al II-lea.

Bibliografie

Alexandrescu – Vianu 1970

Maria Alexandrescu - Vianu, Les sarcophages romains de Dobroudja, RÉSEE 8, 1970, 2, p. 269-318.

Alexandrescu – Vianu 1995

Maria Alexandrescu – Vianu, Portraits romains dans les collections de Bucarest, JDAI 110, 1995, p. 277-365.

Aymard 1951

Jacques Aymard, Essai sur les chasses romaines des origines à la fin du siècle des Antonins (Cynegetica), Paris, 1951.

Bianchi 1987

Luca Bianchi, Riesame del sarcofago Ghica, Studi per Luigi Breglia 3, 1987, 265-271.

Brillant 1979

Richard Brillant, Arta romană de la Republică la Constantin, Bucureşti, 1979, p. 95-100.

Blaremberg 1836

Vladimir de Blaremberg, Mormânt vechi găsit în România cea Mică, Muzeul Național, 1836, nr. 24, 5 august, p. 91-96.

Bocconi 1950

Settimo Bocconi, Collezioni Capitoline, Roma, 1950.

Chew 1999

Hélène Chew, Une cymbale de Chassenard (Allier) au Musée des Antiquités Nationales, AntNat 31, 1999, p. 219-225.

CivRom

Civiltà Romana in Romania, Roma, 1970.

Cumont 1966

Franz Cumont, Recherches sur le symbolisme funéraire des Romains, Paris, 1966.

DA

Ch. Daremberg - E. Saglio, Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines, Paris, 1877, I/2, s. v. *crotalum, Cupido*; IV/2, s. v. *syrinx* (Th. Reinach); V/1, s. v. *Toga* (Hunzicker); s. v. *tibia* (Th. Reinach).

Dautova – Rusevljan 1983

Velika Dautova - Rusevljan, Rimska kamena plastika u Jugoslovenskom delu provincije donje Panonije, Novi Sad, 1983.

EAIVR

Enciclopedia arheologiei şi istoriei vechi a României, sub red. C. Preda, Bucureşti, vol.

II, 1996, s.v. *fluier*, p. 151-152 (Eugen Nicolae).

ECR

Enciclopedia civilizației romane, sub red. D. Tudor, Bucureşti, 1982, s. v. *syrinx*, p. 739-740 (Vasile Tomescu).

Ésperandieu 1907

Émile Ésperandieu, Recueil général des bas-reliefs, statues et bustes de la Gaule Romaine, Paris, 1907.

Florescu et allii 1980

Radu Florescu, Hadrian Daicoviciu, Lucian Roşu, Dicționar Enciclopedic de Artă Veche a României, Bucureşti, 1980.

Florescu 1980

Radu Florescu, Daco - romanii, Bucureşti, I, 1980.

Gabelmann 1973

Hanns Gabelmann, Die Werkstattgruppen der Oberitalischen Sarkophage, Bonn, 1973.

Giuliano 1962

Adriano Giuliano, Il commercio dei sarcofagi attici, StArch 4, 1962, p. 13-87.

Gramatopol 1982

Mihai Gramatopol, Dacia Antiqua, Bucureşti, 1982.

IDR

Gr. Florescu, C. Petolescu, *Inscripțiile Daciei Romane*, II, Oltenia şi Muntenia, Bucureşti, 1977.

Koch 1993

Guntram Koch, Sarkophage der römischen Kaiserzeit, Darmstadt, 1993.

Koch - Sichtermann 1975

Guntram Koch, Helmut Sichtermann, Griechische Mythen auf römischen Sarkophagen, Tübingen, 1975.

Koch - Sichtermann 1982

Guntram Koch, Helmut Sichtermann, Römische Sarkophage, Handbuch der Archäologie, München, 1982.

Leahu 1975

Valeriu Leahu, Cercetări arheologice în necropola tumulară de la Romula, în CAMNI 1, 1975, p. 191-212.

LIMC

Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae, Zürich – München, III/1, p. 952-1049, s. v. *Eros* / *Amor*, *Cupido* (Nicole Blanc, Françoise Gury); VII/1, p. 531-553, s. v. *Prometheus* (Jean - Robert Gisler).

Mendel 1912

Gustave Mendel, Catalogue des sculptures grecques, romaines et byzantines, Constantinople, 1912, vol. I.

Odobescu 1878

Alexandru Odobescu, Antichitățile jud. Romanați, Bucureşti, 1878.

Odobescu 1937

Alexandru Odobescu, Pseudo - Kinegeticos, Bucureşti, 1937.

Odobescu 1976

Alexandru Odobescu, Le trésor de Petrossa, vol. I, în Opere IV, Bucureşti, 1976, ediție îngrijită de M. Babeş.

Petolescu 1979

Constantin C. Petolescu, Cultele panteonului roman în Dacia sud - carpatică, BOR 97, 9-12, 1979, p.1237-1267.

Reinach 1926

Théodore Reinach, La musique grecque, Paris, 1926.

RR

Römer in Rumänien, Köln, 1969.

Tocilescu 1880

Grigore Tocilescu, Dacia înainte de romani, Bucureşti, 1880.

Tocilescu 1908

Grigore Tocilescu, Monumente epigrafice şi sculpturali ale Muzeului Național de Antichități din Bucureşti, Bucureşti, II, 1908.

Treboniu – Laurian 1846

August Treboniu - Laurian, Istriana, în Magazin istoric pentru Dacia, II, 1846, p. 98.

Tudor 1933

Dumitru Tudor, Sarcofagii de piatră de la Romula, în ArhOlt 12, 1933, p. 65-73.

Tudor 1937

Dumitru Tudor, Morminte romane din județul Romanați, ArhOlt 16, 1937, p. 3-17.

Tudor 1954

Dumitru Tudor, Colonia Romula într-o inscripție, RevUnivInstPol 1, 1954, 1-2, p. 293-312.

Tudor 1968

Dumitru Tudor, Romula, Bucureşti, 1968.

OR[3]

Dumitru Tudor, Oltenia romană, ediția a III a, Bucureşti, 1968.

OR[4]

Dumitru Tudor, Oltenia romană, ediția a IV -a, Bucureşti, 1978.

Turcan 1966

Robert Turcan, Les sarcophages romains à représentations dionysiaques. Essai de chronologie et d'histoire religieuse, Paris, 1966.

Wiegartz 1965

Hans Wiegartz, Kleinasiatische Säulensarkophage, Berlin, 1965.

Abrevieri

AntNat	Antiquités Nationales, Paris.
ArhOlt	Arhivele Olteniei, Craiova.
BOR	Biserica Ortodoxă Română, Bucureşti.
CAMNI	Cercetări Arheologice, Muzeul de Istorie al R. S. România / Muzeul Național de Istorie, Bucureşti.
JDAI	Jahrbuch des Deutschen Archäeologischen Instituts, Berlin.
RevUnivInstPol	Revista Universității şi Institutului politehnic Iaşi.
RÉSEE	Revue des Études Sud-Est Européennes, Bucureşti.
StArch	Studia Archaeologica, Roma.

PRECIZĂRI CU PRIVIRE LA UNELE REPREZENTĂRI DE PE INELE MEDIEVALE DIN SECOLELE XIV-XV

Lia Bătrîna, Adrian Bătrîna

Résumé

Il s'agit de la remise en discussion d'une bague découverte à Rădăuți dans l'Église Princière (tombe no. 33), qui contient sur sa monture discoïdale la gravure de la majuscule gotique M. Des pièces ou représentations semblables ont été découvertes: deux bagues et une plaque d'une fibule à Baia, une bague au British Museum, une empreinte sigillaire du 6 mai 1387.

Mais jusqu'au présent personne n'a identifie l'existence de cette majuscule gotique M qui doit signifier l'initiale de la Sainte Vierge - Marie. Il est question, donc, de bagues de dévotion.

Din inițiativa Direcției Patrimoniului Cultural Național, în intervalul cuprins între anii 1974-1977, s-au desfăşurat cercetări arheologice la biserica cu hramul Sf. Nicolae din Rădăuți, denumită şi Biserica Domnească. Din bogăția de mărturii arheologice[1] rezultate în urma acestor investigații ne propunem să punem în discuție o piesă de inventar funerar - este vorba de un inel - descoperită într-unul din mormintele cercetate, mai precis în **mormântul nr. 33**, aflat pe latura de sud a bisericii[2]. Tipul de mormânt este reprezentat de o groapă simplă ce conține osemintele unui bărbat adult ale cărui antebrațe erau puternic îndoite din cot, iar palmele aşezate pe piept. Pe inelarul mâinii stângi s-a descoperit un **inel**[3], lucrat din argint cu un titlu ridicat. Piesa face parte din categoria inelelor cu montură sudată pe verigă[4].

Veriga este de secțiune circulară (cu diametrul de 1,5 mm) şi are diametrul de 22 mm. Ea este neîmpreunată şi are capetele uşor teşite prin batere pentru a se putea efectua mai uşor lipitura monturii.

Montura este de formă discoidală, cu diametrul de 20 mm şi grosimea de 1,5 mm, şi mărginită de un chenar - cu lățimea de 2,5 mm - realizat din incizii dispuse oblic. Chenarul este delimitat spre interior de o şănțuire urmată imediat de un alt chenar circular, foarte îngust (lat de numai 0,75 mm), obținut tot din incizii uşor oblice. In interiorul acestui chenar a fost gravată, prin acelaşi sistem de linii oblice încadrate de o linie incizată, majuscula gotică M (**M**). In ansamblul ei, piesa este lucrată cu minuție şi denotă multă iscusință din partea artistului gravor (fig. 1 a-b).

Fig. 1 a-b. *Inel de argint descoperit în mormântul nr. 33 de la Rădăuți*

[1] O parte din rezultatele acestor cercetări au fost valorificate în studii de specialitate: Lia Bătrîna, Adrian Bătrîna, *Mărturii heraldice cu privire la începuturile statului feudal independent Moldova,* în Constituirewa statelor feudale româneşti, Bucureşti, 1980, p. 195-208 ; Idem, SCIVA 34, 4, 1983, p. 305-319; Idem, MI 17, 5, 1983, p. 12-14; Idem, ASSP Documente recent descoperite şi informații arheologice, Bucureşti, 1984; Idem, SCIVA 45, 2, 1994, p. 145-169.

[2] Precizăm că mormântul aparține necropolei exterioare ce s-a organizat în jurul bisericii de zid (B2) - pentru că s-au descoperit în suprafața naosului urmele unei mai vechi biserici de lemn (B1) - necropolă din care au fost cercetate 48 de morminte.

[3] Piesa se află în patrimoniul Muzeului Național de Artă al României.

[4] Cf. Marin Matei Popescu, *Podoabe medievale în țările române*, Bucureşti, 1970, p. 27.

Cât priveşte încadrarea cronologică a mormântului şi implicit a inelului, ea poate fi făcută în prima jumătate a secolului al XV-lea, aparţinând unui şir de morminte din această perioadă.

Această categorie de inele cu montura discoidală sudată pe verigă - uneori cu secţiune circulară, alteori plată -, multe dintre ele cu caracter sigilar, cunoaşte o largă răspândire în întreg teritoriul românesc în secolele XIV-XV, mărturie în acest sens stând descoperirile de la Drobeta-Turnu Severin[5] (jud. Mehedinţi), Guruieni[6] (jud. Teleorman), Măicăneşti[7] (jud. Ilfov), Ipoteşti[8] (jud. Olt), Măneşti-Buftea[9] (jud. Ilfov), Giuleşti[10] (jud. Maramureş), Streisângeorgiu[11] (jud. Hunedoara) şi Baia[12] (jud. Suceava), acestea fiind doar o parte din cele ce pot fi invocate.

Ceea ce ne reţine, însă, în mod special atenţia în cazul inelului descoperit la Rădăuţi este majuscula gotică M gravată pe montură, literă ce are semnificaţii precise. Acestea pot fi descifrate dacă avem în vedere faptul că este prezentă şi pe alte piese, fie cu caracter sigilar sau decorativ, aparţinând secolelor XIII-XV. Le vom reaminti pe fiecare în parte, iar pentru a fi mai expliciţi redându-le şi desenul întrucât numai astfel vom putea ajunge la anumite încheieri.

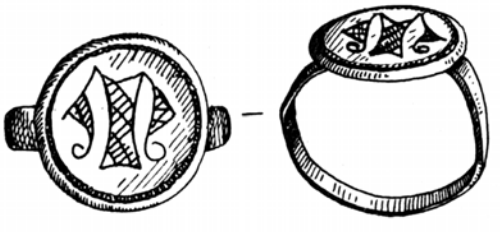

Fig. 2. Inel de argint descoperit în necropola Bisericii catolice de la Baia

Prima piesă, cu o reprezentare similară pe montură, a fost descoperită la Baia (jud. Suceava), lângă biserica catolică, într-un mormânt (M 30) ce conţinea şi o jumătate de gros emis în vremea lui Alexandru cel Bun, monedă ce îi asigură datarea în prima jumătate a secolului al XV-lea. Este vorba de un **inel** de argint cu veriga plată sudată de o montură discoidală şi decorată cu majuscula gotică M înscrisă într-un chenar circular incizat. Litera a fost obţinută prin gravarea conturului său cu un vârf ascuţit şi marcarea suprafeţelor astfel obţinute cu linii incizate dispuse în reţea[13] (fig. 2).

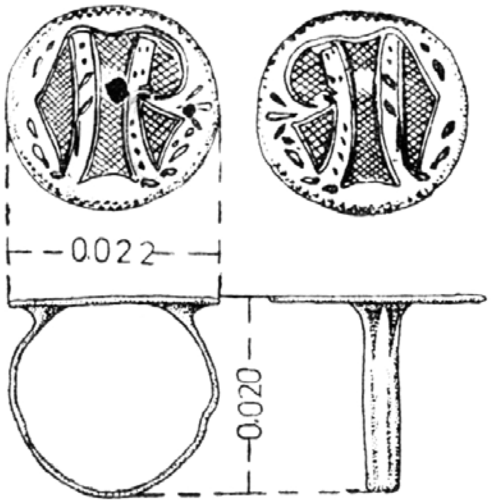

***Fig. 3**, Inel de argint descoperit pe un pavaj din sectorul locuinţelor din secolul al XV-lea de la Baia*

Cel de al doilea **inel**, descoperit tot la Baia (jud. Suceava) pe un pavaj din vremea lui Alexandru cel Bun şi datat la începutul secolului al XV-lea, este alcătuit tot dintr-o verigă plată din argint, de care este sudată o montură circulară, aplatizată. Potrivit interpretării oferite de autorii descoperirii, în câmpul monturii este redată majuscula gotică N şi un triunghi cu laturile arcuite ce completează spaţiul rămas liber, ambele obţinute din linii incizate şi dispuse în reţea[14] (fig. 3). Piesa a fost atribuită, cu probabilitate, "unuia dintre locuitorii instruiţi ai Băii, care întreţineau corespondenţă cu alţi orăşeni din ţară şi de

[5] Al. Bărcăcilă, MCA 5, 1959, p. 77, fig. 2/1, 12 şi 14.
[6] N. Constantinescu şi Al. Marinescu, RevMuz, 1966, 1, p. 76, fig. 12/3.
[7] Panait I. Panait, Bucureşti. Materiale de istorie şi muzeografie, 5, p. 16-17, fig. 2.
[8] D. Nicolaescu-Plopşor şi W. Wolski, Apulum 10, 1972, p. 250, fig. 3.
[9] A. Stefănescu, RevMuz, 1979, 3, p. 28-29, fig. b şi g.
[10] R. Popa şi M. Zdroba, SCIV, 1969, 2, p. 279, fig. 8/c, d, e.
[11] Gh. Baltag, RMN.MIA, 1978, 1, fig. 1/8.
[12] E. Neamţu, V. Neamţu, S. Cheptea, *Oraşul medieval Baia în secolele XIV-XVII*, II, Iaşi, 1984, p. 122, fig. 44/1; L. Bătrîna şi A. Bătrîna, CA 7, 1984, p. 237, fig. 2/3.

[13] Ibidem, p. 237, fig. 2/3.
[14] E. Neamţu, V. Neamţu, S. Cheptea, *op.cit.*, p. 122, fig. 44/1.

peste hotare", autorii întrebându-se dacă n-ar putea fi vorba cumva despre Nicolaus Andree de Moldavia sau poate despre Niclos Hecht[15].

In ceea ce ne priveşte considerăm că şi în acest caz pe montură este redată aceeaşi majusculă gotică M şi vom vedea de ce.

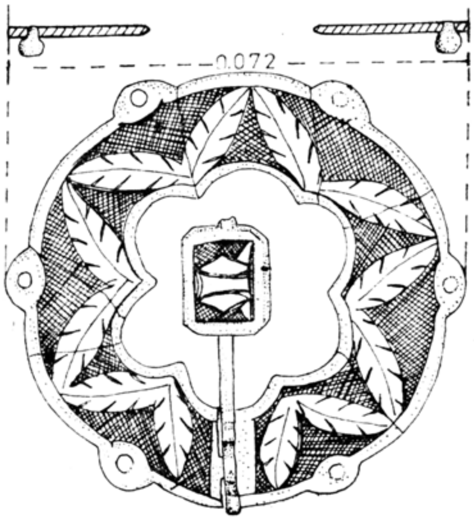

***Fig. 4**. Fibulă de argint descoperită în L.6 de la Baia*

Tot la Baia, în L 6, aceiaşi cercetători au descoperit o **fibulă** - de forma unei rozete, cu inscripţie, datată în secolele XIV-XV - de a cărui ac era sudată o plăcuţă dreptunghiulară pe care a fost gravată cu majusculă gotică litera M[16] (fig. 4). Precizăm că, spre deosebire de inel în care litera este marcată de incizii în reţea, în cazul aplicei şi a plăcuţei sale literele sunt conturate prin linii incizate, iar suprafeţele exterioare ale acestora sunt umplute cu o reţea de incizii. Aceste deosebiri constatate între tehnica de redare a literelor de pe fibulă şi cea de pe inel, pun sub semnul îndoielii interpretarea - oferită de autorii descoperirii - a triunghiului cu laturile arcuite de pe inel drept un decor ce urma să completeze spaţiul liber. Din moment ce pe inel litera era pusă în evidenţă prin linii incizate în reţea, **toate suprafeţele haşurate** - inclusiv acel aşa-zis triunghi - **concură la elaborarea finală a literei**. In caz contrar orice suprafaţă haşurată în plus putea crea confuzii atât la citire cât şi la imprimare dacă inelul era folosit ca pecete. Astfel înţelegând lucrurile, litera de pe inelul sigilar descoperit pe pavajul de la Baia este aceeaşi majusculă gotică M, întâlnită pe plăcuţa de pe acul de fibulă, pe inelul de lângă biserica catolică sau pe inelul de la Rădăuţi.

Acestor piese li se adaugă un inel de argint, realizat într-un atelier italian din secolul al XV-lea, aflat în colecţia British Museum-ului. Şi în acest caz montura este de formă discoidală (cu diametrul de 21 mm), mărginită de un chenar perlat realizat prin incizii şi gravată cu aceeaşi majusculă gotică M[17].

In sfârşit, unui tip de inel asemănător îi aparţine şi o amprentă sigilară publicată într-un studiu de referinţă privind cele mai vechi sigilii din Moldova[18]. Ea a fost aplicată de "Dzula capitaneus", primul dintre "supremi consiliariy magnifici" lui Petru I pe un document extern din 6 mai 1387[19] în care cinci mari boieri ai sfatului domnesc - în rândul cărora Giulea apare cel dintâi - girează cu prilejul omagiului depus la Liov de domnitorul amintit în faţa lui Vladislav Jagello. Cu prilejul publicării amprentei sigilare s-a remarcat caracterul său anepigraf cât şi dispunerea reprezentării, socotită a fi emblematică, direct în câmpul peceţii[20], fără să se încerce identificarea însemnelor. S-a remarcat totuşi de un alt autor că această amprentă sigilară, deşi nu posedă o inscripţie, are "ca emblemă partea de sus a unei armuri de cavaleri".[21]

In lumina ultimelor descoperiri şi identificări, putem preciza că şi amprenta sigilară a boierului Giulea de pe actul din 1387, privită răsturnat faţă de cum a fost publicată, conţine aceeaşi majusculă gotică M, redată în câmpul peceţii şi încadrată doar de un cerc perlat, sau mai degrabă de mici linii incizate dispuse oblic în calitate de chenar.

[15] Ibidem, p. 125.
[16] Ibidem, p. 123-124, fig. 44/7.
[17] O.M. Dalton, *Catalogue of the finger rings, early, cristian, Byzantine, teutonic, medieval and later,* Londra, 1912, p. 43, cat. 251.
[18] L. Şimanschi, AIIAI 17, 1980, p. 150, fig. 11.
[19] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare,* II, Iaşi, 1932, doc. 162, p. 602.
[20] L. Şimanschi, *op.cit.,* p. 150.
[21] N. Grigoraş, *Ţara Românească a Moldovei până la Ştefan cel Mare,* vol. II, Iaşi, 1978, p. 48, nota 141.

O primă concluzie ce se desprinde din analiza pieselor amintite este aceea că avem de a face cu **produse de serie** destul de larg răspândite, dar lucrate mai mult sau mai puțin îngrijit în funcție de priceperea gravorului. Cel mai izbutit exemplar pare a fi cel descoperit la Rădăuți, deşi în privința celui ce a aparținut lui Giulea[22], în condițiile în care nu ne-a parvenit decât amprenta sa, nu ne putem pronunța hotărât în privința calităților sale artistice. Totuşi el nu pare a fi fost inferior celui rădăuțean. Exemplarele de la Baia sunt, oricum, de o calitate inferioară în raport cu celelalte.

O a doua constatare se referă la faptul că **toate inelele gravate cu majuscula M** - chiar dacă unele ajung să fie folosite şi ca peceți, dovada constituind-o amprenta sigilară a boierului Giulea - **nu au reprezentată pe montură inițiala purtătorului lor şi nici vreo mobilă heraldică**. Cât despre inele cu inițiale ale unor orăşeni instruiți nu credem că poate fi în nici un fel vorba. Cele ce vor fi existat vor fi conținut nume complete sau prescurtate, oricum nu una şi aceeaşi invariabilă majusculă gotică M. Pe de altă parte, apariția sa de sine-stătătoare şi pe alte categorii de piese - de felul acului de fibulă de la Baia - dovedeşte că litera în sine nu este în nici o relație cauzală cu posibilul caracter sigilar al inelului. Rămâne de stabilit de unde această predilecție pentru gravarea majusculei M pe inele sau pe alte categorii de piese şi ce semnificație are ea. Credem că aceste întrebări îşi pot găsi un răspuns corect doar dacă încercăm să pătrundem în universul spiritual al omului medieval.

***Fig. 5**. Amprenta sigilară a boierului Giulea de pe documentul extern din 6 mai 1387*

Odată cu secolul al XIII-lea evangheliile apocrife contribuie din plin la îmbogățirea istoriei Fecioarei Maria, relatând despre misiunea ei glorioasă, despre moartea, încoronarea ca şi despre miracolele ei. Astfel, cultul său devine nu numai un moment al pietății ci se plasează chiar în centrul vieții occidentului medieval. Opere sculpturale o înfățişează într-un cadru monumental, grandios[23]. Incepând cu secolul al XIV-lea devoțiunea pentru Fecioara Maria va căpăta o formă mai populară, pătrunzând în artele prețioase şi în miniaturile manuscriselor[24]. Totodată imagini din ciclul Fecioarei Maria îşi fac simțită prezența din ce în ce mai mult în pictura murală, devenind familiare în iconografia occidentală. Pe acest fond, de exacerbare a cultului Fecioarei

[22] Absența inscripției precum şi a unei clare reprezentări emblematice dovedesc că şi inelul lui Giulea a fost un produs de serie. Ceeace surprinde, totuşi, este folosirea lui în 1387 drept pecete într-un act extern de către cel dintâi boier al Sfatului domnesc, dovadă a faptului că nu dispunea la această dată de o altă pecete, într-o vreme în care alți doi mari boieri din sfat - Bârlăn şi Stan Rotompan - utilizau sigilii cu inscripții latine şi elşemente emblematice (cf. L. Şimanschi, *op.cit.*, p. 150, fig. 12 şi 13). Cât priveşte modestia sigiliului folosit este şi mai greu de explicat dacă avem în vedere nivelul de viață şi aspirațiile acestui înalt feudal care îşi durează pe Valea Moldovei, între Râşca şi Moldova, în apropierea actualului sat Giuleşti (com. Boroaia), din piatră şi cărămidă, unul dintre cele mai însemnate ansambluri feudale de la răsărit de Carpați. Din cuprinsul acestuia se detaşează, prin amploarea programului de arhitectură şi structura arhitectonică de excepție, un lăcaş de cult ridicat de meşteri familiarizați cu elementele decorative şi concepția spațială a arhitecturii gotice (cf. L. Bătrîna, A. Bătrîna I. Vătămanu şi Şt. Scorțanu, CA 6, 1983, p. 79-93). Singura explicație poate consta în împrejurarea că amintitul Giulea va fi fost unul din feudalii maramureşeni cei mai fideli ce l-au însoțit şi sprijinit pe Bogdan în trecerea sa în Moldova. Or, posedând la acea dată - anul 1363 (cf. Şt. S. Gorovei, *Intemeierea Moldovei. Probleme controversate*, Iaşi, 1997, p. 87-92, 283-288; C. Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească şi Moldova, I, Secolele XIV-XVI*, Bucureşti, 2001, p. 429-430) - un inel pe care avusese prilejul să-l folosească ca pecete personală, el a înțeles să şi-l mențină şi în noua sa calitate de înalt sfetnic al lui Bogdan şi mai apoi al celorlalți domnitori care i-au succedat, între care şi Petru I. Dacă lucrurile s-au petrecut astfel, simplitatea peceții lui Giulea poate fi mai lesne explicată.

[23] H. Focillon, *Arta occidentului. Evul mediu gotic*, II, Bucureşti, 1974, p. 115.

[24] Ibidem, p. 134-135.

(*Mariolatria*), datorată şi influenţei călugărilor dominicani[25], veneraţia şi speranţa în ajutorul său găseşte un teren fertil şi în arta bijutierilor care, între secolele XII-XV - cu corespondenţă în a doua parte a intervalului - realizează podoabe din metal preţios pe care gravează, cu majuscule sau cu minuscule gotice, invocaţii adresate Fecioarei Maria, de felul celei binecunoscute în limba latină: + AVE MARIA GRATIA PLENA[26]; sau în *altdeutsche Schrift*: hilf(e) x gott x maria x hr(istos)[27]. Pe unele exemplare invocaţia va conţine numai două cuvinte (AVE MARIA)[28], cuvinte prescurtate sau numai iniţiala M, reprezentând numele Mariei, redată sub forma unei majuscule gotice, pe inele de felul celora de la British Museum[29], Baia, Rădăuţi sau pe cel folosit drept pecete de Giulea. Aceeaşi lectură trebuie făcută şi majusculei M de pe limba fibulei de la Baia, cu adaosul că aceasta conţine pe revers şi iniţiala V. negreşit de la VERGINA[30].

Astfel înţelese, piesele descoperite la Rădăuţi sau la Baia precum şi aceea ce a lăsat amprenta pe actul din 1387 se înscriu în mod firesc în categoria **inelelor de devoţiune**[31], din rândul cărora în anumite condiţii speciale unele au putut avea şi rosturi sigilare.

[25] L. Reau, *Iconographie de l'ar chrétien,* t.II/2, Paris, 1957, p. 177.

[26] Numeroase inele din colecţia British Museum-ului, lucrate în ateliere occidentale, conţin această invocaţie (cf. O.M. Dalton, *op.cit.,* p. 103-106, cat. 681-700)

[27] E. Neamţu, V. Neamţu, S. Cheptea, *op.cit.,* p. 123, fig. 44/7.

[28] Este vorba de montura unui inel realizat în secolul XV într-un atelier Italian (cf. O.M. Dalton, *op.cit.,* p. 42, cat. 243).

[29] Ibidem, p. 43, cat. 251.

[30] Autorii descoperirii (E. Neamţu, V. Neamţu, S. Cheptea, *op.cit.,* p. 123-124) nu s-au pronunţat cu privire la lectura acestor iniţiale.

[31] cf. O.M. Dalton, *op.cit.,* p. XXXII-XXXIV şi 103-119.

PROTECȚIA MONUMENTELOR ISTORICE ÎN ROMÂNIA. PARTEA I-A -LEGISLAȚIA ŞI APLICAREA EI ANTERIOR ANULUI 1989

Adina Boroneanț, Mihai Vasile

Abstract

The protection of the historical and archeological monuments in Romania can be traced back to the end of the XVII century. Although focused at first on the retrieval of hoards and triggered by mercantile reasons, it became during the XVIII century (especially in Transylvania) a constant preoccupation, more and more backed up by official legislation.

The authors aimed to stress the difference that an adequate legislation can make in the protection and conservation of historical and archeological monuments. Structured in three main parts, the paper starts by presenting the general causes leading to the degradation and destruction of such monuments and continues with a review of the main laws, amendments and regulations issued from the late XVII century and prior to 1989. As a major change occurred after December 1989, the period 1989/present days will be dealt with in a separate article. The paper also gives a short account (from the point of view of the archeologist) of the main architectural trends regarding the conservation of a historical monument.

I. The article identifies four main groups of factors responsible for the degradation and destruction of a monument: 1- natural factors (climate, geographical location, natural disasters), 2 – historical factors (fires, reconstructions), 3 – urbanization (new streets, introduction of draining pipes, etc) and (4) - last but not least - the trade with antiques (especially prior the XX century).

II. II.1-2 Muntenia and Moldova, prior to 1918. First references to hoards, precious stones and metals buried in the ground are to be found starting with the end of XVII century. The aim of the legislation in retrieving such treasures was not their historical value but their financial one. With the first decades of XIX century things changed: a museum of antiques was established in Bucharest, the Criminal Code in 1865 set penalties for whoever damaged historical monuments and was followed in 1874 by regulations for "explorations and the trade with antique objects". Also in 1874 a Commission for Public Monuments was created, to be replaced in 1913 by the Commission of Historical Monuments. Two lists of historical (and public monuments) were also made public at the end of the XIX century.

II.3 Transylvania, Banat, Bucovina prior to 1918. Part of the Austro-Hungarian Empire, more serious legislation was enforced here starting with the end of XVIII century. In 1850 a Commission for the study and protection of historical monuments was set up in Vienna (thus dealing also with monuments in Transylvania) and another one was established in Banat in 1854. The Commission for Historical monuments was introduced late, in 1921, after the unification with Romania.

II.4 1918-1945 throughout Romania – In 1919 the first law for the conservation and the restoration of historical monuments was passed. The new Criminal Code stipulated penalties for those damaging the monuments.

With the changing of the political regime after the WWII, a period of constant changes followed. The Commission of Historical Monuments was dissolved in 1948, to be replaced in 1951 by its communist pendant - the Council of Historical Monuments. Of great importance were the Law for the Protection of the National Heritage (1974) and the Law for Urban and Rural Systematization (1975), the first one aiming to protect the monuments and the second one to pull them down. A list of 10262 monuments was made public in 1977, out of which 1274 were listed as archeological ones.

III The third part deals - as shown above- with some of the major ideas employed in the restoration of historical monuments, seen more through their efficiency in time than in terms of historical and archeological truth.

Prezenta lucrare îşi propune să fie o prezentare generală a activității de protecție a monumentelor istorice pe teritoriul României de la apariția primelor acte legislative şi până în perioada premergătoare evenimentelor din decembrie 1989. Autorii au în vederea un al doilea articol care se va studia legislația de după 1989.

Structura prezentului studiu este tripartită: începe prin a prezenta cauzele distrugerilor monumentelor istorice – din aceasta decurgând firesc necesitatea protejării lor, partea a doua se constituie într-o trecere în revista a legislației[1], în succesiune cronologică, însoțită de scurte comentarii asupra prevederilor conținute de fiecare lege, fireşte corelată cu evenimente din acelaşi domeniu din epoca respectivă, şi în sfârşit, partea a treia, care se ocupa de metodologia protecției monumentelor istorice – cu trimiteri directe la evoluția conceptelor de conservare şi restaurare a monumentelor istorice pe teritoriul României. Atât din motive istorico-politice cât şi pentru uşurința organizării materialului, legislația a fost împărțită cronologic în cinci mari etape: 1 - Perioada anterioară secolului XIX, 2 - Secolul XIX şi începutul secolului XX, până la 1918, 3 - Perioada 1918-1945, şi 4 - Perioada 1945-1989.

I. Cauze ale distrugerii monumentelor

Cauzele distrugerilor sau degradărilor monumentelor istorice sunt multiple şi de natura variată: de la cele de ordin obiectiv – legate de climă, localizare geografică, caracteristici ale solului, catastrofe naturale (cutremure, alunecări de teren), caracteristicile materialelor de construcție, sistemul de construcție, până la cele de natura obiectivă, legate preponderent de factorul uman, fie el economic, social sau politico-cultural. La acestea se adaugă factorul de natură istorică (incendieri, demolări, reconstrucții)[2], care afectează atât monumentele antice cât şi pe cele de factură modernă.

Pentru timpurile moderne se poate vorbi, de asemenea, de un factor urbanistic. Trasarea de noi planuri ale oraşelor, activitățile de pavare, canalizare sau lărgire a străzilor au afectat fără îndoiala numeroase monumente istorice antice sau medievale.

Nu lipsit de relevanță este comerțul de antichități – mai cu seama cel anterior secolului XIX. Transportul lor peste hotare începe încă din vremea lui Matei Corvin, apoi a lui Carol VI (care obține antichități de la Ulpia), destinația lor fiind Buda sau la Viena (C. Daicoviciu, Sarmizegetusa:32). Francisc I al Franței (1515-1547) cere îngăduința lui Soliman Magnificul sa dărâme un picior al podului roman de la Drobeta pentru ca arhitecții săi *'să-i poată desluşi secretele'*[3]. Mai mult, se ştie astăzi despre existența unor caravane de transport ce se deplasau pe Mureş şi pe Dunăre (în jurul anului 1729) transportând inscripții epigrafe de la Alba Iulia, cu destinația Hofbibliotek de la Viena[4]. Analog, în 1861, inginerul francez Desiré deschide la Troesmis o 'cariera' de exploatare a

[1] În prezentarea legilor se vor scoate în evidență prevederile cu caracter de noutate, fără a se insista asupra articolelor care nu aduc modificări radical diferite fața de legislația anterioară.

[2] Ne referim la cele produse în epoci istorice îndepărtate precum incendierea Sarmizegetusei dacice, construcția cetății medievale de la Alba Iulia peste vechiul castru roman, etc.

[3] D.Tudor (ed), *Al.Odobescu, Istoria arheologiei,* 1961, p.7

[4] I.Opriş, *Ocrotirea patrimoniului cultural - tradiții, destin, valoare,* 1986, p.95

inscripțiilor romane. In urma acestei acțiuni 32 de inscripții plecau spre muzee franceze[5].

Activitatea de protecție a monumentelor istorice poate fi urmărită pe mai multe planuri, în primul rând cel legislativ, acesta fiind cel care oferă cadrul legal de desfăşurare a acestei activități. Nu trebuie ignorate însă eforturile diferitelor personalități de atrage atenția asupra stării monumentelor, eforturi concretizate în articole, lucrări şi liste de monumente apărute în publicațiile vremii. Trebuie de asemenea evidențiat rolul deosebit jucat de Comisiunea Monumentelor Istorice şi al Buletinului său.

II.1. Monumente şi descoperiri arheologice anterioare primelor decenii ale secolului XIX[6]

Muntenia şi Moldova

Aparent, preocuparea românilor față de descoperirea şi protejarea mărturiilor trecutului istoric pare să fie de dată recentă. O arheologie cu caracter angajant nu există în Tarile Romane[7] anterior mijlocului secolului XIX iar începuturile sale se leagă mai mult de mania colecției de obiecte antice decât de interesul față de săpături arheologice sau de dezvelirea unor monumente de mari dimensiuni.

Pe parcursul tuturor epocilor a existat însă o categorie de descoperiri care este mereu în centrul atenției, rămânând prezentă până târziu, în cotidianul secolului XXI: comorile (tezaurele)[8].

O prima mențiune[9] referitoare la acestea o găsim în **Pravila** lui Vasile Lupu şi în cea lui Matei Basarab[10].

'Comoară se cheamă aur, argint, bani vechi de demult, stăpânul a cui a fost să nu se cunoască cine au fost, iară de nu vor fi lucruri vechi şi stăpânul acelor lucruri se va cunoaşte şi se va şti cine au fost, atunci cine va găsi acele lucruri nu se va chema c'au găsit comoara'[11]. E interesant de remarcat că există doua precizări care se regăsesc aproape în permanență în 'definirea' noțiunii de comoara: referirea la metale prețioase şi pietre scumpe, şi necesitatea necunoaşterii depunătorului, presupus din mare vechime. Se subliniază astfel că aceste legiuiri – ca şi cele din secolele următoare - în încercarea lor de recuperare a unor obiecte antice cu valoare deosebită, nu se preocupă de valoarea lor culturală sau artistică, căutându-le numai pentru valoarea lor intrinsecă.

Cele doua pravile rămân în vigoare până spre începutul secolului XIX când intră în vigoare '*Manualul legilor*' sau '*Hexabiblos-ul*' al lui Constantin Armenopol[12].

In 1817 apar **doua noi coduri de legi** – cel al lui **Vodă Caragea** în Țara

---

[5] G. Murnu, *Cronica săpăturilor arheologice de la Tropaeum Traiani*, BCMI, III, 1910, p. 155-156. Exemplele ar putea continua. Pârvan notează că la Adamclisi piatra zidurilor fusese folosită la pavarea străzilor şi la construcția porților (V.Pârvan, *Cetatea Tropaeum. Considerații istorice*, 1911, p.3). La Reşca, cărămizi zise 'de Antina' au fost scoase şi vândute cu 0,50 lei bucata (V. Drăghiceanu, *Curțile domneşti brâncoveneşti*, BCMI, IV, 1911, p. 64). La Slăveni satul s-a ridicat exact peste castrul roman, sătenii folosind cărămizi romane pentru construirea caselor (D. Tudor, *Castra Daciae Inferioris*, BCMI, XXXIII, 1940, fasc. 105 – 106, 113 – 114, p. 143 – 149). Al Bărcăcilă identifică piatră din castrul de la Dierna în zidul mânăstirii Vodița (Al. Bărcăcilă, *De la Vodița, o nouă inscripție latină*, BCMI, 1931, p.43)

[6] În majoritatea cazurilor era vorba despre comori (tezaure).

[7] Prin Țările Romane înțelegem în acest context Muntenia şi Moldova, întru-cât cazul Transilvaniei este legat de evoluția arheologiei şi legislației Imperiului Austro-Ungar, respectiv a Ungariei.

[8] Am considerat utilă o tratare separată a lor, comorile făcând, în această primă epocă, aproape unicul obiect al preocupărilor față de 'recuperarea antichităților'.

[9] I. Țabrea (*Tezaurele arheologice, descoperirea şi păstrarea lor în România şi în alte țări*, 1941, p.13) observă însă că este foarte probabil ca astfel de legiuiri să fi existat şi mai înainte, transcrierea lor de către Vasile Lupu şi Matei Basarab nefiind decât o revenire la vechile legi ale pământului

[10] Idem, *op.cit*. p.13, 14. Textul Pravilelor a fost publicat de I.M. Bujoreanu, *Colecțiune de legiuirile României vechi şi noi*, vol.I, Bucureşti, 1873

[11] Pravila lui Vasile Lupu, zaconul 15, Matei Basarab, zaconul e i=15, după I.M. Bujoreanu, *op.cit*.

[12] I.Țabrea, *op.cit*, p.14. Prevederile introduse aici sunt mai puține dar nu diferite. Nu mai apare însă definiția termenilor *comoară* sau *tezaur*.

Românească şi cel al lui **Calimah** în Moldova. Codul muntean este mai neclar în definirea noţiunilor :' *Câte pietre scumpe sau altele găsim prin locuri slobode… bezi(=afară de) comori cele îngropate….'* [13]. Codul lui Calimah încearcă în art. 527 o precizare mai atentă: *'Dacă cele găsite vor fi bani sau alte lucruri de mult preț, ascunse de atâta vreme încât să nu fie cu putință a se afla cel de mai înainte proprietar, atunci se socoteşte o comoară'*[14].

Cum lăcomia lui Vodă Caragea este binecunoscuta din anecdotica vremii (mai ales că Legea sa prevedea că orice se găseşte trecea în proprietatea Domniei...), latura mercantilă a scopului recuperării 'mărturiilor trecutului' nu poate fi pusă la îndoială[15].

Prevederile celor două coduri de legi vor fi înlocuite prin cele ale **Condicii Criminale**[16] (art. 334, alin. II) al Divanului Obştesc sub conducerea lui Barbu Ştirbei în 1852, respectiv de **Codul Civil al Moldovei** din 1833 (art. 449, 527-534, partea II, cap. III, *'Despre câştigarea proprietății lucrurilor prin ocupație'*)[17], dar nici unul dintre cele două nu aduce noi precizări asupra noțiunii de *'comoara'*.

Este curios faptul ca **Regulamentele Organice** nu conțin prevederi referitoare direct la recuperarea obiectelor de valoare găsite în pământ[18]. Exista doar o referire la situația minelor aflate pe proprietăți private (art. 178, 179)[19].

In **Codul Civil Român**[20], art. 649, al. II apare prima oară trecerea de la termenul de *'comoară'* la cel de *'tezaur'*, indicând astfel o schimbare şi în modul de percepție al acestor descoperiri. Nu trebuie trecut cu vederea faptul că este perioada în care Al. Odobescu îşi desfăşoară activitatea arheologică şi în care tezaurul de la Pietroasa se afla în centrul atenției. Cu toate acestea, legea este foarte vagă în definiții: *'Tezaur este orice lucru ascuns sau îngropat pe care nimeni nu poate justifica că este proprietar şi care este descoperit printr-un pur efect al hazardului'*[21]. Observăm ca odată cu abandonarea vechii idei de *comoară*, dispare şi referirea la metale scumpe sau pietre prețioase. Valoarea *comorii* – devenită *tezaur* – încetează să mai fie una strict bănească, inducând şi ideea de valoare artistică şi/sau istorică.

O ultimă referire la *tezaure* – în mod explicit – o găsim **în Codul Civil al lui Carol II**[22]: *'Tezaurul este oricare lucru mobil, chiar involuntar ascuns sau îngropat căruia nimeni nu se poate dovedi a fi proprietar'*.

Este util să facem o remarcă referitoare la prevederile diferitelor legi şi coduri de legi citate până acum, în ceea ce priveşte stăpânirea şi împărțirea acestor comori după descoperire, şi modul în care acestea ar putea afecta soarta antichităților respective. Beneficiarii unei astfel de comori sunt în aproape toate cazurile, trei: descoperitorul, proprietarul locului pe care s-a găsit comoara şi statul – care îşi asumă în

---

[13] Idem, *op.cit, loc.cit,* citând din **Codul lui Caragea**, partea II, cap I, art.1, al. II.

[14] Idem, *op.cit,* p.15

[15] Dacă prevederile din Muntenia ar fi fost similare celor din Moldova, poate că recuperarea tezaurului de la Pietroasa nu ar fi fost atât de dificilă.

[16] **Condica criminală** a fost în vigoare până în 1865 (I.M.Bujoreanu, *op.cit,* vol.I, p. 436)

[17] O prevedere curioasă apare în **Condica criminală** referitor la tăinuirea comorilor. Legea stipulează că *'Vor fi apărați de orice pedeapsă aflătorii de comori care tăinuiesc către stăpânii locului asemenea descoperiri şi vor fi supuşi numai la despăgubiri civile către dânşii'*. Răzbate iarăşi clar faptul că interesul manifestat față de obiectele dezgropate este în primul rând de natură pecuniară. Însă o astfel de prevedere a avut desigur darul de a încuraja ascunderea găsirii de obiecte antice valoroase fața de stăpânire, ducând pe termen lung la o lacuna în şirul înregistrării descoperirilor arheologice.

[18] Descoperirea de la Concești ajunge totuși la ruși intr-o perioada când se aplica **Regulamentul Organic**!

[19] I. Țabrea, *op.cit., loc.cit.*

[20] Apare la 4 decembrie 1864 şi este aplicat din 1 decembrie 1865.

[21] I.Țabrea, *op.cit,* p.16

[22] Apărut în Monitorul Oficial, partea I, nr. 259/8 noiembrie 1939, urmând să intre în vigoare de la 1 martie 1940; referirea la tezaure se face în articolul 682.

cele mai multe cazuri rolul de arbitru între primii doi. Există multiple situații – descoperitorul este şi proprietar, statul este proprietarul terenului, etc. Împărțirea se face de obicei jumătate şi jumătate, sau în treimi. Statul îşi poate asuma dreptul la întreaga comoară dacă aceasta a fost găsita pe proprietatea sa[23]. Acordarea unei părți descoperitorului este de natură să stimuleze căutarea de comori – sau măcar declararea lor în cazul găsirii. Căutarea însă este îngreunata în anumite cazuri de interdicția de a săpa pe loc străin fără învoiala proprietarului *(Pravilele* lui Matei Basarab şi Vasile Lupu). Obligația de a anunța găsirea unei comori este prezentă în aproape toate cazurile – ceea ce din punct de vedere al înregistrării arheologice nu ar fi trebuit decât să ne bucure – o înregistrare fie şi cât de sumară a unor obiecte arheologice găsite accidental este de preferat nici-uneia.

II.2 Muntenia şi Moldova - perioada anterioară primului război mondial

În Monitorul Oficial din 30 nov. 1839, Petrache Poenaru, profesor la Sf. Sava din Bucureşti, publica în numele Eforiei Şcoalelor o notiță în care se specifica: *'nimeni nu mai are voie a-şi însuşi vre-un obiect de antichitate şi îndată să-l trimită prin ocârmuire la Depozitoriul de la Sfântul Sava…. Nimeni să nu mai fie volnic a scormoni în pământ pentru a scoate obiecte de antichitate'*[24]. Era probabil vorba de o măsura luată în urma reorganizării Muzeului de la Sfântul Sava şi este cu siguranță prima dată în care într-un act oficial publicat se interzic săpaturile ‚arheologice' întreprinse în scopul colecționării de antichități şi prevede ca eventualele descoperiri întâmplătoare să fie aduse la Muzeu.

In 1860, Ministerul Cultelor şi al Instrucțiunii Publice intervine la Ministerul de Interne atrăgând atenția asupra lucrărilor de drumuri şi şosele. Se cere astfel ca inginerii să observe şi să indice şi planurile drumurilor romane *'pentru a cunoaşte linierea generală a tuturor drumurilor romane din România, pe unde se va mai fi cunoscând urma lor, precum şi traiectoriile transversale pe unde va cere trebuință spre a arăta modul special de construcție ce s-a întrebuințat pe aceste drumuri'*[25]. Ar putea fi socotit primul pas în domeniul arheologiei de salvare în România.

La **2 noiembrie 1864** N. Crețulescu trimite o circulară către revizorii şcolarii cerând informații asupra stării monumentelor istorice din unitățile administrative respective. Răspunsul se întoarce în februarie 1865 cuprinzând informații din 35 de unități administrative[26]. Rezultatul acestei circulare se va materializa în *Albumul arheologic pitoresc* realizat de pictorul H. Trenk..

La 25 nov. 1864 prin **Decretul 1648** se stabileşte **Regulamentul de funcționare al Muzeului național de antichități.** De o importanță deosebită este faptul că direcția muzeului e încredințată unui **Comitet arheologic**, ale cărui atribuții includ şi *'.. a înființa şi a dirige…excursiunile şi cercetările arheologice din țară'* (art.10, pct. e) cât şi *'a priveghea buna stare a monumentelor de oricare natură şi a stărui pentru a lor nealterare sau eventuală restaurare.'* (art. 10, pct. f)[27].

Codul Penal al Principatelor Romane este promulgat la 1 mai 1865. Articolul 206 prevedea pedeapsa cu închisoarea (de la o lună la un an) şi o amendă de la 100 la 500 de lei pentru cei *ce 'dărâmă, distrug, ciuntesc sau degradează monumente, statui…'*. Deşi nu menționează în mod explicit categoria de ‚monumente istorice', acestea intră acum sub protecția legii[28].

In anul **1869** Ministerul de interne emite un ordin de interzicere în Drobeta Turnu Severin a construcției de case pe ruinele cetății, castrului şi podului lui Traian

[23] Codul lui Caragea, Codul Civil Român din 1864.
[24] Ştefan Pop, Colegiul Național Sf. Sava, în *Boabe de grâu*, Anul IV, nr.7 din iulie 1933, p.414-415.

[25] A. Sacerdoțeanu, *Cercetări istorice şi pitoreşti prin mănăstirile noastre acum 80 de ani*, BMI, 3, 1972, p.7
[26] Idem, *op.cit*, p.2-3, 4-10, 17-18.
[27] I. Țabrea, *op.cit.*, p.20
[28] Idem, *op.cit*, p.21

– ceea ce nu împiedică însă în 1870 construirea unei căi ferate care va afecta o parte din monumente[29].

Intre 1871-1875 Al.Odobescu îşi desfăşoară activitatea legată de un prim proiect de lege de conservare şi protecție a monumentelor, în strânsa legătura cu Chestionarul său, intitulat *'Chestionarul sau izvodul de întrebări în privința vechilor aşezăminte ce se află în deosebitele comune ale României': 'să încercăm sa adunăm elemente de statistică arheologică şi să dobândim până la un oarecare punct mijloace de a clasifica cel puțin groso-modo monumentele antice din țara noastră'.* Rezultatele acestui chestionar se vor concretiza în doua repertorii arheologice – cel al județului Romanați şi cel al județului Dorohoi.

La 10 aprilie 1874 prin **Decretul 736** s-a promulgat **'Regulamentul asupra explorărilor şi cumpărărilor de obiecte antice'.** Este prima încercare de reglementare a săpăturilor arheologice în Țările Române, pentru descoperirea de obiecte din *'antichitatea Dacă, Latină sau Românească'* (art.1). Decretul prevede că *'escursiuni arheologice pentru descoperirea de asemenea obiecte se vor face în fiecare an cu cheltuiala ministerului instrucțiunii şi după mijloacele bugetului'* (art.2). Cei care vor face aceste explorări vor *fi 'persoanele cele mai competente, amatori desinteresați şi cunoscători'* (art. 2.) Un raport detaliat asupra cercetărilor este cerut la finele cercetării, împreună cu o listă a obiectelor descoperite. Ministerul va încerca să prevină orice săpături neautorizate (art. 3), pentru orice săpătură fiind necesar avizul Comitetului arheologic[30].

Decretul princiar 754/ 6 august 1874 – stabileşte un *'regulament de funcționare a Comisiei onorifice pentru monumentele publice*[31]*'.* Comisia era formata din D. Sturdza ca preşedinte, Al.Odobescu, C.Bolliac, T.Rosetti, Al.Orăscu, T.Maiorescu, A.Berindei, C.Stănescu. Se observă că în componența ei intră atât 'arheologi' şi istorici cât şi arhitecți. Scopul principal al acestei comisii îl constituie obținerea *'un tablou al tuturor monumentelor publice din țară, pentru care să se ia masuri de conservare',* justificând astfel existența arhitecților în cadrul comisiei. În spiritul vremii însă, această activitate de luare în evidență şi restaurare avea să se refere în cea mai mare parte la conservarea şi restaurarea de biserici şi mănăstiri considerate ca având o valoare religioasă sau artistică deosebită.

În 1882 V.A.Urechia prezenta în Senat un proiect de lege pentru conservarea şi restaurarea monumentelor istorice şi de arhitectura[32].

Legea privind regimul descoperirilor monumentelor şi obiectelor antice împreuna cu **Regulamentul pentru descoperirea monumentelor şi obiectelor antice din 1892**[33]**.** Deşi formularea din titlul legii ar include şi categoria de *monumente antice,* nicăieri în <u>textul</u> legii nu se găsesc <u>referiri exacte</u> la ceea ce ar constitui un monument antic[34]. Există însă multiple referiri la obiectele antice sau la antichități, în ceea ce priveşte dreptul de proprietate asupra lor, reglementarea săpaturilor arheologice, descoperirile întâmplătoare, conservarea şi restaurarea antichităților. Regulamentul legii este însă mai specific şi mai clar formulat. Termenul de *'obiecte*

[29] Abia în 1912 se va lua decizia protejării a 6 ha de teren în zona monumentelor istorice de la Drobeta (I.Opriş, *Ocrotirea* ..., p.96)

[30] Este vorba de **Comitetul arheologic** instituit prin **Regulamentul Muzeului de Antichități** din 1864. Prin decretul 1649/25 nov. 1864, N. Mavros a fost numit preşedinte pe viață. Membrii acestui comitet au fost la început Al. Odobescu, V.A. Urechia, A.T.Laurian, Al. Russo (I.Țabrea *op.cit*, p.20).

[31] La 12 mai 1890, V.A.Urechia cere în Parlament o lege mai clară care să delimiteze atribuțiile acestei Comisii .

[32] I. Opriş, *op.cit*, p.103

[33] Legea este votată de către Senat la 15 aprilie, de către Camera Deputaților la 27 mai şi este publicată la 24 nov. 1892. Regulamentul nu apare însă până la 28 ianuarie 1893.

[34] In articolul 3 al legii, care prevede obligația primarilor de a asista direct sau prin delegați la săpaturile arheologice, *'obiectele antice'* presupus descoperite includ categoriile: *'monumente, statui, inscripțiuni, monete, vase, unelte, etc'.* O definire a 'monumentului' în adevăratul sens al cuvântului nu există.

antice' este în mare parte înlocuit cu cel de *'antichități'* – scăzând astfel gradul de ambiguitate când este vorba de încadrarea unui monument istoric. Art. 3 conține chiar referiri directe la ceea ce ar putea fi un monument antic *'toate ruinele sau alte antichități aflătoare deasupra sau sub pământ'*[35]. Una dintre limitările acestui act însă se referă la dreptul de proprietate privată asupra monumentelor aflate pe terenuri ce nu aparțin statului (art. 3, 4), cu rezerva că Statul le poate cumpăra dacă sunt de interes național deosebit (art. 27).

Este pentru prima dată când o lege reglementează clar efectuarea de săpături arheologice, condiționate de obținerea unei autorizații de la Ministerul Cultelor şi Instrucțiunii publice, şi evident, de consimțământul proprietarului terenului (care poate fi silit de stat să cedeze terenul în schimbul unei despăgubiri). Este de asemenea important că autorizația de săpătură se eliberează pe baza unei documentații științifice cuprinzând '*un plan şi descrierea exactă a situațiunii terenului… cu arătarea indiciilor ce are despre existența antichităților în acea regiune şi cu indicațiunea limitelor unde acele săpături vor fi practicate'* (art. 19). La finele săpăturii se va produce un raport (de către directorul muzeului) cu indicarea principalelor rezultate – un alt început de abordare științifică a valorificării săpăturilor arheologice.

Aceeaşi lege conține şi sâmburii unor viitoare rezervații arheologice: Constanța, Mangalia, Turnu Severin, Hârşova, Ostrov, Măcin şi Isaccea sunt localități listate ca având un potențial arheologic ridicat şi unde este necesară o *'deosebită luare aminte când se fac săpături pentru vre-o construcțiune….'*(art.40). In sfârşit, se interzice clar folosirea materialelor de construcții din ruinele antice la ridicarea de noi construcții (art.41).

Legea privitoare la conservarea şi restaurarea monumentelor publice din 1892 **(Decret 3658/17 nov. 1892).** Ştim din 1874 de existența unei *Comisii Onorifice pentru monumentele publice*[36]. Prin articolul 1 al legii din 1892 se instituie *'Comisiunea monumentelor publice'* – care de data aceasta are o putere reală şi nu numai una onorifică. Faptul că se urmăreşte într-adevăr trecerea la fapte se oglindeşte şi în componența sa – trei membrii din domeniul arheologiei sau istoriei, directorul muzeului de antichități şi un arhitect[37]. Un prim obiectiv urmărit este realizarea unei liste a edificiilor şi obiectelor vechi din țară, în vederea conservării lor, care însă nu se poate realiza fără o autorizație obținută de la Ministerul Cultelor şi Instrucțiunii publice (art.3)[38].

O importanță deosebită o are însă faptul ca Regulamentul de aplicare a legii oferă prima definiție a monumentului *'pe sol sau în subsol, în uz sau scos din uz, religios sau civil, străvechi şi până la sfârşitul secolului XVIII, integru sau ruină, singular sau complex, imobil sau mobil'*[39]. Este notabil că sunt catalogate nu numai monumentele îngropate în pământ ci şi cele de deasupra solului, iar aprecierea lor nu mai are nici o legătura cu valoarea lor monetara, ci mai degrabă cu vechimea sau valoarea lor artistică. Remarcăm de asemenea dreptul statului de a expropria un teren în caz de *'utilitate publică'* (art.4). Acelaşi document precizează în art. 1, al. II " *Orice zidire cu dependințele ei, aflătoare la suprafața pământului sau sub pământ, cum şi orice obiect vechiu, care are valoarea unui monument istoric sau artistic'* este considerat un monument public.

[35] *Regulamentul pentru descoperirea monumentelor şi obiectelor antice,* 1893, p.1

[36] De la 4 mai 1910 se va alipi pe lângă administrația Casei Bisericii (I. Țabrea, *op.cit*, p.34)

[37] Prima comisie este formată din V.A.Urechia, Gr.Tocilescu, T.Maiorescu, C.Arion, şi C.Sterian ca arhitect.

[38] *'Nici un monument trecut în inventarul general nu va fi dărâmat, reparat sau restaurat fără prealabila organizare a Ministerului Cultelor şi Instrucțiunii Publice care va hotărî după ce va fi luat avizul Comisiunii Monumentelor Publice'* (*Legea privitoare la conservarea şi restaurarea monumentelor publice* Decret 3658/17 nov. 1892, p.4). Se întăreşte de asemenea articolul din Codul Civil, de pedepsire a celor care ignoră prevederile acestei legi. Amenda rămâne aceeaşi, în schimb se prevede suportarea cheltuielilor repunerii monumentului în starea *'primitiva'* (I.Țabrea, *op.cit.*, p.21).

[39] *Regulamentul...*, cap. I, p.5-6).

În anul următor, 1893, N. Densuşianu publica la Bucureşti *'Cestionariu despre tradițiunile istorice şi antichitățile țerilor locuite de români. Partea I-a. Epoca până la anul 600 d.H.'*[40].

În 1894 va fi publicată de către C.S. Bilciurescu prima lista-inventar a monumentelor istorice. Era însă incompletă – cuprinzând numai 131 de obiective. Cea publicată de V.A.Urechia, B.P. Haşdeu şi Gr. Tocilescu (toți membrii ai Comisiei Monumentelor Publice – deci rezultatul activității acestei comisii), intitulată *"Inventarul monumentelor publice şi istorice din România'* avea sa cuprindă însă 534 de monumente publice şi 63 de monumente istorice[41].

În 1908, Al. Lapedatu îi cere lui Gr. Tocilescu să intervină cu o circulară pentru a proteja satele prin care trece Valul lui Traian[42] iar în 1911, la propunerea lui Vasile Pârvan, se aprobă împrejmuirea şi exproprierea terenului Castrului Drobeta[43].

Legea pentru restaurarea şi conservarea monumentelor istorice din 1913[44] apare ca urmare a studiului legislației franceze şi italiene, adaptate la situația specific românească[45]. In textul legii se specifică: *'arheologia este mâna dreaptă pentru studiul monumentelor istorice'*.

Tot acum apare pentru prima data şi titulatura de **Comisiunea Monumentelor Istorice**. Aceasta avea să funcționeze pe lângă Casa Bisericii[46], dar sub autoritatea Ministerului Instrucțiunii Publice.

Comisiunea este formată din nouă membrii[47] plus un număr de 11 angajați pentru diverse servicii (secretariat, arhitectură, bibliotecă, arhivă, muzee) (art. 8). Ceea ce se introduce nou față de precedenta lege este trecerea responsabilității efectuării săpaturilor arheologice de la Ministerul Cultelor la Comisia nou creată. Aceasta are obligația să publice un Buletin. Se înființează şi o Casa a Monumentelor Istorice.

II.3 Transilvania, Banat şi Bucovina până la 1918

Decretul aulic din 25 octombrie 1771 conținea precizări cu privire la regimul descoperirii *'comorilor'*: o treime aparține statului, o treime descoperitorului şi alta proprietarului terenului. În virtutea acestui decret, multe dintre tezaurele descoperite în Transilvania ajung la Viena (cel de la Şimleul Silvaniei descoperit în 1797 şi cel de la Sânnicolau în 1799). El este modificat la 16 iunie 1846, când proprietarul îşi pierde dreptul la treimea sa. Începând din 1867 dreptul de a prelua aceste 'comori' va reveni statului ungar.

Codul Civil austriac conține în **art. 398** referiri la *comori* (definite ca bani, giuvaeruri, lucruri scumpe ascunse fără a se mai cunoaşte proprietarul). Primăria locală are obligația să anunțe guvernul în eventualitatea unei astfel de descoperiri.

Art. 399 al Codului Civil precum şi **Ordonanța Curții Imperiale din 16 iunie 1846** stabilesc regimul de împărțire al

---

[40] I. Opriş, *Protejarea mărturiilor cultural-artistice din Transilvania şi Banat după Marea Unire*, 1988, p.27

[41] I. Opriş, *Ocrotirea...*, p.104

[42] Al. Lapedatu, *Noi Monumente istorice*, BCMI, 1908, p.133.

[43] BCMI, V, 1912, p.41, 88, vezi şi nota 18

[44] Legea avea să apară ca urmare a eforturilor susținute ale lui I. Kalinderu. Este discutată de către Adunarea Deputaților la 23 martie şi de către Senat la 30 martie. Va fi publicată în *Monitorul Oficial nr. 21 din 28 aprilie/11 mai 1913, p. 1-8, 10-15*, abrogând astfel **Legea restaurării şi conservării monumentelor** din 1892. Ea va fi însă în vigoare numai până în 1919. Comisiunea avea să-şi intre în drepturi la 17 mai 1913.

[45] I. Opriş, *Comisiunea monumentelor istorice*, 1994, p.50 notează: *'Ceea ce este caracteristic în gândirea practică romanească nu este mimetismul cultural, ci o mare receptivitate față de ceea ce a fost avansat în epocă, soluțiile adecvându-se însă specificului național'.*

[46] Acest lucru se reflectă în numărul mare de biserici şi monumente catalogate drept monumente istorice, şi răzbate clar din scopul declarat al constituirii Comisiunii *'de a se îngriji de monumentele de artă plastică şi religioasă… de a răspândi în public simțul şi priceperea pentru valoarea istorică şi artistică a vechilor monumente'* (art. 2) (I. Țabrea, *op.cit*, p.35).

[47] Prin Decretul 3475 din mai 1913 *(Monitorul Oficial nr. 21 din 28 aprilie/11 mai 1913, p. 1-8, 10-15)* între membrii comisiei vor fi numiți D.Nifon (episcopul Dunării de Jos), I.Kalinderu, C.I. Istrati, D.Onciul, E.A. Cerchez, G. Murnu, G.Balş. In decembrie al aceluiaşi an V.Pârvan îi va lua locul lui I. Kalinderu.

comorilor (pe jumătate, între descoperitor şi statul austriac)[48]. Ascunderea unei astfel de descoperiri se pedepseşte cu pierderea părții cuvenite din comoară în favoarea statului.

La Viena, în 1850, se pun **bazele Comisiei Centrale pentru studierea şi păstrarea monumentelor (K.K. Central Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmaler**) care în 1856 începe sa publice **'Buletin Annual**' care se va ocupa şi de ‚detecția'[49], protecția şi restaurarea[50] monumentelor din Transilvania, Banat şi Bucovina[51]. I. Opriş notează însă că în amfiteatrul de la Sarmizegetusa se cultiva grâu şi orz iar comerțul cu antichitățile găsite în zonă este în floare, o piesa de mozaic vânzându-se cu un florin austriac[52] .

In 1854, pe lângă aceasta comisie deja existentă se înființează şi **Comisia pentru salvarea şi conservarea monumentelor istorice din Banat[53].**

Spre deosebire de principate, în Transilvania săpaturile arheologice aveau un caracter sistematic şi se bucurau de continuitate. Siturile vizate erau în general cele de epocă dacică şi (mai ales) romană: în 1881 Carol Torma sapă parțial castrul *Agmonia* de la Zăvoiu (lângă Caransebeş), în 1882-1883 acelaşi arheolog maghiar face săpături la *Arcidava* (Vărădia). Între siturile arheologice studiate de el în această perioadă se mai numără şi cele de la Surducu Mare (*Centum Putea*), Pojejena (*Masclianis*). Săpături face şi Leonard Böhm la Stenca, Gornea, Nemoianu la Caransebeş iar St. Pontelly la Voistova.

În ciuda acestei activități arheologice intense existau însă şi nemulțumiri atunci când legislația existentă nu era pusă în practică: Andrei Cosma denunța în 1869-1870 indiferența autorităților față de distrugerea castrului roman de la Porolissum[54].

In aceeaşi perioadă a sfârşitului de secol XIX, o activitate susținută de supraveghere şi cunoaştere a monumentelor istorice din Transilvania duce Gh. Barițiu. Acesta trimite o serie de rapoarte în România, către Academia Română, informând asupra stării grave a monumentelor din aşezările romane din Transilvania: în 1882, '*Raport asupra călătoriei la ruinele Sarmizegetusei şi a informațiilor adunate la fața locului în anul 1882*'[55] iar în 1883-1884 un '*Raport asupra cercetărilor istorice făcute în Transilvania şi Ungaria*'[56].

Comisiunea Monumentelor Istorice se înființează în Transilvania şi Banat abia târziu, după Unire, în 1921[57]. Sediile vor fi la Cluj şi respectiv la Lugoj (se va muta în 1929 la Timişoara în urma Deciziei Comisiei Centrale din Bucureşti).

II.4 Perioada 1918-1945

La 29 iulie 1919 în **Monitorul oficial nr. 82** apare **Decretul - Lege pentru Conservarea şi Restaurarea Monumentelor Istorice[58].** Prin acesta Comisiunea Monumentelor Istorice ieşea de sub tutela Casei Bisericii şi intra sub autoritatea Ministerului Cultelor (art.1). Se redefineşte acum scopul Comisiunii – şi pentru prima dată auzim pomenindu-se într-o lege de ‚stațiuni preistorice' care fac obiectul studiului arheologic[59]. Pentru

[48] I.Țabrea, *op.cit*, p.16-17
[49] Comisiunea Imperiala ‚detectează' în 1850 un castru roman la Moldova Noua iar în 1870, Leonard Böhm prospectează în zona Şvinița.
[50] Lucrări de restaurare se vor efectua cu precădere la mănăstiri reformate şi catolice.
[51] I.Opriş, *Protejarea mărturiilor...*, p.22
[52] Idem, *op.cit*, p.23
[53] Idem, *op.cit*, p.22
[54] A. Cosma, Archivul pentru filologie şi istorie, Blaj, XXXII, 1 februarie 1870, p.638-639
[55] Analele Academiei Române, sect. 2, 1882, p.221-230
[56] Analele Academiei Române, sect. 1, 1883-1884, p.201-213
[57] I.Opriş, *Protejarea mărturiilor...*, 1988, p. 46
[58] Noua lege abroga pe cea de la 28 aprilie 1913, şi modifica atribuțiile Comisiunii Monumentelor Istorice.
[59] '*Scopul Comisiunii este să îngrijească de conservarea stațiunilor sau localităților preistorice, clasice, medievale şi în genere istorice, cum şi de conservarea imobilelor şi obiectelor vechi ce ar prezenta un interes istoric sau artistic, eventual chiar aflate în posesie particulară*' din Legea din 1919, art. 2, pct. A

efectuarea de cercetări arheologice, conservări şi restaurări este nevoie de aprobarea comisiei. Obligația acesteia este de a publica studii şi un buletin *'cu privire la monumentele istorice şi lucrări'*[60]. I.Opriş[61] vede în articolul 3 începutul conceptului de rezervație arheologică. O noutate este şi ideea de a asigura paza şi conservarea monumentelor cu ajutorul serviciilor statului, precum şi pedepsirea angajaților care se fac vinovați de neglijență, distrugerea sau înstrăinarea unui *'monument sau alt obiect aflat în paza lor'*(art.5). Art. 10 prevede posibilitatea alegerii de membrii onorifici în străinătate – un prim semn de aliniere 'oficială' a României la manifestările de acest gen ale timpului. Comisiunea îşi lărgeşte aria de acțiune, putând să înființeze secțiuni regionale. Art. 12 prevede constituirea unui buget propriu, un semn de independență materială a Comisiunii care va avea astfel o mai mare libertate şi eficiență în desfăşurarea activităților sale .

Legea pentru organizarea bibliotecilor şi muzeelor publice din 1932 conține prevederi legate de obiectele antice aflate în posesia muzeelor, fără a pomeni nimic despre monumentele istorice.

La 18 martie 1936 apare **Codul Penal** al lui Carol II care prin art. 560 stabileşte pedepsele pentru cei care *'strică'* printre alte categorii şi *'monumente sau statui publice, sau un obiect păstrat în scop ştiințific, artistic sau documentar'*[62].

Transilvania continuă să înregistreze o activitate mai intensă decât restul țării şi în perioada de după 1918. În 1921 este înființată **Comisiunea Monumentelor Istorice pentru Transilvania**. Activitatea ei se orientează spre sporirea numărului de monumente protejate, spre măsuri concrete de conservare şi restaurare, spre sporirea patrimoniului muzeal şi dezvoltarea cercetării arheologice.

Dacă însă săpături arheologice se efectuează cu precădere în aşezările dacice şi castrele romane, activitatea de restaurare a monumentelor istorice se concentrează asupra bisericilor de lemn, a lăcaşelor de cult, a monumentelor memoriale şi, începând din deceniul al patrulea, asupra centrelor istorice ale oraşelor, fapt determinat de noi lucrări de urbanizare.

Un număr important de personalități ale culturii şi arheologiei romaneşti şi-au legat activitatea în mare măsură de Transilvania: Al. Lapedatu[63], C. Daicoviciu[64], Iulian Marțian[65], Elie Dăianu, D.M.Teodorescu, Marton Roska, Al. Borza[66] etc.

Există însă în epocă impresia că autoritățile locale nu se implicau suficient în acțiunea de protejare a monumentelor istorice antice. In 1938, județul Sibiu considera că nu are *'clădiri - monumente istorice'* iar în județul Someş nu erau înregistrate decât trei astfel de obiective, *'cu*

[60] I. Țabrea, *op.cit*, p.36
[61] I. Opriş, *Ocrotirea...*, p.109
[62] I. Țabrea, *op.cit*, p. 40

[63] Acesta se implică în toate domeniile: restaurare, protecția monumentelor, arhivistică, organizare muzeală. Activitatea sa cea mai importantă se leagă în special de Ulpia Traiana şi cetățile dacice. Din 1921 conduce Secția pentru Transilvania a Comisiunii Monumentelor Istorice (I. Opriş, *Protejarea mărturiilor...*, p.41)

[64] C. Daicoviciu este de la 1 octombrie 1921 secretar al Comisiunii Monumentelor Istorice. Efectuează săpături la Ulpia Traiana, Micia, Porolissum, cetățile din munții Orăştie. Lui îi aparține idee restaurării *în situ* de la Sarmizegetusa .(C. Daicoviciu, O.Floca, M. Gostar, S. Hates, Studiul traiului dacilor în munții Orăştie, SCIV, II , 1951, 1, p. 95 - 126).

[65] De numele lui se leagă *Archaeologisch-praechistoriches Repertorium fur Siebenburgen*, extras din vol. XXXIX, seria III,X, Mitteilungen der Anthropologischen Gesselschaft în Wien', 1909, p.321-358, publicat în româneşte sub titlul *'Repertoriul arheologic pentru Ardeal'*, Bistrița, 1920

[66] Director al Institutului Botanic şi preşedinte al Comisiunii Monumentelor Naturii, acesta vizitează castrele romane dintre Orşova şi Caransebeş. Rezultatul acestei excursii sunt două memorii trimise Comisiunii Monumentelor Istorice în care propune *"intangibilitatea ruinelor romane şi păstrarea în starea actuala a acestor monumente, ferindu-le de orice distrugere prin arat, săpat sau altă exploatare economică'*. El sugerează de asemenea plantarea de plăcuțe indicatoare, instruirea învățătorilor şi preoților, săpături arheologice în zona castrelor de la Pugova, Teregova, Tibiscum, precum şi intensificarea activității de protecție a acestor monumente (I.Opriş, *Protejarea mărturiilor...*, p.106-108).

posibilitatea de a înscrie pe lista și castrele romane de Cașei, Gherla și Ilișua'[67].

Către începutul anilor '40 se constată o intensificare a activității de protejare, în special în zona munților Orăștie. Prin **Decretul-lege 2026** publicat în **Monitorul Oficial nr. 69/ 22 iulie 1943** se acorda un credit de 3 milioane de lei pentru restaurarea cetăților din munții Orăștie. Din aceștia se primesc însă numai 1,5 milioane.

Tot în 1943, C. Daicoviciu trimite o adresa Ministerului de Finanțe vorbind despre *'nevoia unei campanii urgente și mari pentru dezvelirea totală și conservarea acestor minunate cuiburi întărite ale strămoșilor noștri Dacii'* [68]. În același an, pentru Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Institutul Național al Cooperației acorda 250 000 lei, pentru *'lucrările de consolidare a palatului augustalilor și a forului, precum și pentru adunarea de obiecte și monumente arheologice* [69].

Săpaturile arheologice nu se mărginesc acum doar la perioada daco-romana. M. Roska descoperă la Biharea *'niște morminte preistorice'* și la sesizarea lui, Comisiunea intervine pentru a opri distrugerea sitului ce avea loc prin activitatea unei cărămidării din apropiere[70].

Comisiunea se implică și în protejarea altor situri amenințate. Pe 8 aprilie 1922 secția clujeana a Comisiunii se adresează prefecturii Caraș-Severin atrăgând atenția asupra activității țăranilor din zonă care *'își îndestulează nevoile cu materialele ruinelor'*, rugând în același timp să fie cu băgare de seama în cazul semnalării unor noi obiective arheologice. Autoritățile răspund prin darea în judecată a celor *'cari distrug zidurile și fură piatra de acolo'*.[71] Odată cu distrugerile cauzate de localnici, în anii '30 apar și cauze de ordin economico-social, generate de programul edilitar de construcție de locuințe. La Apulum, de exemplu, se construiește cartierul Partoș.

Cercetările arheologice continuă și în primii ani ai celui de-al doilea război mondial la Sarmizegetusa, Câlnic (Alba), Turdaș (Hunedoara), Sebeș, Brașov, Arad, Timișoara, Boarța.

II.4 Perioada 1945-1989

Prin **Decretul 1384/25 aprilie 1945** – se publica o lista a monumentelor istorice, conținând și 15 cetăți romanice și bizantine, între care Histria, Ulmetum, Adamclisi, Capidava, Callatis, Hârșova, Iglița, Dinogeția, Enisala, Măcin, Isaccea, Slava Rusă, Cernavodă, Celei, Drobeta. In același an, prin intervenția Comisiei Monumentelor Istorice se oprește cariera de exploatare a pietrei de la Arrubium.

În 1948 însă **Comisiunea Monumentelor istorice** este desființată. La 19 iunie 1948, C Daicoviciu, Ministru Secretar de Stat la Ministerul Artelor și Informației, primește din partea Direcției Artelor un proiect de lege pentru protecția și conservarea operelor de artă și a monumentelor istorice și arheologice. Se prevedea organizarea unui Consiliu Superior al Muzeelor, monumentelor istorice și săpaturilor arheologice[72], se stabilea inventarierea bunurilor culturale și declararea drept monumente istorice a tuturor clădirilor monumente ridicate anterior anului 1850 (art. 6).

Intre 14-16 octombrie 1950 a avut loc conferința pe țară a arheologilor, discuțiile atingând și problema conservării vestigiilor arheologice, măsurile de protejare și restaurare, efectuarea de săpături arheologice sistematice[73]. Perioada anilor '50 va fi marcată de reluarea săpaturilor pe marile șantiere arheologice. Se încep lucrări

[67] I. Opriș, *op.cit,* p.82
[68] Idem, *op.cit,* p.110
[69] C. Daicoviciu își expune proiectul de protejare și conservare a Sarmizegetusei într-o scrisoare către direcția generală INCOOP din 22 iunie 1943. Punctele generale urmărite erau: consolidarea completă a ruinelor palatului Augustalilor și a forului, adunarea artefactelor în muzeul Sarmizegetusei, o restaurare parțială cu ajutorul unui arhitect specializat, continuarea săpăturilor *'dezvelind întreg cartierul central al orașului* ' (Idem, *op.cit,* p.112)
[70] Idem, *op.cit,* p.95

[71] Idem, *op.cit* , p.100
[72] I. Opriș, *Ocrotirea ....,* p.178
[73] Idem, *op.cit,* p.244

de restaurare la cetățile dacice din munții Orăştie[74] (Blidaru, Costeşti), la Ulpia Traiana, la Bucium (jud. Sălaj), la termele romane de la Micia, Pojejena (jud. Caraş-Severin), Porolissum. Restaurări parțiale au loc şi la Gilău (jud. Cluj), Potaissa şi Tibiscum.

Prin **HCM 501/1950** a avut loc înființarea **Comitetului pentru Aşezăminte Culturale** (CPAS) cu un serviciu special pentru muzee şi monumente.

Decretul 46/ 15 martie 1951 stabileşte înființarea **Consiliul Monumentelor Istorice**, în cadrul Comitetului de Stat pentru construcții, arhitectură şi sistematizare. Prin acelaşi Decret apare pe lângă Academia RSR şi **Comisia științifică a muzeelor, monumentelor istorice şi artistice**, având ca sarcină principală inventarierea monumentelor. Astfel, în 1954 sunt trecute în inventar 4345 de monumente din care însă numai 115 monumente arheologice, comisia apărând ca *'un organism supradimensionat, fără elasticitate în mişcare şi cu un rol de tutelă ideologică'* [75].

Hotărârea 661 privind păstrarea şi folosirea monumentelor de cultura/22 aprilie 1955 a Consiliului de Miniştrii stabilea statutul juridic al ocrotirii monumentelor istorice, responsabilitățile destinatarilor şi beneficiarilor, regimul de folosință precum şi disponibilitatea unor fonduri speciale pentru lucrările de urgență, introducând în acelaşi timp termenii de *rezervație* şi *zonă de protecție.* Se stabilea şi un **Regulament privind protejarea, restaurarea şi folosirea monumentelor de cultură,** regulament format din cinci capitole în nouă articole.

Prima **listă** a monumentelor publice de după război apare abia în 1955, fiind întocmită de *Comisia Științifică a Muzeelor, Monumentelor Istorice şi Artistice* de pe lângă Academia RSR[76].

Prin **HCM 781/1959** se hotărăşte înființarea **Direcției Monumentelor Istorice.**

În **1971** începe apariția trimestrialului **"Buletinul Monumentelor Istorice".**

Prin **Decretul 301/1971 privind înființarea, organizarea şi funcționarea Consiliului Culturii şi Educației Socialiste, 21 septembrie 1971** între atribuțiile acestuia se număra şi cea de organizare şi îndrumare a '*activității de cunoaştere, conservare şi protejare a monumentelor istorice, de artă plastică şi arhitectură…*' (art.3, pct. g). Consiliul Culturii avea în subordine Direcția Monumentelor Istorice şi de Artă (art. 21)

Dintre capitolele **legii 63/30 octombrie 1974, Legea ocrotirii patrimoniului cultural național al R.S.R.**[77]**,** două sunt interesante: cel referitor la patrimoniul cultural național (cap. I) şi cel referitor la evidența, păstrarea, conservarea şi valorificarea acestuia (cap. II). Patrimoniul cultural național este reprezentat de '*bunurile cu valoare deosebită, istorică, artistică sau documentară…inclusiv cele din metale prețioase sau conținând metale prețioase'*. Această specificare este de natură să indice că anumite bunuri conținând metale prețioase sunt (din nou !!!) mai întâi importante pentru valoarea lor monetară şi abia apoi ca documente arheologice[78]. Indicarea directă a monumentelor istorice şi arheologice ca făcând obiect al legii este făcută în art. 2, când sunt încadrate în categoria '*bunuri cu valoare istorică şi documentară deosebită'*[79]. Prin art. 4, Statul asigură *'cunoaşterea, evidența centralizată şi păstrarea în deplină securitate a tuturor*

[74] C. Daicoviciu rămâne foarte activ în aceasta privință, contribuind la elaborarea unui program privind consolidarea şi valorificarea cetăților dacice, prin organizarea unor 'mese rotunde', cu participarea unui număr mare de specialişti (BMI, XL, 1, 1971, p.53-58, BMI, IV, 1971, p.3-18).

[75] I.Opriş, *Comisiunea...*, p.161

[76] *Lista monumentelor de cultura de pe teritoriul RPR*, 1955, editura Academiei, p.3-190

[77] Buletinul Oficial, X, 137, partea I, şi 2 nov. 1974, p. 9-12

[78] De altfel, ele nu se mai regăsesc în nici una dintre categoriile de bunuri de patrimoniu listate în art. 2. În schimb, în art. 20 se stipulează clar că ele trebuie declarate şi predate…

[79] Buletinul Oficial, X, 133, p.1

bunurilor' din patrimoniu. Este pentru prima dată când Statul își asuma aceste responsabilități[80].

Capitolul II conține referiri la lista bunurilor din patrimoniul cultural – care va fi definitivată de Comisia Centrala de Stat (creată prin această lege, odată cu Direcția Patrimoniului Național), la activitățile de conservare şi restaurare, precum şi referiri la săpaturile arheologice. Acestea *'se avizează sau se aproba[81], după caz, de Comisia Centrala'*(art. 20). Bunurile arheologice rezultate se înscriu în 'inventare' şi se păstrează de către *'unitățile de stat stabilite cu ocazia autorizării cercetării'*[82]. Descoperirile întâmplătoare trebuiau declarate şi depuse în termen de 24 de ore (cel mai scurt termen întâlnit într-o lege de acest tip…). O măsura pozitivă este stabilirea unei liste a 'unităților de stat' care au dreptul sa efectueze lucrări de conservare sau restaurare.

Art. 26 stabilea pedepsirea distrugerii bunurilor de patrimoniu, prevenirea unor astfel de acte căzând în sarcina Ministerului de Interne…

În 1974 apare **Legea Sistematizării Teritoriului şi Localităților Urbane şi Rurale[83].** Scopul declarat în articolul I al acestei legi este de *'organizare judicioasă a teritoriului țării, județelor şi comunelor, a localităților urbane şi rurale…'*. În ceea ce priveşte monumentele istorice, legea nu menționează decât un singur lucru: *'punerea în valoare a monumentelor istorice şi de artă şi a locurilor istorice'* (art.1). Cunoscând rezultatele dezastruoase ale punerii în aplicare a legii, nu credem că a putut fi vorba de o 'adevărată punere în valoare' a monumentelor distruse…

Apare apoi **Decretul nr. 53/ 1 aprilie 1975** privind categoriile de bunuri culturale care nu fac parte din patrimoniul cultural național conținând şi criteriile de avizare de către Comisia Centrală de Stat a Patrimoniului Cultural Național pentru trimiterea lor peste graniță

Decretul 13/17 ianuarie 1975 înființează o **Comisie Centrala de Stat** şi **Direcția Patrimoniului Cultural Național[84]**, cu un sediu în Bucureşti şi mai multe oficii județene**.** Atribuțiile nou înființatei Comisii[85] sunt de *'coordonare a activității de evidență, ocrotire, conservare şi valorificare a bunurilor din patrimoniul cultural național'*. De asemenea ea examinează şi definitivează lista bunurilor de patrimoniu, aprobă normele şi lucrările de conservarea şi restaurare, *'avizează cu acordul Comitetului pentru Problemele Consiliilor Populare strămutarea monu – mentelor istorice'*. Aceasta ultimă menționata atribuție este în legătura directă cu Legea Sistematizării satelor şi oraşelor din 1974

Direcția patrimoniului cultural național dubla activitatea Comisiei Centrale. Dacă aceasta *'coordona'* activitățile de evidență, ocrotire, conservare şi valorificare, Direcția patrimoniului le *'îndruma şi controla'*. Comisia aproba normele de conservare şi restaurare elaborate de Direcția Patrimoniului. Răspunderea conservării şi restaurării cădea tot în sarcina Direcției. În sfârşit, Direcția *'participă la avizarea studiilor şi proiectelor sistematizării localităților şi teritoriilor…în vederea prevenirii distrugerii unor bunuri de patrimoniu'*. După cum bine se ştie, există numeroase cazuri în care 'prevenirea' distrugerii unor monumente istorice nu a fost posibilă, ambele instituții având în mare măsură un rol strict formal.

---

[80] Cu posibilă interpretare a încercării de control din partea statului a circulației bunurilor de patrimoniu.

[81] Diferența de nuanță între termenii 'avizează' şi 'aprobă este discutabilă.

[82] Probabil muzee sau institute arheologice, eventual Academia Română?

[83] Buletinul Oficial X, 133, 1 noiembrie 1974

[84] Buletinul Oficial, XI, 15, partea I, 23 ianuarie 1975, p.1-5

[85] *"La stabilirea atribuțiilor Comisiei Centrale de Stat a Patrimoniului Cultural Național şi ale Direcției Patrimoniului național s-a ținut seama de faptul că cele doua organisme noi absorb structurile şi activitățile Comisiei Monumentelor Istorice şi ale Direcției Monumentelor de Istorie şi Artă'*, Decretul 13/1975 în Buletinul Oficial, XI, 15, partea I, 23 ianuarie 1975, p.1.

În noiembrie 1977 se produce dizolvarea **Comisiei Monumentelor Istorice** [86] dar în 1979 se întocmeşte **lista-proiect de inventariere a monumentelor istorice** din România. Lista conținea un număr de 10 262 de monumente între care

- arheologice – 1274 (1093 rezervații şi 181 monumente individuale.

Între acestea 508 provin din lumea daco-romană iar 261 ilustrează *'fenomenul continuității'*[87]

- de arhitectură - 7285
- de artă plastică – 758
- memoriale – 909
- rezervații de arhitectură – 36.

Decret nr. 120 din 13 mai 1981 lua unele măsuri pentru protejarea şi valorificarea materialelor şi obiectelor sau a unor elemente componente rezultate din demolarea, transformarea sau repararea construcțiilor, precum şi pentru consemnarea documentară a unor zone, ansambluri şi clădiri, conținând referiri şi la materiale rezultate din distrugerea unor monumente istorice.

III. Restaurarea şi conservarea monumentelor antice

Prin **restaurare**, arhitectul Gh. Curinschi înțelegea în 1968 *'acele categorii de lucrări care, înglobând şi obiectivele conservării (asigurarea solidității monumentelor, şi prin aceasta longevitatea sa) urmăresc să-l readucă fie la înfățişarea sa inițială, fie la o formă pe care a căpătat-o în cursul uneia dintre etapele de valoare ale existenței sale, reîntregindu-l totodată, în limita documentelor, sub aspectul unității sale'*[88].

Pentru o mai bună înțelegere a evoluției conceptului de restaurare şi a rezultatelor sale în decursul a diferite perioade de timp considerăm necesară o scurtă incursiune în evoluția istorică a acestui concept.

Restaurările contemporane pot fi împărțite în patru categorii [89](Gh. Curinschi, 1968:23):

1. Restaurare de eliberare, prin care se urmăreşte degajarea monumentului de suprapuneri, stratificări şi adaosuri ulterioare construcției sale.
2. De reîntregire, prin care are loc înlocuirea unor părți care au suferit deteriorări, sau completarea unor părți lipsă.
3. De reconstituire, care are drept scop re-editarea unui monument dispărut.
4. Strămutarea – care înseamnă de fapt demantelarea monumentului şi reproducerea sa identică într-un amplasament diferit.

Conservarea unui monument pare să ridice mai puține probleme ideologice decât restaurarea sa. Conservarea ar putea fi definită drept *'întregul şir de măsuri care au drept obiectiv păstrarea monumentului în bunăstare […] şi prelungirea existenței sale'* [90]. Conservarea are de asemenea prioritate asupra restaurării, o restaurare 'accelerată' putând dăuna conservării[91].

Etapa 1860-1880 se înscrie ca un 'moment de sistematizare şi clarificare conceptuală în ceea ce priveşte ocrotirea monumentelor istorice'[92] (I.Opriş, 1994:86). Este din ce în ce mai clar că o conservarea sau restaurare fără ajutorul informațiilor oferite de arheologie era aproape imposibilă: *'Cercetările arheologice sunt partea care ne preocupă cu deosebire în restaurare şi tot ce are vre-o legătura cu monumentele țării ne este trebuincios'* – afirma Gr. Tocilescu[93]. G. Murnu, la rândul sau, cere metode unitare

[86] C.C. Giurescu, *Distrugerea trecutului României* ,1994, p.11
[87] I. Opriş, *Ocrotirea...*, p.122
[88] Gh. Curinschi, *Restaurarea monumentelor* , 1968, p.23
[89] *Ibidem*, loc. cit.
[90] *Ibidem*, p.21.
[91] C. Nicolescu, *Muzeologie_Generala*, Bucureşti, 1979, 41
[92] I. Opriş, *Comisiunea..., p.86*
[93] *Restaurarea monumentelor istorice 1865-1890, Acte şi rapoarte oficiale*, Bucureşti, 1890, p.87

în abordarea săpăturilor la Adamclisi, corelate cu lucrări de conservare-restaurare[94]:

Aceasta este perioada în care apare volumul-manual 'Restaurarea monumentelor istorice 1865-1890'. Din ce în ce mai mulți arhitecți şi arheologi încep să ia poziție împotriva restaurării de 'reconstituire', deşi această idee rămâne încă larg împărtăşită în epocă. În anul 1889 G. Sterian menționa: '*Astfel, a restaura un monument degradat este a se păstra tot ce se poate păstra, fără a-i atinge acele părți; este a-l restaura întocmai cum ar fi trebuit să fie după terminarea completă'*. Aceasta nu înseamnă însă că documentarea trebuie să fie mai puțin riguroasă. Acelaşi autor subliniază necesitatea existenței unor surse sigure referitoare la înfățişarea monumentului dacă acestea lipsesc *'să ne mărginim la restaurarea parțială posibilă, iar restul să-l consolidăm numai'* căci *'reparațiunile nesocotite au făcut mai mult rău monumentelor decât vremurile grele'* [95]. Se sugerează de asemenea că părțile vechi trebuie lăsate diferite de cele noi, pentru a se putea face diferența între partea restaurată şi original. În cazul în care restaurarea sau conservarea monumentului nu sunt posibile, acelaşi N. Gabrielescu cere *'să se facă desenuri, să se descrie fiecare monument în parte ca să rămână cel puțin o închipuire scrisă, neştearsă, pentru istoricii viitori'*.

In jurul anului 1890 se **formează Comitetul de rezistență pentru apărarea de distrugere a monumentelor istorice**. Comitetul, într-un protest din 1890, militează *'numai pentru reparațiuni parțiale, scrupuloase, arheologice, ştiințifice şi artistice făcute cu scop de a consolida şi a conserva tot ce a mai rămas dintr-un vechi monument'*[96].

In primul deceniu ale secolului XX, Comisiunea Monumentelor recomanda ca metodă *'lucrări parțiale şi raționale de conservare şi întreținere prin care se realizează un îndoit beneficiu: se păstrează mai întâi monumentele până la vremuri mai priicioase şi oameni mai înțelegători şi mai cu interese pentru ele...., lucrări care să cuprindă şi material documentar, tot ce e necesar şi totodată cu putință de adunat şi publicat'*[97]

Anii '20-'30 par să înregistreze o limitare a activității de restaurare la piese de muzeu, etnografie, mănăstiri şi complexe medievale, acordând mai puțină atenție monumentelor pre-şi proto-istorice. In 1937 existau doar 3 milioane de lei fond de restaurare pentru toate clădirile-monumente din România[98].

După cutremurul din 1940 lucrările de conservare şi restaurare cunosc un moment de stagnare, acutizat câțiva ani mai târziu de schimbarea regimului politic. Exista însă o 'echipă de restaurare' care se va menține, formată din N. Teodoru, St. Balş, V. Moisescu, Gr. Ionescu, Em. Costescu, ducând în anii '60 la o renaştere a şcolii de restaurare [99]. Această nouă şcoală se va preocupa în mod deosebit de punerea în valoare a centrelor istorice ale oraşelor. Deşi în cea mai mare parte atenția se concentrează asupra oraşelor medievale din Transilvania, exista şi cazuri fericite din antichitatea greaca şi romana:

'Etapa antică, care a constituit treapta inițială a dezvoltării unor oraşe ca

[94] *' Săpăturile arheologice pe lângă alte condițiuni presupun şi ținerea unui jurnal în toată regula. În el trebuie inventariate pe loc toate descoperirile, de orice natură ar fi ele..., nu numai etichetarea, numerotarea, înregistrarea şi arătarea precisă a locului unde s-au găsit ci şi descrierea, fotografierea sau desenarea lor'* (G. Murnu, *Cronica săpăturilor arheologice de la Tropaeum Traiani*, BCMI, III, 1910, p. 155-156)

[95] Sursa completă este N.Gabrielescu, *Privire generala asupra monumentelor naționale şi mijloace de a împiedica distrugerea lor*, Bucureşti, 1889, p.19.

[96] I. Opriş, *Op. cit*., p.7

[97] Aceste recomandări apar în BCMI, I, 1908, p.7-8.

[98] Istoricul roman pune acest lucru şi pe seama slabului sprijin primit de Comisiunea Monumentelor din partea presei vremii, care de multe ori îi face propagandă negativă. N. Iorga atrage însă atenția asupra progreselor făcute în activitatea de protecție a monumentelor istorice de la înființarea Comisiunii: N.Iorga, Trei conferinți de orientare (*1. Monumentelor noastre şi opera Comisiunii Monumentelor Istorice – 1937, 2. Ce este un muzeu de istoric*), Datina Românească, Vălenii de Munte, 1939, p.6.

[99] I.Opriş, *Protejarea...*, p.162

Mangalia, Constanța[100]*, Turnu Severin, a fost ştearsă de dezvoltarea ulterioară a acestor aşezări, ceea ce face ca nici caracteristicile rețelei stradale, nici clădirile să nu se fi păstrat. Vestigiile arhitecturale antice au un caracter arheologic. Ele se pun în valoare prin măsuri de conservare şi includerea lor, ca valori istorice şi estetice cu caracter muzeistic'* [101].

In anii '70 se reia ideea necesitații restaurării structurilor arheologie *în situ:* un exemplu bun este cazul cuptoarelor de ars var, unicate, găsite la Izbuc (jud. Bihor).

Spre sfârşitul anilor '70 are loc redeschiderea unor ample lucrări de restaurare în munții Orăştie, la Tropaeum Traiani, Ulpia Traiana, Micia, Potaissa, Porolissum, Tibiscum, Celei, Albeşti. Ultimele decenii ale mileniului II aduc din ce în ce mai puține fonduri pentru activitatea de restaurare şi conservare a monumentelor istorice. De fapt, începând cu 1977, o parte dintre monumente dispar….

[100] In cazul Callatisului şi al Histriei arhitecții au apelat la *anastiloză* – '*ridicarea în poziție verticală a elementelor găsite'*, recompunând coloanele unei case romane târzii. Acelaşi procedeu a fost aplicat şi la Adamclisi. (Gh. Curinschi, *op.cit,* p.208)

[101] Gh. Curinschi*, Centrele istorice ale oraşelor,* 1967 p.61. Acelaşi autor ne oferă şi definiția unui monument arheologic, văzut din perspectiva unui arhitect: *'Monumentele arheologice sunt acele edificii sau ansambluri, care, căzând în ruină, din cauza vechimii, neîngrijirii sau a unor cataclisme, au stat îngropate vreme îndelungată în pământ şi au fost descoperite prin săpături'* (Gh. Curinschi, *Restaurarea...,* p.15). La pagina 19 a aceluiaşi volum, monumentele arheologice sunt caracterizate drept '*monumente moarte… care şi-au pierdut funcțiunea utilitară'*. Poezia şi misterul arheologiei nu reprezintă mare lucru în gândirea matematică a unui arhitect…

Kevin Greene, *The Pre Flavian Fine Wares,*
Report un the Excavations at Usk 1965-1976
University of Wales Press, Cardiff, 1979, 165 p., 55 figures.

Le livre de Kevin Greene, connu jusqu'ici seulement par la bibliographie, bien que paru il y a vingt ans, est arrivé en Roumanie grâce à la collaboration archéologique entre l'Université de Cardiff et le Musée National d'Histoire de la Roumanie.

Ayant comme origine le thèse de doctorat de l'auteur, l'étude fait partie d'une ample collection monographique dédiée aux fouilles archéologiques qui ont lieu durant 1965-1976 au champ légionnaire d'Usk.

Du point de vue chronologique, ont se place sous le règne de Néron.

Dans la première partie de son étude, l'auteur s'occupe des lots céramiques les plus représentatifs: la céramique fine, eggshell et celle à glaçure plombiphère. La deuxième partie est dédié à la céramique gallo belge – terra nigra et à la céramique rouge pompéienne. En s'agissant d'une céramique d'importation, Kevin Greene n'insiste pas seulement sur les pièces récoltées à Usk, encadrables dans les catégories mentionnées, mai procède à une évaluation des problèmes liés à chaque catégorie céramique, en débattant son origine, le lieu de production, la prolifération et la chronologie, le tout à l'aide d'une remarcable bibliographie.

Pour le lecteur roumain, cette présentation sera peut-être la partie la plus attractive du livre, qui est au fond un manuel très utile concernant la céramique de table, celle pour le service des boissons surtout, provenant de la partie occidentale de l'empire.

Mettant en question les origines de la céramique préflavienne, l'auteur remarque les influences hellénistiques, des bols mégariennes, pour l'époque d'Auguste. Pour la période suivante, correspondante aux règnes de Tibère et Claudius, on peut marquer une nouvelle orientation, due au goût du publique pour la certain types de coupes et verres.

Un point de vue intéressant est celui concernant la présence dans les provinces occidentales de la Gaulle et d'Allemagne, des certaines pièces provenant d'Italie, des importations, mot impropre, parce que récemment on a pu constaté l'existence en Gaulle des filiales des ateliers d'Italie, qui produisaient une marchandise similaire, répandue d'ici dans toutes les provinces.

A partir de IIème chapitre, les onze qui suivent traitent très minutieusement l'activité des plus importants centres de production de la période Claudius-Néron.

Cette analyse comprend une présentation de l'argile, du firnis, des formes et du décor, c'est-à-dire du produit tout entier, aussi qu'une discussion sur l'origine, la diffusion et la datation. A la fin du chaque chapitre sont présentées les pièces de Usk.

La céramique étudiée par l'auteur provient des centres de production suivants: de Lyon, la céramique fine du centre de la Gaulle, du sud de la Gaulle, les produits de la zone du Rhin inférieur, la céramique d'Espagne, celle d'Italie, des pièces d'origine inconnue et des imitations de la céramique fine locale. Un chapitre très intéressant est dédié à la céramique à glaçure plombiphère, provenant par la plupart de la Gaulle centrale.

Es deux derniers chapitres, 10 et 11, s'arrêtent sur d'autres catégories de céramique, par exemple: terra-nigra gallo belge, la céramique pompéienne présentes à Usk.

L'espace limité ne permet pas une présentation détaillée de chaque catégorie de céramique. Beaucoup plus importantes pour une bonne connaissance de l'utilisée des pièces sont les graphiques concernant leurs dimensions et les cartes reflétant leur diffusion. Leurs consultation relève que la céramique fine en discussions, et même celle nord-italique s'arrête à Magdalensberg, observation qu'on doit aujourd'hui corriger, au moins pour les produits italiques identifiés beaucoup plus à l'est.

Naturellement, la dernière partie fait place aux conclusions de l'étude tout entier. Prenant comme point de départ les mécanismes du commerce, comme les a établis I. Rougé en 1966, on fait la distinction entre les grands commerçants **negotiatores** et les petits **mercatores**. D'après l'auteur, les premiers sont ceux qui organisaient le transport d'un grand volume de pièces céramiques en dehors des confins des provinces productrices. Néanmoins, la céramiques ne représentait pas, pour le plupart des cas l'objectif central de la cargaison, restant une marchandise secondaire. Les voies de commerce pour l'Italie, la Gaulle et la Britannie, établies par R.J. Charlesworth sont confirmées par les recherches ultérieures. Les voies terrestres restent plus utilisées, par des raisons faciles à comprendres, parmi les quelles leur coût bas, mais on ne doit pas ignorait, l'importance des voies maritimes.

L'étude du tableau comprenant la totalité des pièces d'importation de Britannie, dans la période retenue dans le livre, relève facilement le fait que ce sont les officines de Lyon qui ont envoyer la marchandise la plus riche, suivies par celles d'Espagne. L'importance de ces ateliers est vraiment remarquable pour la Ier siècle ap. J.Ch, avec des marchandises présentes des la Britannie jusqu'à Magdalensberg en Noricum. Leur fin étant seulement à l'époque des empereurs de la dynastie flavienne.

Comme on l'a déjà dit au cours de ce compte-rendu, le livre de Kevin Greene se montre très utile, pas seulement grâce aux informations de caractère locale ou provincial, mais aussi pour sa structure, réservant une place importante à l'origine, la forme, la pâte et la diffusion en temps et espace de cette catégorie de céramique très importante.

Crişan Muşețeanu

Tatyana Cvjecticanin, *Glazed pottery from Upper Moesia*, Beograd, 2001, 149 pages, 8 illustrations, 2 maps.

Tatyana Cvjecticanin's book originates from a Ph. D. thesis presented in 1997 at Beograd University concerning *The Glazed Pottery from Moesia, Dacia Ripensis, Dacia Mediteranea and Dardanaia in the 1st – 6th centuries.*

However, her work is limited to the space of Upper Moesia and to the period of 1st – 3rd centuries.

The subject is focused on a restrained chapter of the Roman pottery, one that, at least in the Balkan area, is barely known, since the research started only recently. If there is an entire volume dedicated to Pannonia and also for Dacia there is a great number of articles treating the leaded glazed pottery, for the two Moesia this pottery category is less known, and the present work comes to fulfill the existing void.

The author starts from an already known assertion, one saying that the named pottery imitates the bronze and the silver vessels and indicates a specific evolution both through its shape and decoration. The method chosen in the pottery research has, in essence, two directions: the morphological aspect and the manufacturing center identification. A number is added to the abbreviation ERGW (Early Roman Glazed ware) to define each type.

Chapter 2 concerns Upper Moesia glazed pottery and the weight of the glazed pottery in the total potteries from the well-researched sites like Kosmay and Diana, while the calculations show that the glazed pottery represents 0.258% of the vessels and 0.08% of the fragments found in the levels thought to belong to the 1st – 3rd centuries. For comparison, *terra sigillata* represents 1.35% of the vessels and 0.23% of the shards.

Thus, it is quite clear that this pottery category is, in terms of volume, one of the most limited.

The macroscopic analysis of the clay and glaze led to the identification of six (from A to F) ceramic groups and one (A1) subgroup. Within these groups the vessels were categorized as follows:

A1 – ERGW 9 – ERGW 18

B – ERGW 3, 5, 9

C – ERGW 8, 19

D – ERGW 11, 20, 23

E – ERGW 24 – 26

F – ERGW 18, ERGW 27 – 62

These ceramic groups are differentiated by a series of technical characteristics that indicate, with no doubt, provenience and chronology differences.

The author deals, in essence, only with the intelligible forms, taking no consideration for the rest of the fragments.

Analyzing the shapes in ten contexts of the ceramic groups, the author identifies 62 types, a figure that could have been reduced, as, in our opinion, there are vessels that could have been classified as this type 48 – 49 or 52 – 53.

Most vessels have close analogies not only in Pannonia but also in Dacia and Lower Moesia. Often, due to lack of a clear context of discovery, the analogies from these regions are not used to establish the chronology of an item.

Among these types, we stop at ERGW 20 from group D, a bowl representing a variant of Drag 37 discovered both at Sigismund, Margum and Viminacium as well as at Diana and other two sites. The items have the same paste and stylistic characteristics. This fact confirms the

hypothesis of the lamented Lyliana Bjelajoc that there may have been a workshop at Viminacium, which produced both terra sigillata and leaded glazed pottery during the 2nd century, plus Singidunum, a well-known center of ceramic production.

I don't believe that the 46 and 45 types can be dated to 2nd century, but rather in the following century.

ERGW 25 and 26 types from group E are decorated with medallions and adornments rarely applied in the Upper Moesia, but used relatively often in Dacia. Tatjana Cvjeticanin issues the hypothesis that they were produced in a Dacia workshop. A correction has to be made at page 89 – Durostorum was not in Dacia but in Lower Moesia.

The third production center from Upper Moesia seems to represent the mining zone from Kosmay (metalla Tricorniensia). The Vessels ERGV 227 – 60 decorated with stylized floral decorations, burned in red color from common pasta, with yellowish, green, orange and olive glaze and visible black and brown drops, specific to F ceramic group, are considered by the author to be part of the local production, dating from the second half of the 2nd century.

We can easily see that most of the glazed ceramic from the province in the period in question is manufactured in the identified workshop from Kosmay, a zone rich in metal deposits among which there is lead mixed with silver. The case seems similar with that of the production center identified some time ago by I.T. Lipovan at Ampelum.

A penultimate chapter is dedicated by the author to the presentation of the leaded glazed pottery by sites.

The conclusions identify the existence, in Upper Moesia, of 167 vessels with leaded glaze found in 11 sites and situated, chronologically, between the last quarter of the 1st century and the beginning of the 3rd century.

From these, the items from the groups A, B and C, thought to belong to the workshops from Central Gallia, from the subgroup A1 stand out, items manufactured in the area of workshops under central Gallic influences, existing since the Flavic Epoque but also that of Traian's.

The local productions, identified as mentioned earlier, in two centers – are Viminacium – Margum and Singidunum D group, to which the author adds the Kosmay workshop, F group, begin with the first part of the 2nd century but has the production peak in the second part of the century and the beginning of the next one.

The localization of the discoveries, where it was possible, in necropolises and sacred zones, makes the author to consider that this category of vessels was used mostly in the cultic activities, an interesting hypothesis that has to be verified carefully in other centers of the empire as well.

As Tatjana Cvjeticanin also noticed, the leaded glazed pottery from Upper Moesia has many common aspects with those from its sister-province and Dacia, many of the conclusions formulated for this province can be found also in the other two. We can say they complete each other, the presented paper being a source of information useful for the neighboring provinces also.

A large bibliography as well as the special graphic presentation contributes to the success of the publication.

Tatjana Cvjeticanin's work is the last from a series of 11 monographs with archaeological subject, published by the National Museum of Beograd, an initiative worth to be followed by other similar institutions from the Balkans.

Crişan Muşeţeanu

Ioan C. Opriş, *Ceramica romană târzie şi paleobizantină de la Capidava în contextul descoperirilor de la Dunărea de Jos (sec IV – VI p. Chr)*, 241 pagini, 64 planşe, editura Enciclopedică, Bucureşti 2003.

În ultimul timp în spaţiul dobrogean preocupările privind ceramica romană, atât cea de epocă timpurie cât şi din perioadă târzie, s-au înmulţit în mod semnificativ. Fie în cadrul unor monografii, fie în capitole special dedicate, ceramica este studiată într-o serie de mari situri romane şi romano-bizantine din Dobrogea.

Să amintim doar contribuţiile lui Alexandru Suceveanu privind Histria, Alexandru Barnea şi Ioana Bogdan pentru Tropaeum Traiani, precum şi cele ale lui Andrei Opaiţ şi Florin Topoleanu de curând apărute. Lor vine să li se adauge acum lucrarea tânărului arheolog Ioan C. Opriş intitulată "Ceramica romană târzie şi paleobizantină de la Capidava în contextul descoperirilor de la Dunărea de Jos (sec.IV – VI p. Chr)".

Lucrarea îşi are la origine teza de doctorat cu acelaşi nume a autorului. Capidava este una din cetăţile romane de pe Dunăre, îndelung cercetate datorită strădaniilor profesorilor Grigore şi Radu Florescu, rezultatele acestor cercetări fiind cunoscute printr-un volum monografic, precum şi prin numeroase alte studii şi articole apărute în reviste de specialitate. Am putea spune ca lucrarea lui Ioan C. Opriş este un al doilea volum monografic al cetăţii.

Purcedând la analiza ceramicii romane târzii şi paleobizantine, autorul îşi alege în mod judicios, după părerea noastră, să prezinte piesele descoperite într-un complex închis, este vorba de aşa-zisul " corp de gardă" care este în fapt un *horreum* roman târziu, identificare care îi aparţine autorului, fiind din acest punct de vedere pe o poziţie diferită de cea a profesorului Radu Florescu.

Cronologia acestui complex din care face parte volumul cel mai mare al ceramicii se plasează între veacului al IV-lea şi ultima parte a secolului al VI-lea.Am remarca faptul că autorul vorbeşte atât în titlul lucrării cât şi în cuprinsul ei, de ceramică romană târzie şi paleobizantină neprecizându-se graniţa dintre aceste noţiuni. Personal pentru epoca în discuţie, doar sintagma romană târzie ni se pare suficientă. În analiza formelor Ioan C. Opriş s-a oprit asupra unei departajări a vaselor după funcţionalitatea lor şi în cadrul fiecărui capitol criteriul morfologiei este şi el luat în discuţie. În plus autorul desemnează vasele în funcţie de denumirea actuală din limba română, adăugând acolo unde se cunoaşte numele latin sau grec. Este după părerea noastră soluţia cea mai bună la ora actuală.

Capitolul al II-lea cuprinde în esenţă întreaga prezentare a formelor ceramice, am putea spune ca este capitolul de bază al cărţii. La Capidava amforele reprezintă aproape jumătate din vasele ceramice, circa 43%. Un lucru demn de remarcat este încercarea autorului de a calcula capacitatea vaselor pe care o raportează apoi la măsurile de capacitate romană.

Volumul mare al amforelor de la Capidava reprezintă un fenomen economic evident care are o explicaţie. Acelaşi fenomen se observă şi la Halmyris unde amforele reprezintă 42%. În schimb la Histria şi Tropeum Traiani numărul lor este relativ mai mic. O explicaţie ar fi locul pe care-l ocupă aceste situri ca puncte de legătură cu nordul Dunării, s-au faptul că în aceste fortificaţii numărul mare de soldaţi făcea ca hinterlandul agricol să nu fie suficient pentru hrana lor. La rândul lor amforele sunt subîmparţite în cele două mari grupe – amfore de transport şi a-şi adăuga eu şi de depozitare şi amforele de masă.

Amforele de masă mai reduse numeric nu ridică probleme speciale. Cele de transport, lotul cel mai mare, sunt din punctul nostru de vedere cele mai interesante. Cu o largă circulație, produse în diferite centre, fiecare formă era destinată transportului unui anumit produs, vin, ulei sau sos de peşte (*garum*).

Din acest lot piesele ultimelor şase tipuri " *amfore provinciale pontice*" sunt din punctul nostru de vedere cele mai interesante. Chiar daca nu se poate încă preciza pentru toate tipurile locul atelierului unde au fost executate (excepție fac tipul XIV şi XV). Existența unor piese "pontice" sugerează ideea necesității unui volum sporit de ambalaje pentru vehicularea unor mărfuri produse în zonă. O a doua categorie luată în discuție, este cea a vaselor de bucătărie care de altfel şi în alte locuri din punct de vedere numeric, este mai redusă decât piesele folosite la servitul mesei. Din acest lot, evident de origine locală, oalele modelate cu mâna şi pe roată lentă, ridică o serie de semne de întrebare privind originea lor şi populația care le folosea.

Răspunsul pe care-l dă autorul este conceput cu multă prudență, el prezintă doar stadiul problemei, lăsând pentru cercetări viitoare răspunsurile. Interesant totuşi de remarcat datarea precisă a vaselor de la Capidava în a doua jumătate a veacului al VI-lea. Trecând apoi la vasele de servit, autorul analizează pentru început vasele din categoria celor de băut. Imensa lor majoritate sunt piese locale care îşi găsesc analogii curente în provincie.

Făcând notă discordantă, ceramica de masă propriu-zisă este şi în număr mai mic, iar proporția dintre import şi local este inversă, față de piesele din categoria celor pentru lichide.

Dintr-un număr de 45 de piese, doar una este locală, restul aparținând *Late Roman C Ware,*_lotul cel mai numeros, 27 de exemplare şi *African Red Slip Ware* (17 piese). Dintre ele trebuie să remarcăm că un număr de 13 fac parte din alte zone ale Capidavei. Ținând seama de analogiile de la Halmyris procentele se verifică, în ceea ce priveşte proporția dintre vasele de bucătărie şi cele de servit, la Halmyris deşi cele din a doua categorie sunt mai numeroase, proporția este sensibil mai echilibrată.

Trecând apoi la categorii de vase cu destinație funerară sau liturgică remarcăm existența în zona edificiului a unor unguentarii a căror formă îşi au originea încă din epoca elenistică şi în sfârşit câteva piese foarte rare cum ar fi o cădelniță din lut (*turibula*) sau trei *ampullae*, dovezi incontestabile nu numai a comunităților de creştini la Capidava, dar şi a existenței unor pelerini din provincie.

Un capitol aparte al lucrării tratează piesele utilizate pentru iluminat în principal opaițele. După propria mărturisire a autorului, la Capidava sunt cunoscute aproape 200 de exemplare, dintre care în carte sunt doar 48, deci un sfert, care sunt împărțite în 11 tipuri. Cea mai mare parte dintre ele fiind descoperite în *horreum*, dar există şi câteva piese din alte zone ale cetății.

Poate că o abordare integrală a acestui tip ceramic, aşa cum se obişnuieşte pentru cele mai importante situri greco-romane să rămână o sarcină de viitor a lui Ioan.C. Opriş.

Oricum ar fi lotul prezentat este o radiografie, a formelor de *lucernae.*_Dintre ele se remarcă ca volum tipul al II-lea care cuprinde 66 % din lot şi care este de altfel bine cunoscut în spațiul nu numai al provinciei Scythia, dar şi în restul limesului de la Dunărea de Jos în secolul al VI-lea.

Interesant mi se pare faptul că din lotul prezentat importurile sunt în minoritate. De altfel discuția privind produs local sau de import, este după parerea noastră, mult mai complexă. Doar analizele fizico-chimice credem că în ultimă instanță să ne aducă dovada preremtorie care să tranşeze această problemă, una dintre cele mai importante şi controversate ale ceramologiei. Lucrarea prezentată vine să contribuie la o mai bună cunoaştere a ceramicii romane târzii de pe limesul dunărean aducând în acelaşi timp noi

informații privind viața economică a provinciei Scythia Minor în această epocă.

Folosindu-se de o vastă bibliografie privind ceramica, ca de altfel şi de o judicioasă împărțire şi tratarea a problematicii, autorul aduce o importantă contribuție la elucidarea multor aspecte luate în discuție. Cartea lui Ioan C. Opriş va fi fără îndoială des folosită de toți cercetătorii români sau străini care se vor ocupa de ceramica romană târzie din partea orientală a imperiului.

Crişan Muşețeanu

Florin Curta - *The Making of Slavs: history and archaeology on the Lower Danube Region, cca. 500-700*
Cambridge University Press, 2001 (350 p. + două anexe, index, bibliografie)

Unul dintre cei mai reprezentativi arheologi ai noului val şi-a concretizat preocupările pe care i le cunoaştem - încă de pe vremea când activa în cadrul Institutului de Arheologie de la Bucureşti - printr-o carte cu titlu provocator. Parcurgerea textului ne va lămuri că alegerea nu este nici întâmplătoare, nici gratuită.

Conştient că această recenzie nu poate fi una scurtă, prefer să nu comentez primul capitol (*Slavic ethnicity and the* ethnie *of the Slavs: concepts and approaches*) - în curs de apariție, în versiunea românească, în *Arheologia Medievală*[1] - şi am să trec direct la al doilea, referitor la izvoarele literare ale istoriei timpurii a slavilor (p. 36-73). Cei care au simțit vreodată că „au o problemă” cu istoricii bizantini - vor primi aici satisfacție, dar mai ales subiecte de meditație: Procopius probabil că a văzut Peninsula Balcanică numai în desene; Iordanes nu avea surse de prima mână, nici măcar tradiția orală gotică, pe care se bazau comentatorii, realizând o compilație de surse vechi (de ex. Cassiodor, Pliniu) şi hărți militare recente; Malalas nu a fost martor ocular la evenimente, scriind după o cronică (pierdută) a oraşului Constantinopole; Menander foloseşte aproape exclusiv surse oficiale (informații, deci, „prelucrate”); arhiepiscopul Ioan (autor al primei cărți a „Miracolelor Sf. Demetrius”) a fost martor ocular dar a exagerat tot ce a văzut; Theophilact Simocatta nu are competență militară sau geografică, nu şi-a înțeles sursele (foloseşte un „jurnal de război” produs la curtea lui Phocas, care exagerează meritele generalului Priscus, ginerele împăratului…), narațiunea sa fiind confuză (sursă a unei nesfârşite sfade între comentatorii zilelor noastre referitor anul de debut al campaniilor lui Mauriciu împotriva avarilor) şi nu de puține ori bombastică; Theophanes face atâtea confuzii încât datările exacte sunt numai rodul întâmplării; sursele referitoare la migrația croată ale lui Constantin Porphyrogenetul nu sunt mai timpurii decât veacul IX şi sunt contradictorii; Leo al VI-lea este protocronist şi îşi imaginează că eforturile militare ale lui Mauricius erau destinate aducerii slavilor… la sudul Dunării, etc. Comentariul autorului este mult mai puțin acid sau distructiv decât ar putea sugera această seacă enumerare, un cititor atent putând rămâne cu numeroase beneficii în tentativa de apropiere de sensurile istorice reale ale surselor, în special pe filonul principal al discuției asupra slavilor (numele acestora în surse, aşezămintele sociale, poziția lor excentrică în diplomația bizantină, ticurile mentale ale surselor - de ex. „teoria climatului”, binomul independență-supunere în relațiile cu avarii, elemente de etnografie).

De altfel, capitolul 3 are exact acest obiect: „Slavii în sursele timpurii” (p 79-119); cu excepția unei introduceri teoretice (conceptele folosite de-a lungul timpului pentru descrierea fenomenului, de ex. „ținut primordial”, „migrație”, „reconquista”, ş. a.) capitolul realizează un cronologie a evenimentelor din Peninsula Balcanică, având ca punct de plecare sursele literare. Întreprinderea - deloc uşoară - este departe de a fi prima sau ultima de acest gen[2], iar utilitatea ei nu rezultă din originalitate, ci chiar din confruntarea cu texte similare,

[1] *ArhMed* 4, 2002, în curs de apariție; din câte am înțeles, este vorba despre o versiune rescrisă în limba română, nu doar de o simplă traducere.

[2] O lucrare similară, semnată de autorul acestor rânduri, este în curs de apariție în *Muzeul Național*, respectiv un capitol (revizuit) al tezei de doctorat. Materialul urmează să apară în trei numere consecutive ale periodicului menționat (din care primele doua au apărut în *Muzeul Național* 14/2002 şi 15/2003.

acest efort colectiv fiind singurul care poate conduce la reducerea variabilelor istorice ale acestor agitate secole, marcate de evenimente cu urmări dramatice pentru configurația etnică şi culturală a sud-estului european. Dincolo de mici derapaje (de ex. Câmpia Burnazului este departe de a fi o zonă „aridă”, cel puțin pentru motivul că este străbătută de numeroase râuri, aşa încât nu se potriveşte peisajului argumentativ al campaniei lui Petrus din 594 [?]) şi datări încă discutabile, demersul lui Florin Curta este interesant fiindcă urmăreşte teme importante precum efectele strategiei globale a Imperiului asupra situației din Balcani sau distincția dintre „raid” şi „migrație”, şi se concretizează prin concluzii care, fără a fi noi, confirmă unele tendințe ale istoriografiei actuale (ex. principalul episod al migrației slave se consumă în primii ani ai lui Heraclius, nu după revolta lui Phocas).

Capitolul 4 - *Balcanii şi limes-ul dunărean în secolele VI-VII* (p. 120-189) este unul dintre cele mai mari si mai dense, care, nu mă îndoiesc, va fi citit cu la fel de mult interes de „clasicişti”, nu numai de specialiştii în fenomenologia migrațiilor. Capitolul debutează cu o observație de fond: retragerea armatei şi administrației romane din Balcani, la începutul sec. al VII-lea, este pusă de obicei pe seama aşezării slavilor în acest teritoriu; în general, cercetătorii sunt înclinați să analizeze ce s-a întâmplat cu lumea romană la contactul cu nord-dunărenii, fără a reflecta la ce s-a întâmplat cu barbarii în contact cu lumea romană; bunul motiv „*e treaba «barbarilor»*” e păgubos, aş adăuga eu, atâta vreme cât se atribuie mecanic „barbarilor” orice fenomen considerat *a priori* „neroman”. Capitolul este structurat pe mai multe secțiuni, din care cele mai substanțiale sunt cele dedicate evidenței arheologice (124-142 pentru aşezări civile; 155-169 pentru *limes*). Cu o bibliografie impresionantă, desfăşurându-se pe suprafața întregii peninsule, exemplificările argumentează un set de fenomene care ar putea fi adunate sub genericul degenerescenței modelelor antice şi genezei structurilor medievale, evoluție care debutează mult înaintea secolului al VI-lea. Într-o enumerare fatalmente incompletă, este vorba despre: contractarea oraşelor antice pe o acropole; dezintegrarea nucleelor urbane ortogonale în nuclee radiale centrate pe biserici; abandonul obiectivelor publice civile (forum, thermae); ruralizarea sistemului de construcție a edificiilor private (pietre legate cu lut, apariția vetrelor şi cuptoarelor) şi a inventarelor (unelte agricole, ceramică lucrată cu mâna sau cu roata înceată); adăugarea de construcții prin adosare, fie la zidul de incintă (cu blocarea *intervallum*-ului), fie la biserici sau alte edificii publice; dispariția vilae-lor rustice de la jumătatea sec. V, reducerea drastică a aşezărilor rurale, dar şi raritatea mănăstirilor (reflectând diminuarea securității); apariția cimitirelor intra-muros. Câteva aspecte sunt de subliniat în mod special. În primul rând - faptul că o serie de fapte sau artefacte (unele tipuri ceramice sau unele fibule „slave”) au fost puse în trecut fie pe seama refugiaților, fie mai ales pe seama unor presupuse implantări slave, încă din partea finală a sec. VI, ceea ce tinde să fie reconsiderat, iar producătorii sau purtătorii ar putea fi chiar militari romani; un caz aparte îl reprezintă oraşele *noi*, precum Zikideva (lângă Veliko Tărnovo, căruia îi lipseşte şi *forum*-ul, şi structura ortogonală, şi *intervallum*) sau Justiniana Prima (pentru care Procopius nu aminteşte nici o construcție publică civilă, iar cercetările arheologice nici nu au relevat obiective de acest gen), care demonstrează că alterările nu se datorează numai împrejurărilor nefaste, ci chiar unei alte mentalități, altor mecanisme sociale; dispariția exploatațiilor rurale nu pare compensată decât în mică măsură de unele implanturi agrare în mediu urban, iar subzistența pare asigurată doar prin sistemul *annona*-ei, generând dependența absolută de grâul egiptean (rezultatul? sfârşitul stăpânirii bizantine în Egipt, la 619, determină sfârşitul prezenței militare bizantine în Balcani, la 620, pentru mai mult de jumătate de veac); în fortificațiile mici, mai ales, un aspect interesant este existența unor locuințe rudimentare (din cărămidă nearsă, ca la Dinogetia, Sacidava, Iatrus, Novae, Bosman,

Ravna, Svetinja etc) sau cu cuptoare de cărămidă (Sucidava-Celei, Hajdučka Vodenica, etc), schimbarea destinațiilor unor *principia* sau *horreum*, prin diviziune (Iatrus), schimbarea peisajului faunistic (câinii şi vânatul fiind la mare preț - reflexie a penuriei alimentare cronice), destinația agricolă a unor suprafețe din interiorul fortificației (în unele cazuri, ca la Golemanovo kale, s-a pus la îndoială chiar funcția militară), absența unor *horreum* pentru fazele de secol VI, sau pur şi simplu absența oricăror amenajări interioare, în ciuda abundenței materialului ceramic (Sapaja şi Čezava); fenomenele descrise nu definesc numai partea cea mai expusă a *limes*-ului, din preajma Dunării, ci şi fortificațiile de dincolo de Stara Planina; de asemenea, ele nu definesc numai Balcanii, ci şi restul lumii romane (de ex. Carthagina sau Chersones), diferențele fiind mai mult cantitative decât calitative.

Capitolul 4 se încheie cu o secțiune dedicată evidenței numismatice, naturală într-un demers global, precum cel abordat de Florin Curta. Interesantă ca lucrare de sinteză asupra Balcanilor, considerațiile istoricului sunt uneori fie uşor stângace (pune îngroparea unor tezaure de bronz nu pe seama pericolelor, ci pe seama dorinței de… tezaurizare, în ciuda inflației care descuraja astfel de atitudini, şi mai ales - dezavantajate de absența informației asupra celor mai noi cercetări româneşti în materie[3].

Capitolul 5 este dedicat arheologiei popoarelor barbare de la granițele dunărene ale Imperiului bizantin (p. 190-226), o secțiune fiind dedicată germanicilor (gepizii şi lombarzii), una - avarilor, iar una - stepelor de la nordul Mării Negre; oricât ar fi de curios, lipseşte o secțiune slavă (misterul însă se va dezlega).

Secțiunea dedicată germanicilor - surprinzător de detaliată, la o primă vedere, ținând cont de tematica generală a cărții - converge către două idei majore, generând modele necesare argumentației generale: prima ar fi că identitatea socială este construită cu elemente ale culturii materiale (există „identificatori” ai unui status); a doua idee este că nu există un „fenotip etnic” al artefactelor, ci o manipulare specifică a „metaforelor” atribuite unor obiecte, care poate avea valoare etnică. Cele două grupuri - gepizii şi longobarzii - au origini comune, aceleaşi stil de viață şi aspirații, trăiesc într-o zonă proximă şi, în consecință, împărtăşesc o cultură materială cu multe identități (de ex. ceramica ştampilată sau armamentul), rituri şi ritualuri funerare cvasi-identice. Competiția militară produce însă identități noi, într-un efort de separare a „celor buni” de „cei răi”; ceea ce este surprinzător, poate, este că aceşti identificatori sunt mult mai expliciți în inventarul funerar feminin (prezența/ absența cerceilor, tipuri distincte de piepteni, deformarea/ nedeformarea craniilor, dar mai ales tipurile de fibule) decât în construcția identității masculine (prezența săbiilor damaschinate este singura particularitate a longobarzilor).

Secțiunea referitoare la arheologia avară subliniază - dincolo de avatarurile disjungerii celor trei perioade majore - dificultățile unei identități „asiatice”, a unor analogii indiscutabile cu teritoriile de proveniență, conturându-se ideea că această cultură este un produs spontaneu, contemporan noului statut de putere militară,

[3] Aş remarca în special teza de doctorat a lui Ernest Oberländer-Târnoveanu (*Relațiile daco-romanilor şi populației româneşti cu lumea sud-est europeană în perioada secolelor IV-XIV*), prezentată în primăvara anului 2000 (cam la momentul la care Florin Curta îşi finaliza lucrarea, deci prea târziu pentru a fi eventual folosită), din care o secțiune importantă a fost publicată în 2001 (*From the Late Antiquity to the Early Middle Ages - The Byzantine coins in the territories of the Iron Gates of the Danube. From the second half of the 6th Century to the first half of the 8th Century*, în *Études byzantines et post-byzantine* 4, 2001, 26-69). O explicație importantă care lipseşte cercetătorului din Florida este proveniența sud-dunăreană a tezaurelor de bronz de la sfârşitul sec. VI, din Muntenia, ceea ce-l face să caute explicații pentru fenomene care nu există (încetarea fenomenului de tezaurizare între 545 şi 565, la nord de Dunăre, în interpretarea Curta, este de fapt o problemă de circulație şi tezaurizare pe chiar teritoriul imperiului, la Oberländer).

elaborat din elemente la fel de diferite şi multiple precum armata khaganului[4].

Secțiunea de analiză a arheologiei stepelor evidențiază exclusivitatea tezaurelor de argint şi a înmormântărilor bogate, atât teritorial (v. fig. 24 de la p. 218: arealele sunt cvasi-exclusive, pe linia de demarcație a stepei), cât şi material (tezaurele nu conțin arme şi piese de harnaşament; mormintele bogate nu conțin fibule digitate şi cercei stelați). Distincția merge însă chiar mai departe, făcându-se observația că nu există în tezaure nimic utilitar, fiind acolo doar bunuri de prestigiu care adresează portul feminin (similar deci germanicilor din bazinul mijlociu al Dunării).

Capitolul 6 (*Elite şi identitea grupurilor la nord de frontiera dunăneană*) reprezintă partea de analiză arheologică. Aşa cum era firesc, autorul nu-şi propune examinarea de ansamblu a ceea ce curent se numeşte „arheologie slavă”, ci examinarea doar a trei aspecte relevante pentru *etnicul slav*: probleme de cronologie, chestiunea fibulelor „slave” şi schimbări ale culturii materiale care ar putea fi asociate „stilurilor emblematice” (sau „identificatoare”, aş adăuga eu).

Probleme de datare a ansamblurilor arheologice găseşte Florin Curta aproape în orice direcție, şi din nefericire are dreptate. Metodologiile utilizate pentru definirea conceptelor culturale actuale este luată la bani mărunți, începând de la principiile stratigrafice ale cuplului Kukharenko-Rusanova[5], la datarea arbitrară a unor ansambluri arheologice (Hotomel, Garvăn-Silistra, Argos, Olympia - toate atribuite gratuit veacurilor VI-VII), amestecul unor materiale mult mai vechi (culturile Wielbark, Cerneahov, aspectul Dytynych-Trishin) în discuția asupra materialelor din secolele VI-VII (de multe ori tendențios), alături de strădania zadarnică a demonstrării legăturilor dintre culturile anterioare şi cele studiate. Multe dintre materialele considerate timpurii pentru cultura materială slavă sunt deci mai târzii sau nu au nici o legătură cu slavii[6]. Unde sunt atunci slavii timpurii? Pentru a răspunde, fie şi parțial, problemelor de datare, autorul analizează o serie de 327 de inventare de complex (din România, Basarabia şi Ucraina), funcție de patruzeci şi două de tipuri de obiecte, considerate „cronologic expresive”, grupându-le cronologic în patru etape, de-a lungul secolelor VI-VII. Rezultatul, pe ansamblu, este departe de a fi convingător, cel puțin din punctul meu de vedere. În primul rând metodologia lui Curta nu este aici foarte clară (ar fi şi greu de explicat datările pentru 42 de tipuri de piese!), graficele folosite au fost probabil mult mai lizibile în formatul color de cercetare decât în cel alb-negru de publicare. Problema este

[4] Curioasă afirmația de la p. 206, conform căreia este dificil de demonstrat originea asiatică a ceramicii cenuşii lucrate la roată (în imperiul avar timpuriu), împreună cu nota 35, în care se menționează că I. Bóna a afirmat această proveniență, dar alți autori au arătat posibilele legături cu ceramica Ipoteşti-Cândeşti, Curta abținându-se inexplicabil de la comentarii. Cea din urmă ipoteză este absolut ridicolă (nu există o specie cenuşie lucrată la roată în cultura Ipoteşti-Cândeşti, ci variații de ardere a aceluiaşi tip generic, cu nuanțe cenuşii numai în perioada inițială, evident fără nici o legătură - inclusiv cronologică - cu imperiul avar). Ipoteza asiatică este mai plauzibilă, dar ipoteza - simplă - a unui producător germanic local este cea mai naturală.

[5] I. V. Kukharenko – *Slavianskie drevnosti V-IX vekov na territorii Pripiatkogo* Poles'ia, în KSIA 57, p. 33-38; pentru critica metodei stratigrafiei orizontale în interpretare sovietică, v. Adrian Praetzelis – *The limits of arbitrary excavation*, în *Practices of Arheological Stratigraphy*, p. 68-86, London & San Diego 1993.

[6] Una dintre acuzele aduse şcolii sovietice, care mie mi se pare doar parțial îndreptățită, este că Rusanova şi-a datat complexele funcție de o schemă cronologică de principiu, în care formele cele mai simple erau cele mai vechi (p. 230); e de menționat că clasificarea Rusanovei nu se referea la forme, în general, ci la profilul buzei (v. I. P. Rusanova - *Slaviankie drevnosti VI-VII vv.*, Moskva 1976, p. 19, acestea evoluând într-adevăr "de la simplu la elaborat"; există şi o clasificare a formelor recipientelor, care însă cred că iese în afara discuției prezente, fiindcă autorul nu a făcut nici cea mai vagă aluzie la problemele – reale – ale taxonomiei Rusanova), apoi că teza cercetătoarei sovietice s-a verificat *statistic* pe numeroase piese din Polonia şi Slovacia, media unghiului la buză crescând constant între secolele VI-VIII, formele fiind tot mai elaborate (v. Eugen S. Teodor - *Ceramica uzuală din Muntenia de la sfârşitul veacului al V-lea până la mijlocul veacului al VII-lea*, teză de doctorat accesibilă pe site-ul MNIR, *http://www.mnir.ro/publicat/TTW/index_est.html*). Fenomenul poate fi surprins parțial şi pe situri din România, unde formele cu buză puțin dezvoltată sunt, *prezumtiv* şi *în general*, mai timpurii.

că artefactele „bine datate” sunt în general din a doua jumătate a sec. VI sau mai târziu[7], ceea ce face ca autorul să considere că majoritatea siturilor datează astfel, repetând - în alți termeni - experiența arheologilor mai vechi[8], care, pe baza „analogiilor” cu siturile cu monedă pe nivel (Străulești, de ex.), (doar) în vremea lui Justinian, au datat astfel multe alte așezări (dacă nu au preferat cumva varianta înțeleaptă și generoasă cu datarea pe două secole); autorul nu neglijează posibilitatea ca unele situri datate astfel în a doua jumătate a veacului să-și fi început existența mai devreme (ceea ce pentru așezările cu un singur episod de locuire este imposibil) însă este evident că nu are repere pentru epoca mai timpurie. În fine - am mai scris acest lucru -, vremea soluțiilor definitive pentru cronologie nu a venit încă, iar schema propusă aici este doar una dintre ele[9], ceea ce nu scade cu nimic meritele acestei lucrări.

Și secțiunea dedicată fibulelor digitate se bucură de o atenție specială. Autorul remarcă întâi existența unui număr covârșitor de piese (multe mii!), care sfidează orice încercare de clasificare. Vechea clasificare a lui J. Werner (1950) este încă un standard în țările est și central-europene, dar nu datorită calităților intrinseci (Florin Curta o consideră explicit drept un eșec), ci datorită influenței covârșitoare a arheologiei germane în această parte a Europei. Tot de la Werner citire, aceste fibule sunt „slave”, în ciuda faptului că s-a demonstrat, încă din anii 50, că în multe cazuri nu au nici o legătură cu mediul slav (exemplul cel mai clar este legat de frecvența mare în zona lacurilor Mazuriene). Autorul se supune cutumei și analizează, meticulos și ilustrat de cartări, tipurile Werner, punând în evidență particularitățile de origine și cronologie (I B este un tip târziu, cu cele mai vechi exemplare în Grecia; I C urmează modele mazuriene; I D este tot de origine mazuriană, însă piesele descoperite în România par a fi producție locală; I F - ar putea fi originat chiar în România etc.). Dintre concluziile secțiunii, să reținem că dacă unele tipuri lipsesc din teritorii de referință (Lacurile Mazuriene, Crimeea), toate se regăsesc la Dunărea de Jos, ceea ce este suficient de expresiv din punct de vedere al conexiunilor complexe ale societății dunărene. Altă observație interesantă este că, cel puțin aparent, fibulele digitate sunt și ele legate de portul feminin, iar că relațiile „long distance” pe care le relevă decorația fibulelor sugerează o participație a instituției exogamiei (un termen tot mai frecvent angajat, în ultimii ani, pentru a explica aculturația); fibulele sugerează o „mișcare”, care nu este însă cea a „migrației” (temele decorative „migrează” de la nord la sud, dar și invers), ci a schimbului de femei, temeiul alianțelor. Fibulele nu sunt deci numai simboluri ale poziției sociale, ci și simboluri ale puterii și conectivității.

A treia secțiune a capitolului 6 este dedicată global culturii materiale, atacând tematică diversă (locuințe, ceramică, tăvițele „slave”). Dintre numeroasele observații interesante reținem că nu există o „regulă a jocului” în construcția locuințelor, neputând fi pusă în evidență anume preferințe pentru anume regiuni. Autorul se întreabă, dilematic, dacă există o relație între resurse și preferința pentru un anume tip de cuptor. Răspunsul se află, cred, în Câmpia Română,

[7] Din nefericire - unele argumente sunt pur și simplu false, precum cel din citatul de mai jos: *"Așa cum arătam în capitolul 4, este de asemenea perioada în care numărul de monede, atât din tezaure cât și izolate, începe brusc să crească"* (p. 246).

[8] De ex. S. Dolinescu Ferche – *Așezarile… de la Dulceanca*, București 1974, passim (v. în special concluziile).

[9] Una destul de diferită - în teza mea de doctorat, accesibilă pe site-ul Muzeului Național (la adresa menționată supra, v. în special concluziile). Consider că astfel de diferențe, deși pline de consecințe la nivelul explicațiilor istorice, nu sunt esențiale, la acest moment al cercetării. Numeroasele aspecte convergente ale celor două lucrări, produse practic în același timp și independent, mi se par a se constitui în câștigul real al actualei generații de arheologi ai „migrației slave” (ghilimelele fac parte din concept), constituind o platformă – cu destule elemente de noutate – de pe care se poate construi mai departe. Nu am nici o îndoială că fraza anterioară va irita multă lume.

unde se găsesc numai cuptoare de lut (pentru a fi scurt, fiindcă discuția nu e simplă)[10].

Considerațiile lui Florin Curta referitoare la ceramică sunt mai degrabă dezamăgitoare - dar lipsa de apetență a autorului pentru subiect nu constituie o surpriză -, şi ar trebui poate trecute sub tăcere. Am să subliniez doar falsitatea afirmației că vasele decorate cu alveole şi crestături se asociază numai cu obiecte din a doua jumătate a sec. VI, fără a argumenta aici, fiindcă am făcut-o deja în mod repetat[11]. Autorul sesizează însă corect faptul că crucile trasate pe pasta udă a vaselor reprezintă un „set regional de simboluri", respectiv un marcaj cultural care separă extra-carpaticul de alte arii geografice, cât şi analogiile central şi vest-balcanice ale cruciulițelor de bronz şi a tiparelor. Autorul remarcă de asemenea că cele mai timpurii exemplare de tăvițe sunt în România, în ciuda convingerii cercetătorilor slavi că ar fi un produs genuin ucrainian, dar nu cunoaşte existența a cel puțin patru piese databile cert la mijlocul sec. al V-lea (ceea ce i-ar îmbunătăți argumentația); chiar incompletă, cartarea descoperirilor (p. 297, fig. 72) nu lasă nici un dubiu asupra originii culturale a piesei.

Capitolul se încheie cu concluzii demne de toată atenția: este necesară o retragere din „migraționismul" clasic, fiindcă teza nu corespunde datelor arheologice. Autorul îşi fundează argumentația cu un frumos citat: „*Culturile nu migrează. Migrează grupuri mici de oameni, care au interese foarte bine precizate*"[12], punctând apoi că a vorbi despre cultura Praga ca despre cultura slavilor în migrație este, de aceea, un non-sens. Arealele de la Dunărea de Jos antedatează pretinsul *Urheimat* („teritoriu originar") al slavilor din Polezia („migrat" recent spre Podolia şi Bucovina) şi lipsesc probele materiale că aşezările de epocă din Moldova şi Muntenia ar aparține unor colonişti din nord. Concluzii cu care recenzentul este în perfect acord.

În elaboratul plan al lucrării urmează un nou capitol (7) al cărui accent se deplasează, din nou, pe comentariul izvoarelor, de această dată cu un scop bine definit, studiind *Puterea* în societatea slavă timpurie. Sunt analizate conceptele cele mai frecvente ale surselor, precum „democrația" slavilor, o noțiune de contrast cu „monarhia" romanilor, adică o altă față a binomului barbarie-civilizație. Nu scapă de analiză nici conceptele istoriografilor moderni, precum celebra „democrație militară" a perechii Morgan-Engels, care a făcut şcoală - nu numai sovietică; conceptul nu poate fi operațional pentru societatea slavă timpurie, întâi fiindcă „modelul" ideologic modern presupune un conducător militar (peisajul societății slave fiind mai degrabă anarhic), apoi fiindcă lipsesc piese importante din angrenaj, precum „sfatul bătrânilor" (pentru care nu există *nici un fel de atestare*), sau comerțul activ (vehicul al devenirii „claselor sociale"). În general, societatea slavă, la epoca de referință, este mult prea anarhică şi arhaică[13] pentru a accepta „mecanismele" presupuse de „democrația militară".

Analiza poziției sociale a conducătorilor slavi cunoscuți din izvoare este intermediată de un set de concepte împrumutat din antropologia insulară pacifică - o întâmplare inedită în istoriografia problemei -, pentru care am să folosesc chiar formulările englezeşti (mi se par intraductibile): „great-men" (o personalitate ridicată conjunctural, cu prilejul unui război, de pildă, fără altă autoritate - de pildă cea de „distribuitor de bunuri" - decât cea conferită de împrejurare,

[10] V. şi studiile recente pe această temă ale lui Ioan Stanciu (*Aşezarea slavă timpurie de la Lazuri…*, StComSM, 15-16, 1998-1999, p. 115-266, din care p. 118-130 sunt dedicate problematicii generale ale locuițelor de epocă; idem - *Slavii timpurii în cercetarea arheologică românească*, în EphNap 11, 2001, p. 105-143), care se distanțează atât de punctele de vedere ale lui Curta, cât şi de ale mele.

[11] E. S. Teodor - Sistemul Compas…, Bucureşti 1996, p. 30-31; idem, teza de doctorat (v. trimiterea supra, § 12.3).

[12] David Anthony – *Migration in archaeology: the baby and the bathwater*, în *AmAnth.* 92, 1990, p. 909.

[13] Nu am înțeles, totuşi, de unde rezultă că societatea nord-dunăreană ar fi "puternic orientată spre agricultură şi consum de cereale" (p. 316)

de statură şi curaj); „big-men" (personalitate ridicată în condiții „concurențiale", sau „democratice", pe calea competiției organizatorice - în special cu prilejul sărbătorilor -, cu atribuții în distribuția bunurilor); „chiefs" (cu un profil similar cu al „big-men", dar cu o poziție moştenită, deci fără concurență şi la un nivel de organizare mai evoluat). Este dificilă evaluarea rezultatelor concrete ale implementării unor concepte de transplant, însă ieşirea din rutina „şefilor de trib" sau a „cnezilor" nu poate fi decât benefică. Lectura este oricum interesantă, fiindcă terminologia analitică este tot timpul confruntată cu termenii angajați de chiar autorii antici (*rex, exarh, hegemon,* etc.).

Am să mă opresc asupra concluziilor capitolului 7, formulate chiar de autor. În ciuda numeroaselor detalii furnizate de Procopius, există indicii că el nu ştia aproape nimic despre slavi şi societatea lor; deşi a înregistrat cu grijă numele conducătorilor diverselor grupuri etnice, nu furnizează nici o informație de acest tip despre slavi. Întrebarea este dacă astfel de conducători - care ar fi meritat nominalizați - existau înaintea jumătății secolului al VI-lea, sau societatea slavă se afla, într-adevăr, la un stadiu atât de indistinct; cert este doar că era percepută astfel, iar dintre argumentele multiple voi alege doar faptul că Procopius numea „armate" corpurile militare ale tuturor celorlalți şi „gloate" - pe cele ale slavilor, în cele mai multe cazuri (astfel de discriminări operând şi la nivel politic sau diplomatic). Primele nume de conducători slavi apar în izvoare din deceniul şapte, iar detaliile se înmulțesc pentru ultimul sfert de veac. Nume ale unor comunități (triburi) nu sunt însă cunoscute decât pentru veacul al VII-lea. Se poate presupune că există o relație cauzală între structurarea progresivă a societății slave şi ritmul în care astfel de informații sunt furnizate de către istoricii bizantini (evident, cu o oarecare întârziere). Un lucru totuşi nu am înțeles: cum a ajuns Florin Curta la concluzia că numărul de arme din aşezările nord-dunărene este „relativ semnificativ" şi care ar criteriile (comparative?) ale unei astfel de aprecieri[14].

Concluziile cărții (p. 335-350) se deschid spectaculos. Autorul relevă - spre stupefacția cititorilor, presupun - că subiectul cărții nu au fost slavii, ci procesul care a condus la conceptul de „slav", afirmând - nici mai mult nici mai puțin - că slavii nu sunt produsul, ci… invenția secolului al VI-lea. Se face aici o distincție necesară dintre imaginea *celorlalți* („outsider"-ii) şi auto-identificarea („insider"-ii). Noțiunea de „slav" a fost un concept politic bizantin, creat pentru a defini populații nord-dunărene, puțin structurate politic sau chiar anarhice (care deci nu pot fi partener politic sau militar). Numele etnic („sloven") a fost utilizat numai la marginile lumii slave, la contactul cu alte etnii (slavii preluând acolo imaginea „din oglindă"), iar declararea identității etnice slave trebuia să mai aştepte secolul XII şi Vechea Cronică Rusă, acolo unde „*crearea slavilor ajunge la un sfârşit, începând altă poveste, aceea a căutării unor ancestori*" (p. 350).

Concluziile prilejuiesc şi un interesant excurs lingvistic, în care slava comună (dinaintea diferențierii limbilor „naționale") este considerată o *lingua franca* a Imperiului avar şi împrejurimilor, preluată şi în Imperiul bulgar, mijlocind diversitatea etniilor, însă utilizată mai ales după conversie (865), fiindcă urmele slavei comune în topografia Bulgariei sunt foarte slabe. Impunerea acestei limbi pe suprafețe apreciabile este datorată mai ales slavei bisericeşti. De altfel, urmele lăsate de slava comună în română (circa 15 termeni pătrunşi anterior secolului IX), greacă sau albaneză

[14] Nota 44 de la p. 334 dubitează asupra opiniei unui cercetător român (S. Dolinescu-Ferche – *La culture «Ipoteşti-Cîndeşti-Ciurel»…*, Dacia 28, 1984, p. 145) care considera că armele din aşezări sunt prea puține pentru a construi profilul unei populații războinice. Curta enumeră, din bibliografie, 16 vârfuri săgeată şi 4 vârfuri de lance, numărând şi descoperirile din Moldova, Bucovina şi Basarabia; o fi mult, o fi puțin? Eu aş zice că un vârf de săgeată la 4-5 aşezări şi un vârf de lance la câte o provincie istorică - e puțin pentru o populație presupus războinică. Dar, din nou, lipseşte criteriul de comparație (inclusiv recenzentului).

sunt foarte sărace. Slava a fost însă folosită, foarte probabil, ca o „*marcă a graniței etnice*” (p. 346), precum „*stilurile emblemice*” (ale fibulelor, de ex.), altfel spus ca un efort al vârfurilor sociale non-nomade şi non-bizantine de a se identifica pe sine. Am să finalizez aceste comentarii cu un citat cât se poate de expresiv: „*slavii nu au devenit slavi fiindcă vorbeau slavă, ci fiindcă au fost numiți astfel*” (p. 346).

Am să concluzionez cu câteva considerații personale, încercând să evit etichetările, în măsura în care acest lucru este posibil. În primul rând, cartea lui Florin Curta este *o altfel de sinteză* asupra problematicii Dunării de Jos în secolul al VI-lea, şi primul produs teoretic românesc (cel puțin prin origine) pe tărâmul arheologiei şi istoriei slave vechi. Fără îndoială, unele perspective ale autorului sunt surprinzătoare, şi cred că suntem departe de momentul evaluării echilibrate a importanței lucrării. Probabil vom avea nevoie de ceva timp pentru înțelegerea unor concepte, a unor tehnici de cercetare, şi mai ales a impactului pe care cartea îl va avea asupra noastră. Deocamdată, singurul lucru important şi urgent ar fi publicarea lucrării în limba română, pentru a facilita accesul specialiştilor la o lucrare care îi priveşte foarte direct, şi despre care, nu mă îndoiesc, se va vorbi foarte mult şi în străinătate.

Eugen S. Teodor

Éva Garam, *Funde byzantinischer Herkunft in der Awarenzeit vom Ende des 6. Bis zum Ende des 7. Jahrhunderts*, în Monumenta Avarorum Archaeologica, vol 5, Budapesta, 2001
24 de figuri în text, 139 de planşe alb-negru, 60 de planşe color şi o anexă

Cartea are următoarea structură: Introducere (p. 9-14), 8 capitole: 1. Podoabe (p. 15-87), 2. Piese de port (p. 88-157), 3. Arme, unelte (p. 158-163), 4. Alte obiecte (p. 164-165), 5. Vase (p. 166-176), 6. Monede (p. 177), 7. Datarea şi distribuția teritorială a descoperirilor de origine bizantină din perioada avară (p. 178-191), 8. Concluzii (p. 192-199); 12 liste cu descoperiri (p. 200-221), o hartă cu toate punctele de unde provin piesele cu caracter bizantin luate în discuție în carte (p. 222) şi lista acestora (p. 223-226), bibliografia (p. 226-249), lista de prescurtări (p. 250), planşele cu desene (p. 1-390) şi planşele color (p. 391-432).

În contextul în care asupra problematicii influenței bizantine şi a receptării acesteia în spațiul avar au apărut de-a lungul timpului – nu într-un număr foarte mare, dar constant – diferite studii, fiecare dintre ele dezvăluind fie prin materialele publicate fie prin modul de abordare noi aspecte, o carte de acest gen îşi impunea apariția. Deşi piesele de factură bizantină apărute aici, în cea mai mare parte în contexte funerare, au fost folosite pentru datarea altora asemănătoare păstrate în colecțiile muzeelor din lume, nu exista încă o lucrare care să trateze în mod unitar toate obiectele de acest gen. Precedentul ştiințific al autoarei o recomandau, pentru realizarea acestei analize, un instrument de acum înainte indispensabil studierii şi înțelegerii secolelor VI-VII în bazinul mijlociu al Dunării. De-a lungul timpului, atenția autoarei s-a oprit atât asupra anumitor complexe cheie (Vörösmart[1], Zsámbok[2], Dunapataj[3]) ale aşa numitei perioade avare, cât şi asupra unor categorii de piese (fibulele disc[4], coliere[5]); în plus, după publicarea în 1993 a catalogului pieselor de aur şi al inventarelor complexelor princiare de perioadă avară din Muzeul Național Ungar[6], Éva Garam avea pregătită baza pe care s-a construit acest volum. Unul dintre cele mai mari muzee din Europa, Muzeul Național Ungar a avut de-a lungul existenței sale o politică de achiziții extrem de activă, a primit numeroase donații iar după 1867 a beneficiat şi de statutul de metropolă al Budapestei, acolo fiind trimise – de-a lungul a jumătate de secol – cele mai importante piese arheologice apărute într-un spațiu ce acoperea aproape în întregime Bazinul Carpatic.

Volumul are o organizare unitară, astfel, în cadrul capitolelor, modelul după care este analizată fiecare variantă tipologică rămâne de fiecare dată acelaşi. Mai întâi sunt prezentate caracteristicile tipului şi descrierea trăsăturilor distinctive ale acestuia adăugându-se, acolo unde este cazul, şi un scurt istoric al cercetării problemei; sunt discutate apoi pe rând originea tipului, datarea şi spațiul în care poate fi întâlnit. Imaginea este completată de tabele în care sunt listate în ordinea apropierii lor de „modelul” bizantin toate piesele discutate în cadrul unui anumit tip. Pentru fiecare piesă în parte se precizează locul de descoperire, caracterul complexului (numărul de mormânt), materialul, numărul pieselor din tipul discutat prezente şi restul inventarului complexului. Distribuția spațială şi relația

[1] Garam 1982.
[2] Garam 1983.
[3] Garam 1989.
[4] Garam 1993.
[5] Garam 1991.
[6] Garam 1993a.

dintre diferite tipuri este oferită de una dintre cele 20 hărți pe care sunt cartate, de obicei, diferite variante tipologice ale unei piese. Pentru fiecare tip în parte există şi trimiterea la planşele cu desene şi la cele cu fotografii color. Deşi nu se doreşte a fi un catalog cu descrieri de piese (p. 12), abordarea făcându-se din perspectiva categoriilor mari de obiecte şi apoi tipologic, cartea este în cea mai mare parte a sa un repertoriu de tipuri bizantine sau de inspirație bizantină, materialul luat în discuție fiind ordonat în funcție de tipul în care se încadrează. Din cele mai mult de 800 de unități tipologice luate în calcul – prin aceasta se subînțelege, în funcție de caz, atât o pereche de cercei, o brățară, un pandantiv sau o cataramă, cât şi un set de ornamente de centură – aproape 40 nu au un loc de descoperire cunoscut, pentru peste 100 dintre ele nu se cunosc circumstanțele descoperirii iar peste 500 provin din necropole. De multe ori însă, poziția pieselor în mormint nu poate fi precizată cu exactitate, iar alteori nemaiputând fi reconstituit nici inventarul complet al acestuia.

În introducere autoarea comunică principalul țel al lucrării; astfel, rezultatul încadrărilor tipologice şi cronologice, al stabilirii originii pieselor, al identificării poziției sociale a utilizatorilor diferitelor categorii de obiecte şi al desenării hărților de distribuție se doreşte a fi "creionarea unei imagini a relațiilor avaro-bizantine şi avaro-italo-bizantine din perspectiva culturii materiale, prin aceasta urmărindu-se, în acelaşi timp, analiza detaliată a istoriei şi arheologiei perioadei avare din secolele VI-VII şi a componentelor societății şi economiei avare timpurii" (p. 11). În aceeaşi secțiune este prezent un scurt istoric al cercetării în care sunt menționați cercetătorii care au abordat problematica influenței bizantine (e.g. Gyula László, Dezső Csallány, Ilona Kovrig, Szádeczky-Kardoss, Walter Pohl, Csanád Bálint) fiind amintite şi principalele momente care au marcat studiul în acest domeniu (clarificarea noțiunii de cultură Keszthely, publicarea necropolei de la Keszthely-Fenékpuszta Horreum, schimbarea modului de abordare a materialului bizantin de la unul focalizat strict pe relațiile avaro-bizantine la unul în care perspectiva se lărgeşte, aşa numitul spațiu avar fiind integrat într-unul mult mai larg marcat de influența bizantină). Este prezentat de asemenea şi criteriul de selecție al materialului, ideea de la care s-a pornit în încercarea stabilirii caracterului bizantin al pieselor fiind cea de prototip, adică a existenței unei categorii de piese de cele mai multe ori de aur (p. 12), care prin realizarea lor tehnică şi prin repertoriul motivistic folosit pot fi considerate modele. În lucrare sunt luate în considerație atât aceste piese percepute ca adevărate capete de serie, cât şi copiile sau imitațiile lor. Sensul transformării acestora, aşa cum pare a fi perceput de Éva Garam, ar fi către simplificare şi către transpunerea în materiale mai ieftine şi prin procedee tehnice mai puțin elaborate. Cum numărul pieselor din prima categorie, cea a "originalelor" este foarte redus volumul cuprinde atât imitațiile cât şi copiile. Tot în introducere este prezentată structura cărții şi sunt făcute unele precizări în legătură cu încadrările cronologice. Deşi datarea tipurilor şi a pieselor nu se poate stabili cu precizie, autoare încearcă încadrarea lor în una dintre cele trei perioade în care a subîmpărțit intervalul cronologic dintre sfârşitul secolului al VI-lea şi sfârşitul secolului al VII-lea: 1. de la sfârşitul secolului al VI-lea până în prima treime a secolului al VII-lea (prima jumătate a perioadei avare timpurii), 2. al doilea şi al treilea sfert al secolului al VII-lea, 3. a treia treime a secolului al VII-lea (aşa numita perioadă avară de mijloc).

Urmează apoi un prim capitol dedicat podoabelor, categorie în care sunt incluşi cerceii, piesele destinate împodobirii gâtului şi pieptului – pandantive, coliere, fibule, cruci şi ace –, brățări şi inele, în cel de-al doilea capitol fiind analizate piesele de port, adică ornamentele de centură şi cataramele. Aceste două capitole reprezintă cea mai mare parte a lucrării cca. 153 de pagini din cca. 200. De la caz la caz studierea unor tipuri poate fi mai amănunțită, în alte cazuri fiind doar enunțată problematica (e.g. acele,

p. 65). În funcție de piese autoarea preia tipologiile anterioare (e.g. cerceii în formă de coşuleț, semilunari, cu butoni stelați sau cerceii piramidali, cataramele de tip Sucidava, Siracuza, Corint, Balgota, Salona-Histria, Papa, Gater, ornamentele de centură de tip Felnac sau Martinovka) sau din contră uneori respinge încadrările făcute anterior (în cazul cataramelor de tip Bóly-Želovce, al grupului de catarame Keszthely-Pécs (p. 105) sau al capetelor de centură ornamentate cu medalion central (p. 115)) şi propune în schimb unele proprii făcute pornind de alte criterii (e.g. cataramele în formă de liră cu motivul şerpilor îngemănați – *Lyrenförmige Drachenpaarschnallen* –, catarame cu figuri de animale). Pentru fiecare caz în parte sunt discutate asocierile în care apar în morminte variantele respectivului tip, dacă se cunoaşte este menționată poziția exactă a pieselor, iar atunci când nu este evident este sugerat rolul funcțional al acestora. Pentru determinarea caracterului bizantin al tipului sunt identificate piese "prototip" (e.g. pentru brățările cu capetele trompetiforme piesele descoperite în Caesarea Maritima în Israel; pentru crucile asemănătoare celei de la Ozora-Tótipuszta, crucile cu Iisus în centru şi cei patru evanghelişti pe brațe, etc.) şi se face adesea apel la analogii din alte spații, de la caz la caz fiind determinate şi anumite caracteristici, uneori strict tehnice, ce pot indica sau sugera originea bizantină. Astfel la cercei este vorba de sistemul de închidere cu urechiuşă, la catarame şi la ornamentele de centură prezența motivului decorativ "punct şi virgulă", fixarea pe curea prin intermediul urechiuşelor-buclă sau al celor rectangulare perforate, turnate odată cu piesa; în cazul cataramelor un criteriu definitoriu este articularea plăcii de verigă prin intermediul balamalei iar la capetele de centură prezența unui medalion central în care este încadrată adesea o monogramă, monogramă ce poate apărea de altfel şi pe chatonul inelelor. Pentru încadrarea cronologică, raportarea se face în funcție de mormintele datate cu monede din aşa numitul spațiu avar, dar şi în funcție de analogiile din restul spațiului de influență bizantină atunci când acestea provin din complexe bine datate. Autoarea stabileşte în acest fel în care dintre cele trei perioade în care a subîmpărțit intervalul cronologic dintre sfârşitul secolului al VI-lea şi sfârşitul secolului al VII-lea au fost folosite piesele în discuție. În cazul pieselor de port, al centurilor şi al cataramelor, o atenție aparte este acordată încercării de identificare a funcționalității fiecărui tip de aplică şi a poziției sale pe centură.

Următoarele trei capitole sunt mult mai reduse, fapt datorat în mare măsură numărului mult mai mic de piese încadrate în respectivele categorii. Dintre arme numai un anumit tip de spade este considerat a fi de origine bizantină; ca unelte sunt discutate un tip aparte de cuțite, un degetar, patru balanțe şi un număr mai mare de greutăți (*denerali*, *exagia*). Capitolul al patrulea are doar două pagini şi este dedicat unor piese diverse: aplici de diademă, ornamente, pietre de mozaic (*tesserae*), linguri. Al cincilea capitol este destinat recipientelor din ceramică, sticlă şi metal; pentru cele din prima categorie sunt preluate în mare măsură concluziile lui T. Vida. Restul, 11 vase de sticlă şi 6 de metal dintre care unul de argint, reprezintă importuri, piese de lux în contextul spațiului avar. Capitolul destinat monedelor practic nu există. Autoarea face trimitere la cartea lui P. Somogyi[7] şi menționează doar faptul că monedele provenite din complexele discutate sunt emise între Iustinian şi Constantin al IV-lea, monedele descoperite în zona de confluență dintre Mureş şi Tisa fiind în număr mai mare decât cele din Transdanubia, fapt ce poate indica şi existența unor grupuri etnice diferite.

În cel de-al şaptelea capitol este discutată datarea şi variația distribuției geografice a pieselor. Autoarea reia problema subîmpărțirii perioadei studiate în trei intervale cronologice, fapt motivat în parte de "evenimentele istorice". Astfel primul interval este cel al contactelor bizantino-avare dinainte de 626, cel de-al doilea interval este unul de tranziție, răstimpul dintre două evenimente istorice

[7] Somogy 1997.

relativ bine determinate de la sfârşitul primului interval şi începutul celui de-al treilea, cel din urmă fiind caracterizat de apariția şi folosirea unor noi tipuri de piese bizantine apărute odată cu stabilirea onogur-bulgarilor (p.178). Pentru fiecare dintre aceste trei etape s-a putut stabili câte un repertoriu tipologic (fig. 19, p. 186, fig. 21, p. 188, fig. 23, p. 190 însoțite de hărțile de la fig. 20, p. 187, fig. 22, p. 189, fig. 24, p. 191). Evoluția cronologică în cele trei intervale şi intensitatea folosirii în timp a celor 54 de tipuri de piese discutate au şi o reprezentare grafică (Tabelul 1, p. 179). Pentru ca deosebirile teritoriale să poată fi mai bine sesizate, spațiul Bazinului carpatic este împărțit în 12 subunități: 1. Sudul Transdanubiei, 2. Zona Keszthely, 3. Nordul Transdanubiei, 4. Confluența dintre Mureş şi Tisa şi cursul inferior al Tisei (südliche Tiefebene), 5. Voievodina, 6. Zona Pécs, 7. Zona Hatvan, 8. Zona dintre Dunăre şi Tisa, 9. Cursul mijlociu al Tisei, 10. Transilvania, 11. Vestul Slovaciei, 12. Estul Slovaciei. În două tabele şi două diagrame se încearcă reprezentarea grafică a distribuției a 48 de tipuri (din 54, doar cele cu o răspândire sugestivă în spațiu) în funcție de perioada lor de utilizare în cele 12 unități geografice şi cele în 3 intervale cronologice (p. 182,184-185).

Ultimul capitol, al optulea, este rezervat concluziilor. Pentru perioada cercetată piesele de proveniență bizantină sau italo-bizantină sunt preponderente; densitatea lor variază însă atât geografic cât şi în timp, calitatea lor fiind de asemenea neuniformă. În prima perioadă, 568-626 autoarea observă că sunt folosite trei sferturi din tipurile cercetate, mare parte dintre piese grupându-se în zona Keszthely şi în jurul Pécs-ului; de multe ori este vorba de exemplare bizantine originale, unele dintre ele chiar cu simbolistică creştină. Astfel, continuitatea relațiilor anterioare cu lumea mediteraneană nu trebuie pusă la îndoială. Existența unor comunități creştine este sugerată şi de unele particularități ale ritului de înmormântare, în aceste zone lipsind ofrandele de mâncare şi băutură. Tipurile care apar aici lipsesc adesea din restul Bazinului Carpatic. Se pare că în sudul Transdanubiei există elemente ce indică pentru această perioadă existența unei culturi diferită de modul de viață avar timpuriu iar avarii seminomazi şi crescători de vite mari nu trebuie căutați aici (p. 194). Singura explicație a existenței aici dar şi la longobarzii din Italia a unor piese de origine bizantină asemănătoare poate fi apartenența la aceeaşi lume, la acelaşi model cultural (p. 195). Piesele de proveniență bizantină nu apar doar în Transdanubia ci şi în alte spații; acelea reprezintă însă replici simplificate din materiale mai ieftine şi mai sărăcăcios ornamentate. În cea de-a doua perioadă autoarea observă că obiectele de proveniență bizantină sunt din punct de vedere calitativ mai modeste şi se întâlnesc într-un număr mai mic, unele tipuri îşi continuă existența, iar altele se regăsesc în variante mai simplificate. Răspândirea lor diferă însă complet de cea din perioada anterioară: nu mai au o densitate aşa de mare în zona Keszthely şi în împrejurimile Pécs-ului, în schimb apar în tot Bazinul Carpatic; în acest interval nici chiar zona dintre Dunăre şi Tisa nu rămâne goală. Descoperirea în număr mare a unor categorii de piese (unele tipuri de catarame) poate indica chiar şi existența unor relații comerciale. Nu trebuie trecut cu vederea nici faptul că piese de origine bizantină apar acum în mare parte într-o serie de complexe "bogate", adesea în cele cu arme. Din această perspectivă, grupul de morminte "princiare" cu centuri cu "pseudocatarame" atrage în special atenția. Urmând raționamentul sugerat acestea sunt piese lucrate în spațiul avar, din aurul bizantin şi cu cunoştințe tehnice bizantine după încetarea fluxului de metal prețios primit ca subsidii dinspre Imperiu. În a treia perioadă tipurile de origine bizantină întâlnite sunt mai puține, apariția lor fiind pusă în legătură cu venirea populațiilor onogur-bulgarice. Cea mai mare parte a pieselor de origine bizantină provin din mormintele grupului Ozora-Igar-Dunapentele, complexe care provin din sud-vestul Transdanubiei. Intervalul cronologic de interes al cărții se sfârşeşte odată cu începutul secolului al VIII-lea când în

Bazinul Carpatic începe o nouă perioadă cu o manifestare culturală mult mai omogenă şi în care deosebirile microregionale dispar.

Tratarea fiecării categorii de piese în parte după acelaşi tipic este un procedeu ce sugerează rigurozitate dar uneori lasă impresia de rigiditate. Astfel, chiar dacă atunci când discută distribuția geografică autoarea face referire la un spațiu foarte larg şi se încearcă conturarea unei imagini care să cuprindă evoluția tipului respectiv în întregul spațiu bizantin, imaginea oferită de hărți este una incompletă. Cel puțin în cazul unor categorii de piese (e.g. cerceii în formă de coşuleț, cei semilunari sau cei cu pandantiv stelat, brățările trompetiforme, unele tipuri de catarame sau de ornamente de centură), racordarea Bazinului Carpatic la restul lumii bizantine sau încadrarea în periferia acesteia putea fi exemplificată de hărți mai cuprinzătoare, imaginea unor distribuții pe spații mai largi putând susține şi ilustra ceea ce în text este demonstrat printr-o serie de referințe bibliografice. Pe de altă parte, alegerea unei baze de hartă pe care nu sunt reprezentate formele de relief poate induce uneori în eroare pentru că în acest fel sunt spații foarte mari care rămân goale. De asemenea, poate ar fi fost bine să se adauge o hartă pe care să fie desenate contururile celor 12 unități geografice luate în calcul. Deoarece unele dintre acestea sunt incluse în altele sau, sunt comparate zone geografice mai largi cu împrejurimi de oraşe, criteriile lor de definire rămân neclare şi este pus sub semnul întrebării chiar şi rezultatul comparației dintre spații.

Dacă limitele cronologice ale perioadei luate în discuție sunt foarte clar specificate încă din titlu, limitele geografice ale spațiului în care se desfăşoară studiul nu sunt delimitate în mod explicit; termenul folosit pentru denumirea acestuia este cel de Bazin Carpatic, ceea ce corespunde într-o anumită măsură cu bazinul mijlociu al Dunării. Centrul de greutate se află în mod clar pe teritoriul de astăzi al Ungariei de unde provine de altfel cea mai mare parte a complexelor luate în discuție, 179. Lor li se adaugă 2 din Austria, 9 din Slovacia, 20 din Yugoslavia şi 9 din România (doar Transilvania). În acest context, adaug faptul că informarea asupra Transilvaniei poate fi uşor îmbunătățită, acest spațiu nefiind foarte bine integrat în lucrare. Cerceii cu pandantiv stelat de la Gâmbaş şi Câmpia Turzii sunt cuprinşi în tabele (p. 21) dar nu sunt marcați pe hartă şi nici nu apar desenați. Deşi apare menționat de mai multe ori în cadrul lucrării, modelul de presat de la Dumbrăveni apare ilustrat doar în una dintre planşele cu modele de presat de la sfârşit (pl. 139), şi nu este cartat pe nici una din planşele tipologice.

Ideea valorii de prototip a pieselor de aur şi cea a unei schimbări în sensul simplificării nu este poate cea corectă sau singura corectă. Astfel, în cazul cerceilor cu pandantiv stelat piesele de argint par mai elaborate decât cele de aur iar dintre inelele cu monogramă cel de bronz cu loc de descoperire necunoscut (pl. 49/4) pare mai "complicat" decât cel de argint de la Keszthely-Fenék (pl. 49/1) sau Bóly M. 22 (pl. 49/2). Caracterul mai elaborat al pieselor de aur poate reprezenta doar o consecință a valorii lor, iar transformarea în timp a acestora nu înseamnă doar simplificare. Privită din această perspectivă, selectarea în unele cazuri a materialului şi discutarea doar a pieselor de argint şi de aur poate deforma realitatea arheologică oferind o imagine diferită de cea reală (e.g. dintre cerceii cu "nodozități" – *Ohrringe mit Wicklung und aufgezogener Blechkugel* – sunt selectați doar cei de aur şi cele mai caracteristice exemplare de argint (p. 25), iar dintre cei cu perlă sau piatră – *Ohrgehänge mit Perlen oder Stein* – doar cei de aur (p. 29-32)).

Poate unul dintre cele mai bune exemple de transformare este oferit chiar în această carte prin cataramele de origine bizantină, una dintre cele mai numeroase şi mai bine studiate categorii de piese. Împărțirea lor tipologică este bineînțeles subiectivă, reprezintă o variantă, o sugestie de ordonare. Există piese care ar putea sta la fel de bine în mai multe grupe în acelaşi timp (e.g. pl. 54/5 şi pl. 67/1 ar putea fi la fel de bine încadrate în acelaşi tip; la fel şi pentru pl. 59/5 şi 64/4). Acest lucru este

rezultatul diversității pieselor; cred că nu se pot delimita sau trasa anumite scheme evolutive stricte sau nu se poate identifica un anumit sens al schimbării, toate aceste piese fiind în mare contemporane, modificarea sau transformarea lor s-a făcut în acelaşi timp, preluările biunivoce au îmbogățit, au simplificat sau pur şi simplu au transformat grupe întregi de catarame sau doar unele dintre ele. Cu excepția anumitor tipuri mai bine definite sau întâlnite de mai multe ori, mobilitatea formelor şi a motivelor decorative este foarte mare. Chiar şi în cadrul acestora, în funcție de coeficientul de variație acceptat diferențele dintre piese pot fi foarte mari (tipurile Corint şi Balgota (pl. 62-63)).

Deşi exprimată abia în capitolul de concluzii, ideea unui spațiu locuit sau ocupat de avari în perioada timpurie şi a altuia, mai extins, în perioada avară de mijloc, este una dintre ideile prin prisma căreia este construită lucrarea. Încercarea de încadrare într-un anumit model prestabilit se poate sesiza şi în modul de întocmire al hărților, cartarea neurmărind întotdeauna cu aceeaşi strictețe tipurile definite în text. Un caz aparte ar fi cel al pandantivelor de tip Hajdúszoboszló care, deşi sunt considerate printre cele mai timpurii ale perioadei avare, au fost găsite la est de Tisa; există aici o anumită contradicție rămasă neexplicată, piesele în cauză nefiind nici cartate. Cât despre piesele considerate pandantive de tip Hajdúszoboszló de la Madara din Bulgaria acestea sunt mai degrabă ornamente de centură, fapt sugerat atât de contextul în care au fost descoperite, de poziția lor în mormânt cât şi de sistemul lor de fixare de pe spate (Fiedler 1992, p. 319-322).

Cu toate că este vorba de o carte de arheologie al cărui principal scop este acela de a ordona o mare cantitate de material, interpretările autoarei sunt în mod fundamental influențate de istoria cunoscută din izvoarele scrise. Mai întâi sunt citite izvoarele iar apoi materialul arheologic este forțat să se plieze în nişte tipare prestabilite. Câteodată însă, cele două tipuri de informații nu vor şi nu pot să se potrivească deşi se încearcă mereu concilierea lor. Astfel, existența unui aflux mai mare de piese de origine bizantină până în prima treime a secolului al VII-lea pare a fi în consens cu informația provenită din izvoarele scrise. Totuşi, piesele de origine bizantină se grupează în Transdanubia, într-un spațiu în care, după cum accentuează şi autoarea (p. 194), nu putem să îi căutăm şi nici să îi găsim pe avarii nomazi, iar contactele Bizanțului cu avarii, cele cunoscute de noi din izvoarele scrise, vizau căpeteniile avare şi nu populația probabil creştină din Transdanubia. În acelaşi spirit, prezența unor piese de proveniență bizantină (un anumit tip de coliere - *Juwelenkragen*) în morminte nu indică doar un mediu cultural în care preluarea modei bizantine ar fi putut fi ceva subînțeles, ci reprezintă şi rezultatul iradierii culturale venită din partea onogur-bulgarului Kuber, a familiei şi a suitei sale (p. 44).

La nivelul cronologic al secolelor VI-VII, oamenii văzuți prin intermediul izvoarelor scrise şi în mod implicit al istoriei, sunt percepuți individual doar la nivelul elitelor, restul informațiilor fiind interpretabile doar la nivel de grup. Deşi în aceasta perioadă informația arheologică asupra aşa numitului spațiu avar se reduce în mare parte la cea provenită din mediu funerar – cu excepția a 2 tezaure, restul pieselor cu context şi loc de descoperire cunoscut din acest volum provin din morminte – s-ar fi putut încerca o identificare a individului, chiar dacă imaginea obținută ar fi fost doar cea a comportamentului său în fața morții. Ne gândim în acest sens chiar la încercări de reconstituire a portului sau a modei, noțiuni care de altfel se întâlnesc în text. Pe de altă parte, pornirea, fără o motivație şi o discuție prealabilă, de la premisa că materialul din complexele funerare reprezintă un eşantion reprezentativ al cotidianului poate fi nuanțată.

Dintr-un început autoarea şi-a delimitat domeniul de interes: piesele de origine bizantină, "Funde byzantinischer Herkunft"; în această categorie au fost incluse atât originale, cât şi obiectele care au suferit o "avarizare", adică imitațiile şi cele care reprezintă o transformare într-o piesă cu

altă funcţie decât cea a originalului bizantin. Criteriile lor de identificare se bazează pe analogie, pe caracteristicile tehnice şi pe prezenţa anumitor elemente decorative. Influenţa bizantină poate ridica însă şi alt fel de probleme: Ne putem da seama, sau în ce măsură ne putem da seama dacă aşa numitele "piese bizantine" sunt folosite la fel de o parte şi de alta a frontierei? Putem vorbi sau nu de o modă asemănătoare?

Cartea este în mare o enumerare a problemelor ridicate de încadrarea tipologică şi cronologică a pieselor în sine, discuţia fiind dusă doar arareori mai departe. Este vorba în cea mai mare parte de piese şi nu de oamenii care le purtau. Efortul autoarei este mai mult un efort ordonator decât un efort de înţelegere a societăţii. Piesele evoluează în limitele unei stricte delimitări istorice, transformarea lor fiind percepută ca un fenomen intermitent şi nu ca un proces continuu. Există o serie de noţiuni considerate subînţelese – încadrările etnice, cronologice şi o anumită dihotomie între sedentar şi nomad – noţiuni care apoi devin restrictive în discursul lucrării. Cartea reprezintă în sine un catalog, o trecere în revistă a pieselor de fabricaţie bizantină – *made in Bizanţ* – copiate, imitate sau inspirate după cele de fabricaţie bizantină din bazinul mijlociu al Dunării.

Marea calitate şi meritul acestui volum este adunarea şi ordonarea unei cantităţi impresionante de material, fapt ce uşurează în mod considerabil înţelegerea şi studierea acestei perioade, observaţiile făcute pe marginea sa neştirbindu-i cu nimic din valoare. Apariţia acestei cărţi a reprezentat pentru mine o surpriză plăcută iar citirea sa mi-a făcut o deosebită plăcere.

Bibliografie

Fiedler 1992

Uwe Fiedler, Studien zu Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau, Bonn, 1992

Garam 1993

Éva Garam, Katalog der awarenzeitlichen Goldgegenstande und der Fundstucke aus den Fürstengrabern im Ungarischen Nationalmuseum, Budapesta, 1993

Garam 1991

Éva Garam, Über Halsketten, Halsschmucke mit Anhängern und Juwewenkragen byzantinischen Ursprungs aus der Awarenzeit, Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta, 43, 1991, p. 151-179

Garam 1982

Éva Garam, Der Fund von Vörösmart im archäologischen Nachaß der Awarenzeit, Budapest, Folia Archaeologica, 33, 1982, p. 186-212

Garam 1983

Éva Garam, Über die frühawarischen Gräber von Zsámbok, Budapest, Folia Archaeologica, 34, 1983, p. 139-155

Garam 1993a

Éva Garam, Die awarenzeitichen Scheibenfibeln, Comunicationes Archaeologicae Hungariae, 1993

Garam 1989

Éva Garam, Über das Awarenzeitliche goldene Agraffenpaar von Dunapataj, Budapest, Folia Archaeologica, 40, 1989, p. 137-153

Somogyi 1997

P. Somogyi, Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit, în Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie, 5 (Hrg. F. Daim), Innsbruck 1997

Rodica Oanţă-Marghitu

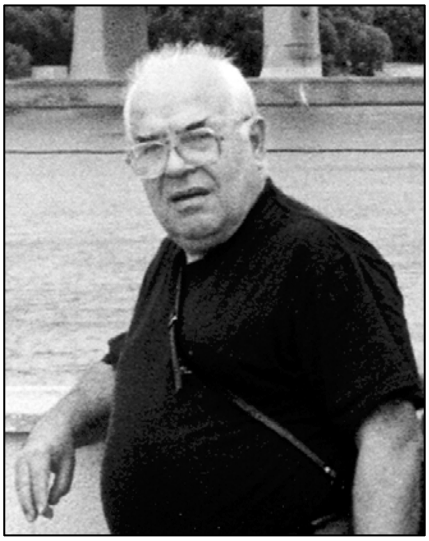

RADU FLORESCU
1931 - 2003

S-a stins fulgerător cel care a fost Radu Florescu.

S-a născut pe 13.11.1931 într-o distinsă familie de intelectuali, în care tatăl, Grigore Florescu, elev la rândul său al magistrului Vasile Pârvan, a jucat un rol decisiv în formarea viitorului specialist, care astfel s-a îndreptat spre studierea epocii romane şi a celei bizantine.

Studiile universitare le-a urmat la Universitatea Bucureşti, absolvind cursurile Facultăţii de Istorie în 1954, cu o lucrare de licenţă ce avea drept subiect "Agricultura în Dobrogea la începutul stăpânirii romane". Interesul pentru epoca romană avea să fie demonstrat apoi şi de lucrarea de doctorat "Arhitectura militară romană în Dacia şi Scythia Minor".

In 1954 şi-a început cariera de cercetător la Institutul de Istoria Artei iar din 1956 a continuat să lucreze în cadrul Institutului de Arheologie din Bucureşti.

1960 a fost anul în care, în cadrul Direcţiei Monumentelor Istorice a început să-şi dedice eforturile monumentelor şi ocrotirii acestora.

Apoi, din 1964 a activat în cadrul Direcţiei Muzee din Comitetul de Stat pentru Cultura şi Artă iar din 1974, devine director adjunct în Direcţia Monumentelor Istorice.

Anul 1975 a marcat o altă dimensiune a activităţii sale : formarea şi perfecţionarea profesională a muzeografilor din muzeele de istorie în cadrul Centrului de Perfecţionare al C.C.E.S, în calitate de şef al sectorului muzee.

Din anul 1979 a început colaborarea sa cu Institutul de Istoria Artei- Nicolae Grigorescu, Catedra de Muzeologie. Astfel, de-a lungul a numeroşi ani, multe serii de studenţi au beneficiat nu numai de cunoştinţele sale dar şi de sprijinul şi înţelegerea sa permanentă.

După 1990 a fost printre primii care au considerat că este timpul ca şi în domeniul muzeelor să se revină la cursul firesc de care acestea fuseseră îndepărtate aproape o jumătate de secol, nu numai în calitate de preşedinte al Comisiei Naţionale a Muzeelor sau al Comitetului Naţional Român al I.C.O.M., ci în primul rând în calitate de specialist şi profund cunoscător al lumii muzeografilor, al patrimoniului cultural.

A crezut, cum puţini au putut, în muzeu, în locul şi rolul pe care acesta şi slujitorii săi trebuie să-l joace în societate.

Din 1993 şi până în 1996 a fost Director General al Muzeului Național de Istorie a României. Aici, în această calitate, a reuşit să-şi imprime viziunea sa asupra rolului şi a modului în care această mare instituție muzeografică a României trebuia să funcționeze în noile condiții. Într-o înțelegere largă a fenomenelor şi a rolului MUZEULUI, a conturat direcții viitoare. A explicat în permanență şi a dirijat evoluția lucrurilor spre scopul propus, lăsând fiecăruia loc pentru contribuții personale.

Dincolo de datele ce uneori nu spun mult, personalitatea sa a fost cea care defineşte tot ceea ce a făcut. Cu tenacitate a traversat furtunile şi cu înțelepciune bucuriile.

Urcând şi coborând pe valurile vieții a fost în permanență acelaşi, egal cu el însuşi, spirit enciclopedic, egal şi profund interesat, dincolo de date şi evenimente, de oameni, deschis şi generos adeseori dincolo de limitele înțelegerii multora. Înțelegând şi iubind a reuşit să păstreze până dincolo de timp prietenii şi să modeleze spirite tinere. I-a înțeles, pe toți, acceptându-i aşa cum erau, cu calități şi defecte, pentru el prevalând primele, căutând cu înțelepciune să corecteze, gata să sprijine, să ajute, fiind alături de ei şi ideile lor.

Curiozitatea, trăsătură structurală a personalității sale, l-a condus spre multe şi variate domenii în care dovedea cunoştințe ce depăşeau pe mulți dintre contemporanii săi. A înțeles, poate mai repede decât mulți, ce trebuie făcut şi mai ales cum. În permanență a fost deschis pentru nou. A deschis căi, a dat sau sugerat soluții, a încercat să facă. Multe s-au împlinit, altele ne rămân nouă să le încheiem.

Într-o accepțiune largă, a colaborat cu toți cei din jurul său, chiar şi atunci când unii dintre ei nu-l înțelegeau sau nu erau capabili să-i fie alături. A încercat să schimbe mentalități şi uneori a găsit neprietenii, întotdeauna rămânând egal cu sine şi cu ceilalți.

Acestei generozități sufleteşti i se datorează şi tot ceea ce a făcut la catedră, aproape un sfert de secol şi ce a realizat pentru slujitorii muzeelor, timp de peste trei decenii. Din prea plinul inimii şi sufletului a împărțit tuturor, în permanență, cu blândețe şi înțelepciune.

Secole şi secole maiestuosul fluviu a curs pe lângă Capidava şi fără îndoială că va mai curge în continuare pe lângă ruinele pe care le-a iubit atât, şi el şi părintele său. Două generații ale unei familii de arheologi pe care numai moartea le-a despărțit în lumea noastră de ea. Sufletele lor vor rămâne să o protejeze. Pacea, liniştea şi frumusețea sunt cele ce străjuiesc bătrâna cetate care a cunoscut o altă viață mai bine de o jumătate de veac împreună cu Grigore şi Radu Florescu.

Ştim că ordinea lumii este inexorabilă şi trebuie să ne obişnuim, cu gândul măcar, că suntem trecători în astă lume....

Sper că într-o zi ne vom revedea, acolo, în lumea umbrelor, vizitându-vă ca de atâtea ori, domnule profesor, pe malul Dunării la Capidava, de care nimeni şi nimic nu v-a putut despărți, acolo, unde sunt sigur că Dumneavoastră veți fi.

Dragomir Popovici

Bibliografie selectivă

Lucrări ştiințifice

Volume

- *Capidava. Monografie arheologică*, I (în colaborare cu Gr. Florescu şi P. Diaconu), Bucureşti, Ed. Academiei, 1958.
- Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare Bucureşti Ed. Academiei, 1958, (colaborare).
- Cucerirea romană în provinciile sud-dunărene. Lucrare documentară, 450 p. Comisia pentru studierea formării limbii şi poporului român, 1960.
- Arta pe teritoriul României din cele mai vechi timpuri până la mijlocul secolului al VI-lea "Istoria Artelor plastice în România", Bucureşti, Ed. Meridiane, 1968, vol. I, p. 49-89.
- Arta pe teritoriul României de la mijlocul sec. al VI-lea până în primele decenii ale secolului al XIV-lea (în colaborare cu Răzvan Theodorescu). "Istoria artelor plastice în România", Bucureşti, Ed. Meridiane, 1968, vol. I, p. 91-113.
- Ion Miclea, Columna. Cluj, Dacia, 1971, Studiu şi comentaru arheologic.
- Adamclisi Bucureşti, Ed. Meridiane, 1973. Tezaure transilvane. Ed. Meridiane, 1979, (în colaborare cu Ion. Miclea).
- Dicționar enciclopedic de artă preistorică şi antică din România, Ed. Ştiințifică şi enciclopedică, 1981, (în colaborare).
- Histria (în colaborare cu Ion Miclea), Bucureşti, Ed. Meridiane, 1989.
- L'art de l'antiquité daco-romaine, Bucureşti, Ed. Meridiane, 1986.
- Arta dacilor Bucureşti, Ed. Meridiane, 1968.

Articole şi studii

- Un tip ceramic necunoscut din veacul al VI-lea era noastră, SCIA, II, 1955, 3-4, p. 338-342.
- Note despre olărie smălțuită din sec. X-XI, SCIA III, 1956, 1 –p. 290-292.
- Argicultura în Dobrogea la începutul stăpânirii romane I – SCIV VII, 1956, 3-4, p. 367-392; II-SCIV VIII, 1957, 1-4, p. 149-167.
- Capidava. Raport asupra activității arheologice din 1956 (în colaborare). MCA, V, p. 555-564.
- Săpăturile arheologice de la Capidava, (în colaborare) MCA, VI, p. 617-627.
- Săpăturile arheologce de la Capidava, (în colaborare) MCA, VII, p. 571-581.
- Săpăturile arheologce de la Capidava, (în colaborare cu Gr. Florescu şi Gloria Ceacalopol MCA, VIII, p. 694-704.
- Unele observații cu privire la ceramica decorată cu culoare roşie din aşezarea târzie de la Capidava. SOIV IX, 1958, 1, p. 131-140.

- Problema originii ceramicii româneşti şi unele descoperiri recente de la Capidava "Omagiu lui George Oprescu", Bucureşti, 1961, 199-210.
- Noi punct de vedere şi noi propuneri cu privire la reconstituirea Monumentului triumfal de la Adamclisi. "Monumente istorice. Studii şi lucrări de restaurare", 1961, p. 159-186.
- Sur le type architectonique du Palais des Augustales de Sarmizegetusa, Acta Antiqua Philippopolitana, Studia Archaeologica, Serdicae – MCML – XIII, p. 95-104.
- Lucrul lemnului în aşezarea feudală timpurie de la Capidava. "Revista de etnografie şi folclor", tom 10, 1965, 5, p. 529-536.
- Problema originii bazilicii creştine şi principia fazei târzii a castrului Drobeta, "Apulum", V, 1965, p. 573-590.
- Importanța cercetărilor şi studiilor de topografie istorică pentru organizarea activității muzeelor. "Revista muzeelor", II, 1965, 27, p. 113-119.
- Noi documente epigrafice descoperite la Drobeta (în colaborare cu M. Davidescu). "Revista muzeelor", III, 1966, 3, p. 205-209.
- Nouvelles decouvertes du Haut Moyen-Age a Drobeta (în colaborare cu Mişu Davidescu) "Actes du VIIe Congres International des sciences prohistoriques et protohistoriques" Prague 1966, p. 212-213.
- Relations entre la Syrie-Palestine et la Scythie Mineure a l'epoque du Bas-Empire "Roman Frontier Studies, Tel-Aviv, 1967, p. 166-170.
- - Date noi de la Capidava în legătură cu cultura materială a zonei Dunării de Jos în perioada anterioară campaniilor lui Ioan Tzimisces. "Apulum", VI, 1967, p. 259-268.
- Două plăci de la Drobeta reprezentând cavalerii danubieni, (în colaborare cu M. Davidescu). "AMN", V, p. 491-494.
- Muzeele de istorie, centre de studiere a trecutului patriei noastre. "Revista muzeelor", VI, 1969.
- Muzee ale satului – realizări, preocupări, proiecte cu caracter etnografic, sociologic din România, Sibiu, 1971, p. 44.
- Perfecționarea muzeografilor arheologici. Realizări şi viziuni, (în colaborare cu Ioan Opriş) – "Revista muzeelor", IX, 1972, 6, p. 564-566.
- Problema stăpânirii bizantine în nordul Dobrogei în sec. IX –XI, "Pontica", 5, 1972, p. 381-400.
- Limesul dunărean în perioada târzie a Imperiului Roman "Buletinul monumentelor Istorice", XLI, 1972, 3, p. 23-26.
- Săpăturile de la Capidava (în colaborare cu N. Cheluță-Georgescu). "Pontica", 7, 1974, p. 417-436.
- Drobeta pe Columna lui Traian. "Drobeta", 1974, p. 315-321.
- Săpăturile de la Capidava, 1968-1974 (în colaborare cu N. Cheluță-Georgescu). "Pontica", VIII, 1975, p. 77-85.
- Date noi cu privire la cronologia Capidavei romane târzii. "Pontica", 8, 1975, p. 261-372.
- -Considerații asupra Monumentului Triumfal de la Adamclisi "Revista Muzeelor şi monumentelor. Monumente istorice şi de artă". XLV, 1976, 2, p. 3-10.
- Burii de la Adamclisi? "Pontica", IX, 1976, p. 65-78.
- Analiza de sistem în arheologie; implicații în evidența bunurilor de interes arheologic. Consfătuirea "Perfecționarea sistemului de evidență al patrimoniului cultural național" Peuce, VIII.

- Importanța izvoarelor arheologice pentru cercetarea istoriei tehnicii populare. Studii şi comunicări de istorie a civilizației populare din România. I, Sibiu, 1981, p. 29-32.
- Note de geografie antică. Ziridava, 13, 1981, p. 29-48.
- Țara lui Dromihaites. Pontica 14, 1981, p. 153-170.
- Imago hominis. Arta 29, 1981, 1-2, p. 65-66.
- Cronica de lut a omenirii, Arta 28, 1981, 9-10, p. 14-15.
- Vasile Pârvan. Arta 29, 1982, 9, p. 21-23.
- Conservarea-restaurarea ca etapă a cercetării bunurilor culturale. Cercetări de conservare şi restaurare, 2, 1982, p. 23-32. (Muzeul Național de Istorie a României, Bucureşti).
- Cercetarea științifică în muzeu. Acta Musei Napocensis, 20, p. 743-750.
- Limbajul artistic al Columnei lui Traian. Noi cercetări în domeniul istoriei artei româneşti. Bucureşti, ASSP, 1983, p. 6-14.
- Vitruviu, un precursor al etnologiei. Informații pentru o istorie a arhitecturii româneşti. Ialomița. Materiale de istorie agrară a României, Slobozia, 1983, p. 330-336.
- Drumurile lui Traian la sud de Carpați în războaiele dacice. O nouă interpretare a imaginilor Columnei lui Traian, Drobeta, 1984, p. 51-58.
- Casa – o dovadă de continuitate. Muzeul Satului şi de Artă Populară, 5-6, 1985, p. 131-132.
- Granițele Daciei la Ptolemeu. Cultură şi civilizație la Dunărea de Jos. Muzeul județean Călăraşi, 1985, p. 53-59.
- L'urbanisation de la Dacie Romaine, Revue romaine d'histoire 24, 1984, 1-2, ian-iun, p. 7-27.
- Urbanizarea Daciei, Sargetia, 18-19, 1984-1985, p. 149-167.
- Monumente tomitare de şcoală constantinopolitană, Pontica, 18, 1964, p. 193-202.
- Limesul dunărean bizantin în vremea dinastiilor isauriană şi macedoneană, Pontica, 19, 1986, p. 171-177.
- Contribuții la cunoaşterea metrologiei dacilor în vremea domniei lui Decebal, Tibiscum, 7, 1988, p. 153 – 1964.
- Stratigrafia Capidavei romane târzii şi feudale timpurii, Pontica, 21-22, 1988-1989, p. 187-198 (în colaborare cu Zaharia Covacef).
- Cetățile dacice de pe Columna lui Traian, Symposia Thracologica, 7, 1989, p. 324-330.
- Observații cu privire la statutul dac, Symposia Thracologica, 5, 1987, p. 65-67.
- Calendarul dacic, Symposia Thracologica, 3, 1985, p. 121-123.
- Quelques observations sur le tracé et la partition de la bande à reliefs historiés de la Colonne Trajane, în Cercetări Arheologice, T.II, Bucureşti, 2000.

Prefețe şi ediții îngrijite

- Ion Miclea, "Romania Antiqua", Bucureşti, Ed. Meridiane 1969, îngrijire ştiințifică (în colaborare cu H. Daicoviciu.
- "Enciclopedia civilizației greceşti Bucureşti, Ed. Meridiane, 1970, p. 5-14, prefață şi control ştiințific.

- E. Drioton, P. du Bourguet, “ Arta faraonilor”, Bucureşti, Ed. Meridiane, 1972, prefaţă, p. 5-18.
- Ion Burian. Bohumila Mouchova “Misterioşii Etrusci”, Bucureşti, Ed. Meridiane, 1973, prefaţă, p. 5-18.
- Jean-Claude Fredouille “Enciclopedia civilizaţiei şi artei romane” Buc, Ed. Meridiane, 1974, prefaţă şi control ştiinţific, p. 5-13.
- “Enciclopedia civilizaţiei şi artei egiptene” Bucureşti, Ed. Meridiane, 1974, prefaţă şi traducere (în colaborare cu Gloria Ceacalopol).
- Guy Rachet “Universul Arheologiei”, Bucureşti, Ed. Meridiane, 1977, prefaţă, note şi traducere (în colaborare cu Gloria Ceacalopol), vol. I, p. 5-31-419-449, vol. II p. 383-391, 405-440.
- Guido Mansuelli “Civilizaţiile Europei vechi”, Bucureşti, Ed. Meridiane, 1978, prefaţă şi control ştiinţific
- Pârvan Vasile. Getica. O protoistorie a Daciei. Ediţie îngrijită, note, comentarii şi postfaţă Bucureşti, Ed. Meridiane, 1982.
- Fustel De Coulanges, Cetatea antică, prefaţă de Radu Florescu, Bucureşti, Ed. Meridiane, 1984, 2 vol.
- Winckelmann J., Istoria artei antice, postfaţă şi note de Radu Florescu, Bucureşti, Ed. Meridiane, 1985, 2 vol.
- Andre Miguel, Civilizaţia Islamului Bucureşti, Ed. Meridiane, Prefaţă, traducere (în colaborare cu Gloria Ceacalopol) şi îngrijiri .
- Heinrich Schliemann. Pe urmele lui Homer, Bucureşti, Ed. Meridiane, 1979, Introducere şi comentarii.
- Franz Sales Meyer, Ornamentica. Bucureşti, Ed. Meridiane, 1988, traducere şi cuvânt înainte.
- Prefaţă la Civilizaţie milenară Bucureşti, Ed. Sport Turism, 198.
- Philipp Vandenberg Nefertiti, Bucureşti, Ed. Meridiane, 1980, prefaţă şi note.

Cataloage de expoziţii

- Das Wirtschaftsleben, Kunst und Kunstgewerbe in römischen Dakien (în colaborare cu L. David-Ţeposu). “Römer in Rumänien”, Köln, 1969.
- Tresores de l’art ancien en Roumanie, Paris, Petit Palais, 1970 (în colaborare).
- Observations sur l’histoire de l’ornementations dans l’antiquite sur le teritoire de la Roumanie. “Tresors de l’art ancien en Roumanie”. Paris, 1970.
- Guldakatter from Karpaterna. Statens Historiska Museum, Stockholm, 1970 (în colaborare).
- Treasures from Romania. British Museum, Londra, 1971, (în colaborare).
- Tezaurul din El Dorado. Bucureşti, aprilie-mai, 1972. (Introducere).
- Exposition d’art ancien Quinzaine roumaine a Bruxelles, 1973, (Introducere).
- Comori arheologice în regiunea Porţilor de Fier. Bucureşti, mai-iunie 1978, Epoca romană, p. 143-147.
- Die dakische Kunsthandwerk şi Die dako-römischen Kriege vom Ende des 1 und Beginn des 2Jh, în Die Daker, Köln, 1980.

- Zur Geographie Rumäniens, în Goldhelm. Schwert und Silberschätze, Frankfurt am Main 1994.
- Die römische Kunst in der Dobruscha, în Goldhelm. Schwert und Silberschätze, Frankfurt am Main 1994.

Cartografie

- -Harta Imperiului Roman. Ed. didactică şi pedagogică, 1955.
- -Harta Patriei noastre din cele mai vechi timpuri până la sfârşitul stăpânirii romane în Dacia (în colaborare). Ed. didactică şi pedagogică, 1956, ed. a II-a 1958.
- -Harta Patriei noastre din epoca migrațiunilor până la formarea statelor feudale româneşti (în colaborare). Ed. didactică şi pedagogică, 1956, ed. a II-a 1958.
- -Atlas istoric (în colaborare la) Bucureşti, Ed. didactică şi pedagogică, 1971.

Cursuri universitare şi postuniversitare

- Curs de arheologia României. Inst. Arte Plastice "N. Grigorescu" (Academia de Arte Plastice) 1965-1970; 1980-1991; Universitatea Athenaeum 1990-1991.
- Curs de istoria artei antice universale. Inst. Arte Plastice "N. Grigorescu"- 1970-1980.
- Curs de muzeologie. Inst. Arte Plastice "N. Grigorescu" (Academia Arte Plastice) 1980-1991; Universitatea Athenaeum 1990-1991.
- Curs de istoria artei antice în România. Inst. de arte Plastice "N. Grigorescu" 1970-1980; Universitatea Athenaeum 1990-1991.
- Curs de conservarea bunurilor culturale – Institutul de Arte Plastice "N. Grigorescu" 1980-1990.
- Curs de conservarea monumentelor – Institutul de Arte Plastice "N. Grigorescu" 1985-1990.
- Curs de antropologie culturală – Inst. de Arte Plastice "N. Grigorescu", 1980-1990.
- Curs de arheologie universală – Universitatea Athenaeum 1990-1991.
- Muzeotehnică şi istorie modernă şi contemporană: 1981-1982 – curs postuniversitar, programa analitică şi programa calendaristică CSPC.
- Muzeotehnic.ă şi istoria artelor: 1981-1982 – curs postuniversitar, programa analitică şi programa calendaristică CSPC.
- Expertiză şi muzeotehnică – pictură, tempera pe lemn 1983-1984, curs postuniversitar, programa analitică şi programa calendaristică CSPC.
- Expertiză şi muzeotehnică – arte decorative: 1983-1984 – curs postuniversitar, programa analitică, program calendaristic, CSPC.
- Restaurare pictură tempera pe lemn: 1984 – curs postuniversitar, programa analitică, program calendaristic CSPC.
- Ornamentică şi arte decorative – curs postuniversitar, programă analitică, program calendaristic.

- Istoria porțelanului şi sticlei – curs postuniversitar, programă analitică, program calendaristic.

Lucrări de ştiință popularizată

- Capidava. Bucureşti, Ed. Meridiane, 1965.
- Govora. Bucureşti, Ed. Meridiane, 1967.
- Ghidul arheologic al Dobrogei. Bucureşti, Ed. Meridiane, 1967.
- Ion Miclea, Eloda, Bucureşti, Ed. Meridiane, 1968 (legendele albumului).
- Ion Miclea "Persepolis" Bucureşti, Ed. Meridiane, 1971, Studiul arheologic, p.7-24, legende, bibliografie sumară.
- Ion Miclea, "Egiptul Faraonilor", Bucureşti, Ed. Meridiane, 1976, Prefață şi comentariu, p. 5-64.
- Ion Miclea "Castelele Rinului", Bucureşti Ed. Meridiane, 1976, Studiu şi comentarii, p. 9-27.
- Dragomirna (în colaborare cu Ion Miclea) Bucureşti, Ed. Meridiane, 1976.
- Ion Miclea "Dulce Bucovină", Bucureşti Ed. Sport-Turism, 1970, Studiu şi comentarii
- Probota (în colaborare cu Ion Miclea), Bucureşti, Ed. Meridiane, 1978.
- -Ion miclea, "Dobrogea", Bucureşti, Ed. Sport-Turism, 1978, Coordonator şi autor text (în colaborare).
- Strămoşii românilor (în colaborare cu Ion Miclea) Bucureşti, Ed. Meridiane, 1980.
- Hurezi (în colaborare cu Ion Miclea) Bucureşti, Ed. Meridiane, 1989, 44 p.
- Itinerarii arheologice dobrogene, Bucureşti, Ed. Sport-Turism, 1976 (în colaborare).
- Adamclisi (album de Ion Miclea), Bucureşti, Ed. Sport-Turism, 1980.